

BÁCS-KISKUN MEGYE MŰLTJÁBÓL

IX.

BÁCS-KISKUN MEGYE
MŰLTJÁBÓL
IX.

A BÁCS-KISKUN MEGYEI LEVÉLTÁR KIADVÁNYA XI.

BÁCS-KISKUN MEGYE
MÚLTJÁBÓL
IX.

A BÁCS-KISKUN MEGYEI LEVÉLTÁR KIADVÁNYAI IX.

**BÁCS-KISKUN MEGYE
MŰLTJÁBÓL
IX.**

Közművelődés

Szerkeszti
IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR

KECSKEMÉT, 1987

A kötet szerzői:

BÁLINTNÉ MIKES KATALIN, BÁNKI HORVÁTH MIHÁLYNÉ, FEKETE JÁNOS, SZTRAPÁK FERENC, ITTZÉS MIHÁLY, KEMÉNY JÁNOS, PINTÉR ILONA, MÁNDICS MIHÁLY, SÜMEGI GYÖRGY

A kötet lektorai:

HEGYI ANDRÁS, KANYAR JÓZSEF, KATANICS SÁNDOR, KESE-RÚ KATALIN, KRAJNYÁK NÁNDOR, LISZTES LÁSZLÓ, SZABÓ FERENC

A védőborítót
BODRI FERENC
tervezte

ISSN 0133 — 1299
ISSN 963 01 4307 0 IX .

A közművelődés Kecskeméten a dualizmus korában

KEMÉNY JÁNOS—PINTÉR ILONA

Kecskemét, amely a szabad királyi város címet és az ezzel járó kiváltságokat nem tudta megszerezni — bár a földesuraitól való megváltkozásától kitartóan törekedett erre —, a köztörvényhatóságok rendezéséről szóló 1870. évi XLII. tc.-kel törvényhatósági jogot kapott.¹ Ezzel rangban az ország első városai közé emelkedett, az igazán jelentősek mögött azonban messze elmaradt. Nagy határú, nagy lélekszámú, de falusias jellegű település volt, amely nem vehette fel a versenyt az élen állókkal sem gazdasági, sem kulturális téren. A város vezetői tisztaban voltak ezzel, és a lehetőségeket kihasználva igyekeztek felzárkózni.

Tanulmányunkban a város kulturális életének fejlődését törekszünk nyomon kísérni. A téma természetéből adódóan nem csak a városvezetés tevékenységét ismertetjük, bár kétségtelenül ennek volt a korszakban a legnagyobb a súlya. A témán belül öt részterületet tárgyalunk: 1. az oktatását, mint amely meghatározza a tömegek műveltségi szintjét; 2. a városi közművelődési intézmények működését; 3. a városban működő közművelődési jellegű egyesületek és 4. a helyben megjelenő hírlapok és folyóiratok legfontosabb adatait, valamint 5. a művészetek és az irodalom területén mutatkozó eredményeket.

1. KÖZOKTATÁS

Alsó fokú oktatás

Elemi népiskolák

Az iskolaügy első átfogó rendezésére a Thun-féle oktatási reform hatására, 1855-ben került sor Kecskeméten. A tanácsközség ekkor egy 11 tagból álló tanügyi bizottságot küldött ki azzal a megbízással, hogy tegyen javaslatot a

¹ Idézett hely 88. §.

kérdés megnyugtató megoldására. A bizottsági jelentésben foglaltak szerint a városban ekkor négy hitfelekezet által fenntartott 20 elemi iskola működött. A római katolikus (a továbbiakban: rk.) egyháznak 10, a református (a továbbiakban: ref.) egyháznak 8, az ágostai evangélikus és a görög nem egyesült egyháznak 1—1 iskolája volt. A 20 iskolában 2097 gyermek tanult, ebből a rk. iskolákban kb. 1100, a ref. iskolákban kb. 900. Az iskolák zsúfoltak voltak, az alsóbb osztályokban nemritkán 150—180 gyermek szorongott, — amellet, hogy az iskoláskorú gyermekek jelentős része nem járt iskolába. A bizottság megállapította, hogy vasárnapi iskolát csak a ref. egyház létesített, és a város külterületén élők gyermekeinek oktatását szolgáló ún. pusztai iskolák szervezése ügyében is mindössze annyi történt, hogy a Nyíri pusztán lakó gyermekeket egy kertész tanította írni-olvasni.

Javaslatában a bizottság a meglévő elemi iskolákhoz további 8 — 5 rk. és 3 ref. — szervezését látta feltétlenül szükségesnek. A vasárnapi iskolák ügyének rendezésére pedig 1 rk. és 1 ref. iskola létesítését ajánlotta, már meglévő iskolaépületekben. A pusztai gyermekek iskoláztatásának biztosítására 12 pusztai iskola felállítását sürgette.

A tanácsközségülés a javaslat nyomán úgy határozott, hogy a már meglévőkkel együtt a rk. egyháznak 14, a ref. egyháznak pedig 11 iskolája lehet a városban. Hozzájárult a két, egyenként háromosztályos vasárnapi iskola felállításához, de a javasolt 12 pusztai iskola helyett csak tíznek a felállítását engedélyezte. Ez utóbbiak létrehozását és fenntartását a város vállalta, a felekezetek bármiféle hozzájárulása nélkül.² A pusztai iskolák az 1856/57-es tanévben kezdték meg a működésüket. Szentkirályon és Alpáron 2—2, Városföld, Halesz-, Talfája-, Úrrét-, Szentlőrinc- és Monostorpusztán 1—1 iskola nyílt, valamennyi 1—1 tanteremmel, bérelt épületben.³

A népiskolai oktatás átfogó rendezésére az 1868. évi XXXVIII. tc. kiadása után került sor. A törvény szerint a népiskolai szervezet a 6—12 éves korban kötelező elemi népiskolából, az erre épülő — a tovább nem tanulók számára 15 éves korig télen heti 5, nyáron heti 2 órás, és ugyancsak kötelező — ismétlőiskolai oktatásból, továbbá a magasabb ismeretszerzés céljából szervezett felső népiskolából és polgári iskolából, valamint a tanítóképzőből áll.⁴

A városi tanács a népoktatási törvény 26. §-ára hivatkozva 1870-ben a városban lévő valamennyi hitfelekezet egyháztanácsát megkereste, hogy nyilatkozzanak: fenn akarják-e tartani a felekezeti iskolákat, vagy községi közös

2 BKML. Kecskemét város tanácsközség- és tanácsülési jegyzőkönyve (a továbbiakban: városi jkv.) 1855. II. k. 352—376. l.

3 PÁSTHY Károly: Kecskemét közoktatásügye a múltban és jelenben. Kecskemét, 1899. 39. l.

4 Magyarország története 1848—1890. Főszerk.: Kovács Endre. Bp. 1979. II. k. 1399. l.

iskolák felállítását kívánják.⁵ Az egyháztanácsok az izraelita egyház kivételével a községi közös iskolák létrehozása mellett foglaltak állást.⁶ A tanügyi bizottság ennek alapján 1872 augusztusában azt javasolta, hogy már a következő tanévben indítsák be a községi iskolákat.⁷ Az egyháztanácsok válaszaiknak megérkezése után úgy határozott a törvényhatósági (a továbbiakban: th.) bizottság, hogy a rk., a ref., az ágostai evangélikus és a görögkeleti egyházi iskolát már 1872. október 1-jétől községi közös népiskolának tekinti. Az épületek és felszereléseik átadási feltételeinek megtárgyalására bizottságot küldött ki.⁸ A tárgyalások eredményeként a ref., az evangélikus és a görögkeleti egyház átengedte a városnak az iskolaépületeit és azok felszereléseit azzal a megkötéssel, hogy ha az iskolák valamikor ismét felekezetiékké válnának, a város ugyanolyan állapotban tartozik visszaadni őket, ahogy megkapta. E három felekezet iskoláinak községesítésével a községi belső elemi iskolák az 1872/73-as tanévben megkezdték működésüket. A rk. egyház — korábbi szándékától eltérően — ekkor még nem adta városi kezelésbe az iskoláit.⁹ A rk. iskolák községesítése ellen ugyanis mozgalom szerveződött a lakosság körében, aminek következtében a rk. egyháztanács elhalasztotta a döntést.¹⁰ 1873 tavaszán az egyház küldöttek útján tudakozódott a közhangulatról, amely azonban az eltelt hónapokban nem változott, sőt újabb kellemetlen incidensek zavarták meg a nyugalmat: a közös iskolák ügye mellett kiállókattlettleg bántalmazták, illetve verekedések törtek ki a különböző felekezetekhez tartozó csoportok között.¹¹

A katolikusok átmeneti huzakodása ellenére kielégítő ütemben folyt a községi iskolák szervezése. 1873-ban már 12 belső és 9 pusztai iskola közel 2000 tanulója tartozott a községi iskolaszék felügyelete alá.¹² A községi iskolák megszervezése azonban nem jelentett minőségi változást az oktatásban. Az egyházak által átadott tantermek kicsik és rosszul felszereltek voltak, a városnak pedig egyelőre az iskolafenntartási költségek előteremtése is gondot okozott, nemhogy új iskolák építésére gondolhatott volna.¹³

A rk. egyháztanács végül 1875-ben adta át az iskoláit a városnak, „meggyőződven a községi közös iskolák célszerűsége és a népnevelésre irányzott

5 BKML. Kecskemét város törvényhatósági bizottságának ülésjegyzőkönyve (a továbbiakban: kgy. jkv.) 350/1870.

6 Ua. 426/1871.

7 Ua. 488/1871.

8 Ua. 519/1872.

9 PÁSTHY: i. m. 42. l.

10 Kgy. jkv. 642/1872.

11 Ua. 340/1873.

12 Ua. 1/1873.

13 Ua. 437 és 549/1873.

üdvös voltáról". A tulajdonában volt 15 iskolahelyiséget azzal a feltétellel engedte át, hogy azok egyévi felmondással bármikor visszavehetőek. Kikötötte, hogy az iskolában alkalmazott 15 tanítót változatlan fizetéssel vegye át a város, továbbá hogy a csatlakozásuk miatt emelje fel a községi iskolaszék taglétszámát. A th. bizottság elfogadta a feltételeket és úgy határozott, hogy 1876-tól átveszi az iskolákat, az iskolaszék tagjainak számát pedig 30-ról 40-re emelte.¹⁴ A katolikus iskolák átvétele ennek megfelelően 1876. január 1-jével történt meg.

Hamarosan követte a példát az izraelita egyháztanács is, amely korábban mereven elzárkózott iskolája községesítésének gondolatától. Mivel a törvény által előírt hatosztályos iskola fenntartási költségeit nem tudta biztosítani, előbb városi segélyért folyamodott, majd miután ezt nem kapta meg, 1877. január 1-jétől városi kezelésbe adta az iskoláját.¹⁵ Így 1877-től kezdve Kecskemét valamennyi elemi népiskolája községi jellegűvé vált.

Pásthly Károlynak, a községi népiskolák első igazgatójának a véleménye szerint a szervezeti átalakulás nem jelentett azonnali kedvező változást az iskolák életében. Az iskolába járó gyermekek száma átmenetileg csökkent és lazult a tanítási fegyelem. Pásthly ezt úgy magyarázta, hogy míg a felekezetek lelkészei hivatali kötelességüknek tartották és kellő szakértelemmel gyakorolták is az iskolák felügyeletét, addig a községi iskolaszék szervezeténél fogva sem volt képes a szakszerű felügyelet ellátására. Megoldhatatlan feladatot jelentett a számára az addigi öt különböző tanrendszernek a törvény szerinti egységesítése, illetve megvalósításának ellenőrzése.¹⁶

Az e téren jelentkező gondok megoldására szervezte meg a város 1877-ben a népiskolai igazgatói státust. A népiskolai igazgató feladata a népiskolák ellenőrzése, a népiskolai intézmény egyöntetűségének és egységes szellemének biztosítása, valamint a népoktatási intézmények feletti általános felügyelet gyakorlása volt. Ez az intézkedés sem jelenthetett azonban lényeges változást, mert a város — elsősorban anyagi okokból — nem főhivatású egyént alkalmazott erre a posztra. A tisztségre megválasztott Pásthly Károly főállásban a polgári leányiskola igazgatója volt. Igaz, hogy az első éves működését kísérletnek tekintette a th. bizottság, ez a helyzet azonban jónéhány évig fennmaradt.¹⁷ Nem nehéz elképzelni, hogy bármilyen nagy munkabírású is volt Pásthly Károly, a polgári leányiskolai igazgatói és tanári feladatai ellátása mellett nem sok ideje maradt a népiskoláknál jelentkező feladatok megoldására.

14 Ua. 652/1875.

15 Ua. 18/1877.

16 PÁSTHY: i. m. 45—46. l.

17 Kgy. jkv. 301/1877.

dására. Kinevezése évében jelentős ellenállással is meg kellett küzdenie, a népiskolai tanítók ugyanis az önállóságukat veszélyben érezve szembehelyezkedtek vele, személyében is nemegyszer sértették. Emiatt le is mondott az állásáról, lemondását azonban a közgyűlés nem fogadta el.¹⁸

Pásthly Károly a kecskeméti közoktatásügyről írt munkájában elmondta, hogy a népiskolai igazgatói működésének kezdetén a feladatok sokaságával találta szembe magát. Az iskolalátogatásai során a törvény és a tanterv által előírt tanításnak csak a nyomait találta. A tanulók többsége 2—3 évet töltött az első osztályban, a felsőbb osztályokat csak kevesen végezték el. Iskolába jáformán csak az járt, aki akart, és akkor iratkozott be, amikor neki tetszett. A tanév csak névleg kezdődött szeptemberben, a valóságban csak október közepén, a városszéli és a pusztai iskolákban pedig még később. Az iskolák többségében nem volt 5. és 6. osztály. Az iskolaépületek többsége célszerűtlen, a berendezése pedig hiányos volt. A tanítói munkafegyelem is kívánnivalókat hagyott maga után. A tanítók sokszor bejelentés nélkül maradtak távol az iskolától, és gyakoriak voltak az egymás közötti torzalkodások is. A többségük továbbra is a felekezeti tanterv szerint, a megszokott módon tanított, a népoktatási törvény alapján kiadott miniszteri tanterv csak évek múltán ment át a gyakorlatba. A folyamat gyorsítására Pásthly Károly tanítói értekezleteket szervezett.¹⁹

A város később, az anyagi erőinek növekedtével egyre többet tudott vállalni a népiskolai oktatás színvonalának emelése érdekében. Az egy-két-tantermes, a városban szétszórtnan, nem megfelelő épületekben lévő iskolák megszüntetése érdekében már 1873-ban felmerült a th. bizottságban a város tankerületekre való felosztásának gondolata. A javaslat szerint a várost négy tankerületre kell osztani és mindegyikben 4 fiú- és 4 leányosztály elhelyezésére alkalmas épületet kell emelni, lehetőleg a kerület központjában. A tankerületek javasolt beosztása a következő volt: I. kerület a Temető utca és a Széchenyi tér között; II. kerület a Széchenyi tér és a Halasi nagy utca között; III. kerület a Halasi nagy utca és a Csongrádi nagy utca között; IV. kerület a Csongrádi nagy utca és a Temető utca között. A javaslat szerint az I. és a II. tankerület iskolái mielőbb felépítendőek, míg a másik két iskola megépítése egy ideig még elodázható.

A közgyűlés elfogadta a javasolt kerületi beosztást és kötelezettséget vállalt arra, hogy az iskolaépületek ügyében intézkedik.²⁰ Az I. kerületi népiskola 1881-re készült el, 12 tanteremmel.²¹ 1883-ban a közgyűlés Muraközy János

18 Ua. 405/1877.

19 PÁSTHY: i. m. 47—49. l.

20 Kgy. jkv. 550/1873.

21 Ua. 38/1881.

tanácsnok javaslatára módosította az iskolaépítkezésekre vonatkozó eredeti elképzelést, amennyiben hozzájárult ahhoz, hogy a tervezett 4 kerületi iskola helyett csak hármat építsenek.²² A II. kerületi népiskola építését csak 1887-ben kezdték meg. Az épület 8 osztályteremből, előcsarnokból és egy iskolaszolgai lakásból állt,²³ 1888-ban készült el.²⁴

1891-ben újabb közgyűlési határozat született a városi népiskolák ügyében. Az iskolaszék azt javasolta, hogy a III. kerületi népiskolát a Kistemplom téren építsék fel, és sürgette néhány kisebb iskola felépíttetését: a Csongrádi kis utcán 4, a Halasi kapu és a Széles utca között, valamint a Máriavárosban 2—2, a Muszájban pedig 1 tanteremmel.²⁵

A Kistemplom téri iskola építéséhez 1892-ben kezdtek hozzá és 1893-ban fejezték be, az eredetileg tervezett 10 helyett 11 tanteremmel. A Muszáj külvárosi iskolát 1892-ben adták át. A többi építkezés is lendületesen haladt, olyannyira, hogy az 1897/98-as tanévben a működő 42 községi iskolai osztályból csupán 7 maradt a régi helyén.²⁶

Az új iskolák a városnak kb. 160 ezer forintjába kerültek²⁷, erőteljesen igénybe vették a város anyagi erőforrásait. A tanügyi kiadások csökkentése érdekében a város az iskolafenntartási költségek egy részét megpróbálta államsegélyből fedezni. Lestár Péter polgármester 1881-ben vetette fel ezt a lehetőséget. A közgyűlés elé terjesztett indítványában vázolta a városnak a közoktatás fejlesztése érdekében tett és még szükséges kiadásait, és megállapította, hogy a rendelkezésre álló eszközök nem elegendők a megkezdett munka befejezésére.²⁸ A közgyűlés által kiküldött bizottság osztotta a polgármester véleményét. A bizottsági jelentés rögzítette, hogy a város évenként 42 ezer forintot költ a közoktatásra, és hogy ezt a szintet tartani tudja, már 1881-ben 15 %-os községi pótdadó kivetésére kényszerült. Ezzel a törvény által engedélyezett 5 %-os iskolai adó kirovásánál lényegesen tovább ment, de még így sem tudja biztosítani a szükséges kiadások fedezetét.²⁹ A városi felterjesztésre a minisztérium évi 6000 forint államsegélyt utalt ki. Az összeget a polgári leányiskola fenntartására kellett fordítani, az ott felszabaduló összeget hasznosíthatta a város a közoktatásügy más területein.³⁰

22 Ua. 224/1883.

23 Ua. 23 és 31/1887.

24 Ua. 162/1888.

25 BKML. Kecskemét th. város Iskolaszékének jegyzőkönyve (a továbbiakban: iskolaszéki jkv.) 65/1891.

26 PÁSTHY: i. m. 52. l.

27 Uo.

28 Kgy. jkv. 272/1881.

29 Ua. 320/1881.

30 Ua. 285/1882.

Az iskolaépítkezés és ezen keresztül a népoktatás feltételeinek javulása természetesen nem korlátozódott a város belterületére, bár a fejlődés mértéke itt kétségtelenül nagyobb volt, mint a város határában lévő pusztai iskolákban. A pusztai iskolák épületeinek korszerűsítése, illetve új iskolák építése is napirenden volt a 80-as évektől. 1880-ban Ballószögben, 1883-ban Pusztaszeren, 1884-ben Szarkásban és Haleszben, 1885-ben Felső-Szentkirályon, 1888-ban Kisfáiban, 1890-ben Úrréten, 1891-ben Városföldön³¹, 1892-ben Borbás és Szentkirály határában, 1893-ban Helvecián, Alsó-Szentkirályon és Ágasegyházán épült új pusztai iskola.³² A külterületi iskolák építése a 90-es évek közepén vett nagy lendületet.

Az iskolaszék 1894-ben kezdeményezte, hogy a pusztai iskolák fejlesztése érdekében kiséreljen meg a város a minisztériumtól 4—5000 forint államsegélyt szerezni.³³ A közgyűlés egyetértett a javaslattal és úgy határozott, hogy a pusztai iskolák számát mielőbb növelni kell, szám szerint 12-vel.³⁴ A VKM nem zárkózott el a kéréstől és vállalta a felállítandó iskolák tanítóinak fizetését.³⁵

A városvezetés úgy tervezte, hogy a programot 1897-től fokozatosan, évi 3 iskola felépítésével valósítja meg.³⁶ A minisztériumi államsegélynek köszönhetően így az 1880 és 1897 között városi erőből emelt 16 új és 3 átalakított iskolaépület mellett további jelentős fejlesztésre nyílt lehetőség. Ezek az iskolák természetesen nem hasonlíthatók a belső elemi népiskolai 8—12 tantermes épületekhez. Valamennyi egytantermes, tanítói lakással és a szükséges melléképületekkel ellátott iskola volt.³⁷

A pusztai iskolák ezekkel együtt sem bizonyultak azonban elegendőknek a pusztai gyermekek iskoláztatására. A népiskolai igazgató jelentése szerint 1906-ban még mindig 3045 tanköteles nem járhatott iskolába. Közöttük a 6—11 éves, tehát mindennapi iskolára kötelezett gyermekek száma 1447 volt. A jelentés szerint ezek iskolába járásának megoldására még 12 iskola beindítására lenne szükség. Az iskolaszék egyetértett a jelentésben foglaltakkal és elhatározta, hogy kezdeményező lépéseket tesz újabb miniszteri államsegély

31 *Kecskeméti Lapok* 1892. augusztus 7. 2. l.

32 Ua. 1897. augusztus 22. 1. l.

33 Iskolaszéki jkv. 56/1894.

34 Ua. 5/1895.

35 Ua. 14/1896.

36 Ua. 29/1896.

37 PÁSTHY: i. m. 52. l.

elnyerése érdekében.³⁸ Az iskolaszéki javaslatot a városi tanács módosított formában terjesztette a th. bizottság elé, amennyiben az általuk javasolt 12 pusztai iskola helyett 20-nak a felállítását kezdeményezte. A tanácsi előterjesztés szerint a város vállalja az iskolák felépítését és fenntartását, a tanítói fizetéseket viszont államsegélyből kívánja fedezni.³⁹ A VKM válasza kedvező volt. A minisztérium hajlandó volt támogatni az ügyet, ha a város eleget tesz a következő feltételeknek: a 20 iskolát a saját költségén felépítteti és felszerelteti, gondoskodik az iskolák dologi szükségleteiről, minden tanítónak természetbeni lakást vagy lakáspénzt, kertilletményt és évi 100 korona fizetést biztosít. A minisztérium ennek fejében vállalja a 20 új tanító fizetésének 1200 koronára való kiegészítését államsegély formájában azzal a megkötéssel, hogy az új iskolák helyének és felépítésük sorrendjének meghatározásakor a tanfelügyelő véleményét is ki kell kérni, valamint évente négy-nél több tanítói állás nem szervezhető.⁴⁰

A munkálatok megindultak⁴¹, hamarosan közbeszólt azonban a világháború, amely jelentős változásokat okozott a város életében, benne az iskolaügy területén is. Az 1913/14-es tanévben 12 989 tanköteles korú gyermek volt Kecskeméten, ebből 5844 lakott a városban, 7145 a városkörnyéki szőlőkben és a pusztákon. A 12 989 tankötelesből 9544 járt iskolába. Az iskolába járók aránya a későbbiekben tovább romlott. A mozgósítások miatt abbamaradtak a megkezdett pusztai iskolai építkezések, a kerületi népiskolák épületeiben katonai kórházat rendeztek be. Sok tanítót behívtak, már 1914 szeptemberében 23-an megkapták a behívót. A be nem vonult tanítók és a tanítónők közül többen önkéntes szolgálatot vállaltak: a segélyakciók szervezésében vettek részt, illetve a városi hivatalok munkáját segítették. Mindezek miatt az 1914/15-ös tanév megnyitását néhány héttel el kellett halasztani.⁴²

1915-ben a helyzet tovább romlott. A háború előtti 54 belső elemi iskolai osztály helyett csak 34 indult be. Az ezekben beírt tanulók száma 1892 volt, 1475-tel kevesebb, mint az előző tanévben. A pusztai iskolákba ugyanakkor 2143 tanuló iratkozott be, 785-tel kevesebb az előző évinél.⁴³ A népoktatás 1918-ra mind a belterületen, mind a pusztákon a mélypontra süllyedt. Egyre nyomasztóbbá vált a helyhiány annak ellenére, hogy több egyesület és testület engedett át termeket tanítási célra. Emellett a tanítók sokszor hónapokig nem taníthattak, mert kirendelték őket a rekvirálásokhoz. Távollétük az

38 Iskolaszéki jkv. 101/1906.

39 Ua. 92/1909.

40 Ua. 62/1911.

41 Uo. és 52/1913, 7/1914, 39/1914.

42 Ua. 122/1914.

43 Ua. 23/1915.

egytanítós pusztai iskolákban az oktatás szüneteltetését jelentette, egyes iskolákban alig volt tanítás az 1917/18-as tanévben. A 4—6. osztályok elnéptelenedtek, a gazdasági ismétlőiskolai osztályok be sem indultak.⁴⁴

A pusztai iskolák a helyzetükből adódóan különleges szerepet tölthettek be környezetük kulturális színvonalának emelésében. Könyvtáraik nemcsak tanári és ifjúsági, hanem egyben népkönyvtárak is voltak. A könyvállományuk nem volt nagy, az 1897/98-as tanévben pl. alig haladta meg az 1300 kötetet. (A belső elemi iskolákban ugyanekkor kb. 1000 kötet volt található.) 1904-ben a 28 pusztai iskola közül 22-ben volt iskolai és népkönyvtár, a fennmaradó 6 iskola 1906-ban kapott könyvtárat.⁴⁵ De nemcsak ezek álltak az érdeklődő lakosság rendelkezésére, hanem az ún. vándorkönyvtárak is. Ezeket a VKM, illetve a Múzeumok és Könyvtárak Országos Felügyelősége utaztatta meghatározott program szerint. A vándorkönyvtárakat is a pusztai tanítók kezelték, ezzel is erősítve az iskolák kulturális központ jellegét.⁴⁶

Ismétlőiskolák

Az ismétlőiskolák elődjének tekinthető vasárnapi iskolák, mint korábban már említettük, 1855-től ismertek Kecskeméten, amikor a fiúk számára két ilyen felekezeti iskola nyílt. Az 1856/57-es tanévben a lányok előtt is megnyílt ez az iskolatípus, — a fiúkhöz hasonlóan külön a rk. és a ref. vallásúak számára. Ezek azonban igen rövid életűeknek bizonyultak és a 60-as évek elején megszűntek. A népoktatási törvény megjelenése után ismétlőiskolákként keltek életre. Az ismétlőiskolák törvény szerinti megszervezését mind az iskolaszék, mind a tanfelügyelői hivatal sürgette, a megvalósításra azonban csak évek múlva, és akkor sem egészen a törvény előírásainak megfelelően került sor.

Az iskolaszék 1875-ben terjesztett javaslatot a közgyűlés elé, amelyben arról szólt, hogy a város központjában, valamint a II., IV. és a X. tizedben be kellene indítani az ismétlőiskolákat, mégpedig úgy, hogy azokban vasárnaponként 8-tól 11-ig folyjon tanítás. A th. bizottság egyetértett a javaslattal, de mivel az éves költségvetésben nem szerepelt az iskola működtetéséhez szükséges összeg, a megvalósításra nem látott lehetőséget és elodázta a döntést.⁴⁷ Az ügy ezzel néhány évre lekerült a napirendről és a vasárnapi iskola továbbra is csak mint a tanoncok képzését szolgáló oktatási forma működött.

44 Ua. 60/1918.

45 Ua. 84/1904, 23/1906. és PÁSTHY: i. m. 52. l.

46 *Kecskeméti Lapok* 1905. április 13. 3. l. és 1905. november 28. 2. l.

47 Kgy. jkv. 99/1875.

A népoktatási törvény szellemének megfelelő ismétlőiskolai oktatás Kecskeméten 1881-ben kezdődött. A város ekkor a 12—15 éves fiúk részére 6 ismétlőiskolai osztályt szervezett. Ezekben 8 hónapon át, októbertől májusig heti két alkalommal, 4 órában folyt a tanítás. A pusztai iskolákban ugyanettől az időtől vasárnaponként 2 — 1893-tól 3 — órában tanították a gyermekeket az ismétlőiskolai oktatás keretében. A lányok számára az 1882/83-as tanévben nyitottak 3 osztályt a város belterületén.⁴⁸

A népoktatási törvény alapján 1877-ben kibocsátott ismétlőiskolai tanterv feltételezte, hogy oda csak az elemi népiskola 6. osztályát elvégzett tanulók kerülnek. Kecskeméten ez nem így volt, ezért 1894-től azon tanulók számára, akik 12 éves korukig nem végezték el az elemi iskola negyedik osztályát, előkészítő osztályokat szerveztek. Az itt tanulók a következő tantárgyakat tanulták: olvasás, írás, fogalmazás, számtan, egészségtan, polgári jogok és kötelességek.⁴⁹

A VKM 60 764/1896. számú rendeletének hatására a pusztai iskolákban 1897-ben gazdasági ismétlőiskolák szervezése kezdődött. Az első évfolyam az 1898/99-es tanévben indult be a kistói, az ágasegyházi és a pusztaszeri iskolában.⁵⁰ Nem sokkal később a városi iskolákban is megkezdődött a gazdasági ismétlőiskolák szervezése.⁵¹ A városi tanács a pusztai iskolák átszervezését tekintette elsődlegesnek, előbb ott szerette volna maradéktalanul megvalósítani ezt az oktatási formát, mert úgy vélte, ott van rá nagyobb szükség. Az iskolaszék nem értett egyet a tanáccsal és a jelentkező — és a tanács által felhozott — anyagi gondokat a városi gyakorlókertek felállítása alóli mentesség megszerzésével próbálta megoldani. Javaslata szerint a városi gazdasági ismétlőiskolákban csak az elméletet oktatnák a tanulóknak, a gyakorlati tudást „a városi műkertben, a földműves iskola földjén, az állami szőlőtelepen és a vincellér iskolában, esetleg valamelyik közeli gazdaságban vagy kertészetben a szaktanító vezetésével időnként rendezett kirándulásokon sajátítanak el”. Azzal egyetértett az iskolaszék, hogy a pusztákon nagyobb szükség van a gazdasági ismeretekre, ezért azt javasolta, hogy valamennyi pusztai tanítót vonják be a munkába, a többletmunkájukért járó bért pedig próbálják meg a VKM-től megszerezni.⁵² A VKM vállalta a pusztai tanítók díjazását azzal a feltétellel, hogy rendelkeznek a szükséges gazdasági ismeretekkel. A város belterületére egy általános — tehát szaktanító nélküli

48 PÁSTHY: i. m. 54. l.

49 Ua. 54—55. l.

50 Iskolaszéki jkv. 69/1898.

51 Ua. 92/1898.

52 Ua. 80/1899.

— gazdasági ismétlőiskola létesítését írta elő a minisztérium. Ezt megvalósítandó a tanügyi bizottság azt javasolta, hogy általános ismétlőiskolai fiúosztályokban a földművesiskolai tanárok heti egy órában tartsanak a gazdálkodással kapcsolatos előadásokat.⁵³

A gazdasági ismétlőiskolai oktatás úgy a pusztákon, mint a városi iskolákban az 1900/1901-es tanévtől vált általánossá. Közgyűlési határozat mondta ki, hogy ettől kezdve valamennyi ismétlőiskolai tanulót a gazdasági ismétlőiskolai tanterv szerint kell tanítani.⁵⁴

Gazdasági felső népiskola

1857-ben lehetőség volt arra, hogy állami gazdasági iskola nyíljon Kecskeméten. Az iskola idetelepítésének az volt a feltétele, hogy mérsékelt összegű haszonbérért átengedjen a város 400 hold földet és hozzájáruljon az iskola építési költségeihez.⁵⁵ A szükséges földterületet felajánlotta a város, az építkezés költségeiből azonban nem tudott részt vállalni, így az iskola létesítése csak terv maradt.⁵⁶

1861-ben, amikor a városi alreáliskola megszüntetéséről folytak a tárgyalások a Helytartótanáccsal, a tanügyi bizottság úgy látta, hogy megmenthető lenne az iskola egy gazdasági tanfolyam hozzákapcsolásával. De ez az elgondolás is csak terv maradt, az iskola még 1861-ben megszűnt.⁵⁷

Egy gazdasági iskola létesítésének ügye legközelebb csak 1869-ben vetődött fel ismét, a népoktatási törvény megvalósítása kapcsán. Az iskolaalapításról tartott értekezleten Molnár András miniszteri osztálytanácsos így foglalta össze az iskoláról előzetesen kialakított elképzelést: „Felsőbb népiskola állíttatnék három évi tanfolyammal, mely egyszersmind földművelési, gyümöcsfatenyészési és gyümöcskezelési szakiskolának is felszereltetvén, abba a 12-ik évet betöltött s általában az elemi iskolából kikerült fiúgyermekeket vétetnének fel.” A th. bizottság hozzájárult az iskola felállításához.⁵⁸ A részletek kidolgozásával megbízott tanügyi bizottság azt javasolta, hogy az iskolát a város költségén szervezzék meg. A bizottság szerint az induláshoz szükséges épületeket és a 200 holdas gyakorlókeretet, valamint a 3 rendes és 1 segédtanár fizetését biztosítani tudja a város. A th. bizottság elfogadta a

53 Ua. 12/1900.

54 Ua. 35/1900.

55 BKML. Kecskemét város tanácsülési jegyzőkönyve (a továbbiakban: tanácsi jkv.) 344/1857.

56 Ua. 66/1858.

57 BKML. Kecskemét város közgyűlési jegyzőkönyve (a továbbiakban: közgyűlési jkv.) 205/1861.

58 Ua. 491/1869.

javaslatot és kimondta, hogy a szervezés alatt álló felső népiskolában „tekintettel a város és vidéke kiváló szükségére, abban a földművelés, állattenyésztés és gyümölcsstermelés, s általában a terményiparhoz kívántató segédtanfolyamokra az elemi népiskolából kikerült és 12 éves életkort meghaladó fiúgyermekok oktattassanak”.⁵⁹ Hamarosan megváltozott azonban az iskola fontosságáról alkotott vélemény, a város ugyanis néhány hónappal később megkísérelte, hogy lemondjon az iskolaalapítás vállalt kötelezettségéről. 1870-ben beindult az állami reáliskola első osztálya, és mielőbb meg akartak nyitni egy gazdaképző iskolát. A VKM-hez intézett kérelmükben a város illetékesei kifejtették, hogy a szervezés alatt álló felső népiskolában kettő kivételével ugyanazokat a tantárgyakat tanítják majd, mint az alreáliskolában és a felállítani tervezett gazdaképző iskolában. Kérték, hogy e két iskola működése mellett mentesítsék a várost a felső népiskola felállításától.⁶⁰ A VKM nem teljesítette a kérést, ragaszkodott az iskola beindításához.⁶¹

A gazdasági tanfolyammal egybekapcsolt felső népiskola 1872. december 7-én kezdte meg működését, 44 tanulóval.⁶² A következő években megnyílt az iskola második és harmadik osztálya, de a negyedik osztály beindítására csak az 1877/78-as tanévben került sor. A negyedik osztály tantervében előírtak megvalósításához ugyanis feltétlenül szükség volt gyakorlókertre, ami addig nem állt rendelkezésre. A területét ugyan még 1873-ban kijelölték⁶³, de a felszerelése, és így oktatási célokra való alkalmassá tétele csak 1877-re valósult meg.⁶⁴ A gyakorlókert teljes felszerelése 1879-ben fejeződött be, de ekkor már csak néhány tanulója volt az iskolának. A minisztérium felszólította a várost, hogy törekedjék a tanulók számának növelésére, mert „az iskola s költséggel felszerelt gazdaságának a vidék földművelésére jótékonyan ható működése csak akkor várható, ha az iskola látogatói jelentősebben számban mutatkoznak”.⁶⁵ A tanulói létszám azonban nem emelkedett. Az iskola e gondját tárgyaló közgyűlés kimondta, hogy ha nem sikerül életképesse tenni, akkor meg kell szüntetni.⁶⁶ A közgyűlésen kiküldött szakértői bizottság úgy értékelte, hogy az iskola a gazdaközönség közönye miatt nem felelt meg a várakozásnak. Az iskola megszüntetésével nem értett egyet, mert „egy gazdasági iskola ezen a vidéken nélkülözhetetlen szükségét képezvén, szervezetének átalakítására volna szükség, mely által a fősúly a gyakor-

59 Kgy. jkv. 1/1870.

60 Ua. 195/1872.

61 PÁSTHY: i. m. 126—127. l.

62 Kgy. jkv. 711/1872.

63 Ua. 206/1873.

64 Ua. 386/1877.

65 Ua. 43/1879.

66 PÁSTHY: i. m. 127—128. l.

lati oktatásra fektetnék. E célból szükség lenne a gazdaság teljes berendezésére és arra, hogy a növendékek — miként a már létező néhány földműves iskolában — az intézetben lakjanak, mi által az egész Duna-Tisza közötti nagy vidék tanszükséglete fedeztetnék”. A th. bizottság egyetértett ezzel a véleménnyel és a 200 holdas gyakorlógazdaságot a meglévő gazdasági épületekkel és minden felszerelésével együtt felajánlotta az államnak egy létesítendő földművesiskola céljaira.⁶⁷

A Földművelésügyi Minisztérium azonban elzárkózott a kezdeményezés elől arra hivatkozva, hogy a korábban megindult iskolaszervezések minden rendelkezésre álló anyagi erejét felemésztik. Csak 1894-ben vette át az intézményt, a gazdasági szakoktatással egybekapcsolt felső népiskola az 1895/96-os tanévben szűnt meg. Az Állami Földművesiskola az FM és a város között 1894. december 7-én létrejött szerződés alapján kezdte meg a működését. A város a 200 holdas gyakorlókertet és a hozzá tartozó felszerelést azzal a feltétellel adta át az államnak, hogy a beinduló iskolában 30 bentlakó és 20 bejáró tanuló — köztük 4 kecskeméti — ingyenes ellátást és képzést kap. Az iskola 1895 novemberében indult be, Grasselli Miklós igazgató vezetésével.⁶⁸ Gyors fejlődésnek indult, már az 1897/98-as tanévben 350 kötetes könyvtára volt.⁶⁹ Az iskola a vidék gazdálkodóinak képzéséből is részt vállalt, telenként ún. téli gazdasági iskolát szervezett. Ezekre a 8 hetes tanfolyamokra 18 évesnél idősebb, írni-olvasni-számolni tudó gazdaifjak jelentkezhetek. A költségeket az FM fedezte, a tanulmányi idő alatt nemcsak az oktatás, hanem az ellátás is ingyenes volt.⁷⁰

Polgári leányiskola

A leányoknak az elemi iskolainál magasabb szintű oktatása Kecskeméten 1852-ben kezdődött. Ekkor egy kétosztályos rk. nőnevelde kezdte meg a működését Tóth Lajosné irányításával. A leányok itt kézimunkázni, zongorázni, rajzolni és franciául tanultak. A felekezeti egyenlőség jegyében 1861-ben egy hasonló jellegű protestáns iskola alakult.⁷¹ A leányok képzésének ezen a gyakorlatán csak a népoktatási törvény megjelenése változtatott. A törvény 67.§-ára hivatkozással mondta ki a th. bizottság a két nőnevelde megszüntetését és egy háromosztályos polgári leányiskola létrehozását. Az

67 Kgy. jkv. 184/1882.

68 GRASSELLI Miklós: A kecskeméti m. kir. földművesiskola gazdaságának leírása és üzemterve. Magyaróvár, 1908. 3. l.

69 PÁSTHY: i. m. 131. l.

70 *Kecskeméti Lapok* 1902. október 26. 3. l.

71 PÁSTHY: i. m. 57—59. l.

iskola első és második osztálya az 1875/76-os, a harmadik az 1876/77-es tanévben nyílt meg. Az első osztályba az elemi iskola negyedik osztályát, a másodikba az 5. és 6. osztályt végzett tanulókat iskolázták be.⁷² Az 1880/81-es tanévben az iskola négyosztályossá bővült. Az iskolaszék kezdeményező javaslata szerint a negyedik osztályra „az elméleti tanulmányok betetőzése, de főleg a fejlett kézimunkatanítás végett” volt szükség.⁷³

A város vezetői a közoktatási költségek csökkentése érdekében 1882-ben a VKM-hez fordultak. Kérelmükben a polgári leányiskolára fordított kiadások egy részének államsegély formájában történő átvállalását kezdeményezték. A minisztérium adott a városnak évi 6000 forintot azzal a feltétellel, hogy a polgári leányiskolához szervez egy négyosztályos elemi leányiskolát. Az elemi iskola 1882 októberében be is indult.⁷⁴

A polgári iskola tantestülete 1892-ben kérte, hogy szervezzék át az intézményt hatosztályos felsőbb leányiskolává. A th. bizottság egyetértett a tantestületi kezdeményezéssel, a VKM azonban nem járult hozzá az átszervezéshez.⁷⁵ Az iskola 1898-ban új épületet kapott. 1904-ben az állam átvállalta a várostól az iskolafenntartás teljes költségét, így a polgári leányiskola ettől kezdve megszűnt városi iskolának lenni.⁷⁶

Jelentős esemény volt az iskola életében az önképzőkör megalakulása 1876 novemberében. A tanulók kezdeményezték a megszervezését. A tanári kar nem ellenezte, mert „nem célszerű az önként nyilatkozó önmunkássági szellemtől az óhajtott működési alkalmat megvonni, mert helyesen vezetve az önmunkássági kedvet föl lehet használni a magyar nyelv és irodalmi tananyag kiszélesítésére”. A körben mozgalmas élet folyt, az összejöveteleikre gyakran meghívtak neves embereket. Az 1888. október 24-i önképzőköri ülés vendége Jókai Mór volt.⁷⁷ Az iskolának jelentős a könyvtára. Az ifjúsági könyvtár 1895-ben 1081, a tanári 747 kötetből állt.⁷⁸

Iparos- és kereskedőtanonc-iskola

A tanoncok oktatása változatos keretek között valósult meg és igen nagy utat tett meg addig, amíg az 1880-as évek elején létrehozták a tanonciskolát. A városi tanügy 1855. évi rendezésétől az iparostanoncok oktatása a vásár-

72 Kgy. jkv. 346/1875. és PÁSTHY: i. m. 60—61. l.

73 Kgy. jkv. 223/1880.

74 Ua. 302/1882.

75 Ua. 102/1892.

76 Pest—Pilis—Solt—Kiskun vármegye és Kecskemét th. város adattára. Bp. 1939. V. rész. (a továbbiakban: adattár) 48. l.

77 PÁSTHY Károly: A kecskeméti polgári leányiskola 1875-től 1895-ig. Kecskemét, 1896. 33—34. l.

78 Ua. 73. l.

napi iskolákban folyt. 1861-től annyi változás történt, hogy a legfontosabbnak tekintett tantárgyat, a rajzot szaktanár tanította. Ebben az évben ugyanis a város a két gimnáziumhoz közös rajztanári állást szervezett. A gimnáziumi rajztanár feladata volt az iparostanoncok tanítása, sőt a téli hónapokban a segédek rajzbani továbbképzése is. A kereskedőtanoncok részére a kereskedők testülete állította fel az iskolát, amely a kereskedőtanonc-iskola megnyitásáig, 1884-ig működött.⁷⁹

A tanonciskola felállításának kérdése 1868-ban került napirendre. Ekkor küldte meg az Országos Magyar Iparegyesület az ország nagyobb városaiban alapítandó ipariskolák ügyében kidolgozott szervezési javaslatát. Ezt a közgyűlés azzal adta ki a tanügyi bizottságnak, hogy a város kész ipariskolát létesíteni. A bizottság feladata az érdekelt egyesületek, társulatok, testületek képviselőinek összehívása és felvilágosítása, felajánlások kérése, valamint az iskola felállítására vonatkozó tervzet elkészítése volt.⁸⁰ Az iskola létrehozásának szükségességét indokolta az a tény, hogy az egyetlen városi rajztanár nem tudta megfelelően ellátni a rá háruló feladatokat a vasárnapi iskolában. 1867-ben pl. a ref. vasárnapi iskola iparostanoncai egyáltalán nem tanultak rajzot.⁸¹

A tanügyi bizottság a tanoncoktatásról készített jelentését 1869 elején terjesztette a th. bizottság elé. A rajzoktatásnál tapasztalt mulasztásokat a városi rajztanár túlterheltségével magyarázták. A gimnáziumi rajzórák száma az 1867/68-as tanévben heti 8—8 volt, a következő években pedig már 11—11, ami azt jelentette, hogy a tanoncok oktatása méginkább háttérbe szorult. Ezt úgy próbálták meg ellensúlyozni, hogy a tanoncok számára a ref. gimnázium épületében rendeztek be rajztermet.

A th. bizottság megállapította, hogy a ref. gimnázium épületében kialakított vasárnapi iskolai közös rajzterem nem elegendő a tanoncok befogadására, mert „az asztalok és székek száma megközelítőleg sem kielégítő arra, hogy a tanórák alkalmával a tanoncok rajzolással foglalkozhassanak”. Ezért feladatul adta a tanügyi bizottságnak, hogy készítsen javaslatot az összes tanoncot befogadni képes rajzterem felállításáról és felszereléséről.⁸²

De a tanoncoktatás terén nemcsak a rajzoktatás kérdése volt megoldatlan. Katona Zsigmond, a Kecskeméti Iparegyesület igazgatója panaszkolt 1869-

79 PÁSTHY: Kecskemét közoktatásügye a múltban és jelenben. Kecskemét, 1899. 132—133. l. — Az 1860-as évek végén a nőegylet létesített a városban egy ún. nőipariskolát, ahol varrni tanították a lányokat. Az iskola háromosztályos volt. Az első osztályban kötést, horgolást, hímzést és csomózást tanítottak, a másodikban fehérneműszabást és -varrást, a harmadikban felsőruhaszabást és -varrást. *Kecskeméti Lapok*, 1894. február 18. 1. l.

80 Közgyűlési jkv. 165/1868.

81 Ua. 470/1868.

82 Ua. 79/1869.

ben, hogy nem fordítanak kellő figyelmet az iparostanoncok iskoláztatására. Kérte, hogy a város az 1863. évi 308. számú határozata értelmében kötelezze a céheket arra, hogy gondoskodjanak a tanoncok iskolába járatásáról, továbbá érje el, hogy az iskolai bizonyítványok megszerzése ne csak formalitás legyen, illetve iskolai bizonyítvány nélkül ne lehessen tanoncot felszabadítani. A th. bizottság a kérésre feleletül leszögezte, hogy az 1859. évi iparrendtartás értelmében a céheknek bírság terhe alatt kell kötelezniük az iparosokat tanoncaik iskoláztatására. Ha akár a mesterek, akár a tanoncok mulasztást követnek el, a városnak az Iparegylet igazgatóválasztmányához kell fordulni, hogy az a saját közegei által gyakoroljon felügyeletet a tanoncok felett.⁸³

A város tehát elhárította magáról a felelősséget, ez azonban nem jelenthetett előrelépést a kialakult helyzetben. A tanoncottatásban központi szerepet játszó rajztanár túlterheltsége tovább nőtt. A gimnáziumi tanítási kötelezettsége 1867-ben heti 16 óra volt, 1868-ban 22, 1869-ben 26. Emellett kellett volna tanítania a vasárnapi iskolába beírt 231 tanoncot. Mivel erre képtelen volt, kérte, hogy a város alkalmazzon mellé segédtanárt.⁸⁴

A th. bizottság a kérésnek eleget téve 1872-ben 2 segédrajztanári állást szervezett. A segédtanárok a kezdőket tanították, a rajztanár irányításával. Változtatott a th. bizottság a tanítás rendjén is. Ettől kezdve a négyosztályos vasárnapi iskolák felsőbb három osztályának növendékei közül csak azok voltak kötelesek látogatni a rajzórákat, akiknek a rajztudás a szakmájukban különösen fontos volt. A három rajzosztály közül az elsőben a rajz alapelemeit, a másodikban a szabadkézi és a körzővel való rajzolást, a harmadikban a szakrajtot tanították. Az órákat mindhárom osztály tanulóinak vasárnapként 10-től 12 óráig tartották.⁸⁵ Ezzel az intézkedéssel csökkentették a tanulói létszámot, ezen keresztül pedig a zsúfoltságot, és így elodázhatták a tágasabb és jobban felszerelt rajzterem létrehozását.

A következő években mind több testület szorgalmazta egy ipariskola felállítását. A helyi iparegylet pénzt, a ref. egyház telket is felajánlott a városnak a létesítendő iskola céljaira.⁸⁶ Az iskola megnyitására mindezek ellenére csak 1883-ban került sor, döntő részben a központi rendelkezések eredményeként. A 26 130/1883. VKM számú körrendelet értelmében ugyanis minden olyan községben, ahol legalább 30 iparostanonc volt, alsó fokú ipariskolát kellett felállítani, amelyben a rendelet szerint a népiskolában szerzett általános ismeretek továbbfejlesztése mellett a rajztanításra kell helyezni a fő súlyt.

83 Ua. 122/1869.

84 Ua. 426/1869.

85 Kgy. jkv. 444/1872.

86 Ua. 2/1870.

A VKM nemcsak az iskolák felállításáról, hanem a szervezetükről, a rendtartásukról és a tantervükről is intézkedett. Így az iparostanonc-iskola felállítása azt jelentette, hogy a tanoncoktatás Kecskeméten is a központi rendelkezések szerint alakult. A rendeletek szerint az iparostanonc-iskolák háromosztályosak, amelyekhez egy negyedik, ún. előkészítő osztály szervezhető az írni-olvasni-számolni nem tudó tanoncok számára. A tanterv az előkészítő osztályok számára az írás, olvasás, számolás és a rajz alapelemeinek elsajátítását írta elő. A rajz heti óraszámja 2, a többi tárgyé összesen 4 volt. Az I—III. osztályokban is heti 2 rajzórát írt elő a tanterv. Az I. osztályban az alapfogalmakat tanították, a másodikban mértani testeket rajzoltak, a harmadikban pedig figurális díszítéseket és egyszerűbb tárgyakat, tekintettel a szakmai kívánalmakra. Az olvasást, írást és fogalmazást összehozták, heti 2 órában tanították mindhárom évfolyamnak. Ugyanennyi időt fordítottak a számtan és a mértan tanítására. Az I—II. osztályban elemi mértant, míg a harmadikban ábrázoló mértant tanítottak.⁸⁷ A központi intézkedés következtében a tanoncok oktatására fordított idő megduplázódott, és az addig szinte kizárólagosnak tekintett rajzoktatás mellett helyet kaptak az oktatásban a közismereti tárgyak.

Az iskola 1883. október 24-én kezdte meg a működését. Az első igazgatója, Szakács István korábban gimnáziumi tanár volt. Az iskola célja a th. bizottsági közgyűlésre készült előterjesztés szerint „az iparos osztály értelmi műveltségének, rajzolásbani ügyességének emelése, s ez által a hazai ipar felvirágoztatása”. A th. bizottság döntése értelmében a három osztály mellé nem szerveztek előkészítő osztályt, bár a tanoncok között voltak írni-olvasni nem tudók is. A határozat szerint ezeket az ismétlőiskolákban kell megtanítani az alapismeretekre. A tanítás hétfőn, szerdán és pénteken 4-től 6-ig, vasárnap 9-től 12-ig tartott. Vasárnaponként csak rajzoktatás folyt. Az iskola az I. kerületi elemi népiskola épületében működött.⁸⁸ Az első években beindult három első osztályba 344 tanuló iratkozott be. A tervektől eltérően — már az indulás évében — előkészítő osztályt is nyitottak.⁸⁹

Az iparostanoncok után hamarosan megoldódott a kereskedőtanoncok oktatásának ügye is. Az alsó fokú kereskedelmi iskolák szervezését a 28 093/1884. VKM számú rendelet írta elő. Az előkészületek során felmerült annak

87 A 26 130/1883. VKM. sz. körrendelet melléklete írta elő mindezt. A 33 564/1893. VKM. sz. rendelet néhány területen változást hozott. Előírta, hogy milyen taneszközgyűjteményeket kell az iskoláknak beszerezniük, aminek következtében az iskolák felszereltsége lényegesen javult. Rendelkezett továbbá arról, hogy az iskolákban csak a VKM által engedélyezett tan- és segédkönyvek használhatók.

88 Kgy. jkv. 142/1883.

89 PASTHY: i. m. 135. l.

a lehetősége, hogy a kereskedőtanoncokat beosztják az iparostanonc-iskolai osztályokba, de a tananyag lényeges eltérései miatt ez megvalósíthatatlannak bizonyult. A th. bizottság az ipariskolai bizottság javaslatával egyetértve önálló iskola felállítása mellett döntött. Ez az iskola is háromosztályos volt. Az első osztálya 1884-ben, a harmadik 1886-ban nyílt meg. A két iskola közös igazgatás alatt működött. Az intézménynek 1886-ban 9 osztálya volt, tíz évvel később, az 1897/98-as tanévben 13 — 10 ipariskolai és 3 kereskedelmi. Ennek megfelelően nőtt a beírt tanulók száma. Míg 1886-ban 361 iparos és 73 kereskedőtanonc járt az iskolába, addig 1897-ben 586, illetve 95.⁹⁰

A tanoncoktatás szervezetében 1912-ben történt változás. Megszűnt a közös igazgatás, a th. bizottság az 1912 szeptemberi ülésén mondta ki a két tanonciskola szétválását.⁹¹ Az önállósított kereskedőtanonc-iskolát ugyanekkor az újonnan szervezett fiú felsőkereskedelmi iskolához kapcsolták.⁹²

Zeneiskola

Az első zeneiskola, amelynek a létéről tudunk, Sz. Nagy Károly zenetanár zenedéje volt, 1877 szeptemberében nyílt meg. Négy osztálya volt, ún. általános képezde, képezde, középiskola, kiművelési szak. A tanulmányi idő két év volt, a heti óraszám 3—5. Az iskolában általános zenei ismereteket, zongorát, hegedűt, éneket, szolfézst és zenetörténetet tanítottak.⁹³ Az iskola működéséről nincsenek későbbi adataink.

Stoll Szabados Géza színházi karmester és gimnáziumi zenetanár magán zeneiskolája 1883-ban nyílt meg, a VKM engedélyével.⁹⁴ Magánjellegűsége ellenére nem maradt független a városi befolyástól. Amikor Szabados Géza 1884-ben segílyt kért a várostól, a th. bizottság évi 500 forintot megszavazott az iskola számára, de csak azzal a feltétellel, hogy felügyeleti jogot kap felette, amelynek értelmében a tanterv és az órarend csak városi jóváhagyással érvényes. További feltétel volt, hogy Szabados Géza vegyen fel maga mellé egy zenetanárt.⁹⁵

Az iskola az olcsó tandíjával segítette a városban a zenetanulás elterjedését, és helyi viszonylatban úttörő jelentőségű volt a zeneiskolai rendszerben való tanításával. 1890-ben mégis a hiányosságai miatt merült fel egy városi

90 Ua. 135—136. l.

91 *Kecskeméti Lapok* 1913. január 31. 3. l.

92 Adattár 48. l.

93 *Kecskeméti Lapok* 1877. augusztus 19. 4. l.

94 Kgy. jkv. 327/1883.

95 Ua. 121/1884.

zeneiskola felállításának szükségessége.⁹⁶ A városi iskola 1894. szeptember 1-jén nyílt meg, zongora és hegedű szakkal. Az igazgatója Szent-Gály Gyula lett.⁹⁷ Az 1895/96-os tanévben gordonka és cimbalom szakkal bővült.⁹⁸

Vincellériskola

A Földművelésügyi Minisztérium 1900-ban az ún. Miklóstelepen 40 tanuló befogadására alkalmas szőlőmunkásképző-iskolát létesített. A város ösztöndíjas helyek fenntartásával járult hozzá a költségeihez.⁹⁹ Az iskola 1901 januárjában nyílt meg.¹⁰⁰ A képzés ideje 2 év volt.¹⁰¹

Középfokú oktatás

Főreáliskola

A reáliskolákat Magyarországon a Thun-féle oktatási reform honosította meg. Kecskeméten ilyen jellegű iskola szervezését 1851-ben vetette fel a városi tanács. Döntés az ügyben a már említett, 1855. szeptember 3-i tanácsközségülésen született, amely egy háromosztályos alreáliskola felállításáról határozott.¹⁰² Az iskola első osztálya 1857. február 4-én nyílt meg, 14 tanulóval. 1858-ban, a harmadik osztály megnyitásával vált teljessé, majd néhány éves működés után, 1861-ben megszűnt. A felszámolását azzal indokolták, hogy a két gimnázium feleslegessé teszi a működését.¹⁰³

Néhány év múlva változás következett be a reáliskola szerepének megítélésében. 1869-től ismét szorgalmazták a megnyitását, kezdetben mint „négy osztályú alreáltanodát, ugyanannyi évre terjedő ipariskolai tanfolyammal egybekapcsolva olyképpen, hogy az ipartanfolyamra beírt növendékek a reáliskolai növendékekkel együtt tanulhassák a mindnyájuknak szükséges tárgyakat, az iparos tantárgyakat pedig külön órákban saját tanáraiktól”.¹⁰⁴ Az ipartanfolyam szervezéséről azonban hamrosan lemondott a város, és a tárgyalások csak az alreáliskola felállításáról folytak tovább a minisztérium-

96 SZENT-GÁLY Gyula: A kecskeméti városi zeneiskola keletkezése és eddigi működése. Kecskemét, 1896. 8—9. l.

97 Ua. 12. l.

98 PÁSTHY: i. m. 143. l.

99 *Kecskeméti Friss Újság* 1900. november 24. 3. l.

100 Ua. 1900. december 31. 3. l.

101 Adattár 49. l.

102 Városi jkv. 889/1855.

103 PÁSTHY: i. m. 103—104. l és közgyűlési jkv. 205/1861.

104 Közgyűlési jkv. 491/1869.

mal. A város ennek a felállítási költségeit is csak részben tudta vállalni. Megajánlotta az épületet, de a fenntartási és felszerelési költségeket, valamint a tanári fizetéseket államsegélyből kívánta fedezni.¹⁰⁵ A minisztérium hajlandó volt megadni a kért támogatást. Eötvös József 1870-ben Kecskeméten járt, és ez alkalommal ígéretet tett arra, hogy az állam biztosítja az alreáliskola összes költségeit, a városnak csak a hitoktatás költségeit kell viselnie.¹⁰⁶

Az alreáliskola felállítására vonatkozó szerződés 1872-ben készült el. E szerint a város adja az iskola épületét és felszerelését, a VKM biztosítja az iskolafenntartási költségeket, adja a taneszközöket és fedezi a tanári fizetéseket.¹⁰⁷ Az első osztály a szerződéskötést megelőzően, 1870-ben nyílt meg.¹⁰⁸ Az iskola igazgatója dr. Dékány Rafael lett, aki az 1861-ben megszűntetett Kecskeméti Alreáltanoda vegytantanára volt. Igazgatóvá való kinevezése előtt a budai főgimnázium rendes tanáráként működött.¹⁰⁹

1871-ben megnyílt a második, 1872-ben a harmadik osztály, a negyedik osztály megnyitása azonban akadályokba ütközött. A VKM ugyanis nem tudta vállalni az osztály megnyitásával kapcsolatos költségeket, de közölte, hogy ha a város gondoskodik a szükséges helyiségről és az új osztály igényelte tanerőkről, akkor a szerződés szerint rá háruló költségeket a következő évtől átvállalja. A város elfogadta a minisztérium javaslatát. Tehette ezt azért, mert a reáliskolai tanárok vállalták, hogy a kinevezendő rendes tanár tantárgyait felosztják maguk között; így csak egy segédtanárt kellett fizetnie a városnak.¹¹⁰ Az V—VIII., tehát főreáliskolai osztályok megnyitására hasonló körülmények és feltételek mellett került sor.¹¹¹ Az addig alreáliskola főreáliskolává való átszervezése 1875-ben, a 19 817/1875. VKM számú rendelettel történt meg.¹¹²

Az iskola az indulásakor a város ún. B. Kiss-féle házában kapott helyet,¹¹³ ez azonban az újabb osztályok megnyitása után kicsinek bizonyult. A városnak 1875-ben sikerült visszaszereznie a katonaságtól az ún. Eörhalmi-féle házat, amely a B. Kiss-félénél tágasabb és iskolai célokra alkalmasabb volt. Az iskola még ebben az évben átköltözött a nagyobb épületbe.¹¹⁴ Amikor a VKM 1875-ben megadta az engedélyt az ötödik osztály megnyitására, és

105 Kgy. jkv.1/1870.

106 Ua. 21/1870.

107 Ua. 223/1872.

108 PÁSTHY:i. m. 106. l.

109 Kgy. jkv. 355/1870.

110 Ua. 553/1873.

111 Ua. 354/1875, 206/1876, 216/1877,153/1878.

112 Ua. 478/1875.

113 PÁSTHY:i. m. 106. l.

114 Kgy. jkv. 249/1875.

ezzel bizonyossá vált, hogy az intézmény a továbbiakban főreáliskolaként működhet, a város a következő osztályok megfelelő elhelyezése érdekében épületbővítésbe kezdett.¹¹⁵ A századforduló után megindult egy új iskolaépület felépítése, amely 1914-ben fejeződött be. Mivel a háború alatt katonai célokra igénybe vették, csak a háború befejezése után foglalhatta el az iskola.¹¹⁶

Az iskola a reáltárgyak oktatásához szükséges felszerelések mellett tekintélyes könyvtárral is rendelkezett. 1894-ben már több mint 8000 kötete volt.¹¹⁷ 1879-től működött az iskolában önképzőkör, ahol a reál- és humán tudományokkal egyaránt foglalkoztak a tanulók.¹¹⁸

A városvezetésnek nem volt beleszólása sem az állami főreáliskola, sem pedig a két felekezeti gimnázium oktatási ügyeibe, de jelen volt a középiskolák életében azzal, hogy pénzjutalommal járó ún. ösztöndíjakat alapított. A Széchenyi-ösztöndíjat még 1861-ben, az akkori két főgimnázium tanulói számára hozta létre a város, érvényét a főreáliskolai tanulókra 1880-ban terjesztették ki. A pályadíjat mindegyik középiskolában minden tanév végén az a tanuló kapta, aki a tantestület szerint az év során a legjobb magyar nyelvű irodalmi vagy történelmi tárgyú dolgozatot készítette.¹¹⁹ A Rákóczi-ösztöndíjat 1904-ben alapította a város II. Rákóczi Ferenc emlékére. A mindhárom középiskola tanulói számára évente kiírt pályázatok témája II. Rákóczi Ferenc élete és kora volt. A dolgozatokat a th. bizottság által kiküldött bizottság bírálta el.¹²⁰

Rk. (kegyesrendi) gimnázium

A gimnáziumot Koháry István gróf alapította, a működéséről 1712 óta vannak adatok.¹²¹ Az Organisations Entwurf megjelenése után, az 1853/54-es tanévre az addig hatosztályos gimnázium négyosztályos algimnáziummá fejlődött vissza, sőt az alreáliskolává való átalakítás veszélyével is szembe kellett néznie. A fennmaradását az 1855. évi tanügyi rendezés alkalmával úgy biztosította a város, hogy az alreáltanodát városi költségen állította fel és

115 Ua. 327/1876.

116 Adattár 48. l.

117 HANUSZ István: Az első huszonöt év a Kecskeméti m. kir. állami főreáliskola életéből. Kecskemét, 1895. 32—33. l.

118 Ua. 77—78 l.

119 A Kecskeméti m. kir. állami Főreáliskola 1913/14. évi értesítője. Kecskemét, 1914. 94. l.

120 A Kecskeméti m. kir. állami Főreáliskola 1904/1905. évi értesítője. Kecskemét, 32—33. l.

121 PÁSTHY: i. m. 84. l.

átvállalta az egyháztól az elemi iskolákra fordított kiadásai egy részét. Csak így vált lehetővé, hogy a Thun-reformban előírt fejlesztéseket megvalósítsa az egyháztanács.¹²² A városi beavatkozás sikeres volt, az iskola 1859-től nyolcosztályos főgimnáziumként működött.¹²³ A gimnázium az 1862/63-as tanévtől kapott nyilvánossági jogot, ebben az évben került sor első alkalommal az érettségi vizsgák megtartására is.¹²⁴

1884-től működött a gimnáziumban önképzőkör, amely az 1882-ben alakult szavalókörből nőtt ki.¹²⁵ Az iskolakönyvtár állománya a századfordulón meghaladta a 7000 kötetet. Ugyanekkor több száz darabból álló éremgyűjteménye is volt.¹²⁶

Angolkisasszonyok leánygimnáziuma

A rk. egyház e másik középiskolája a korszak végén, 1917-ben kezdte meg a működését.¹²⁷

Ref. gimnázium

A kecskeméti ref. kollégium a XVII. század elejétől működött. Az 1850-es évek elején a rk. gimnáziumhoz hasonlóan hatosztályos nagygimnáziumból négyosztályos algimnáziummá süllyedt, de már 1856-tól mint nyolcosztályos főgimnázium működött, részben a város által nyújtott anyagi segítség eredményeként. A tanulóinak száma ekkor 127 volt.¹²⁸ A gimnáziumhoz 1831-ben szerveztek filozófiai tanfolyamot¹²⁹, 1836-ban vezették be a jog tanítását.¹³⁰ Innen vált le 1851-ben a ref. teológiai intézet¹³¹, amely 1860-ig működött.¹³²

A gimnáziumban 1842-ben műkedvelő társaság alakult, amelynek tagjai a filozófiai, teológiai és jogi tanfolyam hallgatói közül kerültek ki. 1858-ban alakult meg az ifjúsági önképzőtársulat, amelyben a gimnázium felső négy osztályának tanulói az irodalomtanár vezetésével értekezéseket és verseket írtak, fordítottak, verseket mondtak. A társulatnak volt olvasószobája, kiad-

122 Ua. 90—92. l.

123 Adattár 42. l.

124 PÁSTHY: i. m. 93—94. l.

125 Ua. 98. l.

126 Ua. 100—101. l.

127 Adattár 43. l.

128 PÁSTHY: i. m. 70—72. l.

129 Ua. 76. l.

130 Ua. 118. l.

131 Ua. 77. l.

132 Ua. 116. l.

ványokat jelentetett meg előbb havonta kétszer Ibolya, majd évente egyszer Album címen. A társulat 1867-ben megszűnt, de már a következő évben újjáalakult mint Önképzőkör.¹³³

Az iskola könyvtára a Kecskeméten működő oktatási intézmények között a legnagyobb volt, állománya már a századforduló idején meghaladta a 20 ezret. Volt ezen kívül közel 4000 darabból álló régiség-, és több száz festményt magában foglaló képgyűjteménye.¹³⁴

Felsőkereskedelmi iskolák

Fiú felsőkereskedelmi iskola létesítésének gondolata már 1901-ben felmerült. Amikor Ákosy Sándor arra hivatkozva kért anyagi támogatást a várostól, hogy négy éve a saját költségén tart fent kereskedelmi szaktanfolyamot, Kada Elek polgármester a kérelmet a pénzügyi bizottság elé utalta és egyúttal közölte, hogy nemrég felkereste Budapestről Rákosi Tibor kereskedelmi szaktanár azzal, hogy felsőkereskedelmi iskolát szándékozik létesíteni Kecskeméten. A terv nem valósult meg, mivel a város nem tudta vállalni az iskolaállítás anyagi terheit.¹³⁵

A fiú felsőkereskedelmi iskolát közel tíz évvel ezután, 1910-ben nyitotta meg a város. Az iskola háromosztályos volt, az első osztálya 1910-ben, a harmadik 1912-ben nyílt meg.¹³⁶ 1912-ben hozzácsatolták a kereskedőtanonc-iskolát.¹³⁷

A női felsőkereskedelmi iskola a korszak végén, 1917-ben nyitotta meg kapuit.¹³⁸

Tanítóképzők

Tanítóképző intézet felállításának lehetősége már az 1870-es években felvetődött, de csak a korszak legvégére valósult meg. A város vezetői 1876-ban tudomást szereztek arról, hogy a Csongrádon lévő tanítóképzőt más városba akarja áthelyezni a VKM. Ekkor — már Kiskunfélegyháza és Hódmezővásárhely után — Kecskemét is folyamodott a képző letelepítéséért. Az ügyet tárgyaló rendkívüli közgyűlés résztvevői azzal indokolták a döntést, hogy a

133 Ua. 76—77. l.

134 A Kecskeméti áll. segélyezett Evang. Reform. Főgimnázium értesítője az 1901—1902-ik iskolai évről. Kecskemét, 1902. 61. és 71. l. és Páthy: i. m. 81. l.

135 *Kecskeméti Lapok* 1901. október 27. 2. l.

136 Kgy. jkv. 122/1910.

137 Adattár 48. l.

138 Uo.

város „a tanügyi és művelődési eszközök megszerzése által a vidék központjává emelkedhet”, és nem utolsósorban anyagi előnyt és könnyebbséget jelentene a környékbeli szegényebb családok tanítói pályára készülő gyermekei számára, ha lenne a városban tanítóképző.¹³⁹

A tanítóképző Kiskunfélegyházára került. A döntésben jelentős szerepet játszott a tény, hogy Nagykőrösön volt a ref. tanítóképző. A döntést hozók úgy vélték, hogy a két város között túlságosan kicsi a távolság ahhoz, hogy mindkettőben legyen ilyen intézmény.¹⁴⁰ Kecskeméten csak több mint 40 év múlva létesült tanítóképző: 1917-ben az angolkisasszonyok rk. tanítónőképzője, 1918-ban pedig a ref. tanítóképző.¹⁴¹ Ezt megelőzően, 1912-ben nyílt a városban egy ún. gazdasági szaktanítónőképző iskola. Ebben képesített tanítónőknek tanítottak gazdasági ismereteket. Elvégzésével a tanítónők az önálló gazdasági népiskolák vezetésére szereztek jogot.¹⁴²

Felsőfokú oktatás

Kecskeméten egyetlen felsőfokú tanintézet működött a korszakban, a ref. jogakadémia, amely 1865-ben vált külön a ref. gimnáziumtól.¹⁴³ A gimnáziumban 1836-tól folyt jogi oktatás, 1848-tól 1861-ig tartó szünettel. 1861-től az intézet gyors fejlődésnek indult.¹⁴⁴

A VKM 1874-ben kelt rendelkezése szerint a közvetlen állami felügyelet alatt álló jogakadémiák négyévfolyamos, teljes jog- és államtudományi karokká alakultak át. A jogakadémiák szervezete ezzel az átalakulással az 1874/75-ös tanévtől az egyetemekéhez hasonlóvá vált. A rendelet a felekezeti jogakadémiák hasonló átalakítását is lehetővé tette. Ehhez azonban tanszékeket kellett felállítani, adott számú és felkészültségű előadót alkalmazni, továbbá államvizsga-bizottságot alakítani. A felekezeti jogakadémiák csak az előírt feltételek teljesítése után voltak jogosultak az állam által elismert bizonyítványok kiadására.

A helyi ref. egyháztanács nem tudta fedezni az átszervezés költségeit és a város segítségét kérte. A th. bizottság állásfoglalása szerint az intézmény fenntartása közérdek, „Kecskemét város művelődési előrehaladásának s vidékén a szellemi és erkölcsi fölény gyakorlása s megtarthatóságának egyik alapfeltétele”, ezért a városnak hozzá kell járulnia a fenntartási költségek-

139 Kgy. jkv. 155/1876.

140 *Kecskeméti Lapok* 1890. december 14. 1. l.

141 Adattár 43. és 45. l.

142 Ua. 49. l.

143 PÁSTHY: i. m. 77. l.

144 Ua. 118—120. l.

hez.¹⁴⁵ Ennek megfelelően a város vállalta, hogy viseli a megszervezendő három új tanári állás költségeit. Ennek fejében, mint társfenntartó, helyet kért a jogakadémiát irányítani hivatott jogakadémiai tanácsban.¹⁴⁶ A tanács 20 tagú volt, amelyből 8 helyet kért és kapott a város.¹⁴⁷ A VKM az 1875. május 19-én kelt 12 917. számú rendeletével az intézetet teljes jog- és államtudományi karrá nyilvánította.¹⁴⁸

1880-ban ismét veszélybe került a jogakadémia léte. A ref. egyháztanács az anyagi nehézségeire hivatkozva közölte, hogy nem tudja előteremteni az intézet fenntartási költségeinek ráeső részét, és a város segítségét kérte. A th. bizottság biztosította az egyházat, hogy kész hozzájárulni a fenntartási költségekhez, mert a jogakadémia a város előrehaladásának egyik fő tényezője. Ennek jegyében egy újabb tanári állás szervezési költségeit vállalta.¹⁴⁹ A gond azonban ezzel nem oldódott meg. A ref. egyháztanács az egyházkerületet, a másik társfenntartót is megkereste az ügyben, és a jogakadémia megszüntetését szorgalmazta. Az egyházkerület úgy foglalt állást, hogy ha a város hozzájárul az intézmény feloszlatásához, ő sem fogja ellenezni. A th. bizottság ez alkalommal is kiállt a jogakadémia fenntartása mellett.¹⁵⁰

Hasonló válsághelyzetek a későbbiekben nem zavarták a jogakadémia működését. A városnak tagadhatatlan érdemei vannak a fennmaradásában, az idők során pedig a fenntartási költségek egyre nagyobb részét vállalta át az egyháztól. Az 1897/98-as tanévben pl. az intézmény fenntartási költsége 18 252 forint volt, amelyből több mint 10 ezer a városi pénztárból származott.¹⁵¹

A ref. jogakadémiának tekintélyes, a jogelődseitől örökölt szakkönyvtára volt, amelynek állománya a századfordulón meghaladta a 8000 kötetet.¹⁵²

Felnőttoktatás

A közoktatásról szóló fejezetbe vontuk az iskolán kívüli népművelés területén tett próbálkozásokat és elért eredményeket. Tehettük ezt azért, mert e törekvések megvalósulásának színterei az iskolák voltak, a megvalósítói pedig csaknem kivétel nélkül a tanárok közül kerültek ki.

145 Kgy. jkv. 260/1874.

146 Ua. 339/1874.

147 Ua. 300/1875.

148 Ua. 500/1875.

149 Ua. 169/1880.

150 Ua. 209/1882.

151 PÁSTHY:i. m. 123—124. l.

152 A Kecskeméti áll. segélyezett Evang. Reform. Főgimnázium értesítője az 1901—1902-ik iskolai évről. Kecskemét, 1902. 60. l.

A korszakra jellemzőek a néptömegek felemelésére tett időszakos próbálkozások, amelyekkel a törvényben előírt, de meg nem valósított tankötelettség következményeiként fellépő hiányokat kísérelték meg ellensúlyozni. E próbálkozásoknak jellegzetes formája volt az analfabéta-oktatás és az alapismeretekkel rendelkező, érdeklődő felnőttek továbbképzése, az ún. szabadoktatás.

Analfabéta-oktatás

A szervezett analfabéta-oktatás kezdetét az Eötvös József kultuszminister által 1867. július 3-án kiadott körrendelet jelentette, amely az analfabétizmus felszámolása érdekében önkéntes népművelődési egyesületek alakítására hívta fel az ország társadalmát. A felhívás eredményeként még 1867-ben 24 népnevelési egyesület alakult. 1868-ban Türr István és Irányi Dániel indított társadalmi mozgalmat hasonló egyesületek szervezésére. Türr felhívása után — többek közt — Kecskeméten is alakult népnevelési egyesület. Mivel a VKM gondoskodott az oktatás költségeiről, a mozgalom országszerte gyorsan erősödött.¹⁵³

A kecskeméti Tanító Egylet aktívan támogatta az analfabéta-oktatás ügyét. A tagjai közül 15-en — rk. és izraelita népiskolai és ref. gimnáziumi tanárok — vállalták, hogy heti 3 alkalommal ingyen oktatják az írni-olvasni nem tudókat.¹⁵⁴ 1870/71 telétől 1873/74 teléig folyamatosan szervezték a háromhónapos tanfolyamokat.¹⁵⁵ A csoportok létszámáról csak szörványos adataink vannak. Az 1871/72-es tanévben a legnagyobb csoport az Erzsébet-templomi rk. népiskolában működött, 23 fővel.¹⁵⁶ 1873/74-ben a legnépesebb csoport 36 fős volt.¹⁵⁷ A következő tanévben már nem indult be az oktatás, mivel megszűnt az állami támogatás.¹⁵⁷

1907-től városi támogatással felújították az akkor már több mint 30 éve megszűnt oktatási formát. A tanfolyamokat most is a téli hónapokban tartották. Ezeken évente átlag 40—50 hallgató vett részt.¹⁵⁸ Nemcsak a város belterületén, hanem a külterületeken is folyt oktatás, az otthoni elemi iskolai

153. DÉRY Gyula: A szabadoktatás története, elmélete és 1912—13 évi eredményei. Bp. 1915. II. rész 19. l.

154 *Kecskeméti Lapok* 1871. február 11. 3. l.

155 Ua. 1871. november. 18. 4. l.

156 Ua. 1872. február 10. 4. l.

157 DÉRY: i. m. 19. l.

158 *Kecskeméti Lapok* 1914. március 14. 2. l.

tanítók részvételével.¹⁵⁹ Az utolsó tanfolyam, amelynek a megszervezéséről tudunk, az 1913/14-es tanévben működött.¹⁶⁰ A háborús években nem folyt analfabéta-oktatás, 1914/15 telétől VKM rendelet szüneteltette a csoportok szervezését.¹⁶¹

Szabadoktatás

A VKM a 27 419/1870. számú rendeletével lehetővé tette, hogy minden olyan felnőtt, aki csak elemi iskolai oktatásban részesült, a foglalkozásához szükséges ismereteit ingyenes továbbképzés keretében bővítsse. A szervezési feladatokat és az oktatást magát is a reáliskola vállalta fel. A cél az volt, hogy amit az emberek fiatal korukban önhibájukból vagy azon kívül elmulasztottak, azt érett korukban pótolhassák. Az ismereteiket, műveltségüket gyarapítani akarók az előzetesen közzétett program előadásából érdeklődési körüknek megfelelően válogathattak.¹⁶² Dékány Rafael reáliskolai igazgató folyamatosan tájékoztatta a város lakosságát az indítandó tanfolyamokról. Az első alkalommal, 1871. január 9-cel kezdődően számtant, természettudományi tárgyakat és ügyiratszerkesztést tanítottak.¹⁶³ Az előadásokat esténként 5-től 7-ig tartották, a következő órarend szerint: Hétfő: ügyiratok szerkesztése, kedd: számtani alpműveletek, szerda: a természettan alapelemei, csütörtök: természetrajz, szombat: könyvvitel.¹⁶⁴ A tanfolyamon 48-an vettek részt. A többségük iparos volt, a gazdálkodók száma mindössze 3. A legfiatalabb résztvevő 15, a legidősebb 50 éves volt.¹⁶⁵

A következő tanévben 1871. november 15-től 1872. március 15-ig tartott a tanulmányi idő. Az előadásokat a hét minden napján, este 6-tól 7-ig tartották. Számtant, természettant, ügyiratszerkesztést, könyvvitelt, földrajzot és népszerű csillagászatot oktattak.¹⁶⁶ Az 1872/73-as tanévben 1872. november 26-án indultak az előadások. Az előző évi tárgyak mellett történelmet is tanítottak.¹⁶⁷ Az 1873. december 9-től 1874. március végéig tartott tanfolyamot¹⁶⁸ 90-en látogatták.¹⁶⁹ Az 1875/76-os kurzuson a korábbi tan-

159 Ua. 1912. november 13. 2. l.

160 Ua. 1913. december 7. 3. l.

161 BÁNKI HORVÁTH Mihályné: Kiskunfélegyháza közművelődése a dualizmus idején. = Bács-Kiskun megye múltjából III. Szerk.: Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét, 1981. 195. l.

162 *Kecskeméti Lapok* 1873. december 7. 2. l.

163 Ua. 1870. december 31. 2—3. l.

164 Ua. 1871. január 14. 3. l.

165 Ua. 1871. szeptember 16. 1—2. l.

166 Ua. 1871. november 4. 4. l.

167 Ua. 1872. november 24. 3. l.

168 Ua. 1873. december 7. 2. l.

169 Ua. 1874. április 19. 1. l.

tárgyak mellett kiemelt helyet kapott a méter mértékrendszer ismertetése, minthogy azt 1876-ban vezették be az Osztrák—Magyar Monarchia területén.¹⁷⁰

A VKM 1875-ben beszüntette a felnőttoktatás anyagi támogatását, ezzel felbomlottak a kialakult szervezeti keretek is. A tapasztalt érdeklődés hatására az akkor már főreáliskolai tantestület úgy határozott, hogy folytatja a megkezdett munkát. A már korábban Böjti estélyek címen bevezetett felolvasó estjeit állította a cél szolgálatába. A munkába a Kecskemétvidéki Természettudományi Társulat is bekapcsolódott. 1883-ban megalakult az Országos Középiskolai Tanáregyesület Kecskeméti Köre, és ettől kezdve ez szervezte a Böjti estélyek programjait. Az egyesület tagjai között természetesen ott voltak a reáliskolai tanárok is, így a szervezeti változás nem jelentett gyökeres átalakulást. A Böjti estélyek előadói 1884-ben Felolvasó Társaságot alapítottak. Ez lényeges előrelépést jelentett, mivel a társaság működését nem korlátozta az idő. A Böjti estélyek előadásai ugyanis a böjti napokon zajlottak, míg a Felolvasó Társaság előadásaira bármikor sor kerülhetett. A társaság, amelynek tagjai túlnyomó többségben tanárok voltak, nem volt egyesület. Belőle alakult meg 1891-ben a Katona József Kör.¹⁷¹

A századforduló után ismét jutott központi támogatás a nem iskolaköteles korú lakosság művelésére. Ennek körét azonban az eötvösínél lényegesen szűkebbre szabták. Nem a lakosság egészét, hanem csak a fiatalokat volt hivatva szolgálni. A VKM a 42 429/1907. számú rendeletével intézkedett a szabadoktatás rendszerének kialakításáról. Az Országos Szabadoktatási Tanácsot életre hívó 50 877/1911. VKM. számú rendelet fogalmazta meg a szabadoktatás célját: „A szabadoktatás . . . annyit jelent, mint a társadalom közreműködésével az államnak minden polgárát bevonni a nemzeti közművelődés egyre szélesedő és erősödő áramlatába, az elemi iskola elvégzése után, serdülő kortól kezdve az ifjúsági egyesületek s a különböző továbbképző tanfolyamok, egyes és sorozatos előadások segítségével egészen a katonai szolgálat megkezdéséig.”¹⁷²

Az Uránia Tudományos és Közművelődési Egyesület helyi munkásgimnáziuma a fenti cél gyakorlati megvalósítását szolgálta. A munkásgimnáziumok szervezeti szabályzata és tanterve szerint az intézmény középiskolát pótló ismereteket terjeszt. Általában a munkások, de főleg az iparostanonc-iskolát végzett és katonai szolgálat előtt álló fiatal segédek rendszeres tanítása a célja. Három évfolyamból áll, a tanítás a téli hónapokban, októbertől márci-

170 Ua. 1875. december 5. 3. l.

171 Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota ezeréves fennállásakor és Az 1896. évi ezredéves kiállítás eredménye. Szerk.: Matkovits Sándor. Bp. 1898. IX. k. 361. l.

172 DÉRI: i. m. 20. l.

usig folyik, legalább 22 héten át. A tananyag lényegében megegyezik a polgári iskola alsó négy osztályának anyagával. A három év alatt 11 tantárgyat (magyar nyelv, történelem, földrajz, természetrajz, természettan, könyvvitel, jogi ismeretek, alkotmánytan, számtan, mértan, szabadkézi rajz) tanulhattak a résztvevők, heti 12 órában. Ott, ahol a jelentkezők iskolai előképzettsége alacsony, előkészítő tanfolyamot kell szervezni. A tanfolyamra felvehető minden írni-olvasni tudó munkás, aki betöltötte a 16. életévét. A tanfolyam tantárgyai a következők voltak: magyar nyelv, gyakorlati számtan és mértan, egyszerű kereskedelmi és műhelyi könyvelés, a magyar nemzet története és földrajza, magyar irodalomtörténet, egészségtan. Az előkészítő tanfolyam heti óraszám 6.¹⁷³

A kecskeméti munkásgimnázium működésére vonatkozóan az 1912—1917 közötti évekből vannak szórványos adataink. Az 1912/13-as tanévben az I. és a II. évfolyam működött. Az elsőre 51 tanuló iratkozott be, ebből 32 látogatta rendszeresen az előadásokat, de vizsgára csak 8 jelentkezett. A II. évfolyamra 35-en jelentkeztek, ebből 19 járt rendszeresen az előadásokra, vizsgára pedig 13 jelentkezett. A két évfolyamon 8 előadó összesen 252 előadást tartott.¹⁷⁴ Az 1913/14-es tanévben a II. és a III. évfolyama működött a munkásgimnáziumnak. A kialakult gyakorlat szerint az érdeklődők bármelyik évfolyam munkájába bekapcsolódhattak, nem kellett feltétlenül az I. osztályban kezdeniük a tanulást. Az országos előírással szemben mindenkit felvettek, aki tudott írni-olvasni és betöltötte a 16. életévét. A két meghirdetett évfolyamon a következő tárgyakat tanították: A középkor és az újkor történelme; Ázsia, Afrika, Amerika és Ausztrália földrajza; magyar nyelv- és irodalom; számtan és mértan; könyvviteltan és kereskedelmi levelezés; alkotmánytan és egyéb jogi ismeretek, mint a váltó-, kereskedelmi és csődjog, az ipartörvény, a polgári rendtartás és a telekkönyv. Az előadók jogakadémiai, gimnáziumi, főreáliskolai és felsőkereskedelmi iskolai tanárok voltak.¹⁷⁵ Az 1914/15-ös tanévben az I. és a III. évfolyam indult be. Az órarendbe beleszólt a háború. Az I. évfolyamon a magyar nyelv, Magyarország történelme és földrajza, a közegészség, a számtan és a mértan mellett hadijogot tanítottak, a III. évfolyamon pedig szinte meghatározó szerepet kapott. Itt a tanrend a következő volt: A hadban álló országok legújabb kori története; a hadban álló országok földrajza; hőskölteményeink és harci líráink ismertetése; kereskedelmi és váltójog; könyvviteltan; elsősegélynyújtás balesetknél és a háborúban.¹⁷⁶ A munkásgimnázium a követke-

173 Ua. 46—47. l.

174 *Kecskeméti Lapok* 1913. május 17. 3. l.

175 Ua. 1913. november 1. 3—4. l.

176 Ua. 1914. november 15. 2. l. és 1914. december 6. 3. l.

ző években is működött¹⁷⁷, bár már 1914/15 telén minden korábbi előadója a harctéren volt.¹⁷⁸

A munkásgimnáziumon kívül még jónéhány szabadoktatási forma élt a városban, ezek működéséről azonban csak igen kevés adatunk van. A Munkásegyletem (Szabadoktatási Tanfolyam) létét egy 1917-es adat bizonyítja, ami ugyanakkor azt is igazolni látszik, hogy a munkásegyletem, mint az egész lakossághoz szóló oktatási forma már a korábbi években is működött Kecskeméten. A keretében tartott előadásokon, amelyeket jogakadémiai, gimnáziumi és főreáliskolai tanárok tartottak, aktuális kérdésekkel foglalkoztak.¹⁷⁹ Az SZDP helyi csoportja szervezte az ipari munkások szabadoktatását. Az itteni előadások szociális kérdésekre vonatkoztak.¹⁸⁰ Az Országos Szakszervezeti Tanács helyi szervei által szervezett előadások is hasonló témában mozogtak.¹⁸⁰ A középosztálybeliek szabadoktatása az ún. szabad lyceális előadások keretében folyt.¹⁸²

A fentebb elmondottakból nyilvánvaló, hogy a közoktatás területén a város szerepe meghatározó volt. Az oktatási intézmények többségét a város tartotta fent, de a nem községi jellegűek sem voltak egészen függetlenek tőle. Az állami iskolák közül csupán a vincellériskola létrehozásában nem volt közvetlen szerepe. A reáliskola a VKM-mel kötött szerződése eredményeként jött létre, a polgári leányiskola községi iskolából lett államivá, a földművelésiskola is községi iskolából alakult. A nagy múltú egyházi gimnáziumokat a válságos helyzetekben anyagi erejével segítette és lényegében a jogakadémia is neki köszönheti a fennmaradását.

A tömegkultúra alakításában meghatározó az elemi iskolák szerepe. Ezen a területen a 80-as években dinamikus fejlődés kezdődött. Lestár Péter polgármester joggal mondhatta, hogy: „Ha magunk viskókban lakunk is, iskoláinkat palotákban helyezzük el”.¹⁸³ A lendület azonban hamar megtört, az iskolaépítés a századforduló után nem folytatódott. A városban nem volt elegendő iskola, emiatt a tankötelesek egy része eleve kiszorult az iskolapadból. 1880-ban, amikor a nagy iskolaépítkezések elkezdődtek, a város 7 éven felüli népességének 54,3%-a tudott írni-olvasni,¹⁸⁴ míg 1920-ban a 6 éven

177 Ua. 1917. május 13. 2. l. és 1917. november 4. 2. l.

178 Ua. 1914. november 15. 2. l.

179 Ua. 1917. január 14. 3. l.

180 DÉRI: i. m. 79. l.

181 Ua. 82. l.

182 Ua. 67. l.

183 Magyarország vármegyéi és városai. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye. Szerk.: Borovszky Samu. Bp. é. n. II. k. 342. l.

184 A Magyar Korona országaiban az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei. Bp. Athenaeum, 1882. 235. l.

felüliek 77,2%-a. 1920-ban a thj. városok 6 éven felüli népességének 91,6%-a volt írástudó. Hat városban — Sopronban, Budapesten, Győrben, Székesfehérváron, Komáromban és Miskolcon — haladta meg az írni-olvasni tudók aránya a 90%-ot. A rangsorban Kecskemét volt az utolsó, amely a maga 77,2%-os arányszámával lényegesen alatta maradt mind a 84,8%-os országos, mind pedig a 83,1%-os vármegyei átlagnak.¹⁸⁵ A városi lakosság műveltségéről alkotható kép még sötétebb, ha tudjuk, hogy az iskolába járók jelentős része alig tanult meg többet az írásnál-olvasásnál, mivel a többség csak az alsóbb osztályokat végezte el.¹⁸⁶

2. KÖZMŰVELŐDÉSI INTÉZMÉNYEK

Színház

Kecskeméten 1833-tól volt színházterem, amelyet egy Király Sándor nevű helybeli vendéglős építtetett „a nemzeti nyelv és művelődés pallérozását előmozdítani kívánva”.¹⁸⁷ A színház kb. 300 néző befogadására volt alkalmas.¹⁸⁸ Ezt megelőzően vendégfogadókban, később a katonai lovaglőiskolában tartották előadásait a vándortársulatok.¹⁸⁹

Korszakunk elején, 1868-ban a több mint három évtized alatt elhasznált épületet újjal váltották fel. Ez Kovács László gazdálkodó érdeme volt, aki miután hiába tett javaslatot a városnak arra, hogy a városközpontban lévő használaton kívüli magtárát közösen alakíttassák át színházzá, a maga erejéből oldotta meg az átépítést. Tulajdonosként ő adta bérbe a termet a szerződni kész színigazgatónak, illetve a városi színügyi bizottságnak. A magtárból átalakított színház téglalap alakú, lejtős padlójú terem volt, oldalt páholyokkal, a főbejáratnál karzattal.¹⁹⁰ Ez az épület volt a Kecskemétre szerződött társulatok előadásainak színtere egészen 1896-ig, az új, ma is működő színházépület átadásáig.

185 Az 1920. évi népszámlálás. (Magyar Statisztikai Közlemények Új Sorozat 69. kötet) Bp. Pesti Könyvnyomda, 1923. 16*. l.

186 Az elemi iskolákról ld. SZ. KÖRÖSI Ilona: Az elemi népiskolai oktatás Kecskeméten a dualizmus korában. = Bács-Kiskun megye múltjából V. Szerk.: Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét, 1983. 139—182. l.

187. LISZKA Béla—HAJNÓCZY Iván: A kecskeméti színház és művészet múltja. Kecskemét, é. n. 14—15. l.

188 JOÓS Ferenc: Korszakok, színészek, nézők a kecskeméti Katona József Színházban (a továbbiakban: Joós: Korszakok . . .). Kecskemét, 1974. 7. l.

189 LISZKA—HAJNÓCZY: i. m. 15. l.

190 Ua. 23. l. és Joós: Korszakok . . . 7. l.

Az ügyszó méltó épület emelésének gondolata már évtizedekkel korábban felvetődött, és a 70-es évektől kezdett testet öltetni. Amellett, hogy a városi tanács és a th. bizottság időről-időre foglalkozott a kérdéssel, 1874-ben megalakult a Kecskeméti Színpartoló Kör, amelynek a célja az volt, hogy „egy Kecskeméten felállítandó új és a kor igényeinek megfelelő színház felépítési költségeinek alapját” megteremtse. A kör 1882-ben feloszlott, vagyona a megszűnéskor mindössze 378 forint volt.¹⁹¹ A társadalmi összefogással megteremthető színház tehát illúzióknak bizonyult, de a kör léte igazol egyfajta általános igényt.

Az építkezés lehetőségére a 90-es években vált valósággá. 1892-ben a város birtokai egy részének eladási árából kétszázezer forintot biztosított a színház-építés költségeire. A tervezéssel és a kivitelezéssel a nemzetközi hírnévű Fellner—Helmer párost bízta meg a város. Az építkezés 1895 őszén kezdődött meg, a színház megnyitására 1896. október 14-én került sor. Az épület felépítése és felszerelése a városnak mintegy 280 ezer forintjába került.¹⁹² A színház neve Városi Színház volt. 1916. november 11-től viseli a Katona József Színház nevet.¹⁹³

A tárgyalt időszak ötven évadján¹⁹⁴ — a nyári szezonokat nem számítva — 26 igazgató társulata lépett fel Kecskeméten.¹⁹⁵ Közülük nem egy, nem találva meg a számítását, az évad vége előtt távozni kényszerült. Így volt ez pl. az 1868/69-es, az 1870/71-es és az 1874/75-ös évadban.¹⁹⁶ A korszak első felében mindössze egy igazgató volt, Völgyi György, aki több évadot töltött Kecskeméten: 1871 és 1875 tavaszán egy-egy csonka, illetve 1871 és 1873 között két teljes évadot.¹⁹⁷ A kortárs kritikus ennek ellenére nem lelkesedett a Völgyi-féle társulatokért. Megítélése szerint középszerű társulatokkal középszerű előadásokat tartott.¹⁹⁸

A 80-as évek végétől több társulat huzamosabb ideig maradt a városban. Pesti Ihsz Lajos 1886-tól 1893-ig hét évadot töltött itt a társulatával. A szá-

191. LISZKA—HAJNÓCZY: i. m. 24. l. és kgy. jkv. 360/1882.

192. JOÓS Ferenc: A vándorszínésztől az állami színházig (a továbbiában: Joós: A vándorszínésztől . . .). Kecskemét, 1957. 60—62. l.

193. JOÓS: Korszakok . . . 25. l.

194. Az 1888/89-es évadban zárva volt a színház. A városi tanács nem engedélyezte az előadások megtartását, mivel a tulajdonos nem végeztette el a tűzbiztonság érdekében korábban kért átalakításokat. A következő évről elkészült a munka: megnagyobbították a kijáratokat és az ülőhelyek csökkentésével mérsékeltek a zsúfoltságot. — Liszka—Hajnóczy: i. m. 28. l.

195. Ua. 23—32. l.

196. Uo. és *Kecskeméti Lapok* 1883. április 8. 1. l.

197. JOÓS: A vándorszínésztől . . . 113. l.

198. LISZKA—HAJNÓCZY: i. m. 26. l. 8. Liszka Béla Kecskemétre költözése előtt a Fővárosi Lapok munkatársa volt, ahol a Népszínház és az Opera előadásairól tudósított. Ld. Joós: A vándorszínésztől . . . 64. l.

zadfordulótól 1920-ig mindössze négy társulat lépett fel, Micsey György, Kövessy Alberté, Bihari Ákosé és Mariházy Miklóse.¹⁹⁹ Ez utóbbiakat kitűnőnek mondta a kortárs kritikus, dr. Hajnóczy Iván tanár, aki élénken — és a jelek szerint nem kis hozzáértéssel — érdeklődött a színművészet iránt. Szerinte a zenés darabokat is és a drámákat is élvezetesen adták elő, és megfelelő felszereléssel is rendelkeztek.²⁰⁰ Ebben nagy része lehetett az új épületnek, amely a maga újdonságával, szépségével és jó felszereltségével riasztotta a gyenge társulatokat, de a város is arra törekedett, hogy a nagy áldozatokkal felépített színházban színvonalas előadások legyenek. Micsey György a pesti Népligeti Színház társulatával jött Kecskemétre,²⁰¹ a Jókai Mór által is ajánlott Kövessy Albert az Óbudai Kisfaludy Színházat hagyta ott Kecskeméért,²⁰² Bihari Ákos a Kolozsvári Nemzeti Színház igazgatóhelyettese volt.²⁰³ Mariházy Miklós is jó hírű igazgató volt, aki jól felkészült színészekkel dolgozott. Ő töltötte a városban a leghosszabb időt, 12 évet.²⁰⁴ A megítélésük nem egyértelmű, a helyi sajtó szinte egyfolytában elégedetlen volt a szerződötett társulatokkal. Micsey György, bár 3 évre szerződött, nem bírta egy évnél tovább az újságok gáncsoskodó megjegyzéseit.²⁰⁵ Kövessy Albertről, a sokoldalú és elismert színházi szakemberről a Kecskemét című lap kritikusa azt írta, hogy „puszta haszonbérletnek tekintette az egész ügyet, ami minél nagyobb hasznot hajtson minden elkerülhető anyagi és szellemi befektetés nélkül”.²⁰⁶ Mariházy Miklós is sokkal több elmarasztaló, mint amennyi elismerő kritikát kapott.²⁰⁷

Ha ez volt a vélemény az igényesnek elismert társulatról, nem csoda, hogy a korszak első felében ide szerződöttekről alig látni elismerő szót az újságokban. Annál gyakoribb, hogy hol a társulatokat, hol a közönséget, hol pedig mindkettőt ostorozzák az operettek és a Pesten divatos frivol francia vígjátékok felkarolása miatt. E két műfaj állt a kritika támadásának keresztútjében. A Kecskeméti Lapok Bisson Megboldogult című vígjátékának bemutatása kapcsán pl. egyenesen ízlésrontással vádolta a társulatot, amikor azt írta, hogy: „Mint minden francia vígjáték, ez is kitűnően ment, s ez nem valami vigasztaló állapot, mert a társulat oly nagy gondot fordít az ilyen darabokra, hogy ezek mellett a drámák, színművek egészen háttérbe szorulnak.

199 JOÓS: A vándorszínészetől... 114. l.

200 LISZKA—HAJNÓCZY: i. m. 31—32. l.

201 Kgy. jkv. 346/1898.

202 JOÓS: A vándorszínészetől... 66. l.

203 Ua. 71. l.

204 Ua. 74—79. l.

205 Ua. 66. l.

206 Ua. 68. l.

207 Ua. 74—79. l.

A közönség lassanként elszokik a színművektől . . . Eljár vígjátékot nézni eleinte csak szükségből, azután megszokásból, végül ez a megszokás elrontja az ízlést, hogy a drámák , színművek, szomorújátékok, tragédiák elfelejtődnek.”²⁰⁸ A kritika az irodalmat kérte számon a színháztól, amely nélkül nem teljesítheti a „rég és mindörökre megmaradó feladatát: a jó és tisztult irodalmi és művészeti érzék fejlesztését.”²⁰⁹ Szerinte a színházi előadás célja az, hogy jeles művek színrehozatalával és minél szélesebb körben való terjesztésével előmozdítsa a közművelődést, és az irodalmi értékek megismertetésével a köznép érdeklődését is felkeltse minden iránt, ami szép, jó és nemes.²¹⁰

Az ízlésrontással vádolt társulat nevében Pesti Ihász Lajos igazgatótársa, Dobó Sándor válaszolt. Elismerte, hogy a kritika által kifogásolt darabok valóban nem remekei a színműirodalomnak, de hozzátette, hogy a műsor összeállításakor az igazgató kényszerhelyzetben van. Mert tudna a társulat klasszikus darabokat is játszani, de azok a Bánk bán kivételével mind ráfizetések. Felhozta példának, hogy míg a szakma és a kritika szerint egyaránt kitűnő előadásban színre került dráma 10 forint bevételt jelentett, addig az egyik kifogásolt vígjáték 572 forintot hozott. A színigazgató szerint „egy nagy subventioval dotált színház még tán emancipálhatná magát a közönség ferde ízlésének következménye alól, de egy Kecskeméten működő vállalkozó igazgató nem . . . A színtársulat mégis minden héten legalább egy tartalmasabb, komolyabb színművet is felvesz a műsorába, s ezáltal a napi bevételt is kockáztatja.”²¹¹ Az igazgatónak ez az érvelése nem pusztán mentegetőzés. Ezt támasztja alá a kritikus, Liszka Béla véleménye, aki éppen a Pesti Ihász-társulat javára írta, hogy „közönség az előadásukban szívesebben látogatta a jó drámai és vígjátékokat, mint az operetteket”.²¹²

A kritika és az „igényes” közönség támadó kedve nem csitult a következő években sem. A mértéktartó Országos Ellenőr című helyi lap 1905-ben, amikor egy, a pikáns darabok által keltett megbotránkozás hevében született levélre válaszolt, ingerülten és félreérthetetlenül így fogalmazott: Az igazgató olyan darabot játszik, amelyiknek van közönsége. Ha a közönségnek nem kell a pikáns darab, tüntessen ellene üres színházzal, ugyanúgy, ahogy a klasszikus darabok előadása esetén teszi.²¹³

A társulatoknak — különösen az új színházépület átadása előtt — kétségtelenül nagy nehézségekkel kellett megküzdeniük. A kritikusok a magas

208 *Kecskeméti Lapok* 1892. november 11. 3. l.

209 Ua. 1892. február 14. 1. l.

210 Ua. 1893. február 12. 1. l.

211 Ua. 1892. február 28. 1—2. l.

212 LISZKA—HAJNÓCZY: i. m. 28. l.

213 JOÓS: A vándorszínésztől . . . 70. l.

művészetet kérték tőlük számon akkor, amikor nap nap után létfenntartási gondokkal küzdöttek.²¹⁴ Minden társulatra jellemző, hogy egy-egy idényben nagyon sok előadást tartott. Az általában október közepétől április közepéig tartó színházi idény²¹⁵ majd minden napján felléptek, a kis társulati taglétszám ellenére gyakran változó programmal. Néhány példa az előadásszámok érzékeltetésére: Krecsányi Ignác társulata az 1873/74-es évadban 144, Jakab Lajosé 1881/82-ben 118, Pesti Ihász Lajosé 1892/93-ban 154, Rakodczay Pálé 1896/97-ben 169, Bihari Ákosé 1905/06-ban 206 előadást tartott.²¹⁶ Mivel a darabok többsége csak néhány előadást ért meg,²¹⁷ érthető, hogy sok volt a panasz a szöveg nem tudása, a rossz és illúzióromboló díszletek, a nem megfelelő jelmezek, a nem kellően átgondolt előadások miatt. A műsor változatossága mértékének érzékeltetésére a Kecskeméti Lapok egyik heti értékeléséből idézzük: „Darabok és előadások minden nemével találkoztunk. Láttunk operettet, bohózatot, népszínművet és történelmi drámát”.²¹⁸ Az 1897/98-as évadban 169 előadást tartottak, ebből 27 premier volt. A 169 előadáson 123 darab került színre: 6 tragédia 6 estén, 33 dráma 43 estén, 16 vígjáték 23 estén, 14 bohózat 20 estén, 26 operett 39 estén, 26 népszínmű 37 estén és 2 opera.²¹⁹

214 A Kecskeméti Lapok munkatársa a sokat támadott Miklósy Gyula színingazgató védelmében írta le a következőket: „Színházunk a rosszul berendezett színházak mintaképe... nehezen, vagy éppenséggel nem fűthető, ... jövedelmet nem lehet csinálni benne. Karzata, mely tekintélyesen növelné a színingazgató bevételeit, alig van. 150 emberrel megtelik a színház... Az igazgató 1000 forint színházbért tartozik fizetni évadonként... A hazai viszonyok ismeretében egy ilyen társulatnak, mint amilyen Miklósy Gyuláé a havi gázsija 2000 forint. A kecskeméti színház átlagos bevétele 1200 és 1500 forint közt ingadozik. Így a legkedvezőbb körülmények közt is egy 6 hónapos évadban... a színingazgató, aki jól szervezett és nagy társulattal jön, kedves emlékekkel és 3000 forint deficittel vesz búcsút Bánk bán szülővárosától... A színházlátogató közönség maximális igényekkel lép fel, míg a szintársulat elemi megélhetési gondokkal küszködik... Miklósy Gyulának felrötták, hogy operettprimadonnája nem állta meg a helyét, gyarló volt a karszemélyzet, nagyon sok előadást rendezett és kifárasztotta vele a közönséget és a színészeket egyaránt... Noha a vádak igazságokat takarnak, ha szembeállítjuk ezekkel a tényekkel, hogy egy kecskeméti színingazgató 200 forintos primadonnát és kitűnő karszemélyzetet nem képes megfizetni, hogy az 1000 forintos színházbért csak úgy képes törleszteni, ha legalább 100 előadást rendez, ... akkor Miklósy igazgató itteni működése sokkal méltányosabb megítélést érdemelne.” — *Kecskeméti Lapok* 1883. április 8. 1. l.

215 LISZKA—HAJNÓCZY: i. m. 32. l.

216 JOÓS: A vándorszínésztől... 48., 53., 59., 65. és 71. l.

217 Pesti Ihász Lajos társulata az 1893/94-es évadban színre vitte Az ember tragédiáját, és nagy sikernek könyvelhette el, hogy háromszor előadhatta. — JOÓS: A vándorszínésztől... 59. l.; Micsey az 1899/1900-as évadban előadta a Népszínház híres millenniumi darabját, az Ezer évet, amelyet hatszor játszott a társulat. Ez volt az új színház első nagy szériája. — JOÓS: Korszakok... 16. l.; A sikeres operettek előadásszáma is 5—6 volt. — LISZKA—HAJNÓCZY: i. m. 28. l.

218 *Kecskeméti Lapok* 1893. február 12. 1. l.

219 Ua. 1898. április 3. 1—2. l.

A kis létszámú, pénztelen és emiatt rosszul felszerelt társulatok kényszerűen változatos előadásain szembetűnőek voltak a díszletek és a jelmezek hiányosságai. A Kecskeméti Lapok kritikusa szóvá tette pl., hogy „gyakran látni a színpadon egyidejűleg téli costume-ot és kivágott nyári ruhát”. Kifogásolta, hogy a színésznők a felvonások szünetében nem öltöznek át, ami igen zavaró, ha a cselekmény szerint a felvonások között hosszabb idő telik el.²²⁰ A díszletgondokon számottevően javított az új színház megnyitása, hiszen a város több ezer forintot költött díszletekre,²²¹ és a későbbiekben is jelentős összegekkel támogatta a színházat.²²² Emellett az új épületbe neves együttesek szerződtek, amelyek felszereltsége önmagában is jobb volt a korábbi társulatokénál. De a kritika még ekkor is sok kifogásolni valót talált az előadások kiállításában.

A 80-as évektől az addig megszokott heti előadásszámot az ún. félhelyáras népelőadások bevezetésével növelték a színigazgatók, elsőként Miklósy Gyula az 1882/83-as évadban.²²³ Ez részint a bevétel növelése, részint pedig a kispénzű színházrajongók érdekében történt. A Kecskeméti Lapok úgy ítélte meg, hogy a kis létszámú társulatok tagjai számára a vasárnap délután 3-tól este 10-ig tartó munka valóságos robot, aminek következtében a délutáni előadás veszélyezteti az esti sikert. Elismerte ugyan, hogy a félhelyáras előadások közönsége nagyobb, mégsem helyezte a megoldást.²²⁴ A félhelyáras előadások közönségsikere azonban olyan nagy volt, hogy az igazgatók az új épület belépése után sem szüntették be őket.²²⁵

A város 1870-től rendszeresen utalt ki segélyt a társulatok számára. A segély összege változó volt, de nem jelentős. 1896-ig közel húszezer forintot fizetett ki ilyen címen a város: 1870-től átlag évi 500, 1878-tól 800, 1880-tól 1000—1200 forintot.²²⁶ Emellett a város általában biztosította a színházterem fűtéséhez szükséges fát.²²⁷ Ez a támogatás csak arra volt elég, hogy az általában deficitest társulatok pillanatnyi gondjain segítsen — néha pl. csupán arra, hogy a társulat elutazhasson a városból —, kevés volt ahhoz, hogy színvonalas, jól felkészült társulatokat vonzzon. Ez a cél azonban ezekben az években is ott munkált úgy a városi vezetésben, mint a színikritikusokban. Minthogy közpénzből nem tudták megoldani a kérdést, más lehetőségekkel próbálkoztak.

220 Ua. 1892. február 28. 2. l.

221 JOÓS: A vándorszínésztől ... 61—62. l.

222 Kgy. jkv. 80/1902.

223 JOÓS: A vándorszínésztől ... 54. l.

224 *Kecskeméti Lapok* 1893. február 12. 1. l.

225 JOÓS: A vándorszínésztől ... 69. l.

226 LISZKA—HAJNÓCZY: i. m. 24. l.

227 Kgy. jkv. 193/1874.

Ezek között a legkézenfekvőbbnek az kínálkozott, hogy több környékbeli város fogadjon fel egy társulatot, mert így a jó társulat szerződtetésével járó nagyobb költségek megoszlanának. A város színügyi bizottsága az 1879/80-as évadban kísérletet tett az elgondolás megvalósítására. A Bényei István vezette társulat azonban, amelyet szerződtettek, nem volt sikeres. A kritika szerint a társulat közepszerű színészekből állt, a műsorán bécsi darabok és gyenge francia színművek szerepeltek. A sikertelen kezdés után a próbálkozás jó darabig folytatás nélkül maradt.²²⁸

1886-ban a helyi lapok felelevenítették az elképzelést és Kecskemét, Nagykőrös, Kiskunhalas, Cegléd, Szolnok és Kiskunfélegyháza bevonásával színikerület alakítását javasolták. Az év őszén Pesti Ihász Lajos vállalta, hogy a társulatával fellép az érintett városokban. A társulat a pesti színházak műsorát másolta, főleg operetteket és népszínműveket adott elő, kevés sikerrel.²²⁹ Ez ismét megpecsételte a vállalkozás sorsát. Ezen túlmenően az érdekelt városok sem mind lelkesedtek az ügyért. Kiskunfélegyháza pl. visszalépett, érthetően nem fogadta el, hogy a színtársulat ott május-júniusban játszszen.²³⁰

A színikerületek terve a 90-es évek közepén a színiegyesület kezdeményezése nyomán vetődött fel ismét. Az egyesület akkori irodaigazgatója, Bényei József dolgozott ki egy tervet, amely szerint az országban 30 színikerület kellene kialakítani, amelyek számára az állam évi 150 ezer forint támogatást biztosítana. A kecskeméti színikerület a terv szerint Kecskemétet, Nagykőrösöt, Ceglédet és Szentest foglalta volna magába, évi 3000 forint állami támogatást élvezve. A tervezetet ismertető újságcikk helyeselte az elgondolást. A cikkíró szerint a vidéki színészet és a közönség egyaránt hasznát látná, ha egy társulat több városban lépne fel.²³¹

Az érintett városok polgármesterei a kecskeméti főispán elnökletével és a kecskeméti színügyi bizottság tagjainak részvételével megtárgyalták a javaslatot és Kecskemét, Nagykőrös, Kiskunfélegyháza, Cegléd és Szolnok városból meg is alakították a kecskeméti színikerületet. Az értekezleten született megegyezés szerint a résztvevők önállóan intézik a saját városuk színügyét, a közös érdekek előmozdítása a városi színügyi bizottságok küldötteit egyesítő értekezlet feladata.²³² A döntést ezúttal is az a vélemény motiválta, hogy a közeli városok összefogása révén jól felszerelt, jó színészekből álló társulat

228 JOÓS: A vándorszínészet... 26. és 51. l.

229 Ua. 57. l.

230 BÁNKI HORVÁTH Mihályné: i. m. 227. l.

231 *Kecskeméti Lapok* 1895. január 20. 2. l.

232 Ua. 1898. január 30. 6. l. és 1898. április 10. 4. l.

szerződhetők, amely megfelelő színvonalon tudja kielégíteni a színházszerető közönség igényeit.²³³

Micsey György társulatának a szerződése az 1899/1900-as évadra e gondolat jegyében történt. Micsey jó színészekkel, gazdag jelmez- és kelléktárral, jó díszletekkel felszerelve jött Kecskemétre. A szerződése szerint a Népligetet megtartotta nyári állomáshelyül, ősztől tavaszig pedig a színikerület városaiban szerepelt.²³⁴ A színikerület ügye körüli felbuzdulás azonban nem volt hosszú életű. Micsey szerződése három évre szólt, de csak egyetlen szezonot töltött itt. A társulata nem nyerte el a kecskeméti rokonszenvét, a lapok a leghetlenebb ürügyekkel támadták.²³⁵

De magának a színikerületi eszmének is voltak ellenzői. Néhány hónappal a megalakulása után már egy városi szintársulat szervezésének lehetőségeiről cikkezett a sajtó. A gondolat pártolói kiszámították, hogy egy ilyen társulat működése pénzügyi szempontból is nyereséges lenne.²³⁶ Bizonyára szerepet játszott a színikerület ügyének korai bukásában az új színházépület is. A nagy költséggel felépített, büszkén mutogatott épülethez méltatlan lett volna, hogy megrövidüljön a színházi idény.

A városi színügy irányítása és ellenőrzése a korszakban a városi színügyi bizottság feladata lett volna. A bizottságot 1870-ben hozta létre a th. bizottság elsődlegesen azért, hogy szintársulatokat ajánljon, illetve figyelemmel kísérje és ellenőrizze a megválasztott társulatok működését.²³⁷

A bizottság működése kezdettől nem volt zökkenőmentes. A színháztulajdonos Kovács László már a megalakítását követő évben azt jelezte a közgyűlésnek, hogy a tagjainak érdektelensége miatt neki magának kellett társulatot választani.²³⁸ 1873-ban a városi tanács kezdeményezésére úgy rendelkezett a közgyűlés, hogy a bizottsági tagokat minden évben kellő időben ki kell rendelni, hogy legyen idejük a szintársulat kiválasztására és beleszólhassanak a műsortervbe is. Az ekkor megválasztott bizottság élénk tevékenységbe kezdett. Hat évre bérbe vette a színháztermet a tulajdonosától abból a megfontolásból, hogy így teljesen maga dönthet a társulatokról. Az épületen is jelentős átalakításokat végeztetett.²³⁹ Ezt a bérleti szerződést azonban nem követte újabb, az épület hat év után visszakerült a tulajdonos kezelésébe.

233 Ua. 1898. január. 23. 5. l. és 1898. január 30. 6. l.

234 Kgy. jkv. 346/1898.

235 Azt híresztelték róla pl., hogy nem ő az igazgató, hanem a felesége. Ha a felesége fellépett a színházban, az újságok arról cikkeztek, hogy jobb színésznőtől vette el a szerepet stb. — JOÓS: A vándorszínésztől... 66. l.

236 Ua. 68. l.

237 Kgy. jkv. 238/1870.

238 Ua. 469/1871.

239 Ua. 232/1873. és JOÓS: A vándorszínésztől... 46. l.

A bizottság működése sok kívánnivalót hagyott maga után, a működése gyakran szünetelt is. 1892-ben pl. a Kecskeméti Lapok hiányolta a működését, amikor a könnyű darabok túlsúlyát tette szóvá. Az újságíró szerint a színügyi bizottság megakadályozhatná a műfaji egyensúlyvesztést. Ennek érdekében a működését minden színházzal kapcsolatos dologra ki kellene terjesztenie. Joga és kötelessége lenne elbírálni a színház heti műsortervét, és csak az általa engedélyezett darabok volnának előadhatók. Ilyenképpen közvetlenül befolyásolhatná a színügyet, joga lenne jobb darabok előadását megkívánni. Nemcsak a műsorpolitika, hanem pl. a színészek előadás alatti magatartásának ellenőrzése is a hatáskörébe tartozna.²⁴⁰

A cikkekre adott válaszában az érintett igazgató is helyeselte a néhány éve még működő színügyi bizottság újrászervezését. A bizottság szerinte is hasznos tevékenységet fejthetne ki mind a színház, mind pedig a közönség érdekében, mert érvényesíteni tudná a közönség jogos igényeit, közvetíthetné a kívánságait, de a színigazgató számára is fórum lehetne, ahová a gondoljaival fordulhatna. Azzal természetesen nem értett egyet, hogy a könnyű darabokat száműzzék a színházból, hiszen az hozza a közönséget.²⁴¹

A színügyi bizottság csak az új színház megnyitása után alakult meg ismét. Az ez alkalommal készült szervezeti szabályok szerint megkapta majdnem mindazon jogokat, melyeket a Kecskeméti Lapok 1892-ben ráruházandóknak mondott. A bizottság feladata lett „a városi színház igazgatásának és vezetésének a művészet és közérdek szempontjából leendő ellenőrzése és irányítása”. Törekednie kellett arra, hogy a színház művészi szintre emelkedjék. Ennek érdekében „a közönség igényeinek megfelelően ellenőrzi a játékrendet, főleg az előadások művészeti tökélyére, megbírálja a tagok képességét és a társulat teljességét.” A bizottság készítette elő a színházbérleti szerződést és javaslatot tett a színigazgató személyére. Kötelezhette az igazgatót arra, hogy új színészt szerződtessen, ha valamelyik színész ellen kifogások merültek fel, illetve ha úgy találta, hogy nem megfelelően tölti be a szerepkörét. Az igazgató csak a bizottság engedélyével bocsáthatott el a társulattól bárkit. A társulati tagoknak 3 napnál hosszabb ideig tartó szabadságot is csak bizottsági engedéllyel adhatott. Bérletszünetet, jutalomjátékot, délutáni előadást csak bizottsági jóváhagyással lehetett tartani, a helyárat csak az engedélyével lehetett emelni. Az előadások programját az igazgató köteles volt bemutatni a bizottságnak, amely változtathatott rajta, ha úgy találta, hogy valamelyik darab nem felel meg a közönség igényeinek

240 *Kecskeméti Lapok* 1892. február 14. 1. l.

241 Ua. 1892. február 28. 1—2. l.

és a művészi szempontoknak. A bizottság megbírságholhatta az igazgatót, ha az megszegte a rendelkezéseit.²⁴²

A színügyi bizottság tehát igen széles jogkörrel rendelkezett. Nem szakemberekből állt: az 5 tagból négyet a th. bizottság választott a tagjai közül, egyet a városi tanács küldött ki,²⁴³ így nehezen hihető, hogy valóban a művészeti érdekek letéteményese lett volna. Az Országos Ellenőr című lap pl. éppen benne látta a bajok forrását. Azt javasolta, hogy a színház szakmai vonatkozású ügyeit helyette az Országos Színészegyesület irányítsa.²⁴⁴ A bizottság azonban 1920-ig változatlan keretek között működött.²⁴⁵

A kecskeméti színjátszás nagy utat tett meg a korszak eleji gyakran változó, létfenntartási gondokkal küszködő társulatoktól a korszerű épületben működő, jól felszerelt együttesekig. A város az anyagi lehetőségeinek növekedésével egyre nagyobb mértékben támogatta a színházügyet. A legtöbbet kétségtelenül a színházépület létrehozásával és fenntartásával tette.

Mozi

A színház konkurenseként a századfordulón Kecskeméten is megjelent a mozi. A helyi lapok közül elsőként a Kecskemét közölt róla híradást. E szerint Angelo Bianchi igazgató a Pápay-féle vendéglőben érdekes és mulattató mozgókép-előadásokat tartott. A cikkíró így tájékoztatta az érdeklődőket: „Az egyes alakok szinte élni látszanak . . . Csak az a baj, hogy a fény folyton vibrál, s így nagyon sérti a szemet”.²⁴⁶

Már 1900-ban felmerült egy állandó mozi létesítésének igénye a fővárosi Urania mintájára alakítandó Universum színház tervével kapcsolatban.²⁴⁷ Ez a sajtóban megjelent programterv szerint az általános szellemi emelkedés előmozdítását tűzte ki célul, benne „a természettudományok segítségével népies előadások és kísérő magyarázatok mellett a nép előtt ismeretlen tudományok egyes részei kerülnének bemutatásra. — Játszva tanítani a népet, s a magasabb tudományok iránti érdeklődést felkelteni benne, ez az

242 Tanácsi ir. 5582/1895. alapszám és *Kecskeméti Lapok* 1897. május 23. 3. l.

243 Tanácsi ir. 5582/1895. alapszám.

244 JOÓS: A vándorszínésztől . . . 70. l.

245 Ua. 65. l.

246 Kecskemét 1899. július 16. 3. l.

247 A Kecskemét így mutatta be az Urániát: „Tudományos intézet, amelynek célja, hogy népszerű földrajzi, néprajzi és erkölcsnemesítő előadásokban terjessze a tudományt. Az előadások pompás képek segítségével történnek úgy, hogy a közönséget abba a csalódásba ejtik, hogy élő természeti képek állnak előtte, s messze földek, távoli népek életét közvetlenül látja.” — Kecskemét 1901. június 23. 2. l.

intézmény célja. Szemléletes és érdekes összeállításánál fogva kiváló pedagógiai eszköz a műveltséggel nem bíró alsóbb néposztály tanítására.”²⁴⁸ A város országgyűlési képviselőjének elnökletével ült össze az előkészítő bizottság, amely úgy foglalt állást, hogy a város szellemi fejlődéséhez szükség van az intézményre.²⁴⁹

Az Univerzum színház felállítása azonban csak terv maradt, bár az elgondolás egy évtized múlva, a korábbinál szerényebb méreteken ugyan, de megvalósult. 1910-től ugyanis, amikor az Urania vidéki fiókok létesítését határozta el,²⁵⁰ a kecskeméti mozi mint Urania-fiók is működött.²⁵¹

Az Univerzum felállítása kapcsán tervezett állandó moziépület sem valósult meg még jó ideig. Nyaranként a vendéglőkben tartották az előadásukat az alkalmi vetítők,²⁵² néha, kivételes alkalmakkor a színházépületben.²⁵³ Az állandó mozi ügyét 1908-ban Dékány Gyula kereskedő vetette fel ismét, amikor egy állandó, mozgófényképes színház alakítását kérvényezte. A tanács megadta az engedélyt. A Dékány-féle mozi, amely a Fortuna, majd az Urania nevet viselte, a Rákóczi úton működött. A vetítésre a színházi idény szünetére, április 20-tól október 1-jéig kapott engedélyt.²⁵⁴ Az engedély szerint hétköznapokon 3, vasár- és ünnepnapokon pedig 4 előadásnál többet nem tarthatott a tulajdonos, ezek között heti egy alkalommal az Urania programjából vett ismeretterjesztő műsort kellett vetítenie.²⁵⁵

A Dékány-féle mozi 1908 áprilisában nyílt meg.²⁵⁶ 1910-ben fennakadást jelentett a működésében, hogy a rendőrség tűzveszélyesnek nyilvánította a vetítősátort, és megtagadta az engedély kiadását.²⁵⁷ Ez azonban csak átmeneti zavart jelentett, mert júniusban már folyt a vetítés.²⁵⁸

Mozija tehát 1908-tól volt a városnak, moziépülete azonban még jó ideig nem. A Dékány-féle mozi sátorban üzemelt.²⁵⁹ Ez a nyári vetítésekhez megfelelt, de a tulajdonos már 1910-ben foglalkozott egy télen is működtethető helyiségbe való átköltözés lehetőségével. Ez év őszén Dékány engedélyt kért a várostól téli előadások tartására. Az engedélyt csak ismeretterjesztő filmek vetítésére kérte abból a megfontolásból, hogy ez nem jelenthet kon-

248 *Kecskeméti Lapok* 1900. március 18. 3—4. l.

249 *Kecskemét* 1900. március 11. 3. l.

250 Ua. 1910. március 20. 3. l.

251 Ua. 1910. július 31. 3. l.

252 Ua. 1901. április 7. 5. l., 1902. szeptember 21. 3. l. stb.

253 Ua. 1901. június 23. 2. l.

254 Ua. 1908. február 16. 3. l. és 1910. június 12. 3. l.

255 Ua. 1908. március 22. 4. l.

256 Ua. 1908. április 26. 3. l.

257 Ua. 1910. április 24. 3. l.

258 Ua. 1910. június 12. 3. l.

259 *Magyar Alföld* 1912. május 5. 2—3. l.

kurenciát a színháznak.²⁶⁰ A tanács a kérésnek nem adott helyt, még 1912-ben is csak a színiidény szünetében folyhatott a filmvetítés.²⁶¹

A városi tanács 1912 elején kezdett foglalkozni egy kőből lévő moziépület engedélyezésének lehetőségével.²⁶² A th. bizottság az 1912. szeptember 30-i közgyűlésén Fenyő Sándor vállalkozónak meg is adta erre az engedélyt. Fenyő az építkezés finanszírozására részvénytársaságot szervezett Kecskeméti Mozgóképszínház Rt. néven.²⁶³ Az épület elkészültéig Fenyő Sándor is sátor alatt tartott előadásokat.²⁶⁴

Az állandó mozi épületét 1913. november 7-én adták át a közönségnek.²⁶⁵ A Rákóczi út végén, a többszöri átépítés után ma is álló épület 800 néző befogadására volt alkalmas. A vállalkozó — tekintettel a befektetett tőke nagyságára — megkapta a téli vetítés jogát. Csupán azt kötötte ki a város, hogy a színészek közreműködését igénylő ún. kinema szkeccsek nem tarthat a színiidény alatt, illetve hogy kéthetente egyszer ifjúsági előadásokat kell tartania leszállított helyárrakkal. Az új létesítmény a Kecskeméti városi Mozgóképház nevet kapta.²⁶⁶ Az első hangosfilm még ez év decemberében eljuttott Kecskemétre, a helyi lapok híradása szerint Budapest után elsőként.²⁶⁷

1912 októberében Dékány Gyula is bejelentette, hogy egy 400 nézőt befogadó állandó moziépületet szándékozik építeni.²⁶⁸ A városi th. bizottság azonban nem tartotta szükségesnek egy második állandó mozi megnyitását, és Dékány Gyulának nem adta meg a kért engedélyt.²⁶⁹

A mozinak tehát jónéhány évig be kellett érnie azzal, hogy csak a színházi idény szünetében működhet. A színház féltése az idő távolából nézve kicsit érthetetlen. A mozi nem jelenthetett igazi konkurenciát a színháznak a legfőképpen azért, mert a közönsége más közegből verbuválódott. A mozi kezdettől a szegényebb rétegek szórakozása volt.²⁷⁰ Ezért támogatta a mozi ügyét a helyi SZDP-szervezet lapja, a Magyar Alföld is. „Néhány fillérért kellemesen elszórakozik a moziban a legszegényebb ember is, s emellett tanul.

260 Kecskemét 1910. szeptember 4. 3. l.

261 *Magyar Alföld* 1912. május 11. 4. l.

262 Ua. 1912. február 11. 4. l.

263 Ua. 1912. november 24. 7. l.

264 Ua. 1913. március 16. 4. l.

265 JOÓS: *Korszakok* . . . 22. l.

266 *Kecskeméti Lapok* 1913. szeptember 28. 3. l.

267 Ua. 1913. december 23. 3. l.

268 *Magyar Alföld* 1912. október 6. 5. l.

269 A város a moziépítésre pályázatot írt ki, ezt nyerte el Fenyő Sándor. A vállalkozásban a város is érdekelve volt. A vállalkozó által felépített, berendezett és felszerelt épület a városé lett. A befektetés húszéves haszonbérlet formájában térült meg a vállalkozónak. — BKML. Kecskemét város szabályrendeletei. Mozi, 1914.

270 1910. június 26-án írta a Kecskemét: „Örvendetes esemény, hogy a Rákóczi úti mozit a héten már városunk intelligens osztálya is . . . fölkereste.”

Mert olyan dolgokat tár föl előtte a film, amelyeket egyébként életében soha nem látna meg” — írta.²⁷¹ Pártfogolta a Magyar Alföld az állandó moziépület ügyét is, mert úgy látta, hogy a szervezett mozielőadások nagyban hozzájárulnak a nép kulturális érzékének fejlesztéséhez.²⁷² Az volt a véleménye, hogy a munkások számára, akik a szegénységük miatt a nagyvilág érdekességeit nem láthatják és a magasabb iskolák nyújtotta tudást sem szerezhetik meg, a mozi az, amely feltárja a titkokat. A helyi pártvezetők kezdeményezésére a mozi 1914 nyaratól havonta munkáselőadásokat tartott.²⁷³

A Magyar Alföld azonban a mozinak nemcsak az előnyeit, hanem a hátrányait is hamar felfedezte. A cikkeiben bírálta a filmreklámok szövegét, amelyek „nyafogós, sírós lágysággal suttognak a boldogtalan szerelemről, vagy nagyokat dörrennek, mint az Úristen haragja”. Kifigurázta a tucatfilmet, amikben legalább egy ember mindig meghal, akár természeti, akár dráma, akár humoros is a film. Figyelmeztette az olvasóit, hogy ne vegyék komolyan azt a mozit, „amely törrel, revolverrel, vízbeugrással és vitriollal tudja csak megoldani az élet nagy kérdéseit”²⁷⁴

Múzeum és könyvtár

A múzeum és a könyvtár szervezésének kérdése végigvonult a tárgyalt korszakunkon, anélkül, hogy kielégítő megoldást nyert volna.

A két intézmény születése rendhagyó módon a városi levéltár működésével kapcsolatos. A levéltár volt a gyűjtőhelye mindazon könyveknek és régiségeknek, amelyek az új intézmények gyűjteményeinek alapját képezték.

A múzeumalakítás tárgyában az első említésre méltó esemény 1873-ban történt. Ekkor a VKM felhívta a város vezetőségét, hasson oda, hogy a területén tudományos és művelődési célú egyesületek, valamint múzeumok alakuljanak. E körlevél hatására tűzte napirendre a kérdést a th. bizottság. A közgyűlés elé terjesztett jelentést a város akkori főjegyzője, Hornyik János készítette. A jelentésben felhívta a figyelmet a levéltárban lévő régiségekre. Azt javasolta, hogy a th. bizottság küldjön ki egy szakemberekből álló bizottságot, amelynek tagjai írják össze a város történelmi és építészeti emlékeit és tegyenek javaslatot azoknak a további pusztulástól való megóvására. A th. bizottság elfogadta a javaslatot,²⁷⁵ a szakértői bizottság működéséről azonban nincsenek adataink.

271 *Magyar Alföld* 1912. április 7. 6. l.

272 Ua. 1913. március 9. 1—2. l.

273 Ua. 1914. május 24. 3. l.

274 Ua. 1913. szeptember 28. 2. l.

275 Kgy. jkv. 450/1873.

Néhány év múlva Rómer Flóris kereste meg levélben a polgármestert annak kapcsán, hogy úgy értesült: a város területén nemrégiben régi érmék, csontvázak és egyéb leletek kerültek elő. Sajnálkozott, amiért ezek a szaktudomány számára ismeretlenek maradnak. Kérte a polgármestert, hogy legyen figyelemmel az előkerült leletekre, és vagy a leleteket, vagy a leírásukat küldesse fel hozzá. A kérés teljesítésével Hornyik Jánost bízta meg a th. bizottság.²⁷⁶

A múzeum megszervezésére e korai előzmények után több mint 20 évet kellett még várni. A városvezetés 1897-ben határozott a városi könyvtár, 1898-ban pedig a múzeum létrehozásáról. Az intézményszervezés anyagi alapját azzal teremtette meg a város, hogy 1898-ban 16 ezer koronát biztosított a meglévő anyag kiegészítésére, az éves fenntartási költségekre pedig 1000 koronát.²⁷⁷

A megalakult intézmény, a Kecskemét Városi Múzeum és Könyvtár kezdetől a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősege szakmai irányítása alá tartozott, ami feltétele volt annak, hogy évi rendszeres államsegélyben részesülhessen. Ez az összeg évi 1000 korona körül mozgott.²⁷⁸ 1908-ban 10 ezer korona rendkívüli államsegélyt is kapott az intézmény a könyvtár csonka műveinek kiegészítésére, a legszükségesebb hiányok pótlására és könyvvállványok beszerzésére.²⁷⁹ Ezt követően az évi rendszeres államsegély összege általában meghaladta az 1000 koronát, 1918-ban 1800 korona volt.²⁸⁰ 1914–1915-ben az intézmény nem kapott állami támogatást.²⁸¹ Időközben a város által biztosított összeg is növekedett, 1913-ban pl. 3500 korona volt.²⁸²

A gyűjtemények az intézmény megalakítása után még jó ideig a levéltár helyiségeiben, a levéltárnokok felügyelete alatt maradtak. 1899 végén, a kialakult gyakorlatnak megfelelően, a városi szervezeti szabályzatban is módosították a levéltárnok kötelességeit, akinek a múzeumi és könyvtári gyűjteményben folyó munkát is vezetnie és ellenőriznie kellett. Az anyag rendezésére és kezelésére egy segédlevéltárnoki állást szerveztek.²⁸³ Az állásra dr. Szilády Károlyt választotta meg a th. bizottság,²⁸⁴ aki hosszú éveken

276 Ua. 202/1875.

277 Ua. 339/1898.

278 BKML. A kecskeméti városi könyvtár és múzeum iratai (a továbbiakban: könyvtári és múzeumi ir.) 13 416/1901, 11 913/1903, 27 285/1904, 21 871/1906. és 20 789/1907. sz. tanácsi iratok.

279 Ua. 21 133/1908.

280 Ua. 22 482/1918.

281 Ua. 6189/1915. és 1914. sz. n.

282 Ua. 1913. sz. n. Ismertető a *Magyar Minerva* V. évfolyamába.

283 Kgy. jkv. 298/1900.

284 Ua. 62/1900.

át egyedül vitte a könyvtár és a múzeum ügyeit. Csak 1912-ben kapott számottevő segítséget, amikor sikerült elérnie, hogy a város létesítsen egy múzeum- és könyvtári állást. A státusra dr. Szabó Kálmánt, a múzeum későbbi neves igazgatóját alkalmazták.²⁸⁵ Dr. Szabó Kálmán 1911-ben került a múzeumhoz ideiglenes alkalmazottként. A státusba vételét dr. Szilády Károly kérte, mivel elégedett volt a munkájával. Az alkalmazása némileg könnyítette a helyzetén. 1908-tól ugyanis a levéltárnoki teendőket is ő végezte, mert a levéltárnokot ekkor közigazgatási feladatok végzésével bízták meg. „Bizony sok dolgot kellett jobb időkre halasztani, sok tennivaló maradt elintézetlenül; a nagy nehezen elért valamelyes rend is megbomlott lassanként, a jövőre való előkészülés helyett pedig a jelen állapot fenntartására is csak részben jutott idő és erő” — írta a Szabó Kálmán státusba vételét kérő beadványában.²⁸⁶

Annak ellenére, hogy a múzeum és a könyvtár az alakulástól a korszak végéig egy-két ember gondjaira volt bízva, és az anyagi lehetőségek is meglehetősen szűkösek voltak, jelentős fejlődés tapasztalható az intézmény működésében. Az első éves működési jelentésében Szilády Károly így írta le a múzeum kezdeti állapotát: „Kecskemét város múzeumának eddig összegyűlt, rendezés alá most vett tárgyainak általános jellemzéséül felsorolhatjuk, hogy vannak a múzeumban a neolit korból kőszközők, a bronzkorból fibulák, karperecek, gyűrűk, tűk, urnák, a római korból fibulák, edények, terra sigillaták, érmek. A népvándorlás korából jazig és avar leletek, kardok, kések, edények, a honfoglalás korából s az Árpád-házi királyok idejéből származó leletek . . . Ezek mind Kada Elek polgármester úr, ismert archeológus ásatásainak eredményei . . . A város múltjára vonatkozó emlékek közül felemlíthetjük a városnak a XIII. századtól kezdve különböző időből származó pecsétnyomóit; a kecskeméti szürszabó, molnár, kőműves, kerékgyártó, csizmadia, lakatos, szíjgyártó céhek céhládáit minden hozzátartozóival együtt; különböző emlékérmeket, pénzeket a magyar történelem minden idejéből az Árpád-kortól napjainkig. Etnographiai tárgyunk . . . jóformán semmi sincs, pedig ezen a téren, kellő anyagi támogatás mellett még mindig nagyon szép eredményeket lehetne elérni.”²⁸⁷

A régészeti anyag rendezése és leltározása a korszak végéig nem fejeződött be.²⁸⁸ Az időközben lendületesen gyarapodó néprajzi gyűjtemény feldolgozása 1915-ben készült el, 4361 tárgy leltárba vételével.²⁸⁹ A viszonylag újkele-

285. Könyvtári és múzeumi ir. 23 380/1912. tan. sz.

286 Ua. 1912. sz. n.

287 Ua. 1898. november 23-i sz. n. jelentés.

288 Ua. 1918. évi sz. n. jelentés és 5338/1919. tan. sz.

289 Ua. 1915. évi sz. n. jelentés.

tű képzőművészeti gyűjteménnyel kapcsolatban, amelynek alapját Nemes Marcell ajándéka vetette meg, nem voltak leltározási gondok. A képtár 1918-ban 279 darabból állt.²⁹⁰ A gyűjteményt 1904-ben hozta létre a város, amikor a th. bizottság kimondta, hogy a Nemzeti Szalon kecskeméti kiállításán bemutatott festmények közül 2000 koronáért képet vásárol, és erre a célra a jövőben évenként ugyanennyit vesz fel a költségvetésbe.²⁹¹ A régészeti munka célja elsősorban a környéken található emlékek felkutatása és gyűjtése volt,²⁹² a néprajzi munkáé Kecskemét néprajzi anyagának: a halászat és a pásztorélet eszközeinek, a kézműves mesterségek szerszámainak és a háztartásokban használatos régi eszközöknek a gyűjtése.²⁹³

A múzeumi tárgyak kezdetben a levéltárral és a könyvtárral közös helyiségekben, a városházán voltak elhelyezve.²⁹⁴ A gyarapodó anyagnak azonban hamarosan szűk lett a hely, a tárgyak az épület pincéjébe és más helyiségeibe kerültek. A képeket részben a levéltárban, részben a tanácsnoki szobákban őrizték. A tárolási gondok megoldására a tanács 1909-ben tett javaslatot. Ebben kifejtette, hogy az ország minden nagyobb városa építi már a múzeumát és könyvtárát magában foglaló kultúrpalotáját, Kecskemétnek is meg kellene tennie a kezdő lépéseket. A th. bizottság ki is jelölte a kultúrpalota helyét a Szabadság téren, a ref. főgimnázium leendő épülete mellett. Ebben — a könyvtáron és a múzeumon kívül — a tudományos és művészeti ismeretterjesztést szolgáló előadótermek, hangversenytermek és kiállítási helyiségek is helyet kaptak volna. A város vállalta az építési költségek felét, a többi pénzt államsegélyből szándékozott megszerezni.²⁹⁵ Úgy látszott, hogy az elképzelés megvalósulhat. A th. bizottság biztosította a telket és 150 ezer koronát az építkezéshez, a minisztérium 200 ezer korona államsegélyt adott.²⁹⁶ Az épület végül nem az eredetileg tervezett helyre, hanem a Vasútkertbe került. Az építkezés 1913-ban indult²⁹⁷ és 1923-ban fejeződött be.²⁹⁸ Az épület az eredetileg tervezettnél jóval szerényebb kivitelben készült el, kizárólag a múzeumi anyag számára.

A kultúrpalota felépítésével megoldódott volna a könyvtár elhelyezésének gondja is, így azonban a gyűjtemény a városházán maradt, meglehetősen szűkös körülmények között. Az alapítás idején 2000 kötetnyi állomány, főleg

290 Ua. 1918. évi jelentés.

291 Ua. 8012/1905. tan. sz.

292 Ua. 1899. sz. n.

293 Ua. 1913. sz. n.

294 *Kecskeméti Lapok* 1898. július 17. 5. l.

295 Kgy. jkv. 33/1909.

296 Ua. 180/1911.

297 Könyvtári és múzeumi ir. 1913. sz. n.

298 Adattár 51. l.

Pesty Frigyes hagyatékának a megvásárlása révén, már 1898-ban 7500-ra emelkedett.²⁹⁹ A Pesty-hagyatékra Fraknoi Vilmos hívta fel a város figyelmét, mondván, hogy „az alapítandó városi könyvtárnak méltó módon vehetné meg az alapját”.³⁰⁰ 1918-ban megközelítőleg 16 ezer kötet volt a könyvtár tulajdonában.³⁰¹ Az állomány feldolgozása meglehetősen sokáig tartott, 1916-ban lett naprakész.³⁰² Ez azonban adott személyi feltételek mellett teljesen reális volt.

A városi könyvtárat a nyilvánosság igénye hívta életre. A Kecskeméti Lapok már évekkel a könyvtár megszületése előtt arról cikkezett, hogy a városnak szüksége van a tudomány minden ágát magában foglaló, jól felszerelt könyvtárra, mert csak az iskolai könyvtárakban vannak tudományos munkák, amelyekhez a kívülállóknak nagyon nehéz, vagy lehetetlen hozzájutni.³⁰³ A könyvtár nyilvánossá tételére azonban, főként megfelelő helyiségek hiányában és kialakult személyi ellátottság mellett a korszak végéig nem került sor.

3. EGYESÜLETEK

Az egyesületek Kecskeméten is az iskolán kívüli népművelés bázisai voltak. A városban a vizsgált időszakban igen sok, száznál is több egyesület működött, egymástól meglehetősen különböző profillal. Céljuk és rendeltetésük szerint a következő csoportokra oszthatjuk őket: érdekvédelmi, gazdasági, hazafias, jótékony, kulturális, önszegélyező, sport-, szakmai, társadalmi, temetkezési és vallási egyesületek.

A dolgozatunk témája a művelődés, így nem kívánunk foglalkozni valamennyi egyesülettel, csupán az idetartozókkal: azokkal, amelyek a kulturális

299 Könyvtári és múzeumi ir. 1900. sz. n.

300 Ua. 24 379/1898. tan. sz.

301 Ua. 1919. sz. n.

302 Ua. 6149/1917. tan. sz.

303 *Kecskeméti Lapok* 1894. július 22. 1. l. — A György Aladár szerkesztette Magyarország köz- és magánkönyvtárai 1885-ben című kiadvány Kecskeméten 14 köz- és 2 magánkönyvtárról beszél. A közkönyvtárak közül 2 iskolai (ref. főgimnázium és ref. jogakadémia), 3 egyházi (piarista és ferences rendház, ref. lelkészség), 2 egyleti (iparegylet, kaszinó), míg a fennmaradók magánszemélyek gyűjteményei. Ezek többségét azért tárgyalja közkönyvtárként a mű, mert a tulajdonosaik kölcsönöztek is könyveket. Ez a tevékenységük azonban nem meghatározó, a közölt adatok szerint az adott évben 77 olvasónak 1750 kötet kölcsönadását jelentette. De a többi közkönyvtárnak nevezett gyűjtemény sem volt nyilvános, bárki által hozzáférhető. A létrehozó testületek és egyesületek tagjai, ill. az iskolák tanárai és diákjai használhatták őket elsősorban, ha nem is kizárólag. A könyvek számát tekintve Kecskemét akkor a 26 város között a 9. helyet foglalta el azzal, hogy 1000 lakosára 1245 könyv jutott. Ld. i. m. I. rész (Bp. 1886) 88—89., 106., 168., 178—179., 284—285., 292—293., 298—299., 350—351. és 396—397. l., i. m. II. rész (Bp. 1887.) 430., 472—473., 482—485., 488—489., 516—517. és 576. l.

és a társadalmi egyesületek kategóriájába tartoznak, kiegészítve azon gazdasági és vallási jellegű egyesületekkel, amelyek a kultúra terjesztését, a művelődést is nyomatékosan célul tűzték ki.

Ilyen egyesület a dualizmus korában több mint 30 működött a városban. Nevük és legfontosabb adataik felsorolása alább következik.³⁰⁴ A működésük ismertetése nem célunk annál kevesbé, mert a jelentősebbek tevékenységével e kötet két tanulmánya — Fehér Máriaé és Dömény Zsolté — is foglalkozik, a kevésbé jelentősek működésének ismertetése pedig iratanyag hiányában nem is lehetséges. A városban 1878 előtt működött egyesületekről, köztük a korszakban legnevezetesebb társadalmi egyesület, az Asztalosmozgalom révén országszerte ismert Demokrata Kör — később: Népkör — működéséről részletesen szól Bezdán Sándor tanulmánya.³⁰⁵ A Demokrata Körrel a mozgalom történetének ismertetése során Krajnyák Nándor is foglalkozott.³⁰⁶ Néhány közművelődési egyesület tevékenységét Heltai Nándor ismertette.³⁰⁷

304 Egyesületi törzskönyv hiányában a BKML őrizetében lévő más, kevésbé megbízható forrásokból kellett összegyűjtenünk az adatokat. Ezek: 1) A városi egyesületi alapszabályok gyűjteménye (a továbbiakban: egyesületi alapszabályok); 2) A Vegyes okiratok című levéltári iratgyűjtemény (a továbbiakban: v. o.); 3) A Kecskeméti Nagy Képes Naptár (a továbbiakban: KNKN) 1890—1916 közötti köteteinek címtárrészei.

305 BEZDÁN Sándor: Kecskemét társadalmi egyesületei a kiegyezés után (1867—1878). = Bács-Kiskun megye múltjából III. Szerk.: Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét, 1981. 157—180. l. A fent hivatkozott két tanulmány utólag kimaradt a kötetből.

306 KRAJNYÁK Nándor: Az 1868. évi alföldi parasztmozgalom Kecskeméten. = Kecskemét. Tanulmányok a város múltjáról, jelenéről. Szerk.: Heltai Nándor. Kecskemét (1968). 123—143. l.

307 HELTAI Nándor: A nyomtatott betű útja Kecskeméten. Kecskemét, 1958. 55—58. l. és uő: A Katona József Társaság története. = A Katona József Társaság jubileumi évkönyve 1891—1970. Kecskemét, 1971. 6—65. l.

Kecskemét közművelődési jellegű egyesületei a dualizmus korában

Sor- szám	Az egyesület			célja
	neve	alakulási	megszűnési	
		éve		
1.	Kaszinó	1830 ³⁰⁸	— ³⁰⁹	A társadalom művelt elemeinek egyesítésével a társas életet eszmecserek, könyvtár fenntartása, hírlapok és folyóiratok járatása által hazafias irányban fejleszteni, a tagoknak szórakozást nyújtani. ³¹⁰
2.	Olvasókör	1861 ³¹¹	1890 ³¹²	A művelt társalgás és erkölcs szabályaival megfőrfő ismeretek és élvezetek megszerzése, a hazai és a helyi érdekek felkarolása a vallási fejtegetések kizárásával. ³¹³
3.	Dalárda	1864 ³¹⁴	—	Az ének, különösen a népdal művelése és terjesztése; a zenei ízlés fejlesztése és ezen az úton is a közművelődés előmozdítása. ³¹⁵
4.	Demokrata Kör	1868 ³¹⁶	1868 ³¹⁷	A szabadság, testvériség és egyenlőség alapján az 1848-as törvények

308 A Kaszinó későbbi alapszabályai — az első nincs meg — az 1830-as évet tüntetik fel alapítási évként. A KNKN 1831-et mond. (Ld. 1890. 34. l.) A Magyarország egyletei és társulatai 1878-ban c. kiadvány (Hivatalos Statisztikai Közlemények. Kiadja az Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal. Bp. 1881. 418—421. l.) az 1832-t adja meg alapítási évként. A magyar kulturális egyesületek száz esztendeje 1840—1940. című kiadvány (Bp. 1941. 5. l.) szerint az alapítási év 1833.

309 Amennyiben az egyesület 1918-ig nem szűnt meg, a tényt kihúzással jelöljük. A megállapítás alapjául az 1916. évi KNKN és az 1922. évi Kecskeméti című társulat szolgált. Ahol nem találtunk adatot a megszűnés idejére vonatkozóan, az ismeretlen adat jelölésére szolgáló ...-ot írtunk a táblázat megszűnési rovatába.

310 Egyesületi alapszabályok. Casino, 1888.

311 KNKN 1890. 36. l. A Magyarország egyletei és társulatai 1878-ban című kiadványban — a bibliográfiai adatait ld. a 308. sz. jegyzetben — 1869 szerepel alapítási évként.

312 A kör ekkor feloszlott. A volt tagokból alakult meg a Szabadelvű Kör, mint pártszínezettel bíró társadalmi klub. — *Kecskeméti Lapok* 1890. október 26.

313 V. o. 25. sz.

314 Ua. 336. sz.

315 Uo.

316 Egyesületi alapszabályok. Demokrata Kör, 1868.

317 BEZDÁN: i. m. 168. l.

Sor- szám	Az egyesület			célja
	neve	alakulási	megszűnési	
		éve		
5.	Népkör	1868 ³¹⁹	1903 ³²⁰	visszaállítása alkotmányos úton; a nép jogainak törvényes védelme. Jó lapok és felolvasások révén a kultúra terjesztése. ³¹⁸ A szabadság, egyenlőség és testvériség elveinek társulati eszmecsere útján való fejlesztése és érvényre juttatása a fennálló alkotmányos törvények határain belül, s ez által a nép anyagi és szellemi jólétének előmozdítása. ³²¹
6.	Iparosifjak Önképző Egylete	1871 ³²²	—	Ismeretszerzés és művelődés hasznos lapok olvasása és társalkodás által; az ipar körébe tartozó tanulmányok és intézmények előmozdítása és terjesztése. ³²³
7.	Protestáns Fiókegylet	1871 ³²⁴	. ³²⁵	A nevelésügy, különösen a közművelődés és a közerkölcsiség fejlesztése. ³²⁶
8.	48-as Kör	1873 ³²⁷	—	A magyar állami függetlenségi eszmének társadalmi úton való terjesztése, a nemzet történelmének ápolása, hazafias célok támogatása, könyvtár felállítása, hírlapok járatása, felolvasások és társas összejövetelek rendezése útján. ³²⁸

318 Ld. 316. sz. jegyzet.

319 Egyesületi alapszabályok. Népkör, 1868.

320 V. o. 693. sz.

321 Ld. 319. sz. jzet.

322 Egyesületi alapszabályok. Iparosifjak Önképző Egylete, 1871.

323 Uo.

324 Egyesületi alapszabályok. Protestáns Fiókegylet, 1871.

325 A megszűnésének idejét nem ismerjük, az 1890. évi KNKN-ban már nem szerepel. 1911-től működött a Kecskeméti Protestáns Egyesület, ez azonban kimondottan vallási jellegű volt.

326 Ld. 324. sz. jzet.

327 V. o. 595. sz.

328 Uo.

Sor- szám	Az egyesület			célja
	neve	alakulási	megszűnési	
		éve		
9.	Kecskemét- vidéki Természettu- dományi Társulat	1874 ³²⁹	.. 330	A természettudományok terjesztése és művelése, Kecskemét és vidéke természeti viszonyainak kutatása és ismertetése népszerű előadások és szakülések tartásával, kirándulások szervezésével és gyűjtemények létrehozásával. ³³¹
10.	Színpartoló Kör	1875 ³³²	1882 ³³³	A közönségnek műélvezetet, kellemes szórakozást szerezve a közművelődést előmozdítani, a színművészetet ápolni; a felállítandó új és a kor igényeinek megfelelő színház építési költségeinek alapját megvetni. ³³⁴
11.	Kereskedő Ifjak Társulata	1875 ³³⁵	—	Szellemi művelődés és ismeretek szerzése, a magyar nyelv művelése, az érdekkörébe tartozó tudományok és hasznos intézmények előmozdítása. ³³⁶
12.	Társas Kör	1876 ³³⁷	.. 338	Önművelés felolvasások, szavalatok és az ezek feletti eszmecserék tartásával. ³³⁹
13.	Kereskedői Kaszinó	1880 ³⁴⁰	—	Központ létesítése a helyi kereskedelmi forgalom számára; művelt társalgás, szórakozási lehetőségek szervezése, humánus és hazafias célok támogatása. ³⁴¹

329 Egyesületi alapszabályok. Kecskemétvidéki Természettudományi Társulat, 1874.

330 1910-ben még működött. — KNKN 1910. 71. l.

331 Ld. 329. sz. jzet.

332 Egyesületi alapszabályok. Színpartoló Kör, 1875.

333 LISZKA—HAJNÓCZY: i. m. 27. l.

334 Ld. 332. sz. jzet.

335 V. o. 125. sz.

336 Uo.

337 Egyesületi alapszabályok. Társas Kör, 1876.

338 Az 1890.évi KNKN-ban már nem szerepel.

339 Ld. 337. sz. jzet.

340 KNKN 1890. 34—35. l.

341 Egyesületi alapszabályok. Kereskedői Kaszinó, 1895.

Sor- szám	Az egyesület			célja
	neve	alakulási	megszűnési	
		éve		
14.	Gazdakör	1881 ³⁴²	—	Művelt társalgás, tisztességes időtöltés, a társasági élet fejlesztése és a gazdaság felvirágoztatása. ³⁴³
15.	Kecskeméti Kör	1882 ³⁴⁴	..	A Budapesten tartózkodó kecskemétiak között a köz- és társas szellem fejlesztése; tudományos művelődés; Kecskemét közművelődésének előmozdítása; Budapesten tanuló szegény sorsú, kecskeméti illetőségű diákok segítése. ³⁴⁵
16.	Kecskemét-vidéki Múzeum Egylet	1882 ³⁴⁶	.. ³⁴⁷	Egy Kecskeméten felállítandó múzeum létesítése, a múlt régészeti, geológiai, történelmi, művészeti, irodalmi, ipari, néprajzi, stb. emlékeinek felkutatása és gyűjtése. ³⁴⁸
17.	Polgári Kör	1884 ³⁴⁹	— ³⁵⁰	A polgári elemet összefogva kölcsönös eszmecsere, társalgás és olvasás által a szellemi élet fejlesztése és a polgárok jólétének előmozdítása. ³⁵¹
18.	Tanárkör	1884 ³⁵²	.. ³⁵³	Az Országos Középiskolai Tanár egyesület részéről kitűzött tétel és kérdések megvitatása; a helyi

342 Egyesületi alapszabályok. Gazdakör, 1881.

343 Uo.

344 *Kecskeméti Lapok* 1883. január 1. Melléklet.

345 Uo.

346 Az egylet megalakításának ügye már az 1870-es évek elején napirendre került, az alapszabály-tervezet 1876-ban készült. — Egyesületi alapszabályok. Kecskemét-vidéki Múzeum Egylet, 1876.

347 Az 1890. évi KNKN-ban már nem szerepel.

348 Ld. 346. sz. jzet.

349 Egyesületi alapszabályok. Polgári Kör, 1884.

350 1898-ban feloszlatták az egyesületet, vizsgálat folyt ellene. Ennek ellenére a korábbihoz hasonló célok határozták meg működését a századforduló után is, ezt bizonyítja az egyesület 1904. évi alapszabálya. — Egyesületi alapszabályok. Polgári Kör, 1904.

351 Ld. 349. sz. jzet.

352 KNKN 1890. 42. l. Az egyesület teljes neve Országos Középiskolai Tanár egyesület Kecskeméti Köre.

353 Az 1914. évi KNKN-ban már nem szerepel.

Sor- szám	Az egyesület			célja
	neve	alakulási	megszűnési	
		éve		
19.	Polgári Dalkör	1888 ³⁵⁶	—	tagok között az érintkezés fenntartása. ³⁵⁴ Szervezte a Böjti estélyek című felolvasó esteket. ³⁵⁵ A dalművelés; hangversenyek, kirándulások szervezése és ezáltal a társas élet előmozdítása; jótékony célú rendezvényeken való közreműködés. ³⁵⁷
20.	Zenekedvelők Egyesülete	1889 ³⁵⁸	1894 ³⁵⁹	Zenei önképzés, a zene iránti érdeklődés felkeltése és ápolása, a zenei ízlés fejlesztése saját zenekar fenntartásával. ³⁶⁰
21.	Szabadelvű Kör	1890 ³⁶¹	. ³⁶²	Ismeretszerzés könyvtár fenntartása, hírlapok és folyóiratok járatása által; a hazafias érdekek felkarolása. ³⁶³
22.	Katona József Kör ³⁶⁴	1891 ³⁶⁵	—	Az általános nemzeti közművelődés figyelemmel kísérése, a városi közművelődés előmozdítása és fejlesztése, a hazai irodalom, tudományok

354 KNKN. 1890. 42. 1.

355 Ld. 171. sz. jzet.

356 Egyesületi alapszabályok. Polgári Dalkör, 1888. — Az 1864-ben alakított Dalárda tagjai iparosok voltak. A polgári jellegét a kör a 80-as évekre elveszítette, ekkor már a tagjainak többsége értelmiségi foglalkozású volt. Ezért látták szükségesnek új egyesület alakítását. — KNKN 1914. 278. 1.

357 1888. évi alapszabály.

358 *Kecskeméti Lapok* 1888. december 16. 2. 1.

359 SZENT-GÁLY Gyula: A kecskeméti városi zeneiskola keletkezése 1894-ben és eddigi működése. Kecskemét, 1896. 6. 1.

360 Egyesületi alapszabályok. Zenekedvelők Egyesülete, 1889.

361 Egyesületi alapszabályok. Szabadelvű Kör, 1890.

362 1896-ban még működött. — KNKN 1896. 76—77. 1.

363 Ld. 361. sz. jzet.

364 Elődjének tekinthető az 1884-től működő Felolvasó Társaság. Ennek tagjai tanárok voltak, akik felolvasásokat tartottak az érdeklődőknek a legkülönbözőbb témákban. A társaság nem legalizálta magát, bár 1889-ben elkészítette az alapszabály-tervezetét. — *Kecskeméti Lapok* 1889. május 19. Melléklet. A Kecskeméti Felolvasó Társaság alapszabályainak tervezete. Ld. még ua. 1890. március 2. 1.—2. 1., május 11. 1. 1. és 1891. február 15. 1. 1.

365 Egyesületi alapszabályok. Katona József Kör, 1895. Az egyesület alapszabály-tervezetét a Kecskeméti Lapok 1891. március 8-ai száma közölte.

Sor- szám	Az egyesület			
	neve	alakulási	megszűnési	célja
		éve		
23.	Rk. Legény- egylet	1893 ³⁶⁷	—	és művészetek pártolása és népsze- rűsítése. ³⁶⁶ Vallási és hazafias alapon életerős és tisztes iparos nemzedék nevelé- se előadások tartása, vallási és egyéb ismeretek oktatása, folyóira- tok olvasása és társalgás útján. ³⁶⁸
24.	Függetlensé- gi és 48-as Polgárok Köre	1899 ³⁶⁹	1903 ³⁷⁰	Az állami függetlenség eszméjének terjesztése, a nemzeti ünnepek meg- ünneplése, nagyjaink emlékének ke- gyeletes megőrzése, a nemzet törté- nelmének ápolása. ³⁷¹
25.	Függetlensé- gi és 48-as Népkör	1903 ³⁷²	1908 ³⁷³	Ua., mint a Függetlenségi és 48-as Polgárok Körénél. A kör ennek és a Népkörnek az egyesüléséből kelet- kezett. ³⁷⁴
26.	Általános Munkásképző Egylet	1903 ³⁷⁵	³⁷⁶	Alkalmat adni a tagoknak, hogy hasznos tudományos és szórakozta- tó előadásokat hallgathassanak és ilyen műveket olvashassanak, és ezáltal a művelődésüket és szellemi haladásukat előmozdítsák. ³⁷⁷
27.	Alföldi Széchenyi Szövetség	1908 ³⁷⁸	—	A művelt ifjúság megismertetése a nagy társadalmi kérdésekkel önkép- zés és gyakorlati szociális munka által. ³⁷⁹

366 Egyesületi alapszabályok. Katona József Kör, 1895.

367 BKML. A Kecskeméti rk. Legényegylet iratai. 1893. évi alapszabály.

368 Uo.

369 V. o. 614. sz.

370 Ua. 693. sz.

371 Ld. 369. sz. jzet.

372 Ld. 370. sz. jzet.

373 V. o. 776. sz.

374 Ld. 370. sz. jzet.

375 Egyesületi alapszabályok. Általános Munkásképző Egylet, 1903.

376 1906-ban még működött. — KNKN 1906. 82. l.

377 ld. 375. sz. jzet.

378 Egyesületi alapszabályok. Alföldi Széchenyi Szövetség, 1908.

379 Uo.

Sor- szám	Az egyesület			
	neve	alakulási	megszűnési	célja
		éve		
28.	Felsőkerületi Függetlenségi és 48-as Párt és Népkör	1908 ³⁸⁰	—	Ua., mint a Függetlenségi és 48-as Polgárok Körénél. Az egyesület a Függetlenségi és 48-as Népkör és a Felsőkerületi Függetlenségi Párt összeolvadásából alakult. ³⁸¹
29.	Felsőszentkirályi Gazdasági és Olvasókör	1912 ³⁸²	—	Általános és gazdasági szakismertek terjesztése. Alkalom nyújtás barátságos eszmecserére, tapasztalatok és gondolatok kicserélésére. ³⁸³
30.	Leányegyesület	1914 ³⁸⁴	—	A tagok műveltségének emelése, a társas szellem fejlesztése; a testkultúra fejlesztése. ³⁸⁵
31.	Hetényegyházi Gazdakör	1914 ³⁸⁶	. ³⁸⁷	Az általános és a szakismeretek terjesztése ismeretterjesztő és szórakoztató könyvek beszerzése, hírlapok és folyóiratok járatása és előadások tartása útján. ³⁸⁸
32.	Helvéciai Gazdakör	1914 ³⁸⁹	. ³⁹⁰	Ua., mint a Hetényegyházi Gazdakörnél. ³⁹¹

4. HÍRLAPOK, FOLYÓIRATOK

Az első kecskeméti újság, a *Kecskeméti Lapok* 1868. október 3-án jelent meg először Madarassy László szerkesztésében. Deák-párti ismeretterjesztő hetilapként indult. A célját Hornyik János, a lap főmunkatársa fejtette ki a Helyi érdekeink című cikkében. Elmondta, hogy ő már négy évvel korábban javasolta egy népszerű városi hetilap indítását, de a Helytartótanáctól nem

380 V. o. 776. sz.

381 Uo.

382 Egyesületi alapszabályok. Felsőszentkirályi Gazdasági és Olvasókör, 1912.

383 Uo.

384 Egyesületi alapszabályok. Leányegyesület, 1914.

385 Uo.

386 Egyesületi alapszabályok. Hetényegyházi Gazdakör, 1914.

387 Az 1915. évi KNKN-ban már nem szerepel.

388 Ld. 386. sz. jzet.

389 Egyesületi alapszabályok. Helvéciai Gazdakör, 1914.

390 Az 1915. évi KNKN-ban nem szerepel.

391 Ld. 389. sz. jzet.

sikerült megszerezni az engedélyt. Pedig az ötvenezer lakosú és a polgáriásodásban előrehaladott városnak szüksége van ilyen lapra. Mint mondta: „Igen sok szükséges tanulmány van a közéletben, mely akár az iskolai padok, akár az egyházi szószék hatályán kívül esik, mely a közmívelődés, ipar, kereskedelem, földművelés, forgalom és közlekedés, közigazdászat és okszerű háztartás terén az új viszonyokhoz képest nélkülözhetetlen, hasznos és szükséges okulást feltételez azok számára, kik már kinőttek ugyan az iskola porából, de kiket a közélet pályáján tüzetesen többé nem kalauzolhat az oltár szolgája. Sokan vannak polgártársaink között, kiktől a sors megvonta kezét, kik nincsenek vagyonnal annyira megáldva, hogy maguknak hasznos könyveket szerezhessenek, vagy drága hírlapot járassanak; sokan vannak, kik könyveket és szaklapokat szerezni anyagilag képesek lennének ugyan, de nélkülözik a képzettség azon fokozatát, hogy a tudományos szakavatottsággal kiállított könyveket, hírlapokat és folyóiratokat hasznosan okulva élvezhessék. Hány birtokos polgár élvezi nagy vagyonát gondtalanul körükben, aki egész életében a tízgarasos imakönyvön s évenként beszerzett kétgarasos naptáron kívül semmi hasznos olvasmányban nem részesül; viszont hány jóra való szegény munkás és cselédember áhítja köztünk az okulás és a felvilágosítás áldásait anélkül, hogy mestere vagy gazdája e vágyát kielégíteni tudná, vagy akarná?! — E különböző viszonyokat is kiegyenlítenünk kell: alkalmat kell szolgáltatnunk egyrészt a független állású polgároknak arra, hogy hasznos olvasmányt nyerhessenek, mely őket saját körükben tájékozza, magukat és övéiket a hazai, vidéki és helyi viszonyokra nézve közvetlenül érdeklő társadalmi, gazdászati és üzleti állapot iránt felvilágosítsa, értesítse és oktassa, egyszersmind és különösen bennük az olvasás, tanulás és korszerű művelődés vágyát felébressze; másrészt alkalmat kell szolgáltatnunk az alárendeltségben álló munkás és cselédosztálynak arra, hogy maga is olvasgasson, de amennyiben ezt közvetlenül nem tehetné, amazok felvilágosítása útján, közvetve célt érhessen.”³⁹² A lap főbb rovatai a kifejtett szándéknek megfelelően alakultak. A Helyi újdonságok rovatcím önmagáért beszél, a Fővárosi és vidéki levelezés a fővárosi eseményekről számolt be. A Tisztelt serkestő uraság a helyi visszasságokon élcelődött, a Furcsa, de igaz című rovat szintén a hibákat ostorozta.³⁹³

A város életének szinte minden mozzanatával foglalkozott a lap. Várospolitikai, népművelési, tudományos és művészeti kérdéseket egyaránt tárgyalt. Igen kevés volt benne a külpolitikai hír. A cikkek szinte általában beszámoló,

392 *Kecskeméti Lapok* 1868. október 3. 1—2. l.

393 HELTAI Nándor: Százéves a kecskeméti újjáírás. = *Kecskemét. Tanulmányok a város múltjáról, jelenéről.* Szerk.: Heltai Nándor. Kecskemét, (1968). 303. l.

adatközlő jellegűek voltak. A vezércikkek szinte kizárólag a helyi közélet jelenségeit tárgyalták. Nagy teret kapott hasábjain a színikritika.³⁹⁴ A vizsgált korszak végéig megjelent, az idulástól 1904. május 1-jéig heti egy, ezt követően heti hat alkalommal. A jellege és a szerkesztői gyakran változtak. Deák-párti lapként indult, 1875-től a Szabadelvű Párt lapja, 1908. november 15-étől a Kecskemét Felsőkerületi Függetlenségi és 48-as Párt, majd a két pártszervezet egyesülése után a Kecskeméti Alsó- és Felsőkerületi Függetlenségi és 48-as Párt és Népkör lapja.³⁹⁵

A Kecskeméti Lapok kiadója, a Kecskeméti Részvény-nyomda a századfordulón a lap melléklapjaként megindította a *Kecskeméti Friss Újságot*.³⁹⁶ Első alkalommal 1900. július 2-án jelent meg, vegyes tartalmú napilapként.³⁹⁷ A szerkesztői beköszöntő a lap politikamentességét hangsúlyozta, amikor arra szólított fel, hogy „ne az áldatlan politika szolgálatában verődjünk össze csoportokká és pártokká, hanem az anyagi bajok legyőzésében versenyezzünk egymással”.³⁹⁸ Az érdeklődők azonban — lévén a Kecskeméti Lapok pártlap — kételkedtek a szándék őszinteségében, és ez csökkentette a kiadó által remélt érdeklődést. Ez volt az egyik fő oka annak, hogy 1903. január 2-ától különvált a Kecskeméti Lapoktól. Nem egészen másfél évi önálló működés után, 1904. április 30-án szűnt meg. A fő vonzereje az olcsósága — 1 krajcár volt az ára — és a frissessége volt. Már reggel ötkor a rikkancsok és a kézbesítők kezében volt, 5 órával a pesti újságokat szállító vonat érkezése előtt. Ennek köszönhetően igen sok, 1901 szeptemberében pl. 1200 előfizetője volt.³⁹⁹

A Kecskeméti Friss Újságnak a megjelenésekor mind árban, mind pedig frissességben konkurálnia kellett az 1900. június 29-étől megjelenő egykrajcáros *Kecskemét-Vidéki Friss Újsággal*.⁴⁰⁰ Ez hamarosan megszűnt,⁴⁰¹ 1902. január 5-étől azonban új versenytárs támadt az *Új Kecskeméti Friss Újság* című társadalmi és közgazdasági napilapban. Ennek kiadóhivatala közös volt a Függetlenségi Párt helyi lapjával, a Függetlenséggel.⁴⁰²

394 Uo.

395 Pest megye sajtóbibliográfiája 1794—1975. Bp. 1977. Pest megyei Művelődési Központ és Könyvtár (a továbbiakban: sajtóbibliográfia). 104. l.

396 *Kecskeméti Friss Újság* 1903. január 1. 1. l.

397 Ua. 1900. július 2. 1. l.

398 Uo.

399 HELTAI: i. m. 305—306. l.

400 *Kecskeméti Friss Újság* 1900. július 2. 2. l.

401 HELTAI: i. m. 306. l.

402 *Kecskeméti Friss Újság* 1902. január 8. 3. l.

A *Kecskeméti Gyorsírászati Lapokat* a rk. főgimnázium növendéke, Bódogh János adta ki.⁴⁰³ Az iskolában az 1864/65-ös tanévtől tanították a gyorsírást.⁴⁰⁴ A lap a 80-as években még megjelent.⁴⁰⁵

A *Kecskemét* című baloldali szabadelvű közlöny első száma 1873. január 5-én került az olvasókhoz. Politikai, szépirodalmi és közgazdasági hetilap volt, vasárnaponként jelent meg. Az első szám előfizetési felhívásában a szerkesztők politikai közlemények, a közművelődés és a népnevelés ügyét támogató cikkek és közgazdasági dolgozatok megjelenését ígérték. Ez utóbbiaknak a szerkesztői szándék szerint a helyi kertészet, gyümölcsstermesztés, borászat, ipar és kereskedelem fejlesztését kell szolgálniuk. Helyet kaptak a lapban a közérdeklődésre számot tartó városi ügyek is. Ennek jegyében a fontosabb közgyűlési határozatok közlését, a közigazgatási apparátus működésének és a város gazdasági helyzetének ismertetését tervezték. Közhasznú ismeretek és találmányok közlése is szerepelt a programban. Vállalkozott a lap arra is, hogy figyelemmel kíséri a város egyleti, társulati és művészeti életét. A Tárca rovatban szépirodalmi és ismeretterjesztő műveket ígérték a szerkesztők. A helyi és a szomszédos városokból származó hírek mellett vállalkoztak a nevezetesebb hazai, elsősorban fővárosi hírek és események, valamint hirdetések közlésére.⁴⁰⁶

A lap, amelynek arculatát a három fő rovata: a politikai, a gazdasági és a szépirodalmi határozta meg, és amely ennek megfelelően igen széles közönség érdeklődésére számíthatott, kezdetben heti 4—500 példányban kelt el.⁴⁰⁷ A vizsgált időszakban — leszámítva az 1906. március 25—május 1. közötti időt — folyamatosan megjelent, az indulása után hetenként, 1883. január 1-jétől hetente kétszer, 1884. április 6-ától ismét hetenként, 1911. február 14-étől pedig heti három alkalommal.⁴⁰⁸

A *Kecskemét Vidéki Közlöny* című hetilap 1873. január 5-étől 1873. január 29-éig élt.⁴⁰⁹ A működésének kevesebb mint egy hónapja alatt olvasótábor nem tudott kialakítani és a profilja sem formálódott ki.⁴¹⁰

A *Magyar Hírnök* első száma 1881. március 15-én jelent meg. A kecskeméti ügynökségi, bizományi, közvetítési és hirdetési üzlet hivatalos közlönye volt. A célját a szerkesztője így határozta meg: „Kereskedelmi, ipari és gazdasági tekintetben városunk és vidékünk jól felfogott érdekeit képviselni, a termelőt

403 *Kecskeméti Lapok* 1912. október 27. 1—2. l.

404 PÁSTHY: i. m. 98. l.

405 Pest—Pilis—Solt—Kiskun vármegye. Szerk.: Borovszky Samu. II. k. 239. l.

406 *Kecskemét* 1873. január 5. 1. l.

407 HELTAI: i. m. 309. l.

408 Sajtóbibliográfia 101. l.

409 Ua. 102. l.

410 HELTAI: i. m. 311. l.

a fogyasztóval szoros összeköttetésbe hozni, az iparost öntudatra, az ifjakat munkára, szorgalomra s nemes tettekre buzdítani . . . A lap mentes minden politikai befolyástól, . . . kizárólag kereskedelmi, ipari és gazdasági cikkeket és híreket fog hozni, ezenkívül üzleti szemlét, értesítést a hazai kereskedelmi és iparkamarák működéséről, a hazai ipartársulatok mozgalmairól, az egyes iparágak teréni haladásáról, nemkülönbén gazdasági tudósításokat az ország minden részéből, továbbá kiterjesztjük figyelmünket a hitel-, pénz-, biztosítási és közlekedési ügyekre is.”⁴¹¹

A lap profilja egyévi működés után változott, amennyiben az érdeklődési körét a mezőgazdaságra is kiterjesztette. További változást jelentett a törekvés, mely szerint: „hogya a lapunkban megjelenő komoly irányú cikkek olvasására ott is tért szerezzünk, hol a száraz tudományos és anyagi érdekű olvasmányok nem kedveltek, a tárcában és a vegyesek rovatában társadalmi érdekű cikkeket és újdonságokat is közlünk”.⁴¹²

A Magyar Hírnök az ismertetett változtatások ellenére hamarosan megszűnt. A szerkesztő-tulajdonos a Ne akard a lehetetlent című cikkben búcsúzott el az olvasóitól. Úgy ítélte meg, hogy az általa szolgálni kívánt célok helyesek voltak, a városban szükség lenne ilyen lapra, de ő nem tud megbirkózni a feladattal, mert Kecskemét lakosai túlságosan konzervatívok, bizalmatlanok és tartózkodók minden újjal szemben.⁴¹³

A lap folyóiratként indult,⁴¹⁴ később hetenként jelent meg.⁴¹⁵

A *Megyei Lapok* című társadalmi és szépirodalmi közlönynek csupán két száma jelent meg, az első 1881. december 14-én, a második december 17-én.⁴¹⁶

A *Földművelés, Ipar és Kereskedés* című lap első száma 1882. április 1-jén jelent meg.⁴¹⁷ Mindössze hét számot ért meg.⁴¹⁸

A *Színlap* című színházi hetilap 1882. szeptember 20-án Zöldi Márton szerkesztésében jelent meg.⁴¹⁹ A színházban előadott művek szerzőinek életét és munkásságát ismertette, foglalkozott a színügy időszerű kérdéseivel és a Tárca rovatban vidám elbeszéléseket hozott.⁴²⁰

A *Testvériség* című, „a kereszténység közgazdasági és társadalmi érdekeit képviselő hetilap” 1883. április 15-én jelent meg. Erősen antiszemita hangvé-

411 *Magyar Hírnök* 1881. március 15. 1. l.

412 Ua. 1882. március 23. 1. l.

413 Ua. 1882. július 6. 1. l.

414 Ua. 1881. március 15. 1. l.

415 Ua. 1882. február 19.

416 Sajtóbibliográfia 135—136. l.

417. *Magyar Hírnök* 1882. március 16. 6. l.

418 HELTAI: i. m. 325. l.

419 JOÓS: A vándorszínésztől . . . 54. l.

420 *Kecskeméti Lapok* 1882. október 15. 3. l.

tel jellemezte.⁴²¹ 1887-ből az újraindulásáról van adatunk,⁴²² hogy közben mikor szűnt meg, nem tudjuk.

A lap szerkezete csaknem azonos volt az 1889-től megjelenő Kecskemét és Vidéke című hetilapéval, ami abból adódik, hogy mindkettőt Nagy Imre szerkesztette. A Testvériségben a politika nagyobb, az irodalom kisebb súlylyal szerepelt, mint a Kecskemét és Vidékében. A Helyi hírek, Hazai hírek, Közgazdaság, Üzleti szemle és Tárca című rovatok mindkét lapban megtalálhatók.⁴²³

Az újság 1889-ben gazdát cserélt,⁴²⁴ ekkor távozott innen Nagy Imre. A tulajdonoscseré változást hozott a népszerűsége szert tenni nem tudó lap hangvételében is.⁴²⁵

Kecskeméti Közlöny címen 1883. március 15. és 1883. augusztus 11. között, valamint 1910. november 20-ától 1911. november 3-áig társadalmi és szépirodalmi hetilap jelent meg.⁴²⁶

A *Vasárnap* című „evangyéliomi hetilap, a magyar nép barátja” 1881-ben jelent meg, tulajdonosa és szerkesztője Czelder Márton volt. 1884-ig Felső-Bányán, 1885-től Kecskeméten nyomtatták.⁴²⁷ 1888-ban a Magyar Protestáns Irodalmi Társulathoz került. A kiadását még ebben az évben ideiglenesen beszüntették.⁴²⁸ Az újraindításáról nincs tudomásunk.

Czelder Márton 1885-től Kecskeméten adta ki a *Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelő* című lapját is.⁴²⁹

A *Czudar Világ* című rajzos élclap 1889. január 23-ától⁴³⁰ június 22-éig jelent meg.⁴³¹ A rajzok miatt magasak voltak az előállítási költségei, ez vezetett a korai megszűnéséhez.⁴³²

A *Kecskemét és Vidéke* című közművelődési hetilap első száma 1889. január 3-án jelent meg. A Helyi hírek című rovatban a város és környéke fontosabb közéleti híreiről számolt be. A Legújabb hazai hírek című rovatban hazai és külföldi hírek egyaránt helyet kaptak. Tárca rovata rendszeresen közölt verseket. Az Üzleti szemle a piaci helyzetet kísérte figyelemmel. A la-

421 *Testvériség* 1889. március 31. 1—8. l.

422 *Kecskeméti Lapok* 1887. augusztus 21. 3. l.

423 Ld. az 1889. március 31-i lapot és a *Kecskemét és Vidéke* első számait.

424 *Testvériség* 1889. augusztus 11. 1. l.

425 HELTAI: i. m. 311—312. l.

426 Sajtóbibliográfia 103. l.

427 *Vasárnap* 1884. november 30.

428 Ua. 1888. január 30.

429 Pest—Pilis—Solt-Kiskun vármegye. Szerk.: Borovszky Samu. II. k. 239. l.

430 *Kecskemét és Vidéke* 1889. január 24. 6. l.

431 Sajtóbibliográfia 46. l.

432 HELTAI: i. m. 314. l.

pot hirdetések zárták.⁴³³ 1891 decemberében Irodalom címmel új rovat indult, amely irodalmi művekről és sajtótermékekről közölt ismertetések, valamint elbeszéléseket és folytatásos regényeket hozott.⁴³⁴ A közművelődési jellegét hangsúlyozva a lap lehetővé tette az előfizetői számára, hogy kedvezményes áron vásároljanak irodalmi műveket.⁴³⁵

1892-ben új szerkesztő került a laphoz, aki így határozta meg a jellegét: A lap szépirodalmi és társadalmi hetilap, amely egyaránt szolgálja a magyar irodalmat és Kecskemét szorosán vett helyi érdekeit. Hallatja szavát közgazdasági ügyekben, beszámol a heti eseményekről és a Közérdek című rovatában helyet ad az olvasói észrevételeknek.⁴³⁶

Néhány hónappal ezután új tulajdonos kezébe került az újság.⁴³⁷ Ez jelentős változást hozott az életében, a neve is megváltozott. 1892. október 1-jétől *Pestmegyei Hírlap* néven működött.⁴³⁸ A szerkesztő-tulajdonos Somogyi János a következőképpen fogalmazta meg a terveit: A vezércikk közérdekű megyei, főként igazgatási kérdéseket tárgyal majd. A vezércikk után társadalmi és közművelődési témák következnek. Tudósításokat hoz nevezetesebb társulati és egyleti eseményekről. Az Irodalom és művészet című rovat az irodalmi és művészeti életről tudósít és könyvismertetések közöl. A Tanügy című rovat tanügyi és közművelődési kérdésekkel foglalkozik. A hírrovat közli a nevezetes napi híreket, — nemcsak a megyeieket, hanem az ország területére vonatkozóakat, sőt külföldieket is. A Csarnok című rovat folytatásos regényeket hoz. A közgazdasági rovat az általános kérdések tárgyalása mellett a megyebeli városok és községek piaci híreit is közli. A lakossággal való közvetlen kapcsolatot a Szerkesztői üzenetek című rovat hivatott fenntartani. A Tárca verseket, rövid elbeszéléseket, rajzokat közöl és az eltelt hét eseményeinek rövid összefoglalását adja. A szerkesztő kiemelte, hogy: „Testvérvárosainknak s környékbeli községeinknek nyitva lesz a Pestmegyei Hírlap minden hasábjá”.⁴³⁹

A hetilap 1898-ig jelent meg Somogyi János szerkesztésében. Ekkor a Függetlenségi Párt vette meg a lapot, és a szerkesztését Nagy Imrére bízta.

433 *Kecskemét és Vidéke* 1889. január 17. 1—8. l.

434 Ua. 1891. december 17. 6—7. l.

435 Ua. 1889. november 21. 7. l.

436 Ua. 1892. január 7. 1—2. l.

437 Ua. 1892. február 25. 1—5. l.

438 A *Pestmegyei Hírlap* nem ekkor született, hanem csupán megerősödött a *Kecskemét és Vidéke* megvételével. Somogyi János 1888-ban indította útjára valószínűleg Budapesten a heti két alkalommal megjelenő, főként híreket közlő lapot, amely kezdettől érdeklődéssel fordult az irodalom felé. — *Pestmegyei Hírlap* 1893. július 20. 1—4. l.

439 Ua. 1892. október 1. l. és 3. l.

A Függetlenségi Párt lapjaként a jellege is megváltozott, 1900-tól politikai napilapként működött.⁴⁴⁰ 1901 decemberében szűnt meg.⁴⁴¹

A *Kis Pillangók* verses folyóiratnak indult 1889 augusztusában, Somogyi János szerkesztésében.⁴⁴² A megjelenése nem volt rendszeres. Az ötödik — és tudomásunk szerint utolsó — száma 1890 októberében jelent meg.⁴⁴³

A *Független Újság* első száma 1891. március 15-én — szándékoltan a szabad sajtó napján — jelent meg, Verhovay Gyula szerkesztésében. Büszkén hirdette, hogy mögötte „sem bankok, sem pártok, sem hatalmasok, sem felekezetek, sem vállalkozók nem állanak; támaszt, gyámot, pártfogót a nagyközönségen kívül se nem keres, se el nem fogad”.⁴⁴⁴ Sorsának alakulásáról, későbbi számokról nem tudunk.

A *Színház* című színházi, művészeti és szépirodalmi napilap első száma 1896. október 14-én jelent meg. Elsősorban a helyi színházi élettel foglalkozott, de közölt cikkeket fővárosi, vidéki, sőt külföldi előadásokról is.⁴⁴⁵ Mindössze öt számot ért meg.⁴⁴⁶

Az Első Alföldi Cognacgyár Rt. adta ki a *Barack Híradó* című lapot 1897—1898-ban.⁴⁴⁷

A *Színházi Lapok* című hetilapot az Első Kecskeméti Hírlapkiadó és Nyomda Rt. alapította. Az első szám 1899. november 1-jén látott napvilágot.⁴⁴⁸ Száztizenkét szám után,⁴⁴⁹ 1900. március 15-én szűnt meg.⁴⁵⁰

Maurer János, a *Szőlészeti és Borászati Lapok* szerkesztője 1899-ben Kásáról Kecskemétre költözött. Magával hozta a lapját, amely ettől kezdve Kecskeméten jelent meg.⁴⁵¹

A régi erkölcsöket hirdető társadalmi hetilap, a *Kecskeméti Napló* 1899 májusában indult.⁴⁵² Hamarosan megszűnt, majd a megkezdett munkát

440 Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye. Szerk.: Borovszky Samu. II. k. 239. l.

441 *Kecskeméti Lapok* 1901. december 29. 2—3. l. A Pestmegyei Hírlap megszűnte után a Felsőkerületi Függetlenségi és 48-as Párt Függetlenség címmel politikai hetilapot adott ki. A Függetlenség vállalta elődjeként a Pestmegyei Hírlapot, ez egyértelműen látható az évfolyam-számozási gyakorlatából.

442 KNKN 1890. 26. l.

443 *Kecskeméti Lapok* 1890. október 19. 3—4. l. és november 2. 1—2. l.

444 *Kecskemét és Vidéke* 1891. március 12. 1—7. l.

445 *Színház* 1896. október 15. és 17.

446 HELTAI: i. m. 314. l.

447 Sajtóbibliográfia 22. l.

448 OROSZ László: A Részvény-nyomda története = Kecskemét. Tanulmányok a város múltjáról, jelenéről. Szerk.: Heltai Nándor. Kecskemét, (1968). 282. l.

449 HELTAI: i. m. 314.

450 *Kecskeméti Lapok* 1900. március 18. 5. l.

451 Kecskemét 1899. szeptember 3. 3. l. — Borovszky szerint a Maurer János által 1880-ban alapított lap 1898-tól jelent meg Kecskeméten. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye. II. k. 239. l.

452 *Kecskeméti Lapok* 1899. május 14. 5. l.

utódja, az *Alföldi Közlöny* folytatta. 1900-ban ez is beszüntette a működését. A két lapnak mindössze néhány száma jelent meg.⁴⁵³

A *Homok* című gazdasági szakfolyóirat 1900. február 1-jén indult. Hasznos tanácsokkal, jól bevált tapasztalatok átadásával segítette a homoki szőlőtermesztést. 1903. február 15-étől a Kecskeméti Gazdasági Egyesület, 1914 januárjától a Kecskeméti Gazdasági Egyesület és a Városi Gazdapárt lapja.⁴⁵⁴ A lap munkatársa volt a homoki szőlőkultúra nagy egyénisége, Mathiász János is.⁴⁵⁵

Indulásakor évente négyszer jelent meg, 1902. január 15-étől havonta, 1910. február 15-étől ismét negyedévenként, majd 1914 januárjától ismét havonta, az utolsó számát 1914 júniusában adták ki.⁴⁵⁶

A *Kecskeméti Jogakadémiai Lapok*, a jogakadémiai ifjúság kiadványa 1900. február 4-én jelent meg.⁴⁵⁷ Későbbi számokról nem tudunk.

A *Városok* című hetilap 1900. július 1-jén indult, Sándor István városi jegyző szerkesztette. A szerkesztői szándék szerint a törvényhatósági jogú és a rendezett tanácsú városok közigazgatási, közgazdasági és közművelődési ügyeivel foglalkozott, havonta kétszeri megjelenéssel.⁴⁵⁸ Mindössze 12 számot ért meg, 1900. december 18-án jelent meg utoljára. A megszűnését laptársa az érdektelenség rovására írta.⁴⁵⁹

1901-ben új politikai lap jelentkezett *1848* címmel, 48-as programmal. Megjelentetését heti két alkalommal tervezték.⁴⁶⁰ Sorsának alakulása ismeretlen a számunkra.

A *Kecskeméti Színházi Újság* első száma 1901. november 3-án jelent meg. A kiadását egyetlen színi évadra tervezték. A programja szerint „nemcsak helyi színházi életet, hanem a hazai és a világirodalom, valamint a híres színpadok műsorát fogja nyomon követni és részletes tartalmi ismertetőt is fog adni ezekről. Komolyan, céltudatosan kíván foglalkozni a színtársulat, a hivatalos színházi felügyelet és a színpártoló közönség kapcsolatában mutatkozó hiányosságokkal, ezek felszámolásával, vagy az ezek orvoslását célzó reformokkal. Gyors, megbízható híreket hoz a színházi élet világából, szellemes ötleteket, színporkákat, karcolatokat közöl a kulisszák titkai-ból.”⁴⁶¹

453 HELTAI: i. m. 312. I. sajtóbibliográfia 18. I.

454 Sajtóbibliográfia 86. I.

455 Homok 1910. május 15. 1. I.

456 Sajtóbibliográfia 86. I.

457 Kecskemét 1900. február 4. 3. I.

458 Városok 1900. július 1. 1. I.

459 *Kecskeméti Friss Újság* 1900. december 19. 3. I.

460 Ua. 1901. augusztus 30. 3. I.

461 *Kecskeméti Színházi Újság* 1901. november 3. 1—2. I.

A lap 1902. március 24-én jelent meg utoljára, ez volt a 141. száma. A szerkesztők elköszöntek az olvasóktól hangoztatva, hogy elvégezték a vállalt feladatot.⁴⁶²

A helyi Függetlenségi és 48-as Párt a Pestmegyei Hírlap megszüntetése után, 1901. december 25-étől *Függetlenség* címmel politikai és társadalmi hetilapot adott ki. A lap a politikai elkötelezettsége mellett a népművelést tekintette fő feladatának. Azt akarta elérni, hogy „az olvasás és ismeretszerzésnek szükségét érezze mindenki . . . A fölszínen levő közgazdasági, szociális, irodalmi, művészeti és egyéb nagy horderejű kérdések megannyi háládatos témát kínálnak helyi vonatkozásukban az érdeklődés felkeltéséhez.”⁴⁶³

A *Függetlenség* melléklapja volt a fentebb már említett, 1902. január 5-étől megjelentetett *Új Kecskeméti Friss Újság*.⁴⁶⁴

A hetilapból 1905. december 13-ától napilap lett.⁴⁶⁵ 1908 augusztusában szűnt meg. A helyét az Alföldi Híradó foglalta el.⁴⁶⁶

Reggel címmel 1902. október 19-én új szépirodalmi és társadalmi hetilap jelentkezett.⁴⁶⁷ Ez sem bizonyult hosszú életűnek, mert a Kecskeméti Friss Újság az 1902. november 18-ai számában arról számolt be, hogy a szerkesztőség a közönség közönye miatt beszüntette.⁴⁶⁸

Magyar Népnevelés címmel 1902 októberében tanítói szaklap jelent meg Kecskeméten. A beköszöntője szerint a folyóirat a gyakorlati irányú tanításnak, az igazi népnevelés művészetének ügyét akarja előmozdítani.⁴⁶⁹ Döntően módszertani tanulmányokat közölt. Az ezen kívüli témák a Lapszemle, az Irodalom, az Egyesületi élet és a Vegyes hírek című rovatok között oszlottak meg.⁴⁷⁰ Az 1903. februári szám az utolsó, amelynek a megjelenéséről tudunk.⁴⁷¹

Az 1902. október 13-án először megjelenő *Kecskeméti Színház* célja „a színművészet iránti méltó érdeklődés felkeltése, ébrentartása . . . a színpártoló közönség és a színművészet jól felfogott érdekeinek igazságos egyensúlyban tartása és szigorú ellenőrzése” volt. Színikritikák és színházi pletykák mellett közölt filmkritikát, sőt szépirodalmi alkotásokat is, — köztük Gellért Oszkár és Babits Mihály írásait.⁴⁷²

462 Ua. 1902. március 24. 1. l.

463 *Függetlenség* 1901. december 25. 1. l.

464 Ld. 402. sz. jzet.

465 *Kecskeméti Lapok* 1905. december 13. 3. l.

466 Kecskemét 1908. augusztus 9. 3. l.

467 *Kecskeméti Lapok* 1902. október 19. 3. l.

468 *Kecskeméti Friss Újság* 1902. november 18. 3. l.

469 Ua. 1902. október 8. 3. l.

470 Ua. 1902. október 31. 3. l.

471 Ua. 1903. január 7. 2. l.

472 HELTAI: i. m. 314—315. l.

1902-ben újabb társadalmi, szépirodalmi és politikai napilap indult *Kecskeméti Ellenőr* címmel.⁴⁷³ Utódja, a *Szabadság* című politikai és helyi érdeklő napilap 1905—1906-ban jelent meg.⁴⁷⁴

Az *Országos Ellenőr*, amelynek első száma 1903. július 25-én látott napvilágot, havonta háromszor megjelenő közművelődési és társadalmi lap volt.⁴⁷⁵ Társlapja, a *Politikai Ellenőr* című hetilap 1903. augusztus 1-jén indult. A hangja erősen ellenzéki volt. Működésével Kecskemét és a hozzá közeli városok (Cegléd, Nagykőrös és Kiskunfélegyháza) érdekeit igyekezett felkarolni a fővárossal és Szegeddel szemben.⁴⁷⁶ A háború alatt mindkét lap kiadása szünetelt.⁴⁷⁷

A *Gyógypedagógiai Szemle* 1903. január 1-jén Németh Lászlónak, a kecskeméti Siketnémák és Vakok Intézete igazgatójának a szerkesztésében megjelent szakfolyóirat volt.⁴⁷⁸ Későbbi számokról nem tudunk.

Az első kecskeméti munkáslap, a *Kecskeméti Munkás* 1903 decemberében, Benedek József lakatosmester szerkesztésében jelent meg. A folyóirat kiadását az SZDP helyi szervezete kezdeményezte. Összesen öt száma jelent meg, az utolsó 1904 májusában.⁴⁷⁹ A helyi SZDP vezetősége 1918 februárjában ugyanilyen című politikai hetilap megindításáról határozott. Az előzetes hírek szerint a politika mellett szociális, társadalmi és közgazdasági kérdések iránt érdeklődött.⁴⁸⁰ A lap tényleges megjelenéséről nincs adatunk.

A *Rontó Pál* című élelappal 1904-ben indult, hetilap volt. Néhány szám után megszűnt.⁴⁸¹

A *Kecskeméti Hirdető* című folyóirat 1904 áprilisától júniusáig élt.⁴⁸²

Az *Alföldi Híradó*, a helyi Függetlenségi Párt újabb lapja 1908. július 24-én jelent meg először, a szerkesztője Peterdi Andor volt.⁴⁸³ A társadalmi és politikai napilap Peterdi szerkesztésében jelentős irodalmi tényezővé vált. A Tárca rovata az új magyar irodalom jeleseinek — köztük Kosztolányinak, Adynak, Babitsnak, Balázs Bélának, Dutka Ákosnak és Emőd Tamásnak — a műveit közölte.⁴⁸⁴ Peterdi 1908 októberében megvált a laptól, ezután az irodalom olyannyira visszaszorult, hogy hamarosan a rovat is meg-

473 *Kecskeméti Friss Újság* 1902. július 1. 2. l.

474 Kecskemét 1905. december 29. 1. l. és Heltai: i. m. 313. l.

475 *Kecskeméti Friss Újság* 1903. július 23. 2. l.

476 Kecskemét 1910. augusztus 20. 1. l.

477 KNKN 1917. 86. l.

478 *Kecskeméti Friss Újság* 1903. január 8. 3. l.

479 HELTAI: i. m. 315—317. l.

480 *Kecskeméti Lapok* 1918. február 8. 2. l.

481 HELTAI: i. m. 314. l.

482 Sajtóbibliográfia 102. l.

483 *Alföldi Híradó* 1908. július 24. 1. l.

484 Ua. 1908. szeptember 2-i, 10-i és 12-i számok.

szűnt.⁴⁸⁵ A lap 1911-től *Kecskeméti Népiújság* címen jelent meg.⁴⁸⁶ Megszűnésének idejét nem ismerjük.

1908-ban új színházi napilap indult *Színházi Újság* címmel.⁴⁸⁷

1909. november 7-én jelent meg a *Kecskeméti Polgár* című társadalmi, közgazdasági és politikai hetilap.⁴⁸⁸ Néhány hónap múlva megszűnt.⁴⁸⁹ Ugyanezzel a címmel 1918. december 15-én politikai, közgazdasági és társadalmi napilap indult, az elődre való hivatkozás nélkül. A Kecskeméti Függetlenségi és 48-as Párt és a helyi földművesszövetség lapja volt. A polgárság jogainak és érdekeinek a szószólója és védelmezője kívánt lenni⁴⁹⁰

A *Kecskeméti Hírlap* című hetilap 1909. november 28-án jelent meg először. Társadalmi, jogi és kereskedelmi lapként indult, 1910. május 15-étől a vállalkozók, iparosok és kereskedők lapja. A jellegében bekövetkezett változás címváltozást is jelentett: a lap neve ettől kezdve *Haladás (Kecskeméti Hírlap)*.⁴⁹¹ 1914-ig jelent meg ezzel a címmel,⁴⁹² azután mint *Kecskeméti Szemle* élt tovább politikai, ipari, kereskedelmi és közgazdasági folyóiratként. A helyi iparosok és kereskedők érdekeit kívánta szolgálni, de foglalkozott társadalmi, szociális, kulturális, sőt művészeti kérdésekkel és sporttal is.⁴⁹³

A *Kecskeméti Újság* a városnak és vidékének érdekeit szolgáló független napilapként indult 1909-ben. 1911. február 5-étől a Kecskeméti Nemzeti Munkapárt és Munkaspárt-Kör napilapja.⁴⁹⁴ Mint ilyen, a korszak végéig megjelent.⁴⁹⁵

A *Magyar Alföld*, az alföldi nép érdekeit védő radikális hetilap 1911. augusztus 20-án jelent meg. A célját a szerkesztőség így határozta meg: „Bátor, szókimondó újságot akarunk adni mindazok kezébe, kiknek munkától kérges a tenyerük, vagy íróasztal mellett robotolnak. Célunk a munkásság tanítása, nevelése, gazdasági érdekeinek védelme, a kultúra iránti fogékony-ság felkeltése, a fejlődést akadályozó szellemi sötétség leküzdése, az alföldi városok ügyeinek folyamatos figyelemmel kísérése, a kisemberek védelmezése, a közbő szolgálat. Mindezen célok ellenére a Magyar Alföld nem politikai irányú lap, hanem közgazdasági és társadalmi életünk alapos boncolgatója

485 Ua. 1908. október 17. 2. l.

486 *Kecskeméti Népiújság* 1911. július 26. 1. l.

487 *Kecskemét* 1908. október 11. 3. l.

488 Ua. 1909. november 7. 3. l.

489 Katona József Múzeum Kecskemét. Hírlapgyűjtemény.

490 *Kecskeméti Polgár* 1918. december 15. 1. l.

491 Sajtóbibliográfia 103. l.

492 HELTAI: i. m. 313. l.

493 *Kecskeméti Szemle* 1914. február 15. 1—2. l.

494 Sajtóbibliográfia 104—105. l.

495 HELTAI: i. m. 312. l.

fog lenni. Cikkeit egyszerű munkások, kisiparosok és földművesek írják, akik az élet kemény iskolájában nevelődtek.”⁴⁹⁶

A Magyar Alföld 1912. október 13-ától a szociáldemokraták lapja, ugyan- ezen év november 10-étől a helyi SZDP-szervezet hivatalos közlönye. Vasár- naponként jelent meg.⁴⁹⁷ 1913. november 30-ától az addig hatoldalal hetilap nyolcoldalassá bővült. Ez alkalommal ismét hangoztatták a szerkesztők, hogy a lapjuk nem egyszerűen jól értesült riportlap kíván lenni, hanem fegyver az Alföld elnyomott népének kezében. Feladatának érezte, hogy előkészítse a tömegeket a társadalmi átalakulásra.⁴⁹⁸

1913 szeptemberében sajtóper indult a munkatársai ellen.⁴⁹⁹ A háború kitörése után a szerkesztőség több tagját behívták katonai szolgálatra, és a fokozódó cenzúra miatt is egyre nehezebbé vált a lap működése.⁵⁰⁰ A háború alatt nem jelent meg, csak 1918 novemberében indult meg ismét.⁵⁰¹

1911 januárjában új közgazdasági lap megjelenésére hívta fel az olvasói figyelmét a Kecskemét. A híradás szerint a Kecskeméti Hirdetési Vállalat Rt. kiadásában *Közérdek* címmel január 15-étől új lap indul, amely a helyi ipar és kereskedelem ügyét fogja szolgálni. Üzletekről, vállalkozásokról, adásvé- telekről közöl majd híreket, illetve hirdetéseket, hetenként háromszor. Úgy tervezték, hogy a lapot a városba érkező idegenek és a tanyai lakosok ingyen kapják. A kiadók a város üzleti forgalmának fellendülését várták a laptól.⁵⁰²

A *Közérdek* tényleges megjelenéséről, illetve sorsának alakulásáról nincs adatunk.

1911-ben önálló sakklap megjelenéséről tudunk.⁵⁰³

1912-ben *Goal* címmel adták ki a Kecskeméti Atlétikai Club és a Kecse- méti Sport Club lapját, amely minden sportággal foglalkozott. A megjelenése rendszertelen volt. Az 1912. március 20—1912. június 1. közötti időből van biztos tudomásunk a létezéséről.⁵⁰⁴

1912 márciusában új közgazdasági hetilap indult útnak *Közgazdasági Értesítő* címmel. Feladatául azt tűzte ki, hogy a kecskeméti polgárokkal megismertesse a pénzügyi világ rejtjelmeit.⁵⁰⁵

A *Kecskeméti Napló* első száma 1912. december 25-én jelent meg. Függet-

496 *Magyar Alföld* 1911. augusztus 20. 1. 1.

497 Sajtóbibliográfia 126. 1.

498 *Magyar Alföld* 1913. november 30. 5. 1.

499 *Kecskeméti Lapok* 1913. szeptember 10. 2—3. 1.

500 HELTAI: i. m. 318—319. 1.

501 *Kecskeméti Lapok* 1918. november 17. 2. 1.

502 *Kecskemét* 1911. január 1. 3. 1.

503 HELTAI: i. m. 315. 1.

504 Sajtóbibliográfia 75. 1.

505 *Magyar Alföld* 1912. március 17. 4. 1.

len politikai napilapnak mondta magát, de már az első számból kiviláglott keresztény-nacionalista és antiszocialista jellege. Beköszöntőjében a következőket ígerte: Védelmetzni fogja az ezeréves alkotmányt, a keresztény világnézetet, a nemzet múltját, a tekintélyt, és harcot hirdet a szocialista tanok ellen. Híve a női emancipációnak és a szociális haladásnak pártolja a művészetet és az irodalmat. Figyelemmel kíséri a város gazdasági életét, intézményeit, autonómiai és politikai megnyilatkozásait. A lap rovatai a következők voltak: Tárca, Politika, Hír, Színház, Irodalom és Közgazdaság.⁵⁰⁶

Megszűnésének idejét nem ismerjük. 1916-ban még megjelent.⁵⁰⁷

A *Pestmegyei Közlöny* 1912. október 27-étől megjelenő társadalmi, szépirodalmi és közgazdasági hetilap volt. 1913. február 26-ától szélsőradikális lap lett. Ez év március 2-án nevet is változtatott, ettől kezdve mint *Kecskemét és Vidéke* jelent meg. 1913. március 23-án szűnt meg.⁵⁰⁸

A *Kecskeméti Híradó* című hetilap 1913. szeptember 29-én indult. A Kecskeméti Nemzeti Munkapárt lapja volt. Elsősorban pártpolitikai célokot szolgált, de volt színházi és művészeti rovata is.⁵⁰⁹

Szellemi rokonságban állt a Kecskeméti Naplóval, amit az is bizonyít, hogy híre terjedt a két lap egyesülésének.⁵¹⁰ Erre ugyan nem került sor, de a lehetőség magában is az egymáshoz való közelségüket igazolja. A lap 1918. október 28-áig jelent meg. 1914. június 28-ától 1915. április 5-éig szünetelt a kiadása.⁵¹¹

Nimród címmel 1913. december 7-én vadász- és versenylap indult, amely több sportág eseményeivel foglalkozott.⁵¹²

Az *Alföldi Közgazdasági Lapok* 1913. december 20. és 1914. június 20. között kéthetenként megjelenő, a földművelés, az ipar és a kereskedelem érdekeit szolgáló kiadvány, a Pest megyei Pénzügyi Tisztviselők Szövetségének a lapja.⁵¹³

1914 márciusában indult a *Kecskeméti Egyházmegyei Reformátusok Lapja* című folyóirat.⁵¹⁴ A lap a tárgyalt korszak végéig élt.

Az *Alföld* címmel 1914/15-ben irodalomtörténeti és szociológiai kérdésekkel foglalkozó, Pest megyei vonatkozású cikkeket közlő folyóirat jelent meg

506 *Kecskeméti Napló* 1912. december 25. 1. l.

507 Katona József Könyvtár Kecskemét. Helytörténeti gyűjtemény.

508 Sajtóbibliográfia 164—165. l.

509 *Kecskeméti Híradó* 1913. szeptember 29. 1—10. l.

510 *Magyar Alföld* 1913. december 28. 3. l.

511 Sajtóbibliográfia 102. l.

512 *Magyar Alföld* 1913. november 30. 6. l.

513 Sajtóbibliográfia 18. l.

514 *Kecskeméti Lapok* 1914. március 24. 2. l.

dr. Löwy Ödön szerkesztésében.⁵¹⁵ Annak ellenére, hogy mindössze öt száma került az olvasókhöz, a korszak egyik legjelentősebb, országos rangot kivívott lapja.⁵¹⁶

1917. január 12-én *Színházi Értesítő* címmel színházi hetilap jelent meg.⁵¹⁷

Az *Alföldi Kacagtató* című élclap 1917. október 21-én indult.⁵¹⁸ Hetilap volt.⁵¹⁹ Az elődeihez hasonlóan néhány szám után megszűnt.⁵²⁰

Az SZDP helyi szervezete 1918. május 1-jétől *A Nép* címmel új napilap kiadását tervezte.⁵²¹ A lap tényleges megjelenésére vonatkozóan nincs adatunk.

A dualizmus kori Kecskeméten a felsorolt sajtótermékek megjelenéséről tudunk. Nem lehetünk azonban biztosak abban, hogy nem több a kiadott lapok száma. Néhányról ugyanis csak más lapokból szereztünk tudomást, így nem lehetetlen, hogy nem mindegyik néhány számot megért kiadványt sikerült felfedeznünk.

Abból a 66 sajtótermékből, amelyek általunk ismert adatait közöltük, 41-nek tudjuk pontosan a működési idejét. A 41-ből mindössze 6 olyan van, amelyik a megalapításától a korszak végéig élt. Közülük négyet az 1910 körüli években alapítottak, csak kettő maradt fenn több évtizeden keresztül.

2. táblázat

A sajtókiadványok működési ideje Kecskeméten a dualizmus korában

A működési idő nagysága	A kiadványok száma
1 hónapnál rövidebb	7
1 évnél rövidebb	17
1—5 év	6
5—10 év	7
10—20 év	2
20—30 év	—
30—40 év	—
40—50 év	2
Ismeretlen ⁵²²	25

515 Sajtóbibliográfia 18. l.

516 HELTAI: i. m. 318. l.

517 *Kecskeméti Lapok* 1914. január 12. 3. l.

518 HELTAI: i. m. 314. l.

519 *Kecskeméti Lapok* 1917. június 13. 3. l.

520 Sajtóbibliográfia 18. l.

521 *Kecskeméti Lapok* 1918. március 14. 2. l.

522 A 25-ből 7-re vonatkozóan vannak részleges adataink. Ezek indulási, illetve megszűnési ideje ismeretlen, de biztosan tudjuk, hogy legalább néhány hónapot, illetve évet működtek: 1 évnél rövidebb ideig 1, 1—5 évig 2, 5—10 évig 3 és 15—20 évig 1.

A kiadványok 36%-a nem érte meg az egy évet amellet, hogy 38%-uk működési ideje ismeretlen. A gyakori lapalakulások és -megszünések természetesen nemcsak Kecskemétre jellemzőek, ez a korszakban általános jelenség. Mindössze két olyan újság volt, amely a korszak elejétől a végéig megjelent, a Kecskeméti Lapok és a Kecskemét. A jellegét tekintve mindkettő vegyes tartalmú lap, tehát széles olvasóközönség érdeklődésére tarthatott számot. A szaklapok száma nemcsak kevés volt, hanem azok szinte kivétel nélkül igen rövid életűeknek bizonyultak. Az iparral és kereskedelemmel foglalkozó lapoknak nem volt bázisuk a döntően mezőgazdasággal foglalkozó lakosság körében, de a más jellegű speciális irányú lapok, mint pl. a színházi, a sport- és az élelápok is rövid működés után megszűntek. A lapok döntő többsége Kecskemétről a kecskemétieknek készült. Kevés tartotta feladatának, hogy a városhatárokon túlra is tekintsen.

A hírlapok és folyóiratok alapítása az időben a következőképpen oszlott meg:

3. táblázat

Évtized	1861—70.	1871—80.	1881—90.	1891—1900.	1901—10.	1911—18.
Újonnan alapított lap	2	2	12	6	26	18

A lapalakításokban a századforduló után tapasztalható nagy felfutás, azt követően, a háborús években, érthetően jelentkezett némi visszaesés.

5. MŰVÉSZETEK, IRODALOM

A kiegyezést követően országszerte tapasztalható gazdasági fellendülés nem került el Kecskemétet sem. A 70-es években sorra alakultak a bankok és takarékpénztárak, a századforduló körüli években a főként mezőgazdasági termékek feldolgozására épülő üzemek. A várost a fővárossal összekötő vasútvonal még az abszolutizmus korában, az elsők között épült ki.

A gazdasági fellendülés a városképet sem hagyta érintetlenül. A városközpont ekkor kezdett városi arculatot öltetni. Sorra épültek a bankok és takarékpénztárak székházai, készültek el az iskolák, a városi középületek, a színház, tervezték a városi kultúrpalota felépítését stb. Mindez a kétségtele-

nül tapasztalható gazdasági fejlődés mellett főként a városvezetés érdeme, amely a lehetőségeket kihasználva igyekezett felzárkózni az ország első városaihoz, amelyek közé nagyságát és népességét tekintve addig is tartozott.

A belváros képének változását, az építkezéseket ismertetni nem célunk. Ezzel részletesen foglalkozik Sümegi György tanulmánya. Mi csupán a képzőművészet, a zene és az irodalom területére kívánunk szorítkozni.

A művészeti és a tudományos életben jelentős mozgást indított el a millennium megünneplésére való készülődés. Kecskeméten is az ünnepre időzítették az épülőben lévő városi létesítmények befejezését, tervezték képzőművészeti alkotások készítését, és indították el a városi monográfia munkálatait.

A millenniumra készült *képzőművészeti* alkotások közül a városháza közgyűlési termében lévő, Székely Bertalan által készített falfestmények bizonyultak a legmaradandóbbaknak. A gondolat, hogy a nagytermet a magyar történelem jeles eseményeit és személyiségeit ábrázoló festményekkel kellene díszíteni, a VKM 31 885/1894. számú körlevele nyomán hódított tért a városvezetők körében. A leiratot tárgyaló közgyűlés állásfoglalása szerint az alpári csatát és a pusztaszeri gyűlést kell megörökíteni, mert ezeknek az eseményeknek közvetlen kecskeméti vonatkozásai vannak. Alkotónak Feszty Árpádot javasolták, mivel ő a körkép megfestéséhez alaposan tanulmányozta a kort. Az ügyben a polgármester Budapestre utazott, ahol a városházépitő Lechner Ödönnel és Pártos Gyulával, valamint több festőművésszel tárgyalt. A megbeszélések után azt javasolta az ügy lebonyolítására kiküldött bizottságnak, hogy hat képet festessenek, amelyek a nemzet életében fordulópontot jelentő események ábrázolásával idézik meg az elmúlt ezer évet. A javaslatot a bizottság, majd pedig a közgyűlés is elfogadta. A képek tárgya a határozat szerint a következő lett volna: 1) a pusztaszeri gyűlés; 2) az 1867. évi koronázás; 3) Szt. Istvánnak a pápai követek átadják a királyság jelvényeit; 4) a krakkói püspök és a lengyel kancellár felajánlja Nagy Lajosnak a lengyel koronát; 5) Mátyás királlyá választása után bevonult Budára; 6) az 1848. évi országgyűlés küldöttsége előtt V. Ferdinánd szentesíti a márciusi törvényeket. Vita volt azon, hogy a képek vászonra vagy falra festett képek legyenek. A közgyűlés ekkor a vászon mellett döntött.⁵²³

A képek tárgyára vonatkozóan kikérték Székely Bertalan véleményét, aki változtatásokat javasolt. Szerinte hat történelmi kép nem fejezheti ki a nemzet ezeréves múltját, szerencsésebb lenne helyettük a nagy történelmi személyiségeket megfesteni: Szt. Istvánt, Szt. Lászlót, Kálmánt, Nagy Lajost, Hunyadi Jánost és Mátyást, Zrínyi Miklóst, Bethlen Gábort, II. Rákóczi Ferencet, Széchenyi Istvánt, Kossuth Lajost és Deák Ferencet. Az ő alakjuk

két nagyméretű festmény közé kerülhetne. Ezek egyikének, a záróképnek elfogadta a kiegészítés ábrázolását, de a kezdőkép tárgya, a pusztaszeri gyűlés nem nyerte el a tetszését. Szerinte nem fejez ki könnyen felismerhető, eszmeileg érdekes mozzanatot. A vérszerződés megörökítését javasolta helyette.⁵²⁴

A város ezek után az Országos Képzőművészeti Tanácstól kért szakvéleményt mind a festő személyére, mind a festés technikájára, mind pedig a képek tárgyára vonatkozóan. A tanács azt javasolta, hogy Székely Bertalant bízzák meg a munkával, és válassza meg ő a legalkalmasabb technikát. A képek tárgyát illetően Marczali Henrikhez, a tanács történeti szakértőjéhez utasították a kecskemétiakat. Marczali Henrik amiatt, hogy nem bizonyított sem a vérszerződés, sem a pusztaszeri gyűlés történelmi hitelessége, Árpád pajzsra emelésének megfestését ajánlotta. Ilyen előzmények után kapta meg a megbízást Székely Bertalan.⁵²⁵

A képek tárgyát meghatározó bizottság, amelynek Székely Bertalan, Marczali Henrik, Lechner Ödön, Pártos Gyula, valamint a városi főispán, a polgármester és a főjegyző voltak a tagjai, a Székely Bertalan-féle korábbi javaslaton csupán annyit módosított, hogy Bethlen helyett Bocskai Istvánt javasolta megfesteni, aki „a nemzeti függetlenség és vallásszabadság harcai megindítójának tekinthető”. A Marczali Henrik által javasolt pajzsra emelési jelenet ábrázolását azért vetették el, mert a rendelkezésre álló falfelületen a pajzsra emelt Árpád nem fért volna el az életnagyságú alakok felett. A városi millenniumi bizottság azonban Bocskai helyett mégis Bethlen megfestését javasolta a közgyűlésnek, „tekintettel Bethlen Gábornak a magyar történelemre kihatóbb működésére”. Így lényegében változtatás nélkül valósulhatott meg Székely Bertalan elképzelése.⁵²⁶ A szekciók 1897 szeptemberére készültek el.⁵²⁷

A városháza közgyűlési termét így csak a millenniumi ünnepségek lezajlása után adták át a rendeltetésének. A pusztaszeri millenniumi emlékmű megépítése még jobban elhúzódott. Az emlékmű felállítását a ref. jogakadémia diákjai kezdeményezték, miután a főiskolai diákszövetség kolozsvári kongresszusa 1894-ben úgy határozott, hogy Pusztaszeren rendez millenniumi ünnepséget.⁵²⁸ A diákszövetség országos gyűjtést indított, hogy egy emlékoszlop felállításának anyagi alapját előteremtse. A város vállalta, hogy pótolja a gyűjtésből befolyó összeg és az emlékoszlop felállítási költsége közötti hiányt.⁵²⁹

524 Ua. 126/1895. és *Kecskeméti Lapok* 1895. április 28. 1—2. l.

525 Kgy. jkv. 304/1895.

526 Ua. 17/1896.

527 Ua. 297/1897.

528 Ua. 113/1894.

529 Ua. 92/1896.

Az emlékmű tervének elkészítésével Lovas (Rösler) Lajos kecskeméti szobrászt bízták meg. A művész emlékoszlopterv helyett szobortervet készített, melyben „a haza földjére lépő magyar vitéz alakját” formálta meg. A szobor költségei jelentősen meghaladták a gyűjtésből befolyt összeget, a hiányzó több mint tízezer forint kifizetését nem vállalta a város. A th. bizottság azt javasolta, hogy obeliszket állítsanak fel, az lényegesen olcsóbb. A városi millenniumi bizottság egyetértett ezzel, a Lovas-féle szobormintát illetően pedig azt javasolta, hogy a felhasználásával a város valamelyik közterén állítsanak fel emlékművet. A városi tanács elutasította a szoborállítási javaslatot arra hivatkozva, hogy a folyamatban lévő városrendezési munka következtében a közterek is átalakulóban vannak, de a város egyébként sem tudja biztosítani a költségeket.⁵³⁰ A pusztaszeri emlékoszlop nem készült el a millenniumi ünnepségre, 1899-ben ismét a város segítségét kérték az emlékmű mielőbbi befejezése érdekében. A th. bizottság megadta a kért összeget hangsúlyozva, hogy az emlékoszlop felállításának „még ebben az évben leendő keresztülvitele igen kívánatos”.⁵³¹

Köztéri szobrokban nem bővelkedett a város a tárgyalt időszakban, ami érthető, ha tekintetbe vesszük, hogy a század végén kezdődtek meg az építkezések a belvárosban, és a folyamatot csak a háború kitörése törte meg. A város az állandó változás állapotában volt, ami magától értetődően nem kedvezett a parképítésnek. Városi költségen egyetlen szobor felállításáról tudunk, ez a Kossuth-szobor a városháza és a ref. templom közötti téren, ahol ma is áll. A létrehozásáról 1902-ben, a Kossuth születésének 100. évfordulóján rendezett díszközgyűlésen határozott a város.⁵³² 1906-ban készült el, július 1-jén ünnepélyes keretek között leplezték le.⁵³³ A szobor Telcs Ede alkotása.⁵³⁴ Kossuthon kívül még Katona Józsefnek volt szobra a városban. Ezt az 1850-es években Züllich Rudolf készítette. Tomori Anasztáz ajándékozta a városnak 1881-ben.⁵³⁵

A képzőművészet területén a korszak legnagyobb, országos hírnevet szerzett alkotása a *művésztelep*. A felállításának terve 1904-ben született meg, a Nemzeti Szalon kecskeméti kiállításán részt vevő Iványi Grünwald Béla és Kada Elek polgármester találkozásakor.⁵³⁶ A terv 1909-ben lépett a megvalósulás útjára. Iványi Grünwald Béla ekkor határozta el, hogy elhagyja

530 Ua. 296/1897.

531 Ua. 267/1899.

532 Ua. 193/1902.

533 Kecskemét 1906. július 1. 1—2. l.

534 Kgy. jkv. 314/1903. és 70/1904.

535 JOÓS: A vándorszínésztől . . . 53. l.

536 JOÓS Ferenc: Vázlatok Kecskemét művelődéstörténetéhez. Kecskemét, é. n. 2. l.

Nagybányát.⁵³⁷ Kós Károly, aki 1909-ben Györgyi Dénessel együtt csatlakozott a Kecskemétre települni szándékozókhoz, így írt erről: „Művészegyesülést két fontos ok hozhat létre: valamely forrongás, amikor is hasonló gondolkodásúak (rendesen a kisebbség, a fiatalság) társulnak, hogy együttesen harcolva új eszméikért, azokat könnyebben győzelemre vihessék, vagy gazdasági okok, valamint — és ez a legigazibb — amikor mindkét ok együttes hatása alatt születik meg a művészegyesülés. Művészeti forrongás hozta létre a nagybányai egyesülést. A secessio . . . szükségszerű követelése volt, hogy a hasonló gondolkodásúak, a forradalmárok különváljanak, és együttes munkával, együttes fellépésükkel hódítsák meg a kritikát és a közönséget. Szélsőségesen hozta létre, de mihelyest megszűnt a forrongás, mihelyt diadalmaskodott az az eszme, mely miatt a kiválás annak idején megtörtént, megszűnt a kiválás oka is. Nagybányára ma, a régi értelemben nincsen szükség”.⁵³⁸

A kecskeméti művésztelep létrehozására és működésére vonatkozó tervet Iványi Grünwald Béla készítette. Ezt tette a magáévá Kada Elek, majd az ő javaslatára fogadta el a th. bizottság.⁵³⁹ A terv szerint a telepen művészek fogadására alkalmas, műtermekkel ellátott lakásokat kell építeni, és az ide költöző művészekre alapozva képzőművészeti és iparművészeti szabadiskolát kell szervezni. „Ezen iskola a . . . nagybányai szabadiskola szerint szervezhetnének. Az iskolát kezdő és haladottabb művészek látogatják, s ott az iskola nevéhez híven teljes egyéni és művészi szabadságot élveznek . . . Ez az egyetlen helyes és egészséges fejlődési forma, s csakis így érhetünk el eredményeket, mint Nagybányán is történt, míg egy másik, ezelőtt 6—7 évvel az Alföldön alapított kolónia minden állami támogatás dacára sem tudott ehhez hasonló művészi eredményt elérni, mert egyszerre összekerült 10 idősebb művész külön felfogással, csak a lakhely kötötte össze őket. Mi . . . egy művészi ideát tűzünk ki. . . Nem a közös megélhetés, de a közös művészi vágy kell, hogy összetartsa az embereket, s a csapat magától növekedik eredményekben is.

A fentiekkel szoros összeköttetésben áll a dekoratív művészeteket művelő rész. Ennek a vezetője Falus Elek lenne, ki több éven át külföldön élt, s tapasztalatait most itthon akarja értékesíteni. Ez a rész három szakaszt ölelne fel: a művészi textilt (különösen szőnyeg, gobelin és díszgyapjuszövés), a keramikát s a grafikai műhelyt, melyben esetleg a művészi könyvkötés is benne foglaltatnék.

537 MURADIN Jenő: Nagybányától Kecskemétig. Egy művészeti különválás történetéhez. = Cumania III. Kecskemét, 1975. 309. l.

538 Tanácsi ir. 1314/1920. alapsz. A levél Budapesten kelt, 1909. november 16-án.

539 Kgy. jkv. 330/1909.

A textilműhely magába foglalná a gyapjából előállítható szőnyeg, gobelin és szövés teljesen művészi, s mégis kereskedelembe hozható produktumait... Keramika: A cél az itt régen virágzó, s messze földön híres magyar fazekasipart annak művészi rangján, s karakterén feltámasztani, arra kitűnő iparosokat nevelni, s ennek az iparágak piacot teremteni. ... Mindeme műhelyek a művész közvetlen vezetése alatt állának, a többi művészek munkásságának bevonásával. A telep látja el a műhelyeket tervekkel is... Ezen két főszakhoz sorakoznék a grafikai műhely, mely egy már esetleg meglévő nyomda és könyvkötő olyan kifejlesztését tűzné ki célul, hogy az úgy művészi, mint anyagi tekintetben a fővárossal lépést tudjon tartani... Nagy és komoly célunk továbbá, hogy... bármilyen iparágat tanácsunkkal, ízlésünkkel segítsük, s azt minden rangú munkák, érte a művészies munkákat, elvégzésére kineveljük.”⁵⁴⁰

A tervezetet elfogadó közgyűlési határozat értelmében 6 villa és egy egyemeletes, 10 műtermet magába foglaló bérház építése kezdődött meg.⁵⁴¹ 1910-ben kezdtek hozzá a munkához. A művészek 1912 elején költöztek be azzal együtt, hogy 1911-ben földrengés akadályozta a haladást.⁵⁴² Az első beköltöző művészek a következők voltak: Iványi Grünwald Béla, Janszky Béla, Olgay Ferenc, Csikász Ferenc, Pólya Tibor, Pólya Iván, Hermann Lipót, Bálint Rezső, Perlrott Csaba Vilmos, Faragó Géza, Jávor Pál, Paál István, Falus Elek és Szabó József.⁵⁴³

A művésztelepről hamarosan kiderült, hogy nem tudja igazán betölteni a vállalt feladatát. Több tényező összejárása okozta, hogy Kecskemét nem volt képes egy Nagybányához hasonló művészeti központtá válni. Az egyik legfontosabb talán a két város földrajzi helyzetéből eredő különbség volt. A Nagybányáról jött művészek nehezen szokták meg az alföldi tájat. Hiányoztak nekik Nagybánya hegyei, a megszokott tájmotívumok, a természeti képben feszülő nagy különbségek.⁵⁴⁴ Ugyanakkor Nagybánya vezetői erőteljes lépéseket tettek a művészek ott-tartása érdekében, félve a telep megszűnésétől felépítették pl. a tizenöt éve ígért műtermeket.⁵⁴⁵ Szepepe volt annak is, hogy a kecskeméti előjárók közül sokan nem értették meg Kada polgár-

540 Tanácsi ir. 1314/1920. alapsz. A levél Nagybányán, 1909. július 17-én kelt.

541 Kgy. jkv. 145/1910.

542 *Kecskeméti Lapok* 1913. október 10. 1—2. l.

543 Ua. 1912. május 4. 2. l. Alig egy év múlva az alapító tagok közül mindössze négyen voltak még a telepen. Ekkor a következő művészek éltek itt: Iványi Grünwald Béla, Perlrott Csaba Vilmos, Csikász Imre, Kisfaludi Strobl Zsigmond, Körömdi Frimm Jenő, Fejérváry Erzsébet, Kmetty János, Erős András, Dobrovics Péter, Oláh Sándor, Hermann Lipót, Farkas Béla, Gulyás József, Faragó Géza, Bornemissza Géza, Kandó László, Paál István és Vadász Miklós. — *Kecskeméti Lapok* 1913. november 9. 3. l.

544 MURADIN: i. m. 310. l.

545 Ua. 310—311. l.

mester törekvéseit. A telep költségeiről valótlan hírek terjengtek és ellenszenvet szítottak vele szemben. Többen egyenesen a felszámolását követelték. A tanács a támadásokra válaszolva leszögezte, hogy a művésztelep kulturális intézmény, amelyet a város nem jövedelemszerzés reményében létesített. A kulturális cél áldozatvállalással jár, de a telep a városnak jelentős közművelődési intézményévé válhat, és közvetve anyagi hasznot is hozhat azzal, hogy a művészek munkáira kíváncsi látogatók növelik a város idegenforgalmát. Azzal is számolni kell, hogy az országos érdeklődés mellett létrejött intézmény megszüntetése miatt a várost jelentős erkölcsi kár érné.⁵⁴⁶ A befolyásos városi polgárok egy része tehát igen hamar szembefordult a művészteleppel, holott annak egyik fő célja a városi ipar felvirágoztatása volt. Ez Iványi Grünwald Béla fentebb idézett leveléből is egyértelműen kiderül. Nála átfogóbb — és talán kissé utópista — képet rajzolt erről Kós Károly. A későbbi események ismeretében úgy tűnik, hogy az általa megfogalmazott cél motiválta Kada Eleket akkor, amikor minden akadályt leküzdve keresztülvitte a művésztelep megnyitását. Kós Károly ezt írta: „Az, hogy Kecskeméten majd fognak jó képeket festeni, hogy szőnek egynéhány jó szőnyeget, hogy jó cserépedényeket, terrakottákat fognak készíteni, ez még nem olyan dolog, ami a városnak azt az igazi nagy hasznot meghozhatná, amit egy művésztelep egy városnak hozhat. Ezek a dolgok nem olyanok, hogy ezáltal Kecskemét városa mint város, polgárai mint jó gazdák, és igaz kecskemétiak megérezhessék ennek a művészi munkálkodásnak hatását. Ezek a dolgok úgy magukban nem nyúlnak be elég mélyen az életbe, nem nőttek, és nem nőhettek eléggé hozzá az emberekhez . . . A kereső iparosság szélesebb rétegeinek . . . hasznot nem hozhat éppen kis terjedelménél, speciális és magasabb művészi voltánál fogva. Tehát így a kolónia és munkálkodása nevelési . . . , ill. gazdasági hatásában nem eléggé általános . . . Egy ember, aki házát művészileg megépítette, berendezte, az valószínűleg a kerámiai tárgyakat és szőnyegeket, valamint bútor behúzatait is ott rendeli meg, illetve azzal a művésszel tervezteteti meg, aki házát és bútorait is jól megtervezte, vagy legalábbis annak tanácsát kéri és hallgatja meg e tárgyak beszerzésére vonatkozólag . . . Vagyis, ha a kecskeméti ember kénytelen elsőrendű művészetbeli szükségleteinek kielégítésére máshová fordulni, akkor másodrendű szükségleteinek kielégítését is ugyanottan fogja keresni. A modern embernek először a modern házát kell megépíteni, modernül bebútorozni, hogy aztán a szőnyeget felteríthesse, a vázáit elhelyezhesse, képeit, szobrait applikálhassa . . . Az építészet és a lakberendezés a legelterjedtebb iparok, . . . a legtöbb és

⁵⁴⁶ Tanácsi ir. 9111/1913. ikt. sz. az 1999/1920. alapszámon, valamint *Kecskeméti Lapok* 1913. május 9. 1—2. l.

legkülönbözőbb iparágakat foglalkoztatják, tehát az iparosokra nézve is a legtöbb haszonnal jár, ha ebben a mesterségükben képezhetik magukat tovább, addig a kerámia és a textil kevesebb iparosnak ad kenyeret, kisebb elterjedtségű . . . Ezeket a szempontokat maguk a művészek, a kolóniaalapítás kezdeményezői is belátták, és amikor kerestek és találtak maguk mellé építész és szobrászt, akkor ezt azért tették, mert belátták, hogy enélkül csonka volna a telep munkálkodása és kielégítetlen maradna úgy a városnak, mint a művészeknek a telep megélhetéséhez és virágzásához fűzött reménysége. Így együtt, építész, szobrász, piktúra együtt dolgozván, meglehet a reménység arra, hogy a telep nem lesz meddő kísérletezés, de eredményezhet egy értékes, speciálisan kecskeméti ízű művésztirányt.”⁵⁴⁷ Kós Károly és társa, Györgyi Dénes végül mégsem jött Kecskemétre. Helyettük Janszky Béla és Szivessy Tibor képviselte a művésztelepen az építészeket. Magát a telepet (a lakóházakat és a műtermeket) is ők tervezték.⁵⁴⁸

Míg a városvezetést a nagy költségek és a csekély bevétel miatt érte támadás, addig a művészek a magas bérleti díj, az épületeken tapasztalt hibák és a közlekedési nehézségek miatt panaszkodtak. A magas lakbér miatt a villák hónapokig üresen álltak, még inkább csökkentve a város lehetséges bevételeit. A város később mérsékelte a bérleti díjakat, és lépéseket tett annak érdekében, hogy a VKM támogassa a kecskeméti művésztelep művészeit is.⁵⁴⁹

Kada Elek 1913 nyarán meghalt, a telep ellenzői röviddel ezután erőteljes támadást kezdtek. Az új polgármester megvédte a művésztelepet, de hangsúlyozta, hogy a létrejötte egyedül Kada Elek érdeme. Rajta kívül senki nem tudta volna elérni, hogy a közgyűlés megszavazza a telep létesítéséhez szükséges összeget. Utóda szerint a város még nem érett meg a telep elfogadására, korai volt a számára.⁵⁵⁰

A művésztelep tagjainak nemcsak a városbeliek ellenérzésével kellett szembenézni, a telepen belül is voltak gondok. Személyi ellentétek mérgezték a légkört. A Szolnokról idetelepült Olgyai Ferenc nyíltan bírálta Iványi Grünwald Bélát, fellépése megosztotta a telep művészeit. A városban is beszédtema volt a művészek ellenségeskedése.⁵⁵¹ Korábban, nem sokkal a telep megnyitása után Nagybányáról jött Perlrott Csaba Vilmos Falus Elekkel

547 Ld. 538. sz. jzet.

548 Janszky Béla és Szivessy Tibor levelei az 1314/1920. alapszámon.

549 Ld. 546. sz. jzet.

550 *Kecskeméti Lapok* 1913. október 12. 1—2. l.

551 Ua. 1913. október 29. 2. l.

került ellentétbe. Perlrott emiatt akkor el is hagyta Kecskemétet, vele tartott Paál István és Bálint Rezső is.⁵⁵²

Az újságok nem sok jóindulattal foglalkoztak a teleppel. A Magyar Alföld 1912 decemberében azt írta, hogy a művésztelep improduktív művészcsoport, amelynek tagjai nem képesek művészi alkotások létrehozására. Hiányolta, hogy még nem rendeztek kiállítást, „mert hát a város közönsége azért a rengeteg sok pénzért, ami a művésztelepben fekszik, egyszer már szeretné látni, hogyan is fest Iványi Grünwald Béla úr”.⁵⁵³ Emlékeztetőül megjegyezzük, hogy a telep 1912 tavaszán népesült be, az újságírók tehát igazán nem nagy türelmet tanúsítottak a művészek iránt. A művészek a következő év októberében rendezték meg műveikből az első kiállítást.⁵⁵⁴ A tárlat nagyon sikeres volt, főképpen azért, mert igen sok kecskeméti tárgyú képet állítottak ki.⁵⁵⁵

A művésztelep túlélte a támadásokat, mint tudjuk a korszakot is. A kezdeti nagy érdeklődés hamarosan lelohadt iránta, de a megítélésében a következő évek sem hoztak lényeges változást. A Kecskeméti Híradó munkatársa 1916 márciusában pl. a művészek közreműködésével épült katolikus bérház megkopott freskójához hasonlította a művésztelepet, mondván hogy „fakul-fakul, színét napról napra veszti”.⁵⁵⁶

Abban, hogy a művésztelep nem tudott a város részévé válni, döntő szerepe volt Kada Elek korai halálának. A polgármesternek az a lépése, hogy előnyös munkafeltételeket biztosított a Nagybányáról távozni kívánó művészeknek, nem csupán a művészetrajongó gesztusa volt. Kada Elek szerepet szánt a művészeknek a városépítési törekvéseinek kivitelezésében. Ezt egyértelműen bizonyítják az 1912—13-ban történtek, amikor felépült a Janszky Béla és Szivessy Tibor által tervezett városi kaszinó, amelynek festését Hermann Lipót és Falus Elek végezte, freskóit Iványi Grünwald Béla festette, szobrait Kisfaludi Strobl Zsigmond készítette. Ugyancsak a művésztelep művészeinek közreműködésével épült meg a városi gazdakör székháza, és a már említett katolikus bérház épülete is.⁵⁵⁷

Az *irodalom* területén ennél jóval kevesebb eredményt ért el a város. A korszak legnagyobb vállalkozása egy városi monográfia megírása lett volna, a millennium méltóbb megünneplésére. A háromkötetesre tervezett munkának csupán az első része jelent meg.⁵⁵⁸ A második és a harmadik kötet

552 *Magyar Alföld* 1912. szeptember 15. 2. l.

553 Ua. 1912. december 15. 3. l.

554 *Kecskeméti Lapok* 1913. október 26. 4. l.

555 Ua. 1913. október 28. 1—2. l.

556 *Kecskeméti Híradó* 1916. március 13. 2. l.

557 *Kecskeméti Lapok* 1913. október 10. 1—2. l.

558 Ua. 1901. április 28. 1—2. l.

kiadására sohasem került sor. Az elkészült tanulmányok füzetként vagy kötetként önállóan láttak napvilágot, de a tervezett tanulmányok nagyobb része megíratlan maradt.

A megjelent kötetbe az alábbi tanulmányok kerültek: Hanusz István: Földrajzi leírás; Hajagos Imre: Vízrajz, belvizek; Dr. Hollós László: Kutak, geológiai viszonyok; Uő.: Növényzet; Francé H. Rezső: Legegyszerűbb növények és állatok; Bíró Lajos: Állatvilág és ifj. Bagi László: A város mai képe.⁵⁵⁹ A második kötet Kecskemét múltja címmel várostörténeti tanulmányokat tartalmazott volna, míg a harmadik a város jelenét tárgyalta volna.⁵⁶⁰ A vállalkozás a részleges megjelenés ellenére nem mondható eredménytelennek, hiszen olyan, máig forgatott tanulmányok készültek el a keretében, mint Hornyik József Kecskeméti írók és Katona Zsigmond Gyümölcsészet című műve, továbbá Pásthly Károlynak a kecskeméti oktatásügyről és Liszka Bélának a színészetéről írt, általunk is többször hivatkozott munkája.⁵⁶¹

Ami a szépirodalmat illeti: A dualizmus korában nem éltek és dolgoztak Kecskeméten olyan szerzők, akik jelentős hírnévre tettek volna szert. A legtöbbre tartott író Kada Elek volt. A Helyre asszony című darabját sikerrel játszotta a Király Színház,⁵⁶² és több vidéki városban — köztük természetesen Kecskeméten is — bemutatták.⁵⁶³ A Tárogató című darabját is sikerrel játszotta a helyi színtársulat.⁵⁶⁴ Volt polgármesterének irodalmi munkásságát olyan nagyra értékelte a város, hogy a négykötetesre tervezett összegyűjtött munkáiból három kötetet az elbeszéléseivel és a színműveivel akartak megtölteni.⁵⁶⁵ Műveinek kiadását a háború kitörése miatt vették le napirendről.⁵⁶⁶

Az irodalom iránt fogékony kecskeméti értelmiség több tagja is kísérletezett színdarabírással, jó néhány darabot be is mutattak a színházban. Ilyenek voltak Kada Elek említett művein kívül Madarassy László Eljegyzés álarc alatt, Legyen szíves egy kényes ügyben eljárni, és A bűn gyermekei című drámái,⁵⁶⁷ Tassy Pál Kósa Modol,⁵⁶⁸ Virányi Ignác Ármány és becsület

559 Kecskemét múltja és jelene. Szerk.: ifj. Bagi László. Kecskemét, 1896.

560 Kgy. jkv. 38/1896. és *Kecskeméti Lapok* 1896. június 14. 3—4. l.

561 Kgy. jkv. 308/1899.; *Kecskeméti Lapok* 1899. szeptember 17. 5. l. és 1901. április 28. 1—2. l.

562 JOÓS: A vándorszínésztől... 71. l.

563 Uo. és kgy. jkv. 68/1906.

564 JOÓS: A vándorszínésztől... 74. l.

565 *Kecskeméti Lapok* 1914. március 12. 2. l.

566 Kgy. jkv. 248/1914.

567 JOÓS: A vándorszínésztől... 44. és 49. l.

568 Ua. 50. és 57. l.

című darabja,⁵⁶⁹ Pintér Kálmán A színész című dramolettje⁵⁷⁰ és Csanádi Sámuel A kis Viola című, Csiky Gergely elbeszéléséből írt vígjátéka.⁵⁷¹ A darabokat általában sikerrel, nagy érdeklődés mellett játszották, de a hírük nem jutott el a városhatáron túlra.

A vers- és prózairói próbálkozásoknak a lapok tárca- és irodalomrovatai adtak helyet.

A város irodalmi közéletében kiemelkedő szerepet játszott a Katona József Kör. A működését Fehér Mária tanulmánya ismerteti.

A zene területén a századforduló előtti években alig néhány említésre érdemes esemény történt. A legjelentősebb kétségkívül a városi zeneiskola megnyitása volt —, erről az oktatásról szóló fejezetben szoltunk. A lakosság számára zenei eseményt a helyi műkedvelő társaságok: a Dalárda, a Polgári Dalkör és a Műkedvelők Zenekara fellépései jelentettek. Ennek tarthatatlanságát a Dalárda egyik tagja így fogalmazta meg: „Be kell ismernünk, hogy sok pótolni valónk van Magyarország művelt városai között . . . Több nagyvárosban a dal és a zene fejlesztése művészi tökélyre jutott, nálunk meg csak műkedvelők vannak.”⁵⁷²

A zenei műveltség hiányának és a zene iránti érdektelenségnek sajnálatos jelei is voltak a városban. Hubay Jenő hangversenyéről pl. ezt írta az újság: „A színház csaknem üres volt, . . . s aki külföldön oly fényes sikereket ért el, benn e hazában üres padok előtt volt kénytelen játszani.”⁵⁷³

A századforduló után nagyszabású zenei esemény szintere volt a város: 1909-ben Kecskemét rendezte meg az Országos Dalünnepélyt a helyi Dalárda kezdeményezésére. A Dalárda, amely rendszeresen részt vett a dalversenyeken, a megalakulásának negyvenéves évfordulóját akarta ezzel emlékezetessé tenni. Az évfordulón, 1904-ben tette meg az ügyben a kezdeményező lépéseket,⁵⁷⁴ de a város csak évek múlva tudta biztosítani a szervezési költségeket.⁵⁷⁵

A zenei izlésnevelés terén említésre méltó Kacsóh Pongrác tevékenysége. A János vitéz zeneszerzője 1909 és 1912 között élt Kecskeméten. A Katona József Kör Szabad Lyceuma című előadássorozat előadójaként tevékeny részt vállalt az újabb zenei irányzatok népszerűsítésében.⁵⁷⁶

569 Ua. 57. l.

570 Ua. 66. l.

571 *Kecskeméti Lapok* 1883. augusztus 19. 3. l.

572 Ua. 1892. augusztus 28. 1—2. l.

573 Ua. 1892. május 1. 1—2. l.

574 Ua. 1904. június 26. 3. l.

575 Kgy. jkv. 141/1905.

576 HELTAI Nándor: A Katona József Társaság története. = A Katona József Társaság jubileumi évkönyve. Kecskemét, 1971. 20. l.

A helybeli zenetanárok közül többen is próbálkoztak zeneszerzéssel, főként úgy, hogy színdarabokhoz írtak zenét. Szabados Géza a Hamis bankó,⁵⁷⁷ Szent-Gály Gyula a Földhözragadt szegények,⁵⁷⁸ Bordeaux Géza a Szökés párosan⁵⁷⁹ című népszínmű zeneszerzője volt, Szent-Gály, Bordeaux és Mihó Ernő írta Az agglegény tünderei című zenés vígjáték zenéjét,⁵⁸⁰ M. Bodon Pál a Struccok Bugacon című zenés bohózatét.⁵⁸¹ A színtársulatok a biztos kasszasiker reményében szívesen tüzték műsorra a helyi szerzők műveit, de ezek híre sem terjedt a városon túlra —, hasonlóan a korábban említett prózai darabokhoz.

Az elmondottakat összegezve megállapíthatjuk, hogy Kecskemét kulturális életében a városvezetés szerepe csaknem kizárólagos volt. Az iskolák túlnyomó többségét a város építtette és tartotta fent, közművelődési intézményeket hívott életre, mecénásként a képzőművészet több területén jelen volt. A törekvéseiben az a cél vezérelte, hogy a város a vidék kulturális központjává váljék. A szándék azonban nem mindig hozta meg a kívánt sikert. A városi elemi népiskolák a nagy anyagi áldozatok ellenére sem tették lehetővé minden tanköteles korú gyermek beiskolázását. A kor színvonalán álló színházépület létrehozása minden elismerést megérdemel, de a másik nagyon fontos közművelődési intézmény, a múzeum és könyvtár létesítése kissé felemás. Ennek a személyzete sokáig az igazgatóból és egy hivatalszolgából állt, ami eleve határt szabott a tevékenységének. Művészeti téren is kevés igazán sikeres kezdeményezést mondhat magáénak a város. A művésztelep korszakos jelentőségű lehetett volna, de a benne rejlő nagy lehetőségnek csak a töredéke bontakozhatott ki. Általában véve elmondhatjuk, hogy a szándék mindig tiszteletre méltó volt, de a megvalósítás — elsősorban anyagi okokból — sokszor méltatlan volt hozzá. De ezzel együtt is ez a korszak a nagy fellendülés időszaka a város életében a kultúra területén is.

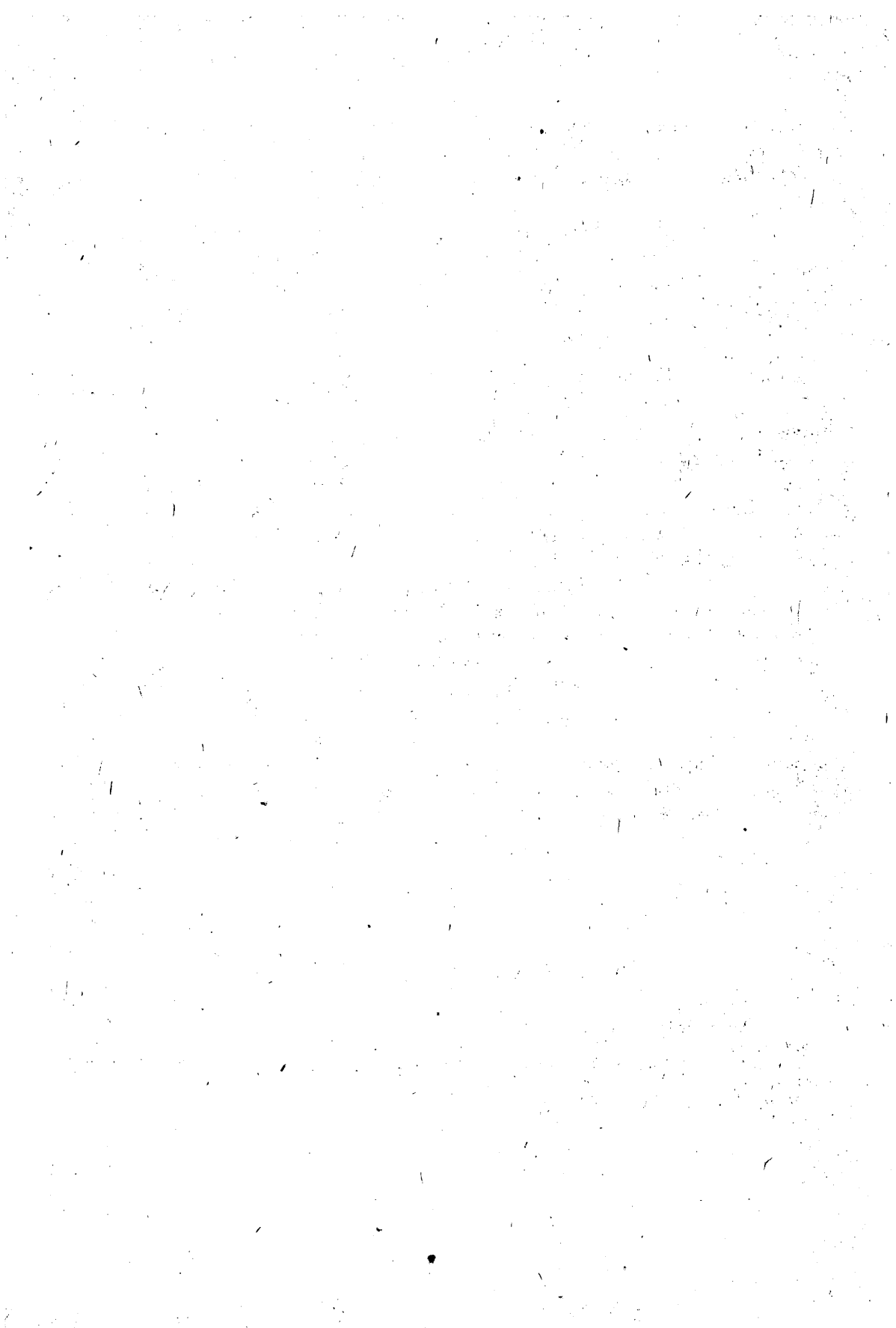
577 JOÓS: A vándorszínésztől... 56. l.

578 Ua. 66. l.

579 Uo. A darab szövegét a főreáliskola tanára, Hornyik József írta. — *Kecskeméti Lapok* 1899. október 29. 5. l.

580 JOÓS: A vándorszínésztől... 72. l.

581 Ua. 75. l.

Fejezetek Kiskunfélegyháza közművelődés-történetéből 1920—1931

BÁNKINÉ MOLNÁR ERZSÉBET

Bevezetés

Az ország gazdasági fejlődésének első világháború előtti megakadása, a háború hatása a gazdasági élet alakulására meghatározó jelentőségű volt. A világháború valamennyi résztvevő ország gazdasági életét megviselte, különösen súlyos nehézségeket okozott a területének több mint 2/3-át elvesztett Magyarország számára. Az ipari nyersanyagbázis nagy részének hiánya súlyos aránytalanságokat okozott a termelés struktúrájában. Az ipar szerkezetét, s az élelmiszer-termelést is egyaránt a megváltozott körülményekhez, az új piaci viszonyokhoz kellett alakítani. Mindez a trianoni békeszerződés által kiváltott általános elkeseredés, a belső politikai és társadalmi problémák mellett nem volt könnyű feladat. Az 1920—1924 közötti időszakban az ipar fokozatosan alkalmazkodott a megváltozott körülményekhez, a belső adottságokhoz. A mezőgazdasági termelés is fokozódott. Mindkét ágazat megközelítette a háború előtti termelés 70%-át. 1924-re az inflációt is sikerült megállítani, s az ez évben felvett népszövetségi kölcsön segítségével a pénzügyi helyzetet stabilizálni.

A stabilizáció és a fejlődés üteme az Alföld iparban szegény területein lassúbb volt. Kiskunfélegyháza mezőgazdasági jellegét megtartotta. 1920-ban 20-nál több főt foglalkoztató, ipari jellegű vállalkozás csupán 2 volt a városban. A 36 797 fő összes népességből mindössze 1846 férfi és 483 nő megélhetését biztosította ipari termelés, az általuk eltartottak száma 3189 fő volt. A kereskedelem, közlekedés és a közszolgálat még kisebb létszámokat kötött le. A lakosság döntő többségének megélhetését a mezőgazdaság biztosította. Ezek az arányok az 1920—1931 közötti időszakban sem változtak. A város vezetésében döntő többségben lévő birtokosság elzárkózott minden olyan törekvéstől, mely iparosodáshoz, s így az olcsó munkaerő lekötéséhez vezethetett volna.

A gazdák többsége kis- vagy középbirtokkal rendelkezett. 1920-ban a 2743 birtokos közül 889-en 1—5 kh. földön gazdálkodtak. A 100 kh-t csupán 63

birtok haladta meg, s közülük is csak kettő az 1000 kat. holdat.¹ Az arányok a tíz év alatt alig változtak. A Nagyatádi Szabó István nevével ismertté vált földreform, melynek kereteit az 1920. évi XXXVI. tc. szabta meg, Kiskunfélegyházán semmi változást nem okozott. Ismerjük a polgármester jelentését, melyet a megye alispánjának küldött a törvény végrehajtásáról. Ebből kiderül, hogy földhöz juttatásra megváltási eljárás nem is indult, mivel — mint írta „a város határában megváltásra alkalmas ingatlan nincs, de szükség sincs földosztásra, mert a város 66 ezer kat. hold trülete kis- és törpebirtokokból áll. A mai viszonyok között is van eladó ingatlan, és így vételkedvét bárki kielégítheti”.² Kishaszonbérlethez 80 személy jutott, összesen 250 kat. holdon, mivel Kiskunfélegyháza a tulajdonában lévő földet már régóta 1—2 holdas területekben haszonbérbe adta. Házhelyek számára a város tulajdonát képező 27 hold nyomásföldet parcellázták 513 igénylő között, akik közül 200-an tartoztak a közalkalmazottak közé. A helyi gazdátársadalom szerkezete tehát nem változott, a kisbirtokosok többsége megmaradt.

Az egyenletes birtokmegoszlás következtében, e kisbirtokok többségét családi munkaerővel művelték, kevés napszámosra volt szükség. 1922-ben a félegyházi „földmunkások egy része, kb. 300, kubikosmunkával kereste kenyerét, más része pedig mint vasúti hónapos munkás dolgozott, viszont mások a Bánátba és Bácskába mentek aratómunkára.”³

Ez utóbbiak elmaradása fokozta a földmunkás munkanélküliek számát, s az ezzel járó nélkülözést.

A lakosság jelentős részét foglalkoztató kisipart és kiskereskedelmet is erősen sújtotta a vásárlóerő csökkenése, az infláció és az adóterhek növekedése. A kis számú munkásság mellett ez az a réteg, amely a tárgyalt időszakban egyre inkább baloldali beállítottságú lett, s jelentős szerepet vállalt a helyi politikai életben. Félegyháza a környező községeknek közigazgatási és kulturális szempontból is centrumnak számított. Ez maga után vonta a tisztviselői és értelmiségi réteg számbeli növekedését. Politikai beállítottságuk változó volt, többnyire a kormánypártot támogatták.

Átmeneti fejlődést jelentett a város életében az 1925-ben felvett Speyer-kölcsön, amelyből nagyobb építkezéseket indítottak, s ezzel rövid időre csökkentették a munkanélküliséget. Ekkor épült a gőzfürdő, a közvágóhíd és jéggyár, a városi bérház. Államkölcsön segítségével 1926—1930 között 8 tanyai iskola is épült. A városiasodást szolgálta a nyitott csatornák befödése,

1 KSH adatai — RÁCZ János: Kiskunfélegyháza 1918—1919-ben. 24. lap

2 Bács-Kiskun megyei Levéltár, Kiskunfélegyháza levéltára (továbbiakban BKmL — Kkfh. It.) Polgármesteri Hivatal (Polgm. Hiv.) I. 8276/1920. irattári, 20 890/1922. ikt. sz.

3 Dokumentumok a magyar párttörténet tanulmányozásához II. kötet 506 lap.

a piactér és néhány utca kikövezése. A lakásviszonyok javításán viszont alig segített a lakásépítési akció megindítása. 1920—1930 között 882 ház épült, többségük sárból vagy vályogból, ami a talajvíz szintjének magassága miatt tovább növelte az egészségtelen lakások számát.⁴

Az építkezések a munkanélkülieknek csak kis csoportját juttatták munkához. Az ipart jelentő cementgyár, gyufagyár — melyek csak nevükben gyárak, lényegében kisüzemek — és a malmok kevés munkaerőt kötöttek le. A legtöbb munkást foglalkoztató állami dohánygyár és beváltóállomás még szezonban is csupán 100—150 nőt tudott alkalmazni. Az 1925-től megindult építkezési beruházások inproductív jellegük miatt csak átmenetileg, az építkezések idejére jelentettek munkaalkalmat, mivel ezek befejeztével újabb munkalehetőségeket nem teremtettek a megélhetési körülmények ismét romlottak. A napszámberék egyre csökkentek, s nőtt a munkanélküliek száma.

Az 1 540 485 P. Speyer-kölcsönt a város nem tudta törleszteni, ezért újabb 640 000 P. hitelt vett fel a Pesti Magyar Kereskedelmi Banktól és a Pesti Hazai Első Takarékpénztártól.⁵ A lakosságot egyre növekvő pótdadóval sújtották. A helyi problémák mellett az általános gazdasági válság hatása sem kerülte el Félegyházát. A kisbirtokosok körében egyre gyakoribb lett az árverezés, növekedett a munkanélküliség a mezőgazdasági munkások, a kisiparosság és a közalkalmazottak körében is. Az Ipartestület 1929. évi közgyűlésén az elnök arról számolt be, hogy az iparosok tömegesen szüneteltetik iparukat.⁶ Az OFB által kiosztott házhelyek árát sokan nem tudták fizetni, ennek következménye szintén árverés lett.

A fokozódó nyomor és munkanélküliség kiélezte a társadalmi rendszer belső ellentmondásait. Küldöttségek követelték a városi munkák szervezését. Némédi Varga Jakab, a helyi szociáldemokrata párt vezére szerint 1930 áprilisában Félegyházán 2904 munkanélküli volt. „Nem is kell izgatni a Munkás Otthonban — írta — mert a korgó gyomor egyedül az izgató”.⁷

A nyomor enyhítését inségakciókkal próbálták megoldani. 1931 januárjában felállították a harmadik népkonyhát. A tél folyamán kiosztottak 55 000 adag ebédet, 2000 család kapott tűzifasegélyt, 550 iparoscsalád természetbeli

4 Magyar Statisztikai Közlemények 83. köt. 1920—1930. évi adatok Félegyháza lakóháza-
iról:

	kőből	kőal. vály.	vály. sár	egyéb	összesen
1920.	143	879	5234	8	6264
város	195	1378	1929	10	3512
1930.	53	307	3596	6	3969
külter.					

5 BKmL, Kkfh. lt. Polgm. Hiv. 7058/1930. alapszám

6 Az Ipartestület közgyűlése = *Csonkamagyarország* 1929. márc. 31.

7 NÉMEDI VARGA Jakab: Egy félig elmondott beszéd folytatása = *Csonkamagyarország* 1930. április 20.

vagy pénzsegélyben részesült.⁸ Mindez természetesen nem jelenthetett megoldást.

A gazdasági válság a hitelekkel túlterhelt várost és lakosságát már alig tudta mélyebbre taszítani. A Bethlen-kormány lemondása Félegyházát a gazdasági élet mélypontján és a tömegek elkeseredésének egyre fokozódó stádiumában találta.

Az ellenforradalmi rendszer első közoktatás-politikai intézkedése már 1919. augusztus 10-én megjelent. A 450/1919. VKM. sz. miniszteri rendelet hatályon kívül helyezte a Tanácsköztársaság összes, a közoktatásra vonatkozó intézkedését. Egységes kultúrpolitikai koncepció kidolgozásáról azonban csak 1922-től, Klebelsberg kultuszminiszterségétől beszélhetünk. A proletárforradalom megismétlődésétől való félelem, s a baloldali szemlélettel egységesen szemben álló ideológiai nézetek eredményeként az első intézkedések a nacionalizmus mesterséges szítását, a militarizmus népszerűsítését szolgálták. Az 1920. évi 15. 4490/1920. VKM. VII./a. sz. rendelet a hazafias szellemnek az iskolák útján való ápolását és erősítését írta elő. 1920-ban vezették be a Magyar Hiszekegy — az ország összes területi veszteségének visszaszerzési igényét volt hivatva ébren tartani — mint nemzeti ima kötelező közös elmondását a tanítás kezdetén és végén.⁹ A katonai szellemű nevelést szolgálta az 1921-ben kibocsátott LIII. tc., a testnevelési törvény.

1922 júniusában Klebelsberg kultuszminiszter lett, s vele az általa neonacionalizmusnak nevezett eszmerendszer uralkodóvá vált a kultúrpolitikában.

A neonacionalizmus, vagy új magyar nacionalizmus mint ideológia a magyar kultúrfölény kiteljesítését hangoztatta, mely hozzájárulhat az ország közös céljának, a területi revíziónak megvalósításához.

Kultúrpolitikájának lényegét maga Klebelsberg így fogalmazta meg: „... sorsunk jobbrafordulását csak attól várhatjuk, ha művelődési téren fajsúlyosabbak leszünk, s hogy ezt a világ irányadó nemzetei elismerjék. Kultúrpolitikám kvintesszenciája olyan diszpozíció létesítése a világ nemzeteiben, hogy felismerjék, tartalmasabbak vagyunk, mint a körülöttünk levők. A kultúrfölény sorsdöntő kérdése a magyar nemzetnek, annyit jelent, mint lenni vagy nem lenni. Ha a kultúrfölény megszűnik, akkor nem leszünk soká nemzet, hanem leszünk elnyomott nemzetiség a földön.”¹⁰ Eszmerendszere a nemzeti kultúrfölény hangoztatásával s a megteremtésére való törekvéssel igyekezett

⁸ *Csonkamagyarország* 1931. május 10. — hír.

⁹ A „mindent vissza” irredenta gondolatot tömörítő Magyar Hiszekegy záró sorai: Hiszek egy Istenben, hiszek egy hazában (Hiszek egy isteni örök igazságban,) Hiszek Magyarország feltámadásában, ámen

¹⁰ Klebelsberg Kúnó válogatott beszédei, cikkei és törvényjavaslatai. 516. A kultuszárca programja. 1925. február 20-án a kultuszárca költségvetési vitájában elmondott beszéde.

megszelídíteni a harcosabb, irredenta megnyilvánulásokat, megtartva a közös célt: a revízió megvalósítását.

Klebelsberg, eszméi terjesztésének rendelte alá a világnézeti nevelést az egész közoktatásban, s az iskolán kívüli művelődési életben egyaránt. Ezt szolgálta iskolapolitikája s törekvése a kultúra decentralizálására, új tudományos és művelődési centrumok létrehozásával.

Kiskunfélegyházán a közoktatás helyzete 1921-ig a világháború előttihez képest semmit nem fejlődött, sőt visszaesés történt. A helyi lapok egységesen állapították meg cikkeikben, hogy 7—8 év óta semmit nem fordítottak az iskolákra, „... hat év óta rendes elemi iskolai tanításról nem is beszélhetünk, s csak a nagy számú analfabéták mutatják a kötelező iskolai tanítás óriási hanyatlását”.¹¹

A túlszűfolt városi iskolákba osztályonként átlag 65 tanuló jutott¹², ez valamivel rosszabb az országos átlagnál, mely ekkor osztályonként 60 tanuló volt. Még rosszabb volt a helyzet a tanyai körzetekben, ahol a tervezett 15 új iskola építése a világháború kitörése miatt elmaradt. Az iskolaszéki jegyzőkönyv szerint az 1920/21-es tanévben a tanyai körzetekben 2104 iskolaköteles nem járt iskolába, mivel a nyomor miatt dolgozniuk kellett. A Csólyos puszta II. számú iskola pl. bérelt helyiségben, egy tanyai szobában volt, amelynek magassága 185 cm, hossza 520 cm, szélessége 440 cm. Itt 56 mindennapi és 5 ismételőiskolai gyermeknek kellett tanulni.¹³ A rendkívül rossz tanítási körülmények a tanítás eredményességét erősen lecsökkentették. Minden követelményt megelőzött a valláserkölcsi és nacionalista nevelési célok megvalósítása. A tanfelügyelő egyik látogatása után pl. azért marasztalta el a tanítót, mert a IV. osztályban Petőfi Sándorral kapcsolatban nem említette meg, „hogy a költő sírhantját ma oláhok tapossák”¹⁴

Az iskolák ügye a helyi pártharcok egyik központi kérdésévé vált. Az 1923. évi májusi községi választásokon a politikai baloldalhoz tartozó 48-as Függetlenségi Párt győzött. A párt vezére Horváth Zoltán, az iskolák állapotáért az 1915 óta hatalmon lévő egységes keresztény pártot tette felelőssé. Az új képviselőtestület a mulasztás jóvátételeként 8,5 millió koronát szavazott meg népiskolák helyreállítására, és új tanyai iskolák építésére. Ezzel mintegy folytatni kívánták a függetlenségi párt korábbi kiemelkedő vezetőjének, Holló Lajosnak törekvéseit is. Holló 1886-ban 25 új népiskolai osztály létrehozását javasolta. Ebből 1909-ig 9 népiskolai osztály felállítása valósult meg,

11 Kultúránk züllése = *Félegyházi Hírlap* — *Félegyházi Híradó* 1921. január 16.

12 BKmL — Kkfh. lt. Iskolaszéki jkv. 1922. szept. 26.

13 BKmL — Kkfh. lt. Iskolaszéki jkv. 1924. december 1.

14 BKmL — Kkfh. lt. Tankerületi gy. jkv. 1923. ápr. 5.

további 15 létesítése csupán terv maradt. Az elmaradást a város nem tudta volna önerőből pótolni, ezért államsegélyért folyamodtak. Az akciót segítette az 1926. évi VII. tc. megjelenése a mezőgazdasági népesség érdekeit szolgáló népiskolák létesítéséről és fenntartásáról. A törvény kiemelten kezelte az Alföld tanyai körzeteinek iskolával való ellátását. Klebelsberg kultuszminister 1926. március 2-án a városnak 20 tanyai iskola és 19 tanítói lakás építésére 5000 millió koronát engedélyezett, amelynek felét államsegélyként, felét kölcsönként kapta a város. 1929. januárra elkészült 8 iskola és három építését megkezdték.¹⁵

Az új iskolák nem csak az oktatási körülményeket javították, jelentőségük az iskolán kívüli népművelés terén is kiemelkedő lett. Kulturális centrumot teremtettek olyan körzetekben, ahol korábban semmilyen közösségi épület nem állt a lakosság rendelkezésére. A kéttantermes iskolák a tanítás egészségesebb körülményeinek megteremtése mellett otthont adtak a felnőttek népművelési estjeinek, az analfabéta-oktatásnak és ismeretterjesztő tanfolyamoknak. Gyakran az orvosi rendelést és az istentiszteletet is az iskolákban tartották, így azok a tanyai élet központjaivá váltak.

1930-ban a belterületen 5, a tanyákon 27 városi katolikus elemi népiskola működött. Ezt kiegészítette a városban két felekezeti (izraelita és református) népiskola.

Az építkezések enyhítették az oktatás nehézségeit, de nem jelentettek teljes megoldást. A lakosság elszegényedésének fokozódása szükségszerűen a gyerekek minél előbbi munkába állítását követelte, hiszen a gyerek sokszor könnyebben kapott munkát — a neki járó kevesebb bér miatt — mint a felnőtt. Különösen tanyán hiányzott sok iskolaköteles. Az V. és VI. osztályba alig járt tanuló.¹⁶ Az analfabéták száma szinte semmit nem csökkent a tíz év alatt. 1930-ban a lakosság 14%-a nem tudott írni-olvasni.¹⁷

Az elemi iskoláknál alig voltak jobb helyzetben a középiskolák. A főgimnázium épületét a Tanácsköztársaság leverése után román csapatok vették igénybe, ezért az 1919/20-as tanévet más iskolákba szétészorva kezdhették meg. A visszaköltözés után több éven keresztül vagy a hosszú szénszünet, vagy a spanyolnátha akadályozta a tanítást. 1924/25-ben ünnepelte az iskola a főgimnáziummá fejlesztésének 30 éves jubileumát. Ebben az évben indult az első reálgimnáziumi tanterv szerint dolgozó osztály.¹⁸ A reálgimnáziumot mint új középiskola-típust az 1924. XI. tc. vezette be. Tantervükben nagyobb teret kaptak a modern nyelvek és a természettudományos tárgyak. A tanulók

15 BKmL — Kkfh. lt. Polgm. Hiv. 13/1929. alapszám, 91/1937 alapszám

16 A tanyai iskolák vizsgái = *Csonkamagyarország* 1927. máj. 29.

17 1920-ban a 6 éven felüli analfabéták aránya országosan mintegy 15%.

18 150 év. A kiskunfélegyházi Móra Ferenc Gimnázium emlékkönyve 133. lap

száma ebben a tanévben 52 fővel ugrásszerűen megemelkedett. A 10 év származási adatait vizsgálva megállapítható, hogy legállandóbb az értelmiségi tanulók száma, a paraszt- és alkalmazott tanulók száma fogyó, a munkásszármazású tanulók száma pedig növekvő tendenciát mutat.¹⁹ Ez részben ellentétes a klebelsbergi kultúrpolitikával, amely a közoktatásban is a „középosztály” gyermekeinek támogatását, anyagi és világnézeti erősítését tekintette fő feladatnak.

Az alapvető nevelési célkitűzés, mint mindenütt, a valláserkölcsi és „hazafias” nevelés volt. Ezeknek rendelték alá az oktatási-nevelési anyagot és módszereket. Az egyház a valláserkölcsi nevelés biztosítására törekedett a tanulók iskolán kívüli tevékenységében is. A tanárok haladó pedagógiai felfogását bizonyítja, hogy a gimnáziumi oktatás és a gyakorlati élet kapcsolatát üzemlátogatásokkal, tanulmányi kirándulásokkal igyekeztek megteremteni.

Az iskola tanári kara 14 főből állt. Közéleti tevékenységük, a közművelődés terén kifejtett aktivitásuk igen jónak mondható. Közülük kerültek ki a népművelési gondnokok, akik a város iskolán kívüli népművelésének szervezését végezték. Tagjai és vezetőségi tagjai voltak a helyi egyesületeknek, ahol gyakran tartottak előadásokat. Kivették részüket a helyi oktatási intézmények felügyeletéből, a Constantinum, a kereskedő- és ipari iskola felügyelőbizottságában, az ipartanbizottságban, a helyi iskolaszékben és a Pest vidéki iskolák tanulmányi felügyelőségében is megtalálhatjuk őket.

A városban egyetlen állami iskola volt, az Állami Tanítóképző Intézet. 1923-tól 5 évfolyamos intézetként működött. 1929-től a tanítóképző tantesülete végezte az okleveles gazdák gazdasági szaktanítókká való átképzését is. A nyári szünetekben sorozatosan rendeztek tanfolyamokat részben a népművelés, részben a tanítói továbbképzés céljára.

A tanulók főleg az Alföld területéről, kisebb részben más településekről kerültek ide. Oktatásukat gazdag könyvtár és kollégium segítette. A könyvtár állományának összetételét sajnos nem ismerjük, de azt tudjuk, hogy a könyvek mennyisége 1930-ra elérte a 4892 kötetet, s ez a városban található legnagyobb könyvgyűjtemény volt.

Tanáraik a főgimnáziumhoz hasonlóan a helyi közélet aktív szereplői, s különösen a gazdák körében, népszerű előadók voltak.

A város oktatásügyében jelentős erőt képviselt a kalocsai szegény iskolanővérek vezetése alatt álló Constantinum leánynevelő intézet. 1920—1924 között anyagi nehézségekkel küzdöttek, ezért telente kénytelenek voltak az iskolát bezárni. 1924-től államsegély biztosította a folyamatos tanítást. 1923-ban a Constantinum iskoláinak új tagozata nyílt. A gazdasági leányiskola,

a polgári leányiskola IV., vagy a gimnázium IV. osztályának elvégzése után, két évfolyamos volt. Elsősorban a birtokos középosztály leányainak gyakorlati és gazdasági nevelését végezte. Tanulói létszáma általában évfolyamonként 10 fő körül mozgott. Az egyházi főhatóság alatt álló Constantinumnak négy tagozata működött: osztott és osztatlan elemi népiskola, polgári leányiskola, középfokú gazdasági nőiskola és tanítóképző. A bentlakásos intézet igen sok vidéki tanulót vonzott.

Nevelési céljaikban a vallásos nevelés dominált, e mellett kiemelten fontosnak tartották a gyakorlati ismeretek elsajátítását. Tanáraik többsége — apácák — iskolán kívüli tevékenységet a katolikus egyletekben fejtett ki.

Az ipari és kereskedelmi tanonciskolák, bár igen nehéz körülmények között, az 1920-as évek után is tovább működtek. Tanáraik közül többen óraadóként tanítottak a gimnáziumi vagy polgári iskolai főállás mellett.

Kiskunfélegyházán új iskolatípusként indult 1926-tól a községi polgári fiúiskola. 1930-ig 174 tanuló iratkozott be.

Az Állami Tanítóképző Intézet kivételével minden iskola közös gondja volt, hogy a város szűkös anyagi lehetőségeit túlságosan megterhelte fenntartásuk. A legszükségesebb felszerelési eszközöket és a tanárok fizetését csak rendszeresen kivetett pótdókkal tudták biztosítani. Többször felmerült az állami kezelésbe adás, de egyezség ezen a téren Klebelsberg minisztersége idején nem született. A kultúrfőlényt hangoztató, de létfenntartási gondokkal küszködő helyi közoktatás a város „cifra nyomorúságát” tükrözte vissza.

A bemutatott gazdasági, társadalmi és oktatási helyzet szolgáltatta azt az alapot, melyre az iskolán kívüli közművelődési tevékenység támaszkodhatott. A helyi kultúrpolitikai törekvések lényegében kapcsolódtak az országos irányvonalhoz, a város mezőgazdasági jellege és a tanyai lakosság nagy száma miatt azonban elsősorban a kisgazdák körében igyekeztek hatékony népművelési munkát folytatni. A kulturális törekvésekben is erősen éreztette hatását a baloldalhoz tartozó két párt: a Szociáldemokrata Párt és a városi életben vezető szerepet játszó 48-as Függetlenségi Párt összefogása.

Témánk tárgyalását elsősorban a megfelelő források hiánya miatt az 1931-es évnél lezárjuk. Ez egyben Klebelsberg miniszterségének is utolsó éve, s egy kultúrpolitikai koncepció érvényesülésének végét jelenti.

1. Az Iskolánkívüli Népművelési Bizottság tevékenysége

Az 1911-ben megalakult Országos Szabadoktatási Tanács, a hamarosan bekövetkező háborús események miatt, működést alig fejtett ki.²⁰ 1920-ban

20 Az 50 877/1911. sz. VKM.rendelet hozta létre.

az Országos Szabadoktatási Tanács újjáalakult, sőt Haller István vallás- és közoktatásügyi miniszter kötelezően elrendelte törvényhatóságokként a szabadoktatási bizottságok felállítását.²¹

Haller István rendelete hatására Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye 1920 novemberi közgyűlésén akarták a Törvényhatósági Szabadoktatási Bizottságot megszervezni. Október 15-én a főispán elnökletével az előkészítő értekezletet meg is tartották, erre hivatkozva már október 16-án elküldte levelét dr. Petri Mór vármegyei királyi tanfelügyelő a kiskunfélegyházi polgármesterhez. Petri kérte, hogy a polgármester javasoljon 12 személyt az alakítandó városi bizottságba társadalmi állás, foglalkozás és vallás megjelölésével. A választ október 28-án elküldték, a javasolt személyek:

dr. Porst Kálmán	főgimnáziumi igazgató, rk.
dr. Katona János	tanítóképző igazgató, rk.
Toldy Jenő	plébános, a Constantinum igazgatója
Dobák István	népiskolai igazgató, rk.
Czegléd Tivadar	nyug. gazdasági tanár, rk.
Illyés Kálmán	református lelkész
Boleszny Antal	főgimnáziumi tanár, rk.
Tóth József	lelkész
dr. Strébl Miklós	orvos, egészségügyi előadó, rk.
Szalay Gyula	főgimnáziumi tanár, a városi múzeum őre, rk.
Szintén György	főgimnáziumi tanár, rk.
Gaál Imre	tanítóképző tanára, református ²²

Az előkészítők a novemberi közgyűlést követően azonnal tervezték megalakítani a tankerületi szabadoktatási bizottságot, melybe szintén a polgármestertől kértek javasolni három személyt, azzal a kikötéssel, hogy azok közül egy a jövőben megalakítandó helyi bizottság titkára legyen.²³ A munkálatok eredményeként végül is az 1920. november 30-án megtartott Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyei rendes bizottsági közgyűlésén, a vármegyei szabadoktatási bizottság feladatairól és megalakításáról szóló szabályrendelet került napirendre, amelyet a közgyűlés elfogadott, és a megyei hivatalos lapban közzé is tett. A szabályrendeletet a VKM. 1921. aug. 10. rendeletével jóváhagyta.

A fenti események következményeként 1921 márciusában Kiskunfélegyhá-

21 210537. IV. sz./1919. VKM. rendelet.

22 BKmL — Kkfh. lt. Polgm. Hiv. 7691/1920. irattári szám.

23 BKmL — Kkfh. lt. Polgm. Hiv. 7691/1920. irattári szám, 17 097/1920. ikt. szám.

zán is megalakult a szabadoktatás bizottsága.²⁴ A bizottság tevékenységét irányító eszmei vonalat Szabó Elemér kecskeméti tanfelügyelő az előkészítő levelezés során egyértelműen meghatározta. „A népművelés céltudatos irányítása, a vallásos és hazafias érzület érvényesülése és a sovíniszta magyar szellem terjesztése azok a fontos kellékek, amelyeknek nemzeti megújodásunk munkájában alapul kell szolgálniuk . . .”²⁵ A bizottság tagjait megválasztó közgyűlésen elmondott beszéde hasonló gondolatokat tartalmazott, kibővítve a konkrét feladatok meghatározásával. „Ki kell mennünk a tanyák közé, fel kell keresnünk otthonában a magyar népet, küzdenünk kell az analfabétizmus ellen, küzdenünk kell a közönyösség ellen, fel kell világosítanunk, hogy jólét, megelégedés csak ezeréves határaink visszaszerzése után lesz . . .”. A szabadoktatás ügye a hivatalos lap hasábjain is gyakran szerepelt, mivel a megye nem minden városában alakult meg olyan gyorsan a helyi bizottság, mint Félégyházán. Az alispán döntő érvként sorakoztatta fel, hogy „a népnek iskolánkívüli oktatása . . . úgy kulturális, mint közgazdasági szempontból megbecsülhetetlen szolgálatot teljesíthet.” Példának említette a nyugati országokat: „. . . ez államok egyikében sem volt kommunizmus s ha tünetei itt-ott mégis mutatkoztak, a művelt s ennek következményeként józan életet élő, tehát gazdaságilag is konszolidált nép, maga fordult ellene s csírájában fojtotta el a vörös rémet.”²⁶

A nép művelését irányító eszmei tényezők tehát már az 1920-as évek kezdetén a szervezési tevékenység megindulásától szinte egységes képet mutattak.

A helyi sajtó a kultúra kérdését mint a tömegek befolyásolásának eszközt tárgyalta. „Nemzeti műveltséget kell adni — írta Porst Kálmán főgimnáziumi igazgató — amely nemzeti nyelv, történelem, irodalom háromságán épül fel . . . mert az iskolázatlan tömeg kezébe került hatalom romlásba dönt.”²⁷ Népfőiskola felállítását követelte, melyet úgy képzelt el, hogy az „ne ismereteket, ne tudományt terjesztő oktató intézmény legyen, hanem amely gyakorlati, nemzeti és polgári élet számára neveljen, mely keresztény világnézetet nyugvó és nemzeti érzésből táplálkozó műveltséget adjon . . . E műveltséget elsősorban a gazdák körében kívánta elhinteni, mivel a gazdatársadalom a magyar nemzet csontváza, tehát azt kell a kultúra eszközeivel erősíteni.”²⁸

24 Megalakult a Szabadoktatási Helyi Bizottság = *Félégyházi Hírlap — Félégyházi Híradó* 1921. március 27.

25 BKmL — Kkfh. lt. Polgm. Hiv. 7691/1920. irattári szám, 3564/1921. ikt. szám.

26 *Pest—Pilis—Solt—Kiskun vármegyei Hivatalos Lap* 1922. szept. 28.

27 Állítsunk föl népfőiskolát = *Félégyházi Hírlap — Félégyházi Híradó* 1921. április 10.

28 Állítsunk föl népfőiskolát = *Félégyházi Hírlap — Félégyházi Híradó* 1921. április 3.

A népfőiskola megszervezését a gazdaijak Testedző Egyesülete kérte, megnyerve a vállalkozáshoz a Szabadoktatási Tanács erkölcsi és anyagi támogatását. Az előadásokat két félévre csoportosították: az első félév 1922. január 8—március 15-éig tartott, a második félév novembertől februárig. Otthont a főgimnázium fizikai előadótermében kaptak, minden kedden és pénteken de. 11—du. 4-ig, minden vasárnap de. 9—11 óráig. Az első félév 120 órás tanterve az alábbiak szerint alakult:

Nemzeti irodalomtörténet	8 óra
Nemzeti történelem	12 óra
Földrajz	8 óra
Társadalom és alkotmánytan	óraszám ismeretlen
Nemzeti művészetünk alapismerete	óraszám ismeretlen
Jogi alapismeretek	óraszám ismeretlen
Földbirtokreform	2 óra
Adóügy	2 óra
Egészségtan	2 óra
Természetrajzi ismeretek	18 óra
Gazdasági ismeretek	24 óra
Elemi ismeretek felújítása és polgári ügyiratok	8 óra

A hiányzó órák hova fordításáról nincs tudomásunk, de így is látható, hogy a tanterv alkalmazkodott Porst Kálmán elképzeléseihez. Az oktatást 40 fő részvételével indították meg.²⁹

Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatási miniszter 1922. október 14. rendeletével az Országos Szabadoktatási Tanács helyett az Iskolánkívüli Népművelés Országos Bizottságát szervezte meg és rendeletet hozott a törvényhatósági iskolánkívüli népművelési bizottságok megalakulásáról is. Az INB létrehozásával centralizálta, és teljes egészében a VKM felügyelete alá vonta a népművelést, biztosítva ezáltal a neonacionalista eszmék egységes terjesztésének szervezeti kereteit.

A szervezeti keretek megteremtése mellett a népművelés gyakorlati megvalósítóinak, a tanítóknak, ideológiai és gyakorlati ismeretekkel való ellátásáról is gondoskodtak. Városunkban 1922 júliusában az ország különböző részéről érkezett tanítók és 11 vármegye szabadoktatási titkárai készültek a felnőttek oktatására, a népművelési előadóknak a tanítóképzőben tartott tanfolyamán.³⁰

29 Népfőiskola városunkban = *Félegyházi Hírlap* — *Félegyházi Híradó* 1922. január 8.

30 A népművelési előadók tanfolyama = *Csonkamagyarország* 1922. július 6.

A VKM által, Angyal János központi szabadoktatási titkár igazgatása alatt rendezett tanfolyamon 156 hallgató vett részt. Az analfabéták oktatásának a szabadegyetemek tudományos előadásainak módszertanával, szervezési ismereteivel ismerkedtek. A kiképzett tanítók vitték szerte az országba az eszmét, a kultúrfőlény megteremtésének gondolatát, de vittek sok hasznos gyakorlati tudnivalót is, melyet a meginduló különféle tanfolyamok bizonyítottak.

Félegyházán az analfabéták számának nagysága szinte szükségszerűvé tette, hogy elsőként számukra szervezzenek tanfolyamokat. Az oktatás a legkönnyebben szervezhető katonák körében kezdődött.³¹ A népművelési titkár — a hivatalos név megváltozása ellenére egészen 1924-ig a Szabadoktatási Tanács Helyi Bizottsága titkára —, Móczár Miklós beszámolójából fény derül az egyéb tevékenységre is. 1922—1923 év telén 7 tanyai iskolánál tartottak felnőttek részére összesen 26 ismeretterjesztő és népies előadást. Az előadónak azonban — panaszolja Móczár — egy-egy olyan előadásért, amely a helyszínre való oda- és visszautazással együtt 5—6 órába tellett, az állam csak 30 koronát adhatott. A 6 hétig működő népfőiskolai tanfolyam 13 előadója pedig teljesen ingyen végezte nevelő, oktató munkáját.³² Az anyagi nehézségek kiküszöbölésére a bizottság a következő év terveinek ismertetése mellett 120 000 korona támogatás megszavazását kérte a képviselőtestülettől. A megszavazott összegből 16 tanyai iskolánál, iskolánként 6 előadás megtartását tervezték: történelmi, alkotmánytani, irodalmi, egészségügyi, mező- és szőlőgazdasági kérdésekről. A tanyai lakosság mellett a városi ifjúság nevelésére is gondot fordítottak. A fiatalok oktatására elsősorban a különféle katolikus egyletekben és a Gazdasági Egyesület keretében került sor. 1923 novemberében a tanítóképzőben a város felnőtt lakossága részére indult közművelődési sorozat.³³ A vetítettképes előadások közönsége a századforduló közművelődési előadásaihoz hasonlóan a lakosság polgári rétegeit foglalta magába.

Az iskolán kívüli népművelési munkáról a polgármesternek negyedévenként kellett jelentést küldenie az alispánhoz mint Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye Központi Népművelési Bizottsága (továbbiakban KNB) elnökéhez. A KNB ajánlásokat, minta munkaterveket küldött a községeknek és városoknak és gazdálkodott a megye népművelésre fordítható pénzéből. Technikai eszközöket, diasorozatokat ajándékozott a helyi bizottságoknak. A KNB feladatait rögzítő szabályrendelet 2. §-a többek között kimondta, hogy a

31 Tanterem az analfabéták oktatására = *Félegyházi Közlöny* 1922. március 5.

32 BKmL — Kkfh. lt. Polgm. Hiv. I. 96/1923 irattári szám, 228/1923. ikt. szám.

33 közművelődési előadások = *Félegyházi Hírlap* — *Félegyházi Híradó* 1923. november 4.

rendezett tanácsú városok és községek kötelesek az előadói tiszteletdíjak viseléséhez az alispán által évenként előre megállapított összeggel hozzájárulni.³⁴ Kiskunfélegyháza esetében ez a lakosság számának függvényeként 2 000 000 korona volt.

A népművelési bizottság anyagi támogatása komoly ellenállásba ütközött. A város igyekezett a kívánt támogatás összegét csökkenteni. Ekkor a lakosság életszínvonala nem érte el a háború előtti szintet. Az ellátatlanok száma már 1920-ban 8—9000 fő körül volt, s számuk az évek során nem csökkent.³⁵ Az elégedetlenség az iparosok és a kereskedők körében is növekedett. A gazdasági bajokon segíteni nem tudók fokozottan vették igénybe az ideológiai fegyvereket. „Szégyen keresztény magyarnak Az Estet, a Csonkát, Az Ujságot, A Népszavát . . . olvasni . . . ma minden becsületes magyarnak tűrni áldozni kell . . .” — írta Gaál János a Félegyházi Hírlap vezércikkében.³⁶ Az elégedetlenség sztrájkokban is megnyilvánult. 1924 márciusában a kiskunfélegyházi egyesült gőzmalomban, mely a budapesti Viktória malom érdekeltségéhez tartozott, 125 munkás sztrájkolt.³⁷ Egyfelől tehát a fokozódó elégedetlenséggel és a pénzügyi nehézségekkel találta magát szemben a városi vezetés, másfelől a KNB sürgetésével a népművelési munka fokozását illetően.

A fentiek ismeretében érthető, hogy a népművelés nagymértékű anyagi támogatásának igénye nem váltott ki osztatlan lelkesedést a képviselők közül. Az 1923. évi költségvetés 200 milliós deficittal zárult, ezért kérték az 1923. évre esedékes összeg elengedését valamint azt, hogy az 1924-re megszavazott 2 000 000 koronát az alispán a helyi népművelés céljaira utalja vissza. A kérelem nem járt sikerrel, s a továbbiakban már csak a késedelmi kamatok elengedését kérvényezték, hivatkozva a város fizetéseképtelenségére.

Az analfabétizmus felszámolása érdekében az alispán elrendelte az írástudatlanok összeírását. Az 1920-as népszámlálás egyéni lapjairól a KSH-tól megrendelt kimutatás mintegy 8000 analfabétáról készült el. Többségük külterületen élt, s e tény még fokozottabban terelte a figyelmet a tanyai népművelés felé. A tanyai tanítók ülésén a tanítók köteleességét három pontban foglalták össze:

1. A mindennapi iskola 6 osztályának vezetése
2. Az ismétlőiskola vezetése
3. A felnőttek oktatása³⁸

34 *Pest—Pilis—Solt—Kiskun vármegyei Hivatalos Lap* 1923. április 19., 231. lap.

35 *Félegyházi Közlöny* 1920. november 28. Hír.

36 A múlt és jövő = *Félegyházi Hírlap — Félegyházi Híradó* 1922. december 10.

37 Sztrájk a kiskunfélegyházi egyesült gőzmalomban = *Csonkamagyarország* 1924. március 23.

38 BKmL — Kkf. lt. Tanyai tanítók ülésének 1923. augusztus 31. jegyzőkönyve.

Ellent mondott és akadályozta a fenti kötelességek teljesítését a tanyai iskolák siralmas állapota, mely a rendes tanítást is alig tette lehetővé. Ez a helyzet csak 1927-től, az állami kölcsön segítségével megépített iskolák elkészülte után javult. 1923-ban még a műszaki tanácsnok jelentése szerint: „... a tanyai iskolák oly lerongyolt, rozoga állapotban vannak, hogy inkább istállóknak lehet nézni, mint a műveltség felszentelt csarnokának.”³⁹

A felnőttek részére szervezett tanfolyamok és előadások számáról ebből az időszakból nincs tudomásunk. A nehézségekről a sajtó kesergő cikkei tájékoztatnak.

1924 novemberében 3 évi működés után lemondott a Szabadoktatás Helyi Bizottságának titkára, Móczár Miklós.⁴⁰ Ugyanebben az évben VKM-rendelet szabályozta az iskolán kívüli népművelés ügykörét. A rendezett tanácsú városokban népművelési bizottságot létesítettek, melynek gyakorlati munkáját a népművelési gondnok végezte. Félegyházán Zsadányi Nagy Árpád reálgimnáziumi tanár töltötte be a tisztséget.

A népművelési gondnok kötelessége volt a helyi terveket a helyi bizottság útján, azaz a polgármester mint bizottsági elnök közbejöttével, a megyei központi bizottsághoz betervezni és annak utasításait végrehajtani. Ő gondoskodott az előadások és tanfolyamok előadóiról, a szükséges szemléltetőeszközökről, az irodai ügykezelésről: pénztárcönyv vezetéséről, a költségvetés és számadás elkészítéséről. Mindezért fegyelmi felelősséggel tartozott, és mérsékelt összegű tiszteletdíjat kapott, amit a törvényhatósági népművelési bizottság fedezett.

1925-től az analfabéták részére szervezett tanfolyamok megtartása kötelező lett. A népművelési bizottság hatáskörét is szélesítették. Minden előadást — bárki vagy bármely testület tartotta — a helyi bizottság tartott nyilván és jelentett a tankerületnek.

A mintegy fél évtizedes szervezés és átszervezés ellenére a gyakorlati munka fellendülése csak 1926 után dokumentálható. 1925—26. évben a helyi bizottság a város belterületén négy ismeretterjesztő kurzust szervezett, ebből hármat ingyen tartottak, hogy a megmaradt előadói tiszteletdíjakból vetítőgépet vehessenek a tanyai tanfolyamok megindításához. A városi költségvetésbe 1926. évre 800 000 koronát állítottak be a népművelésre. Az előírányzott összeg a következő évben jelentősen megnövekedett, bár a gondnok által kért 7140 pengőt a számvevőség javaslatára a közgyűlés 3500 pengőre lecsökkentette.

1926-ra tehát rendelkezésre állt a pénzügyi fedezet. A városban tartott

39 A kultúra szégyene = *Csonkamagyarország* 1923. szeptember 2.

40 BKmL — Kkfh. lt. Polgm. Hiv. 7691/1920. irattári szám, 17 343/1924. ikt. sz.

népművelési előadóképző tanfolyamokon 1920—1926-ig kiképeztek 162 személyt, csaknem az egész városi tantestületet. Ennek ellenére a félegyházi népművelési munka hiányosságai miatt az alispán többször is elmarasztalta a polgármestert, akit a fokozódó pártharcok is egyre nehezebb helyzetbe hoztak. Az Egységes Párt pozíciói erősödtek, a város irányításában pillanatnyilag még hatalmon lévő függetlenségi párttal szemben. A helyi problémák miatt elfoglalt polgármester nem jelent meg a KNB 1926. december 16-i teljes ülésén, ezért az alispán ismételten szigorúan figyelmeztette: „... mert a népművelésnek a város területén való irányítása miatt fontos, hogy a Polgármester úr a törvényhatóság népművelési központjának, sokszor a nyilvánosságot nem érintő kérdéseit is ismerje”.⁴¹

A sok figyelmeztetés, a központ szaporodó ajánlásai és számonkérő levelei hatására 1927. szeptember 28-án újraválasztották a helyi népművelési bizottság vezetőségét. Elnök Dr. Holló Béla polgármester, alelnök Dr. Rády Lajos városi főjegyző, népművelési gondnok Zsadányi Nagy Árpád reálgimnáziumi tanár lett. A tagok között is történt néhány személycsere. Az új bizottság foglalkozás szerinti összetétele: két plébános, három iskolaigazgató, egy tanár, két orvos és egy állatorvos. A tényleges munkát végző gondnok 1927-től évi 600 pengő tiszteletdíjat kapott, havi 50 pengős részletekben. Munkájáról félévenként beszámolót kértek, s hivatalos óráinak megtartásához kiutaltak számára egy asztalt a levénteügyosztály helyiségében.

Zsadányi már az első beszámolójában ismertette, hogy az agyonszervezett és központosított népművelési munkának a hangzatos ideológiai célok és közvetelmények mellett milyen belső buktatói voltak. A vármegyei népművelési titkár buzdította a népművelési munka fokozására, még konkrét anyagi segítséget is ígért. Az ígéretből azonban semmi sem realizálódott, viszont megnövekedett a bürokrácia. Fél év alatt — mint írja — 5 teljes költségvetést és tervezetet, 2 jelentést írt és mintegy 40 leiratra válaszolt. Ennek ellenére a népművelési munkához sem jóváhagyást, sem anyagi hozzájárulást nem kapott. A lecsökkentett városi támogatás összegét sem egészítették ki, sőt még a megyei központ követelt — és kapott — 530 pengőt.⁴²

Az 1926—1927-es évad külterületen végzett népművelési munkájának eredménye egy analfabéták számára tartott tanfolyam, Csólyos puszta II-es körzetében, ahol 28 hallgatót — földműves és cseléd — oktattak, 156 órában.

41 BKmL — Kkf. lt. Polgm. Hiv. 6402/1928. alapszám.

42 BKmL — Kkf. lt. Polgm. Hiv. 72/1928. alapszám: Kiskunfélegyháza rt. város Iskolánkülső Népművelési Bizottsága 1927. szept. 28. jegyzőkönyve.

Fordulat az 1927-1928-as évadban következett be. A végzett munka:

1. Analfabéták számára tanfolyam		120 óra
ebből: írás-olvasás	heti 12 óra	
számtan	heti 6 óra	
ének és		
irredenta	heti 2 óra	
2. Tanyai előadási ciklus		24 előadás
ebből: előadás	heti 2 óra	
film	heti 1 óra	
3. Előadási ciklus a Mária kongregációban		24 előadás
magyar történet és művelődéstörténet	6 óra	
magyar földrajzi és irredenta	6 óra	
szociális	3 óra	
természettudományi	3 óra	
test és egészségtani	6 óra	
Filmkíséret: 12 előadásnál		
4. Előadási ciklus a Kat. Leányegyesületben		24 előadás
erkölcsi	heti 4 óra	
történeti	heti 4 óra	
földrajzi	heti 4 óra	
egészségtani	heti 4 óra	
gazdasági	heti 8 óra	
Filmkíséret: 12 előadásnál		
5. Előadási ciklus a Kat. Gazdalegény egyesületben		24 előadás
erkölcsi	heti 2 óra	
irredenta	heti 2 óra	
test és egészségtan	heti 4 óra	
szociális	heti 4 óra	
gazdasági	heti 12 óra	
6. Ismeretterjesztő tanfolyam az iparossegédeknek		120 előadás
Az ember lelki és erkölcsi világa	10 óra	
Testi és egészségtani ismeretek	10 óra	
Szülőföld és honismeret	8 óra	
Ipari és technológiai alapismeretek	8 óra	
Gyakorlati számolás, mérés, fogalmazás		
és egyszerű könyvelés	24 óra	
Természettudományi ismeretek	6 óra	
Társadalmi ismeretek	6 óra	
Jogi ismeretek	6 óra	

Nemzeti élet és művelődés	24 óra
Ének	6 óra
Önképzőkör, a tanultak önálló feldolgozása és előadása a hallgatók részéről	12 óra ⁴³

Az ismertetés azokat az előadásokat tartalmazza, amelyeket a város költségvetéséből finanszíroztak.

A tematikából szembetűnő a törekvés a központi népművelési koncepció megvalósítására. A területi revízió gondolatát hangoztató irredenta előadások minden tanfolyamon szerepeltek, de közvetve a történeti, földrajzi, szociális és társadalmi ismeretek címszó alatt megtartott előadások is a revízió eszmei alátámasztását szolgálták. Az ének a hazafias dalok közös tanulását és éneklését jelentette, s bizonyára a köpontilag küldött filmek eszmei mondanivalója sem tért el az említettektől.

1928-tól VKM-rendeletre a népművelési kiadások költségvetése és számadása naptári évre készült. Ekkor már minden tanyai iskolában tartottak analfabétáknak oktatást vagy elemi ismeretterjesztő tanfolyamokat. Megszaporodtak a látványos ünnepek, a vasárnapi kultúrünnepek. Ezek rendszerint a tanyai felnőttek és iskolások mutatták be a tanító által betanított irredenta szindarabokat, dalokat, hazafias verseket. A költségvetésbe beállított összeg — melyet el is költöttek — 190 000 pengő volt. A tetemes összeget a belügyminiszter utólag nem hagyta jóvá, lecsökkentette 3000 pengőre, de mint a Csonkamagyarország írta, ez már „eső után köpönyeg”; az elköltött pénzt nem volt miből visszafizetni.

Szembetűnő a törekvés, hogy a népművelés előtérbe állításával fedjék el a növekvő gazdasági nehézségeket, de semmilyen hangzatos előadás, „hazafias” újságcikk nem terelhette el a figyelmet a fokozódó nyugtalanságról. A munkások követelték a munkanélküli segély bevezetését, az OFB. által kiosztott házhelyek árának csökkentését. Dr. Horváth Zoltán, a 48-as Függetlenségi Párt képviselője megrázó cikkben foglalta össze a város gazdasági helyzetét. „... Panaszkodnak, hogy a gabona olcsó. A mustért a kékkő árát sem kapják meg. Hitelt a bankok bevonják, újat nem folyósítanak. Iparcikkekre nincs fogyasztó. Kereskedő a napi kiadásait sem tudja kiárulni. A munkás a piacon munkaerejét hétszámra hiába kínálgatja. Nincs munka... A tél már a nyakunkon van. Nincs kenyér. Nincs fűteni való. Nincs ruha. Nincs lábbeli...”⁴⁴A hibát a kormányban, és nem a fennálló rendszer-

43 BKmL — Kkfh. lt. Polgm. Hiv. 72/1928. alapszám, Zsadányi Nagy Árpád beszámolója.

44 HORVÁTH Zoltán: Elkeseredés az egész városban = *Csonkamagyarország* 1929. október 27.

ben kereste. Követelte Bethlen István miniszterelnök lemondását. Az 1929-es helyi választáson a függetlenségi és a szociáldemokrata párt egy listán indult. A választási hadjárat nem járt sikerrel. Az erősen katolikus Félégyházán az egyház teljes befolyását latba vetette. A tanyai lakosság megnyerése, melyhez a népművelési előadások is hozzájárultak, az Egységes Párt győzelmét eredményezte. Új polgármester, Dr. Tóth József került a város élére. Vezetése alatt fokozódott a jobbra tolódás, a „keresztény nemzeti szellem” eszméinek térhódítása.

Az 1929—1930-as évek munkatervét még a választások előtt Dr. Holló Béla polgármester elnökletével állította össze a bizottság. Népművelési gondnok ismét Móczár Miklós lett, a bizottsági tagok számát 30-ra emelték. Terveket népművelési évre — őszi, téli, tavaszi hónapok —, költségvetést és zárszámadást viszont naptári évre készítettek. A tervezésről a sajtó cikkei tájékoztatnak. A tanyai lakosság számára 4 analfabéta-tanfolyamot, 20 elemi ismeretterjesztő tanfolyamot, 10 általános ismeretterjesztő és két ének tanfolyamot szerettek volna tartani.⁴⁵ Decemberben már minden tanyai iskolánál megkezdődött a felnőttek oktatása. Analfabéták számára 4 iskolánál 20—20 hallgatóval indult tanítás. Elemi ismeretterjesztő tanfolyam 17 tanyai iskolánál kezdődött, iskolánként 35—70 hallgatóval.⁴⁶ Népies ismeretterjesztő előadássorozat 7 tanyai iskolánál volt. A népművelést 10, egyenként 130 kötetes könyvtár, 3 vetítőgép, 5 hangszórós rádió és két gramofon — a hozzátartozó 34—34 lemezzel — segítette.⁴⁷ A lemezeken a népdalok mellett a Magyar Hiszekegy, a Himnusz, Szózat, Rákóczi és Hunyadi induló és a Kossuth-nóta szerepelt. Az 1929—1930-as évad népművelési terve egyben az új tanyai iskolák belépését is tükrözi, melyek önmagukban is nagy vonzerőt jelentettek a tanyai lakosság számára.

A népművelési gondnok tiszteletdíja 1929-től az előadói díjak 20%-a lett. Ez ösztönözte arra, hogy minél több előadást szervezzen. A gondnok mellett a népművelési bizottság ügyvezető elnöke is kapott évi 500 pengő tiszteletdíjat.

Klebelsberg kultuszminiszter többször járt Félégyházán, ahol elsősorban iskolaépítési programja miatt, de neonacionalista eszméi miatt is lelkesedéssel fogadták.⁴⁸ Az új polgármester és pártja teljes mértékig támogatta a népművelési programot. Gyakran vett részt személyesen az előadásokon, és

45 Az iskolán kívüli népművelési bizottság = *Félégyházi Hírlap — Félégyházi Híradó* 1929. október 6.

46 Tanyai népművelés = *Félégyházi Hírlap — Félégyházi Híradó* 1929. október 6.

47 Gramofon a tanyai népművelés szolgálatában = *Félégyházi Hírlap — Félégyházi Híradó* 1929. szeptember 22.

48 Ekkor már felépült 12 új tanyai iskola, amelyre a város kölcsönfizetésre vállalt hozzájárulását is elengedte a kultuszminiszter.

tartott beszédet a magyar kultúrfőlényről, a magyar feltámadásról, melyben a népnevelés és a tanyai tanítók szerepét hangsúlyozta. Ennek ellenére az 1930/31-es évadban csökkent a népművelési akciók száma, de a tanyai lakosság körében szervezett előadások és tanfolyamok túlsúlya megmaradt.

Az áttekintett időszakban az iskolán kívüli népművelési bizottság által irányított népművelés — bár sok negatív elemet hordoz — tartalmaz pozitívumokat is. Az ismeretek között, melyek terjesztését segítették, sok hasznos gazdasági és egészségügyi ismeret is helyet kapott. A klebelsbergi koncepció jegyében felépített tágas, nagyablakos, tanyai iskolák a felnőttek közösségi művelődésének lehetőségeit is javították. A rádiók, az újságok a filmvetítések nemcsak szórakoztatták a télen jobban ráérő tanyasiakat, hanem kitekintést biztosítottak számukra, közelebb hozták az ország eseményeit. Segítettek sok babonás szokás felszámolásában, de ugyanakkor az irredentizmus, a kultúrfőlényrel elérhető területi revízió hamis eszméit is elhintették.

2. Egyesületek

A Tanácsköztársaság bukását követő terror időszaka nem kedvezett az egyesületi élet megindulásának. Az emberek elsősorban gazdaságilag próbáltak talpra állni. A közeleti szerepléstől még kulturális területen is visszahúzódtak. A dualizmus időszakában működő egyesületek felélédeése körülbelül a helyi szabadoktatási bizottság megalakulásával egyidőben kezdődött. Az időbeli egybeesés nem véletlen, hiszen a szabadoktatás szervezői maguk is keresték azokat a lehetőségeket, melyek ismeretterjesztő céljaik megvalósításához, az új kultúrpolitikai koncepció terjesztéséhez befogadó közeget biztosítottak. A városi vezetés tehát támogatta az egyesületek újjáélesztését, de az 1921-es 1922-es évben már az egykori társaskörök tagsága is igényelte a közösségi szórakozás és művelődés lehetőségeit. Fokozatosan újjászerveződtek a gazdák, polgárok és külön a nők egyesületei, feléledtek a daloskörök. A munkásság körében pedig a szakegyletek és a Szociáldemokrata Párt igyekezett a művelődés közösségi kereteit megeremteni.

Kisgazdák egyesületei

A Gazdasági Egyesület, amely működését 1919—1920-ban szüneteltette; 1922. májusában már 1600 fős taglétszámot jelentett a polgármesternek. Tevékenységük elsősorban érdekvédelmi feladatokra korlátozódott. A tiszti-karba még könyvtárost sem választottak. Az egyesület taglétszáma hamar-

san visszaesett, egy év múlva már csak 600 tagról tett jelentést a rendőrkapitány.⁴⁹

A főleg érdekvédelmi Gazdasági Egyesület mellett megkezdte működését az 1918-ban alakult *Kisgazdák Egyesülete*. Elsődleges feladatuknak szintén az érdekvédelmet tekintették, de a szakmai műveltség terjesztése és a politikai kérdések megvitatása sem hiányzott tevékenységükből. Az egyesület keretén belül 1922 januárjában megalakult a helyi Kisgazda Párt.⁵⁰ Művelődési tevékenységük csökkent. 1921-ben még szerveztek gazdasági szakelőadásokat, de később a művelődés kérdése a perifériákra szorult. 1925-ös közgyűlésükön Dr. Horváth Zoltán nemzetgyűlési képviselő az egyesületek kulturális feladatairól beszélt, de az érdekvédelem fokozását szavazták meg.⁵¹ A szakismeretek gyarapításához a Duna-Tisza közti Mezőgazdasági Kamara is igyekezett hozzájárulni. Telente 6—8 napos tanfolyamokat szervezett, de hatását inkább a tanyai lakosság felé érezte. A tanyai tanítóknak pl. ingyenesen küldte szaklapját, a Magyar Rónát.⁵²

A gazdatársadalom kulturális irányítását az egyház is feladatának tekintette. Befolyását főleg az ifjúságra terjesztette ki. 1922-ben kezdték szervezni a *katolikus gazdaleányok és gazdaleányok egyesületét*. Alakuló üléseit a Katolikus Népszövetség helyiségében tartották. Feladatuknak a valláserkölcsi és hazafias érzés ápolását, a gazdasági műveltség terjesztését vallották. Alapszabályaikat a polgármester — tekintettel az egyesület nemes céljára — a váci püspök útján pártolón terjesztette a belügyminiszterhez. Ennek ellenére, mivel az az egyesületi jognak nem felelt meg, a jóváhagyás egyenlőre elmaradt.⁵³ Az egyesületek ideiglenesen tovább működtek. Új alapszabályaikat, mely mind a legény, mind a leány egyesületnél teljesen egyforma, 1926. október 24-én terjesztették jóváhagyásra. Céljuk: „... a tanköteles kort túlhaladott ifjúságnál a vallás-erkölcsös életnek és a hazafias érzületnek ápolása; a hasznos ismeretek terjesztése, az ifjúságnak illemtudásra, a tekintély tiszteletére szoktatása; a veszélyes időtöltéstől való visszatartása . . . 4. §. Az egylet kitűzött céljainak elérésére ünnepélyeket, felvonulásokat, előadásokat tart, ifjúsági könyvtárt létesít, felkarolja a testedzést, nemesen szórakoztató multságokat rendez, daloskört létesít.”⁵⁴ Erre az alapszabályra 1927 januárjában megkapták az egyházi hatóság jóváhagyását, 1927 júliusában pedig a belügyminiszter jóváhagyását. Működésük során tanulmányi

49 BKmL — Kkfh. lt. Rendőrkapitány elnöki iratai 380/1923. sz.

50 Zászlót bontott a kisgazdapárt = *Félegyházi Közlöny* 1922. január 22.

51 Kisgazdák Egyesülete = *Csonkamagyarország* 1925. január 11.

52 Duna—Tisza közt Mezőgazdasági Kamara évi jelentése 1929—1930. Kecskemét, 1930.

53 BKmL — Kkfh. lt. Polgm. Hiv. 3454/1922. irattári szám.

54 Pest megyei Levéltár (továbbiakban PmL.) IV. 477—71. IV. 477—70.

utakat szerveztek, háziipari tanfolyamokat rendeztek. Ezeknél a rendezvényeknél az egyesület jelentős költségtérítéssel segítette a tagokat.⁵⁵ 1927-ben a VKM-től egy vetítőgépet és 250 műből, 270 kötetből álló könyvtárt kaptak.⁵⁶ Érdekes módon a megyei népművelési bizottság nem engedélyezte részükre filmek bérelését. Az okokat nem ismerjük. Gyakran rendeztek mulatságokat, műkedvelői előadásokat a helyi népművelési bizottság és saját szervezésükben is tartottak. Az előadások tematikai összetételét jól tükrözi az 1929-es őszi—téli időszak programja.

- Szeptember: A búza árának változásai
előadó: Toldy Jenő plébános
Tarlóhántás és az őszi mélyszántás előnyei
előadó: Neth Aladár gazdasági isk. tanár
- Október: Előadás a villamosságról, kísérletekkel
előadó: Rozsonday Zoltán Tanítóképző tanára
- November: Tompa Mihály: Három daru c. művét ismertette
Kaposi János tanító
Társadalmi életformák és azok kialakulása
előadó: Toldy Jenő plébános
- December: Hogyan lett Nyomorfalvából Gazdagfalva
vetített képekkel
előadó: Móczár Miklós
Aktuális gazdasági kérdések
előadó: Móczár Miklós
Mit vettek el tőlünk a csehek?
vetített képekkel
előadó: Kaposi János tanító
János vitéz — ismertette Szabó Mária tanítónő
Tompa Mihály versei — ismertette Kaposi
János tanító⁵⁷

A vasárnap délutánonként tartott előadásokat összekötötték lemezhallgatással, daltanulással. A tematikából is kitűnik, hogy az ideológiai szempontok, a trianoni sérelmek hangoztatása az egyesületben is központi helyet kapott. Az előadók is a szabadoktatási tevékenység ellátására kiképzettek közül

55 Kosárfonó és kötőtanfolyam = *Csonkamagyarország* 1926. január 24. Dunántúli gazdasági tanulmányút = *Félegyházi Hírlap* — *Félegyházi Híradó* 1929. május 19.

56 A gazdasági egyetek új könyvtára = *Csonkamagyarország* 1927. december 25.

57 Hírek = *Félegyházi Hírlap* — *Félegyházi Híradó* 1929. szept. 29. október 12., november 24., december 8., december 15., december 22.

kerültek ki; Móczár Miklós egy ideig a szabadoktatási bizottság titkára is volt. Így természetes, hogy a központi népművelési irányelvek érvényesültek.

Az említett egyesületek elsősorban a városi gazdákat és gyermekeiket vonták hatókörükbe. A tanyákon már 1913-tól létezett a *Csólyos-Pálos pusztai Gazdakör*, mely a világháború és a forradalmi események miatt csak az 1920-as években kezdte meg tényleges működését. Céljuk: „... általában a hazai, különösen a csólyosi tanyákon földműveléssel foglalkozó néposztálynak szellemi és anyagi jólétét előmozdítani... a közművelődést és a gazdasági szakértelmet társadalmi úton terjeszteni és elősegíteni, a mezei gazdaság terén tapasztalható hiányok és akadályok elhárítására működni, a helyesnek felismert intézményeket vagy újításokat támogatni és ápolni... társadalmi tekintetben pedig a közszellemet ébrentartani.”⁵⁸ Mérsékelt tevékenységet fejtettek ki. Ismeretterjesztő előadásokat hallgattak és kapcsolatot teremtettek a vármegyei gazdasági egyesülettel valamint a „Falu” Magyar Gazda és Földműves Szövetséggel, melyek, többnyire irányították tevékenységüket. Az olvasás iránti igény élénk lehetett, mert a könyvtáros mellé helyettes könyvtárost is választottak.⁵⁹ Taglétszámuk 50—100 fő között mozgott.

A *Ferencszállási Gazdakör* szintén a tanyai gazdák összefogására alakult 1927-ben mint a Magyar Gazdaszövetség tagja. Alapszabályként a szövetség tagjai részére 1923-ban kinyomtatott alapszabályt fogadták el. Céljaik közül csupán néhány gondolatot emelünk ki: „A haza földje és a földművelés iránti szeretet fejlesztése, az ősi földhöz való ragaszkodás fokozása... a kisgazdák helyzetének javítása... a mezőgazdasági munkások érdekeinek felkarolása, ... a mezőgazdasági ismeretek terjesztése.”⁶⁰ Az alakulási jegyzőkönyvet 30-an írták alá. A kör létszáma később gyarapodott. Tevékenységüket a gazdaszövetség irányította. A földművelésügyi minisztérium anyagi támogatásával 1930-ban népházat építettek. Az építkezéshez a város is hozzájárult 5000 db téglával. Az időszakunkban épült népházak lényegében a későbbi kultúrházak megfelelői. Az ország területén számos népházat építettek állami támogatással, 1928-ig 95-öt. Félegyházán kettő is épült, mindkettő tanyai körzetben.

A Ferencszállási Gazdakörrel megegyező alapszabály szerint ugyancsak 1927-ben alakult meg a *Galambosi Gazdakör*. Az alakulás megszervezését maga Kiss István egységes párti képviselő kezdeményezte, s több, városi párthíve is belépett a kisbirtokosokból álló kör alapító tagjai sorába.⁶¹ Népházukat 1930-ban avatták fel. Az építkezéshez, amely 18 000 pengőbe

58 PmL — IV. 477. — 36. Kiskunfélegyháza, Csólyospusztai Gazdakör alapszabályai.

59 BKmL — Kkfháza lt. Polgm. Hiv. iratai I. 2551/1922. iratt. sz. 10 995/1922. ikt. sz.

60 PmL — IV. 477—73.

61 PmL — IV. 477—75.

került, a Földművelésügyi Minisztérium 10 000 pengőt, a város pedig 5000 téglát adott.⁶² A korábban iskolában tartott előadásoknak, rendezvényeknek az új művelődési intézmény a felnőttek igényeihez igazodó, az iskoláknál megfelelőbb helyet biztosított.

A népházak avatását az egyesült Keresztény, Kisgazda, Földmíves és Polgári Párt (Egységes Párt) politikai sikerként állította be, mert a közelgő képviselő-választásokhoz ütőkártyaként kezelte a tanyai lakosságot. Fényes avatóünnepségeket rendeztek a szokásos köszöntőkkel és lakomával. A tomboló gazdasági válságra az általános elégedettség közben csupán az ünnepséget követő jótékonykodás hívta fel a figyelmet. 45 pár cipőt osztottak ki a „nemzetföntartó” birtokos gazdák gyermekei között.⁶³ A párt lapja, a Félégyházi Hírlap ujjongva írta: „... létesüljenek a Népházak, a tanyai világnak azok a kaszinói, ahol az iskolázáson átment nemzedék valláserkölcsös, hazafias szellemű művelődési vezetést és irányítást kaphasson.”⁶⁴

Polgári rétegek egyesületei

A polgárság és értelmiség felső rétegét továbbra is a *Kaszinó* fogadta be. Életük teljesen befelé forduló volt. A helyi sajtó csupán a tisztújításokról közölt pársoros híryanagot. Iratanyaguk nem maradt meg. A társasági élet zártkörű, elsősorban szórakoztató formáit részesítették előnyben. A kaszinó művelődést segítő tevékenysége közvetve, gazdag könyv- és hírlapanyagán, valamint a más egyesületekben vezető szerepet vállaló tagjain keresztül érvényesült.

A polgárság liberális gondolkodású tagjaiból, iparosokból és gazdákból verbuválódott az a csoport, amely a Függetlenségi Párt befolyása alatt álló *Népkörbe* tömörült. A körnek 1920-ban 600, 1923-ban már 800 tagja volt.⁶⁵ Szerettek volna sportosztályt is alakítani, de az alapszabály ilyen irányú módosítását a belügyminiszter nem engedélyezte.⁶⁶ Az egyesület a város politikai életében nagy szerepet játszott. Céljaik között a tagság művelődésének előmozdítása, az önképzés segítése és politikai kérdések megvitatása egyaránt szerepelt. A választott elnök Szintén György gimnáziumi tanár volt, de az igazi vezető a Függetlenségi Párt képviselője, dr. Horváth Zoltán, akinek legfőbb helyi támogatói ebben a körben tömörültek. Amikor az

62 BKmL — Kkfháza lt. 233/1929. ky.

63 *Félégyházi Hírlap* — *Félégyházi Híradó* 1930 máj. 18. hír.

64 Alföldi problémák = *Félégyházi Hírlap* — *Félégyházi Híradó* 1930. május 4.

65 BKmL — Kkfháza Rendőrkapitány eln. iratai 380/1923. sz. BKmL — Kfháza Polgm. Hiv. iratai I. 7077/1920. iratt. sz.

66 BKmL — Kkfháza Polgm. Hiv. iratai I. 1672/1911. iratt. sz.

1926-os választásokon Horváth Zoltán a kormánypárti Kiss Istvánnal szemben vereséget szenvedett, az ellenzékbe kényszerült párt a Népkörben folytatta tovább munkáját. Rendszeresen szerveztek műkedvelő előadásokat is, a korábbi Iparos Ifjak Egylete által rendezett „fillér estélyek” mintájára.⁶⁷ Énekkart alakítottak, amelyben 30—35 tag vett részt.⁶⁸ Jelentős könyvtáruk volt, ahol hetenként tartottak könyvtári órákat, külön a felnőttek és külön az ifjúság részére. Az egyesületi élet jelentős része azonban hazafias ünnepségen való részvételen, társasvacsorákban és korteshadjáratokban valósult meg.

Az *Ipartestület*, bár elsősorban érdekvédelmi szervezet volt, a kulturális életet befolyásoló egyesületek vizsgálatánál sem hagyható figyelmen kívül. A népfőiskola megalakulása alkalmából az iparosságot képviselő Farkas József ipartestületi elnök, a Félégyházi Közlönyben követelte a szünetelő tanonciskola megnyitását.⁶⁹ Követelésük eredményeként egyévi szünet után ismét megnyílt az iskola. Otthonukban, különösen a téli időszakban heti két alkalommal ismeretterjesztő előadásokat tartottak. Szakosztályokat alakítottak, amelyek az országos szakmai szövetségek helyi csoportjaiként működtek. Gyakran hívtak előadókat a szövetségek központjaitól.

Kiskunfélégyháza gazdasági szerkezete hozzájárult a munkanélküliség állandósulásához. A főleg birtokosokból álló kormánypárti vezetés a közmunkák megindítását és az iparosítási törekvéseket egyaránt elutasította. A munkaalkalom hiányában fellépő pangás a kisiparosságot és a kiskereskedőket is érzékenyen érintette. Az elégedetlenség tiltakozó gyűlésekhez vezetett, melyet rendszerint a *Kereskedők Egyesületével* közösen rendeztek.⁷⁰

Politikai aktivitásuk növekedésével párhuzamosan fokozódtak művelődési törekvéseik. 1928-ban Soós Imre, aki később az Ipartestület elnöke lett, vezércikket írt a tanulás fontossága mellett. „Magyarországon — sajnos mindezt ideig kevés gondot fordítottak arra, hogy az ipari pályára lépő ifjúság kellő iskolai képzettséggel bírjon, s ezen a bajon csak maguk az iparosok segíthetnek azáltal, ha fizikai munka mellett a legnagyobb gondot az önművelésre fordítanak”.⁷¹ Ugyanebben az évben határoztak az Iparos Otthon alakításáról. Az alakulást a belügyminiszter nem hagyta jóvá, „mert a vezetőségben és a tagok között olyanok is vannak, akik a kommün alatti magatar-

67 Függetlenségi Népkör — *Félégyházi Közlöny* 1920. december 5. Műkedvelő estély = *Félégyházi Közlöny* 1920. aug. 29. Az estek nevüket a néhányfilleres belépődíjakról kapták.

68 Függetlenségi Népkör Vigalmi Bizottsága = *Csonkamagyarország* 1926. március 7.

69 Figyelem = *Csonkamagyarország* 1927. április 17.

70 Tiltakozó gyűlés = *Félégyházi Hírlap — Félégyházi Híradó* 1923. január 14.

Meghívó az iparosok és kereskedők nagygyűlésére = *Csonkamagyarország* 1926. április 13.

71 SOÓS Imre: Tanulni = *Csonkamagyarország* 1928. június 3.

tásuk miatt büntetve voltak . . . különben is baloldali egyének tömörülése” — írta.⁷²

Az *Iparos Otthon* korábban, 1913-ban már egyszer megalakult, akkor jóváhagyott alapszabállyal is rendelkezett. Működésüket azonban 1917-ben a tagság többségének hadba vonulása miatt beszüntették, felszerelésüket értékesítették, az így kapott pénz pedig időközben elértéktelenedett. Ezek miatt az okok miatt nem folytatta egyleti életét az iparosság 1920 után, viszont az Ipartestületen belül (mint láttuk) folytatott kulturális tevékenységet. 1927-ben újólág az egyleti működés mellett döntöttek. Módosított alapszabályukat azonban a belügyminiszter a helyi rendőrkapitányi vélemény hatására a fenti okok miatt nem hagyta jóvá. A módosítás egyébként csak a tagdíj összegét érintette.

Az elutasító döntés nagy felháborodást váltott ki az iparosok között. Az akadályozás ellenére Iparos Otthon építését határozták el. A képviselőtestülethez építési engedélyért folyamodtak, s az megszavazott 80 000 téglát mint hozzájárulást az „Ipartestület székházának” építésére. Döntésüket azzal indokolták, hogy mivel a székházat a téli időszakban ingyenesen átengedik népművelési célokra, az közcélokot szolgál.⁷³ Valóban, az 1928-as év telén négy hónapon keresztül minden csütörtökön tartottak — még a régi székházban — ismeretterjesztő előadást az alábbi tematika szerint:

1. Aranycsinálók és alchimisták
2. Önismeret és mások megbecsülése
3. Árpád-házi királyok élete
4. A honfoglaló magyarok
5. A magyar nemzet a török hódoltság idején
6. Miért üldözik a baglyot és a békát?
7. Vérszívó házi rovaraink egészségügyi jelentősége
8. Miért legveszedelmesebb ellensége egészségünknek a házilégy?
9. Táplálkozási szerveink és életműködéseik
10. Vérkeringési és lélegzési szerveink és életműködéseik
11. Fiume és a magyar tengerpart
12. A Magas-Tátra szépségei
13. A Balaton és vidéke
14. Hogyan jósolják meg az időjárást?
15. Villámlás, hogyan viselkedjünk villámlás idején?
16. A csillagok távolsága, mozgásai
17. Ragadós állatbetegségek elleni védekezés

⁷² Iparos Otthon kérdése = *Csonkamagyarország* 1928. nov. 11. BKmL — Kkfháza lt. Polgm. Hiv. iratai 189/1949. alapszám

⁷³ BKmL — Kkfháza lt. 232/1929. kgy.

18. Szent István, a középkori magyar állam megteremtője és a keresztény egyház szervezője
19. A magyar furfang Fazekas Mihály Lúdas Matyi c. művében
20. Arany János népies tárgyú költeményei és balladái
21. A csecsemő és gyermek gondozása, védelme.⁷⁴

1929-ben a gazdasági válság hatására az iparosok tömegesen adták vissza az ipart. Az elégedetlenség nőtt, az iparosság egyre inkább szembefordult a kormánypártokkal. Az 1930. május 15-ére kitűzött iparkamarai tagok megválasztásakor szocialista jelölt kapta a legtöbb szavazatot.⁷⁵ A már új — 1930. február 2-án felavatott — Iparos Otthonban megszorodtak a tiltakozó gyűlések. A kenyérgondok egy időre háttérbe szorították a tisztán művelődési célú előadásokat.

Daloskörök

Az iparosság egyleteként említhetjük a *Polgári Daloskört*, bár tagjai között az iparosokon és segédeiken kívül kb. 10% hivatalnok is volt. A Polgári Daloskör 1920 őszén alakult, de alapszabályukat a belügyminiszter különböző formai okok miatt csak 1925-ben hagyta jóvá. Az 1920-as alapszabály szerinti működésüket a helyi vezetés hallgatólagosan tudomásul vette. Hozzájárult ehhez, hogy céljuk: „a magyar egyházi és világi dalművészet ápolása, a karéneklés s karirodalom fejlesztése, és ez által a magyar nemzeti kultúra előmozdítása, a nemzeti eszme és a hazafias érzés ápolása” egyezett a központi művelődéspolitikai elképzelésekkel.⁷⁶

A szervezés idején létezett és működött is egy daloskör, amely 1907-ben alakult, és később 1926-tól Petőfi Daloskör néven szerepelt. A szétválást, valószínű, a pártkülönbségek okozták. A Petőfi Daloskörben a keresztény egységes pártiak vezetése érvényesült, míg a polgárinak nevezett, Győri László által vezetett daloskörben a liberális gondolkodású Függetlenségi 48-as Párt hívei tömörültek. Karnagyuk Haubner Károly ugyancsak a Petőfi Daloskörből vált ki, annak 12 évig volt karnagya. Az 1920-ban kötelezővé tett igazoló eljárás során azonban a Petőfi Daloskör közgyűlése „nem tartotta illetékesnek” magát az igazolás lefolytatására, amit Haubner azért kért maga ellen, mert a Tanácsköztársaság idején a Népénekkart vezette.⁷⁷

74 Kultúrélet az Iparos Otthonban = *Csonkamagyarország*, 1929. augusztus 4.

75 Egy választás tanulságai = *Csonkamagyarország*, 1930. jún. 22.

76 BKmL — Kkfháza lt. Polgm. Hiv. iratai, 7071/1920. irattári sz. Polgári daloskör alapszabályai.

77 Kiskun Múzeum — Kiskunfélegyháza, Petőfi Daloskör 1920. március 25-ei jkv.

A közgyűlés a rendeletek értelmében valóban nem volt illetékes, de bizottságot kellett volna kiküldenie, amely mint minden egyesületben az igazolást elvégezte volna. Ez elmaradt, s valószínű, Haubner sértődöttség miatt vált meg a 12 évig vezetett körtől.

A Polgári Daloskör igen mostoha körülmények között, a Szt. János téri elemi népiskolában tartotta próbáit. Sem villanyvilágítást, sem fűtést nem kaptak, csak a puszta termet. A lelkesedés átsegítette őket a kezdeti nehézségeken. Az új tagokat azzal csábították belépésre, hogy „a tanórákon nemcsak énekelni, hanem kottákat is fogunk tanulni.”⁷⁸ 1922-ben már 66 működő tagjuk volt. Első hangversenyüket még 1920 szilveszterén megtartották, nagy sikerrel. A saját helyiséggel nem rendelkező dalosokat minden egyesület igyekezett segíteni. A kör gyorsan erősödött. Az 1921. évi beszámoló szerint egyéves működésük alatt tartottak egy önálló hangversenyt, ezen felül négyszer szerepeltek nyilvánosan. Volt 52 működő, 35 alapító és egy pártoló tagjuk. Betanultak 16 világi és 6 egyházi dalt. Próbalehetőségeik is javultak, mivel az iparos tanonciskolában kényelmes helyet kaptak. 1922-től beléptek az Országos Dalos Szövetségbe. Vegyeskarrá alakultak, 1924-ben, 26 női és 46 férfi működő tagja és 48 alapító tagja volt a körnek.⁷⁹ Ettől kezdve a létszám fokozatosan csökkent. A tagság elpártolt a népdalokat csökkenő számban, míg az irredenta és érzelgős műdalokat növekvő számban műsorra tűző együttestől.⁸⁰ Hat év elteltével az alakulásnál belépett tagok közül már alig maradtak. Így természetesen nem lehetett komoly kórusmunkát folytatni. Programjukat kitöltötték a „hazafias” ünnepségeken való fellépések, s ezeknek a hangneme meghatározta egész magatartásukat. Az 1929-es zászlószentelési díszközgyűlésen Marosy Lajos ügyvezető elnök a sokat hallott nacionalista, irredenta eszméket visszhangozta. „Ez a mi kis egyesületünk is a magyar nóta szent, nagy ihletével akar dolgozni a magyar jövőért. Erre a szent célra bontotta ki zászlóját, s készen áll, hogy a szent jelvény alatt kis körében is dalával tette tüzeljen, szívet lelkesítsen, restet felriasszon, gyávát bátorítson, . . . készen áll, hogy részese legyen a közeljövő nagy harcának: az új honfoglalásnak.”⁸¹

A másik, a *Petőfi Daloskör* 1920-ban válságos helyzetbe került, de a képviselőtestület 1000 korona segélyt adott részükre, és Szentes város is belépett az alapító tagok sorába, szintén 1000 koronával. 1921-ben 60 új

78 Polgári Dalárda = *Félegyházi Közlöny* 1920. augusztus 15.

Polgári Daloskör = *Félegyházi Közlöny* 1921. november 13.

79 A Polgári Daloskör = *Csonkamagyarország* 1924. február 24.

80 Meghívó = *Csonkamagyarország* 1926. október 17.

81 Ünnepi beszéd = *Félegyházi Hírlap* — *Félegyházi Híradó* 1929. június 30.

alapító tagot sikerült toborozniuk. Ezzel a Polgári Daloskör tagjainak kiválása elvesztette jelentőségét.

1921 decemberében Markó Miklós budapesti hírlapíró Lavotta- hangversenyt rendezett Félégyházán. A műsor után felvetődött, miért nincs a városban Petőfinek szobra, holott Budapesten már 5 éve ott hever elfeledten a segesvári Petőfi-szobor. A város vezetői elhatározták, megszerzik a szobrot. Az akcióba a Petőfi Daloskör is bekapcsolódott. Petőfi-délutánokat rendeztek, s ekkor határozták el a költő nevének felvételét is. 1922. február 16-án érkezett meg a szobor Kiskunfélegyházára. A felavatást csak október 29-én tartották meg, mivel a város nehezen tudta fedezni a szobor javítási és felállítási költségeit.⁸²

Az ünnepségek után a kör bomlásnak indult, s hónapokig nem működött.⁸³ Gyakran változott a karnagyok személye. Az éppen csak vegetáló egyesület 1925-ben kezdett ismét éledezni. Újra hangversenyeket adtak, s ők is beléptek a Dalegyletek Országos Szövetségébe. Elhatározták, hogy jelvényt csináltatnak. Jeligének való szöveget Juhász Gyula írótól kértek. A Kőnigh Péter által megzenésített jelige így hangzott:

*Délibáb és magyar nóta
Petőfit itt ringaták,
Lelke bennünk zeng azóta,
s véle áldjuk a hazát.*

A remekműnek nem mondható jeligéért 500 000 korona tiszteletdíjat fizettek a szegény sorsú írónak.⁸⁴ Az összeg nem mondható soknak, hiszen ekkor a kör hangversenyére egy belépőjegy 29—30 000 koronába került. Átmeneti fellendülés következett. Az 1927. évi országos dalosversenyen 40 résztvevő közül a második helyezést érték el. A fellendülés rövid ideig tartott. 1930-ban már tagtoborozó felhívásokat tettek közzé a helyi lapokban, mert a 25 éve fennálló daloskör a feloszlás határán állt.

1930-ra tehát mindkét daloskör eljutott a létezését veszélyeztető mélypontra.

82 Petőfi- emlékek Kiskunfélegyházán. Kiskunfélegyháza, 1973.

83 BKmL — kkfháza lt. Polgm. Hiv. iratai I. 2551/1922. irat. sz.

84 Kiskun Múzeum — Kiskunfélegyháza. Petőfi Daloskör 1926. máj. 4. jegyzőkönyv. Kiskun Múzeum — Kiskunfélegyháza. Petőfi Daloskör 1928. márc. 25. jegyzőkönyv.

Az asszonyok és lányok egyesületi tömörítését főleg az egyházi körök végezték. Ilyenek voltak az *Erzsébet Nőegylet*, a *Protestáns leánykör* és a már említett *Katolikus Gazdaleányok Egylete*. Tevékenységük többnyire jótékonykodás céljára szervezett műsoros estek rendezésében merült ki. A Katolikus Népszövetség, a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége szintén élénk tevékenységet fejtett ki. A MANSZ háziipari tanfolyamokat szervezett, a népszövetség helyisége pedig rendszeres ismeretterjesztő előadások színhelye volt.

Legkiterjedtebb tevékenységet a *Katolikus Népszövetség* folytatott, mint a Félégyházi Hírlapban írták: „... tisztán vallási célt szolgál, segítségére siet szerencsétlen hazánk újjáépítésében az által, hogy tagjait vallási, gazdasági, szociális ismeretek terén igyekszik előbbre vinni . . .”⁸⁵ Előadásait, rendezvényeit a fenti célok jegyében tartották. Törekedtek a látványosságra. Egy méhézeti előadást pl. az alábbi műsorrend szerint tartottak:

Himnusz — énekli a közönség

Beszéd — „hazafias” — elmondja a plébános

Trianoni béke — szavalat

Hazafias dalok

Méhészet — előadás. Előadó: Boleszny Antal reálgimnáziumi tanár

Karikatúrarajz

Zene — Tanítóképző zenekara

Irredenta dalok

Tárogató

Üzenet — szavalat

Szózat — énekli a közönség⁸⁶

Az ismeretterjesztő előadás tehát csupán eszköz volt a közönség hazafias szólamokkal való elhalmozására, a sovíniszta nevelés közegeinek megteremtésére. A minden előadáson előforduló beszédet többnyire nagyhatású szónokok tartották, mint pl. P. Zadravec István tábori püspök, Huszár Károly volt miniszterelnök és több kormánypárti képviselő. Hazafias és vallásos ünnepeket szerveztek, ahonnan soha nem maradt el a magyarruhás lányok felvonulása, és az irredenta szellemű pohárköszöntők elmondására alkalmas díszvacsora. A köszöntők szövegét a helyi lapok versengve közölték, hogy a vacsoráról természetesen kirekesztett „lelkes tömeg” is részesüljön a hatásból.

85 Népművelődési előadások = *Félégyházi Hírlap* — *Félégyházi Híradó* 1921. január 23.

86 A *Katolikus Népszövetség* = *Félégyházi Hírlap* — *Félégyházi Híradó* 1921. február 13.

3. Munkások művelődési törekvései

A munkások művelődési tevékenysége a korábbi időszakban szintén egyleti és szakegyleti keretek között folyt és szorosán összefonódott a mozgalmi munkával. A Tanácsköztársaság bukását követő időszakban a munkásmozgalom és a munkásszervezetek erősen visszaszorultak. A román megszállás alatt és után a betiltás vagy a felfüggesztés lett a sorsuk.

Különösen a földmunkás-szervezeteket gátolták működésükben. A rendőrségi terror mellett más okok is nehezítették a munkásszervezetek újjáalakulását és működését. Mivel önálló helyiséggel nem rendelkeztek, kocsmákban tartották összejöveteleiket.

1922 februárjában tartották a földmunkások alakuló gyűlésüket. A budapesti kiküldött Vajda Imre „a törvény keretén belül megengedett szervezkedési szabadság gyakorlásáról” mondott beszédet, majd az alapszabály ismeretése után megválasztották a helyi vezetőséget.⁸⁷ *A Magyarországi Földmunkások Országos Szövetsége kiskunfélegyházi helyi csoportjának megalakulását* Pest vármegye alispánja nem vette tudomásul. A rendőrkapitány ezért a csoport működését betiltotta, könyveit és vagyonát zár alá vette.⁸⁸

1924 októberében 20 taggal Szeder Ferenc nemzetgyűlési képviselő mint központi kiküldött jelenlétében ismét megalakultak. Alapszabályukat, mely megegyezett az országos szövetség 1905-ben kinyomtatott alapszabályával, a belügyminiszter 1925-ben jóváhagyta.⁸⁹

Az élelmezési munkások helyi csoportja 1922-ben alakult meg.⁹⁰ 1923-ban a *Magyarországi Szabómunkások és Munkásnők Szakegyesülete félegyházi csoportja* 23 taggal alakult.⁹¹ A *cipész- és csizmadia munkások* alakuló gyűlését, melynek a megalakulás kimondása mellett a 2. napirendi pontja: „A cipész és csizmadia munkások és a rokon szakmabeliek gazdasági és kulturális helyzete” lett volna, a rendőrkapitány az egyesületi jog korlátozására kiadott 5479/1914. ME. rendeletre hivatkozva tiltotta meg.⁹²

Ugyanerre a rendeletre hivatkozva tiltották be a *Kereskedelmi Alkalmazottak Szakegyletének* gyűlését. Kiegészítésként közölték velük, hogy a csoport működése nem volt jóváhagyva, s a fenti rendelet új fiókegylet alakítását

87 A földmunkások alakuló gyűlése = *Félegyházi Közlöny* 1922. február 26.

88 BKml — Kkfháza Rendőrkapitány eln. iratai 1980/1922. Az intézkedést december 28-án hajtották végre.

89 PmL — IV. 477—69.

90 BKmL — Kkfháza Rendőrkapitány eln. iratai 1118/1922. sz.
BKmL — Kkfháza Rendőrkapitány eln. iratai 579/1922. sz.

91 PmL — IV. 477—55.

92 BKmL — Kkfháza Rendőrkapitány eln. iratai 756/1922. sz.

megtiltja.⁹³ Az országos szövetség fellebbezésére azonban 1923. július 29-én ismét engedélyezték működésüket, és zár alá vett könyveiket is visszakapták.⁹⁴ A fenti eljárást megismételték az *építőmunkások helyi csoportjával* szemben is. Mindezek ellenére 1925-ben Kiskunfélegyházán 5 helyi szakszervezeti csoport működött.⁹⁵ A szakszervezetek több mint 200 fizető taggal rendelkeztek, s ha figyelembe vesszük, hogy 1923. július 1-jén megalakult a helyi Szociáldemokrata Párt 379 résztvevővel, a szervezett munkások száma az adott körülmények között jelentősnek mondható.

Az 1922-es nemzetgyűlési választások elősegítették a politikai aktivitás fokozódását. A választáson a 48-as Függetlenségi Párt elnyerte a szocialisták támogatását és győzelmet aratott. A függetlenségi párt félegyházi győzelme egyedülálló volt az országban, a párt egyetlen nemzetgyűlési képviselője Horváth Zoltán lett. A választási harc növelte a szervezettséget, s ez elsősorban a gazdasági harcban kamatozott. 1922-ben minden iparágra kiterjedő sztrájkmozgalom bontakozott ki, több közülük sikerrel zárult. A bérmozgalmak kirobbanásában vezető szerepet a kommunista érzelmű egyének játszottak, az SZDP inkább csillapítani igyekezett azokat.⁹⁶

A szervezettség nemcsak gazdasági vonalon éreztette hatását, hanem művelődési életükben is. Nem véletlen, hogy az egyes csoportok működésének felfüggesztésekor elsőként a könyvtárat vették zár alá. Sajnos, ezek összetételét a források hiánya miatt ma még nem ismerjük.

A kulturális munka kibontakozását akadályozta, hogy a munkások egyik csoportjának sem volt önálló helyisége. Ezért 1924-ben Némédi Varga Jakab, az SZDP helyi vezetője elnökletével *Munkásotthon Szövetkezetet* alakítottak, többek között azzal a céllal, hogy felépítsék otthonukat. Az otthon építése mellett az alapszabályban rögzítették, hogy az évi nyereség fejlesztésre levont 30%-a után megmaradó összeg 20%-a művelődési és közhasznú célokra fordítandó.⁹⁷ Az építkezéshez a képviselőtestülettől ingyenes telket kértek és kaptak, s így 1925-ben megkezdték a Munkás Otthon építését. 1927-ben még 1200 pengő építési segílyt — téglában — is kaptak. A segíly megadásának legfőbb indoka volt, hogy a „munkások együtt tartása fontos érdek”.⁹⁸ Bizonyára az ellenőrzés ily módon való megkönnyítése miatt. Az épület

93 BKmL — Kkfháza Rendőrkapitány eln. iratai 27/1923. sz.

94 BKmL — Kkfháza Rendőrkapitány eln. iratai 2027/1923. sz.

95 BKmL — Kkfháza Rendőrkapitány eln. iratai 415/1922. sz.

96 Sztrájk = *Csonkamagyarország* 1923. augusztus 5.

Sztrájk a kiskunfélegyházi egyesült gőzmalomban = *Csonkamagyarország* 1924. március 23.

Sztrájk a bérház építésénél = *Csonkamagyarország* 1926. augusztus 8.

97 Kiskun Múzeum — Kiskunfélegyháza. Munkásotthon Szövetkezet alapszabálya.

98 A Munkásotthon = *Csonkamagyarország* 1925. június 14. BKmL — Kkfháza, 306/1927. kgy.

felavatása 1929. június 16-án nagyszabású ünnepség keretében történt. Az avatáson képviseltették magukat a szomszédos városok munkásszervezetei, a budapesti munkásszervezetek, a SZDP parlamenti képviselője, s a helyi egyesületek. A munkásszervezetek képviselői beszédekben a szervezkedésre és az önművelésre buzdították a munkásságot.⁹⁹

Az önművelés egyik legfontosabb feltétele a könyvtár. A helyi szakegyletek a Munkásotthonban egyesítették könyvtárukat. Az 1920-as évek második felében már csaknem 2000 kötettel rendelkeztek.¹⁰⁰ Az otthon oktatási bizottsága kultúresteket, előadásokat szervezett. Ezeket sokszor, hogy többen részt vehessenek rajtuk, a városi moziban tartották. A Csonkamagyarországban a művelődés fontosságát hangsúlyozó cikkek jelentek meg.¹⁰¹

A munkánélküliség csökkentésére a szakszervezetek beadványokban követelték a közmunkák megindítását.¹⁰² A szervezkedés fékezésére a munkások gyűléseit sorozatosan betiltották. A vádra, mely szerint a kulturális célra épült Munkásotthonban a szocialisták bujtogatnak, Némedi Varga Jakab a Csonkamagyarországban nyilvánosan válaszolt: „... nem is kell izgatni a Munkásotthonban, mert, igen tisztelt közgyűlés, a korgó gyomor egyedül az izgató”.¹⁰³ Félegyházán ekkor 2904 munkánélküli volt. „A városban kommunista röpcédulákat terjesztenek, a napszámosok százával várják a munkaalkalmat a városháza melletti emberpiacon” — írta Mészáros László a Félegyházi Krónikában.¹⁰⁴

A szociáldemokraták már nem tudták békére inteni a lázongó munkásságot. A kulturális megmozdulásokat felváltották a tüntetések. Az 1931-es júniusi képviselő-választások előtt minden rendezvényt betiltottak, sem politikai, sem kulturális összejövetel megtartására nem volt mód még a templomi körmenetet sem engedélyezték.¹⁰⁵

A munkásság művelődési törekvései tehát összeforrtak gazdasági, politikai törekvéseikkel. Kiemelt fontosságú volt a Munkásotthon létrehozása, ahol rendezvényeikhez megfelelő környezetet biztosíthattak.

99 A kiskunfélegyházi Munkás-Otthon felavatása = *Csonkamagyarország* 1929. június 23. Házszenelés = *Félegyházi Hírlap — Félegyházi Híradó* 1929. június 9.

Munkásotthon felszentelés = *Félegyházi Hírlap — Félegyházi Híradó* 1929. június 23.

100 SZILÁGYI János: *A magyar szakszervezetek kulturális tevékenysége 1919—1945*. Bp. 1973.

101 A tanuló munkás = *Csonkamagyarország* 1927. február 6. Munkáskultúra = *Csonkamagyarország* 1927. április 24.

102 *Csonkamagyarország* 1927. április 24. (hír.)

103 NÉMEDI VARGA Jakab: Egy félig elmondott beszéd folytatása = *Csonkamagyarország* 1930. április 20.

104 MÉSZÁROS László: *Félegyházi Krónika* 22. p.

105 U. o.

4. Könyvtárak

Félegyházának nyilvános városi közkönyvtára egészen 1949-ig nem volt. Ez nem jelentette azt, hogy a város lakosságának a könyvek által nyújtott ismereteket teljesen nélkülözni kellett, hiszen léteztek könyvkereskedések és léteztek a különböző testületek könyvtárai.

Jelentős volt az iskolai könyvtárak állománya, különösen a főgimnázium és az Állami Tanítóképző rendelkezett gazdag könyvanyaggal. Ezekből — a tanulókon keresztül — a szülők is könyvekhez juthattak.

A másik csoportot az egyesületi könyvtárak képezték, melyekről az egyesületek tárgyalásánál már szóltunk. A könyvtár minden egyesület életében fontos szerepet töltött be. Gyarapítását legtöbbször saját erőből biztosították. A gazdasági egyesületek a Földművelésügyi Minisztériumtól és a VKM-től is kaptak könyveket. Ugyancsak a VKM-től kapott 10 tanyasi iskola egyenként 130 kötetes „könyvtárat”. Mindez a művelődés központi akaratnak megfelelő irányítását szolgálta.

A szakszervezetek egyesített könyvtára az 1920-as évek végére elérte a 2000 kötetes állományt. Összetételére a gyakori elkobzás enged következtetni. Sajnos, sem könyvek, sem azok jegyzéke nem lelhető fel. Ugyanez érvényes az egyesületekre is, ezért a könyvállomány összetételének kritikájától el kell tekintenünk. Tény viszont, hogy a könyvállomány összetételének „nem megfelelő volta” többször okot szolgáltatott egy-egy szakegylet feloszlására. A vármegyei Hivatalos Lap is felhívta a figyelmet a nem engedélyezett munkák terjesztésének akadályozására, mivel azok „a közelmúlt forradalmi állapotainak egyik előkészítőjeként szerepeltek”.¹⁰⁶

Jelentős volt az 1927-ben megnyitott Rojkó-kölcsönkönyvtár. Rojkó Viktor könyvkereskedő 2000 kötetes állománnyal nyitotta meg. Beiratkozási díj havi 2,40 pengő volt, ezért korlátlan számban, akár mindennap cserélhető könyvet a beiratkozó. A Csonkamagyarországban rendszeresen közzétette az új könyvek jegyzékét, a gyarapítást pedig a már egy éves tagsággal rendelkezők javaslatai, igényei szerint végezte.¹⁰⁷ Ő rendezte meg az első könyvnapot városunkban, 1931. május 4—5-én, könyvkiállítással és vásárral összekötve.¹⁰⁸

Az ismeretek terjesztésének fontos eszköze volt a sajtó. A szakszervezeti lapok, a Népszava, a Vas- és Fémmunkások Lapja — amely a legjelentősebb szakszervezeti lapok közé tartozott — az Építőmunkás és a Bőripari Munkás

106 P. P. S. Kk. vármegyei Hivatalos Lap 1923. 277. p.

107 A kölcsönkönyvtárról = *Csonkamagyarország* 1927. február 20.

108 Magyar könyvnap városunkban = *Csonkamagyarország* 1931. ápr. 26.

azokhoz is eljutott, akik nem vettek részt a munkásság politikai és kulturális szervezeteinek munkájában.

A legnagyobb olvasótáborral természetesen a helyi lapok rendelkeztek. 1920—1930 között megjelent helyi lapok a következők:

1. Félegyházi Hírlap — Félegyházi Híradó

Politikai napilapként jelent meg 1920. június 6., hetilapként 1920. szeptember 19-étől. A Kiskunfélegyházi Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártjának hivatalos lapja volt 1930. október 26., ettől kezdve a Keresztény Kisgazda, Földműves és Polgári Párt hivatalos lapja 1932. január 17.

2. Csonkamagyarország

Pártoktól független politikai újságként indult. 1923. január 7-étől a kiskunfélegyházi Függetlenségi 48-as Párt lapja. Az 1921. március 22-én indult újság hetenként háromszor (kedd, péntek, vasárnap) jelent meg, decembertől délutáni napilap lett, majd 1923. január 7-étől hetilap.

3. Félegyházi Újság

Politikai és Társadalmi hetilap volt, mindössze 1929. februártól októberig létezett. A kiskunfélegyházi és kiskunmajsai választókerületek egységes pártjának lapja volt.

4. Félegyházi Közlöny

Közművelődési, közgazdasági, társadalmi és szépirodalmi hetilapként indult 1902-ben. 1920-tól társadalmi hetilapként jelent meg.

Félegyháza népességszáma nem indokolta, hogy azonos időszakban négy helyi lap is legyen. A lapok állandóan anyagi gondokkal küzdöttek, s valamennyi rászorult a képviselőtestület által megszavazott anyagi támogatásra. Igazi ellenzéki lap ezért sem lehetett, hiszen még az ellenzékinek számító Csonkamagyarország is rendszeresen támogatásért folyamodott a közgyűléshez. Legjelentősebbnek mégis ez a lap tekinthető. Itt juthattak szóhoz a szocialisták, itt jelenhettek meg a kormány politikáját és a helyi vezetés hibás intézkedéseit támadó cikkek. Részleges — főleg a választások körüli időszakban fellobanó — ellenzékiisége ellenére ez a lap is, mint azt címe is tükrözi, a nacionalizmus, az irredentizmus maradéktalan támogatója volt. A helyi lapok 80%-ban ugyanazt a híryananyagot közölték. Tudósítottak a közgyűlésekről, a helyi társadalmi élet eseményeiről. Cikkeik nagy része pletykaszinten maradt, s az ellenpárt tagjainak lejáratásával foglalkozott. Egyedül a mezőgazdasági ismeretterjesztés érdekében kifejtett tevékenységük nevezhető értékesnek. Sorozatosan jelentettek meg mezőgazdasági szakismereteket terjesztő cikkeket, amelyeket kiváló szakemberek írtak.

Megállapíthatjuk, hogy a félegyházi újságok inkább tájékoztató, mint művelődést segítő funkciót tölthettek be.

5. Színházügy

A színház Kiskunfélegyházán kezdetektől a kevéssé látogatott művelődési és szórakozási alkalmak közé tartozott. Változásról az 1920-as években sem beszélhetünk.

Leggyakrabban Miklósy Gábor színiigazgató társulata tartott előadásokat. Rajtuk kívül a 10 év alatt Sajó Vilmos, Alapi Nándor, Torday Ottó, Radó Béla, Földessy Sándor és Deák Lőrinc társulatai vendégszerepeletek, kevés sikerrel. A város anyagi erejéhez mérten igyekezett segélyekkel támogatni a színészeket. A támogatás azonban nem pótolhatta azt a bevételkiesést, amit a közönség távolmaradása okozott, ezért a társulatok rendszerint nem játszották végig a tervezett programot.

A műsorok összeállítását az operettek és népsziművek túlsúlya jellemezte. Esetenként egy-egy társulat 3—8 hétig tartózkodott a városban, és minden este játszottak, kivéve azokat az alkalmakat, amikor a közönség teljesen távol maradt. „Szellemi értékek iránt a jómódú gazdalakosság körében csekély az érdeklődés, iparosságunk keresete nagyon lanyha, intelligenciánk is: értve a keresztény középosztályt, részint szegény, részint szellemi és művészeti érdeklődés nélküli” — írták a Csonkamagyarország 1926. augusztus 22. számában.

Az érdektelenség tehát az újság szerint is részben gazdasági tényezőkre vezethető vissza. A társulatok közönsége szinte kizárólag a városi lakosság köréből verbuválódhatott. A tanyaiak módosabbja gazdasági helyzetéből eredően megengedhette volna magának a színházba járás luxusát. Ők legtöbbször a nagy távolság miatt nem jutottak el, városi háza pedig ebben az időben már kevés tanyai gazdának volt. A színházi idények törzsközönsége: a jobb módú kereskedők, a tisztviselői kar felső rétege és az értelmiség, egyébként is olyan csoportot alkotott, amelybe a tanyaiak sem viselkedési, sem öltözködési szokásaikkal nem tudtak beilleszkedni.

Maradt tehát a műkedvelő színjátszás, amelyet a belépőjegyek alacsonyabb árai miatt is szívesebben látogattak. Ezeket rendszerint valaminek a „javára” rendezték, ezért sokaknak a helyi közvélemény miatt is illett megjelenni. Itt saját társadalmi közegében, az ismerősök játékában gyönyörködve vagy azt kritizálva, a közönség többsége jobban érezte magát, mint a Kaszinó fényes termeiben, ahová máskor be sem léphetett más csak a Kaszinó tagása.

Amennyiben a hivatásos társulatok ritkábban és főleg a téli hónapokban tartották volna előadásait, bizonyára nem kellett volna „kötéllal fogni” a közönséget, hiszen ilyen kis város ma sem tudna eltartani egy mindennap

játszó társulatot.¹⁰⁹ A hiba tehát nem csak a közönségben keresendő. Gyakran még a közönség műsorválasztását sem lehet egyértelműen elítélni, mint a korabeli lapok teszik. A csak szórakozni, kikapcsolódni vágyó parasztemberek ma is vonzódnak az operettekhez, s a jól előadott, klasszikus daraboknak a 20-as években is volt közönségsikere. Ugyanekkor a csupán fellengzős szózatokkal teletűzdelt irredenta daraboktól a színházbajárók többsége is távolmaradt. Olyan irredenta darab, mint pl. Földes: Tüzek az éjszakában című műve, Félégyházán teljesen megbukott, még az iskolák is bojkottálták, pedig azok szinte kötelességszerűen látogatták — többnyire csak ezek látogathatták — az ilyen jellegű darabokat.¹¹⁰

Félégyháza ebben az időben Nagykörrössel, Szolnokkal és Csongráddal alkotott egy színikerületet. Ésszerűbb lett volna a kecskeméti színikerületbe beosztani. Kecskemétnek állandó színháza volt, és nem okozott volna nehézséget, sem komoly anyagi gondot a társulatnak, ha ritkábban, de jólszervezett előadással jött volna Félégyházára. A kecskeméti társulattal a színpártoló egyesülés — mely a 25—30 pengős bérleti díjak részletfizetését próbálta megszervezni — hatékonyabban tudott volna együttműködni, mint az ország különböző részéről felbukkanó társulatokkal.

Az említett szervezési és művészetpropaganda-jellegű problémák mind hozzájárultak ahhoz, hogy Kiskunfélegyháza igazán színházszerető várossá soha nem alakult, bár a működvelő előadásokat általában szívesen látogatták.

Összegezés

Kiskunfélegyháza társadalmi szerkezetében a világháborút követő évtizedben nem történt lényeges változás. A lakosság döntő többségének mezőgazdasági foglalkoztatottsága megmaradt, súlyosbítva azzal a ténnyel, hogy e foglalkoztatottság alól egyre nagyobb csoportok maradtak ki, akik, ipari munka sem lévén, az „emberpiac” munkára váró tömegét szaporították.

A város vezető testületének a gazdagparaszti réteghez történő tartozása vagy kötődése a fejlődés akadályozójává vált. Számukra fontos közgazdasági tényező volt az olcsó munkaerő tömeges jelenléte. Saját érdekeik elhomályosították a haladáshoz vezető egyre sürgetőbb iparosítás követelményét.

Az 1920-as évektől az uralkodó osztályok kultúrpolitikáját alapvetően a Tanácsköztársaság leverése után kialakult új társadalmi, politikai helyzet befolyásolta. Elsősorban egy újabb társadalmi forradalom megelőzésére tö-

109 Félégyházára a színészek szinte kivétel nélkül a tavaszi vagy a nyári időszakban jöttek.

110 Színház = *Csonkamagyarország* 1929. október 20.

rekedtek, másrészt imperialista céljaik megvalósításához igyekeztek tömegbázist teremteni. Mindezekre felhasználták a hivatalos kultúrpolitikát, az ifjúság nevelését, az egész kulturális életet. Ezt a célt szolgálta az iskolán kívüli népművelési bizottságok tevékenysége is.

Az intézményes állami iskolán kívüli népművelés műveltségterjesztő tevékenységében a nacionalizmus még fokozottabban érvényesült, mint a század elején megvalósított szabadoktatásban. Hatásához hozzájárult, hogy államilag sokkal inkább támogatott és szervezett formákban, változatos módszerekkel törekedtek a tömegek befolyásolására. A nacionalizmus és irredentizmus eszméit támogatta a lakosságra nagy befolyással rendelkező egyház s az 1923-ban létrejött „Falu” Magyar Gazda és Földműves Szövetség is.

Az iskolán kívüli népművelési bizottságok tevékenységének minden rétegre való kiterjesztéséhez biztosították az anyagi és személyi feltételeket. Megszaporodtak az előadások, a látványos kulturális rendezvények. Kezdetben szinte minden egyesület a sokat hangoztatott neonacionalista eszmék hatása alá került, s csak a gazdasági nehézségek fokozódása és a baloldali hatások érvényesülése okozott megosztottságot a hamis eszmék elfogadásában. A kiscgazdák és a szegényparasztok megnyerését a népházak támogatása szolgálta. Megszaporodtak az ismeretterjesztő előadások, melynek költségeit az iskolán kívüli népművelésre a költségvetésbe külön beállított összegből fedezték, s a fenti célok érvényesítésére kiképzett előadók tartották.

Az állami iskolán kívüli népművelés szervezeti kiépítésével egyidőben a munkásmozgalom és munkásszervezetek tevékenységét visszaszorították. Különösen a földmunkás-szervezeteket akadályozták működésükben. Ebben a helyzetben még fokozottabb szerepet kapott az írott szó: a könyv, a sajtó.

Az olvasmányok tudatosabb megválogatása, a szakegyletek és agrárszocialista körök könyvtárait a népkönyvtárak fölé emelte. Az 1920-as években a szakegyletek már jelentős egyesített szakszervezeti könyvtárral rendelkeztek. A szakszervezeti könyvtárak jelentőségét, összetételének az állami népművelés eszmei céljaival való ellentétességét a visszatérő könyvtárlefoglalások bizonyítják.

A sajtó a maga eszközeivel szintén hozzájárult a nézetek tisztázásához, s itt ismét a szakszervezeti lapok jelentőségét kell kiemelni. A helyi lapok a városban uralkodó pártok szócsöveiként szolgáltak, telve személyeskedő, a másik párt ellen uszító nacionalista, később irredenta szólammokkal.

Az áttekintett időszakban nem tudták megoldani a különböző társadalmi osztályok és rétegek egységes művelődési közösségeinek létrehozását. Az osztálykülönbségekre és osztályelnyomásra épülő társadalomban az állam valójában nem is törekedett erre. A magyar kultúrfölény megteremtésére

irányuló törekvés azonban, a főleg ideológiai síkon érvényesülő negatívumok mellett, számos pozitívumot is eredményezett. Ide sorolhatók az iskolaépítési akciók, a népházak, az iparosotthon, a munkásotthon építésének támogatása, a népművelés technikai eszközeinek gyarapítása. Mindezek jelentősége még akkor sem elhanyagolható egy alföldi kisváros életében, ha a kereteik között helyet kapott, vagy segítségükkel megvalósuló népművelés tartalmát csak bizonyos részleteiben fogadhatjuk el. A népművelési munka tartalmának nagy része ugyanis szólamok hangoztatásában merült ki, s a társadalmi ellentmondások elfedését, a tömegek figyelmének, a társadalmi rendszerre veszélytelen irányba terelését szolgálta.

Kecskemét város levéltára

BÁLINTNÉ MIKES KATALIN

A kecskeméti levéltár történetét kisebb próbálkozások, hosszabb-rövidebb ismertetések után dr. Balanyi Béla levéltár-igazgató állította össze 1957—1958-ban. Jelen tanulmányunk alapját az ő kéziratai, jegyzetei és a Levéltári Szemlében megjelent cikke képezik.¹ Feldolgozását gondos kutatómunkával alapozta meg, így csak az azóta eltelt időszak néhány fontosabb változásának ismertetésével és Kecskemét város közigazgatásával kapcsolatos kutatásaink eredményeivel egészítettük ki adatait. Szeretnénk, ha jelen tanulmányunk a levéltári anyag bemutatása által megkönnyítené a tájékozódást és elősegítené a város történetének jobb megismerését.

A VÁROS KIALAKULÁSA ÉS JOGÁLLÁSA

Kecskemét várossá valószínűleg csak a tatárjárás utáni időben fejlődött, előtte egyike lehetett a Duna—Tisza közét benépesítő sok kis falunak.² A későbbi várost először 1353-ban mint Ágasegyház pusztával szomszédos helységet (possessio) említik az oklevelek.³ A korabeli viszonyok között viszonylag gyorsan fejlődött, 1368-ban, határjárás alkalmából említenek Cegléd déli határán egy „Tulherdew” (Tölgyerdő) nevű erdőt, melyet három mezőváros vagy falu „Chegled”, „Keurus” és „Kechkemeth” közösen hasz-

1 BALANYI Béla: Fejezetek Kecskemét város levéltárának történetéből. Levéltári Szemle. 10. évf. 2. sz. 1960. 122—132. p. BALANYI Béla: Kecskemét város levéltárának története. Kézirat. Kecskemét, 1957. és 1958. Mindkét kézirat hiányos. Az 1957. évből hiányoznak a jegyzetek, az 1958. évből a 15—29., 59—71. lap. Ezek a részek jelentek meg a Levéltári Szemlében.

2 SZABÓ Kálmán: Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei. Bp. 1938. 9. p. „Kecskemét környékén tíz év óta több mint 30 község lakóhelyeit, temetőit és templomait ásattam fel (Lásd a térképet).”

3 HORNYIK János: Kecskemét város története, oklevéltárral. 1. köt. Kecskemét, 1860. Oklevéltár 2. sz. 197. p.

nált.⁴ A város megnevezést még ebben az időben nem tekinthetjük állandónak, mert még 1393-ban is falunak nevezték, bár éppen vásárát említették.⁵

1415-ben Borbála királyné már városnak mondja: „... in civitate nostra Kechkemeth...” bár ez valószínűleg nem jelenti a tényleges szabad királyi városságot, hanem csak a királyné saját birtokain belüli előkelő rangját fejezte ki.⁶

Kecskemét tényleges jogállása a XV. században mezőváros (oppidum) volt, amint Zsigmond király 1423. évi oklevele tanúsítja. Itt már a városi önkormányzat szerveit is említi és megkülönbözteti Nagykőrös helységtől, u. i. a kunok védelmében kelt rendeletét a földesuraknak, azok Nagykőrös helységbeli tisztviselőinek és adózó jobbágyainak, valamint Kecskemét mezőváros bíráinak, esküdtjeinek, más polgárainak és valamennyi lakosának írja.⁷ Zsigmond egyébként 1424-ben nagy birtokot ajándékozott Borbála királynénak, ezt a rendek és Albert osztrák herceg még kiegészítették Kecskemét várossal is.⁸ Tehát a királynék uradalmához tartozott. Később Albert

4 BÁRTFAI SZABÓ László: Pest megye történetének okleveles emlékei 1002—1599-ig. Bp. 1938. 85—86. p. „... ubi a plaga meridiei esset una sylvá tulherdew dicta, que sylvá esset usualis trium oppidorum seu villarum Chegled predicte Keurus et Kechkemeth nominatarum...”

BAKÁCS István: Iratok Pest megye történetéhez 1002—1437. Bp. 1982. is közli. „... ahol dél felé van a thulerdew, amelyet három város: Chegled, Keurus és Kechkemeth közösen használ...”

5 Zsigmondkori oklevéltár. I. (1387—1399). Összeáll. MÁLYUSZ Elemér. Bp. 1951. 3215. sz. 356. p. „... a váci káptalan az alperest előbb Wagh-i birtokrészéből, majd Pesth Civitas, Hathowan és Kechkemeth falvak vásárain megidézte...” Mint érdekességet meg kell említenünk, hogy több helyen is szerepel egy 1408-asnak mondott oklevél, melyben Kecskemét neve is előfordul. BÁRTFAI-SZABÓ i. m. 124. p. 514. sz. alatt ismerteti, hivatkozva a Kecskeméti Lapok 1879. évi 30. számára. Az adatot ellenőrizve kiderült, hogy az ismertető cikkbe sajtóhiba csúszott be, mert a teljes egészében leközölt szövegben 1508-ra keltezték. (Tartalmilag is oda tartozik, ugyanis magánföldesurak ügyéről szól.) Bártfai-Szabóra és a Kecskeméti Lapokra hivatkozva Mályusz Elemér is bevette a Zsigmond kori oklevéltár-ba (2. köt. Második rész (1407—1410). 126. p. 6035. sz.) Bártfai-Szabó egyébként a helyes keltezés alatt is felvette a művébe: 323. p. 1243. sz.

6 HORNYIK i. m. 1. köt. 199. p. 4. sz. oklevél. Például Nagy Lajos Kalocsát és Vácot civitasnak írja, de mint érseki illetve püspöki várost megkülönbözteti a szabad királyi városoktól. (NAGY, Ludovicus: Notitiae politico-geographico-statisticae... Hungariae, partiumque eidem adnexarum. Buda, 1828. „Civitates lib. reg. Buda, Pestinum” 237—241. p. „Civitates Archi, et episcopales Colocza, Vaczium” 241—242. p.)

7 HORNYIK i. m. 1. köt. 202. p. 5. sz. oklevél. „Fidelibus Nostris Egregio Filio quondam Leustachii Palatini de Illswa Comiti Nostro Zoliensi, Leustachio ac Ladislao et Joanni Filiis Desew de Gerke, necnon Officialibus et Tributariis ipsorum in eorum Possessione Kewres, pro tempore constitutis. Item Judici et Juratis, caeterisque Civibus, et universis Hospitibus Oppidi Nostri Kechkemeth vocati, Salutem et Gratiam.” Gyárfás István: A jász-kunok története 3. köt. 1301—1542. Szolnok, 1883. 577. p.-re hivatkozva Bártfai-Szabó is említi. (I. m. 148. p. 599. sz.)

8 BÁRTFAI-SZABÓ i. m. 149. p. 601. sz. GYÁRFÁS i. m. 3. köt. 102. sz. 580. p. „... oppidi seu civitatis Kechkemeth cum tributo in eadem habito, ac unacum Comanis Reginalibus, prope eandem Kechkemeth...”

király is feleségének, Erzsébetnek adományozta, aki azután 1439-ben elzálogosította. Így jutott magánföldesurak kezére, s többet nem került vissza a királyi birtokok közé.

A földesurak többször cserélődtek, míg 1456-ban Szilágyi Erzsébet és fiai Lábathlani János részére írták át. Az átíratást V. László király még abban az évben megerősítette, s ekkor sorolták fel a Kecskeméthez tartozó 6 pusztát: Juhász-, Koldus-, Kolos-, Hethyen-, Terechegyházát és Ballóságot.⁹ Ezek az oklevelek a Vay család levéltárában voltak és Hornyik János város-történetének megírásakor még nem ismerhette őket.¹⁰ Közölte azonban Mátyás király 1460-as megerősítő levelét, mely igazolja az előzőket, u. i. Kecskemétet vámjával és elhagyott egyházaival együtt írták át 5000 aranyforint értékben.¹¹

Ennél a kérdésnél egy kis kitérőt kell tennünk, ugyanis Mátyás király oklevelében Kecskemétet és elhagyott egyházakat (ac ecclesiis desertis) említenek, az V. László-féle megerősítő levél pedig a hozzá tartozó hat pusztát sorolja fel. Ezt kétségesse teszi az, hogy a felsoroltakkal azonos nevű puszták voltak a környéken, de nem Kecskemét város határában. Legtovább Hetény fordul elő, mely még a török korban is önálló pusztá volt Vacs közelében.¹² 1434-ben Cegléd területén volt „Teretheghaz”, e többször is előforduló Töröttegyház-át Bártfai Szabó Törtel faluval azonosította, de megkülönböztet-

9 HORNYIK János: Kecskemét város gazdasági fejlődésének története. Kecskemét, 1927. 15—16. p. a magyar fordítás. Az eredeti szöveg 62. sz. jegyzetben, 96. p.: „1456. Ladislai regis Confirmationales, qui Inscriptionem Ladislai de Hunyad et Matthiae de Eadem, necnon Elizabethae Matris eorundem, Joanni filio Michaelis de Lábathlan, quod Oppidum Kecskemeth et appertinentias, videlicet deserta Juhászegyház, Koldus-egyház, Kolos-egyház, Hethyn-egyház, Ballóság et Terech-egyház intra declarato modo factam confirmavit.”

10 HORNYIK János: Kecskemét város története, oklevéltárral. 3. köt. Kecskemét, 1862. 15. p. említi, hogy nem sikerült a Vay-család berkeszi levéltárába kutatási engedélyt szereznie, s így nem ismeri az ottani anyagot. Ugyanezt megemlíti gazdaságtörténetében is i. m. 15. p.

11 HORNYIK i. m. 1. köt. 7. sz. oklevél 210. p. A kritikus szövegrészt „ac ecclesiis desertis”-nek írja, ugyanakkor e kötet 162. p. 5. sz. jegyzetben „cum ecclesiis desertis”, éppennyúgy mint a gazdaságtörténetben (i. m. 16. p.). Az oklevelet említi Hornyik művére hivatkozva Bártfai-Szabó is (i. m. 217. p. 839. sz.) „Kecskemétet vámjával és elhagyott templomaival”.

12 KÁLDY-NAGY Gyula: A budai szandzsák 1559. évi összeírása. Bp. 1977. Pest megye múltjából. 3. köt. 106. p. 169. sz. alatt Vacs közelében jelzi. Káldy Nagy Gyula: Kanuni devri Budin tahrir defteri. Ankara, 1971. 402. sz. 319. p. Heté néven tünteti fel.

Hetényre vonatkozóan ezenkívül az alábbi adatokat találtuk: 1409. január 22. Hernádi Dénes hernádi birtokából — a budai káptalan előtt — két részt átengedett a rokonainak. Az átengedett részek határa a hernádi Szent Kereszt egyház közepétől, az ablaktól indult ki, délre tartott a Chereche nevű rétig Hetény (Hetyn) irányában. (Bártfai-Szabó i. m. 125. p. 519. sz.) Bakács Istvánnál (i. m. 339. p. 1231. sz.) az említett rét Cherechye, Hetény Hetyn néven szerepel. A Zsigmondkori oklevéltárban (i. m. 2. köt. Második rész. 202. p. 6559. sz.) Cherechye és Hetyn található.

te Törtel kunszállástól.¹³ Kolos vagy Kolosháza Solt megyében volt 1513-ban. Vagyis a felsorolt hat pusztta közül kettő biztosan, a harmadik valószínűleg nem tartozott Kecskemét határához.¹⁴

Kecskemét város a XV. század második felében és a XVI. század elején kunszék is volt. Először 1439-ben említik Kecskemét főispánját és a kunok bíróját, 1465-ben pedig Turóci Benedeket a „Hontos- és Kecskemétszéki királynéi kunok főispánját”.¹⁵ 1670-ben és 1687-ben a jász-kun falvak összeíraskor Kecskemétszékhez tartoztak: „... Kis-szállás, Mizse, Lajos, Szabad-szállás, Kis Balás, Fülöpszállás, Kotsér, Kara, Tatár Szent Miklós, Kerekgyháza, Ferentz szállása, Törtely, Pálka” és „Latháza”.¹⁶

Mindezek alapján kiderül, hogy Kecskemét a XV—XVI. században már rangos mezőváros, melynek kialakult önkormányzati szervezete is volt. Valószínűleg Zsigmond király 1405. évi második decretuma alapján szabályozták mezővárosi jogállását. Ennek 3. §-a ugyanis kimondta: „... miután országunk minden megyéjéből és kerületéből a követeket, és a királyi joghatóságunk alá tartozó városok, mezővárosok és szabad községek küldötteit összehívtuk, s mindnyájuknak és mindeniküknek kéréseit... meghallgattuk... országunk főpapjainak, báróinak... tanácsára... rendeltük, hogy némely városokat védfalakkal kell körülvenni, némely szabad községeket vagy mezővárosokat a városok rangjára kell emelni...”¹⁷ Nem tekinthetjük tehát civitasnak azaz szabad királyi városnak, mert a város tulajdonképpen „váras”, ahogyan még a XVIII. században is több helyütt írják. Kecskemétet ugyan még a XIX. század elején is árok vette körül, melyen hidak vezettek át a kapukhoz, de ez eredetileg inkább a vámszedés céljából készülhetett, mint védelmi szempontból. A Barátok templomát, a Homoki kápolnát (és a református templomot) is kőkerítés vette körül, de ezek sem nyújtottak komolyabb védelmet, valószínűleg csak a temetők kerítéséül szolgáltak, bár

13 BAKÁCS István i. m. 410. p. 1530. sz. 1455-ben és 1458-ban Feketehalomnál említi. (Bártfai-Szabó i. m. 210. p. 821. sz., 218. p. 846. sz. és 631. p.)

14 BARTFAI-SZABÓ i. m. 339. p. 1334. sz. 1583-ban pedig Kolosháza, Tass, Imrefalva, Szentgyörgyteleke solti széki, Hernád, Nyáregyháza, Pilis, Kalwa, Mikebuda, Dán és Püspöki nevű helyekkel együtt fordul elő a solti székben. (U. o. 420. p. 1706. sz.) Meg kell még említenünk, hogy a török korban Juhásztelek nevű pusztta is volt, Jakabszállás közelében. KÁLDY-NAGY i. m. 1977. 195. p. 371. sz.

15 BARTFAI-SZABÓ i. m. 262. p. 1013. sz. és GYÁRFÁS 3. köt. i. m. 671. p. 199. sz. — BARTFAI-SZABÓ i. m. 272. p. 1042. sz., GYÁRFÁS i. m. 728. p. 242. sz. 1491-ben Csonos András volt a Kunság kecskemétszéki főispánja (comes). GYÁRFÁS i. m. 701—702. p. 220. sz. és HORNYIK 1. köt. 12. sz. 218—219. p.

16 HORVÁTH, Petro: *Commentatio de initiis, ac maioribus jazygum et cumanorum eorumque constitutionibus*. Pest, 1801. 252. p. jegyzetben.

17 Magyar törvénytár 1000—1526. évi törvéncikkek. Bp. 1899. 211. p.

kisebb csapatokat távoltartottak a templomokba menekült néptől, mert pl. 1707-ben a támadó rácok sem törték át, csak körülvették.¹⁸

Hornyik János várostörténetében világosan megállapítja, hogy „... városi rangra nem emeltetett...”, de olyan kiváltságokkal rendelkezett, melyek révén a többi mezővárosnál kedvezőbb helyzetet tudott magának biztosítani még a magánföldesurak uralma alatt is.¹⁹

Kecskemétnek mint önkormányzattal rendelkező mezővárosnak kellett bizonyos írásbeli tevékenységet folytatnia, sőt minden bizonnyal oklevelei, kiváltságlevelei is voltak, és az itt működő kunszék sem lehetett meg írásbeliség nélkül. A XVI. század elejéről értesülünk énekes deákjairól, tehát a török hódoltság előtt már iskolája is volt.²⁰ A régi iratokból azonban semmi sem maradt meg. Hornyik János várostörténetének 3. kötetében, ragályi Orbán János 1697. évi levele alapján feltételezte, hogy a török veszedelem hírére a város a jogait és kiváltságait biztosító okleveleit a Vay-családnak adta át megőrzésre.²¹ Amikor 1875-ben értesült róla, hogy Deák Farkas a történelmi társulat megbízásából felkeresi a berkeszi Vay-levéltárat, megkérte, hogy az őt érdeklő iratokat másolja le, de Deák Farkasnak nem volt rá módja, és csak a regestrumból írta ki a Hornyikot érdeklő bejegyzéseket.²² Mindezeket tehát ezeket az okleveleket kecskeméti szempontból még nem nézte át senki, pedig az előzőekben vázolt kérdések miatt szükséges lett volna a teljes anyagot összegyűjteni. A Vay levéltár, mely a 2. világháború után már hiányosan került az Országos Levéltárba, 1956-ban elpusztult, az okleveleinek kivételével.²³ Az oklevelek között feltehetően a Patócsi és Pásztói családok birtokjogait érintő írások maradhattak meg, u. i. a Vay család Pásztói Ferenc révén lett Kecskemét egy részének földesura.²⁴

18 HORNYIK János: Kecskemét város története, oklevéltárral. 4. köt. Kecskemét, 1866. 160. sz. SZÉKUDVARI János: Sűrű sirhalmokkal rakott Jaj-halom... 404. p.:

„Ocsmány nép, a' Templom-kerítést megszállya,

Kívül a' kapukat mindenütt el-állya, ...”

19 HORNYIK i.m. 1. köt. 161. p.

20 MÉSZÁROS László: Kecskemét gazdasági élete és népe a XVI. század közepén. Bács-Kiskun megye múltjából 2. Kecskemét, 1979. 158. p.

21 HORNYIK János: Kecskemét város története, oklevéltárral. 3. köt. Kecskemét, 1862. 13—14. p. idézi Ragályi Orbán Jánosnak, Vay Ábrahám tiszttartójának 1697-ben írt levelét ezzel kapcsolatban: „Az Várost is olyan levélre tudnám mostan igazítani, az kiben az régi Királyoktul adatott szabadsága az Városnak meg vagyon. Király Dézmájával is semmivel, nem tartoznának eő Kegyelme, egy szóval az Városnak minden névvel nevezendő Privilegiuma azon levélben (nagy függő pecsét alatt) meg vagyon, most akattam reája.”

22 HORNYIK: Gazdaságtörténet i.m. 16. p.

23 KOSÁRY Domokos: Bevezetés Magyarország történetének forrásaiba és irodalmába. I. Bp. 1970. 760. p.

24 HORNYIK: Gazdaságtörténet i.m. 13. p.

A török előtti időből városunkban mindössze néhány (16 db) XII—XV. századi töredék maradt meg a XVII. századi lajstromok bekötési tábláiban, de ezek kizárólag egyházi vonatkozásúak. Kettőt közülük már a levéltár 1934. évi kiállításán is bemutattak; az egyik a kecskeméti római katolikus egyház misekönyvének, a másik egy egyházi könyvének a töredéke, az 1598—1602-es és az 1625—27. évi lajstromok fedőlapjaiból kerültek ki.²⁵ Többségük azonosíthatatlan, valószínűleg nem is helyi eredetű.

AZ ELSŐ IRATOK ÉS A LEVÉLTÁR KIALAKULÁSA

A törökkor első feléből megmaradt defterek bizonyítják, hogy több írástudó is élt Kecskeméten. 1546-ban Orbán diák, Ferenc diák és Diák Gergel (utóbbi 1559-ben is), 1559-ben Fabian diák, Tomás diák, 1562-ben Ozsvár diák és Fabián diák szerepel a névjegyzékben.²⁶ Feladatukról nem határozható meg, de feltételezhetjük, hogy egyikük volt a városi jegyző, másikuk pedig az iskolamester. Hornyik szerint 1591-ben Debreceni Imre volt a városi jegyző, 1595-ben István Deák, 1599—1602 között Halasi János Deák. 1600-ban Szücs Bálint fia ideiglenesen látta el a jegyzői teendőket.²⁷ 1600-ban már két jegyző volt, lehetséges, hogy egyikük volt — éppen úgy mint a török defterekben — az iskolamester. A főjegyző fizetése volt 25 forint készpénz, 1 ruha, 6 fertály búza, „saru, cipellős”, „Máthé Deák Uramnak adnak készpénzt fr. 16, lábbelit saru, cipellés.”²⁸ Az 1670—80-as években is két jegyző volt Kecskeméten.²⁹

Két állandó jegyző működése bizonyítható a felszabadító háborúk időszakában, sőt a jegyzőkre vonatkozó szórványos feljegyzésekből kiderül, hogy rajtuk kívül még egy írnokot (a „tyúkdeák”-ot) alkalmaztak. Valószínű,

25 GARZÓ József: Kecskemét th. város levéltárának tájékoztatója a Hirös Héten (1934. júl. 21—29.) kiállított okleveleiről. Kecskemét, 1934. 5—6. p.

26 KÁLDY-NAGY: Kanuni . . . i.m. 328—330, 335. p. — KÁLDY-NAGY: A budai szandzsák . . . i.m. 173—177. p. — MÉSZÁROS LÁSZLÓ i.m. 159. p. 57. táblázaton összegyűjtötte az írástudókra vonatkozó összes XVI. századi adatot.

27 HORNYIK János: Kecskemét város története, oklevél-tárral. 2. köt. Kecskemét, 1861. 27. p. jegyzetben; 31. p.; 64. p. — U.o. 56. p.: „Az Fű Biró Uram engemet kért Város szolgájának egynehány napig, mikor mind ell hatták az Város Deákjai, azért én Szücs Bálint fia migh it voltam az Város házánál, az mely dolgok idémben löttének, én azokat mind ide ez helyre irtam föl.”

28 U.o. 75. p.

29 U.o. 214. p. A közbülső időszakból, 1642-ből ismerjük Kecskeméti Varga János hites jegyző (Joannes Suttoris Kecskeméti juratus notarius) nevét (Hornyik i.m. 2. köt. 329. p.). 1680-ból pedig László Deákot (U.o. 261. p. 28. sz. oklevél), aki feltehetően Czibalmos Lászlóval azonos. (Ld. 1. sz. melléklet)

hogy a két állandó jegyző egyike mindig római katolikus, a másik református lehetett, amint ez a választott tisztségviselőknél is szokásban volt. Egyikük — a rangsorban első — a főbíró, másikuk az adószedő bíró mellett működött. Ez utóbbit „calculator”-nak is nevezték. A tyúkdeák a vásárbíró (tulajdonképpen dézsmaszedő) tevékenységét segítette.³⁰ A nótáriusok e korból ismert esküjében azonban még nem esik szó a város iratairól.³¹

Kecskemét város levéltárában a legkorábbi irat az ötvösök (1557) és a szücsök (1559) kiváltságlevele, valószínűleg egyik sem a városi levéltár maradványa, hanem a céhek iratai közé tartozott, amint azt a szücsök oklevelének közlésekor Hornyik is említi: „... a szücs céh ládájában...”³²

A városi iratanyag első emléke volt egy városkönyv 1591—1601-ig és egy „számviteli könyv” 1598—1603 közötti időből, majd ezt követően legközelebb az 1625-től vezetett jegyzőkönyvek maradtak meg. A törökkori iratanyagot az 1707. évi rác támadás is megtizedelte, elsősorban a közszolgáltatásokra és gazdálkodásra vonatkozó feljegyzések pusztultak el.³³ Ladányi Gergely 1801-ben készített ismertetésében említi ezt a pusztítást: „A Leveles Tárja, vagy is Archivuma ennek (t. i. Kecskemétnek) az Alföldön igen nevezetes volt miglen azt 1707^{dik} esztendőben a városra véletlen rohanó Rátzság által fel nem dulattatott, széjjel nem szóratott, és össze nem rongáltatott, amint errül a Neoquistica Processus actái bizonyóságot tesznek. Meg vannak mind azáltal még most is az 1590 esztendőtől való protocollumok és előbb való Irások is találatnak. Nevezetesek többek között szép szines atlacz Coopertában takart protectionalis török levelek...”³⁴

A levéltárat Saator Péter is említi leírásában: „Több ritkaságai között kedveskedik a régiségben gyönyörködőknek a Leveles Tárban tartott némely török írásokkal és Privilegiumokkal, amelyeknek addig volt hasznuk míg a Város 1688-nak 17. Sept. napján a Török igája alól vég képpen ki szabaldult”.³⁵ Teleki Domokos 1796-os leírásában is a török leveleket emeli ki, mint a kecskeméti levéltár legérdekesebb darabjait, de megemlékezik a régi protocollumokról is.³⁶

30 BKML IV. 1504. a) Városkönyv 1690—1699-ben a jegyzőket külön kigyűjtötték a feljegyzéseket megelőző oldalon: „Vide pag. 13. Notariusok: Joankovics János és Vörösegyházi Kis János, Tajmel Mihály is. Szivos János surrogatus notarius pag. 54. (később hozzáírva: 56, 57, 61. p.) actulem (?) eundem Joannem Szivos Notarium Pag. 135.” (téves lapszám).

31 IV. 1508. 2. Adórajstromok. Az 1693 és 1694. évi kötetekben található bejegyzés.

32 HORNYIK i.m. 2. köt. 287. p.

33 BALANYI Béla: i.m. Kézirat. 1957. 8. p.

34 IV. 1504. c) Vegyes iratok. Fasc. 9. No. 10. 1790.

35 U.o.

36 BALANYI Béla i.m. Levéltári Szemle 122—123. p. A „Nagykörös” 1878. évi 26. sz. 3. oldal alapján közölte.

LEVÉLTÁR A XVIII. SZÁZADBAN

Az első és második levéltárrendezés kora

A század első felében még csak a város írásait, azok megőrzésének fontosságát emelik ki: „... a Városnak kezemben forgó írásit, hogy el ne tévelyedgyenek conserválom, magam írásival az igasságot hamisra nem fordítom...” fogadta meg a város jegyzője.³⁷ Valamivel később (valószínűleg az 1740—50-es években) pedig így esküdtették a nótáriust: „... a gondviselésed alatt lévő mindennemű írásbeli actáit a városnak, szorgalmatosan meg tartván, azokbul sem in originálibus, sem in paribus akár kinek is, Birák Uraimék hírek nélkül csak egyet is ki nem adsz.”³⁸

A városi levéltárat legkorábban Somogyi András tanácsnok bűnügyével kapcsolatban említik: „A városnak, a levéltárában letéteményezett pénzt meglopta”.³⁹ Tehát a városi pénztárat is a levéltárban őrizték, ami egyben azt is jelenti, hogy a főbíró és főjegyzőn kívül a másodbíró is mindig hozzáférhetett, mert ő kezelte a város pénzügyeit.⁴⁰

A század utolsó harmadában mutatkoznak első jelei a város múltja iránti érdeklődésnek, valószínűleg a földesurak növekvő követelése, a puszták elvesztése miatti súlyosbodó gazdasági nehézségek vezettek oda, hogy jogállásukon változtatni kívánjanak. E cél érdekében még anyagi áldozatoktól sem riadtak vissza, és 1784-ben megkezdték a földesúri jogok megváltását. Érdekes emléke e törekvéseknek egy levél, amit Kolozsvárról írt Ladányi Gergely. A főbíró u. i. kiküldte Erdélybe az akkori adószedőt és az egyik

37 IV. 1504. y) Vegyes iratok. IV. téka. Esküminták között található különálló lap, keltezés nélkül, hátuljára feljegyezve: 1726. Teljes szövege: „En N:N: Esküszöm az élő Istenre Hogy, az felvállalt Nótáriussági hivatalomban tellyes tehetséggemmel hiven és szorgalmatosan eljárók, blts Biráimnak, és az egész blts Tanácsnak a' Város közönséges Dolgát illető állapotokban kész engedelmességgel szavokat fogadom, a Városnak kezemben forgó írásit hogy el ne tévelyedgyenek conserválom, magam írásival az igasságot hamisra nem fordítom, a Városnak Titkait magamban tartom, és szükség kívül senkinek sem revelálom, annyival inkább, se addig miglen ezen hivatalban lészek s azután is ha történnék resignálásom, a Város ellen, annak kárára semmi uton és módon akármi nével nevezendő p(rae)textus alatt nem agalok, sőt ha mást tapasztalnék is aki a Városnak legg kissebb káráb ... is munkálkodnék, azt akadályozni tellyes tehetséggemmel el nem mulatom. Kire Isten eng...”

38 U.o. Libellus continens formulas juramentoru ... pro diversitate officiorum adaptatus ab antiquo usu nuptas Kecskemetini. 1735. A római katolikus vallású tisztségviselők esküdtetése céljából készített kisméretű könyvecskében található utólagos bejegyzés: „Az Váross Nótáriussa esküdtetése.” A jegyzői esküt követően található, még későbbi bejegyzés: „Formula Juramenti Zingaria Judicis”, keltezése 1765. Tehát a jegyzői eskü 1735 és 1765 között keletkezett.

39 BALÁNYI Béla i.m. Kézirat. 58. p.

40 BÁLINTNTNÉ MIKES Katalin: Kecskemét város Tanácsa a XV—XIX. században. Bács-Kiskun megye múltjából. 2. Kecskemét, 1979. 29. p.

jegyzőt (vagy írnokot), mert — valószínűleg egy püspöki látogatás alkalmából — úgy értesült, hogy ott Kecskemétre vonatkozó oklevelek találhatóak. A két küldött — miután a szebeni Kormányzóságon engedélyt kapott a kutatásra — a gyulafehérvári konvent levéltárában 2 kecskeméti vonatkozású oklevelet is talált, s mindkettőnek a hiteles másolatát megrendelte Kecskemét város részére.⁴¹

A levéltár iránti érdeklődés növekedését mutatja az is, hogy 1777-ben külön tanácsi határozatot hoztak a felügyelet megszigorításáról: „Senkinek ezután a pörösök közül, sem azok ágenseinek semmiféle protocollum sem az olvasásra sem kiírásra ne communicáltassék hanem ha kinek valamire szüksége leszen kérje Biró Uramtól, ki is a notariusok által mind azokat szokott mód szerint expediáltassa”.⁴²

A levéltár rendezésére való törekvésnek azonban ekkor még nincs nyoma, Mária Terézia utasításai u. i. csak a szabad királyi városokat érintették.⁴³

1789-ben, a városi ingóságok leltárában szerepel a levéltár helyisége: „Az Archivumban. Ajtó, borított plehekkel és jó sarkokkal. 2. — Ablak, téli külső és belső üvegekkel, külső vasrostélyal és sarokvasakkal négyfelé nyíló. 2.”. Mellette volt a jegyzői, pontosabban másodbírói iroda: „A Perceptorialis Házban. Ajtó borított pléhvel és sarokvasakkal 1. — Ablak külső rostélyokkal, üvegezéssel és sarokvasakkal, melynek a tokja nem igen jó. 2. — Hosszu láda 1. — Kisebb láda 4. — Az ablakokon vastáblák 4. — Irótábla fából 1.”. Ezek után a tanácstermet és annak előszobáját írták le, majd a polgárok házat, a városgazda szobáját, 2 kamrával és az adószedő irodáját a földszinten. Az emeleten 4 vendégszoba kapott helyet. Valószínűleg különálló épület volt a „sütőház”, a „profos” háza a tömlöcökkel, a kocsisín és az istállók

44

41 IV. 1504. f) Levelek. 32. vegyes levelek között. A lemásoltatott oklevelek egyike Erzsébet királyné 1439-es elzalogosító levele volt. Ladányi Gergely 1776-ban lett a város 2. főjegyzője (ld. 1. sz. melléklet).

42 Szilády Károly jegyzetei 2. köt. LXV. Statutumok. Idézet az 1775—83. évi tanácsülési jegyzőkönyv 109. lapjáról.

43 KALLAI István: A városi igazgatás reformja Mária Terézia korában. Levéltári Közlemények 42. évf. 1971. 129. p. és FELHŐ Ibolya: A magyarországi városi levéltárak története. Levéltári Szemle. 15. évf. 1965. 1—2. sz. 117—120. p.

44 IV. 1504. c) Vegyes iratok. Fasc. 9. No 2. 1789. A levéltári helyiség belső berendezéséről nem esik szó, lehetséges, hogy a vele egybenyíló „perceptorialis ház”-ban található ládák egy része a levéltári helyiségben volt, éppen úgy, ahogy az ablakok vastábláit is csak az irodának tüntették fel. Üléseken kívül valószínűleg a tanácsterem is irodának szolgált, sőt iratokat is tárolhattak benne, berendezése u. i. az alábbi tárgyakból állt: 1 ajtó, 2—2 ablak, „fejér portzellán kemence 1.”, 18 bőrszék, 1 fa karosszék, 1 karatlan (szék), hosszú kétrészes asztal, zöld posztó terítővel, „asztal, melynek az alja ládaforma 1.”, „fekete irótábla 1. — kisedő fejér téka 1. — hosszú padláda 1. — fafogas 3. — Crucifixus 1. — Képek a falon 11. — Nagyrámás mappák 2.”

A városházát 1806-ban kibővítették. Ekkor új helyiséget kapott a levéltár is: „Archivum, fiscalatus szoba, cancellaria, börtönész szoba és tömlőczök építették a városházának déli részén”, az 1806. jún. 16-i tanácsi határozat szerint.⁴⁵ Az épület alapkövét 1806. június 31-én rakták le, a főbíró, néhány tanácsnok és a főjegyző jelenlétében, reggel 7 órakor. „Ezen épület alatt lett 4. szakaszban a tömlőcz, felette a' börtönész helye, konyha, és kamra, és fiskalatus, az emeleten pedig a' levéltár, iroda és pénztár felmenetellel és folyosóval ellátva.”⁴⁶ Az új levéltári helyiséget 1808-ban állványozták be.⁴⁷

A XVII—XVIII. századi, egyre növekvő mennyiségű levéltári anyag rendjét nem ismerjük. A II. József féle ügyintézési szabályzat is csak annyiban érintette Kecskemétet, hogy 1788. jan. 7-től iktatókönyvet kezdtek vezetni „Protocollum exhibitorum” címen, a beérkező kérelmekről, s a sorszámokat az egyes iratokon is feltüntették.⁴⁸ Az iktatókönyvekhez tartozó iratok azonban nincsenek együtt, mert azokat a XIX. század folyamán szétszótták az egyes „fasciculus”-okba. Valamilyen munka is folyt a levéltárban, mert 1785-ben 2 dictionariumot vásároltak az archivum részére.⁴⁹

A LEVÉLTÁR RENDEZÉSE

A harmadik levéltárrendezés kora

Valószínűleg a megszorított anyag áttekinthetlenné válása miatt választották külön 1815-ben a zárt levéltár anyagát: „Az Archivumban lévő azon Levelek, mellyek különösen a' Városnak Jussait, és külömbféle Titulusok alatt szerzett Birtokait illetik Senator Ladányi Gergely, Sátor Péter, és Archivarius Kun János Urak által külön választva öszve szedetni és azok egy a' végre készitendő Ládába különös Helyen két kults alatt tartatni rendeltettek”.⁵⁰ Ebből egyúttal az is kiderül, hogy a levéltárosi teendőket ebben az időben a város második főjegyzője látta el.

Az újonnan felfogadott jegyző esküjében is kötelezte magát a levéltár

45 BALLA János: Kivonatok Kecskemét város tanácsi jegyzőkönyveiből 1665—1872. Kézirat. Kecskemét, 1899. 164. p. Az 1805—1807. évi tanácsülési jegyzőkönyv 290. p. 1159. sz. határozat.

46 U.o.

47 BALLA János: Városunk levéltára. Kecskemét. 27. évf. 15. sz. melléklete.

48 A IV. 1504. g) Kérelmek című állagban található.

49 IV. 1510. a) Másodbírói számadáskönyvek. 1785. évi kötet.

50 BALLA János: Kivonatok ... i.m. 545. p. 1815. február 20. IV. 1504. b) Tanácsülési jegyzőkönyv. 1815. 60. p.

megőrzésére, a város írásainak ki nem adására, és titkainak megvédésére (1818).⁵¹

A nótáriusi hivatal ellátása, és ugyanakkor a levéltár kezelése egyre nehezebbé vált. A feladatok állandóan növekedtek, az iratok szaporodtak, a valószínűleg teljesen rendezetlen anyag szinte áttekinthetetlen lehetett. A főjegyzők pedig viszonylag gyakran cserélődtek, vagyis nem volt elég idejük még az anyag kellő megismerésére sem.

Az 1820. október 30-i tanácsülésen jelentette be, pontosabban olvasta fel tisztéről való lemondását Ladányi Sándor főnótárius: „... ámbátor ezen városban születtem; s annak szolgálattaira neveltetni szerentséje volt; és maga is által látná: hogy a' nagy érdemű városi publicum szolgálattára, mellyeket tellyesíteni szent kötelességének esmér és azokra Hazájának és Polgár Tarsainak Boldogítások kedvéért, különösen vonatattik is, még tovább is számot tarthatna: mivel mindazonáltal testbeli gyengeségének korán való érzései miatt 14 esztendeig folytatott Nótáriusi Hivatalát egészségének meg romlása nélkül, kivált a' midőn a Hivatalbeli foglalatosságok napról napra mind inkább nevelkednének tovább nem viselhetné és azt maga kéri: hogy meg győződvn a' Tanács az ő mentségének helyes voltarol,

51 IV. 1504. y) Vegyes iratok. IV. téka. Esküminták között található aranyozott bőrkötésű könyv. Bevezetése: „Az 1818-ik Esztendei November Holnap 2.^{kán} tartott Tanácsi Gyűlésben tett Rendelésnek következésében a Notariusi Hivatal által projectált esküvésnek Formái.” Megtalálható benne a: Fő Birói, Második Birói, Bor Birói, Perceptor (utólag Pénztárnoki), Adószedői, Gazdai, Tanátsbelieké... ezeket követi a „Notariusoké (Jegyzőké):”¹ „Én N. N. esküszöm s.a.t. Hogy az felvállalt Nótáriusi² Hivatalomban hiven, és igazán eljárók, a Városnak boldogságát tehetségem szerént munkálodom. Jussaiban³ és szabadságaiban az igazságig védelmezem, a Nemes Tanátsnak végzéseit, és Rendeléseit hűségessen be irom, a' kezem és gondviselésem alá bizatandó Levél Tárt, az ahhoz tartozó minden Írásokkal szorgalmatosan meg őrzöm, különösen pedig a' várost érdeklő Írásokat a' Nemes Tanáts hire nélkül sem eredetben sem pedig⁴ párban egyet is ki nem adok, a' Városnak titkos dolgait⁵ még hivatalomnak változása után is ki nem nyilatkozatom, sem ⁶ végzéseit szükségtelenül fel nem fedezem, a' Nemes Tanátsnak rendelései ellen magamat nem szegezem, Birák Uraknak az igazságig engedelmeskedek, az igazság kiszolgáltatásában minden ügyeseknek személy vagy vallás tekintete nélkül, félre tévén minden kérelmet kedvezést, félelmet, gyűlölséget, szeretetet, és tetzeni való kívánságot valamint az egy élő Istennek igazságával, Törvénnyel meg egyezőnek találni fogom, törvényesen, és⁷ igazán itélek, és a' meg tétetett Itéletet a' midőn az réam bizatnék,⁸ tehetségem szerént végre is hajtom. Isten s.a.t.” (1. Utólagos beírás, zárójelben; 2. Notariusi utólag zárójelbe téve és elírva: Jegyzői; 3. Föle írva: Jogaiban; 4. Pedig kihuzva; 5. „Városnak titkos dolgait” kihuzva, föle írva: „Hallgatást kívánó dolgokat”; 6. Sem kihuzva, föle írva: a' Tanács; 7. Törvényesen, és kihuzva; 8. Eredetileg bizatna utólag kijavitva.)

A jegyzői esküt követi a „Fiscalisi, Tutoroké, Cancellistáké kik a' Notarialis Hivatal mellett vagynak (Ebben arra esküsznek, hogy „... minden réam bizatandó írásokat szorgalmatosan meg tézsek... a Nemes Tanátsnak és Birák Uraknak végzéseit, a midőn az réam bizatna a Jegyző Könyvekbe hűségessen be irom...”) ezt követi az adószedői cancellistáé, a sáfaré, katonai comissariúsé, mezei comissariúsé, csaplárosoké, polgároké, hadnagyoké. A kötet végén a város 1818. évi pecsétjével hitelesítve.

Resignatiojat elfogadni, és helyette a' midőn arra alkalmas Individuum kesszen is volna, mást ki választani méltoztatna; . . ." Mivel semmiféle rábeszélésnek, halasztási kérelemnek nem engedett, felmentették tisztéből és „ . . . jutalom fejében Senatori Ranggal meg tiszteltetett és Széke Hivatalának Kezdetitol felvéve kimutattatott . . .”⁵²Utóda lett: „ . . . eddig volt második fő notarius Kun Janos, ennek Helyére pedig vnotarius Drégely Istvan Ur tiszteltettek meg.”⁵³

Drégelyi István aljegyzőt második főjegyzővé választották, tehát egyik hivatali teendőjévé vált a levéltár kezelése.⁵⁴ A következő napon a Tanács katolikus tagjai új javaslattal állottak elő, u. i. az újonnan kinevezett második főjegyző felajánlotta, hogy jegyzői tisztéről lemondva, két év alatt, mint tiszteletbeli szenátor, rendezzi a levéltárat: „ . . . mivel a' város Leveles Tárháza a' naponként mind inkább inkább szaporodo publica actákkal szembetűnő képpen nevelkedne, szükségesnek vélné a Tisztelt Tanács azon Leveles Tárháznak eddig folytatott Rendbe tartásán kívül a nagyobb accuratia végett, a mind a régi Időkről, mind pedig az újjabba előfordulo Irások, ide nem vevén a secretum archivumot melynek jó állapotban való tartása eránt, már Tanácsi Rendelés tétetett, leginkább Tettes Pestvármegyének jól elrendelve lévő archivuma modja szerént rendbe szedetnének, mely hosszas munkát kívánó foglalatosságra, a' külömben is megsokasodott Bajókkal el vonattatott Nótáriusi Hivatal elegendő Ideje nem lehetvén, ezen munkalodásnak felvállalására Notárius Drégely István Urat ha, hogy az egész Tanács rajta megnyugodni (?), azon okon megkérte, mivel Tettes Pestvármegyének Leveles Tárházába számos esztendőig practisált és azon Urnak VNotáriusi Hivatalra lett meghivattatásakor is egyik fő cél a' volt: hogy a város Leveles Tárházát a kívántt jó Rendbe hozhassa; mellyet azonban a Nótáriusi foglalatosságok miatt eddig nem tökéletesíthetett és oly Feltétellel hogy elkezdett munkajanak leg alább is két Esztendő alatt fogyatkozás nélkül véget vessen; holott is a tisztelt Notarius Ur érezvén a' maga mejjének gyengeségét és meg gyöződvén az elő adott propositionak az egész publicumnak hasznát tárgyazó voltarol, s azon ajánlast tette: hogy ha ugyan az üressen álló Honorionalt (?) Senatori Székkal meg tiszteltetik; és Részére mostantol fogva számlálván két Esztendőig esztendőnként 300 ftok és 6 öl fák és így két Esztendőkre 600 ftok 12 öl fák resolvaltának . . . a' mellett ha az idő közben történhető actualis Senatori Székre emeltetése nekie megígértetik . . .” kész lemondani jegyzői tisztéről, és a levéltárat oly rendbe teszi, hogy

52 IV. 1504. b) Tanácsülési jegyzőkönyv. 1820. 413—414.p.

53 U.o.

54 V.ö. 50. sz. jegyzet

„... azt a Notariusi Hivatal Archivarius nélkül is tokeletes állapotban tarthassa”.⁵⁵ A Tanács a javaslatot elfogadta és Drégelyi Istvánt szenátor-ként megbízta a levéltár rendezésével.

Drégelyi István, mint a fentiekből is kiderül, a Pest megyei levéltár rendszerét vette alapul. Galgóczy Károly szerint Pest megye Levéltárának rendszere 1790 és 1850 között az alábbi volt: 12 állandó „czim”-be sorolták az iratokat: I. Közigazgatásiak, II. Nemességiek, III. Vallási alapítványiak, IV. Urbériek, V. Adóbizottságiak, VI. Közbátorságiak, VII. Szabályrendeletiek, VIII. Ellenmondások s előintések, IX. Törvénykezésiek, X. Körintézhvényiek, XI. Nemesi felkelésiek, XII. Árvaszékiek. Alcímek is voltak pl. a közigazgatásiak közt országgyűlési, az urbériek közt határrendezési, tagosítási stb. iratok. A segédkönyvek háromfélék voltak. 1. „általános idősorozati lajstrom” időrendi, sorszám szerinti (a különböző tárgyak új bekezdésben feltüntetve). 2. „Általános mutató jegyzék (Index generalis)” „ez betű sorozatra van osztva és pedig háromféle megkülönböztetéssel; jelesen: czimzó szerinti tárgysorozatos jegyzék (Index titularis); továbbá: személysorozatos jegyzék (Index personalis); végre helysorozatos jegyzék (Index topographicus)”. Mindhárom helyen feltüntették: „... hogy az okmány a levéltár melyik osztályában, melyik csomagban és micsoda szám alatt található”. 3. Részletes lajstromok, melyek címek szerint külön szedték össze a tárgyakat. Ezt az 1836-ik évben 5644. sz. alatt kiküldött bizottmány 1837. május 22-i javaslata állapította meg, tehát ekkor még ilyenek nem voltak.⁵⁶

A Drégelyi István-féle rendezés tervét Balanyi Béla szó szerint leköszölte a Levéltári Szemlében, ebből kitűnik, hogy a kurrens anyagot a pestmegyei tagolás szerint kívánta kezelni.⁵⁷ A régi iratokat két nagy osztályra bontotta, a Judiciálékra és a Polgári állapotokról szóló írásokra, vagyis elválasztotta a bíraskodási és közigazgatási iratokat és mindegyiket több alosztályra osztotta. A judiciálékat 6, a polgári aktákat pedig 3-ba.

Ez a rendszer azonban nem egyezik a meglévő, illetve a Balla János, majd

55 IV. 1504. b) Tanácsülési jegyzőkönyv. 1820. 417—418. p. Más levéltárosokhoz hasonlóan tehát Drégelyi István is Pest vármegye levéltárában tanult Balla Gábor ismert levéltárosnál. (Föglein Antal: Pestvármegye levéltárának rendezése. Levéltári Közlemények. 8. évf. 1930. 278. p.)

56 GALGÓCZY Károly: Pest, Pilis és Solt törvényesen egyesült megye monographiája. Első rész: a megye múltja. Bp. 1876. 14—15. p.

57 BALANYI Béla i.m. Levéltári Szemle 124—125. p.: „Az 1-sőben foglaltatnak a Publico-Politicumok a 2. a Nobiliárék, a 3-ba a Religionelek, Ecclesiasticumok, Fundationálék, Litteralék és ezekhez hasonlók, 4. az Urbariálék, 5. Contributionale-Comissariatikumok, a 6-ba a Gyűléseken előfordult Criminálék, a 7-be a Normalia Resolutiok, a 8-ba a Protestatiok, a 9-be a Judicialék, a 10. a Personalis descriptiok, a 11-be az Insurrectionalis állapotok, 12-o az Árvák személyei és javai gondviselések felől beérkezett mindenféle tudositások recursusok és számadások, a mennyire a törvény után processualiter nem perdotáltattak.”

Garzó József által ismertetett rendszerrel, így valószínű, hogy Ferenczy Móric (vagy Hornyik János) jelentős mértékben közreműködött az iratok rendjének a kialakításában is. Feltehető, hogy míg Drégelyi a bíraskodási, Ferenczy a polgári jellegű iratokat rendezte, avagy Drégelyi a szétválogatást, Ferenczy a csomózást és mutatózást végezte. Mint a későbbiekből kiderül, a végső formát csak Balla János teremtette meg.

Drégelyi István két év alatt — természetesen — nem fejezte be a levéltár rendezését, igaz, hogy közben mint szenátor is egyre aktívabb szerepet vállalt a város igazgatásában, és egyre inkább háttérbe szorult levéltári tevékenysége. Csak 1828-ban mondott le végleg levéltárnoki tisztéről, s ekkor a Tanács ismét a Notariusi Hivatalra bízta a „tökéletesen” rendbe szedett levéltár felvigyázását.⁵⁸

Közben a városban ismét kiéleződtek a XVIII. század végén egy időre elcsitult nézeteltérések. A lakosok, elsősorban a városban lakó nemesek, a Tanács tevékenysége elleni panaszokkal fordultak a felsőbb hatóságokhoz. A vádakat kivizsgáló megyei „Comissionalis Deputatio” többek között elrendelte a Választott Közönség (Electa Communitas) felállítását és gazdálkodási felügyeleti joggal ruházta fel őket.⁵⁹

A panaszosok képviselői „Leveles Tárházunkba mind annyiszor, valányszor a folyamodok valamely Jegyzést ki iratni kívánnak . . .” bemehettek — panaszolja Kecskemét város Tanácsa —, sőt 1822. augusztus 3-ától 15 napra megkapták a „Leveles Tárház” egyik kulcsát, pedig azok „. . . eddig Hit alatt szolgáló olyas Individumoknak akik a’ benne helyheztetett bizodalom(na)k mindenkor tökéletesen meg feleltek Hűségeikre voltak bizatva”. A panaszosok oly feltétellel kapták meg az egyik kulcsot, hogy „. . . egyik fél a’ másik(na)k tudta nélkül a’ Leveles Tárházba ne mehessen . . .”, de a határidő leteltével sem akarták a kulcsot visszaadni, ezért fordult a Tanács az alispánhoz.⁶⁰ Közben pedig a panaszosok a Zárt Levéltár megtekintéséhez is ragaszkodtak: „Ordnotar Kun János Ur az eránt tévén hivatalos jelentést, hogy Ns Kováts Gergel és Séllei Samuel, a’ kik a’ panaszolkodo Lakosok nevekben a’ Tanács ellen tett fel adásaik meg próbálására a’ Város archivumában található Protocollumoknak és egyéb Actáknak vizsgálásába foglalatoskodnak, azt is kívánják, hogy a’ Városi Jussokat és Pusztákat illető aquisitionalis Levelek velék közöltessenek”.⁶¹

58 BALANYI Béla i.m. Levéltári Szemle 125. p. — IV. 1504. b) Tanácsülési jegyzőkönyvek. 1828. dec. 27-i ülés. 523—524. p.

59 BÁLINTNÉ MIKES Katalin i.m. 52. p.

60 IV. 1501. b) Recurrentia. 1. téka. 10. cs. Alispánhoz írott levél fogalmazványa.

61 IV. 1504. b) Tanácsülési jegyzőkönyv. 1822. augusztus 7-i ülés. 42. p.

Ily módon tehát a lakosok és a Tanács vitás ügyei közé a levéltár kezelése, illetve rendezésének a kérdése is bekerült.

A Helytartótanács 1826. július 18-i keltezésű, 14 060. számú leirata és Pest megye 1826. évi július 31-i közgyűlésének 2635. sz. határozata is utasította Kecskemét várost a levéltár rendezésére.⁶² „... a Város Leveles Tárházának jobb rendbe való szedése és más az Irományoknak szemes fel vigyázás alatt leendő őriztetések rendeltetnek...” írja a tanácsülési jegyzőkönyv az utasítás ismertetése kapcsán.⁶³

A Tanács ezért kérelemmel fordult a vármegyéhez, hogy a „... Helytartó Tanács K. Rendelése következeseb(en) a város Archivumanak tökelletes Rendbeszedese vegett egy Archivariusnak... teteleket Restauratio uttvan el rendelni méltotzasson”⁶⁴ Pest megye közgyűlése 1826. szeptember 26-án, 3309. sz. alatt foglalt állást: „A Leveles Tár mester és számvevő eránt való kérés Ő Felségének kegyelmes Resolutioja meg érkezéseig nem tellyesitethetvén”.⁶⁵ Így tehát levéltáros kinevezésére nem kerülhetett sor, és miután Drégelyi István szenátor végleg lemondott a levéltár felügyeletéről, elvileg teljesen abbamaradt a levéltár gondozása.

Még Drégelyi István levéltári tevékenységének időszakában, 1823. november 7-én fogadta fel a város Ferenczy Móricot: „Ns Ferentzi Moritz beadott folyamodo levelében elől adván mely forro indulattal és szíves buzgosággal kívánna ezen városi közönségnek szolgálni s' hőséges szolgálatjával magának érdemeket szerezni, azért könyörög, hogy Édes Attyának Ns. Ferentzi János Kapitány Urnak és Eleinek érdemei tekintetekből ezen Városnál Cancellistai Hivatalra fel választatni.” „Azzal a reménységgel, hogy a' folyamodo ígéréthez képpest cancellistai hivatalában szorgalmatossan és hűségessen el jár, Eleinek és Édes Attya Urának érdemei tekintetekből Honorarius Cancellistának ki neveztetik.”⁶⁶

Ferenczit tehát mint tiszteletbeli írnokot alkalmazták, és a tanácsülési jegyzőkönyvek tisztázásával foglalkozott. Munkájáért nem kapott rendszer-

62 IV. 1501. b) Recurrentia. 4. téka. 8. cs. A Helytartó Tanács utasításának részlete: „In quantum praeteres exinitio fatis actis Investigationalibus ad adhuc eveniret Archivum Oppidi Ketskemét, in summo esse disordine, et processus plures Partibus respective extradatos haberi dicto Magistratui Oppidano ultro Committendum veniet, ut absque omni nectenda mora non solum actorum Judicialiorum, et Processum exactam Regestationem verum etiam totius Archivi Oppidani ordinatam regulationem in effectum deduci...”

63 IV. 1504. b) Tanácsülési jegyzőkönyv. 1826. szept. 27-i ülés. A levéltár rendezésén kívül a Helytartó Tanács utasította a Tanácsot a városi tartozások beszédésére, a számadásoknak a vármegyei utasítás szerinti vitelére, az árendás földek törvényes birtoklási módjának rendezésére és a perek gyorsítására.

64 IV. 1501. b) Recurrentia. 4. téka. 9. cs. 1826. aug. 14.

65 U. o. 1826. szeptember 26.

66 IV. 1504. b) Tanácsülési jegyzőkönyv. 1823. 2. köt. 187. p. 1823. november 7-i ülés.

res fizetést, csak alkalmi díjazásban részesült. Hiába kérelmezte 1824-ben rendszeres fizetését, a megyei vizsgálatra hivatkozással kérését elutasították, és továbbra is alkalmi díjat ígértek neki.⁶⁷

Mindeddig feltételezték, hogy Ferenczi Móric kinevezése óta a levéltárban dolgozott, sőt Drégelyi helyett neki tulajdonították a teljes rendezési munkát is. Ennek a feltételezésnek ellene mond egy most előkerült irat: „Minekutánna a múlt Esztendei Majus Holnap 27-ik Napján akkori Fő Biro Senator Ladányi Sándor úr utasításából Ns Varosunk betses Leveles Tár házának ki tisztításához fogtam, olly szerentsés lettem, hogy Senátor Drégelyi Istvány Urnak valodi atyai közben járása mellett, abban találtato Irományoknak nagyobb része rendbeszedettvén, s' illető helyeikre reponáltatván nem egy könnyen emészthetők bár mely viszontagságok által, nintsen tehát már egyéb hátra hanemtsak maga egyedül a Privát Archivum mely még a rendbeszedést és Regestrállást meg kívánnya: mely ha meg fog történni meg valhatom hogy betses Leveles Tár Házunk tökéletes lábbra állván; által adhatom azon Kegyes Atyák Kezekbe; kik előtt érdemesnek találtattam azon bizodalomra; melyel erántam viselni méltoztattak; mely bizodalomnak hogy tökéletesen meg felelhessek egész alázatossággal esedezek a Ns Tanáts kegyes színe előtt méltoztasson én nékem Kegyes utasításul szolgálni ha bátorkodhatok é a Privát Archivum rendbeszedéséhez nyúlni? melly annyival könnyebben meg fog történni ha olly szerentsés lehetek, hogy Senátor Drégely Istvány Ur eddigi erántam mutatott kegyes oktatásait meg nem vonandja . . .”⁶⁸ Az iraton nincs keltezés, korának meghatározásához csak a Ladányi Sándor főbíróóságára való hivatkozás adhat segítséget. Ladányi Sándor 1822/23., 1824/25. és 1826/27-ben volt főbíró, vagyis ennek alapján még nem zárhatjuk ki, hogy Ferenczi 1823-ban került a levéltárba, de más adatok ezt nem teszik lehetővé. Az idézett szövegből világosan kiderül, hogy előző év május 27-e óta teljesen kitisztította a levéltárat (az iratokat rendbeszedte, reponálta, regisztrálta), tehát legfeljebb másfél évet dolgozott. Ferenczi levéltári munkájának a számadási iratokban csak 1827-ben van nyoma, amint Balanyi Béla is idézi, 1827. november 2-án jutalmat szavaztak meg neki a levéltár „ . . . minden tisztátalanságoktól lett kiirtása. Után fáradság fejében.”⁶⁹ Mindezek

67 IV. 1504. c) Közigazgatási iratok. Fasc. 3. No. 110. 1824. Hátoldalára rávezetve az 1824. ápr. 25-i tanácsi határozat.

68 IV. 1504. c) Közigazgatási iratok. Fasc. 3. No. 191. 1838. melléklete, keltezetlen folyamodvány.

69 IV. 1510. a) Pénztári okmányok. 1826/27. XVIII. 141. „Az Archivumba regesztrálándó minden irományok öszve szedése alkalmatosságával adatott egy fel font spárnga megemesmerem. Ketskemét 23-a julius 1827. Ferentzy Móritz.” U.o. szeptember 15-én is átvett félfont spárgát. BALANYI Béla i.m. Kézirat. 17. p. 1827. nov. 2. „Ferentzy Móric levéltár rendezésért 50,- Ft-ál és 3 öl nyárfával jutalmaztatott.”

Pénztári okmányok. 1827/28. XVII. N° 4. 1827. dec. 6.

alapján tehát nyugodtan állíthatjuk, hogy Ferenczy Móric 1827. május 27-től dolgozott a levéltárban, de munkája elsősorban manuális jellegű teendőkre korlátozódott, és a már szétválogatott iratok mutatkozására.

Midőn Drégelyi István már a lemondás gondolatával foglalkozott, illetve szenátori teendői miatt nem ért rá a levéltárral törődni, ismét aktuálissá vált a levéltáros kinevezésének kérdése, és a Tanács újabb kérelemmel fordult a megyéhez: „. . . : mivel a Város népességének szaporodásával a' Lakosoknak sűrűn elől fordult ügyeiket illető irományok, kivált az idők mostani geniusok szerint rendkívül szaporodnak s' Leveles Tárunk nőttön nő. Archivarius pedig, ki fizetés mellett arra ügyelne, resolválva nints: Archivarius resolváltasson”.⁷⁰ Mivel a Helytartó Tanács utasítása nem tette lehetővé a kérelem teljesítését, átmeneti megoldást kerestek: „. . . Első All Ispány Ur Hites Cancellista Ferentzy Moritz Urat hosszassabb Idő olta tett szorgalmatos fáradozásai tekintetéből, mely a Tanács által is elesmértetett honorarius Archivariusnak kinevezte, az archivumra való felvigyázás azomban ezekután is a Notariusi Hivatalt illetvén”.⁷¹ A kinevezést a Tanács is elfogadta, csak az eskütétel ügyében kellett döntenük: „Ferentzi Moritz Ur a midőn a Cancellistai Hivatalra fel választatott az Esküvést lé tévén, mint hogy pedig azon esküvés magában foglalná és kimerítené az Archivariusi Hivatalra teendő esküvést is, az hogy ezennel újra meg esküdjön szükségtelennek találtatott annyival is inkább minthogy az Archivumra leendő felvigyázás ennekutána is a Notariusi Hivatal mellet marad”.⁷²

Ez azonban megint csak tiszteletbeli, azaz fizetés nélküli állás volt, ezért Ferenczy számára anyagilag kedvezőbb beosztást kerestek: „. . . eddig volt honorarius Archivarius Ferentzy Moritz Urat, Végh Péter úr helyébe az Adó Szedő Hivatalhoz fizetéssel lévő Cancellistának kinevezte — az Archivumra való felvigyázás valamint eddig úgy ennekutána is a Notariusi Hivatal mellett maradván”.⁷³

Ferenczy Móric azonban fellebbezési kérelemmel fordult a Tanácshoz: „. . . minek utánna az 1822 Esztendő végével tanulását elvégezte volna, más Hazafiak példájára e városba visszatért, 's e Tanács Kegyességéből Cancellistai Hivatalt vállalt fel, 's azt folytatta is, 's azon idő alatt látván a Leveles Tárháznak hanyatló állapotját és rendetlenségét, azt nem csak tökéletes rendbe szedte, hanem az abban található mindennemű Irományokat és régib Tanácsi Jegyző Könyveket könnyen használható Karba helyeztette, 's e

70 IV. 1501. b) Recurrentia. 4. téka 23. cs. 1828. október 8. A Tanács kérelme a vármegyéhez.

71 U.o. Kivonat a tanácsülési jegyzőkönyvből. 25. cs.

72 IV. 1504. b) Tanácsülési jegyzőkönyv. 1829. 1. köt. 9. p. 1829. január 2-i ülés.

73 U.o. 4. köt. 211. p. 1829. november 1-i ülés.

felett a Tanácsi Protocolumok közül majd négyet purisalt tehetségéhez képest — ezen hathalmos és majd minden Salarium nélkül végben vitt munkálódásai Bártzai Pál Első Al Ispány Ur ő Nagysága által tekintetbe vétetvén általa a legközelebb mult 1828^{ik} Esztendei December 29^{ki} a Fel. Királi Resolutioig honor. Archivariusnak kineveztetett 's az a Tanács által is tétetett 's mind ezek a Tttes Ns Vmegyén is helyben hagyattak, még is 'a mostani Restauratio alkalmával, minden ki halgatása nélkül érdemein alul Exactoralis Cancellistának neveztetett ki, amint tapasztalja egyedül azon okbul hogy Irasa hivatalához alkalmatlan, és idővel el enyésző." Ügyében a Tanács nem hozott kedvező határozatot és mindössze „2 öl lágý fával" vigasztalták meg.⁷⁴ A jegyzőkönyvek tisztázását és a pertárat is másokra bízták.⁷⁵

A sokszor kért és ígért királyi resolutio 1830-ban végre megszületett és a Helytartó Tanács is megküldte utasítását a vármegyének.⁷⁶ Pest vármegye rendelkezése azonban már nem készült el ilyen gyorsan, csak 1831-ben kezdtek meg az utasítások végrehajtását. Először a Választott Közönség kapta meg a rendelkezést és továbbította a Tanácshoz végrehajtás céljából: „A Kegyelmes Királyi Rendelés következtében, a' Városi Leveles Tárnak felvigyázására és rendbe tartására kért Archivarius meg tagadtatott ugyan; az arra való felügyellés mindazonáltal egy a' Ns. Tanács kebelébül kinevezendő alkalmatos Individuumra bizattatott, hanem ezen kegyelmes Rendelés mind eddig nem foganatosittatván, a' Városi Leveles Tárbán mindenek szabadon ki 's bé járhatnak: mire való nézve tisztelettel meg kéri a' V. Közönség a' Nemes Tanácsot, hogy a' többször tisztelettel felhozott K. Királyi Resolutionak e tárgyban való foganatba vetele, több rendetlenségek és felhanyattasok (: a' mint legközelebb egy az Archivumbul kiutasított Hivatalbéli által is tétetett :) elhárítása, és így a Ns. Publicum legdrágább kintsében minden órába megtörténhető helyre hozhatatlan kárának eleje vétele végett, kebelébül egy a' Városi Leveles Tárra felügyellő Individuumot közönsen választani méltoztasson, a' ki a' V. közönség kiküldöttsége jelen léttében a' Leveles Tárbán bévezettetvén, s általa mindenek manipulaltatvan,

74 U.o. 229. p. 1829. november 6-i ülés.

75 U.o. 223. p. „Eddig volt tiszteletbéli Archivarius Ferentzi Moritz Urnak a legg közelebb mult Restauratio alkalmatosságával az Adó Szedői Hivatalhoz fizetessel levő Cancellistának kineveztetésével, a Protocolumnak tisztázása, mellyeknek le tisztázását az 1828 Esztendei Tanácsi Jegyző Könyv 2167. számja alatt magára vállalt függőben maradván, s általa továbbá nem folytathatván. . .” mást bíztak meg a munka folytatásával.

224. p. „A fentebb lévő szám alatt elől adatott oknál fogva Ferentzy Moritz Ur a Perekre való fel vigyázást is tovább nem gyakorolhatván, annál fogva minden hatra maradásók ki kerülése tekintetébül a Procuratoria kultsa. . .” másik hites Cancellistának adatott át.

76 IV. 1501. b) Resolutiok 2. sz. 1830. ápr. 2. A Helytartó Tanács utasítása 1830. május 11-én, 12772. sz. alatt kelt, ennek szövege azonban nincs meg a resolutiok között, de levéltári vonatkozású rendelkezéseinek lényegét a tanácsi jegyzőkönyvből ismerjük. Ld. alább.

mindenről számoljon, es rajta kívül Senkinek az Archivumba bemenni hatalma ne légyen.”⁷⁷

A Tanács hamarosan intézkedett, annál is inkább, mert ők is megkapták a megyei utasítást. „Minekutánna Ő Cs. Kir. Apostoli Felsege által ezen Város Coordinatioja Tárgyában a' N Mgu M. kir. Helytartó Tanáts utján az közelebb mult 1830^{ik} Esztendei Pünkösd Hava 11^{én} a 12 772^{ik} szám alatt kiadott Klmes Rendelésnél fogva a' Város Leveles Tára eránt nevezetessen a' XXII^{ik} Pontban az f./betü alatt az rendeltetne, hogy a' Tanátsnak a' 46^{ik} Szám alatt levő Tudositásából világos volna, hogy a' Leveles Tarnak rendbeszedése, eddig is már egy Tanátsbeli által kezdettetve lévén, a' köz Jövedelmekkel való gazdálkodás pedig a Tisztviselőknek szaporittatását megnem engedné, annak rendbe szedése és Igazgatasa továbbra is egy Tanátsbelire bizattatni rendeltetik — Mire való nézve Ő Felsege Kegyelmes Rendeléseinek Jobbágyi késséggel ohajtvan, egyszersmind kötelességének esmérven e Tanáts engedelmeskedni, közelebb a' fojó Hónap 11^{én} két Tanátsbeli Tagoknak kiholtával történt Tanátsbeli Székeknek kipotoltatása Tekintetéből tartatott, 's Ttes Első Al Ispány Ur Elölülése alatt végbement Tisztujjító Szék alkalmazosságával, a Voxok többsége által Senatornak kinevezett volt fő Notarius Gassich János Urat e' czélra eddig is tapasztalt munkássága és a' Leveles Tárba való jártassága tekintetéből köz bizodalommal megkérvén — ki is ebbéli megtiszteltetését és benne helyheztetett bizodalmat e' Tanátsnak köszönettel el is fogadván, még ezen Gyülés szine előtt Nékie a' Leveles Tárház kultsai által adattattak, — Elfogadván egyszersmind a' kinevezett Senator, és ezennel Archivarius ur a' Procuratorian . . . (olvashatatlan szó) lévő Perekre is, mint annak Praesesse a' fő felügyellést.”⁷⁸

A kinevezést követően a Választott Közönség, élve felügyeleti és ellenőrzési jogával, ismét átírt a Tanácsnak: „. . . az általa kirendelendő néhány Tagok által a' Tanáts egyetértésével a' Város Leveles Tárait meg vizsgálhatytya, ennek eszközlése pedig a' Nemes Tanátsnak kötelességül hagyatik, a' Leveles Tár meg vizsgálása, 's az Archivarius Senator Urnak azon Leveles

77 IV. 1504. c) Közigazgatási iratok. Fasc. 3. No. 120. 1831. április 26.

78 IV. 1504. b) Tanácsülési jegyzőkönyv. 1831. 1. köt. 499—500. p. 1831. május 13. Gassich János levéltári tevékenységének nyomára a Tanácstörvényszék iratai (IV. 1504. x) között bukantunk rá. Az 1825. évi téka elején egy jegyzék található, mely jelzetek szerinti sorrendben tartalmazza a benne foglalt iratokat. A lap alján az alábbi megjegyzés olvasható: A kötegből néhány irat hiányzik, „. . . hogy hol vagynak v' hová lettek nem tudom, de nem is tudhatom, mivel az Archivum az 1831 esztei Maius 21^a jött a kezem alá, számoljon tehát ezekről a' azon időről való Archivarius.” Írja Gassich János. Ez ugyanakkor azt is jelenti, hogy ebben az állagban bizonyos ellenőrző rendezést végzett és tékánként jegyzéket készített, de csak a szükséges évek anyagáról, mert az első tékában ennek nincs nyoma. A működése alatt keletkezett periratok külső oldalán az ő kézírásával készültek az irattári jellegű feljegyzések is.

Tárban leendő beiktatása végett Szószólló Kolosváry István, Senior Kováts Gergely, actuar Danits László, Nemes András és Elszánt Ferentz kiküldötyyei mellé kebeléből Deputatitot nevezni ne terheltesse.”⁷⁹ A Tanács az átiratot a június 6-i ülésen tárgyalta és Kun János szenátort, valamint Gyenes Péter főjegyzőt rendelte ki.⁸⁰

Sokáig Gassich János sem tudta ellátni a levéltár felügyeletét: „... minekutánna Senator Gassich János Ur Második Birói terhes foglalatosságai miatt a' Leveles Tárra való felügyellést továbbá nem gyakorolhatná, Tts: Senator Urnak abbeli foglalatosságaitol valo felmentésével, a Leveles Tárnak gondviselőjérül való gondoskodás tellyességgel továbbra nem halasztható, annál fogvást . . . mivel a resolutio . . . a' Levél Tárnoki hivatalnak viselését egy Tanatsbeli Tagnak tette volna kötelességül, azonban minthogy Senator Urak ezennel oly terhes foglalatossággal el volnának foglaltatva, hogy közüllök annak terhének valamelyikre valo bizása kötelességbeli összevütközést szülné, ezen környüállásokban miként lehessen oly közép utrol gondoskodni, melyen minden rész az Felsőbbség Rendeléseinek betöltetések mellett a' czélt elérni, a' szükségét pedig ki potolni lehessen . . . a Tanács ezen Tárgy felett abban allapodott meg, hogy . . . az érdeklött hivatal viselésére Tanatsbeli Tag neveztesse ki, a' mellyre ezennel Senator Danits László Ur ki is neveztetett — hogy mindazonáltal nevezett Senator Ur egyéb foglalatosságainak tellyesítettésekben a' Leveles Tárban szünteleni foglalatosságot kívánó munka és jelenlét miatt hátra maradást szenvedni ne kéntelenitessen, a' Leveles Tárnak rendbe tartása pedig mind inkább eszközöltessen nevezett Senator Urnak felügyellése alatt, a' fojó dolgoknak vitelére a' Publicum mellett tett hosszas fáradozásainak tekintetébül mintegy tiszteletképpen (!) Gömörly László Ur megkérettetett — minekutánna azonban a' nevezett Ur minden fizetés, és jutalmaztatás nélkül való ebéli megtiszteltetését el nem fogadta volna, a fojó dolgok vitelére, Ferenczy Moritz Ur, mint hites Cancellista meg bizattatott.”⁸¹ Tehát Ferenczy Moritz csak 1833 novemberében folytathatta levéltári tevékenységét, mely 1829 novemberétől 1833 novemberéig szünetelt, de közben 1831—1833 között Gassich János szenátor foglalkozott a Levéltárral.

Ferenczy áhított célját, a levéltárosságot sohasem érte el, de 1837-ben végre ismét tiszteletbeli levéltárnoknak neveztek ki: „... a Tisztujjitást vegrehajtó Tettes fő Szbiró Ur Hitess Irnok Ferenczy Moritz Urat Tiszteletbeli Levéltárnokká oly feltétellel ki nevezni méltoztatott, hogy továbbra is Irnoki

79 IV. 1504. c) Közigazgatási iratok. Fasc. No 119. 1831. május 24.

80 IV. 1504. b) Tanácsülési jegyzőkönyv. 1831. 596. p. 1831. jún. 6.

81 U. o. 1833. november 15. 326—327. p.

hivatalában, 's fizetésében megmaradjon és a Levéltárban kivántató munkálodások tsak mellekes foglalatosságai legyenek, ez néki a Tanács által is tudtára adatott, mind néki mind Hites Irnok Bobis Sándor Urnak a hivatalos foglalatosságoknak egyetértőleg és pontosan való vitele továbbra is ajánltatván.”⁸² Valószínű, hogy ő volt az első, aki a levéltárnoki esküt letette, mert ennek eredeti szövegében külön utalás történik az írnoeki feladatok ellátására is, de ezt a részt később módosították.⁸³

Tiszteletbeli levéltárosságát — az írnoeki teendők emlegetése nélkül — 1838. okt. 22-én az alispán is megerősítette: „Tttes Alispán Ur (Dubraviczky Simon) tiszteletbeli levéltárnoknak pedig hites Irnok Ns. Ferentzy Moritz Urat kinevezte.”⁸⁴

Ferency Móric valószínűleg többször keresett másutt is levéltárossági állást,

82 U. o. 1837. április 12. 351. p.

83 Esküformák (v. ö. 37. sz. jegyzet) között található XIX. sz. közepe tájáról származó irat, hátoldalára felírva: levéltárnok esküje. „Én N. N. esküszöm ez (olvashatatlan beszúrással): hogy Levéltárnoki Hivatalban híven és igazán eljárók, a kezem és gondviselésem alá bizatandó Levéltárt, az ahhoz tartozó minden írással együtt, szorgalmatosan meg őrzöm, különösen pedig a Várost érdeklő írássokat a Nemes Tanács híre nélkül sem eredetben sem pedig párban egyet is ki nem adok, a Városnak titkos dolgait még hivatalom változása után is ki nem nyilatkoztatom, sem végzéseit szükségtelenül fel nem fedezem, (eredetileg beírt, de utólag kihúzott szövegrész: „továbbá úgy is mint Irnok a reám bizatandó írássokat híven és szorgalmatosan megteszem, Bírák Uramnak, és Hivatalbeli Előljáróimnak az igasságig engedelmeskedek.” Beszúrva helyette: „Bírák Uramnak és Hivatalbeli Előljáróimnak az igasságig engedelmeskedek. Isten engem úgy segítjen.” Korábban a szenátori rangú levéltárnokok (Drégelyi, Gassich) valószínűleg nem tettek külön esküt, mert tanácsnokként már megfogadták a város iránti hűséget. Mint a szövegből látszik, az írnoeki teendőkre való utalást törölték, de többi részét később is valószínűleg felhasználták.

84 U. o. 1838. október 22. 389. p.

mert kétszer is kért bizonyítványt a Tanácstól, először 1835-ben, majd 1838-ban.⁸⁵

Sokáig még tiszteletbeli állását sem élvezhette, mert 1843. február 25-én, 40 éves korában meghalt.⁸⁶ Egy történeti tanulmánya maradt, kéziratban, melyet a Tudományos Gyűjteménynek készített.⁸⁷ Utóda Hornyik János lett.

Hornyik Jánost 1836. november 1-én a Számvevő Hivatal mellett megüresült írnokságra nevezték ki és 1838. október 22-én került át a Jegyzői Hivatalhoz.⁸⁸ „Ferenczi Mórítz Ur halálával a levéltárnoki hivatal meg ürülvén minthogy ezen hivatalnak bé nem töltése által a' levéltárban a kellő rend meg zavartatnék. — Hites Irnok Hornyik János Ur, hosszas hivatalában eddig bé bizonyított szorgalma méltánylása tekintetéből ideigl. levéltárnokká, helyébe pedig V. Irnokká Vekony Karoly Ur eddigi Számvevői Irnok kineveztetnek.”⁸⁹

Hornyik Jánosnak nagyobb szerencséje volt, mint Ferencynek, mert aljegyzői hivatalos teendőinek legfőbbike lett a levéltári munka. Az 1844-es tisztújítás alkalmából az első alispán (Dubraviczky Simon) még egy aljegyzői állás rendszeresítését javasolta: „Az ujonnan fel állított Aljegyzői hivatalba a Rom. Cath. részről, Tbli Tanácsnok Hajagos Illés, Hornyik János és H.

85 BALANYI Béla i. m. Kézirat. 48. p. „... Városunk egyik hites Irnoka Ns. Ferentzy Móric Úr bizonyos céljának sikeresebben leendő előmozdítása tekintetéből, arra kért tőlünk hiteles Bizonyosság levelet kiadni, hogy 13 Esztendők elforgása alatt meg tudni illik hivatalát viselte, annak folyásában mily buzgósággal és hűséggel járt legyen, mely tézisést mi a folyamodó Úrnak igazságosnak esmérvén ezennel bizonyosságot teszünk arról, hogy Ns. Ferentzy Móric úr elsőbben, ugyan mint tiszteletbeli, később pedig valóságos fizetéssel lévő hitelbeli személy 13 Esztendők elforgása alatt Nem tsak Irnoki hivatalával egybekapcsolt rendes köteleességeket a legbuzgóbban teljesítette . . . a Levelestárnak rendbentartására is amennyiben arra meg bizzattatva volt a leghűségesebben felügyeltetett, egy szóval mind hivatalának buzgó teljesítése, mind erkölcsi magaviselete fedhetetlen . . .” (Idézve: IV. 1504. y) Minus Necessaria. 1835. július 26.) IV. 1504. c) Közigazgatási iratok. Fasc. 3. No. 191. 1838. „... Ns. Ferentzy Mórítz Úr azon kéressel járult hozzánk, hogy bizonyos czélja elérése tekintetéből adnánk ki hiteles bizonyosság Levelünket mind maga viseletéről, mind hivatalában miként lett eljárásáról, mely kérését a folyamodó Úrnak igazságosnak találván ezennel elismerjük és bizonyosságot teszünk arról: hogy a folyamodó úr 18 évek olta folytatja Irnoki hivatalát, és az idő alatt mind hivatalában pontossan és Szorgalmatossan eljár, mind pedig helyes magaviseletével magát megkülönböztette s ez által magát arra érdemesítette, hogy a legközelebb tartott Tisztújítás alkalmával Irnoki hivatala meghagyása mellett tiszteletbeli Levéltárnokká neveztetett ki.” Kecskemét, 1838. dec. 28. megerősítve „a városunk szokott pecsétjével” főbíró és Tanács.

86 BALANYI Béla i. m. 49. p. Kivonat a római katolikus halotti anyakönyvből: 1843. febr. 25. „Ferenczi Móric Úr nőtlen 40 éves nemes városi levéltárnok a templom alatti sírboltban.”

87 SZINNYEI József: Magyar írók élete és munkái. 3. köt. Fa-Gwóth. Utánnymomat. Bp. 1980—1981. 415—416. A kéziratot a Nemzeti Múzeumban őrizték a Tudományos Gyűjteményhez tartozó töredékként.

88 IV. 1504. b) Tanácsülési jegyzőkönyv. 1836. november 1. és 1838. október 22.

89 U. o. 1843. február 27. 284. p.

Ügy. Kun Gábor Urak jelettetvén ki, azok közül Hajagos Illés Ur 26, Hornyik János Ur 44, Kun Gábor Ur 4 szavazatot nyerven. Hornyik János Ur Aljegyzői Hivatalra 44 szavazattal felválasztatott, kijelentvén, hogy fő teendői közé tartozand e Hivatalnak a Város Leveles tára rendezése s' arra való felügyelés."⁹⁰ 1847. október 29-én Hornyik Jánost — közfelkiáltással — első aljegyzővé választották és a megüresedett aljegyzői állást Szappanos István kapta meg.⁹¹

Főhivatású levéltárnokot először 1848-ban választott a város: „Ugyan e' napon délután a választas folytatattván a' levéltárnoki hivatalra kijelölt Kalmár János, Koltai Károly, és Sikari Kovács József urak közzül 165 választó által Kalmar János úr 142. szavazattal . . . elválasztatott.”⁹² A levéltárnoki állást a tisztviselők között a 4 jegyző (2 fő- és 2 al-) és a 2 ügyész (1 fő- és 1 al-) után töltötték be. Ezt követte a számvevő, a kapitány, a mérnök, az orvos és a sebész kinevezése, vagyis a levéltáros viszonylag előkelő helyet foglalt el a rangsorban. Erre vall Kalmár János személye is, ő ugyanis már 1836-ban számvevő, 1841-től pedig szenátor volt.⁹³

Kalmár János 1855. decemberéig viselte a levéltárosi címet, munkájának ugyanis semmi nyomát nem találtuk, tehát az önkényuralom időszakában és az abszolutizmus korszakának első felében valószínűleg szünetelt a levéltár rendezése, de állapota tovább nem romlott.

Az 1855. november 1-jei tisztújításkor ismét Hornyik Jánost választották levéltárossá, de 1861-től főjegyzői megbízást kapott. Utóda Balla János lett, aki korábban mint iktató dolgozott mellette.⁹⁴ Az ő nevükhöz fűződik a régi levéltár végleges rendjének a kialakítása.

90 U. o. 1844. október 28. 404—405. p. Ez az intézkedés ellenében állt a királyi resolucióval és annak végrehajtási utasításaival, ezért a megyei közgyűlésnek kellett jóváhagynia. A szolgabíró az esedékes tisztújítás előkészítése kapcsán vetette fel, hogy „. . . a' jegyzői hivatalnak teendőji ropant sokasága által: miszerint csak egy körülményt említve, a' bírói szék (: szóbeli perek:) jegyzőkönyve is évenként 2000 számot felyül halad mire, — 1830^k évben rendszeresítvén ezen városi hivatalok — figyelem nem lehetett, de Ferentzy Mórित्रra bízva lévén a' Levéltár, ennek időközbeni halála, oda is egy alkalmas egyént szükségessé tett, mind ezeknél fogva a' hozatott javalatba, hogy még egy aljegyzői hivatal alapítatnék meg; — minek egyik kötelessége a' levéltárnokság is lenne; — és e' hivatalra ez uttal R. Catholicus egyén választatnék, — mi által mind a köz szükségén segítve lenne, mind pedig minden vallásbeli kérdésnek eleje vétetnék.” Pest megye közgyűlésének 5410—1844. sz. alatt Dubraviczky Simon alispán keltezés és aláírás nélküli jelentésének másolata. IV. 1501. b) Resoluciók. Kiadta Szalay Josef aljegyző. 8. p.

91 IV. 1504 b) Tanácsülési jegyzőkönyv. 1847. 3. köt. 70—71. p. 1847. október 29.

92 IV. 1601. a) Közgyűlési jegyzőkönyv. 1848—1849. 35. p. 1848. június 12-i ülés. Ugyanekkor — korábban — Hornyik Jánost főjegyzővé választották és e tisztelet 1855-ig töltötte be. (Balanyi Béla i. m. Levéltári Szemle. 127. p.)

93 A XIX. század második felében a városi alkalmazottak között egy másik Kalmár János is szerepel. Pályáját mint írnok kezdte 1856-ban és 1864-ben számvevőnek nevezték ki. (Balanyi Béla i. m. Kézirat. 49. p.) Valószínűleg a levéltáros Kalmár Jánosnak a fia lehetett.

94 BALANYI Béla i. m. Levéltári Szemle. 128. P.

A rendezésen, regisztráláson, kezelésen kívül a levéltárnak — ha csekély mértékben is — már a XIX. század első felében is volt némi forgalma, elsősorban hivatalos célból többször kellett iratokat kikölcsönöznie. Egy ilyen kölcsönzési jegyzék töredéke is megmaradt. A hiányos jegyzék rovatai voltak: „A kiadás nevezete — Foglalatya — Kiadás költe — Jegyzések” 1827-től 1838-ig 67 ügy kutatását, illetve kölcsönzését jegyezték fel, ezek között magánjellegű kérelmek is fordulnak elő.⁹⁵

Az 1840-es évek végéről (esetleg 50-es évekből) ismét megtaláljuk a „Város köz-háza” ingóságainak leltárát. A városháza ekkor is több épületből állt. Első nagyobb épülete emeletes, cseréptető, 23 hivatalos szobából állt. Van 3 konyha egy pincével, 7 földszinti és egy négyfelé osztott földalatti börtön, egy 8 ökörre és 40 lóra készült istálló, az udvar déli oldalán bedeszkázott, nádtetejű jégverem, az udvar hátulján a régi börtönök helyén épülőfélben lévő épület, bitang akol, cseréptetejű kocsiszín, a búzapiac felől két kisebb és alacsonyabb szin. A levéltár valószínűleg a főépület emeletén, a tanácsterem és a „Tartalék-pénztár szoba” között 2 helyiségből állt: „b) Levéltár’ elő szobájában, egy fejér Író-asztal, az ajtó mellett egy fenálló könyvtartó, szinte az asztal mellett egy fenálló könyvtartó, jobbra a’ vasajtónál egy rostélyos fenálló könyvtartó, egy Lejtő-mérő Eszköz tokban, két ön-kalamáris; c) Levéltár belső szobájában, egy zöld posztóval behúzott Asztal, egy fenálló rostélyos két felé nyíló Almariom, négy szakaszbeli irománytartó, egy öreg oláh-család-kép, egy Szentháromságot ábrázoló-kép, egy Hágcsó, üveg alá foglalt két darabban több rendbeli ércz arcz-kepek, egy porkefe, két lajtorja, egy zászló, 3. ablakon kétfelé nyíló vas-táblák.”⁹⁶

95 IV. 1504. y) Vegyes iratok. II/c. Levéltár. 1827-ben 4, 1828-ban 0, 1829-ben 3, 1830-ban 1, 1831-ben 6, 1832-ben 2, 1833-ban 4, 1834-ben 7, 1835-ben 4, 1836-ban 9, 1837-ben 10, 1838-ban hiányosan 17 ügy szerepel a jegyzéken.

96 IV. 1504. c) Vegyes iratok. Fasc. 9. No. 67. 1845. Meg kell jegyeznünk, hogy a leltárban szereplő „öreg oláhcsalád-kép” valószínűleg azonos azzal a levéltárunknak ma is tulajdonában lévő képpel, melyen az alábbi felirat található: „Janos Rowin alt 172 und Sara desen Ehe weib 164 Jahr gebirtig zu zodowa in Karansebesher district Haben in Ehestand gelebt 146 Jahr habe ein sohn erzielt ware alt 140 Jahr”. Az elején említett 23 hivatali helyiség az alábbiak szerint oszlott meg: Tanácsterem, Levéltár (2), Tartalékpénztár szoba, Választott-polgári terem, számvevő szoba, belső és külső vendégszoba, első főjegyzői, 2. főjegyzői szoba, írnoki szoba, főpénztárnoki, közgyámi szoba, polgárok szobája, fő- és alügyészi szoba, tömlőctartó szobája, polgármesteri szoba és kamra, udvari gazda szobája, konyhával, útbiztosi és szállásmesteri szoba (1), hátralékadó és haszonbérszedők szobája (1), csendőrök szobája.

A „ZÁRT LEVÉLTÁR”

A rendes levéltár rendezésén kívül többször szó esett a Secretum Archivum-ról, a Zárt Levéltárról, mely 1820-ban változatlanul a főjegyző hatáskörében maradt. Rendezésének gondja többször is felvetődött pl. 1828-ban, 1829-ben: „A Választott Közönség a legg közelebb mult holnap 19^{kén} költ, 's ezennel be adott Írásánál fogva azt kéri, hogy a mai közös Gyűlésben megállapított Határozás következtében a Város Szabadságát illető minden Levelek, úgy minden örökös vagy Zalogos Szerződésről szolo Contractusok is szedetessenek rendbe, s' a legg szorosabb gondviselés alá adattassanak.” A Tanács azonban elodázta a kérés teljesítését: „A Tanács által a maga részéről minden némű Privilegiumoknak, úgy mas e Publicumot illető Actaknak is rendbe szedésére ki nevezett Deputatio mar szinte a Publicumot illető, és a Választott Közönség előtt is tudva lehető Tárgyak munkálodásával annyira el lévén foglalva, hy (!) azon Actáknak rendbe szedésébe nem munkálodhatott, meg szüvnén azomba ezennel a fenn forgo környül állások, egész igyekezetet arra fordítja, hogy az érdeket Actak általa mentül előbb a legg jobb moddal rendbe szedetessenek.”⁹⁷ Vagyis a megyei vizsgálat befejezése utáni időre ígérte az iratok rendezését.

A zárt levéltár őrzése és felügyelete sokkal szigorúbb volt, mint a rendes levéltaré, s 1845-ben ismét elhatározták rendezését, mutatózását és szigorúbb őrzését: „E Város leg főbb kintsei közé számítván a' V: Közönség mind azon Irományokat, mellyek részint a' Városi jogok megszerzéséről, részint a' város által szerzett birtokok igazolásául szolgálnak, — a' mellyek az úgy nevezett Secretum Archivumba tartatnak, és ezen Irományok feletti örködés valamint a' Ns Tanácsot úgy a' V. Közönséget is hivatásánál fogva illetvén, e' tekintetből; — távol minden alacsony gyanúsításoktól — ezen Secretum Archivumnak a' Ns Tanács, es erd: V. Közönség által kinevezett Tagok általi elrendezésének es Elenchisálttatásának elhatározásaért meg keresni rendelte a' Ns Tanácsot. Melly illyképpen elrendezett Secretum Archivum három kultsokkal elláttassék, és egy kults e' varos Fő Bírójának, másik Szoszollojának, harmadik ezt kezellő fő Jegyzőjének kezekbe tétele mellett ezentulra ezen archivum feletti örködésben meg bizassanak.”⁹⁸ A város erre azt válaszolta, augusztus 1-jei határozatában: „... hogy mielőtt e javaslott három kulcsal való élés foganatba vétetnek, az Eredeti irományok másolatba vételét szükségesnek véli, hogy adando alkalommal azokhoz nyulni lehessen.” Ezt a javas-

97 IV. 1504. b) Tanácsülési jegyzőkönyv. 1829. február 3. 118. p.

98 IV. 1504. c) Vegyes iratok. Fasc. 9. No. 67. 1845.

latot a Választott Közönség is elfogadta és minél előbb végrehajtatását kérte.⁹⁹ Vagyis a Tanácsnak ismét sikerült haladékot nyernie.

1848-ban újra előkerült a Zárt Levéltár kérdése: „Tapasztalvan miszerént a' Városi közönség szabadalmait, szerzeményeit tárgyazó s' legnagyobb gondot igénylő irományait magában foglaló zárt levéltárnak egyes fiokjai rendesen leleltarozva, de az egész regisztrálva nincs: annál fogva oda utasítottik a' jegyzői hivatal, hogy ezen egész zárt levéltárról egy rendes és általános lelettárt készítsen, s' jövőre hivatal változások alkalmával egymasnak pontos nyugtatvány mellett s' egy küldöttség jelenlétében adják át.”¹⁰⁰

A rendezésre és regisztrálásra azonban még soká nem került sor: „A' város zárt levéltárát (: Secretum Archivumát :) évtizedek előtt a' Választott Közönség sürgette regisztráltatni, s' a' Városi Nemes Tanács azt több ízben megrendelte; de mivel az időszerinti főjegyző Urak, kik azt kizárólag kezelték munka özőn miatt arra nem érkeztek, — maig is elmaradt. — Nincs ugyan e' Levéltárban úgy nevezhető zavar, de a' benne levő rend is csak annyiban áll, hogy az érdekesebb iratok tárgy szerinti csomóba vannak kötve, s' azokat csak több évi kezelés után ismerheti felületesen azok kezelője; a' mellékes iratok pedig, melyek sok esetben kellő felvilágosítást nyujtanának, elkülönzés nélkül tartatnak néhány fiókban; leg nagyobb baj az: hogy e' Levéltárban hisszük a' községnek minden kincsét, — de valósággal magunk sem tudjuk e' Levéltár tartalmát; e' bajon pedig csak egy tökéletes registratura segíthet. — Miután a nyílt Levéltárban négy év alatt annyira haladtam, hogy azzal egyidőre megállapodhatok, eme zárt Levéltár rendezését óhajtanám munkába venni, de hivatalos utasítás nélkül azt jelen állapotában háborgatni nem bátorkodom. — Régibb időben kevesebb szükség lehetett arra, hogy e' zárt levéltár regisztrálva legyen, mert azon kívül, hogy az iratok is részben csak közelebbi évtizedekben szaporodtak, a 14. tagból álló városi Tanács nagybára oly egyénekből állott, kik 15, 20, s' több évekig kezelték e' Levéltárt, ismerték tartalmát, holott jelenleg ama régi tisztviselők közül már csak egyetlenegy van életben, mi újabbak pedig alig ketten ismerjük valamennyire e' zárt Levéltárt, egy halomás, vagy szerencsétlen esemény azt egészen ismeretlenné tenni képes lehetne. A' mostani rendezetlen állapot mellett a' mi csomózva van is, az irományok fentartására káros, mert a' vékony zsineg pólya a' papírost összerontja.” Hornyik ezért felhatalmazást, illetve hivatalos utasítást kért, hogy rendezhesse és vállalta:” . . . legpontosabb rendezés, s' tárgyilagos elkülönítés mellett, egy kimerítő tárgy és névmutató készítésével, a' Város zárt Levéltárát regisztrálni . . .”¹⁰¹

99 U. o.

100 IV. 1601. a) Közgyűlési jegyzőkönyv. 1848—1849. 50. pont. 67. p.

101 IV. 1504. y) Vegyes iratok. II/c. Levéltár. Hornyik János 1860. január 7-i kérelme.

A Tanács hozzájárult a rendezés tervéhez, de Hornyik ezt már nem tudta befejezni, mert 1861-ben ismét főjegyzővé választották, és nem tudta levéltári munkáját folytatni. Valószínűleg a Hornyik által összeszedett tárgy szerinti gyűjtemények e zárt levéltár mellékesebb, illetve jogbiztosítás szempontjából már elévült irataiból lettek összeszedve.

A zárt levéltárban őrzött legfontosabb iratcsomókat mutatta ki a keltezés nélküli feljegyzés:

„Mutató Táblája

Azon Tettes Familiákat, és más Pusztákat illető Írások, melyek Szabados Kecskemét Várossát illetik, avagy illeték Numerusok szerint.

	No
Koháry előbb Gróff most Herczeg Familiát illető Írások	1. 2.
Monostort, Dány Sz. Miklóst illető Írások	3.
Hernádot, Jankováczt, Matkót Pusztaszert, Páhit, Agasegyházat illető Acták	4.
Szentkirályt, Borbást, Alpárt illető Acták	5.
Pákát, Bugaczt úgy más régen bírt Pusztákat nevezetesen TatárSzentGyörgyöt, Gyolajt, Ujfalut, Szent Tamást illető acták	6.
Péterirül Szólló Írások Motesiczki, Károlyi, Fay	
Familiákat illető és Városi Frater, Csáki, Sárközy jusról szólló Írások	9.
Dézmát Városi Privilegiumokkal együtt a' Pesti Házat illető Írások, a' Gyulladásról Instructioval együtt és mellyek a Pasztorokat illetik.	10.
Kecskemét Várossát illető Szabadságos Levelek hol léttérül való Jegyzékek, Serházát, és a' Szolnoki fa hordást tárgyazó Írások, több elegendy Jegyzékkel együtt és holmi ajándékokról szólló Levelek.	11.
Ürböt, Bugyit Bugyit, Hernádot és ahhoz tartozó Pusztákat illető acták	7.

A LEVÉLTÁR NÖVEKEDÉSE ÉS ÁTKÖLTÖZTETÉSE

A főhivatású levéltárosok, elsősorban Hornyik és Balla munkájának hamarosan megmutatkozott az eredménye, nyugodtan jelenthette a polgármester: „... hogy a városi levéltár folytonos rendezés alatt áll, s e tekintetben — főleg mivel, legnagyobb rész különösen a régibb időből, már kellő kép regisztrálva van — további intézkedés szüksége fennen nem forog.”¹⁰³

Az ötvenes-hatvanas években sok új anyag került a levéltárba a folyamatosan szaporodó irattári anyagon kívül. Balla János idejében kerültek a levéltárba az önkényuralom és az abszolutizmus korszaka felosztaltott szerveinek iratai, a felvállási jegyzőkönyvek és az adásvételi szerződések is.¹⁰⁴ A levéltár helyiségeit bővíteni kellett, ezért a börtönhelyiségekből levéltárat alakítottak ki.¹⁰⁵ Ez sem segített azonban a helyzeten és hamarosan újabb intézkedést hoztak: szétválasztották a levéltár és az irattár kezelését, amint egy 1890-es iratban írták, ez 1870-ben történt meg.¹⁰⁶

102 U. o. Keltetés nélkül. Alsó sarka hiányos.

103 IV. 1609. b) Közigazgatási iratok. 1865—4113. sz. 1866. szeptember 18. Hajagos. Ez volt a válasz a Helytartótanács 1865. évi augusztus 28-i 50 914. sz. rendeletre, mely a levéltárak tudományos jelentőségére hívta fel a figyelmet: „Némely közlevéltárak rendezése, vagy áthelyezése körül követett bánásmód feletti panaszok és felszólalások alkalmából meghagyatik a közönségnek, hogy főleg régibb s hazai történelmünkre nézve netán becses adatokat tartalmazó közlevéltárait gondosan őriztesse azoknak a netán szükségessé vált áthelyezése tekintetében a kellő rend további fenntartására ügyeljen és amennyiben ily a hazai történelemre nézve értékes adatokat rejtő, vagy általában régibb időkből származó levéltárak rendezése válnék szükségessé, arról ideje korán ide jelentést tegyen, hogy az ily féle rendezésnél a tudomány érdekeinek megóvása tekintetéből intézkedés tétethessék.”

104 BALLA János i. m. Kecskemét és Kecskeméti Lapok. 1896.

105 IV. 1609. b) Közigazgatási iratok. 1869—2318. sz. Kecskemét város Tanácsa 1869. febr. 27-én tárgyalta Hornyik János főjegyző szóbeli előterjesztését: „... hogy a városi belső levéltár annyira meg van telve hivatalos iratokkal, hogy nem csak az ott berendezett állványok vannak túlterelve s a padolat rakásra hányt iratokkal elhalmozva, de a be nem férhető irományok még az adónyilvántartási hivatal jelentékeny részét is igénybe veszik, hol a nagy számú ügyfelek gyakori járás kelése miatt a levéltári felügyelet kellő szigorral nem gyakorolható: ugyanezért egy kevésbé fontos levéltári irományok beférleltetésére alkalmas helyiségről gondoskodni szükséges lenne.” A Tanács elfogadta a javaslatot és utasította a gazdasági tanácsnokot, hogy „a halpiac felé dülő volt börtönhelyiségek közül kettőt” levéltári célra szereltesse fel. Szokolay Sándor 1869. május 15-én jelentette, hogy a feladatot végrehajtatta, sőt már az iratok elhelyezését is megkezdték.

106 IV. 1908. b) Közigazgatási iratok. 1890—15 241. sz. (Balanyi Béla jegyzete alapján) „Az irattár különválasztására 1870-ben került sor, a levéltár zsúfoltsága miatt.”

1884-ből ismét megtaláltuk a levéltár ingóságainak leltárát:

Leltár

Kecskemét szab. kir. város levéltárának hiv. helyiségeiben levő bútorok és felszerelési tárgyakról.

A) Felső levéltár

I. A dolgozó szobában

1. 1 barnára festett puhafa íróasztal
2. 1 festetlen puhafa-asztal
3. 1 festetlen keményfa-szék
4. 4 sárgára festett keményfa-szék (rácsózott felületű)
5. 3 festetlen puhafa írat állvány (asztalos munka)
6. 1 festetlen puhafa köpláda
7. 1 irodai tintatartó
8. 1 vizes üveg
9. 1 pohár
10. 2 réz gyertyatartó
11. 1 papírníró olló
12. 1 zöld függöny
13. 1 porkefe

II. Előszobában

14. 1 festetlen puhafa asztal
15. 2 sárgára festett keményfa-szék
16. 2 irodai tintatartó
17. 1 zöld függöny (kettős) (viselt)
18. 1 festett könyvszekrény (alsó szekrényalyl) (? olvashatatlan)
19. 1 festetlen puhafa íratállvány (aszt. munka)
20. 1 vászonnal bevont kisebb olasz fal.

III. Belső levéltárban

21. 1 festetlen keményfa íratállvány közepén szekrénnel
22. 4 festetlen puhafa állvány (asztalos munka: kihúzva)
23. 1 festetlen puhafa állvány (ács munka)
24. 1 barnára festett puhafa állvány
25. 1 festetlen puhafa-asztal (hosszabb faj.)
26. 1 darab zöld posztó (viselt 2 rőfnyi)

27. 3 szék (2 kemény — 1 puhafa)
28. 1 festetlen puhafa 3 lépcsőzetű szék
29. 1 festetlen puhafa létra
30. 1 bádóg térképtok
31. 11 darab irodai tintatartó
32. 2 nagyobb olaszfal (szétnyitható 6 szárnyal)
33. 4 sárgára festett szavazóláda

B) Alsó levéltár

IV. A polgármesteri hivatal alatti börtönhelyiségekben

a) külsőben

34. 3 festetlen puhafa állvány (ácsmunka)
35. 1 festetlen puhafa 3 lépcsőzetű szék.
b) belsőben
36. 2 festetlen puhafa állvány (ács munka)

V. Az utibiztosi hivatal melletti

1^{ső} börtönhelyiségben

a) az előrészben

37. 1 barnára festett puhafa állvány
38. 1 festetlen puhafa asztal (ácsmunka)

b) belsőben

39. 3 festetlen puhafaállvány (ács munka)

VI. A 2^{ső} helyiségben

40. 1 festetlen puhafa asztal
41. 1 festetlen puhafa állvány (ács munka)

VII. A 3^{ik} helyiségben

42. 3 festetlen puhafa állvány (ácsmunka)
43. 1 festetlen puhafa szék
44. 1 festetlen szekrény (a régi főpénztári szekrény)
45. 3 aranyozott nagy képráma

46. 1 fehérre festett s aranyozott függöny ráma.

Kelt Kecskeméten 1884. Júli 1.

Balla János
levélt.”¹⁰⁷

A régi városháza épülete teljesen megtelt, nemcsak a levéltár helyiségei váltak túlszűfolttá, hanem a megnövekedett feladatok ellátásához szükséges helyiségeket sem tudták biztosítani. Az egyre inkább városiasodó Kecskemét új székház építését határozta el. Az új városházát Lechner Ödön és Pártos Gyula tervei alapján 1893 és 1896 között építették.¹⁰⁸ Mint Balla János megírta a régi városháza lebontásához 1892. december 5-én, nagy hózivatarban kezdtek hozzá és az új székház alapkövét 1893. május 3-án tették le. A régi városházának délkeleti, 1806-ban épült részét addig nem bontották le, amíg nem kerülhetett sor a levéltár átköltöztetésére, vagyis az új helyiségek elkészültéig. Így két év állt a levéltár rendelkezésére az átköltöztetés előkészítésére. Óriási munkát kellett elvégezniök, mert „Sok volt a még besorozatlan irat, mert azokat a hely szüke miatt besorozva elhelyezni nem lehetett.” „... nagy nehézség volt a számadási és egyéb sok nemű könyvekkel is melyek több mint kétszázadot meghaladó időről minden rend nélkül különféle helyeken összehalmozttattak.”¹⁰⁹ Valószínűleg ebben az időben csináltatták a régi iratok tékáit is és helyezték el bennük az iratokat. A hosszas előkészítést követően 1895. május 6. és 10. között, négy és fél nap alatt bonyolították le az iratok átköltöztetését. Az új székházban a levéltár egy hatalmas, kétszintes termet kapott, melyet Kerekes Ferenc városi főmérnök tervei alapján, Laczi Sándor asztalos által készített, beépített állványzattal szereltek fel.¹¹⁰ Ma ez levéltárunk 2—5. sz. helyisége, mely ma is elsősorban Kecskemét város régi anyagának elhelyezésére szolgál és nagyrészt az eredeti berendezéssel van ellátva.

Az új székház levéltári helyisége lényegében csak az akkor meglévő levéltári anyag tárolására volt elegendő, fejlesztési lehetőségük nem sok maradt. Ezt mutatja a régi raktári nyilvántartás is, mely „Régebbi levéltári iratok és

107 IV. 1504. c) Vegyes iratok. Fasc. 9. No. 67. 1845. jelzet alá betéve.

108 ENTZ Géza—GENTHON István—SZAPPANOS Jenő: Kecskemét. Bp. 1961. 151. p.

109 BALLA János: Városunk levéltára. Kecskemét. 27. évf. 15. sz. melléklete. 1896. április 12. Ugyanez a szöveg. Városi levéltárunk és annak berendezése címen. Kecskeméti Lapok. 29. évf. 15. sz. 1896. ápr. 12. 5—6. p.

110 U. o.

számadások nyilvántartási könyve” címen mutatja be a levéltári anyag elhelyezésének rendjét, 1901-ből.¹¹¹

A leírás szerint az I. helyiség egy földszinti folyosóból állt, (Ma: 2. F és az utólag leválasztott 3. sz. kutatóterem), melynek mindkét oldalán 5—5 szekrény volt, vegyes iratokkal és lapokkal. A földszinten ezenkívül 5 szobát említ. (Ma: 2. A — E) Az első négyben 5—5, az 5-ben négy szekrényvel. Említi az egyes helyiségek „ajtórekeszei”-t és a polcok alatti fiókokat is. Az emeleten is volt 5 szoba (ma: 5. A — E). Az elsőben 3, a 2—4.-ben 4—4 szekrény volt. Az 5.-ben csak egy szekrényt említ, de a felsorolt iratok mennyiségéhez képest ez kevésnek látszik, valószínűleg ebben is három állvány állt. Az emeleti folyosón (ma: 4. terem, „Nagykőrös”) 3 középső állvány állt, melyeknek mindkét oldalát telerakták iratokkal. A boltozat mellett pedig zárt fiókú szekrények voltak, rendezetlen iratokkal.¹¹² Nem említi az ajtó felőli fal állványait, ezek ekkor valószínűleg még üresek voltak.

Mindenesetre már 1904-ben is joggal írták: „... a városi levéltár részére kijelölt helyiségekben már most is szorosság mutatkozik s ezen helyiségek nagytömegű irathalmazok befogadására és elférelésére megfelelő kibővítés nélkül, nem alkalmasok. A városi levéltár helyiségeinek ezen, már már most is szükségesnek mutakozó kibővítése azonban, nyert értesülésünk szerint, a legközelebbi időben nem várható, s az e célból szükséges kezdeményező lépések, a városi hatóság részéről, a legnagyobb valószínűség szerint, csak akkor fognak megtétni, ha a városi Székház két sarkán elhelyezve levő két gyógyszerár s az ezekhez tartozó mellék-helyiségek, bérletének lejártával ezen helyiségek, a városi közönség szabad rendelkezése alá, visszajutnak.”¹¹³

Nem is sikerült azóta sem jelentős férőhelyet szerezni — az egy dolgozószobában, egykori ravatalozón, kívül — csak az alagsorban. Garzó József írta 1929-ben: „Ha tehát a levéltár már 1896-ban közel volt ahhoz, hogy befogadó képessége rövid időn belül kimerüljön, mennyivel inkább kell fennállni a hiánynak, most, miután már e körülmény óta annyi és oly sok fajta irat és könyvet kellett átvenni... Midőn a levéltárnak már minden állványa az iratoknak és könyvanyagoknak sok ízben történt átcsoportosítása és a hely jobb kihasználása érdekében történt tömörítése ellenére is megtelt... Pince-

111 A kötetet Balanyi Béla, kéziratában mint a régi városházán lévő levéltár raktári nyilvántartását ismertette, de e feltételezését kizárja a leírt anyag, mert abban iratok 1900-ig, folyóiratok pedig 1901-ig találhatók. A tévedésre az szolgáltatott okot, hogy folyosókat és szobákat említ, a beépített állványokat pedig szekrényeknek nevezi.

112 U. o.

113 IV. 1912. Kecskemét város Árvaszékének iratai. 1904—339. sz. Árvaszéki elnöki jelentés gyámügyi ügyviteli szab. előírt nyilvántartások tárgyában.

helyiségek álltak már csak levéltári raktározó helyül rendelkezésre, de el kellett fogadni. A salétromos levegőjű helyiségek nem voltak jobb raktárhelyiségek, mint az óvárosháziak.”¹¹⁴

1942-ben a levéltár 5 helyiséget töltött meg: az eredetileg levéltárnak épült nagy termen kívül a dolgozóhelyiséget, mely a kutatás céljára szolgált és 3 alagsori helyiséget (ma: 6-os).¹¹⁵

A LEVÉLTÁROSOK ÉS FELADATAIK

Hornyik János, mint már említettük, 1856-ban lett Kecskemét város levéltárnoka, folytatta a levéltár rendezését és megkezdte a Zárt Levéltár anyagának feldolgozását is. Új, gyűjteményes jellegű fondokat és állagokat alakított ki (tárgyi alapon), elsősorban tudományos kutatásai céljából. Mint levéltáros végezte történeti munkájának anyaggyűjtését, nemcsak Kecskemét város levéltárából, hanem az ország egész területéről igyekezett minden kecskeméti vonatkozású adatot összeszedni. A város történetét 1711-ig dolgozta fel. 1861-ben főjegyzővé választották és ekkor búcsút mondott a levéltárnak, de a tudományos életben és a városi közéletben továbbra is jelentős szerepet vállalt. Munkatársa és szerkesztője volt a Kecskeméti Lapoknak. Meghalt 1885. október 8-án; a Tudományos Akadémián Szilágyi Sándor mondott felette emlékbeszédet.¹¹⁶

1861-ben Balla Jánost választották meg levéltárnokká.¹¹⁷ Folytatta és befejezte a Hornyik által megkezdett munkát, jegyzetei és nyilvántartásai nagy segítséget jelentenek a mai kutatóknak is. Legnagyobb munkája volt a levéltár átköltöztetése. 1856-ban mint iktató, valószínűleg közreműködött a városi irattári rend, a kútfők kialakításában. Az ő idejében szabályozták a város ügyvitelét, így a levéltár munkáját is.

1861-ben határozták meg a levéltárnok eskümintáját: „Én N. N. esküszöm stb, hogy levéltárnoki hivatalomat, melyre most választattam, híven és igazán viselem, a városi közönség levéltárát minden hozzátartozó iratokkal együtt gondosan megőrzöm, a város köz- és jogait illető iratokat, hatósági engedély, vagy rendelet nélkül sem eredetiben, sem másolatban ki nem adom, a város viszonyait, melyek közléséből a közönségre kár, vagy hátrány keletkezne, még hivatalom változása után is ki nem nyilatkoztatom, a város közjavát tehetségem szerint előmozdítom, a peres felek által ügyeik előmoz-

114 Adatok a levéltár történetéhez. 1929. január 24. Idézi Balnyi Béla. i. m. Kézirat 59. p.

115 U. o. 1942 I. — 19 153. sz. Garzó József jelentése.

116 *Kecskeméti Lapok*. 1885. 41—44. sz.

117 Kecskeméti nagy képes naptár. 1893. 149. p.

dítására használandó iratokat szorgalmasan felkeresem, s az igazság kiszolgáltatását elősegíteni igyekszek.”¹¹⁸

A város 1887. évi szervezeti szabályrendeletének 77. §-a rögzítette a főlevéltárnok és a levéltárnok feladatait: „A főlevéltárnok öre a levéltárnoknak, a levéltár kezelését, a beadványok fölszerelését a régebbi évekről származó előiratokra nézve eszközli, a városi levéltárt gondozza, rendezi, történelmi adatait felkutatja, gyűjti, feldolgozza, a városra vonatkozó kérdésekben adatokat szolgáltat, érdekelt feleknek felvilágosítást, főjegyző engedélyével másolatokat ad, a városi múzeumot és könyvtárt kezeli, és lehetőleg gyarapítja, az állami anyakönyvek másodpéldányait vezeti, a város házitörténetének (história domus) vonatkozó nevezetesebb eseményeket időrendben feljegyzi. A főlevéltárnok irodai munkában a központi iroda személyzetét igénybeveheti, a főlevéltárnokot akadályoztatása esetén a levéltárnok helyettesíti, ki teendőiben is segédkezik és mindenben a főlevéltárnok utasításai szerint jár el.”¹¹⁹ A levéltári munkán kívül Balla János említette, hogy a levéltáros kezelte az irodaszereket és a „marhásleveleket” vagyis más hivatali teendőkkkel is megbízták.¹²⁰

Balla János mellett több segédlevéltáros is működött: 1887-ből Csulyok Béla, 1891-től Szathmáry Sándor, 1895-től Huszthy Béla és 1897-től Szilády Károly.¹²¹

Balla János 1900-ban nyugdíjba ment és 1909. augusztus 25-én 83 éves korában végelgyengülésben meghalt.¹²²

Szilády Károly 1900. november 1-én vette át a levéltár vezetését, de a levéltári munka zömét előbb Tormássy István, majd 1912. december 16-tól Garzó József végezte. Szilády elsősorban könyvtári munkával foglalkozott, fő érdeme az önálló könyvtár létesítése. Közben 1911. február 1-én segédlevéltárosként alkalmazta a város Szabó Kálmánt, de az ő feladata, az akkor még a levéltárhoz tartozó múzeum gondozása volt.¹²³

Szilády Károly is készített értékes várostörténeti feljegyzéseket és szó szerint lemásolta az egyik régi városkönyvet, valamint a ferencrendiek Histo-

118 BALLA János: Kecskemét szabályrendeletei. Kézirat. 283. p.

119 Kecskemét th. város szervezeti szabályzata. Kecskemét. 1887. A törvényhatóság 1887. június 20-án tárgyalta.

120 BALLA János i. m. Kecskemét. 1896.

121 BALLA János i. m. Kivonatok . . . 548. p. 1899. szept. 16-i feljegyzés.

122 BALANYI Béla. Kézirat. 53—54. p.

123 U. o. 54. p.

ria Domus-ának első kötetét. Mint tiszteletbeli múzeumi főigazgató és könyvtáros halt meg 1934. július 24-én.¹²⁴

Garzó József 1908. április 1-én állt a város szolgálatába és 1912-ben levéltárnokká nevezték ki; még ebben az évben teljesen átvette Sziládytól a levéltár vezetését, de egészen 1923-ig a főjegyzői hivatalban dolgozott, mert a levéltár dolgozószobáját a múzeum anyaga foglalta el. Ez is hozzájárult ahhoz, hogy levéltárosi feladatai mellett sok közigazgatási jellegű munka elvégzését is rábízták, pl. statisztikai adatgyűjtéseket, a választói névjegyzékek kiegészítését és sok kampányfeladatot. Elődjeivel ellentétben a levéltári munkát egyedül végezte, mindössze egy altiszt állt a rendelkezésére.¹²⁵

Nagy munkát végzett a levéltár megismertetése és népszerűsítése érdekében. Ő volt az első, aki a levéltár anyagának felhasználásával nyilvános kiállításokat rendezett. Az első ilyen — a múzeum és a levéltár közös kiállítása — volt a céhek életének bemutatása, mely az ókollégium első emeletén az ú. n. Uránia teremben volt elhelyezve.¹²⁶ A második volt az 1934. évi Hírös Héten bemutatott levéltár-ismertető kiállítás, melyről a nyomtatott katalógus is megjelent.¹²⁷ A harmadik nagyobb szabású bemutatót a Magyar Statisztikai Társaság kongresszusa alkalmából készítette, 1935-ben.¹²⁸ A levéltár részére 2 tárlót készítettett s ezekben állandó jelleggel kamarakiállításokat mutatott be, pl. Székely Bertalan születésének 100 éves évfordulója, vagy II. Rákóczi Ferenc halálának 200 éves évfordulója alkalmából.¹²⁹ A levéltár iránti növekvő érdeklődésről beszámolt rádió-előadásában is: „Levéltárunk fontosnak tartja, hogy a művelt közönség és a tanuló ifjúság a levéltárat közelebbről megismerje és megszeresse. E célból a dolgozóhelyiségben állandó kiállítást tart. A kiállított anyagot időnként cseréljük. Magyar-
rázó szöveggel, tartalmi kivonatokkal látjuk el, az idegen nyelvűek mellé azok magyar fordítását is elhelyezzük, hogy a közönség könnyebben tájékozódhassék. Tanáraik vezetésével a főiskolai és középiskolai ifjúság is éven-

124 U. o. 55. p. Idézi Szilády Károly gyászjelentését: „Családi hagyományként örökölte a szellemi kultúra szeretetét. A tudomány és művészet emlékeinek szenvedélyes gyűjtője és rendezője volt. E téren örökbecsű munkát fejtett ki szülővárosa szolgálatában 37 éven át. Nagy munkája a levéltár és a múzeum gondozása, majd a könyvtár önálló létesítésén, mintaszerű berendezésén és gondos gyarapításán fáradozott lankadatlanul, egész élete ennek a célnak szentelt önfeláldozás volt.”

125 BALANYI Béla i. m. Kézirat. 55. p.

126 U. o. 41. p.

127 GARZÓ József i. m.

128 BALANYI Béla i. m. Kézirat. 42—43. p.

129 U. o. 56. p.

ként szintén felkeresi a levéltárat. Jóleső érzéssel tapasztaltuk, hogy milyen üdvös hatással van e látogatás ismereteik gyarapítására.”¹³⁰

Az ismertetéseket, kiállításokat megkísérelte arra is felhasználni, hogy begyűjtse a kallódó történeti értékű iratanyagot. A Hírös Héten rendezett kiállításon az alábbi szövegű táblát helyezte el: „Kérem. Kérjük a mélyen tisztelt közönséget, hogy a régi iratokat, könyveket, nyomtatványokat, térképeket, akár ajándékképpen, akár pedig csak letétként legyen szíves átadni a levéltárnak. (Városháza, földszint 1.) Ilyenek pl. a címeres levelek, az időjárásra, termésre, nagyobb tűzvészre, járványos betegségekre (pestis, kolera) stb. vonatkozó följegyzések (leginkább a régi bibliába szokták beírni) továbbá az 1848-as szabadságharcra, az abszolút korszakra, a világháborúra vonatkozó naplók, jegyzetek stb. A címeres levelet, — ha átengedik, a levéltárban magyarra lefordítják és az eredetiről másolatot adnak. Gondoljunk csak arra, hogy hány becses családi és történeti emlék semmisült meg az utódok kezén, holott a levéltárban örök időnkig megmaradt volna.”¹³¹

Garzó Józsefnek az volt a meggyőződése: „Tudatában vagyunk, hogy a levéltár csak akkor töltheti be igazán a hivatását, ha rendezve van, ha a benne való búvárokodás lehetséges.” mondotta rádióbeszédében és kijelentette, hogy „levéltárunkban minden komoly célból történő kutatások számára mód nyílik.”¹³²

Garzó József maga is közreműködött az 1936. évi városi ügyrend levéltárra vonatkozó részének a kidolgozásában. A VII. rész 64—69. §-a foglalkozik a levéltárral. „64. §. A levéltár a régi iratok és azokhoz tartozó segédkönyvek megőrző helye. A levéltárba kell beszállítani további kezelés és megőrzés végett a város összes irattári anyagának azt a részét (az iktató, mutató és irattári sorkönyvekkel együtt), amelyeket a törvényhatóság az ügyosztályvezetők javaslata alapján kijelöl.” 1—17 pontban felsorolja mindazokat az iratféleségeket, hivatalos lapokat, értékeket, amelyek a levéltárnak adandók át. A 65. és 66. § a levéltáros feladatait ismerteti. A 67. § a levéltárban őrzött iratok kiadását, a 68. § a hiteles másolatok kiállítását és a levéltári kutatást szabályozza. A tudományos célú kutatást megengedi, kivételes esetekben

130 U. o. idézve Garzó Józsefnek az 1930-as évek vége felé hanglemezre mondott rádióelőadásából.

131 U. o. 41. lapon idézve.

132 U. o. 39. lapon idézve.

azonban polgármesteri engedélyhez köti. A 69. § az idegen nyelvű iratok fordítási díját szabja meg.¹³³

1944-ben a kiszállított iratok pusztulásán kívül a levéltárban maradtak rendje is kb. 40%-ban felbomlott, a levéltár dolgozósorozatában közellátási raktárt rendeztek be, s ezt csak hosszú küzdelem után sikerült visszaszerezni. A hivatali és családi gondok, feleségének halála nagyon megviselték Garzó Józsefet és 1950. augusztus 25-én nikotinnal megmérgezte magát és meghalt.¹³⁴

A LEVÉLTÁRAT ÉRT PUSZTULÁSOK

Bár nem a levéltárban történt, mégis röviden foglalkoznunk kell az 1920-as évek irattári selejtezésével. Először 1903-ban vetődött fel az irattári anyag selejtezésének a kérdése, de ekkor semmiféle konkrét intézkedésre nem került sor.¹³⁵ 1923-ban Harkay Béla főjegyző jelentése és a városi tanács javaslata alapján a Törvényhatósági Bizottság határozatot fogadott el a kiselejtező bizottság felállításáról. Elnöke Fűvessy Imre ny. helyettes rendőrfőkapitány lett.¹³⁶ A munkát 1924-ben az 1913-as évnél kezdték el.¹³⁷ A polgármester 1930-ban jelentette a belügyminiszternek, hogy 1900—1913-ig terjedő időből 173 146 iratsomóból 1845 iratsomót ítéltek örökre megtartandónak és 2213-at 32 év után kiselejtezendőnek, a többit azonnal kiselejtezték (169 088 iratsomó).¹³⁸ Ezt követően a selejtezés tovább folytatódott és csak 1931. április 13-án fejezték be.¹³⁹ A selejtezési bizottság csak papíron létezett gyakorlatilag az lett kiselejtezve, amit Fűvessy Imre selejtezendőnek ítélt. A kiselejtezett iratok iratjegyzékei a csomókban maradtak s ezekre vezették rá a selejtezés tényét, de a segédkönyveken már nem tüntették fel.¹⁴⁰

A levéltárat a legnagyobb kár 1944-ben érte. 1944-ben a város határozatot hozott, hogy a koháriszentlőrinci vadászház pincéjét a veszélyeztetett levéltá-

133 U. o. 45—46. p. Szabályrendelet Kecskemét th. város hivatalainak ügyrendjéről. (23 364/73 kgy/1936.)

134 U. o. 57. p.

135 IV. 1908. b) Közigazgatási iratok. 1903—21. 429. sz.

136 U. o. 1923—45. 756. 461. sz. közgyűlési határozat.

137 BALANYI Béla i. m. Kézirat. 22. p. Kecskemét város Tanácsa 1924. március 31-én tartott ülésének 554/1924. sz. határozata.

138 IV. 1910. c) Polgármesteri iratok. 1930—4384. sz. A polgármester jelentése a belügyminiszterhez az irattár selejtezéséről.

139 U. o. 1931—8494. sz. polgármesteri határozat a selejtezés megszüntetéséről és a befejezéssel kapcsolatos teendőkről.

140 BALANYI Béla i. m. Kézirat. 23. p.

ri és egyéb kiürítés alá vont anyag elhelyezése céljából átalakítja.¹⁴¹ A főépület alatti I. sz. pincét jelölték ki a levéltár részére és az átalakítás után, 1944 áprilisában, szóbeli utasításra 30 láda levéltári anyagot szállítottak ki. A kiszállított anyag 1944. október végén „harcis esemény során” megsemmisült, állapítja meg az 1947. évi határozat.¹⁴² A főlevéltárosnál maradt leltár-másolat szerint a kiszállított és megsemmisült anyag a következő volt: 1. Kecskeméti Lapok 1868—1942, 2—25. „Zárt Levéltár anyaga” 26—27. Jegyzőkönyvek 1591—1601, 1625—1629, 1632—34, 1638—43, 1647—1872, közgyűlési jegyzőkönyvek 1848—1849, 1869—1943 összesen 214 kötet, 28. Közgyűlési jegyzőkönyvek számmutatója 3 köt., 29. számviteli könyv 1598—1602, 30. 25. és 26. sz. török oklevelek, 31—40. Anyakönyvi másodpéldányok és U. B.-k., 41. Szabályrendeletek 1—116. sorszám 2 doboz, 42. Katona József kéziratai, a Bánk bán színlapjai, 43. színészeti gyűjtemény, 44. Katona József kéziratos könyvei 3 db, 45. Céh-iratok, 46. Céh-szabályzatok 2 db, 47. Katona József kéziratai, 48. Híres emberek kéziratai, 49. Kecskeméti színlapgyűjtemény, 50. Kecskemét város birtokszerzéseire vonatkozó összeírás és kimutatás. Az itt felsoroltak közül néhány megmaradt ugyan, mert Garzó József nem helyezte a légó-ládákba, de így is felbecsülhetetlen és pótolhatatlan értékek pusztultak el.¹⁴³

Garzó József a megmaradt iratokat rendezte, a háború következtében a levéltárban bekövetkezett keveredést felszámolta, mint 1949-ben jelentette ömlesztett iratanyag a levéltárban nem volt.¹⁴⁴ Kecskemét város levéltárának régi iratai ma is nagyrészt régi rendjükben találhatóak, csak raktári elhelyezésük változott.

Kecskemét város levéltárának története 1950. január 1-én véget ért, 1951-ben egy új intézmény, a Bács-Kiskun megyei Levéltár (korábban Kecskeméti Állami Levéltár) kezdte meg működését.

141 BALANYI Béla i. m. Kézirat. 25. p. Az 1947—3074. III. sz. határozat hivatkozik a 8 951/1944. V. sz. határozatra.

142 U. o. 1947—3074. III. sz. határozat a Számonkérőszék 1947. február 14-i ülésén, mely elrendelte a levéltár történeti anyaga megsemmisülésének hivatalos megállapítását.

143 A Zárt Levéltár anyagából elpusztult: 2. Vay—Ottlik—Bónis féle Szentkirály, 3. Szentkirály, Borbás, Alpár, 4. Vay László és Vay Ábrahám, 5. Ágasegyháza I—IV., 6. Páhi és Ágasegyháza, 7. Páhi és Kolontó, 8. gróf Csáky birtokrészt megszerzésére vonatkozó iratok, 9. Monostor 1713—1847, I—III., 10. Gyalu pusztá, 11. Bugyi, Ürbő I—IV., Ürbő I—II., 12. Bugyi urbariális per, 13. Báró Bánffyakkal csere, azok adósságai dolgában (Bugyi, Ürbő), 14. Péteri I—IV. megszerzésére vonatkozó iratok, 15. Vacs, 16. Vacsi határvillongás Mikebuda miatt Czetharasztja földrész végett, 17. Vacs és Szentlőrinc, 18. Koburg család földesúri javainak megváltásából származott követelések, 19. Földesúri jussok megváltására fordított összegek, 20. Bankháza, Szentiván, Hernád, 21. Szentlőrinc, 22. Földesúri jussok I—III., 23. Szank, Bugac, Bócsa, Orgovány határa, 24. Puszták, 25. Baracs megszerzésére vonatkozó iratok.

144 BALANYI Béla i. m. Kézirat. 27. p. Garzó József 1949—417. lt. sz. jelentése.

1. sz. melléklet

Városi jegyzők a XVII. sz. végén és a XVIII. században.

A névsor nem teljes, mert nevük csak elvétve fordul elő. A meglévő adatokat a városkönyvön kívül a különböző számadási és adólajstromokból, Mosdós Gergely lajstromából, Balla János jegyzeteiből, a főbíró-választási szavazó-jegyzékekből (IV. 1504. c) Közigazgatási iratok Fasc. 3. No 76. 1818.) és Hornyik művéből merítettük.

(?) 1677 — 1685	Czibalmos László ¹
(?) 1680 — 1692	Ivánkovichs János ²
1683 (?)	Sós János, Péter deák ³
1684 — 1685	Semlyéri János a vásárbíró jegyzője ⁴
1685 — 1689	(?) Némedi István ⁵
1685	Tóth Geczi a vásárbíró deákja ⁶
1690 — 1692	Veresegyházi Kis János ⁷
1690 — 1691	György deák, István deák a vásárbíró irnokai ⁸
1691 — 1693	Szivós János ⁹
1692 — 1696	Szécsényi István ¹⁰
1693	Nádasdi István ¹¹
1697 — 1701	Theimel Mihály ¹²
1703 — 1704	Garai János ¹³
1704	Kovács István ¹⁴
1711 — 1741	Muraközy Sámuel ¹⁵
1711 — 1722	Szegedi Péter ¹⁶
1738 — 1741	Muraközy Sámuel — Fejérvizi György
1742 — 1744	Fejérvizi György — Ns. Rozgony István ¹⁷
1745 — 1746	Ns. Rozgony István — Balogh András
1747 — 1748	Balogh András — Csáktornyai Ferenc
1749 — 1755	Fejérvizi György — Csáktornyai Ferenc ¹⁸
1756	Ns. Csáktornyai Ferenc — Dombay Mihály
1757 — 1775	Ns. Csáktornyai Ferenc — Martinkovics Simon
1776 — 1782	Martinkovics Simon — Ladányi Gergely ¹⁹
1783 — 1789	Ladányi Gergely — Sátor Péter (?) ²⁰
1800	Sátor Péter — ifj. Szeless József

1. 1678/79-ben László Deák néven calculator, valószínűleg 1680/81-ben lett 1. jegyző, 1685/86-ban év közben halt meg, az év végi leszámolásnál már Némedi István neve szerepel.

2. Valószínűleg ő vezette az 1680/81-es adókönyvet, mert szerb-horvát bejegyzéssel találkozunk benne („ukradi” megszökött értelemben). Czibal-

mos László halála után lett 1. jegyző, neve majdnem mindegyik nyilvántartásban előfordul. Valószínűleg az 1692. évi pestisben halt meg, halálát is több helyütt megemlítik.

3. Sós János nevét az adókönyv, Péter deákot a főbírói számadáskönyv említi.

4. 1684-ben a dézsmalajstromban, 1685-ben a másodbírói számadáskönyvben szerepel.

5. Az 1685/86-os konvencióknál fordul elő először, távozása bizonytalan, mert 1688/89-ből nincs adatunk.

6. A másodbírói számadáskönyv szerint.

7. Másként Vörösegyházi K. János. Az adókönyv szerint Ivánkovich János halála után „substitutus notarius”.

8. A dézsmalajstromban fordulnak elő.

9. A városkönyv szerint surrogatus notarius. A főbírói számadáskönyv adata alapján konvenciója megegyezett Ivánkovich Jánoséval, tehát 1. jegyző volt.

10. Az adókönyvekben és a másodbírói számadáskönyvekben szerepel.

11. A másodbírói számadáskönyv szerint 2. jegyző volt.

12. Nevét többféleképpen írják: Tajmel, Teimel. A másodbírói számadáskönyvben fordul elő először. 1701-ben Hornyik említi (3. köt. 487. p.)

13. Hornyik i.m. 4. köt. 140 és 244. p.

14. U.o. 4. köt. 58. p.

15. A főbíró-választási szavazójegyzékekben fordul elő először. 1743-ban főbíróvá választották.

16. A szavazójegyzékekben Péter Deák néven szerepel. 1729-ben „hospes” lett.

17. Rozgony István 1735—1741 között 3. jegyző volt.

18. Fejérvizi György 1756-ban főbíró lett, Csáktornyai Ferenc 1752-től kezdve nemes.

19. Ladányi Gergely 1772-től aljegyző volt, 1793-ban főbíró lett.

20. A második főjegyző kiléte bizonytalan, illetve nem ismerjük foglalkoztatásának kezdetét. Aljegyző, illetve jegyző volt 1792—1802-ben Sárosy János, Hannus János pedig 1789-től, az utóbbi 1797-ben pénztárnok és tanácsnok volt.

2. sz. melléklet

Levéltárnokok

1815 Kun János 2. főjegyző, archivarius⁵⁰

1820. XI. 1. — 1828. XII. 30. *Drégely István* szenátor, archivarius⁵⁵ (1816/17-től aljegyző)

1827. V. 27. — 1828. XII. 30. Ns. *Ferenczy Móric* irnok⁶⁸(1822. XI.-től irnok, 1826-ban levéltári mutatót készített)
1828. XII. 30. — 1829. XI. 1. Ns. *Ferenczy Móric* tiszteletbeli levéltárnok⁷¹
1829. XI. 1. — 1831. V. 13. szünetelt, a jegyzői hivatalhoz tartozott⁷³ Főjegyző: *Gassich János*, *Nagy Lajos*
1831. V. 13. — 1833. XI. 15. *Gassich János* szenátor, archivarius⁷⁸ (1826-tól aljegyző, 1828-tól 2. főjegyző)
1833. XI. 15. — 1837. IV. 12. *Danits László* szenátor, levéltár felügyelő
1833. nov. 15. — 1837. IV. 12. Ns. *Ferenczy Móric* irnok,⁸¹ megbízva a levéltári teendőkkel is.
1837. IV. 12. — 1843. II. 25. Ns. *Ferenczy Móric* tiszteletbeli levéltárnok.⁸²
1838. X. 22. — 1843. II. 27. *Hornyik János* a Jegyzői Hivatal írnoke⁸⁸
1843. II. 27. — 1844. X. 28. *Hornyik János* irnok, ideiglenes levéltárnok⁸⁹
1844. X. 28. — 1847. X. 29. *Hornyik János* 2. aljegyző, megbízott levéltárnok⁹⁰
1847. X. 29. — 1848. jun. 12. szünetelt ? *Hornyik János* 1. aljegyző, *Szappanos István* 2. aljegyző.⁹¹
1848. VI. 12. — 1855. XI. 30. *Kalmár János* levéltárnok⁹²(1837-től számvevő, 1841-től szenátor)
1855. nov. 30. — 1861. I. 1. *Hornyik János* levéltárnok
1855. XI. 1. — 1861. I. 15. *Balla János* iktató⁹⁴
1861. I. 15. — 1900. XI. 1. *Balla János* levéltárnok, 1872. IV. 2-től főlevéltárnok.¹¹⁷
- 1887 — 1890 (?) *Csulyok Béla* levéltárnok¹²¹
- 1891 — 1894 (?) *Szathmáry Sándor* segéd (?) levéltárnok
- 1895 — 1896 (?) *Huszthy Béla* segéd (?) levéltárnok
- 1897 — 1900. XI. 1. *Szilády Károly* segédlevéltárnok¹²¹
1900. XI. 1. — 1912. X. 11. *Szilády Károly* levéltárnok
- 1900 és 1911 között *Tormássy István* segédlevéltárnok
1911. II. 1-től *Szabó Kálmán*, segéd-levéltárnoki álláson mint múzeumőr. Az állást a levéltár többé nem kapta vissza.¹²³
1912. X. 11. — 1914. XII. 16. *Garzó József* levéltárnok
1914. XII. 16. — 1950. VIII. 25. *Garzó József* levéltárvezető, főlevéltáros
1922. III. 1-től.¹²⁵

Nemzetiség — szocializmus — közművelődés

*Áttekintés Bács-Kiskun megye
bunyevác lakosságának közművelődéséről*

MÁNDICS MIHÁLY

„A kiművelt emberfők sokasága
teszi az ország erejét.”

(Széchenyi István)

„... a világ a népek kórusából áll,
ebben a kórusban mindenki a maga
nyelvén szóljon és énekeljen,
s lehetőleg a szocializmus, a nemzeti
függetlenség, a béke dallamait
szóltassa meg.” —

(Kádár János Vas megyei beszédéből)

Nemzetiségi politikánk főbb vonásai

Hazánknak, amelynek területén többféle nemzetiséghez tartozó állampolgár él együtt, ebből az együttélésből adódóan számos sajátos problémát is meg kell oldania. Igaz, nemzetiségieink aránya az össznépelességen belül alacsony, a szocialista nemzetiségi politikánkat azonban olyan elvi kérdésnek tekintjük, amely nem lehet függvénye a nemzetiségi lakosság számának.¹

A régi Magyarország legsúlyosabb bűnei és mulasztásai között tartjuk számon az elégedetlen és rossz nemzetiségi politikát, amely egyik okozója volt a nemzeti katasztrófáknak. Ma ez a kisebb horderejű belpolitikai kérdések egyike. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy hatékony és helyes nemzetiségi politikánk szerény téglá társadalmunk épületében.

A szocializmus építésének mai szakaszában, amikor a szocialista gazdaság építése mellett a szocialista tudat, a műveltség emelésének, terjesztésének, a közművelődés hatékonyabbá tételének időszakában élünk — a nemzetiségi kultúrák kérdése is jobban előtérbe kerül. Természetesen nem új elvek megfogalmazásáról van szó, mert erre nálunk nincsen szükség.

¹ A szocialista hazafiság és a proletár internacionalizmus időszerei kérdései. (MSZMP K.B. mellett működő Kutúrpolitikai Munkaközösség állásfoglalása) Bp., 1974. Kossuth Kiadó. 32—36. p.

„Nem lehet szabad az a nép, amelyik más népénet elnyom.” Ez a marxi gondolat lehet az erkölcsi alapja a helyes nemzetiségi politikának. Amikor a nemzetiségi kérdéssel, nemzetiségeink szabadságával foglalkozunk, közvetve és közvetlenül a haza egészét érintő, sőt határainkon túli kérdésekkel is szembe kerülünk, nemegyszer Kelet- és Közép — Európa élő történelmét vallatjuk.

A magyarországi nemzetiségek, „kisebbségi népcsoportok” Kővágó László meghatározása szerint „kis létszámú, szórvány településű nemzetiségi csoportok, amelyeket etnikai, származási kötelékek fűznek más országokban élő nemzetekhez. Magyarország területére évszázadokkal ezelőtt, az állam alakulása után, általában önkéntes bevándorlás útján kerültek, olyan időszakban, amikor még nem volt kialakult nemzetük . . . (Itt említsük meg, hogy nyelvnemzetük irodalmi életével való kapcsolataik sokáig igen lazák voltak: meglepő épségben őriztek meg évszázadokkal ezelőtti hagyományokat is, amelyek nyelvnemzetükben már kihaltak.”²)

Keveset szólunk, írunk nemzetiségi örökségünk haladó vanásairól. Pedig vannak ilyenek is, amelyeket magunkénak vallhatunk. Ezek közé tartoznak 1848—49-ben a magyarok és a nemzetiségek közötti megbékélési kísérletek, s a közvetlenül a szabadságharc bukása előtt megszületett nemzetiségi törvény. A Szegeden elfogadott nemzetiségi törvény volt az, amely végül is elismerte az ország területén lakó minden népiség szabad kifejlődését.

„A legjobb magyar hazafiak helyeselték, hogy a más nyelven beszélők megkapják az őket megillető jogokat, hogy a más népekkel egyenrangúaknak és egyenjogúaknak érezhessék magukat. Martinovics Ignác, (aki éppen a többnemzetiségű Bajához kötődött erős szálakkal) s később Wesselényi Miklós is közéjük tartozott. Úgyszintén Széchenyi István is.

Mocsáry Lajos, akit sokan a legnagyobb magyar nemzetiségi politikusnak tartanak, s szabadságharc bukását követő esztendőkből égető kérdésnek nevezte és egyre hangosabban és sürgetőbben követelte a nemzetiségi kérdés megnyugtató módon való megoldását. Így vágya teljesült, 1861-ben létrejött az országgyűlés nemzetiségi bizottmánya.”³ Mocsáry 1874—75-ben Kecskemét, majd később Kiskunhalas országgyűlési képviselője.

Ami annyi, de annyi gondot és — sokszor hiábavaló — munkát okozott a legjobbaknak is hazánkban százegynéhány év óta már, azt Jásziék, (egykori nemzetiségi miniszter) Károlyiék nyomán kiteljesítve csak a Magyar Tanácsköztársaság volt képes megnyugtató módon rendezni, megoldani. Tisztelet-

2 ZELEI Miklós: Nemzetiségi szövetségeink alakulása. (Cikk) Magyar Hírlap: 1983. aug. 20. 16. évf. 197. sz. 8. p.

3 VARGA Mihály: Fejezetek a Bács-Kiskun megye területén élő nemzetiségek történetéből. Kecskemét, (Kézirat) 1978. 7—9. p.

ben tartani az önrendelkezési jogot, a magyar történelemben először számoltak le határozottan és félre nem érthetően, maradéktalanul a nemzetiségi elnyomással. Ami viszont azután jött — 1919. augusztusát követően — az szomorú ugyan, de érthető és világos.

Ma, közel másfélszáz év távlatából elismeréssel hajtjuk meg zászlónkat a nagy elődök előtt, feltárjuk és elemezzük az általuk elkövetett hibákat nem azért, hogy elítéljük őket, hanem azért, hogy a régi hibákat mi ne kövessük el. A nemzetiségek sajátos jogainak érvényesüléséről külön törvények, jogszabályok, rendeletek intézkednek. Ezek egyik legfontosabbika a nemzetiségi nyelvek iskolai oktatására vonatkozó törvény. „A nemzetiségek oktatásügye az egész nemzetiségi kulturális tevékenység alapját képezi. Mondhatnánk azt is, hogy a jó nemzetiségi oktatás a nemzetiség fennmaradásának, továbbélésének egyik legfőbb záloga, a nemzetiségi lét megőrzésének egyik előfeltétele. Különösen így van ez a magyarországi nemzetiségek esetében, ahol igen erős a spontán asszimilációs folyamat, s a nemzetiségi dolgozók zöme gyakran jobban ért és beszél magyarul, mint anyanyelvén.”⁴

A nemzetiségek közművelődési folyamatai ma már az általános művelődéspolitikának szerves részeként valósulnak meg, kultúránkat gazdagítják, egyúttal jól szolgálják hazánk nemzetközi kapcsolatait.

A nemzetiségi létből fakadó sajátossága, hogy elsősorban a nyelv megtartása és a jellemző hagyományok ápolását célozza. A nemzetiségi közművelődés kérdéseiről gondolkodva vezérelvünk: az internacionalizmus érvényesüléséhez a kultúra területén nem elmosni kell a nemzeti, nemzetiségi sajátosságokat, hanem teljes mélységükben fel kell tárni a nemzetiségi kultúrák haladó vonásait, mivel enélkül nincs gyümölcsöző fejlődés, akadozik a társadalmi haladás.

Nagy öröömre szolgált hogy a közművelődési törvény parlamenti vitájához én is hozzászólhattam. Ebből idézek:

„Bács-Kiskun a többenemzetiségű megyék közé tartozik, a nemzetiségek közül a legtöbben — délszlávok és németek — szűkebb pátriában, választókerületben, a bajai járásban élnek, szlovákok pedig a megye középső részén. Megyénkben eddig is jelentős eredmények születtek a nemzeti kultúra ápolásában. Van nálunk országosan is jó hírű nemzetiségi énekkar, zenekar, táncsoport, pávakör, fejlődött a nemzetiségek történetével, gazdasági életével, néprajzával kapcsolatos helytörténeti munka is. Nemzetközi rangú rendezvényünk a népek barátságát ápoló Duna menti folklórfesztivál.

⁴ HERCZEG Ferenc Az MSZMP nemzetiségi politikája. Bp., 1976. Kossuth Könyvkiadó. 57.p.

Munkakörömmel és érdeklődésemmel függ össze, hogy figyelemmel kísérem a nemzetiségekkel foglalkozó közléseket. A jó politikai közhangulat, a nem magyar anyanyelvűek megbecsülése biztos alapja annak, hogy a magyar lakosság kapcsolatai tovább erősödnek. Teljes egyenjogúságot élvezünk, a nemzetiségek ezt megelégedéssel nyugtázzák, és cselekvően részt vállalnak szocialista társadalmunk építéséből.

A nemzetiségi szövetségben folyó közművelődési munka elválaszthatatlan a közművelődés egészétől. Nálunk mindenki érzi, hogy az internacionalizmus nem szólam, hanem a mindennapi élet valósága. Az anya- vagy nyelvnemzet-tel való kapcsolat szükséges, ez is a közművelődés része. A nemzetiségek nem szétválasztanak, ellenkezőleg: összekapcsolnak. A hazánkban élő délszlávok, németek, szlovákok, románok fontos szerepet töltenek be a szocialista országok közötti testvéri kapcsolatok elmélyítésében.

A közművelődésben való részvételre szoktatás az iskolában, sőt az óvodában kezdődik. Fokozottan így van ez a nemzetiségieknél. Ezért hangsúlyozzuk, hogy a nemzetiségi oktatásügy az egész nemzetiségi kulturális tevékenység alapja. Az óvodában kezdődik minden, és ha ez nem jó, nem teljes, akkor később szaporodnak gondjaink. A jó nemzetiségi oktatás a nemzetiségi lét megőrzésének is előfeltetele. A nemzetiségi pedagógusok megfelelő színvonalú képzése az anyanemzet hathatós támogatása nélkül nem lehetséges. Ezért kérem, hogy a pedagógusjelöltjeink az anyanyelvük szerinti országokban részesüljenek teljes vagy részleges felsőfokú képzésben. Az anyanyelvű oktatás egy adott ország nemzetiségi politikájának talán legérzékenyebb mérőeszköze.

Hazánkban a nemzetiségi művelődés ügye jó kezekben van. A további feladat a színvonal javítása. Tőlünk is függ, milyenek lesznek további eredményeink.”

A közművelődésről szóló törvény az alkotmány szellemében, a már meglévő, egyes részterületeket szabályozó rendelkezésekre támaszkodva, a közművelődés egészét átfogó alapelveket és általános feladatokat, jogokat és kötelezettségeket foglalja össze. Tág keretet kíván nyújtani a közművelődési tevékenységnek, minden haladó, előre mutató kezdeményezésnek, s ugyanakkor rendszerbe foglalja, rugalmasan szabályozza a már kialakult gyakorlatot. Ebből természetesen következik, hogy nem szabályozza részletekben az egyes tevékenységi formákat, s módszertani kérdéseket sem tárgyal, hiszen ezek a valóság kisebb rezdüléseire is gyorsan változnak, így szabályozásuk egyúttal megmerevítésüket eredményezhetné.

Ami a közművelődésről szóló törvény nemzetiségeinkre külön is vonatkozó rendelkezését illeti, — s amelyet a továbbiakban szó szerint is idézünk — arról elmondhatjuk, hogy a törvény sajátos nyelvezete szerint tömör

rövidséggel az MSZMP következetes marxista-leninista nemzetiségi politikáját fejezi ki. Az 1976. évi V. törvény 9. §-a a következőképpen hangzik: „Az állam a nemzetiséghez tartozó magyar állampolgárok művelődési lehetőségeit anyanyelvi, nemzetiségi kultúrájuk szabad művelésének támogatásával biztosítja. Az állam elősegíti, hogy a nemzetiségek közművelődési tevékenységükkel is hozzájáruljanak hazánk és a környező országok kapcsolatainak elmélyítéséhez.”

A felszabadulástól napjainkig elért fejlődés elbizakodottság nélkül jogos büszkeséggel tölthet el bennünket, mert a folklórcentrikus, egyoldalú kultúrunkától eljutottunk egy széleskörű, szocialista tartalmú közművelődési munkáig.

Pártunk következetes nemzetiségi politikája és annak állami biztosítékai tették lehetővé nemzetiségeink gazdasági, társadalmi, kulturális fejlődését, a társadalom egyenrangú állampolgáraiként. A kulturális élet fejlődésének eredményei is bizonyítják, hogy a sajátosságokhoz alkalmazott lenini elvek érvényesülése következtében a nemzetiségi dolgozók integrálódási folyamata nem az asszimiláció útján, hanem nemzetiségi tudatunk szocialista fejlődésével megy végbe.

Az MSZMP Politikai Bizottságának 1958-ban a nemzetiségi kérdéstről hozott határozatát az idő és a gyakorlat igazolta, noha az utóbbi évek pozitív változásai inkább a PB 1968-as, illetve 1978-as határozataihoz fűződnek. Ebben az összefüggésben történt minőségi változás az utóbbi időszak nemzetiségi politikájában.

A KB Agitációs és Propaganda Bizottsága 1981-ben és 1983-ban is számba vette a nemzetiségi politika megvalósulásának helyzetét.

I. AZ ANYANYELVI KULTÚRA ÁPOLÁSA A FELSZABADULÁS ELŐTT

Áttekintésünk megírásakor kettős cél vezetett bennünket. Egyrészt a bunyevácok közművelődési lehetőségeit, hagyományait nagy vonalakban és főbb összefüggésében bemutatni és ízelítőt adni a múltból a kezdeti időszaktól napjainkig. Másrészt az eddig feltárt anyag főbb jellemvonásaira is rámutatni néhány téma kapcsán,— mindig a kevésbé ismert momentumokra összpontosítva figyelmünket. A népszokások, általában a néprajz, csak érintőlegesen kerül itt szóba, bár a kulturális örökség túlnyomó többsége a folklór körébe tartozik. Jelen írásunkban nem tárgyaljuk.

A tárgyalt korszak kiváló kutatóinak tollából egy sor olyan tanulmány és közlemény, valamint szövegpublikáció került ki, amelyek ma is fundamentá-

lis értékű anyagot tartalmaznak. Ezek sokféle adatot közölnek mind a magyarság, mind pedig a nemzetiségek életére vonatkozóan.

A hazai délszlávok népi kultúrája csak részben ismert a magyar és hazánkban élő más nemzetiségek előtt — akikkel több évszázada együtt élünk —, ezúttal ízelítőt, hírt kaphatnak belőle. Sajátos színfolt ez hazánk etnikai térképén, mellyel névtelen és jeles embereknek állítunk ezzel maradandó emléket. Az olvasó, ha nem is a teljesség igényével, de a legteljesebb leírást kapja kézhez ezzel, mert ilyen áttekintés még nem jelent meg a magyarországi bunyevácokról. Népszerűsítő ismeretközlés szándékával adjuk közre a mintegy háromszáz év eseményeinek áttekintésére törekedve, a kor hű képébe beleágazva.

Az együttélő nemzetiségek hagyományainak feltárása bevilágít a múltba, előtűnnek a közös gyökerek, világossá válik a kultúrák kölcsönös áthatása. A szomszédos országokhoz is elvezethet. A múltbeli kapcsolatok, a múltbeli egymásra utaltság — vagy ellenkezőleg, a valóban okatlan viszálykodás — megvilágítása, ugyanakkor a jelen kapcsolatok, egymásra utaltság reális értelmezését teszi lehetővé. Így jutunk el a múltból a jelenig, falutól a városig, a helyitől, a nemzetköziig is.

A társadalmi és nemzetiségi múlt konfliktusai, tragikus és felemelő mozzanatai, az új élet, a felszabadulás óta kibontakozott építő munka eredményei intő és lelkesítő példák a további erőfeszítésekhez. E munka értékesebb — érdekesebb részei ilyen értelemben új utakat nyithatnak a szocialista tudat, az internacionalizmussal átszőtt hazafiság fejlesztéséhez.

Ezúttal a teljesség igénye nélkül — az írás terjedelme is határt szab — megkíséreljük, hogy számvetést — áttekintést adjunk a gyökerektől, a kezdeti időszaktól napjainkig, különös tekintettel a megyénk legnépesebb délszláv etnikumáról a horvát *bunyevácokról*, azok közművelődéséről.

Bács-Kiskun megye a többnemzetiségű megyék közé tartozik. Területi elhelyezkedés szerint a legtöbben közülük a bajai járásban élnek. Hazánkban a mi megyénkben él a legtöbb délszláv, a déli határhoz közel. Becsült adatok alapján számuk eléri a húszezret. Igaz, az 1980-as népszámlálási adatok szerint ez kevesebb. A létszámról most sincsenek a tényleges helyzetnek megfelelően, megbízható adatok.

Mielőtt ismertetnénk a bunyevácok történetét, szólunk kell arról, hogy *kik is a délszlávok és ezen belül a bunyevácok?*

Urosevics Daniló szerint: A „magyarországi délszlávok” elnevezéssel ma általában a mai Jugoszláviában egyesült szerb, horvát és szlovén nemzet magyarországi csoportjait, szórványait szoktuk összefoglalni. Régebben (de napjainkban is) a „délszláv” fogalmat sokszor rosszul, helytelenül értelmez-

ték, s a délszlávok nyelvére is ezt alkalmazták.”⁵ Közismert, hogy a politikai eredetű szóhasználat egységes délszláv nemzetiségről beszél. Azonban hangsúlyozni kell, hogy kulturális szempontból más a helyzet.

Vujicsics Tihamér így fogalmazott: „Mindenekelőtt tisztázzunk egy elterjedt félreértést: a hazánkban élő délszlávok nem egy egységes nép: különböző idők óta itt lakó, vagy ide áttelepült, egymástól meglehetősen elszigetelt népcsoportok. Mivel ezek a balkáni szlávságnak részben periférikus területei, részben pedig népszórványok — szigetek, így éppen emiatt őriznek egy régies hagyományt —, vagy éppen itt alakítottak ki egy olyan újat, mely esztétikai értékén túl, számos művelődéstörténeti tanulsággal is szolgál”.⁶

Hiszen a „délszláv” gyűjtőnév régebben is ismert volt Magyarországon, tulajdonképpen három népet: a horvátot, szerbet és szlovént, s ezeken belül számos kisebb elemet takar. A Délszláv Szövetség becslési adatai alapján Magyarországon 90 ezer horvát, (katolikus) 5 ezer szerb (ortodox görögkeleti) és 5 ezer szlovén, (katolikus) összesen tehát 100 ezer délszláv él. A hazai horvátok, szerbek és szlovének kultúrája szerves részét képezi az általános közművelődésnek, s így értelemszerűen egyenrangú része a magyarországi szocialista kultúrának.

Ezek a különféle nyelvű, vallású, népviseletű, különböző hagyományokat őrző népcsoportok szétszórtaan élnek az országban; 11 megyében és Budapesten, valamivel több mint 100 településen, a magyar és más nemzetiségű lakossággal együtt. A kérdés még összetettebb, ha hozzátesszük a kétféle — latin- és cirill betűs — írást is.

A délszlávok mai népcsoportjai különböző történelmi rétegekből eredtek. Régi, szűkebb hazájuk speciális etnikai jegyei mellett valamennyi etnikai csoportjukat új otthonuk, új környezetük gazdasági és szociális viszonyai formálták. A horvátokon belül több etnikai csoport különböztethető meg. Ezek magukat bunyevácoknak, sokácoknak, rácoknak, bosnyákoknak, Dráva-menti, Mura-menti és gradistyei horvátoknak nevezik. Nagyon valószínű, hogy a bunyevácok és a sokácok csoportjának etnikai fennállása már a 16. század második felére tehető. (Magyarország délszláv lakosságának táji — történeti tagolódását plasztikusan mutatja be Sarosács György 1973-ban megjelent tanulmánya). Ez a bunyevác etnikum zömmel Baja városban és környékén él, tizenhárom településen. A sokácok és szerbek Hercegszánton. Itt meg kell jegyezni, hogy 1897-ig a sokácok mind katolikusok voltak, de

⁵ UROSEVICS Danilo: A magyarországi délszlávok története. Bp., 1969. HNOT és a MDDSZ. 10.p.

⁶ VUJICSICS Tihamér: A magyarországi délszlávok zenei hagyományai. Bp., 1978. Tan-
könyvkiadó. 13. p.

az istentiszteletek magyarosítása miatt ezért sokan közülük inkább áttértek a görögkeleti vallásra. Míg az ún. rácok Bátyán és Dusbokon élnek. (Valójában különleges nyelvsziget ez).

A magyarországi bunyevácok rövid története

Múltunk egyetlen szakaszának vizsgálata sem könnyű, de tapogatózni kényszerülünk abban a korban, amelyben a szegényes és hiányos források alig láthatóan mutatják a történelmi homályba egyre messzebbre vezető utat. Ez az egyes részek arányára is rányomja bélyegét.

A bunyevácok nemzetiségi hovatartozás szerint horvátok. A bunyevácok egy etnikai csoportot alkotnak. Magyarországon az alábbi helységekben élnek: Baja, Bácsalmás, Bácsbokod, Bácsborsod, Bácsszentgyörgy, Csávoly, Csikéria, Felsőszentiván, Gara, Katymár, Mátételke, Tompa, Vaskút.

Hazánkba a délszlávok tömeges bevándorlása több évszázadon át, néhány hullámban történt, ugyanez jellemző a bunyevácok betelepülésére is. A bevándorlók a török előretörésének mértéke szerint, többszöri átköltözéssel érkeztek jelenlegi lakóhelyükre. A bunyevácok vándorlása a Neretva folyó nyugati partjáról a XIII. században kezdődött és a XVIII. sz-ig tartott. Erről a neves jugoszláv (szerb) nyelvész így írt: „... bácskai bunyevácaink kettős migrációt éltek át. Legközelebbi rokonaik ma Likában, Észak-Dalmáciában és Délnyugat-Boszniában élnek. Elsődleges lakhelyük biztosan ott volt, mert a törökök előtt ez a ca-nyelvjárás területe volt, bunyevácaink pedig a tiszta sto-nyelvjárást beszélik. Minden bunyevác igazi hazáját, — ezeknek északkeleten és azoknak nyugaton — mutatja a közös dialektus, amely egy beszédtypust reprodukál a Neretva nyugati partjáról, Mostar környékéről. Mint ahogy Kelet-Hercegovinából messzire szóródtak a pravoszláv hitű, ije-ző nyelvváltozatot beszélők, így Nyugat-Hercegovina a katolikus i-ző nyelvváltozatot beszélők migrációjának volt a forrása. Az első nagy kimozdulásra a törökinvázió adott lökést, a Mostar-Gospic alapisírány ezt világosan megmutatja. Később a török hódítások utólérték ezeket a menekülőket az új hazában. Ekkor egy részük új akcióra határozta el magát, északkelet felé való vándorlásra; a távoli Bácskába, mely akkor már szintén török fennhatóság alatt levő, azonban sík és termékeny volt”.⁷ Lika-Krbava területére az elsődleges letelepülés 1550—51 körül történt és a XVII. sz-ig tartott. Ide a törökök is nagyobb számú pravoszláv és moszlim vallású lakosságot telepítettek le és

⁷ IVIĆ, Pavle: „Naši dijalekti i istorija” cikk-tanulmány. Letopis Matice srpske 1958. március, 227. p.

kisebbszámú katolikusokat, különösen Boszniából.⁸ Ha Bosznia 1600. és 1624. évi összeírását összevetjük, megállapíthatjuk, hogy a házak száma 1/3-dal csökkent. Ez magyarázza meg Athanasio Georgico 1626. évi jelentése boszniai útjáról, aki megírja, hogy a lakosság különböző területekre elvándorolt, különösen a Duna másik partjára. A vándorlás oka a Musztaj bég elleni felkelés bukása. A felkelés időpontja ismeretlen, mivel ebben az időben több is volt, de 1600 körül kellett történnie. Ettől kezdve vannak az *első írásos feljegyzések a bunyevácokról*, akik az 1598-ban Esztergom környékére Pálffy Miklós szervezésével áttelepült szerbek helyére érkeztek Magyarországra. Unyi Bernardin szerint az első bunyevác plébánia Baján 1600 körül jött létre. Ezt erősíti meg Kasics Bertalan bunyevác jezsuita, aki utasításra indult útnak, hogy a dalmát nyelvet beszélők — török uralom alatt álló tartományait járja be Szini Istvánnal — valamint, Ivan Antunović, amikor az 1719-es esztendő említve hivatkozik a Baja melletti 44 település felsorolására, ahol bunyevác, ill. sokác parókia (fare) volt. 1622-ben Matkovic Simon János engedélyt kért, hogy a kalocsai egyházmegyében, a bunyevácok között teljesíthesse a plébánosi teendőket. 1623—1633 között itt tevékenykedett Papics Pál is.⁹ A jezsuita Talini Jakab 1630-ban arról tudósít bennünket, hogy Bácska északnyugati részében, Baja környékén római katolikus bunyevácok élnek. *A bunyevácok utolsó hulláma 1687-ben érkezett a Szeged-Szabadka-Baja háromszögbe*. Erről van a legtöbb írásos dokumentum. Az 1686-os boszniai éhínség készítette őket az új haza keresésére. Vezetőik ferencendi barátok voltak. E kivándorlás már szervezettebb, és jellegét tekintve különbözik az előzőektől.¹⁰ Egy másik csoportról tudósít a bécsi udvarhoz írt levélben Miksa, bajor választófejedelem Sizarból, 1687. július 9-én. Ezen 5000 fős csoport vezetői Dujo Marković és Juro Vidaković.

Alba M. Kuntić jugoszláv kutató szerint „Bár nincsenek megbízható történelmi adataink a bunyevácok Duna mentére településéről, vannak azonban olyan történelmi források, amelyekből megállapítható a bunyevácok kitelepülésének időpontjai régi hazájukból, a Dalmát tengermellékről. A bunyevácok történetével foglalkozó egyik munka szerzője a jugoszláv Rikard Pavelić, aki a „Bunjevci” műben részletesen elemzi az elvándorlásokat. Az Enciklopédiája Jugoszlavije, Zagreb 1956., I. kötet, *Bunjevci* szócikk alatt a következők olvashatók: „Nem lehet elfogadni azt a nézetet, miszerint a bunyevácok a hercegovinai Buna folyó környékéről származnak”. Ugyanez

8 KUBATOV Anasztázia: A bácskai bunyevácokról. Szakdolgozat (Kézirat) Pécs, 1968. 4.

P.

9 MARGALITS Ede: Horváth Történelmi Repertórium. Budapest, 1902. II. k. 661. p.

10 TRENCSENYI Károly: A Bács—Bodrogh Vármegye Történelmi Társulat Évkönyve. Zombor, 1904. XX. évf. III. f. 119—133. o.

az álláspontja az új, általános jugoszláv lexikonnak is (Enciklopedija Leksikografskog zavoda, II. kiadás, Zagreb 1966., I. kötet, Bunjevci szócikk). Az idézett jugoszláv lexikonok, ill. enciklopédiák szerint a bunyevácok eredetileg a Svilaja hegytől északra a Dinara hegység mentén elterülő vidéket lakták.

A Rákóczi-szabadságharc idején a bunyevácok a nádasokba, Péterváradra és Szegedre menekültek, majd visszatértek falvaikba. Ezzel a letelepedéssel véglegessé vált a lakóhelyük, csak kisebb belső migrációkról beszélhetünk, amit Cothmann udvari tanácsos rendezési és telepítési tervei véglegesítettek. Mivel Bácska mezőgazdaságilag jelentős, az udvar megkezdte a németek és magyarok szisztematikus betelepítését a bunyevácok lakta községekbe a XVIII. században.

Az ezt követő időszak békésebbnek tűnik. Az itt élő bunyevácok földműveléssel, pásztorkodással foglalkoztak. Földesuraik mindent elkövettek, hogy jobbágysorba kényszerítsék őket. A korszak perirataiban, a pestisjárványok és az 1848—49-es szabadságharc dokumentumai között találunk róla említést. A fenti rövid történeti áttekintés forrásai nagyrészt ellenőrizhetetlenek. A témával foglalkozó magyar és jugoszláv kutatók, úgy a régiek, mint a maiak hivatkozásai nem mindig tudományosak. A téma monografikus feldolgozásának hiánya miatt használtuk őket. A XIX. sz.-ban a bunyevácok kizárólag mezőgazdasággal foglalkoztak. Polgárságuk a háborúskodások és a rövid békés fejlődés időszakában nem tudott kifejlődni és csak a század végén jelentkezett. Kiszámú értelmiségük egyházi jellegű volt és szintén csak a századfordulóra erősödött meg. Az a kevés bunyevác, aki nemesi rangot kapott és bejutott az uralkodó osztályba, anyanyelvét és kultúráját mint alacsonyabbat, elvesztette. Csak egyházi elemi iskoláik voltak, és néhány gimnázium ahol néhány órában tanították az „illir” nyelvet.

Figyelemre méltó népismertetést olvashatunk a bunyevácokról Borovszky Samu szerkesztette Magyarország vármegyei és városai című sorozatban Bellosics Bálint — egykori bajai Tanítóképző Intézet tanára — a századforduló egyik neves kutatójának megfogalmazásával. Folklorisztikai kutatásai mellett nagyobb érdemeket vívott ki magának sokrétű népismertetéseivel is, amelyekben jó arányérzékkel, teljességre törekvő képet ad az egyes népcsoportok népi kultúrájáról.

A magyarországi bunyevác irodalom szárnybontása¹¹

Az első bunyevác származású írók már a XVII. sz. végén jelentkeztek. A bunyevác irodalom szárnybontása, megteremtése Mihajló RADNIĆ (1636—1703) tudományban jeleskedő kitűnő szónok tanár — később teológus — ferences nevéhez fűződik. Vannak, akik személyének tulajdonítják az utolsó nagy áttelepítés szervezését is. Hisz Boszniából ideszármazott szülők gyermeke, aki már Kalocsán született mint az új hazába költözötték első generációjához tartozó tagja. 1683-ban Rómában horvát nyelven könyvet tett közzé. Még másik három műve is megjelent. Az ő tevékenységétől Antunović fellépéséig terjedő szakaszt tekintjük *a bunyevác irodalom első korszakának*. A XVII—XVIII. sz. bunyevác írói egy kivételével mind ferencesek. Ehhez hozzátehetjük, hogy a XVIII. sz.-ban egész Magyarország kultúrája az 1780-as évek nagy fordulatáig döntően egyházi jellegű volt. Műveik egyházi és népköltészeti jellegűek. Latinul és bunyevácul írnak. Nyelvüket a népnyelvhez közelítik, amely tele van tájszavakkal, turcizmusokkal és germanizmusokkal. Különösen a korszak vége felé jelentkezett a tudatos, nép felé fordulás, amely azután a felvilágosodásba torkollott.

A népnyelvet az irodalomba a budai Lovro BRAČULJEVIĆ (1685—1738) a filozófiai és a teológia professzora vezette be. Továbbra sem a teljesség igényével Antun BAČIĆ, Antun Josip KNEŽEVIĆ, kalocsai kanonok, ők leginkább fordítással foglalkoztak: olasz, spanyol, latin, német nyelvből. Petar LIPOČEVIĆ pedig 1785-ben Baján halt meg, 1779 bunyevác nyelven ott adta ki Pjesmarica „bunjevačkih narodnih pisama” (Bunyevác népdalok daloskönyve) c. művét. Ismertek még Ivan AMBROZOVIĆ, Luka KARAGIĆ (1681—1754) imakönyveikről és Luka ČILIĆ Bajáról, aki 1731—1733-ig az ortodox (katolikus) hitre térített százhetven személyt a luteránus és a kálvinista szektából. Eme korszak legtermékenyebb költője, írója és tudósa a szintén budai Mirko PAVIĆ (1696—1780). Baján is tanított. Több mint 20 művet írt, nagy részét „illir” nyelven. 1754 és 1780 között ő szerkesztette Budán a Kalendar ilirski-t (‘Illir kalendárium’).

A XVIII. sz. végi bunyevác irodalom legnagyobb alakja Grga PEŠTALIĆ (1755—1809), a bajai gimnázium kitűnően képzett tanára és gvardián, a filozófia doktora. Az első bunyevác, aki az új hazában doktorált 1779-ben Budán. Filozófiával, teológiával és szépirodalommal foglalkozott. Nem csak egyházi jellegű műveket ír. Pl: Utishenje . . . illir nemzetiség javára. Neve első művével vált ismertté, mellyel nagy népszerűsége tett szert — a „Dostojna

¹¹ E résznél forrásként felhasználtam KUBATOV Anasztázia és MILÁNKOV Anna kéziratot i. m. is.

plemenite Bačke starih uspomena” („A nemes Bácska méltó régi emlékeihez” 1790 Kalocsa) c. poémájával. Ezt a magyar koronának az 1790. novemberében Pozsonyba, a koronázásra történt ünnepélyes hazahozatalakor felállított bunyevác bandérium tiszteletére írta. Népszerűségét bizonyítja, hogy művének ötödik kiadása még 1929-ben is megjelent. Történeti és nyelvi értéke igen nagy. Vaskúti születésű és Baján halt meg. 1784-ben Baján léghajót konstruált, a próbarepülést a ferences rendház története is rögzíti. E korszakban jelentős történetíró még Grga ČEVAPOVIĆ is.

A következő, *második szakasz már a felvilágosodás*. A bunyevácoknál a nemzeti öntudat kibontakozása a magyarosítás elleni harccal fonódik össze. A kiegyezéskor Magyarország lakosságának csak 46 %-a volt magyar anyanyelvű. Egyenként viszont egyetlen nemzetiségi kisebbség létszáma sem érte el az össznépesség 20 %-át. A magyar politika erői az adott rendszer keretei között nem találták meg az utat az együttélő népekkel való megegyezésre. A felvilágosodás a horvátokhoz és szerbekhez képest nagy késéssel, 1866-ban papi vezetéssel indult meg Peštalić „Dostojna plemenite Bačke” . . . c. művének újrakiadásával és Antunović munkássága alatt bontakozik ki. 1867-től az Osztrák-Magyar Monarchia ideje alatt mindig nagyobb volt a nyomás az anyanyelv használata ellen. 1897-től már csak a magyar nyelv volt az elfogadott. A mozgalom a bunyevác életforma, a nyelv és a nemzetiség megőrzéséért szállt síkra a megerősödő magyarosítási törekvésekkel szemben.

Ezúttal említem meg, hogy egykor szép számban éltek Baján szerbek is, míg ma alig van már néhány család. Náluk az összetartozás tudata és az irodalmi nyelv ismerete és használata a legerősebb volt. A trianoni békekötést követően többségük visszatelepült Jugoszláviába — elsősorban a legöntudatosabb értelmiség, a polgárság.

Nevezetesebb bajai születésű volt Bogoboj ATANACKOVIĆ (1826—1858) ügyvéd és író. Novellákat és regényt írt. („Dva idola” — A két bálvány) Almanachját Budapesten és Szabadkán jelentette meg. („Knjiga za dobre czeli” — Jó céloknak szánt könyv.) Földi maradványait a szerb temető felszámolása után 1983-ban a bajai szerb templom kertjében helyezték el.

Joakim VUJIĆ (1772—1847) pedagógusként, tankönyvíróként kezdte pályáját, majd szintársulatot szervezett, maga is írt, a szerb színjátszás atyjának nevét vívta ki. Belgrádban halt meg.

A nemzetiségek mozgalmi nagyjából egyidősek a kapitalizmus kibontakozásával, mely a szélesebb körű iskolázást is bevezette. Ennek eredményeként az írni-olvasni megtanuló tömegek egyre inkább látták nyelvük, kultúrájuk elnyomását. Ekkor indultak meg Európa szerte a nemzetiségek mozgalmi, melyek az anyanyelven történő oktatást, újságokat, könyvkiadást követeltek. Megindult a néprajzi kutatás, mely különösen a népköltészet, népzene

területén ért el kimagasló eredményeket. Ezek a mozgalmak természetesen nem voltak mentesek különböző nacionalista törekvésektől, melyek sok esetben összeütköztek az állam hivatalos, ugyancsak nacionalista talajból táplálkozó elgondolásaival.

Az első magyarországi bunyevác kalendár és hetilap megjelenése

Ambrozija ŠARČEVIĆ (1820—1899) segítségével a bunyevácok kulturális és nemzeti újjászületését és egyenjogúságát tűzte ki célul Ivan ANTUNOVIĆ. Elhatározták, hogy a bunyevácok és sokácok számára, akiknek eddig nem voltak anyanyelvükön írott könyveik, sem újságaik — lapot fognak kiadni céljaik érdekében. Ebben az időszakban ez nem volt könnyű dolog, amikor a hatóságok nemcsak a szerkesztőt, hanem a lap előfizetőinek lépéseit is figyelemmel kísérték.

Šarčević elsőként szerkesztette és adta ki 1870-ben a „Bunjevačko — šokački kalendar”-t. (Bunyevác és sokác naptár) Megalkotta az első bunyevác — magyar szótárt. (Ričnik bunjevačko — madarskih” te vrste.) Ügyvédi munkája mellett számos cikket és tanulmányt írt és fordított. Magyar nyelven írta meg: „A Bunyevác program. A nemzetiségi kérdés Magyarországon szerb szempontból. Elemi népiskolai magyar—bunyevác—sokác szótár.” Újságot szerkesztett és kulturális felvilágosító munkát végzett. Jelentős kultúrpolitikus volt saját nemzetiségének. Az akkori magyar parlamentben egyedül MOCSÁRY Lajos (1826—1916), a nemzetiségi béke „fehér hollója” látott tisztán a nemzetiségi kérdésben. Ezt ismerte fel 1886-ban Šarčević és „Nyílt levélben” Mocsáry pártfogásába ajánlotta a magyarországi bunyevácokat. Erről tanulmányt írt Kemény G. Gábor és Mándity Marin. (Iz naše prošlosti c. műben Bp—1973. 39—500.) Mocsáry Lajosról emlékkönyv is (Születésének 150. évfordulójára) jelent meg az ELTE Bölcsészettudományi Kar gondozásában. Tankönyvkiadó Bp. 1979. „Mocsáryval foglalkozó történetesek úgy vélték, hogy beszédei, írásai, igazságai, küzdelmei, megpróbáltatásai: az életműve mit sem veszített jelentőségéből és időszerűségéből.”

A bunyevác *irodalom új szakasza* mindenképpen kora kimagasló alakjához Ivan ANTUNOVIĆ a bunyevác püspök és író nevéhez fűződik. 1815-ben Kunbaján módos családban született, apja József korán elhunyt, és így Manda PETRIĆ csávolyi születésű édesanyja nevelte. „Gyermekkorában még édesanyjától tanulta szeretni, ápolni anyanyelvét — Az anya nevelése a családi fészek, legmélyebb nyomot hagy az emberben”. Nagybátyja Albert Antunović, később megyei alispán segítségére volt az özvegynek gyermekei taníttatásában. Antunović 1876-ban lett kalocsai püspök, 1888-ban halt meg. Hivatalba lépése után sokat tett a megye és népének s — benne a — bunyevácok és sokácok — felvirágoztatásáért. *A bácskai bunyevácok kulturális mozgalmának élére állt.*

Hivatásának megfelelően és elődeihez híven művei fele egyházi témájú. Írt egy élvezetes útleírást, történelmi regényt, képeskönyvet és *elsőként megírta* saját népe a *bunjevácok történetét*. Magyar nyelven is sokat publikált. Pl.: Kalocsai Fény- és Árnyékképek. Kéziratban is sok műve maradt fenn. Pl.: A Latinovics és Rudics család története. Több nyelven beszél, sokat utazik, így 1869-ben Torinóban meglátogatta Kossuth Lajost. Jelentős az újságírói munkássága is. 1870-ben kiadója és szerkesztője az *első magyarországi bunjevác és sokác hetilapnak* a „Bunjevačke i šokačke novine (Bunjevác és sokác újság) és irodalmi mellékletének „Vila” (Tündér)-nak. Ingyen terjesztette az újságot. A lap két vezéregyéniségének Antunovićnak és Modrošićnak személyisége biztosította a realitást. Az újság lojális a kormánnyal, hogy ebből a pozícióból legalább a kirívó törvénytelenések ellen tiltakozhasson. Az állandó zaklatás és a felettes szervek — Trefort Ágoston kultúrminiszter és Haynald Lajos érsek — nyomására Antunović kénytelen volt lapját 1872 decemberében megszüntetni. Legjelentősebb műve a „Razprava o podunavskih i potisanskih Bunjevcih i Šokcih” (Tanulmány a Duna és Tisza menti bunjevácokról és sokácokról. 1882. Bécs.) Ma is az egyik legismertebb és legjobb mű a bunjevácokról. Könyvét három részre osztja a szerző. Az első részben a délszlávok, a bunjevácok és sokácok történetéről ír. A második részben vizsgálja a bunjevácok és sokácok viszonyát a többi szláv néphez, továbbá foglalkozik elnevezésük eredetével, magyarországi életükkel. Az utolsó részben a bunjevácok, sokácok, szerbek testvériségéről, az összefogás szükségességéről, a nemzetiségek egyenjogúságáról értekezik. Ami a mű történeti részét illeti, ugyanazokat a kifogásokat támaszthatjuk vele szemben, mint a történeti áttekintésünkben felhasznált szerzőkkel szemben. A néprajzi adatok figyelmet érdemelnek.

Antunovićig az irodalom, az egyház és a népköltészet hatása alatt formálódott. Éppen Antunovićnál és követőinél jelentkezik az az igény, hogy az írók, költők még közelebb kerüljenek a néphez. Maga Antunović is erre szólítja fel munkatársait a Bunjevačke i šokačke novine első évfolyamának 10. számának szerkesztői üzeneteiben.

Népe művelődését — természetesen vallásos szellemben — a legfontosabbnak tartotta. Hitt abban, hogy a felvilágosítás a népet elesettségből felemeli, felrázza. Ezért írt anyanyelvén egyházi és világi műveket. Mind az egyházi, mind a világi könyvekben, de az újságcikkekben is mindig tanít, oktat, művel. A kalocsai Érseki Tanítóképző Intézetben több mint kettőszáz szegény bunjevác, sokác, magyar és német tanulót iskoláztatott saját költségén. Antunović a bunjevác nyelv reformjával is foglalkozott. Vuk KARADŽIĆ és Ljudevit GÁJ példája nyomán bevezette a bunjevác fonetikus nyelvtant.

A „horváth testvérekkel” való irodalmi egység érdekében pedig néhány művet ije-ző nyelvváltozatban írt. Kísérlete sikertelen volt.

Követői is kísérleteztek a helyesírás véglegesítésével. Kezdeményezéseit átvették munkatársai, volt tanítványai és az ő utána következő író- és költő-nemzedék. Példaképpé vált. Antunović a szó nemes értelmében igazi népművelő volt, akinek munkássága kezdetét jelenti a bunyevácok nemzetiségi, irodalmi és nyelvi újjászületésének.¹²

A korszak Magyarországnak égetően fontos, Kossuth és Deák szerint egyaránt rég megkésett polgári reformja, az egyház és az állam szétválasztásának kérdésében Antunović véleményét osztályhelyzete befolyásolja. Ez a polgári fejlődés szempontjából retrográd állásfoglalásnak minősül. Ha az első bunyevác lap tevékenységét mérlegeljük, nem szorítkozhatunk nyílt vagy közvetett politikai tevékenységének vizsgálatára, hiszen nemcsak politikai lapról van szó. Kulturális és ismeretterjesztő tevékenységével Antunović népművelő missziót teljesített. Az utókorra pedig értékes és feldolgozásra váró kultúrtörténeti és néprajzi adatokat hagyományozott.

A bunyevác irodalom új szakaszának követői

Kitűzött témánkhoz visszatérve ezúttal akikről szólunk csak vázlatosan, utalással áll módunkban a címben szereplő témában véleményt nyilvánítani egészen Ivan Petresig. Rajtuk kívül még mások is vannak. Nincs arra terünk, hogy mindegyikük munkásságát ismertessük.

Antunović tanítványai, követői nem nyugodtak bele abba, hogy a bunyevácok lap nélkül maradjanak. Ezért a „Vila”-t, amely eddig az újság mellékleteként jelent meg, már 1873-ban újból megindítják, de már önálló lapként, hasonló céllal és tartalommal. Ezt is hamar betiltották, 1875-ben. Az újság, mint mindig alkalom volt az írói tehetségek felkutatására. Ezek oldalán kezdtek többek közt szárnyaikat bontogatni Blaž MODROŠIČ — szerzőtársa is — (1839—1900) Stjepan GRGIĆ — KRUNOSLAV (1836—1914). Ez utóbbi támogatásával a „Vila” újból megjelent Baja (ill. Bajaszentistván) székhellyel — mely Subotícával — Szabadkával együtt a bunyevátság központjának számított —, sajnos csak rövid időre 1876 augusztusáig. Antunović haláláig negyedévenként száz forinttal járult hozzá a volt tanítványa, Mijo MANDIĆ (1857—1945) katymári tanító által Katymáron szerkesztett és Baján kiadott „Neven” megjelenéséhez, mely 1884—1914-ig jelent meg. Ez

12 MANDIĆ, Marin: „Povijesno značenje Ivana Antunovića” cím alatt méltató cikke a Narodna novine, 1982. december 23-i szám 13. p. abból az alkalomból, hogy 100 évvel ezelőtt került kiadásra Antunović legjelentősebb műve, melyben elsőként írta meg a bunyevácok és sokákok történetét.

a 30 év sokat jelentett a nemzetiségi öntudat fenntartásában. Mandić tankönyveket is ír és népmeséket gyűjt. Tevékenységéről bővebben olvashatunk a „Narodni Kalendar” 1975. évi 63. oldalán. „A magyar közalkalmazottak almanachja” 1942. Bp. kiadott 260. old. többek közt olvashatjuk róla: A bunyevácok között vezető szerepe volt. A szerbéra alatt (régi Jugoszlávia) sokat tett a magyar tanítók érdekében. Antunović segítette a Karlo MILADINOVIĆ szerkesztette újságokat is pl. „Subotički glasnik” (Szabadkai Híradó) kiadását. Ivan MIHALOVIĆ (1820—1877) a bajai származású tanítóképzős tanár tankönyvírással, az első bunyevác nyelvtanítással („Početnica”, Školski razgovor”) és elsőként Petőfi műveinek bunyevác és sokác nyelvre való fordításaival tette magát emlékezetessé. Josip Jukić MANIĆ (1841—1881) költő és Andrija IVANIĆ (1888—1930) ugyancsak Petőfi verseket is fordítanak. Paja KUJUNDŽIĆ pedig a „Subotička Danica” kalendar szerkesztésével tűnt ki 1884—1914-ig. Blaško RAJIĆ (1878—1951) ismert szerkesztő, népdal- és mesegyűjtő. Jó elbeszélő. A népköltészetet külön műfajba csoportosítja és elemzi. Pl. Svatovske, kraljičke.

Nikola KUJUNDŽIĆ legismertebb költeménye a „Na veliko prelo 1879”, melyet Stipan MUKIĆ meg is zenésített. Sokan még ma is helytelenül a bunyevácok „himnuszának” mondják, mivel a „prelo”-kat általában ezzel a dallal „Kolo igra . . .” kezdik. Igaz a dal népszerűségét bizonyítja az a tény is, hogy egyéb társas vagy családi összejöveteleken sem kerül feledésbe. Nem egyszer tűzi műsorra a jugoszláv tv és rádió sem. Ott is népszerű, mint legújabbán nálunk is a „Hej bunyevci na severu Bačke” c. dal. (Hej bunyevácok Felső-Bácskában)

A „bunyevácok és Bácska történésze” néven ismert a Bácsalmáson született Ivan EVETOVIĆ (1860—1923), akit a magyar országgyűlésbe 1912-ben választottak be. A régi Jugoszláviában pedig a bunyevác és sokác oldal vezetőjeként azok képviselőjeként szintén tagja volt a jugoszláv parlamentnek is. Bács-Bodrog megyei Irodalmi Társaság választmányi tagja. Legjobb munkáit magyar nyelven írta és jelentette meg. Munkái: Bács vármegye múltja, a bunyevácok és sokácok történetéből; Képek Baja város múltjából. Több egyháztörténeti értekezést írt a Kath. Szemlében. Költeményeket fordított francia, német, olasz, spanyol, angol költőktől.

A „legnagyobb és legjobb” bunyevác költő — Ante — EVETOVIĆ — MIROLJUB (1862—1921) Iván testvéréhez hasonlóan pap volt, aki előkelő elismerést szerzett a horváth irodalomban munkásságán keresztül. Lírai költeményei a szülőföld szeretetéről szóltak. Néhányat belőlük meg is zenésítettek. A bunyevácok között a legnépszerűbb még ma is éneklék a Jorgovane, jorgovane . . . , mely önálló válogatású „SRETNI I NUJNI ČASI” (Öröm és bánat órái) című verseskötetében jelent meg (1908).

A bunyevác öntudatos értelmiségiek közül sokan vállalták írásaikkal is a népük és anyanyelvi kultúrájuk iránt a harcot, áldozatot is, ha kellett pl. Petar PEKIĆ (1896—1965). dr. Matija EVETOVIĆ (1894—1972) 600 old. terjedelmű kézírata tudományos értékű. Antun KARAGIĆ (1913—1966), aki bizonyos mértékben színművek írásával Petres követőjeként is tekinthető, mely végül is eredménnyel járt.

A két világháború közötti időszak

A két világháború közötti nemzetiségi élet terén az ismert történelmi és politikai okok következtében bizonyos fokú pangás volt jellemző, de ebben az időszakban a megyénkben is akadtak olyanok, akik a bunyevácok kultúrájának különböző fontosnak vélt kérdéseivel foglalkoztak. Ivan Petres munkájára gondolunk első sorban, a bunyevácok ezen időszakban való legnagyobb patrónusára, aki ezért egyéni karrierjéről is lemondott. Sikerei igaz már az I. világháborút megelőzően is ismertek voltak, de életművének kiteljesedése a két világháború közötti időszakra esett.¹³

Antunović tanítványai és követői közül a közéletben, közművelődésben irodalmi vonatkozásban egyaránt Ivan PETREŠ költő és író (1876—1937) tekinthető még jelentős, méltó utódnak. Különösen az *olvasókörök* megalakításaival és színdarabjaival került nagyon közel népéhez. Ez az időszak szinte a második világháborúig tartott, mellyel *le is zárult* a magyarországi *bunyevác irodalom úgynevezett negyedik szakasza*. A katymári szegény paraszti családból származó fiú Baján—Kalocsán a Főgimnáziumot kitűnő eredménnyel végezte, majd a budapesti „Pázmány Péter” Királyi Magyar Tudomány — Egyetem Hittudományi Karán folytatta tanulmányait, ahol 1900-ban végzett. Papi tevékenységet több település után 1912-től Csávolyon folytatott haláláig. Eközben fáradhatatlanul dolgozik a falu és Bácska kulturális életének fellendítésében. Kiváló szónok és a helyi dalkör alapítója. Ebben az időszakban a bunyevác irodalom egyedüli népszerű képviselője, aki tollal a kezében egész életét bunyevác népének felvirágoztatására szánta. Az ő nevéhez fűződnek az olvasókörök megalakulásai. Baja, Bática után Bácsbokod, (Narodna Čitaonica) majd Csávoly, Felsőszentiván, Gara, Bácsalmás, Katymár, Hercegszántó stb. Különböző elnevezésekkel. (Pl. Seljačka, — Bunjevačka — Čitaonica) E körökön belül pedig fiatal és felnőttekből verbuválódott folklór és amatőr *színjátszócsoportok* megalakulása. Megkezdődtek a „preló” rendezvények: Baján, Hercegszántón, Garán stb., szinte egyidőben.

13 MANDIĆ, Marin szerk: Prilozi kulturnoj i književnoj povijesti Srba i Hrvata u Madarskoj. Bp., 1982. Tankönyvkiadó. 171—240. p.

A horvátok részére 1924-ben naptárt szerkeszt és ad ki segítőtársakkal Budapesten, 1944-ig „Danica ili kalendar za Ugarskoj živeće Bunjevce, Šokce, Hrvate, Bošnjake i Dalmatince”. 1924-ben megszervezi és szerkeszti a havonként megjelenő „Bunjevačke — šokačke novine” (Bunjevác — sokác újság) kiadását is. Magyar nyelven is publikál. A bunjevác falu népéről írta költeményeit, novelláit, meséit, színműveit és számos tanulmányát, cikkét. Több lap szerkesztőségében is részt vállalt a munkából. Nagy volt ebben a korszakban az uralkodó osztály elnyomása a nemzetiségek fölött. Így sokan asszimilálódtak. Műveivel bizakodva, türelemmel, lépésről-lépésre tudatosan a nemzetiségi — a bunjevác — öntudatot ébresztgette, ugyanakkor hazaszeretetre is nevelt az anyanyelv ápolásával egyidőben. A háborút értelmetlen dolognak tartja. A szláv népek egységéről, összetartozásáról és jobb jövőjéről tervezget. Hazafias versei mellett szerelmi költeményeket is írt. Egyébként társaságkedvelő és vendégszerető ember volt, aki szívesen nótázott és másokat is vigasságra buzdított a tambura zeneszóra. Gyűjteményes verses könyvecskéje nyomtatásban „anonim” 1912-ben jelent meg Suboticán „Moje jadi” — „Bánataim” (Bunjevačke pisme) címen. Ezzel kitörölhetetlenül belépett a nagy bunjevác költők sorába. Petreš egyik költői neve „Čudomil”. Nagyon bízott költeményeinek megzenésítésében és ezen keresztül — Petőfi módjára — a bunjevácok öntudatának felélesztésében. Egyik költeményét „Prid prozorom (pendžerom) procvetala ruža . . .” (Ablak alatt kinyílt a rózsza), megzenésítette Josip MLINKO („Mimika”) — aki éppen a bunjevác és bácskai dalaival vált — közismert kiváló zenész és énekes, akit „HIS MASTERS VOICE” hanglemezen is megörökítettek Stevan BAČIĆ „Trnda”-val együtt. Az ő nyomdokain haladtak a legismertebbek közül pl. Pero Tumbas — „Hajo”, (Subotica) vagy Mijo Kulišić, Bácsalmásról. Ma ezt a dalt általánosságban népdalként ismerik, mivel „Mimika” egész Európában népszerűsítette. Petőfi verseket is jó fordításban publikál. (Pató Pál úr) Prózai műveiben a bunjevác néphagyományokat és legszebb népszokásokat is feldolgozta. Színműveiből nem hiányzott a zene, dal és tánc! Írásainak nyelvezete regionális jellegű — a bunjevácok nyelvjárásán alapszik és jelentősen eltér a horvát — szerb irodalmi nyelvtől. A széles néptömegek számára ez az érthető stílus és nyelvezet örömmel szolgált. Sok kiadott színműve mellett gazdag kézirata is maradt fenn, melynek feldolgozása most van folyamatban.

Petreš nem volt realista, s nem volt képes feltárni a falusi kapitalista viszonyok között élő nemzetiségi lakosság osztályjellegű ellentmondásait. Írásainak egyik fontos vonása a néprajzi mozzanatok hű ábrázolása. „Műveinek nevelő értékük abban rejlik, hogy segítségükkel az író az anyanyelvsze-

retetre, a népi hagyományok ápolására ösztönzi nemzetiségi honfitársait. A Horthy — korszakban ez bátor és haladó cselekedet volt. Ivan Petreš haladó társadalmi szerepe leginkább ebben fejeződik ki.”

A bajai bunyevác olvasókör megalakulása és működése

„Nagy hatással voltak az első bunyevác olvasókörök, valamint az 1878-ban megalakult szabadkai „Pučko kaszino” — mely Bozo ŠARCEVIĆ nagy érdeme — és az 1896-ban ugyancsak Szabadkán létesült „Ifjusági Kör” akció a bajai bunyevác lakosságra. E két kulturális szervezet színjátszó csoportja sorra járta a legnagyobb bunyevác településeket, így gyakran megfordult Baján is, hozzájárult ahhoz, hogy a bajai bunyevácok maguk is olvasókört alakítsanak. Nem kis mértékben járult hozzá elhatározásukhoz az a körülmény is, hogy nem volt hol megtartani hagyományos báljaikat, a „préló”-t, ami a bajai bunyevácok körében szinte nemzeti seregszemle számba ment”.¹⁴

Az ügynek döntő lökést adott az, hogy 1909-ben a bajai bunyevácok kérésére a kalocsai érsek odahelyezte át Lajčo BUDANOVIĆ (1873—1958) lelkészt, aki vezető szerepet játszott a bunyevácok anyanyelvi művelődési mozgalmában. 1912-ben Baján kiadta már a „Délszláv nyelvtant”. Az ő irányításával szervezték meg 1910. február 2-án Gyertyaszentelő napján az első nagy „préló”-t, amelyre az egész környék bunyevác lakossága felvonult. Az akkori „Arany Bárány” — ma ének zenei ált. iskola — szálloda díszterme kicsinek bizonyult.

A vállalkozás jövedelméből a prelo szervezői megvásárolták a leendő olvasókör telkét, majd elkészítették alapszabályainak tervezetét, amelyet még abban az évben jóváhagyott a belügyminisztérium. Az olvasókör hivatalos neve „Bajska krišćanska čitaonica” (Bajai Keresztény Olvasókör). Célja — az alapszabályok szerint — az, hogy ápolja a bunyevácok anyanyelvét, fejlessze a kultúrát és a társadalmi életet, előmozdítsa a hasznos könyvek, újságok, folyóiratok olvasását, szervezzen kulturális és ismeretterjesztő előadásokat mind a felnőttek, mind az ifjúság számára. A kör első választott vezetősége: elnök Stipan Agatić, alelnök Miška Švraka, titkár és jegyzőkönyvvezető Joso Kvala, pénztárnok Aleksandar Djurkić, háznagy és ellenőr, Mato Djurkić, könyvtáros Miška Agatić. A kör tagja csak a 24. évét betöltött férfi magyar állampolgár lehetett. Közgyűlést évenként tartottak.

¹⁴ UROSEVICs Danilo: A magyarországi délszlávok kulturális egyesületei. Bp., 1969. Népművelési Propaganda Iroda. 32. p.

Ennek mintájára alakultak a megye bunyevácok által lakott településein is az olvasókörök. (Bácsbokod, Bácsa stb. .)

Már az első közgyűlésen elhatározták, hogy február 2-án minden évben megrendezik a prelót. Az 1911. évi preló keretében színdarabot is adtak elő; mégpedig a „Dva bila gavrana” (Két fehér holló) című színművet Ivan PETREŠ írótól, aki Mišo Jelić-nek a rendezésben is segített. A jövedelemből építőanyagot vásároltak és mindjárt hozzáláttak az olvasókör építéséhez, amelyben ingyenmunkával a tagok is részt vettek. Szeptember végére elkészült az épület az alvégen, az egykori Erzsébet királynő — most Szabadság utca 84. hsz. alatt. Ettől kezdve a bajai bunyevácok saját épületükben találkozhattak, kellemes, tágas helyiségekben.

A közgyűlés nyelve 1926-ig a szerb-horvát volt. A jegyzőkönyvek is így készültek. Ezt az időszakot a stabilizációs időszaknak lehetne nevezni. Ebben a szakaszban nagy figyelmet szenteltek a taglétszám növelésének, a kör gazdagításának, mindenekelőtt a könyvtár fejlesztésének. Az olvasókör gazdag szerb-horvát és magyar nyelvű állománnyal rendelkezett. Sajnos az állományból alig maradt ránk valami. Már a II. világháború alatt sok könyv megsemmisült, de a legnagyobb kárt 1949-ben szenvedte a könyvtár, amikor megsemmisítették a könyvek legnagyobb részét, különösen a szerb-horvát nyelvűeket.

Az olvasókör életének második szakasza 1926-ban kezdődött. Keretén belül ekkor több ifjúsági csoport alakult, színjátszó, néptánc- és népdalcsoporthoz. Vezetőjük Miša Jelić volt, aki egyben az olvasókör hivatalos ügyvédjeként is működött. Jelić a városon kívül is ismert és elismert népszerű ember, jó irányító volt, akinek összefogásával ez a csoport két neves „ikáv” írójának Ivan Petreš és Antun Karagić majdnem valamennyi színművét bemutatta.

Ennek a fáradhatatlan népművelőnek köszönhető, hogy a bajai bunyevácok ha nem is teljesen, de mégis megtartották az olvasókör bunyevác jellegét és áptolták azt, amit az alapítók célul tűztek ki. Az ifjúsági csoportok nemcsak Baján, hanem a környező községekben is tartottak előadásokat.

1930-tól kezdve az olvasókör egyre jobban elvesztette anyanyelvi jellegét; ekkor került az élére Jozo Orlavác (Ócsai József). Az új elnök a vezetőség hozzájárulásával a kört különböző ünnepségek és lakodalmak színhelyévé tette. A könyvtár fejlődése teljesen megállt, megszűnt a kör kulturális tevékenysége is. Emiatt az olvasókör tagjai között ellentétek alakultak ki.

1937 végén az olvasókör élére Antun Katanićot választották meg. Az új vezetőség mindent megadott a kulturális tevékenység fejlesztésére. Több figyelmet szentelt a hosszú időn keresztül elfelejtett könyvtárnak is, amelyet nagy számú könyvvel gazdagított. Ócsai eltávozásával nemcsak a kilépett tagok tértek vissza, hanem nagy számú fiatal lépett be a környező falvakból

is. Az új nemes törekvést, amely azt akarta elérni, hogy a többnyelvű lakosság testvériességben és barátságban éljen, igazolja az a tény is, hogy a körbe sokkal több magyar és német jelentkezett, mint azelőtt. A 30-as években az állam hivatalos kultúrpolitikája az ellenforradalmi rendszer arcukatán bekövetkezett változásokat követte. A II. világháború alatt a kör működése egyre szűkebb körre szorult és 1943-ban majdnem megszűnt. Felélesztésével a háború után többször is próbálkoztak, de különösebb eredmény nélkül. Végül 1949-ben az olvasókör bezárta kapuit, a többi még meglevő, vagy újraéledt délszláv olvasókörrel együtt. Ugyanekkor szüntették meg egyébként a magyar olvasóköröket is. Ekkor Nuszpl Ferenc volt a könyvtáros s több, mint ezer kötet könyv volt. A magyar és jugoszláv írókon kívül a világ klasszikusainak műveit is megtalálhatták az érdeklődők. Az olvasókörnek a felszabadulás előtt még jó kapcsolata volt a zágrábi „Szent Jeromos Társulattal”, amely több jugoszláv lapot fizetett elő a körnek. Szinte valamennyi bunyevác újság és naptár is megvolt. (Naše Novine, Neven, Subotička Danica és a Danica kalendar is.) Bizonyára ez is hozzájárult ahhoz, hogy sikerrel fejtették ki, s viszonylag sokáig tevékenységüket a nemzetiségi nyelvük ápolása érdekében. Így lehettek egy jóideig „az anyanyelv mentsvárai”.

A bajai bunyevácok nem törődtek ebbe bele, folytatták harcukat a nekik járó jogokért, azok valóra váltásáért. Közben néhány éves szünet után újból folytatták a nyelvük és kultúrájuk folytatását. Újból megrendezték a „prelót”. Igaz ekkor már ez az épület államosítva volt, majd később a Vendéglő Vállalat kezelésébe került át. (Ma is „Čitaonica” étterem a neve.)

Csak 1957 tavaszán kerülhetett sor arra, hogy néhány aktív alvégi bunyevác közéleti ember közreműködésével újjáalakítsák az „olvasókört”. Különösen kitűnt ebben a munkában Obádovics József, Agatity Mihály és Jaszenovics Mihály. Az épület állaga ekkor már nagyon rossz volt, felújítására nem volt erő. Még ebben az esztendőben a Hazafias Népfrent keretében alakult meg az „Alsóvárosi Kör a Čitaonica”. Ekkor elnöknek Jaszenovics Mihály kőművesmestert választották meg. 1960-tól kezdve Póth Mihály nyugdíjas az elnök. A kör titkára Csilics Sándor, aki egyúttal a művészeti együttes vezetője is. Az ell. biz. elnöke Gyurkity Lajos. 1972-ben a Városi Tanács anyagi támogatásával széleskörű társadalmi összefogással a régi „Ocsenás sarok kocsmá” portáján szinte átellenben a régi körrel —Kálmán Kir. u. 100 alatt— felépítették a *mai kört*, melyet azóta többször is korszerűsítettek. A berendezést az Országos Közművelődési alap biztosította. Ma minden igényt kielégít. Ismét az anyanyelvi kultúra „fellegvára” lett. A letétben lévő horvátszerb nyelvű könyveket szorgalmasan olvassák. Alapszabályuk értelmében csak tagok látogathatják a kört, mely a más, ill. nem nemzetiségiek előtt is nyitott. Ezt az összetételt tükrözi a Táncegyüttes összetétele

is. A városi délszláv rendezvényekre általában itt kerül sor. Így az író-olvasó találkozókra, ismeretterjesztő előadásokra, könyvkiállításokra. A kör léte, működése nélkül nem lenne ily eredményes a „Čitaonica” néven ismert hagyományörző együttes működése, mert itt a hagyományok ápolására megkülönböztetett figyelmet fordítanak.¹⁵

Műkedvelésünk múltjából —Veliko prelo —

A mi megyénkben ezek a tradíciós műsorral egybekötött farsangi mulatózások-évenként „Gyertyaszentelő boldogasszony” napján (február 2-án) minden olyan településen közösen kerültek megrendezésre, ahol bunyevácok élnek. A „prelo” ősi bunyevác munkaalkalomból kifejlődött családi szokás, mulatság. A „prelo” különben „fonót” jelent. A preloval kapcsolatosan a munkaszokások egyéb formáiról, pl. a „móba” néven ismert kalákákról is érdemes lenne szólni, amelyek mindegyikéhez gazdag népköltészeti anyag is kapcsolódik.

Nézzük hogyan is alakult ki a „prelo” mai formája?

Az autarkiaira törekvő egykori parasztgazdaságok munkaszervezetében külön jelentősége volt mind a férfi, mind a női munkának. A női munkának fontos része volt az öltözködéshez szükséges ruhadarabok előállítás, a fonál sodrásától kezdve a kelme megszövéséig, megvarrásáig. Így lényegét tekintve a „fonó” komoly munkaalkalom volt, s mint ilyen a paraszti hétköznapok szerves tartozéka. De a munka jellegéből fakadóan — hiszen a fonás nem tartozik a legnehezebb fizikai munkák sorába — egyúttal jó alkalom a közös szórakozásra is. A fonó a társas munkáknak abba a csoportjába sorolódik, ahol a résztvevők saját maguknak dolgoznak.

A fonóknak sokféle változatát ismerjük. A családi formákon kívül megvoltak a különböző korosztályoknak — a lányoknak, a menyecskéknek és az idősebb asszonyoknak is — a maguk társas fonóösszejövetelei. A lányok fonóinak elmaradhatatlan látogatói voltak a legények. Se szeri, se száma a fonóbeli nótáknak, társasjátékoknak és tréfáknak. Ez a körülmény a szokás későbbi életének, alakulásának ki is jelölte az útját. A termeléssel egybekötött vidám összejövetel első fokon egy *családi*, majd pedig egy szélesebb körű közösségi dramatikus szokás, az úgynevezett „*Veliko prelo*” kategóriájába csapott át. Lássuk részletesebben is fejlődése egyes fokain a mibenlétét.

¹⁵ Az olvasókörrrel kapcsolatos visszaemlékezéseket a közölteken felül Gyurkity Lajos 83 éves és Agatity Mihály 78 éves bajai alvégi bunyevácoktól gyűjtöttem. 1957-től kezdődő adatokat pedig a kör jelenlegi elnökétől és titkárától. Ezúton mondok köszönetet mindazoknak, akik adatszolgáltatásaikkal segítették e munka megírását.

Az eredeti „termelő” prelo a Baja és környéki bunyevác lakosság körében speciális családi vigalomná vált, amelyet a család rendezett meg férjhez adott lányai számára. Egykor úgy mondták, hogy a lány férjhezmenetelkor kevesebb hozománnyal is beéri, „de megköveteli, hogy tőle a karácsonyi és húsvéti kalácsot, valamint az évenkénti prelot meg ne tagadják”. Ágról szakadt menyecskének tartották azt, akinek ezekben része nem volt. A menyecskét a preloba férje családjának nőtagjai kísérték el, de az ebéden férje is jelen volt. Házasságának első évében nem maradhatott el a vendégségből a fiatalasszony apósa és anyósa sem. A századforduló előtt ebben a megrendezett preloban még a fonásnak is szerepe volt. Minthogy a vendégeskedés a nappali órák munkaidejében történt, ebéd után körülülték a kályhát és tréfás társalgás, mesélés közben fonogattak. Századunk első évtizedeiben az összejövetel prelo elnevezése már inkább csak az egykori társasmunka meglétére utal, mert fonásról ekkor már szó sem volt. Az ebédet fonás nélküli vidám multság és kólózás követte. Íratlan szabálya volt a prelonak, hogy abból a menyecskének kendőt, vagy más hasonló ajándékot kellett hazavinnie. Még régebben ilyenkor vitte haza az új menyecske a kelengyét.

Ezekből a családi társas fonóösszejövetelekből a XIX. század végén, XX. század elején kialakult egy szélesebb, nagyobb közösséget érintő énekes, táncos multság, amely *veliko prelo* vagy „*veliko bunjevačko prelo*” néven vált ismertté.

Ezen a fonómultságon részt vett a lakosság apraja-nagyja. A prelo rendszerint a „Kolo igra tamburica svira . . .” éneklésével és a „bećaracok” dalolásával kezdődött, amelyeket akkor „*šalajdalom*”-nak neveztek (rövid mulatónóták).

Kis kitérővel erről itt szólni kell, hogy maga a „*bećarac*” elnevezés (legénynóta vagy „mulató rigmus”) minden bizonnyal a „betyár” szóból ered, amely a horvátszerb nyelven szabadabb, hetykén fesztelen magaviseletű, tréfa és gúnykedvelő férfit, többnyire legényembert jelentett. Ezek a dalok a bunyevácok mellett megtalálhatóak a sokácoknál és szerbeknél is. Ez már az új hazában, új népköltészetként—„népénekek”-ként született teljesen új tartalommal és ritmikával. A szovjet „csasztuszkákhoz” is hasonlítható.

A betyáracok jellegzetes vonása a rövidség és a közmondásszerű tömörség. Alkalmi jellegűek, röviden a pillanatnyi érzés kifejezői. Különféle dallamokra éneklik, gyakran ismétlésekkel, refrénekekkel, több szólamban.¹⁶ „Különlő strófaból állnak, leggyakoribbak a 10 szótagos rímes párversek. (Minden sor kötelezően megismételve, néha nem is ritkán, a *második* ismétlése *helyébe*

¹⁶ MOKUTER, Ivan: Pod istim nebom — Egyazon ég alatt. „Magyarországi délszláv népdal és balladagyűjtemény” Bp., 1958. HNF, MDDSZ. 41—43. p.

egy további, *harmadik* sor kerül.) Ritkábban két párvers is tapadhat egymáshoz. Roppant ravasz belső rímek és általában változatos rímbravúrok bőven akadnak. Gyűjtőnevek — ha nem *tánchoz* éneklük — BEĆARAC, gyakran hangszeres közjátékkal. Elő-, közbülső vagy utórefrénések is akadnak, bonyolult sortördeléssel és ismétlésekkel tarkítva. Zömük feszes ritmusú, mérsékelt vagy mérsékeltén gyors tempójú, de vannak kifejezetten lassúak is LAGANI BEĆARAC erősen kolorálva. A szótagszám és rímképlettől függően ered a nevük is: šalajka, šalajdan, šaranac, stb . . .

Kanásznóta ritmusúak főként *tánchoz* szokásokat, vagy — az egyébként hangszeres — lakodalmi indulók énekes középrészét alkotják, és bár manapság ritkán, lassú, lírai dallamok, amolyan „friss” — mellékdalaként is jelentkeznek.¹⁷

Szellemes párbeszéddek, évődések, témakörük nagyon változatos, vidámak és szilajok, csipkelődők és sok bennük az egészséges bírálat. Szépen tükröződik bennük a népi élet, a népszokások, de a múltbeli osztálytagozódás is — a kétféle erkölcs: a gazdagoké és a szegényeké. Az „igazi” betyárácokban sok minden van, ami nem érdemli meg a nyomdafestéket vaskos szövegük miatt. (Különösen lakodalmak alkalmából.)

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy a népdaloknak ez a típusa felöleli az életnek, főképpen a falusi emberek életének legváltozatosabb oldalait. A betyárácok még ma is élnek a nép ajkán, amely néha még újakat is teremt.

Ezt követte a tánc, mely később átalakult nagy bunyevác „kóló”-vá, körtánccá, hogy ezután kivilágos-kivirradtig váltsák egymást a különböző említett énekek és táncok.

„A mi megyénk bunyevátságának tánckincse rendkívül gazdag. Fő típusa a *kolo* (körtánc). Ezenkívül hármásban járt és páros táncok is vannak. A kolók lehetnek csak női, csak férfi, vagy vegyes kolók. Ezenkívül feloszthatók még zárt és nyitott (tehát csigavonalban járt) alakokra. Túlnyomó részük vegyes. A hármás táncok csak a bunyevácoknál és Baranyában maradtak meg, párosak mindenütt akadnak”.¹⁸ Éjfél után egyórás szünet következett, ekkor szolgálták fel a borjúpaprikást és a frissen sütött fánkot. A táncmulatság legjobb táncosnője ajándékban részesült, amely a hagyománynak megfelelően ez selyemkendőből állott. A befejezés is nagy kólóval történt. Ezek a táncos prelok sokszor napokig is eltartottak. Ugyanis a multság befejezése után a vígabb férfiak a zenekar kíséretével „pratizással” folytatták a szórakozást. Ma sem ismeretlen dolog. A pratizás szó azt jelenti, hogy elkísérés. A társaság legérdemesebb tagját zeneszó mellett hazakísérik, a háza népét

17 VUJICSICS Tihamér i. m. 23. p.

18 VUJICSICS Tihamér i. m. 33. p.

felzavarják, bort hozatnak, ételt készíttetnek és a mulatságot más-más családdhoz térvén be azután olykor napokig, addig folytatják amíg bírják. No de a bunyevác ember máskor is talál indokot a pratizásra, írja Bellosics Bálint: „A bunyevác mulatságokban lényeges tényező a bor. Semmiféle összejövetelük sem gondolható el bor nélkül. A trojanicza ivása tőlük származott át a bácskai vigadókra. A „trojanicza” abból áll, hogy a gazda három, sokszor öntözőkannányi pohár bort köszönt vendégeire, rendesen egyik szomszédjára. Az elfogadó, mielőtt kiürítené a három poharat, szintén ráköszönti a társaság valamelyik tagjára. Ha nem venné észre a ráköszöntést, büntetésül további három pohárral terhelik meg. Kivált ha a mezei munka szünetel, a zene és a boros hangú ének éjjel-nappal sohasem szakad meg s bizony megesik, hogy amikor a német szomszéd már régen munkában fárad, akkor hangzik fel az utcán tambura-szó mellett hazaballagó bunyó ajkán: Sviraj! (Húzd!) Sokan ilyenkor gyakran hétszám járnak szállásról-szállásra, vagy a városban utcáról-utczára a vendégszerető ismerősök, rokonok s barátok házához bort kóstolni.”¹⁹

Baján és környékén napjainkban is minden évben megrendezik ezt a múlt század végétől ismert hagyományos „veliko prelo”-t, amelyek időpontja mindenképpen egybeesik a farsanggal, ha nem is mindig február másodikán tartják. Ma a veliko prelok jó alkalmi az egykori folklór alkotások felelevenítésének, megőrzésének. A századforduló táján szükségből alakították ki így, mert a nemzetiségi állampolgárok túlnyomó többsége nemzeti nyelven nem tudott írni-olvasni, sőt az irodalmi nyelvet sem értette. Az imakönyv és a templomi anyanyelvi lehetőség távolról sem tudta kielégíteni a valódi kulturális szükségleteket. Nem maradt más megoldás, mint a még élő vagy rekonstruálható folklórt színpadra állítani. A paraszti származású tömegek ehhez különben érzelmileg is könnyen tudnak kapcsolódni. Hosszú ideig a színpadi folklórprodukciók szinte kizárólagosan pótolták számukra az anyanyelvi színházi és irodalmi élményt. Természetes volt a folklór kiemelt helye azért is, mert ebben látták az anyanyelvi művelődés sajátos jellegének legszembetűnőbb és legfontosabb megnyilvánulását, amely megkülönbözteti őket a többségi nemzettől.

A nyelvben benne van az illető közösség múltja és jelene, művészete, néprajza, története.

A nyelv mindenki számára az anyanyelvet jelenti, ennek segítségével tud tanulni, elemzően gondolkodni, és ezáltal alkotni, befolyásolni, változtatni. Anyanyelv nélkül munkát végezni is nehéz. Az angol eredetű folklór szó

19 BOROVSZKY Samu szerk: Bács—Bodrog vármegye I. Bp., 1909. BELLOSICS Bálint írása a „bunyevácokról”. 406. p.

ugyan azt jelenti, hogy népi tudomány, de a magyar nyelvben meghonosodva inkább a szellemi néphagyományt jelöli. Azt a „tudományt”, amely paraszti közösségeinkben alakult ki, és amelynek művelői dalaikkal, táncaikkal, faragott használati tárgyaikkal hirdetik: mennyi szépség felmutatására képesek azok is, akik nem végeztek felsőbb iskolát.

Arról már szó esett, hogy Baján is sor került az *első magyarországi prelo* megtartására, mely a mai napig hagyomány maradt. Ma ugyanígy találkozik az ilyen rendezvényen az egész megye délszlávsága és reggelig vígad.

Ez nagy hatással volt a községekre. Mivel Mišo JELIĆ és Ivan PETREŠ szellemi irányítók nem juthattak el minden évben minden községbe, megbízottaik révén irányították a falusi rendezvényeket is. Ez a húszas évek végére alakult ki egységes mozgalommá. Vagyis a színdarabok rendezése ekkor lett általánossá. Nem is volt olyan hely, ahol bunyevácok laktak és ne kerültek volna színpadra ezután évenként a *Petreš* és *Karagić* által írott színművek. Ezek mellett természetesen magyarról fordított népszínműveket, vigjátékokat is bemutattak, mely a nép életéről szólt. Általában a rendezők fordították ezeket. A prelo rendezvényeket nem nemzetiségiek is látogatták. A feudális és kapitalista elnyomás korában a munkások és parasztok sorsa — akár magyarok vagy délszlávok, akár más nemzetiséghez tartozók voltak — egyforma volt. Dolgoztak és robotoltak uraiknak, s ők maguk alig boldogultak valahogy. Ezért is kellett ezek a mulatságok, hogy ezt ellefelejsék.

Abban az időben színpadi szerepet kapni megtiszteltetés volt. A szereppróbákat a szereplők lakásán, majd a kocsmában tartották vagy éppen a parókián. A szereplők házaspárokból és a fiatalságból vegyesen verbuválódtak. A betanításra nem volt mindig diplomás vállalkozó. Így ezt a munkát olvasott, magasfokú nemzeti öntudattal rendelkező, bunyevátságához hű parasztemberek — akik általában az olvasókör vezetéséből kerültek ki — vállalták. A mi megyénk ismertebb prelo rendezői közül felsorolunk néhányat, akikről tudomást szereztünk: Vinca Djukić, Nikola Peštalić, Pere Polčić, Eugenija Bundić (Felsőszentiván), Joso Vujević, Matija Dujmov, Ljubinko Mandić (Katymár), Matija Filaković, Marko Filaković, Stjepan Velin (Hercegszántó), Antun Karagić, Marko Aladžić, Mate Babić, Marko Zegnal (Gara), Ivan Petreš, Stipan Vidaković, Mero Pancić, Mišo Mandić (Csávoly), Joso Petrekanić, Marko Markulin (Bácsalmás), Pere Sekulić, Ive i Pere Muić (Bácsbokod), Luka Crnković (Csikéria). A garaiak és a hercegszántóiak élen jártak és a szomszédos községekbe is eljutottak.

Olyan falu akkor nem volt, hogy tamburazenekara ne lett volna és az mellé egy-két női ill. férfi szólóénekes, ill. táncos. Ezek a műsor szünetében tették emlékezetessé az estéket. A színpadon különösen Petres színműveiben minden fontosabb népszokás, népdal feldolgozása színre került. Ebből következik,

7

hogyan az egész folklór színre került (népviselet, használati eszköz stb. .).

Az est anyagi bevételét mindig valami nemes cél érdekében — könyvtárfejlesztés, iskolai nevelés — a nemzetiségi hagyományok ápolására fordították. A vacsora és táncverseny a húszas évektől elmaradt. Lelkesedés, tenniakarás jellemezte ezt a nemzedéket. Akkor még nem voltak olyan kommunikációs eszközök, amelyek megszakíthatták a falusi színjátszó hagyományokat. A második világháború, az 1940-es évek viszont átmenetileg megszakították ezt a folyamatosságot. Ma már a „prelo” színdarab nélküli vegyes műsoros táncos est, ha úgy tetszik, „bál”. Ettől függetlenül a régi hagyomány él és a szomszéd községekből egymás prelójára eljárnak, míg Bajára az egész megyéből, sőt újabban az ország más tájairól is eljönnek. Igaz ma már itt nem ritka dolog a jugoszláviai kiváló vendégművészek felejthetetlen fellépése sem.

A bemutatott fonó „prelo” szerkezetének alakulásában tehát három fokozatot figyelhetünk meg: a.) első fokon családi munkaalkalom, amelynek kísérőjelensége a szórakozás.; b.) másodfokon olyan családi multság, amit valakinek a tiszteletére rendeznek meg, de még kísérőjelensége lehet a munka; c.) harmadik fokozatán teljesen leválik róla elsődleges funkciója: az, hogy társas mnukavégzési alkalom volt egykor. Ebből a legutóbbi fejlődési fokozatból jött létre azután a társadalmi igények alapján az előbb már említett, napjainkra is jellemző „veliko bunjevačko prelo” báli multság.

A leírtakból is kitűnik a horvát-bunyevác népi kultúrkincs felmérhetetlen gazdagsága, kedvessége, egyszerűsége.

II. A DÉLSZLÁVOK BUNYEVÁCOK —SOKACOK— SZERBEK ÉLETE, KULTÚRÁJUK VIRÁGZÁSA A FELSZABADULÁSTÓL NAPJAINKIG

Gyökeres fordulatot nekünk a kettős elnyomás alóli felszabadulásunk hozott. A felszabadulás első pillanatától kezdve a fejlett nemzetiségi öntudattal rendelkező és haladó politikai nézeteket valló délszlávok a magyar nép haladó erőivel, elsősorban a kommunistákkal együttműködve hozzáálltak az ország újjáépítéséhez, az új helyi néphatalom kiépítéséhez, a reakció és a faszizmus maradványai elleni harchoz. A bunyevácok által is lakott községekből, de máshonnan is sokan már a megelőző időkben is önként vettek részt a népfelszabadító harcokban, a partizánmozgalomban és a Vörös Hadseregben is tevékenyen vettek részt. „I oni su dali svoj udio” (Ők is részesei voltak) cím alatti tanulmányával Vélin István emléket állított a bácskai bunyevácok, sokacok és szerbek a Jugoszláv Népfelszabadító Hadseregben nyújtott tevékenységükről. Itt említjük meg, hogy a Magyar Ellenállók Anti-

fasiszták Szövetsége főtitkára és országgyűl. képviselő Ispánovits Márton egykori csávolyi bunyevác partizán — megyénk szülötte —.

A bunyevácok közül nagyon sokan ott voltak a Magyar Kommunista Párt helyi szervezeteinek alapítói között és következőképpen az országot újjáépítők vezetőségeiben is. Bátran vállaltak és kértek részt. Ez a helyzeti előny a nemzetiségi öntudatra jó hatással volt.

A magyar földön élő népek a történelem folyamán először kerültek politikailag közös arcvonalba a felszabadulás pillanatában. A múltból maradt bonyolult ellentmondások, ellentétek, nemzetiségi gondok feloldására valamilyen utat kellett nyitni. És ezt az utat jelölte meg a Magyar Kommunista Párt 1944. október 2-i programnyilatkozata, mely nyilatkozat a nemzetiségek egyenjogúságát is tartalmazza. Battonya egyike volt az első felszabadult községeknek, szerbek által is lakott terület, ahol már 1944. decemberében megalakították az első szerb ifjúsági szervezetet. 1945. február 18-án pedig a viharsarki, Maros menti szerbek és szlovákok együttesen hozták létre a Magyarországi Szlávok Antifasiszta Frontját (a továbbiakban: Front), amelynek központi székhelye Békéscsabán, majd később Budapesten volt. 1945. április 2-án szervezték meg a Bácska — Baranyai Szláv kulturális Egyesületet, mely hamarosan egyesült a Front-tal. Ekkor már a délszlávok által is lakott településeken megalakultak a Front helyi szervezetei. A délszlávok 1946. május 19-én Baján tartották *első országos kongresszusukat*, ahol eldöntötték, hogy a szlovákoktól különválva önálló társadalmi szervezetet hoznak létre.

Az 1945. jún. 14-től megjelentetett „Sloboda” (Szabadság) hetilapban a szlovák mellett 1946. III. 24-től horvát-szerb szlovén nyelven is írnak. A felszabadulás utáni első önálló délszláv hetilap a „Naše Novine” (A mi újságunk) 1946. okt. 20-án jelent meg Budapesten. — A „kalendarok” (naptárok) folyamatosan jelentek meg, — kivételt képez az 1947-es esztendő — 1948-tól a Szövetség kiadásában. A második kongresszusukat 1947. október 5—6-án Bácsalmáson tartották. Ekkor változtatták meg a Front elnevezését a maira, a Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetségére (a továbbiakban Szövetség). A kongresszus napirendjén előtérben volt a politikai nevelő munka és a közművelődés problémája.

Ez Magyarország legrégebbi nemzetiségi szövetsége. 1945-től számítja létezését, amikor elsősorban politikai szervezetként alakult ki. 1947. dec. 14-én Josip Broz TITO a JSZSZK elnöke és marsall, delegációjuk élén — felszabadulásunk után elsőként érkezett baráti látogatásra hazánkba — budapesti látogatása során fogadta a Délszláv Szövetség delegációját is, melyben a mi megyénk küldötte is jelen volt.

A népi demokrácia erősödésével és a reakciós erők vereségével számtalan

területen (elsősorban az iskolaügy és a közművelődés területén) a nemzetiségek egyenjogúságának tényleges megvalósítása egyre jobban függött maguknak a nemzetiségeknek tudatos és helyes állásfoglalásaitól is, és attól hogyan tudnak élni a számukra most már biztosított jogokkal. Az első, nem kis feladat volt az anyanyelvű általános és középiskolai oktatás bevezetése a közművelődési tevékenységgel párhuzamosan, a Szövetség mindig a magyar nép haladó erőire támaszkodva szoros együttműködésre törekedett a nemzetiségi egyenjogúságért folytatott közös harcban.²⁰ Számos országos délszláv rendezvény színhelye volt a mi megyénk Pl: 1948. febr. 2. Baján Népdal és néptánc fesztivál. 1948. II. 28.—III. 1. Bácsbokodon a délszláv pedagógusok országos konferenciája.

Marin Mandić: Oktatásügyünk néhány sajátossága (1945—48) című tanulmányában (Iz naše prošlosti — Múltunkból Bp, 1979. Tankönyvkiadó 91—128.p) a szerző végigkíséri a felszabadulás utáni hazai délszláv szocialista szellemű *anyanyelvi oktatásügy* alapjainak lerakását és a délszláv iskolák megszervezését. Korhűen vázolja fel a társadalmi, politikai viszonyokat. Különösen szép emléket állít azoknak az ifjaknak, akik mint kezdő pedagógusok odaadó és fáradhatatlan munkájukkal hozzáálltak az előző rezsimek évszázados népellenes politikájának köszönhető elmaradottság felszámolásához, nemzetiségük kulturális és politikai felszámolásához, a haladó, szocialista eszmék megnyeréséhez, a munkásosztály hatalmának kivívásához.

A hazai délszlávok a párt politikáját támogatva, hatalmas lendülettel fogtak hozzá évszázados lemaradásuk pótlásához. A Jugoszláviához fűződő jó viszony természetes következménye volt az is, hogy 1948 június 3-án Bácsalmásról indultak az önkéntes délszláv ifjak a „Bratstvo — Jedinstvo” autót út építésére. Ehhez hasonló volt a Petőfi Sándor brigádmozgalom a Šamac — Sarajevo vasútvonal építésénél. „A Szövetség által nyilvántartott ma még élő megyénkbeli délszláv *veteránok*: Vinco Djukić (Felsőszentiván), Mato Tomić, Joso Kričkovič, Pavle Vujić, Marko Zegnal (Gara), Stipan Majstrović, Vranje Šokac (Bácsbokod), Joso Ternak, Gabor Pijuković (Bácsalmás), Ivan Rajić (Baja) Stevan Velin, Stjepan Velin (Hercegszántó), Josu Vujević (Katymár), Mijo Ikotić (Csávoly)”. (Narodni kalendar 1981 évkönyv 60. p.)

Ezt a lendületet törte derékba a Tájékoztató iroda 1948—49. évi határozatai után a személyi kultusszal párosuló, a jugoszláv-magyar viszonyban a párt és állami kapcsolatokban bekövetkezett többéves válság. A jugoszláv kérdéssel egybekapcsolt koncepciók perек számos ártatlan magyar és délszláv kommunistát, pártonkívülit juttattak börtönbe, koncentrációs táborokba.

20 LASTIĆ, S. Ljubomir: Iz naše prošlosti 2. Bp., 1980. Tankönyvkiadó V. 195—198. p.

Köztük a szárnyukat bontogató fiatal délszláv értelmiségieket, a nemzetiségi politikát megvalósító tanítókat és legjobb aktivistákat. Az intézmények nagy részt fennmaradtak, de működésük beszűkült és inkább a formalitás jogait viselte magán. A gazdasági, társadalmi és kulturális életben bekövetkezett torzulásokat felismerte a párt, az ötvenes évek közepén nagy erőfeszítéseket tesz azok kijavítására. Az MDP Központi Vezetősége 1955. május 21-én hoz is egy határozatot, amelyben szól a nemzetiségek között végzendő politikai, oktatási és kulturális munka javításáról, az ok nélkül üldözött délszlávok rehabilitálásáról. Ez utóbbi lényegében meg is valósult, de a határozat első része az októberben kitört ellenforradalom miatt csak jóval később kerülhetett napirendre.

Az ellenforradalom leverése után a Magyar Szocialista Munkáspárt 1957. júniusi Országos Pártértekezletén elfogadott határozatában kimondja, hogy „a párt és a tömegek közti kapcsolatok fejlődésének igen fontos területe a Hazafias Népfront”. Lényegében a népfront mozgalmi kereteiben határozza meg a nemzetiségi dolgozók összefogását is. A tömegkapcsolatok erősítése érdekében feladatul határozza meg „az eddigi kellő mértékben nem alkalmazott agitációs formákat, így az egyéni és csoportos beszélgetéseket, kisebb méretű gyűléseket . . . a magyar és más nemzetiségű dolgozók kölcsönös látogatásait, találkozásait.” (A Magyar Szocialista Munkáspárt kongresszusainak határozatai. Kossuth Könyvkiadó, 1975. 35—36. p.)

A Szövetség hetilapja 1957. október 3-tól „Narodne novine” (Népújság) néven jelent meg, ill. folytatódott. Ettől kezdve a „Danica” gyermekrovattal bővült. 1982. decemberétől pedig alkalomszerűen „Neven” irodalmi melléklettel jelenik meg.

A hazai kulturális élet szervezői — egyben politikai intézmények is — *a nemzetiségi szövetségek* — területi alapszervezetei nincsenek —. Működésük a magyarországi nemzetiségi politika fontos jellemvonása. Alapszabályuk szerint működnek. A kongresszus választja meg az országos választmányi tagokat. A nemzetiségi szövetség megyénkben élő választmányi tagjainak száma: 13 fő és 9 fő a különböző bizottságokban. A kollektív kulturális és politikai jogok képviselőjének ilyenfajta közös megvalósulása viszonylag ritka Európában. A szövetségek a Hazafias Népfront kereteiben működnek, de vannak nemzetiségi származású képviselők — a mi megyénkben is — az országgyűlésben és a helyi tanácsokban is. Képviselőnk mindenütt biztosított. Bunyevác származású országgyűlési képviselők voltak a garai választókerületben: Kricskovics József garai agronómus 1958—1963-ig. Mándics Mihály csávolyi Apáczai-díjas pedagógus 1963—1980-ig, jelenleg Ádámné Rebők Katalin a garai tsz-nek a dolgozója. Megyei tanácsstagok: Vuity János Katymárról, Mándics Mihály Csávolyról. Jelenleg Gyurity György Herceg-

szántóról. Bács-Kiskun megyéből számos vezető került a Szövetség vezető testületébe is. Már az I. kongresszuson választották elnöknek a bunyevác Pavle Vujić-ot Garáról. A III. kongresszuson pedig Joza Sabovljevet Hercegszántóról, majd Joso Kričkovičot, főtítkárnak pedig Andrija Hovan-t (1948—1952-ig). Az V. kongresszus bizalmából Csávolyról Mišo Mandić lett az elnök, akit a VII. kongresszus főtítkárnak választott. (1973—1981) Jelenleg 1983-tól a hercegszántói születésű Marin Mandić a főtítkár. Matija Šokčević Bajáról pedig a Narodne novine c. hetilap főszerkesztő helyettese a beindulástól kezdve. Megelőzően e helyen Alojzije Babić garai származású volt.

Országos szinten több minisztérium, központ, párt- és állami szerv részvételével a legátfogyóbb nemzetiségpolitikai testület az 1972-ben létesített Nemzetiségi Tanácsadó Bizottság. A politikai intézményhálózatot a Művelődési Minisztérium Nemzetiségi Önálló Osztálya egészíti ki, amely a nemzetiségi politika gyakorlati megvalósításában igen nagy szerepet vállal.

Előremutató tényező, hogy az utóbbi időben élénkebbé vált a hazai nemzetiségek és anyanemzeteik kulturális kapcsolata. Megszaporodtak a határon túli egyetemekre szóló ösztöndíjak. Nyaranta rendszeresen utaznak nemzetiségi pedagógusok szomszédos országokba szakmai továbbképzésre. Gyakrabban kerül sor művészegyüttesek cseréjére is. A kétoldalú kapcsolatok kialakítása és támogatása a magyarországi nemzetiségi politika egyik sarkalatos tétele. Ezek a kapcsolatok nap mint nap bővülnek, s szinte a kulturális élet, a művelődés egészét áthatja: zene, képzőművészet, folklór, színház, öntevékeny művészi csoportok, sport . . . A szocialista országok között, ahol a marxizmus-leninizmus nemzetiségi politikája nem írott szó csupán, hanem mindennapi gyakorlat, nem is lehet másképpen. (Sz. Szabó László: Alföld 1977. V. hó. 81. p. Gondolatok egy könyv ürügyén c. műből) „A nemzetiségek annál jobban tudnak a többségi néppel és vezető erőivel politikailag s így a szocializmussal is azonosulni, minél inkább biztosítva érzik nemzetiségi kultúrájuk, sajátosságaik megőrzésének, nyelvük használatának, oktatási igényeik kielégítésének, a velük egy nyelvet beszélő nemzethez fűződő kapcsolataiknak szabad érvényesítését.” — hangoztatja a Kultúrpolitikai Munkaközösség állásfoglalása.²¹

A sajátos helyzetből adódóan néhány speciális művelődési lehetőségnek kulcshelyzete van. A nullaponttól induló nemzetiségi népművelés hőskorában a szükségletekhez és a korabeli politikai realitásokhoz idomulva alakult ki a „kultúrkörút” intézménye. Egy-egy művészegyüttest autóbuszra ültetve

21 KÓSA László: A hazafias nemzetiségi politika újabb szakasza. (Cikk-tanulmány) Forrás 1976. 1. sz. 55. p.

több hétig utaztattak távoleső települések között. Ez a forma sok faluba először vitt anyanyelvi színpadi kultúrát és hivatalos nyelvhasználatot.

Az első ilyen körút 1950. febr. 13-án indult a pomázi együttesel. A mi megyénkben Bácsalmás, Csikéria, Katymár, Gara, Hercegszántó, Vaskút, Csávoly, Felsőszentiván és Baja — alsóvárosban lépett fel. 1963-ban pedig az első jugoszláviai együttes „Vukica Mitrović” vendégszerepelt Gara, Bácsalmás és Hercegszántó községekben. Az 1940-es évek végén és az 1950-es évek elején frissnek és hatékonynak bizonyult, ma már ez a módja elavult. Nem tud igazán színvonalas művelődési lehetőséget nyújtani. Helyette egy korszerűbb forma, a klubalapítás jelentkezett. A jól vezetett nemzetiségi klubok kis helyi anyanyelvi művelődési egyesületként működhetnek. Támogathatják a nemzetiségi nyelven folyó kulturális életet: a művészegettest, az olvasókört, a nyelvgyakorló csoportot, a honismereti munkát stb. — mint ahogy erre több szép példa akad. Feltételeit a tanácsok biztosítják. Ehhez több állami és társadalmi intézmény, szervezet nyújt rendszeres támogatást. Ilyenek nálunk Bácsalmáson, Katymáron Csávolyon, Felsőszentivánon, Garán és Hercegszántón működnek. Ezek a klubok a művelődési otthonokban működnek és nyitva állnak a más nemzetiségek előtt is. Jól tudjuk, hogy minden egyes művészeti csoport, nemzetiségi nyelvklub, minden múzeum, könyvtár, de valamennyi ilyen jellegű előadás, találkozó, kiállítás vagy verseny, fesztivál a nemzetiségi tudatot formálja. Az anyanyelv használatának szűkülésével kapcsolatos megyénkben az a jelenség, hogy mélypontra került a színjátszó és irodalmi színpad — mozgalom.

Legkedveltebb öntevékeny művészeti formák a *néptánc* együttesek, *énekkarok* és *zenekarok*. Tagjai nemzetiségi és magyar fiatalok, munkások, parasztok, tanulók és értelmiségiek. Repertoárjukban a saját nemzetiségi folklórjuk mellett magyar és más népek dalai és táncai is szerepelnek. Ezek a csoportok a különböző megyei, járási — olykor országos és külföldi — rendezvényeknek nemcsak kedves színfoltjai, hanem igen tartalmas, érdekes műsorokat produkáló résztvevői is. (Pl. „Duna menti Folklór Fesztivál”, „Bajai Nyár”, „Hirös Napok Kecskeméten” stb . . .) A lehetőségek azonban ezen a területen sincsenek még kihasználva. Kár, hogy egyes együttesek, közöttük még országos hírnévre méltók is, különböző szubjektív és objektív okok miatt nagy nekibuzdulás után gyorsan felbomlanak. A helyi vezetőknek, a nemzetiségi értelmiségieknek, de nem utolsó sorban az egész nemzetiségük lakosságának nagyobb aktivitással kellene e tevékenység támogatásához kapcsolódnia. Jó példák vannak arra, hogy egy-egy kiváló vezető lelkes munkája nyomán létrejött összefogás nagyszerű eredményeket hozhat. Például a nívódíjjal és a MM: „Szocialista kultúráért” címmel kitüntetett bajai Alsóvárosi Népfront Kör keretében működő „Čitaonica Együttes” és tambu-

rozenekara *Csilics Sándor* — a Szocialista kultúráért c. kitüntetés viselőjének vezetésével. 1982-ben az országos minősítésen „arany fokozatot” értek el. Évente 30—40 alkalommal lépnek fel. A zágrábi XV. Nemzetközi Folklór Szemle után 1983-ban Franciaországban turnéztak. Több tv szereplésük volt már. Repertoárjukon szerepel a hagyományos prelo, a pünkösdi királynőjárás (Kraljice), az aratás, a szüret, a leánykérés, a bunyevác lakodalmas és több tánc, ill. zenekari szám. Jól működő hagyományörző együttes a MM: „Szocialista kutúráért” kitüntetett garai és hercegszántói. A garaiak Zágráb és Vinkováci ős rendezvényein képviselték hazánk színeit *Zority Éva* vezetésével. A hercegszántóiak a XIII. Országos Nemzetiség Fesztiválon Tatán, majd a jugoszláviai Vinkovaci ős rendezvénye mellett számos helyen léptek fel, és a tv-ben is szerepeltek. *Pacskóné Gality Ljubica* „Kiváló népművelő” kitüntetés viselőjének vezetésével. E három együttes tagja a nagy „Bácska Együttesének”. Eredményes a dusnoki táncgyüttes és zenekar, a bátyai és csávolyi néptáncgyüttes, a bácsbokodi énekkar. Az utóbbit kivéve a felsorolt csoportok mind részt vettek már a Délszláv Szövetség által szervezett országos kultúrkörutakon. Legújabbban a hétvégekre szervezik ezeket. (3 fellépéssel) Sokan közülük külföldön is képviselték színeinket. Gyermekcsoport működik: Hercegszántó, Csávoly tánc, Felsőszentiván, Vaskút tamburazenekar, Katymár irodalmi színpad. Újabbban Baján a 609. sz. Szakmunkásképző Intézetben is alakult egy bunyevác táncsoport. A „Ki mit tud?” válogatón legutóbb a dusnoki és a bajai tamburazenekar szerepelt. 1968-ban a IX. VIT tiszteletére szervezett „Ki mit tud”-on a hercegszántói dúó vett részt. Fontos szerepet tulajdonítunk az *úttörők nemzetiségi versenyeinek, vetélkedőinek*.

Közművelődési tevékenységünk egyik kiemelkedő eredményeket felmutató területe a *helytörténeti néprajzi* szocialista hagyományok feltárása és ápolása. Szorgalmazója a HNF megyei Honismereti Bizottsága, támogatói a területi múzeumok, levéltárak, könyvtárak és a mecénások. Közöttük a Délszláv Szövetség. Baján önálló Bunyevác Tájház, Bácsalmáson, Bácsszentgyörgyön, Csávolyon, Csikérián, Felsőszentivánon bunyevác jellegű *Helytörténeti gyűjtemény*. Hercegszántón sokac jellegű a gyűjtemény.

Újabb jelenség az egyes képzőművészeknél a nemzetiségi származás vállalása és a nemzetiségi kulturális életbe való bekapcsolódás. Pl. Dr. Havadiné *Kukovics Rózsa* tanár-festőművész Bajáról, akinek képiállítást láthattuk a Délszláv Szövetség VIII. kongresszusán. A nemzetiségiekkel gyermekkorában együtt lakó ugyan nem nemzetiségi származású *Szurcsik János* hercegszántói születésű ma Bp-en élő főiskolai tanár, Munkácsy-díjas festőművész és a MNK érdemes művésze. Vannak nemzetiségi jellegű munkái is a megyénkben. Figurái között a magyar mellett ott van a bunyevác, sokac és szerb

is. (Pl. a Bajai városi tanácsteremben lévő két freskó, a hercegszántói Műv. Házban a két belső seccó, a külső homlokzati pedig sgraffito.) Mi hiszünk a környezet, a társadalmi közösségi légkör személyiségalkító szerepében.

Az anyanyelvű irodalommal való *könyvtári* ellátás a sokrétű feladatrendszernek csak egyik, de ugyanakkor lényeges összetevője. Szaporodott a közösségi és iskolai könyvtárak horvátszerb anyanyelvű köteteinek száma. Gond van viszont ezek olvasottságával. A mai modern irodalom olvasása csak azért jelent problémát, mert az új kifejezéseket, a szaknyelvi terminusokat nyelvi elszigeteltség következtében nem ismerjük. (Kereskedelmi forgalomban horvát-szerb nyelvű könyvek megyénkben Baján a Tóth Kálmán tér 1., a 126. sz. könyvesboltban szerezhetők be.)

Megyénkben a bajai „Ady Endre” Járási-Városi Bázis könyvtár kapott nemzetiségi alapkönyvtári feladatot. Hatáskörébe három megye 18 délszláv nemzetiségű települése tartozik. Ebből 13 a mi megyénkben van. Ezen belül 10 településen bunyevácok laknak. A mi megyénk községeiben a letétben levő kötetek száma: 4076. Baja városban a Čitaonica-ban 430, Tanítóképző Főiskolán 123, és a két nyelvet oktató iskolában 100—100 kötet. Könyvtárainkban a jugoszláv folyóiratok közül megtalálható a Jezik, Matica, Modra Lasta, NIN, SMIB, Svijet. Hasznosnak bizonyultak az író — olvasó találkozók.

A *nyelvművelő — olvasó — tábor* most már balatoni helyszín után Hercegszántón —nyelvi környezetben— a kétnyelvű iskolában tartják. Az a tapasztalat, hogy — a 7—10 nap — olykor csak az ismerkedésre elég, s nem teszi lehetővé az elmélyült munkát. Az idén a program szerint a gyerekek a környékbeli bunyevác településeken kutattak népi értékek után — a néphagyományok felelevenítése, a népdalgyűjtés dominált. A fiatalok számára a legfőbb vonzerő az anyanyelv játékos elsajátításának lehetősége. Az olvasótáborok azonban ennél sokkal többet ígérnek, mondja a szakfelügyelő. Ebben a községben — ami még nem általános megyénkben — a két, ill. többnyelvű feliratok mindenütt láthatók a követelménynek megfelelően.

1975-ben — az országban elsőként — megalakult a megyei TIT Szervezet Nemzetiségi Szakosztálya. A bajai járás *TIT nemzetiségi* munkacsoportja már 1969-től működik, 1980-tól Csátalján megnyílt a járási nemzetiségi klub. Horvátszerb nyelven évente megközelítően 60—80 előadás egyszerre garapítja a résztvevők ismereteit és fejleszti anyanyelvüket.

Az utóbbi tíz évben élénk irodalmi tevékenység bontakozott ki — az új értelmiség aktivizálódott. Egyre több alkotó jelentkezik. Publikációs lehetőséghez jutottak a tv és a rádió mellett a hagyományos helyeken is.

A tömegkommunikáció fontos közművelődési és közvéleményformálási eszköz. Az anyanyelvi kultúra ápolását, fejlesztését segíti elő a szövetség

hetilapja, a Narodne novine és egyéb házi kiadványai (Vesna, Kulturni radnik, Klupski Život, Bilten). A Szövetség kiadványai közül nagyon keresett az évenként megjelenő „Narodni kalendar” — évkönyv —, a magyarországi délszlávok életének krónikája.

Ezeken túlmenően ezt a célt szolgálja a *nemzetiségi könyvkiadás* is, mely a műveltség gyarapításában, az emberek szocialista tudatának formálásában, nemzetiségeink irodalmának, kultúrájának ápolásában és megőrzésében nélkülözhetetlen eszköz. Nemzetiségi könyvkiadásunk intézményesítését követően (1976), 1980-ban már 15 szerb-horvát nyelvű könyv látott napvilágot.

Az utóbbi tíz évben a szövetség több önálló kiadvánnyal jelentkezett. A művek folyamatos kiadásáról a Tankönyvkiadó Vállalat — Nemzetiségi Szerkesztősége — gondoskodik. A terjesztés pedig vidéken nagyrészt a Művelt Nép Vállalat feladata. Nagy az érdeklődés a Hercegszántón nevelkedett, fiatalon elhunyt Vujicsics Tihamér szerb zeneszerző (1929—1975) munkája: „A Magyarországi délszlávok zenei hagyományai” *nívódíjjal* kitüntetett kötet iránt. Egyedülálló gyűjtemény. Szép helyet kapott benne a mi megyénk bunyevác és sokacsa is. Ez a munka régi hiányt pótol, mely mind minőségben, mind mennyiségben igen jelentős mű, egyaránt szolgálja a közművelődés, a néprajztudomány és ismeretterjesztés céljait. Ez az első mű, amely magyar nyelvű áttekintést ad a haza lakosságáról — népcsoportjáról —, annak történeti, nyelvészeti, néprajzi, zenei sajátosságairól, és ezt igen gazdag, széles körű, gondosan összeválogatott dallam és szöveges folklór anyaggal egészíti ki. Maradandó emléket állított, s jó szolgálatot tett az internacionista gondolkodás ápolásához.

A Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetsége és a Magyar Néprajzi Társaság közös kiadványsorozata az: „Etnografija Južnih Slavena u Madjarskoj” (A magyarországi délszlávok *néprajza*) Balassa Iván főszerkesztésével, Kiss Mária hozzáértő szerkesztésével már az ötödik kötet jelent meg. E sorozat első kötetének előszavában 1975-ben Ortutay Gyula akadémikus írta: „A magyar néprajz hagyományai közé tartozik, hogy kezdetitől — szinte önkéntelenül, természetes mozdulattal — a magyar haza minden népének történetét, kultúráját, társadalmát, néprajzát igyekezett kutatni, . . .” Ez a sorozat hivatott arra, hogy a magyarországi délszlávok anyagi, szellemi és társadalmi műveltségének felgyűjtött javait kiadva visszajuttassa azokhoz, akik eddig megőrizték s éltek vele. A felnőtt írárok, a gyermek és ifjúsági irodalmi alkotások, pályázatok, az anyanyelvű hetilap és melléklete a „Neven” mellett helyet kapnak a naptárban is (évkönyv). Ezek ismeretében 1969-ben megjelent „U kolo” c. *verses antológia*, melyben megyénkbeli Stipan Blažetin, Marko Dekić, Branko Filaković, Ljubinko Galić,—1922—1983— (Hercegszántó) Angela Šokac és Katica Varga (Felsőszentiván)

költeményei kaptak helyet. Van aki helyet kapott a Jugoszláviában kiadott antológiában is. Akkor nem kapott benne helyet Eva Zorić (Gara) és Roza Vidaković (Csávoly) 1922—1981—, utóbbiról ma már közismert, hogy nagy költői tehetség volt. Önálló verseskötetének kiadása a Szövetség jóvoltából most van folyamatban. Versek mellett színműveket és novellákat is írt. Novelláiról, pályadíjat nyert munkáiról ismert Mijo Karagić, aki garai születésű, és a Szövetség főmunkatársa. Anyanyelvi témában számos irodalmi pályadíjat nyert munkákat — felnőtt és ifjúsági kategóriában — és szakdolgozatokat is ismerünk.

Az eddig megjelent irodalmi alkotások, néprajzi kötetek, versantológiák, novellák és gyűjtemények, egyéb *tanulmánykötetek* a hazai mellett nemzetközi elismerést is szereztek. Ezekben meggyénkből a következők publikáltak: Báldy-Bellosics Flóra, Fehér Zoltán, Vélin István, Mándity Marin, Mándity Zsvikó és Mándics Mihály. Önálló verseskötete jelent meg a hercegszántói születésű (sokac) Dékity Márk újságíró „Duga nad zavičajem” (1979) — (Szivárvány a szülői táj felett) és Blazsetin István Apáczai-díjas tanár költőknek „Srce na dlanu” (1981. Szív a tenyéren). Utóbbi tankönyvirással is foglalkozik. A „Sunčana polja” (1980. Napos mezők) verseskötet szerzői Dékity, Blazsetin és Gality Ljubinko. Várhatóan a Délszláv Szövetség IX. kongresszusára 1983-ban kikerül a nyomdából Mišo Mandić: „800 godišnja kronika Čavolja” (monografija) Csávoly község 800 éves krónikájából c. mű — (Múlt és jelen egy nemzetiségi faluban —.) A könyvtárosok számára megjelenő „Új könyvek” nemzetiségi periodika, illetve ajánló jegyzék és állománygyarapítási tanácsadó rendszeresen ismerteti a hazai nemzetiségi kiadványokat is.

Az írói bázis szélesítésére, az egyes tehetségek felkarolására továbbra is nagy gondot kell fordítani.

A *zenei publikációk* köréből szólva a folklóregyüttesek műsorigényét igyekezett kielégíteni 1957-ben Vujicsics Tihamér első önálló gyűjteménye a „Naše pesme” (A mi dalaink). Megtalálhatók benne a bácskai bunyevácok dalai is. Kiss Lajos Katymáron gyűjtött Kraljičkákat (pünkösdi énekek). Mokuter Ivan bácsalmási népirigmus gyűjtése 1958-ban látott napvilágot a „Pod istim nebom” (Egyazon ég alatt) c. viselő bilingvis kiadványban.

Tánc-, folklórkutatásunk is szép eredményeket mondhat magáénak. Kricskovics Antal Erkel-díjas — garai születésű — koreográfus „Južnoslovenske narodne igre” (Magyarországi délszláv táncok) című összeállítás — ugyancsak bilingvis mű — 1959-ben jelent meg. Ebben szép számmal szerepelnek a bunyevác táncok. Ekkor alakult meg Bp-en a Délszláv Együttes, a mai „Fáklya” Nemzetiségi Táncegyüttes elődje, melynek sorai közt ma is vannak meggyénkbeliek csakúgy, mint a „Baranya Táncegyüttesben”, mely a Pécsi Tanárképző Főiskola együttese. Vezetője a felsőszentiváni születésű ugyan-

csak bunyevác Vidákovics Antal. Az együttesek tudatosan szolgálják a népek barátságának és testvériségének eszméjét.

Itt említem meg az első hazai „Igraj kolo” — „Járd a kolót” című *hanglemez* megjelenését. (1978) A mi megyénkben a garai asszonytrío dalcsokkra szerepel Krékity István népi zenekara kíséretével. Ez a hanglemez egy csokorra valót tartalmaz a hazánkban található délszlávok — minden etnikumának — népzenejéből, betekintést nyújt a népzene minden kedvelőjének e népcsoportok gazdag dallamkincsébe. (Borítóján magyar nyelvű ismertető is szerepel) A második délszláv hanglemez — mely azóta „aranylemez” — 1981-ben jelent meg a „Vujicsics Együttes” néven, akik 1977-ben a tv „Ki mit tud?” vetélkedőjén a népzenei kategóriában *első díjat* nyertek, s e díj egycsapásra országosan ismertté és népszerűvé tette őket.

Meg kell említenünk a délszláv, benne a bunyevác népköltészet magyarországi népszerűsítését, valamint hazai feltárásának egyéb aspektusú munkáit is. Csuka Zoltán, Kiss Károly, Vujicsics D. Stoján, Nagy László műfordítói munkásságára gondolunk elsősorban. Az ő munkásságuk mellett egyéb fordításokra, ismertetésekre is sor kerül.²²

Összehasonlíthatatlan a különbség a nemzetiségi kiadványok terén a Horthy korszak és a felszabadulás utáni időszak között — mind mennyiségi, mind minőségi vonatkozásban.

Kiszélesedett a magyarországi *nemzetiségek kutatása*. Az Állami Gorkij Könyvtár keretében Budapesten kutatóbázis jött létre. Hangsúlyozni szeretném, hogy a nagy történeti folyamatokat emberközelben kell érzékelni, ezen belül az együttélés hétköznapijait kell bemutatni, feltárni, közkinccsé tenni és a szocialista tudatba beépíteni. Megyénk szempontjából is figyelmet érdemel a szegedi JATE Új- és Legújabbkori Egyetemes Történelmi Tanszékének az a kutatási iránya, amely a vegyes lakosságú községeink történetének monográfikus feldolgozására irányul.

A községekben növekszik azon intézmények száma, amelyeket kiemelkedő nemzetiségi személyekről neveztek, illetve terveznek elnevezni. Ennek megfelelően pl. a hercegszántói délszláv iskola IVO ANDRIĆ, a bácsalmási művelődési ház pedig JURINOVICS MIKLÓS nevét veszi fel.

A gyakorlat azt igazolja, hogy a nemzetiségek lakta településeken az anyanyelv megőrzése és fejlesztése, a nemzetiségek kulturális élete ott a legeredményesebb, ahol *a közművelődés és az oktatás szerves kölcsönhatásban* van egymással. Délszláv értelmiségünk többsége pedagógus, akiknek a felszabadulás óta a nemzetiségi oktatásban és a kulturális élet fejlesztésében

²² KISS Mária: A magyarországi délszlávok folklórkutatásának áttekintése. Néprajzi-füzetek 1977/2. Bp., TIT—38. p.

döntő szerepük van. Az iskolán kívüli művelődési feladatokban a jövőben is elsősorban a helyi pedagógusokra kell támaszkodni. Ahol anyanyelvet oktatunk, ott mindenütt van valamilyen kulturális hagyományápoló tevékenység is. Megyénkben az 1983/84-es tanév során 12 óvodában 392 óvodás és 14 ált. iskolában pedig 985 tanuló részesül horvátszerb nyelvoktatásban. Hagyományos tanítási nyelvű iskolaként funkcionál a Hercegszántón működő körzeti — diákotthonos szerb-horvát iskola. Beiskolázási körzete az egész megyére szól. Gara és Katymár az ún. „tagozatos” iskola — átmenet a tannyelvű és nyelvet oktató iskolák között —. A többi 11 nyelvet oktató iskolában általában órarendbe építve folyik az anyanyelvi oktatás. A tanulók a Budapesti vagy Pécsi Gimnáziumban folytathatják anyanyelvi tanulmányaikat. Az ált. iskolákban a „Radost”, „Matica”, „Školske novine” és a „Vjesnik” folyóiratot, ill. heti- és napilapot küldik Jugoszláviából. Arató Endre a magyarországi nemzetiségi kérdés kiemelkedő kutatója szerint: „... napjainkban a szerb-horvát nyelv lényegében azonos, s a különbség igen csekély hangtani és jelentéktelen lexikális eltéréseken kívül csupán formai, a szerbek cirill-, a horvátok pedig latin betűkkel írják”.²³

Ma a hazai közoktatás fejlesztésének programja magába foglalja a nemzetiségi anyanyelvi oktatás korszerűsítésének terveit is (pl. a „kétnyelvű” iskolák számszerű növelését). A pedagógusok hazai, illetve jugoszláviai nyelvi továbbképzéseik hasznosak, amelyek lehetőséget nyújtanak módszertani tapasztalatcserékre is. Megyeszékhelyünk Óvónőképzőjében 1972 óta folyik horvátszerb nyelvű továbbképzés. Ez idő alatt 55-en végeztek, abból 12-en megyénkben helyezkedtek el. A Bajai Tanítóképző Főiskolán 1977 óta folyik szerbhorvát tagozati képzés. Itt 20 fő végzett, közülük 8 fő a megyében helyezkedett el. A megyei Pedagógiai Társaság nemzetiségi szakcsoportja élő valóság.

A bunyevác lakosság átrétegződése, életformájának átalakulása növelte az anyanyelvi sajtó, *rádió és televízió* szerepét a művelődésben. Igénylik annak további bővítését. Jelenleg szerbhorvát nyelven a Magyar Rádió pécsi stúdiójából URH adásban heti 30 perc, vasárnap 7,30h. (A falun élők nehezen vagy egyáltalán nem fogják, mivel URH-adás) A pécsi körzeti stúdió 1953-tól sugároz anyanyelvünkön. Regionális adásai színvonalasak, időpontjuk megfelelő, de időjárás függvénye, hogy megyénkben mikor fogható. Időtartam és időpont. Vasárnap, hétfő 18,30h, szombat 8,05h, egyéb napokon 18,30h, vasárnap, hétfő 45 perc, egyéb napokon 30 perc. A Magyar Televízió szerbhorvát adása 1979-től kezdve a pécsi stúdióból havonta 20 perc — szerda

²³ ARATÓ Endre: A magyarországi nemzetiségek nemzeti ideológiája. Bp., 1983. Akadémia Kiadó. 58. p.

19,05h. Ezt szombaton 8h-kor megismétlik. Egyre gyakrabban hallani a rádió és tv főadóállomásain is délszláv zenét. A jugoszláv határ mentén, ahol különösen az utóbbi időben megélnékült a kishatár forgalom, a kishatármenti kapcsolatok, turizmus, valamint a jugoszláv rádió — a televízióadások hatására azok nyelvi közelségébe kerültek anyanemzetükkel. Jó példa erre a Baja — Zombor tesvérvárosi kapcsolata. Évek óta tartó jó kapcsolatukat tovább erősítő együttműködési megállapodásuk van a „Kecskeméti Színháznak” a „Zombori Pozorište”-val. A Subotica Népszínház is sokat lép fel megyénkben.

Amikor a ma eredményeiről számot adunk, a tegnapot is mérjük. Legutóbb 1983. július 5-én a megyei párt végrehajtóbizottsága és a megyei tanács végrehajtó bizottsága együttes ülésén megvitatta a nemzetiségek között végzett politikai munka tapasztalatait, és a Politikai Bizottság 1983. május 1-i határozata szellemében megjelölte — határozatba hozta — a további feladatokat. Ennek aktualitása most összefüggésben van a szövetségek 1983 őszi tartandó soron következő kongresszusaival. Összegezzük eredményeinket és sikereinket, s fontolóra vesszük, hol és hogyan, mit és miképpen lehet a továbbiakban még jobban tevékenykednünk.

A hatékonyabb horvátszerb nemzetiségi közművelődést továbbra is nehezítő főbb tényezők: a szórványjelleg, a migrációs folyamatok, a többnyire nyelvjárásokban élő anyanyelv, a nyelvhasználat körének szűkülése és a kistelepülések kulturális hátrányai.

Az öntudatosabb nemzetiségiek (elsősorban az értelmiségiek) részéről hangsúlyozottan növekszik az igény a fejlesztő eszközök, művészeti ágazatok erősítésére. A nyelv szerepének gyengülésével párhuzamosan megnőtt a népi művészet és a hagyományok őrzésének a szerepe a délszláv nemzetiségiek önkifejezésében.

Pártszervezeteink minden területen figyelemmel kísérik a nemzetiségi politika gyakorlati megvalósulását a tanácsi szervekkel együtt a HNF közreműködésével azon munkálkodnak, hogy teljesen zavatalanná válják. Ebben támaszkodnak az 1978-ban megalakult *Nemzetiségi Bizottság* tevékenységére. Megyénk nemzetiségi lakosságának történetét és általános helyzetét tárta fel a közelmúltban elkészült „nemzetiségi monográfia” megyei tanácsi ösztöndíj támogatásával. (Varga Mihály munkája) Országos vonatkozásban pedig Stefka István: „Hol a haza?” tanulmány- és dokumentumgyűjteménye, ami jól tájékoztatja az olvasót hazánk nemzetiségi politikájának megvalósulásáról.

A *Bunjevác Tájház* „Bunjevačka kuća” *Baján*. Öt évvel ezelőtt az Országos Műemlék Felügyelőség, a Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetsége és Baja város Tanácsa egyetértésben és közösen kijelölt egy épületet

„Bajaszentistvánon” a Pandur utcában (51 hsz.) a város északi részében, a horvát nemzetiségi bunyevác tájháznak. Egy évre rá 1979-ben az Országos II. Délszláv Folklórszemle keretében (egyébként két évvel előtte az I. Folklórszemle is Baján került megrendezésre) a város nem kevés anyagi és erkölcsi segítségével — az országban elsőként — már ennek avatására is sor került. Azóta a vendégkönyv tanuskodik az érdeklődő bel- és külföldi látogatók népes táboráról. A bunyevácok szervezeten is látogatják a megye községeiből.

Bajaszentistván ma (1930-tól) Bajához tartozó városrész, eredetileg azonban önálló község volt, mely 1805-ben létesült az ártérből felépített Pandur és Kákony községek egyesítéséből. Kákony község nevével már 1488-ban találkozunk. A Duna partján fekvő Baja városát — kedvező földrajzi, természeti, gazdálkodási viszonyai miatt — a magyar etnikumú lakosság mellett szívesen választották lakóhelyül más népcsoportok képviselői is. Kutatók által bizonyított, hogy az ország török megszállása előtt is voltak már ezen a területen „délszlávok”. A korabeli krónikák nem tettek különbséget az egyes délszláv népcsoportok között. A török terjeszkedést követően — a magyarok által elhagyott területekre — más nyelvet beszélők telepedtek le, s folytatták korábbi életformájukat: földet műveltek, állatokat tenyésztettek. Az áttelepülők közül többen zsoldba állással, sokan pedig mint naszádosok keresték a kenyerüket. E dél felől jövő két jelentős délszláv népcsoport közül a szerbek és horvátok is több hullámban érkeztek földünkre. A horvátok egyik etnikai csoportját képezték a bunyevácok, akik Baján és környékén a XVII. századtól nagyobb számban élnek.

A horvát etnikumú lakosság a város két pontján, északon és délen, Bajaszentistvánon (Vancaga) és Alvégen(—dolnyák = alsóváros, ill. homok és szállásváros) koncentrálódott. A város e két része ma is jelentős számú bunyevác lakossal rendelkezik.

A tájházat 1863-ban építették. A település szerkezetét tekintve fésűs beépítésű, hosszú kis telek, amihez gazdasági udvar is tartozik. Falazata vert fal, rajta nyeregretető náddal fedve. Utolsó tulajdonosa a ház mai gondnoka Sokcsevics Józsefné a „Katica néni”.

Ez az épület egyik utolsó példája a környék hagyományos építkezésének. A környezete gyökeresen átalakult. A nádtetes épületeket itt is felváltották az országban szerte elterjedt, a hagyományos formákat gyökeresen átalakító kockaházak.

Ellentétben az országos tapasztalattal, itt ne várjanak fehér falakat, mert az utcai homlokzaton és a gazdasági épületeken kívül minden mintásra van festve. Ékessége a falfestés. A századforduló óta nagy gonddal alkalmazták ezen díszítéseket. A festés nem egyszerű hengereléssel készül, hanem papír-

sablonnal, melyet a minta gazdagságának megfelelően több lapból állítanak össze.

Az épületben hat — ma is berendezett — helyiség található. Vegyük sorra ezeket. Először a pitvarba lépünk be, majd a szabadkéményes konyhát a tapasztott tűzpadkával, szép berendezésével találjuk, ahonnan a két szobában lévő „banya” kemencét fűtik. Körülötte a fából készült sarokpad. A konyhából az első „tisza” szobába lépve a tulajdonos vagyoni hovatartozását is mutatta. A berendezési tárgyak visszafogottan egyszerűek, az ágyterítők, párnák, slingelt függönyök fehérek. Ez a fehér szín volt a jellemző egyébként a bunyevác ruhaviseletre is. Az ott elhelyezett fényképeken is láthatjuk. A hátsó szobában merőben más berendezési tárgyakat láthatunk, mint az elsőben. Az asztal, szekrények és ágy mellett megtaláljuk a lakóházban végzett munka eszközeit is. Pl. a szövőszéket. A szép festett bútortzat mellett a szép „tyilim” szőttesekkel is megismerkedhetünk. Valamint az ott elhelyezett női és férfi bábu segítségével a századforduló bunyevác házaspár viseletével. A berendezés is ennek az időszaknak lakáskultúráját tükrözi, amely szerves része a környező magyar népi kultúrának.

A hátsó szoba alapincézett. Itt bort és zöldséget tároltak a tulajdonosok. A pincét elhagyva, a telken belül kerítéssel leválasztott gazdasági udvarba érünk, melynek első helyisége a kamra. A lakóház egyik legfontosabb helyisége, hiszen itt halmozták föl mindazt, mely a mindennapi megélhetéshez szükséges volt. Innen van a padlásfeljáró is. Kamra után az istálló következik. Egy pár ló és a tehén fért el benne a szerszámokkal, majd ezt az ólak és fészker követik. Ellentétben a szokásos gyakorlattal, ezt a gazdasági részt, kertet a volt tulajdonos bérmentve használja. Ott vannak az aprójószágok és láncsal megkötözve a házőrző kutya. A gondosan művelt szőlőlugas mellett az udvari és utcai virágoskert, valamint a muskátlis ablakok díszítik a házat, teszik otthonossá. Így a látogató nem csupán az élettelen tárgyakat látja, hanem a „falu” hangulatát is maga körül érzé. Nagy figyelmet érdemel az említett tájház az ismeretterjesztő — közművelődés szempontjából is, szerepe felbecsülhetetlen, egy kor életformáját szemlélteti. A hazai bunyevác nemzetiség számára a múltat jelenti, a régi meghalt ősök életét.

Jól érzékelhető, hogy a távolból a magyarság közé került „bunyevác-horvátság” átvette az alföldi magyarság életformáját, amit a maga sajátosságai szerint átalakított, és ezt nagyjából mind a mai napig megőrizte. Az őrhelyek őrzik e kincseket. Őrzétek is a jelennek, őrizétek a jövőnek, utódaiknak.

Befejezésként szabad legyen emlékezni és emlékeztetni: „Rendezni végre közös dolgainkat” — ez volt a történelmi parancs századokon át, s fakad belőle tennivaló ma is. Meglévő problémáinkat a „honnan indultunk és hová

jutottunk” igazságos szemüvegén keresztül nézzük mindannyian. A két nyelv tudása műveltségöbbltet nyújthat. Azelőtt természetes volt itt ezen a tájon a vegyeslakosságú községekben a három nyelv elsajátítása. A bunyevác anyanyelv mellett a magyar és a másik — a német — nemzetiség nyelve. A nyelv ügye egész népünk — közéletünk — ügye, nemcsak a nyelvápolás szakembereié. Érdeke a nemzetiségiékné is, s arról sem szabad megfeledkezni, hogy az országnak is szüksége van a szomszéd népek nyelvét jól beszélő szakemberekre. Törvényeink szellemét tartalommal kell megtölteni. A jogokkal való élnitudás bizonyítása — a szocializmus építésének időszakában — a proletár internacionalizmus próbaköve, mint ahogy a kötelességeink teljesítése is az.

Vannak olyan területek, amelyeken a nemzeti kisebbségek helyett a többség nem cselekedhet. Alapvető emberi jog, hogy ki-ki önként válassza meg, hová tartozik. Azonban az nem közömbös, hogy milyen légkörben teszi. A kisebbségi dolgokban az aktivitást, a tisztánlátást elősegíti évtizedek óta az a számtalan magyarul megjelent újságcikk, rádió és tv műsor, amely közvetíti, magyarázza, helyünket rögzíti nemcsak a környező országok, de az egész világon folytatott kisebbségi politikában. Megyei lapunk a „Petőfi Népe” és mutációi, az MTI megyei szerkesztősége, valamint a „Forrás” és a „TV Szegedi Stúdiója” jó példa erre.

Eddigi tevékenységünk bizonyította, hogy törekvésünk a nemzetiségi tudat erősítésére nem mond ellent a magyar hazához való tartozásnak. Meggyőződésünk, hogy a továbblépés lehetőségei az együttműködés szellemében, a szocialista népi nemzeti egység jegyében a mi megyénkben is biztosítottak. Ezen az úton kell tehát tovább járni azért, hogy a magyarok és nem magyarok együtt és külön külön is értékes polgárai legyenek közös hazánknak: Magyarországnak!

IRODALOM

ACZÉL György:

1974 Szocialista kultúra, közösségi ember. Bp., Kossuth Könyvkiadó
ANTUNOVIĆ, Ivan:

1930 Razprava o Podunovskih i Potisanskih Bunjevcih i Šokcih. Sombor
ARATÓ Endre:

1975 A feudális nemzetiségtől a polgári nemzetig. A magyarországi nem magyar népek nemzeti ideológiájának előzményei. Bp., Akadémia Kiadó.

1960 A nemzetiségi kérdés története Magyarországon. 1790—1840. Bp., I. kötet Akadémia Kiadó.

- 1983 A magyarországi nemzetiségek nemzeti ideológiája. Bp., Akadémia Kiadó.
- BOROVSKY Samu szerk:**
1909 Bács Bodrog vármegye I. Bp. Bellosics Bálint írása a „bunyeveczokról”.
- BUNIC, Krešimir:**
1945 Hrvatski pisci Bajskog trokuta. Subotička Danica za god.
- CSUKA Zoltán és szerkesztőtársai:**
1969 A szerbhorvát irodalom kistükre. A kezdetektől 1945-ig. Bp., Európa Könyvkiadó.
- DUDÁS Gyula:**
1904 A bunyeveczok története. (A Bács-Bodrog vármegyei Tört. Társ. Évkönyve, XX. évf. I. füz. Zombor.)
- ERDELJANOVIĆ, Jovan:**
1930 O poreklu Bunjevaca. Beograd.
- EVETOVIĆ, Matija:**
1940 Kulturna povijest Bunjevaca i Šokaca. Subotica (rukopis)
- FÜLEKI-HERCZEG szerk:**
1977 Közművelődési kézikönyv. Bp., Kossuth Könyvkiadó
- HERCZEG Ferenc:**
1976 Az MSZMP nemzetiségi politikája. Bp., Kossuth Könyvkiadó.
- IVIĆ, Aleksa:**
1927 Iz prošlosti Bunjevaca. Književni Sever.
- KISS Mária:**
1977 A magyarországi délszlávok folklórkutatásának áttekintése. Bp., Néprajzi-füzetek.
- KÖVÁGÓ László:**
1977 Kisebbség, nemzetiség. Bp., Kossuth Könyvkiadó.
1981 Nemzetiségek a mai Magyarországon. Bp., Kossuth Könyvkiadó.
- KUBATOV Anasztázia:**
1968 A bácskai bunyeveczokról. Pécs, Szakdolgozat (Kézirat)
- KUNTIĆ, M. Alba:**
1963 Počeci borbe za preporod Bačkih Bunjevaca. Beograd.
- LASTIĆ, S. Ljubomir:**
1980 Iz naše prošlosti 2. Bp., Tankönyvkiadó.
- MANDIĆ, Marin szerkesztésével:**
1982 Prilozi kulturnoj i književnoj povijesti Srba i Hrvata u Madarskoj. Bp., Tankönyvkiadó.
- MARGALITS Ede:**
1902 Horvát Történelmi Repertorium. Bp.

PACH Zsigmond Pál szerk. biz. eln.:

1979 Magyarország története: 1848—1890. I—II.

1978 1890—1918. I—II.

1978 1918—1919. és 1919—1945. I—II. Bp., Akadémia Kiadó

PAVELIĆ, Rikard:

1973 Bunjevc. Zagreb.

RAPCSÁNYI Jakab:

1934 Baja és Bács-Bodrog vármegye községei. Bp.

STEFKA István:

1982 Hol a haza? Nemzetiségek Magyarországon. 1945—1980. Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó.

TÓTH-PÁL Zoltán szerk:

1977 Baja—Zombor testvérvárosok együttműködése 1966—1976. Baja, Minerva Könyvkiadó Váll. Szabadkán.

TRENCSÉNYI Károly:

1904 A Bács—Bodrogh Vármegye Történelmi Társulat Évkönyve. Zombor.

UNYI P. Bernardin:

1947 Sokácok—Bunjevácok és a bosnyák ferencesek története. Bp.

UROSEVICS Danilo:

1969 A magyarországi délszlávok története. Bp., HNOT és a MDDSZ.

1969 A magyarországi délszlávok kulturális egyesületei. Bp., Népművelési Propaganda Iroda.

VARGA Mihály:

1978 Fejezetek a Bács-Kiskun megye területén élő nemzetiségek történetéből. Kecskemét, (Kézirat)

VUJICSICS D. Sztoján szerk:

1972 Szomszédság és közösség (Tanulmányok) — Délszláv-magyar irodalmi kapcsolatok. Bp., Akadémia Kiadó.

VUJICSICS Tihamér:

1978 A magyarországi délszlávok zenei hagyományai. Bp., Tankönyvkiadó.

Adatok

Kiskunfélegyháza sajtótörténetéhez

Rövid történeti áttekintés

FEKETE JÁNOS

A helytörténet kutatói és művelői között egyre szélesebb körben terjed az a felismerés, hogy az időszaki sajtótermékek, szorosabban véve a hírlapok fontos szerepet töltenek be a közművelődésben és a társadalom életében. Általánosan: a sajtó az egyik legfontosabb politikai propagandaeszköz, a tudományos és kulturális eredmények és a legkülönbözőbb ismeretek publikálásának, népszerűsítésének eszköze, a közvélemény irányításának jelentős tényezője. Az élet minden napját tekintve elsődleges feladata a hírközlés, a tájékoztatás. Mindezekkel együtt a sajtó tartalmát tekintve értékes *történeti forrás* is, amely átmeneti helyet foglal el a spontán keletkezett és a tudatosan alkotott kútfők között. Kialakulásának ellentétes — de egymást nem kizáró — mozzanatai az emberi viszonylatok sokféleségében formálódnak és az információk gazdasága révén — kellő forráskritikával — alkalmasak a társadalom mozgatásának részletes és differenciált vizsgálatára. A kutatómunka tapasztalataiból tudjuk, hogy egyes történelmi időszakokban, forradalmi sorsfordulókban megnövekszik a sajtó forrásjelentősége egyrészt a tudatosan alkotott kútfők csökkenése, esetleges hiánya; vagy tömeges megsemmisülése miatt.

A hírlapok forrásjelentősége indokolja a hírlapok céltudatos, elemző feltárását és sürgeti a sajtóanyagok társadalmi méretű feldolgozását és hasznosítását.

A tanulmány előkészítése során az általános sajtótörténeti kérdésekhez hasznos támpontot és alapot adott Csurdi — Márkus — Fenyő — Mucsi: *A magyar sajtó története* (Tankönyvkiadó, Budapest, 1977.) című újságíró iskolai kézikönyv; Dezsényi Béla — Nemes György: *A magyar sajtó 250 éve* (Művelt Nép Könyvkiadó Budapest, 1954.) című szakkiadvány, továbbá Gombó Pál: *Bevezetés a sajtóismeretbe* (Tankönyvkiadó, Budapest, 1967.) című módszertani munka. A helyi sajtóanyagban való könnyebb tájékozódást segítette elő Békés József: *Pest megye sajtóbibliográfiája 1794—1975.* (Pest megyei Művelődési Központ és Könyvtár Szentendre, 1977.) című hézagpótló szakmunka.

A sajtótörténeti elemzéshez nélkülözhetetlenül szükséges társadalompolitikai, művelődéspolitikai stb helyi ismereteket bővebben és részletesebben megtaláljuk Mezősi Károly, Kurgyis Ferenc, Kardos József, Kovács Sándor, Rátkai Sándorné írásaiban (*A Kiskunfélegyházi Móra Ferenc Gimnázium Emlékkönyve, 1960.*) Jól lehet használni továbbá Bánki Horváth Mihályné: *Kiskunfélegyháza közművelődése a dualizmus idején*; és Fekete János: *A kiskunfélegyházi pusztakeresők és az alföldi parasztmozgalom* (In: Bács-Kiskun megye múltjából III. 1981.) legújabbban megjelent tanulmányát is.

A tanulmány meghatározó forrása természetesen Kiskunfélegyháza sajtó (hírlap) anyaga volt. Lelőhelyek: Bács-Kiskun megyei Levéltár Kiskunfélegyházi Részlege (BKML—Kf.); Kiskun Múzeum (KM); Országos Széchényi Könyvtár (OSZK). A három hírlaptár állománya együttesen megközelíti a teljességet. Különállóan a BKML—Kf. hírlaptára a leggazdagabb. Bekötött példányai jól kezelhetők. Nehezen hozzáférhetők az OSZK állományában lévő hírlapok. A KM helyi újságjai szakszerűen rendezettek. Említést érdemel még a kisebb értékű könyvtári hírlaptár, amelyet a helyi Petőfi Sándor Könyvtár később szervezett. Ebből sajnos a XIX. századi és Horthy-korszakbeli sajtóanyag hiányzik.

Kiskunfélegyháza sajtótörténetének vázlatos áttekintése az egyre szélesebb körben és egyre nagyobb mértékben kibontakozó helytörténeti kutatásokhoz kíván segítséget és ösztönzést is nyújtani. Tudatában vagyunk annak, hogy Kiskunfélegyháza sajtójának megismerése nem csak a hely történetének alaposabb tanulmányozásához eszköz, hanem sok esetben nagyobb, megyei kitekintésre is lehetőséget adó alkalom.

Reméljük, hogy a téma változatos feldolgozása ellenére is eléri célját: új ismereteket közöl, új összefüggéseket tár fel, kedvet ébreszt másokban is a sok időt és türelmet igénylő helyi sajtó tanulmányozásához.

A KISKUNFÉLEGYHÁZI HELYI SAJTÓ KEZDETEI AZ ELSŐ HELYI ÚJSÁG

A XIX. század harmadik harmada és a XX. század eleje az első világháború éveiiig a gyors tőkés fejlődés időszaka volt Magyarországon. A kiegyezés viszonylagos stabilitást teremtett, ami kedvezett az iparfejlődésnek, fejlett közlekedési- és kereskedelmi hálózat alakult ki, számottevően fejlődött az urbanizáció. A mezőgazdaságban is tért hódítottak a tőkés elemek. Az előrehaladás érdekében a kötelező népoktatás bevezetésével határozott intézkedéseket tettek az analfabétizmus csökkentésére. A változások eredményeképpen új tudományos és kulturális igények keletkeztek, újszerű társadalom-

politikai kérdések vetődtek fel. Ebben a folyamatban természetesen jelenté-
kenyen átalakult a magyar társadalom szerkezete. A kiegyezést követően fél
évszázadnyi idő volt a magyar kapitalizmus kibontakozásának, ezzel együtt
a magyar proletáriátus megszületésének és a hazai munkásmozgalom kiala-
kulásának korszaka.

Az abszolutizmus rendszerének megszüntetése új reménységgel töltötte el
az embereket. A kiegyezés első következményei: a megyei önkormányzatok
visszaállítása, a sajtó- és gyülekezési szabadság megadása alapot is szolgál-
tatott ehhez. A szabadabb légkör a társadalmi- és politikai élet fellendülését
eredményezte, amelynek tényét a tömegesen megalakuló különféle egyesüle-
tek, egyletek, körök politikai tevékenysége fémjelzett. De ebben a folyamat-
ban mindinkább kialakultak és rendeződtek a kiegyezés elleni politika erővo-
nalai és hajtóerői is.

A kiegyezés Kiskunfélegyházán is jelentős gazdasági- és társadalmi válto-
zásokat eredményezett.¹ Az 1867 után bekövetkezett gazdasági fellendülést
és a visszafogottan kibontakozó polgárosodást a helyi pénzügyi intézetek megal-
akulása s velük kapcsolatban létrejövő üzemalapítások sora jelzi. Kiskunfé-
legyházán a táj jellegének és természetes adottságoknak megfelelően a ter-
ménykereskedelem, valamint a helyi szükségleteket kielégítő iparágak telep-
ültek meg. A kiegyezés idején még virágzó félegyházi kisipar a gyáripar által
diktált versenyben fokozatosan alulmaradt. Így végül is Kiskunfélegyháza
viszonylagos fejlődése ellenére is megmaradt mezőgazdasági jellegű, de élénk
kereskedelemmel és némi helyi iparral rendelkező mezővárosnak.

A vázolt gazdasági fejlődés bizonyos változásokat vont maga után a
társadalom szerkezetében, az osztályviszonyokban is. A fejlődés irányának
megfelelően növekedett a polgári elemek aránya, de összességében törpe
kisebbségben maradt a gazdálkodó mezőgazdasági népességgel szemben. Ez
természetesen kihatott a város anyagi és szellemi életére, társadalmi fejlődésé-
re. A kisebb mértékű iparosítás a növekvő számú agrárproletáriátus mellett
kialakította az aránylag kis létszámú ipari proletariátust. Az oktatásügy
elmaradottságának viszonylagos felszámolása révén, az iskolahálózat fejleszté-
se nyomán nőtt az értelmiség száma is.

A gazdasági- és társadalmi fejlődésben a század utolsó évtizedében látszó-
lag egy lendületesen fejlődő városkép tárul elénk. Valójában a városi élet-
módhoz legszükségesebb kommunális ellátás eszközei is általában hiányoz-
nak, a meglévők szegényesek. A lakosság ellátásához szükséges eszközöket

1 BÁNKINÉ: Kiskunfélegyháza közművelődése . . . című tanulmányában (182—187. old)
sokoldalúan bemutatja Kiskunfélegyháza gazdasági és társadalmi viszonyainak főbb jellemzőit
a dualizmus időszakában.

a fejlesztésben meg kell osztani a növekvő külterületi lakossággal akkor, amikor a fejlődésben lévő belterület nagy eszközhiányokkal küzd.

A kiegyezést követő években Kiskunfélegyháza népoktatásának helyzete igen rossz volt. A belterületen 10 tantermet kitevő központi fiú- és leányiskola és 2 tantermet magában foglaló 2 tizediskola; a tanyavilágban 5 kezdetleges tanyai iskola állt a 20 ezer főt meghaladó lakosságú város iskolaköteleseinek képzése szolgálatában. Túlzsúfoltság, primitív körülmények jellemezték a korabeli helyi oktatást. A fejletlen iskoláztatás következménye volt, hogy a helyi 6 éven felüli népességből a férfiak 22%-a s a nőknek csupán 11%-a tudott írni és olvasni. Ez az arány alig érte el az országos átlag felét! A tarthatatlan állapotok felszámolására irányuló intézkedések csak nehezen bontakoztak ki. A népoktatási törvény megvalósítása érdekében első lépés: helyi kezdeményezésre, központi támogatással a Tisza ismétlődő árvizeitől fenyegetett és működésében gátolt csongrádi tanítóképzőt 1876-ban Kiskunfélegyházára helyezte a kultuszgkormány. Ez a kultúrpolitikai intézkedés messzemenő és lényeges hatást gyakorolt a város szellemi életének és kulturális igény szintjének fejlődésére. 15 év múlva jutott Kiskunfélegyháza város vezetősége abba a helyzetbe, hogy eredetileg más célra épült épületek (ispotály, kaszárnya) átalakításával létrehozhatta a 6—6 tantermes Kossuth Iskolát és a Szent János téri Iskolát. A tanyásodási folyamat kényszerítő körülményei, a tanyák állandósulásának visszafordíthatatlan ténye arra szorította a város vezetőséget, hogy a tanyai lakosság számára is építtessen megfelelő és állandó jellegű iskolákat. 1890/91-re a várostól 9—10 km-re, a főközlekedési utak mellett felépült a *tanyai iskolák* (Kecskeméti úti-, Kőrösi úti-, Alpári úti-, Csanyi úti-, Szegedi úti-, Halasi úti-, Nagyszöllő úti-, Felsőgalambosi Iskola) *külső gyűrűje*. Az 5 km-es sugarú körben meghatározott beiskolázási körzethatárok különösebb elemzés nélkül is mutatják az elvárható eredményeket, sejtetik a széttagolt intézményrendszer olykor meddő erőfeszítéseit. A szellemi élet fejlődésének ezekben az években jelentős állomása volt a helyi algimnázium főgimnáziummá fejlesztése.

A vázolt fejlődés eredménye, hogy a dualizmus végére az 1870-es népszámlálási adatokhoz viszonyítva Kiskunfélegyházán az írni és olvasni tudók aránya a férfiaknál kétszeresére, a nőknél háromszorosára növekedett.

Az egyesületekben és testületekben folyó társasélet, a közművelődés különféle eszközeinek és formáinak kialakítása is segítette a polgárosodásban nehézkesen előrehaladó helyi népesség szellemi életének fokozatos megerősödését, igény szintjének fejlődését.

Tudjuk, hogy a helyi lapindítás, újságteremtés nem csupán kiadói szándék, hanem összetett feltételek kedvező együtthatásának függvénye. Nélkülözhetetlen a biztonságos gazdasági háttér, a nyomdaipar jelenléte, az újságot

előállítani tudó szellemi kapacitás és a potenciális olvasók száma, szellemi igénye. A kiegyezés utáni Kiskunfélegyháza gazdasági-, társadalmi- és kulturális viszonyainak változatos ismeretében is könnyen beláthatjuk, hogy az első lapindítási kísérletek itt miért történtek későbbben, mint más környező alföldi városokban. Miért volt nagyobb és miért tartott itt hosszabban a helyi hírlap megszilárdulásának vajúdása.

Országos tapasztalat, hogy a helyi lapindításoknak a helyi nyomda létesítése az egyik legfontosabb feltétele. A hírlapkiadás első vállalkozói vidéken a nyomdatulajdonosok voltak.² Kiskunfélegyházán a helyi sajtó megteremtésének első évtizedében még helyi nyomda nem volt. Különféle magánszemélyek vállalkoztak lapkiadásra. A félegyházi hírlapokat Szegeden, Nagyőrösön és Szolnokon nyomták. A szegedi Bába Sándor 1874-ben sikertelenül próbálkozott Kiskunfélegyházán nyomdalétesítéssel. Hasonló sorsra jutott Haffner Sándor 1878. évi kísérlete is. A nyomdaipar 1867-től lett szabad ipar. Ez a szabadság abban állott, hogy nyomdatulajdonos lehetett bárki, akinek vállalkozó szelleme és ehhez elegendő pénze volt! A tőkehiány is magyarázza, hogy közvetlenül a kiegyezés mezsgyéjén miért csak 89 vidéki nyomda működött az országban. A tőkés fejlődés egyik mutatója, hogy a kiegyezés után másfél évtizeddel már 327, a századfordulón pedig 531 nyomda volt üzemben vidéken.³ Kezdetben az újságok az előállító helyi nyomdák népszerűsítői, propagálói, nemsokára a nyomdai szabad kapacitás felhasználói. A hírlapkiadás üzleti szempontjai később kerülnek előtérbe s válnak meghatározóvá. Ezt a folyamatot a kiskunfélegyházi hírlapkiadásban is világosan fel lehet ismerni, nyomon lehet kísérni.

Az újság előállításának másik fontos tényezője az alkotó szellemi kapacitás megléte, illetve vannak minősége és hatékonysága. A helyi ismeretek birtokában megismételhetjük, hogy a kiskunfélegyházi hírlapirodalom megerősödése és elterjedése szempontjából nagy jelentőségű volt a tanítóképző időközbeni letelepítése. Ennek tanári karából kerültek ki kezdetben a sajtó önzetlen, áldozatkész és felkészült szerkesztői, munkatársai, akik pedagógiai küldetésük eredményes teljesítését, hatókörének kiterjesztését a toll erejével is vállalták. Ők képezték a jövő tanítóit, akik növendék korukban a szó és a betű terjesztői a tanyavilágban; munkába állva pedig a sajtó, az olvasás iránti érdeklődés tömegméretű kialakítói, kiszolgálói.

A helyi hírlapkiadás nagyon jelentős művelői lesznek 1891-től a főgimnázium tanárai is. Az értelmiség egyéb rétegei: az ügyvédek, a jogászok, az orvosok,

2 SZOMORÚ: A ceglédi hírlapírás — Az első vidéki nyomdák és lapok 7. oldalon.

3 DEZSÉNYI—NEMES: A magyar sajtó. A kapitalista sajtó kibontakozása fejezetben.

a gazdászok és a közgazdászok stb. fokozatosan kapcsolódnak be a helyi hírlapkiadás bonyolult és nem hálás feladatainak megoldásába.

Előrebocsáthatjuk, hogy a helyi sajtó a maga szerény eszközeivel élte sajátos életét: tájékoztatott, orientált, közvéleményt alakított, de csak kiegészítő szerepe volt az olvasási kultúra megteremtéséért társadalmi méretekben folyó erőfeszítésekben. Tagadhatatlan azonban a népművelés egészére kiható ismeretterjesztési tevékenysége.

A kiskunfélegyházi helyi hírlapkiadás első nyomait 1873-ban találjuk. *Ifjú Ulrich István* felelős szerkesztő 1873. november 1-én bejelentette a polgármesternek, hogy „FÉLEGYHÁZA” címmel „*Reviczky János* laptulajdonossága alatt” egy vegyes tartalmú hetilap indult meg.⁴ A városi tanács a bejelentést tudomásul vette.⁵ A KECSKEMÉT című hetilap 1873. október 19-én híreiben közölte olvasóival, hogy a szomszéd Kiskunfélegyházán FÉLEGYHÁZA címmel vegyes tartalmú hetilap indult.

A Bába Testvérek szegedi, majd 1874. januárjától kiskunfélegyházi nyomdájában készült 2 r nagyságú és 4 oldal terjedelmű hetilap szép célkitűzésekkel indult. Azonban csak 8 hónapig élt, a gazdasági válság csödbe juttatta *Reviczky János* laptulajdonost.

A helyi lap iránti igényt mutatja, hogy heti kiesés nélkül (!) 1874. július 5-én az olvasók kezébe került laputódként, de új évfolyam- számozással és sorszámozással a „FÉLEGYHÁZA ÉS VIDÉKE” című vegyes tartalmú hetilap, amelynek tulajdonosa a „Lap segélyző egylet” volt, de a háttérben ott állt a nyomdatulajdonos. A címváltozás mutatja a kiadó szándékát és törekvését, tudni illik, hogy nemcsak a város lakosságát, hanem a vonzáskörzetét is szolgálni akarta szélesebb körű támogatásra számítva. Szép fejlődéssel, 4 oldalas nagyívnyi terjedelemben a Bába Testvérek, majd Traub és Sátorj szegedi nyomdájában készült a lap. Felelős szerkesztői közül említést érdemel *Meczner József* gimnáziumi tanár, aki önzetlenül a lap mindenese volt. Sokat tett azért, hogy a vidéki lap legyőzze a kezdet nehézségeit. Jó szerkesztői meglátással elégítette ki a helyi hírigényeket, képviselte a város érdekeit, tükröre volt a lokális közügyeknek.

Sajnos nincs adat arról, hogy a lapnak hány előfizetője volt, milyen mértékben és arányban támaszkodhatott a laptulajdonos az olvasókra. A hírlap 1877 decemberében különösebb hullámverések nélkül megszűnt. Ennek okát pontosan nem ismerjük, de a tökehiányt gyaníthatjuk.

A helyi hírlap megjelenési folytonossága ezzel itt megszakad. Több, mint féléves szünet után újabb próbálkozásról szerzünk tudomást. 1878. július

4 BKML—Kf. Polgármesteri iratok. L 36 F 2 Cs 16 Sz 1—92. 52. sz. írat.

5 BKML—Kf. Tanácsi jkv. 1873. december 11. 566. sz. határozat. *Reviczky János* laptulajdonos, ügyvéd 1858-ban költözött Máramarosszigetről Kiskunfélegyházára.

11-én *Honthy László* bejelenti hivatalosan a város polgármesterének, hogy „FÉLEGYHÁZAI LAPOK” cím alatt [. . .] „egy helyben hetenként megjelenendő gazdasági, ipar, kereskedelmi és társadalmi hetilapot indítandók meg folyó hó 14-én és saját felelős szerkesztőségem mellett [. . .]” Jelzi azt is, hogy az új lapot a kiadó- és nyomdatulajdonos, *Hoffner Sándor* kiskunfélegyházi nyomdájában fogják nyomtatni.⁶ A bejelentéssel kapcsolatban a tanács észrevételt nem tett. Ez az újabb lapkísérlet is rövid életű volt. A 2 r nagyságú 4 lapos hírlap kiadótulajdonosa az egyre nehezedő anyagi problémák miatt változni kényszerül. A vegyes tartalmú hetilap a továbbiakban „FÉLEGYHÁZA ÉS VIDÉKE” (2) címmel, új fejléccel jelenik meg. A kiadótulajdonos *Szoretics Józsefné* lesz. A lap a felelős szerkesztő személyének meghagyásával tartalmilag nem változik. Mutatja ezt az alcím teljes átvétele is. A lap szerkesztésébe a felelős szerkesztő *Osza György* és *Szondy János* tanítóképezdei tanárok személyével alkotó, új erőket von be. Az előbbi a sport és egyesületi élet, az utóbbi a pedagógiai területnek lesz hatékony szakírója és propagandistája.

A vidéknek is szóló hírekben olvashatjuk 1879. márciusában, hogy március 13-tól 15-ig a félegyházi tanítóképzős diákok *Osza György* tanáruk vezetésével [. . .] „négy jól felszerelt csolnakkal [. . .]” 115 ember életét mentették meg a szegedi nagyárvízkor.

A lap állandó írója volt *Szondy János*, aki hétről-hétre közölt pedagógiai vonatkozású írásokat, híreket s ébren tartotta a kiskunfélegyházi iskolahálózat fejlesztésének égető problémáit.

1879 második felében a kiadó- és nyomdatulajdonos, özvegy *Szoretics Józsefné* anyagi nehézségek miatt kénytelen volt a laptól megválni. A kiadótulajdonos terheit a felelős szerkesztő, *Honthy László* vette át. A hírlapot „KUN-FÉLEGYHÁZA ÉS VIDÉKE” néven *Ottinger Ede* nyomdája készítette Nagyőrösön. A lap a II. évfolyam 23. számtól új néven, de folytatólagos évfolyam- és lapszámozással jelent meg. A főleg helyi érdekű hírek, az ipari, kereskedelmi és mezőgazdasági vonatkozású tudósítások és a tanügyi szakcikkék jelentették a hírlap erősségét és vonzását.

Szondy János az 1879. augusztus 24-i számtól kezdődően 3 folytatásban foglalkozott „Nevelést a népnek!” című írásában a tanítóhiány okaival. — Nagyon sokat pályázzák a 300 forintos tanítói állásokat. Ebből olyan téves következtetést vonnak le — állapítja meg a cikkíró, hogy megszűnt a tanítóhiány Magyarországon, majd hozzáteszi: [. . .] „hogy szűnt volna meg a tanítóhiány, midőn az országos tanügyi statisztikában feltüntetett tényleges

6 BKML—Kf. Polgármesteri iratok. L 37 F 1 Cs 7 Sz 201—300 Száma: 274. A tanácsi határozat száma 343/1878.

viszonyokból megállapítható arány szerint legalább 30 tanítónak kellene lenni Félegyházán, s csak 11 van a városban. E szerint a pusztai úgynevezett [vagyis képzetlen F. J.] tanítókat is beszámítva, felényi tanító lévén Félegyházán, mint a mennyinek lenni kellene, következik, hogy a népnek fele, tehát 12 ezer ember nő fel itt a nélkül, hogy valaha az iskola küszöbét könyvvel kezében átlépte volna [. . .]”

Kemény, de igaz megállapítások, amelyek kellően magyarázzák a helyi újságolvasó potenciál korabeli gyengeségét.

A helyi sajtó kezdeti próbálkozásainak szakasza a „ KIS-KUNSÁG ” című vegyes tartalmú hetilappal folytatódott. 1879—1880-ban *Klökner Ede* helyi könyv- és papírkereskedő vállalkozott a lap kiadására. Felelős szerkesztőnek az újságírásban már jó nevet szerzett *Szondy János* tanárt kérte fel. A 2 r méretű 4 oldalas hírlapot *Jungmann Ignác* nyomdája állította elő. A város korabeli társadalmi viszonyai között a lap nem tudott megerősödni. Megjelelése főleg anyagi okok miatt kezdettől fogva akadozott, majd tökehiány miatt rövidesen meg is szűnt.

Mintegy 1 1/2 évnyi szünet után *Bakos István* szolnoki nyomdász személyében ismét vállalkozó akadt, aki Kiskunfélegyházán új heti hírlapot akart indítani. Nyomdája ugyan Szolnokon volt, de félegyházi kirendeltségének üzleti reklámot szándékozott az új lappal csinálni. Üzleti elgondolásába tartozott az is, hogyha nevét megismerik, munkáját elismerik, nyomdát is létesít Kiskunfélegyházán. *Bakos István* — mint ahogy később kiderült — üzleti elképzeléseinek csak töredékét tudta Félegyházán megvalósítani.

Az új hírlapot „ KISKUNFÉLEGYHÁZAI HÍRADÓ ” néven 1882. áprilisában jelentette meg. Felelős szerkesztőnek megnyerte az újságírásban tapasztalt és helyi ismeretekkel, kapcsolatokkal rendelkező *Honthy Lászlót*. A hírlap híryanaga a város legfontosabb eseményeit összefoglalta. Gazdasági, tanügyi és szépirodalmi cikkeivel az ismeretterjesztést szolgálta, a közvéleményt formálta. A 2 r nagyságú, 4 oldalas, 3 hasábjába tördelt lapot *Bakos István* szolnoki, majd 1882. június 18-tól félegyházi új nyomdájában nyomták. Főbb rovatai: a vezércikk, tárca, hírek, hirdetések voltak.

Nemsokára személyes okokból szakadás történt a lapkiadó és a felelős szerkesztő között. *Honthy László* távozott s örökét 1882. december 3-án Szerelemhegyi Tivadar filológus-történész, gimnáziumi tanár vette át. A helyzet teljes ismeretében *Szerelemhegyi* a lapot meg tudta volna menteni, de a nyomdai vállalkozás csődje ezt lehetetlenné tette. *Bakos István* tele reményekkel indította meg a hírlapot. Nagyon remélte, hogy a nyomdászat mesterségét sikerül meghonosítania Félegyháza város polgárai között. Keserűen panaszkolt azonban hírlapjában írt búcsú soraiban, hogy megbízottjai Csáki szalmájának tekintették a nyomdát és csúnyán elbántak vele.

A helyi hírlapindítás küzdelmét és kilátásait jellemző tömörséggel foglalta össze *Szerelemhegyi Tivadar* az utolsó szerkesztői vezércikkében: [. . .] „Félegyházán egy évtized óta vajúdott a helyi lap ügye. Az első kísérleteket elnyomta a kezdet nehézsége, el a közönyösség, el a személyes érdek; de mégis, talán mivel eléggé avatott kezekben voltak, nem maradtak azon kísérletek minden hatás nélkül [. . .] úgy hogy midőn a helyi lap kenyérekere-
setből újjítatott föl, már jelentékeny lendületet tapasztalhattunk e téren [. . .]”⁷ A hírlap 1882. december 31-én megszűnt.

A lap körüli hullámok még el sem ültek, amikor már egy újabb újság, a „FÉLEGYHÁZA” (2) című társadalmi hetilap mutatóványszáma jelentkezett a félegyházi olvasóknál 1882. december 26-án. Programját magabiztosan kínálta a nagyközönségnek abban a tudatban, hogy anyagi háttérét most már nem egyetlen személy, hanem egy tőkeerősebb társaság garantálja. A frissen alakult helyi Petőfi Könyvnyomda és Részvénytársaság az új hírlap felelős szerkesztését *Szivák Iván* jótollú tanárra bízta és társszerkesztőként melléje vette a tapasztalt *Honthy Lászlót*, aki hamarosan felelős szerkesztő lett.

Az új hírlap 1883. január 14-én jelent meg. A 2 r méretű, 3 hasábra tördelt, 4 oldalas lapot a kiadó nyomdájában nyomták. Rovatrendszere minden eddigi helyi lapénál gazdagabb volt. Lássuk ezt csak felsorolásban: Félegyháza tárcája, Mozaik, Községi értesítő, Közgazdaság, Irodalmi értesítő, Hírek, Hirdetések, Szerkesztői üzenetek.

Az új hírlap program bevezetőjében indokolja, hogy szüksége van a városnak helyi lapra. A kiadói szándékról ezeket írja: [. . .] ” azon elhatározással vettük magunkra föladatunkat, hogy az eddigi, őszintén szólva csak részben sikerült kísérletekből vonható tanúságot hasznunkra fordítani fogjuk [. . .] Programunk: [. . .] városunk érdekeit fogjuk szolgálni. Kiváló figyelmünket fordítjuk tehát a mezőgazdaságra, melyet vezércikkben és állandó tudósításban fogunk szolgálni [. . .]”⁸ Valamennyi rovat célját és feladatait ismertetve összefoglalólag hangsúlyozza, hogy a lap irányában 2 fő szempont, a *függetlenség* és *tisztességes irodalmi hang* fog érvényesülni. Függetlenül minden párttól és személytől egyedül meggyőződésük szerint fogják kimondani véleményüket. Szerkesztői üzenetből tudjuk, hogy a lap a megszűnt „KUNFÉLEGYHÁZAI HÍRADÓ-tól „különállólág és minden összefüggés nélkül” jelenik meg.⁹

Az új hírlap közösség iránti felelősségét fejezi ki az induló szám vezércikkében[. . .] „Rázzuk fel az alvó erőket, serkentsük munkára azt, aki elma-

7 *Kunfélegyházi Híradó* I. évf. 37. sz. 1882. december 31. „Búcsúszó” (vezércikk)

8 *Félegyháza* I. évf. Mutatóványszám 1882. december 26. „Lapunk programja”

9 *Félegyháza* I. évf. 5. sz. 1883. február 11. Szerkesztői üzenetek: Tr. N. I. Urnak, Hatvan.

radt[. . .] Föl tehát Félegyháza derék polgárai [. . .] Mutassuk meg, hogy elég érettek vagyunk megragadni mindazt, mi egyéni körülményeink javítása s városunk jövő felvirágzására szolgál [. . .]”¹⁰

A hírlap tényleg törekszik a közönség szolgálatában vállalt ígéretét teljesíteni. Színesen, gazdag híryanaggal, tetszetős kiállításban jelenik meg hétről-hétre. Színvonalas vezércikkben emlékezik 1883. június 10-én az egyik legégetőbb társadalmi esemény, a város és a közbirtokosság közötti vitás ügy évfordulójára s elemzi az egyezségi tervezetet. E szám mellékletében „nyílt levél”-ben fordul a közönséghez, kéri a támogatást a lap további megjelenése érdekében. A helyi hírlap szükségességének indoklásában a környező városok (Kecskemét 4, Nagykőrös 2, Szentes 2, Kalocsa 2 stb) pillanatnyi hírlapállományára hivatkozik s kiemeli: [. . .]„jegyezzük meg, hogy alig tudnánk Félegyházához hasonló várost felemlíteni, melynek helyi lapja nem volna [. . .]— kéri a közönséget — [. . .] ne engedje azt, hogy városunkban jelenleg fennálló „ FÉLEGYHÁZA ” című lap pártolás hiánya miatt megszűnjék [. . .]”¹¹

A lap a kezdet nehézségeivel küzdött. Eddig még a lap előállítási költségek sem térültek meg. Szerkesztői vezércikkben kénytelenek voltak az olvasóktól kérni a hírlap tömeges pártolását. Újabb cikkben az eddigi és a jövőbeni feladatokról szólva kiemelték: [. . .]„Nem foglalkoztunk országos dolgokkal, de ez nem is célja egy vidéki lapnak. Mi tisztán a helyi érdekekre szorítottunk, városunk jóvoltának előrehaladása, a közműveltség, az ipar, kereskedelem fejlesztése, a magyar szellem terjesztése volt célunk [. . .]”¹²

Valóban igaz volt. Gazdasági-, közigazdasági-, kulturális- és társadalompolitikai szakcikk mellett különféle időszerű vezércikkben (A gazdakör hivatása; Hitelünk; Tóth József tanfelügyelő és népiskoláink; Tűzoltásunk; Társadalmunk ferde kinövésai; stb) elemezték, vizsgálták a város gondjait és az előrehaladás módozatait, lehetőségein meditáltak. A társadalmi állapothoz hűen a szükséges változásokat azonban reformok útján képzelték el. Figyelemre méltóak a közvélemény, a köztudat formálására irányuló írások. Ünnepeles címválasztású (Szózat Félegyháza polgáraihoz) szerkesztőségi vezércikkben 1884. március közepén a város közérdekében összefogásra hívja fel olvasóit, apellálva a hazafias érzésekre: [. . .]„ha tehát valaki családjának szűk köréből kilépve, községének szellemi és anyagi felvirágzásán munkálkodik: akkor hazája ügyének is szolgálatot tesz [. . .]” Az együttműködésre irányuló felhívását így zárja: [. . .] „Szakítsunk tehát a múltkor

10 *Félegyháza* I. évf. 1. sz. 1883. január 14. „Teendőink városunk érdekében” (vezércikk)

11 *Félegyháza* I. évf. 22. sz. 1883. június 10. „Kunfélegyháza 1883. június 6.” (vezércikk). „Nyílt levél a t. közönséghez” (igazgatósági levél)

12 *Félegyháza* I. évf. 25. sz. 1883. július 1. „T. olvasóinkhoz” (vezércikk)

[a múlt F.J.] előítéleteivel, tüzzük ki a munka, a haladás, a felvilágosultság zászlaját, amelyre ez van írva: *egyenlőség, testvériség, szabadság!*"¹³

Hagyományteremtő hazafias gondolatok szólalnak meg a félegyházi sajtó hasábjain írásaival először jelentkező *dr. Holló Lajos* vezércikkében is 1884. március 23-án. A helyi március 15-i ünnepség tapasztalataitól indítva szól először az ünnep jelentőségéről általában. Megállapítja, hogy a nép kegyeletéből [. .] „évről-évre növekszik fényben és jelentőségben március 15-ének megünneplése [. .]” Értékes gondolatait így zárja: március 15. egy új ezrednek nyitotta meg hajnalát. Az ünnep hazafias jelentőségére utalva hangsúlyozza, hogy a szabadság az egész nemzeté, emlékének megünneplése tehát mindnyájunk kötelessége, nemcsak egy párté [a 48-as párté F.J.]. A továbbiakban felvázolja a hazafias népnépély szervezésének jövőbeni feladatait. Értékes iránymutatás.¹⁴

Az év folyamán még megjelenő színvonalas közérdekű cikkek sora (Hogyan javítsunk helyzetünkön?; Vendéglő ügyünk; Alakítsunk népkertet stb) jelzi, hogy a lap megtalálta önmagát, képes vállalt feladatainak megoldására.

A HELYI SAJTÓ MEGSZILÁRDULÁSA, HELYZETE ÉS SZEREPE AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ IDŐSZAKÁIG

A helyi sajtó történetében *dr. Holló Lajos*¹⁵ bekapcsolódásával új fejezet kezdődött. A tekintélyes iparos családból származó friss diplomás ügyvéd 1884-ben szülővárosába hazatért és ügyvédi irodát nyitott. Azonnal bekapcsolódott a közéletbe és tevékenyen részt vállalt a helyi újság helyzetének megszilárdításából. Nevéhez fűződik az egyik legjelentősebb helyi hírlap, a „FÉLEGYHÁZI HÍRLAP” megalapítása, tekintélyének és hatásrendszerének megalapozása. *Dr. Holló Lajos* az új hírlapnak előbb felelős szerkesztője, majd 1886-tól „lapvezér” -e lett. Politikai munkássága 1887. után Pestre szólitotta, de a helyi lappal való kapcsolata változó módon, haláláig megmaradt. A századfordulóig tartó időszak a lap fénykora volt. A „FÉLEGYHÁZI HÍRLAP” 53 éven át volt fűzióval, címváltozással, a függetlenségi irány-

13 *Félegyháza* II. évf. 11. sz. 1884. március 16. „Szózat Félegyháza polgáraihoz” (vezércikk)

14 *Félegyháza* II. évf. 12. sz. 1884. március 23. „Martius 15-ének megünnepléséhez” (vezércikk)

15 **HOLLÓ Lajos** (Kiskunfélegyháza, 1859. augusztus 24. — Budapest, 1918. július 14.): újságíró, politikus, ügyvéd. 1884-ben szülővárosában ügyvédi irodát nyitott. 1885-ben megindította a *Félegyházi Hírlapot* s azt szerkesztette. 1887-től haláláig Kiskunfélegyháza országgyűlési képviselője volt függetlenségi programmal. 1893-tól az általa alapított Magyarország főszerkesztője lett.

vonaltól a szélsőjobbaldali nézetekig terjedő politika követésével — a félegyházi sajtótörténet legjellegzetesebb képviselője és kifejezője.

A „FÉLEGYHÁZI HÍRLAP” a „FÉLEGYHÁZA” (2) című lap laputódja volt, mégis új lapnak is tekinthető, amely új formában és gazdagabb tartalommal lépett 1885-től olvasói elé. Évfolyamszámozása szerint a 4. évfolyamot kezdte meg. Beszámították a lapelődnek 1882. decemberében megjelent egyetlen mutatványszámát is. Az évfolyamszámozásban mutatkozó későbbi következetlenségek innen származnak.

A hírlap névváltozása is jelzi, hogy valami újat és többet akar adni a közönségnek, mint a lapelőd. A névváltozásban bizonyára szerepe volt a PESTI HÍRLAP vidéken is erősödő népszerűségének, a hangoztatott, de nem követett 48-as politika irányvonalának. 1884 közepén a kiskunfélegyházi helyi hírlapban a PESTI HÍRLAPot népszerűsítették, mint olyan egyedüli magyar lapot, [. . .] „mely kormánytól és pártoktól függetlenül harcol az 1848-iki elvekért, az igazi szabadelvűségért és demokráciáért. Ezen álláspont lehetővé teszi, hogy megmondja az igazat a kormánypártnak úgy, mint az ellenzéknek[. . .]”¹⁶

A *Légrády testvérek* „új” PESTI HÍRLAPja azonban már nem *Kossuth Lajos* harcos PESTI HÍRLAPja volt! Mégis nevével, formátumával, következetes és gazdag rovatrendszerével kétségtelenül hatott a helyi hírlap stílusára, munkájára.

A „FÉLEGYHÁZI HÍRLAP” 4 hasábra tördelve, 4 oldalon jelent meg kezdetben vasárnap, majd szombaton; 1898. januártól csütörtökön és vasárnap; 1898. október 2-tól ismét vasárnap. Mérete induláskor nagy fólió rétnagyságú (n 2 r), később 2 r nagyságú volt. Rovatrendszere (Vezércikk; Tárca; Hírek; Apróságok; A közönség köréből; Közgazdaság; Gazdaság; Irodalom; Csarnok; Anyakönyvi hírek; Hirdetések; Piaci árak) minden eddigi helyi hírlapnál szélesebb körű, rendezettebb és rendszeresebb volt. A tördelésben lehetőleg igyekeztek az állandó rovathelyeket tartani, de kiemelésekkel, betűdíszekkel, léniákkal ügyesen feloldották az egyhangúság látványát.

A lap politikai irányát nem hangoztatta. Kétségtelen azonban, 48-as függetlenségi programjával a Függetlenségi és Negyvennyolcas Párt helyi szócsove, orgánuma volt. Figyelemmel kísérte Kiskunfélegyháza város életének minden területét. Élénken reagált az egészségtelen közállapotokra, a közművelődési intézmények hiányára; a gazdálkodás elmaradt, korszerűtlen körülményeit bírálta jobbító szándékkal a 48-as függetlenségi törekvések idővel mindinkább halványuló indítékából. A dualizmus megszilárdulásával 1848

¹⁶ *Félegyháza* II. évf. 22. sz. 1884. június 1. Az „Irodalom” rovatban.

eszméinek érvényre juttatása egyre jobban átment a forradalmi hagyományok rendszeres ápolásának folyamatába.

A lap hazafias álláspontjának *Petőfi* — , 1848- és *Kossuth-kultusza* vezérvonala maradt. Az Irodalom, később a Csarnok és a Tárca népszerű műhelye volt a helyi fiatalok irodalmi, művészeti szárnypróbálgatásainak, a hazafias célú eszmefuttatásoknak.

A kiadó laptulajdonos mindent elkövetett [. .] „hogy a városnak egyetlen nyomdáját és egyetlen lapját technikailag oda fejlessze, hogy azok, ha nem is valamely magasabb fejlettségnek, de viszonyainknak minden tekintetben megfeleljenek[. .]” Szolgálják az „irodalompártolást” és a műveltebb közönségnek a lap iránt megmutatkozó érdeklődését.¹⁷

1885 végén a felelős szerkesztői székéből távozó *dr. Holló Lajos* a lap egyik fontos eredményének tartja, hogy a kezdeti vajúdasok után a lapot sikerült állandósítani. Bejelenti az olvasóknak, hogy a lap hasábjain keresztül a jövőben is találkozni fog olvasóival.¹⁸

A FÉLEGYHÁZI HÍRLAP helyzetének megszilárdulását mutatja, hogy a lapnak van mondanivalója az 1885. évi vidéki hírlapírók kongresszusára készülődve. [. .] „Legyen ez a mozgalom főcélja: a szellem szabadságának megvédése, a magyar nemzeti érzelem terjesztése s a közművelődésnek a magyar elemben való fokozása; alapelve pedig az ily irányban működő sajtó tisztességének s anyagi és szellemi érdekeinek megoldása[. .]” — írja a vezércikkben.¹⁹ Más írásban később anyagi és erkölcsi megközelítésben visszatér a vidéki hírlapírás problémáira. Megállapítja, hogy a vidéki hírlap anyagi hasznot nem hoz,[. .] „tisztos kamatot eddig nem húzott[. .]” a kiadó társaság. Mi tart fenn egy lapot? — teszi fel a kérdést. Válasza: bizonyos fokú munkakedv és bizonyos mérvű áldozatkészség. E kettő nélkül tisztességes lap sehol sem létezik. A vidéki hírlapírás ingyenes tisztség anyagi áldozatokkal és nagy teherrel. A probléma lényegére mutató megállapítása:[. .] „A vidéki hírlapírás ennél fogva most még merő dilettantizmus s marad mindaddig az, míg egy város közéleté oda nem fejlődik, hogy tisztán azon élethivatásnak élő és arra képességgel bíró egyénnek, kizárólag e foglalkozás tisztos anyagi existenciát biztosít[. .]”²⁰

Kiskunfélegyházán és más vidéki városokban most és később is, messze voltak az újságszerkesztésnek attól az elemi követelményétől, hogy legalább a lapszerkesztő legyen hivatásos újságíró! Meg kellett elégedni azokkal a jeles közéleti emberekkel, tanárokkal, jogászokkal és másokkal, akik vállalkoztak

17 FH IV. évf. 27. sz. 1885. július 5. „A t. közönséghez” (vezércikk)

18 FH IV. évf. 52. sz. 1885. december 27. „A Félegyházi Hírlap t. olvasóihoz” (vezércikk)

19 FH IV. évf. 35. sz. 1885. augusztus 30. „A sajtó mozgalma” (vezércikk)

20 FH IV. évf. 44. sz. 1885. november 1. „Vidéki hírlapírás” (belső cikk)

a több tövist, mint borostyánt termő pályára. A FÉLEGYHÁZI HÍRLAPnál dr. Holló Lajos szerkesztő utódjai is jó érzékkel és biztos kézzel választották ki újságíró munkatársaikat: Gyulai János, Szerelemhegyi Károly, Incze Béla, Dobák Ferenc jeles közéleti embereket; Szerelemhegyi Tivadar, Csepregy Endre, Szücs Gyula, Szalay Gyula, Dobák István, Szendrey Imre pedagógusokat; Móczár Elemér közgazdászt; Molnár László színész-kritikust; dr. Szivák Iván irodalomtörténészt és esztétát; Móczár József irodalomtörténészt és másokat. Ihász Aladár, Incze Béla és Fehér Antal személyében képzett és gyakorlott újságírókat is sikerült a lapnak megnyernie. Ez kétségtelenül jelentős volt a színvonal emelése szempontjából. A szerkesztők törekedtek arra is, hogy a Kiskunfélegyházáról eiszármazott újságírókat, jó tollú, tekintélyes embereket külső munkatársként foglalkoztassák. Fiatal tehetségek felkarolásával is gondoskodtak a lapírói utánpótlásról. A FÉLEGYHÁZI HÍRLAPnál kezdtek és lettek a hírlap hűséges szakmai támogatóivá: Honthy István, Móczár Elemér, Móra István, Incze Béla, Móra Ferenc és mások. 1895-ben Móra István Budapestre költözött és újságírói tollát dr. Holló Lajos MAGYARORSZÁG című hírlapjának szolgálatába állította. Helyét a Félegyházi Hírlapnál öccse, Móra Ferenc foglalta el.

Móra Ferenc költőként indult. Első verse „Mi édes volt” 1895. július 14-én jelent meg a Félegyházi Hírlapban. A zsengett a századfordulóig még 51 költeménye követte a szülőváros hírlapjában.

Verses próbálkozásainak sikere elvitte őt a publicisztika felé. A Félegyházi Hírlapban megjelent vezércikkeivel [HIMNUSZ (1896); ARATÁSKOR (1897); PETŐFI SÁNDOR (1899) stb] korán megmutatta a később Szegeden kibontakozó újságírói értékeit. Más vezércikkeit is [ÜNNEPI BESZÉD (1902); AVATÁSKOR (1902); ÜLTESSÜNK KOSSUTH-FÁKAT (1902); A NEMZETI EMLÉKEZÉSEK ESZTENDEJE (1903) stb] a politikai mondanivaló árnyalt kifejezése jellemzi. A vezércikkek formai és tartalmi szempontból gondosan szerkesztettek voltak. Szívesen alkalmazta Móra a különféle irodalmi eszközöket mondanivalójának hangsúlyozására és nyomatékolására. Móra Ferenc kiemelkedő publicisztikai tevékenységének színvonalas előiskolája volt a Félegyházi Hírlap.

Az FH szerzői gárdájának összetétele a századforduló után gazdász, közgazdász, jogász szakemberekkel gazdagodott. Ez a lap színvonalának előnyére szolgált.

A lap példányszámára vonatkozóan nincsenek adataink. A lapszerkesztési gondok és az anyagi nehézségek közepette a szerkesztők — valószínűleg belső megfontolásból — mélyen hallgattak olvasótáboruk adatairól. Ebből az időszakból a városba érkező országos lapokról is hiányosak ismereteink. Sajtótudósításból tudjuk, hogy postai terjesztés útján 1885-ben 76 féle hírlap

654 példányban járt városunkba. 1893-ban 13 féle politikai lap 299 példányban érkezett félegyházi előfizetőknek. Legnagyobb példányszámban a PESTI HÍRLAPot járaták: 1885-ben 44, 1893-ban 86 példányban.²¹ Következtetni lehet, hogy az FH előfizetőinek száma 1885-ben 150, 1893-ban 450 körül lehetett. Mindenesetre a helyi lapfenntartás anyagi oldalainak vizsgálatakor, a célok meghatározásakor az olvasók (előfizetők) számának emelése mindig fontos minőségi összetevő volt. Még akkor is, amikor már a lapfenntartás biztos anyagi alapjait a hirdetésekől és az esetleges állami vagy más támogatósból származó bevételek jelentették.

1888-ban az FH kiadása körül váratlanul új helyzet alakult ki azzal, hogy eddigi kiadója, a Petőfi Könyvnyomda Rt. május 15-én feloszlott. A szerkesztő vezércikkben jelentette olvasóinak: [. .] „Lapunknak nincs többé Maecenása — a lelkes társaságnak elfogyott a pénze! Szélnek ereszt minket. Hogy fennállhassunk, immár a közönségtől függ! [. .]”²² A megoldást abban látta a szerkesztő, ha az előfizetők számát meg tudnák kétszerezni. Így előteremthetnék az évi 1200 forint lapkiadási költségeket. Az előfizetési díj ismeretében kimondhatjuk, hogy a bőkezű pártfogó kiesése folytán a lap anyagi alapjaihoz 150-ről 300-ra kellett volna az előfizetők számát növelni. Végül is átmenetileg megoldódott a kérdés azzal, hogy *Ranezay József* nemcsak a nyomdát, hanem a hírlapot is átvette. A lapkiadás anyagi problémája azonban az FH-nál és a több helyi lapoknál fennállásuk idején mindvégig megmaradt. A szerkesztők között *Incze Béla* azon kevesek közé tartozott, aki a lap anyagi gondjai és a lapszerkesztés minősége és az olvasottság mértéke között szoros összefüggéseket látott s ezt kertelés nélkül le is írta.²³ *Szerelemhegyi Károly* szerkesztő az anyagi pártolás, az előfizetők számának hiányát nem a műveltség vagy az anyagi jólét fogyatékoságaiban, hanem a lakossági közönyben és a zsugoriságig túlhajtott takarékoságban látta.²⁴

A kiskunfélegyházi 48-asok politikai tekintélyének és tömegbefolyásának csökkentése és az országgyűlési képviselőválasztások kormánypárti esélyeinek növekedése céljából hozták létre 1887. január 1-től a „FÉLEGYHÁZA ÉS VIDÉKE” (3) című politikai, közgazdasági és társadalmi hetilapot. 4 hasábra tördeelve, 2 r formátumban, 4 oldalon jelent meg vasárnaponként. Rovatrendszere (Tárca; Politikai szemle; Újdonságok; Különfélék; Közgazdaság; Hirdetések) szűkebb és egyszerűbb volt, mint az FH-é. A Szabadelvű Párt új helyi orgánuma a módosabb parasztokra és az értelmiségre alapozta lehetőségeit. A lap felelős szerkesztője a helyi születésű, tekintélyes ügyvéd,

21 BÁNKINÉ: Kiskunfélegyháza közművelődése 226. oldal.

22 FH VI. évf. 38. sz. 1888. szeptember 16. „Lapunk érdekében” (vezércikk)

23 FH X. évf. 27. sz. 1892. július 3. „A t. közönséghez” (vezércikk)

24 FH IX. évf. 1. sz. 1891. január 4. „T. olvasóinkhoz” (vezércikk)

dr. Fazekas Kálmán lett. A lapot *Bába Sándor* szegedi nyomdájában nyomták. A lap célkitűzéseiben a közállapotok javítását, a gazdasági-, társadalmi-, kulturális és szociális közjó előmozdítását kívánta szolgálni. Ki nem mondott főfeladat volt a választási harc politikai támogatása, a kormánypárti jelölt győzelemre segítése az 1887. évi országgyűlési képviselőválasztáson. A helyi lapok közötti szokásos ellentét közte és az FH között főleg a választást előkészítő csatározásokban zajlott. A kormánypárti helyi lap a választási politikai kampányban alulmaradt. *Holló Lajos* új országgyűlési képviselő és az FH növekvő tekintélyével, az erősödő Kossuth-kultusszal²⁵ nem tudott lépést tartani. 3 évi működés után megszűnt.

Fehér Antal az FH szerkesztője szerkesztői búcsúzójában erre az időszakra így emlékezik vissza 1890-ben: [. .] „Szerkesztőségem nehéz pártküdelmek idejére esik. A lefolyt erős küdelmek és éles viszályok talán a lapban is visszatükröződtek, ami a lapnak némileg pártszínezetet kölcsönzött [. .]”²⁶ Tehát mégsem volt „pártoktól független” lap!

Az FH politikai labilitása, eredeti politikai álláspontjának fokozatos feladása a múlt évek során, a dualizmus megszilárdulásával mind szembevetővé válik. Az eleven Kossuth-kultusz keretében 1892-ben a nemzeti hős születésének 90-ik évfordulójára 8 pontban foglalta össze a jubileumi készülődés tennivalóit.²⁷ Kicsit később lírai hangvételű vezércikkben köszönti a nagy öreget: „*Kossuth: EZ A NEMZET; Kossuth: a JÖVŐ!*”²⁸ De teljesen megfélekedezik arról a szerkesztő, hogy néhány hónappal előbb 1848-cal szemben 1867 25-ik évfordulójáról úgy emlékezett, hogy az [. .] „egy boldog, egy nagy korszaknak alapköve, [. .] amelyen szilárdan emelheti fel jövőjének épületét *Árpád* ezer éves nemzete [. .]”²⁹

Hasonló politikai ellentmondással — más helyi lapokra is jellemzően — még sokszor találkozunk évek múltán is az FH hasábjain.

6 év után újabb vetélytársa született az FH-nak. 1895. június 23-án Kiskunfélegyháza új, vasárnaponként reggel megjelenő hetilapja, a „FÉL-EGYHÁZI HIRADÓ” köszöntötte olvasóit. A közművelődési, társadalmi és szépirodalmi hetilap 3 hasábra tördelve, 8 oldalon, 2 r méretben jelent meg a helyi *Feuer* nyomda anyagi támogatásával. A lapot természetesen a *Feuer*

25 FEKETE János: Kiskunfélegyháza — 101. oldalon — Kiskunfélegyháza város képviselő-testülete az országban elsők között 1886. augusztus 8-án díszpolgárává választotta *Kossuth Lajost* és legszebb utcáját 1887. május 1-től róla nevezte el.

26 FH VIII. évf. 1. 1890. január 5. „A t. közönséghez” (vezércikk)

27 FH X. évf. 28. sz. 1892. július 10. „Kossuth Lajos születésének 90-ik évfordulója” (vezércikk)

28 FH X. évf. 38. sz. 1892. szeptember 18. „A 90 éves aggastyán”

29 FH X. évf. 24. sz. 1892. június 12. „ünnep után” (vezércikk)

nyomda készítette, később 1901. december 22-től az új laptulajdonos, *Veszősi József* nyomdája.

Rovatai (Tárca; Tanügy; Irodalom és művészet; Hírek, Vidéki Hírek; Szerkesztői üzenetek; Hirdetések) közül a tárca és a hírrovat volt a legnagyobb terjedelmű. A többi rovat változóan mindig az igényekhez alkalmazkodott. A laptördelésben a lehetőséghez képest tartották a rovatok állandó helyét. A lap alapítója *Szalay Gyula* volt.

A lap iránya és törekvése a politikamentesség hangoztatása mellett mérsékelt ellenzéki volt. Az új lap főként várospolitikai, művelődési és tudományos, továbbá művészeti kérdésekkel foglalkozott. Gazdag híryanagában meglepően kevés azonban a külpolitikai vonatkozású. A cikkei általában adatközlő, beszámoló jellegűek. Egy-egy témakör részletesebb, elemző feltárására nem igen vállalkoztak. A lap Kiskunfélegyháza mellett egész Dél-Pest megye eseményeivel foglalkozott. Híryanaga tehát bővebb és szélesebb körű volt, mint az FH-é.

Az ellenérdekű FH 1895. június 30-án rövid hírben közölte olvasóival, hogy *Szalay Gyula* szerkesztésében új hetilap jelent meg a városban.³⁰

Az FH ugyanebben a számában a vidéki sajtó helyzetét és szerepének, jelentőségének megítélését elemzi: [. .] „A vidéki sajtónak nagyon elnyomott, nagyon lenézett hivatása van főleg a hatalmas központi [üzleti F. J.] sajtó szemében [. .] Ha a derék urak véleménye általában elterjedést nyerne, akkor szűkebb, helyi érdekeket szolgáló lapok egyszerre megszűnnének [. .]” A vidéki sajtó hazafias célzatú fejlesztésének szükségességét hangsúlyozva kijelenti: [. .] „Más országokban a provincionális sajtó politikai és társadalmi véleményei éppúgy irányadók, mint a központi sajtóé [. .]” Eredményként szögezi le — a hátrányok ellenére is — a vidéki sajtó fejlődését és azt a ténytet, hogy a vidéki sajtó nem szalad az „ízlést rontó”, „korrupcionális” reklámok után.³¹

Szalay Gyula szekesztősegi vezércikkben a lap megjelenése után két héttel megeledeéssel nyugtázza, hogy lapja számára sikerült gyakorlott hírlapírókat (*Szente József*, *Molnár József*, *Szűcs Gyula*) megnyerni. Örömmel nyugtázza: [. .] „Lapunk a kezdet nehézségein már túl van. Nem riadtunk vissza semmi költségtől és fáradságtól, midőn városunk kulturális törekvései és haladása érdekében lapunk alakítására gondoltunk [. .]” Az előfizetőknek ígerte a „FÉLEGYHÁZI KATHOLIKUS NAPTÁR”-t és a „FÉLEGYHÁ-

30 SZALAY Gyula (1865—1937) gimnáziumi tanár, múzeológus. 1893-tól nyugdíjazásáig a kiskunfélegyházi gimnázium tanára. A gimnázium régiséggyűjteményéből 1902-ben létrehozta és 1935-ig vezette a helyi Kiskun Múzeumot. Kiskunfélegyháza városnak igen jelentős közéleti személyisége volt közművelődési és sport területen is.

31 FH XIII. évf. 26. sz. 1895. június 23. „A vidéki sajtó”

ZI KOSSUTH NAPTÁR"-t ajándékol.³² Ez az üzleti áldozatvállalás valamelyest a lap olvasótáborának ideológiai és politikai irányulására is jellemző volt.

A két helyi lap viszonya látszólag békés volt, nem folyt közöttük éles személyeskedés. Az üzleti okokból kezdettől fogva fennálló feszültség azonban kihatott a lapvezetésre. *Szalay Gyula* önkritikusan állapítja meg: [. . .] „A törekvés és harc hevében erősebb lett a toll, s midőn az általa felzaklatott kedélyeket [. . .] nem voltam képes nyugodt megoldáshoz vezetni, átadom szerkesztői tisztemet az ily dolgokban jártasabbaknak [. . .]”³³ A lap kiadótulajdonosainak szinte évenkénti változása jelzi a lap bizonytalan anyagi helyzetét, amelynek romlása 1901-ben természetesen vezet a vagyonszünetű *Feuer Illés* csődtömegének eladásához.³⁴ Az új laptulajdonos ki lehetett más, mint *Vesszősi József* nyomdatulajdonos, az ellenérdekű lap, az FH laptulajdonosa, aki bejelentette az olvasóknak, hogy a FÉLEGYHÁZI HIRADÓ-t megvásárolta és eddigi terjedelmében továbbra is fenntartja s a [. . .] „nagy társadalmi kérdések mellett a lap hű tükre óhajt lenni a város heti krónikájának [. . .]”³⁵

A lap illetén való további fenntartása az olvasók megtartása érdekében történt. Eleve látszott azonban, hogy a kiadó a két lap megjelentetésének anyagi terheit nem sokáig tudja elviselni. A kiadó első intézkedése volt, hogy az 1898. január 1-től hetente kétszer megjelenő FH-t 1902 januárjától csupán vasárnapi megjelenésre korlátozta. Nem sokkal később a változó körülmények és az újabb helyi hírlap a FÉLEGYHÁZI KÖZLÖNY versenyhatására — *Vesszős József* 1903. június közepén lapösszevonásra kényszerült heti egy alkalommal megjelentetéssel. Az egyesített hírlap szerkesztői tisztét *Vesszősi József* megtartotta magának; *Dobák Ferenc* az FH eddigi szerkesztője főmunkatársként maradt mellette. A leköszönő szerkesztő a változást előnyösnek ítélte. [?] Úgy vélte, hogy az összevont hírlap „erősödött, izmosodott”. Pedig valójában arról volt szó, hogy a laputód a népszerűség leszálló ágában lévő FH terhes örökségét vette át mind anyagiakban, mindpedig a lapkiadás szakmai kérdéseiben.

Az összevont laputód FÉLEGYHÁZI HÍRLAP egyesült FÉLEGYHÁZI HIRADÓ néven — folytatólagos évfolyam- és lapszámozással — 1903. június 21-én jelent meg. A névváltozást *Vesszősi József* így indokolta: [. . .] „tisztelőben akartam tartani a FÉLEGYHÁZI HÍRLAP régi tradícióit [. . .]

32 *Félegyházi Híradó* I. évf. 3. sz. 1895. július 7. „Előfizetési felhívás”

33 *Félegyházi Híradó* II. évf. 9. sz. 1896. március 1. „A negyérdemű olvasóközönséghez”

34 *Félegyházi Híradó* VII. évf. 50. sz. 1901. december 15. Csődtömeg eladási hirdetmény

35 FH XXI. évf. 48. sz. 1903. június 14. „Lapunk olvasóihoz” (vezércikk)

A két lap múltja és olvasói irányában érzett tiszteletem indított arra, hogy az egyesülés után az új lap megtartsa a két lap egyesített címét [. .]”³⁶

A lap 3 hasámba tördelve, 8 oldalon vasárnaponként jelent meg. Rovatrendszere az FH volt rovatait vette át.

A félegyházi helyi sajtó századeleji gyökeres változásának időszakában, 1902. január 5-én jelent meg a FÉLEGYHÁZI KÖZLÖNY, amelyet Kiskunfélegyháza másik nyomdájának tulajdonosa, *Politzer Vilmos* indított el. Bő egy év után azonban a *Feuer* család lett a laptulajdonos. A közművelődési, közgazdasági, társadalmi és szépirodalmi hetilap vasárnaponként jelent meg 8 oldalon. Rovatrendszere jól alkalmazkodott a helyi igényekhez. Külön erőssége volt a hírrovat és az irodalmi rovat. Később ezekhez színvonalban felzárkóztak a közművelődési, a gazdasági és a közgazdasági témákkal foglalkozó rovatok is. Ez a lap is kezdetben „politika mentességet” hangsúlyozva törekedett arra, hogy hírszolgálatában, a város közhasznú ügyeinek előmozdításában felvegye a versenyt az FH e FH-val s túl is szárnyalja azt. A forradalmak időszakában a helyi hírlapok közvéleményformáló szerepében az FH e FH volt az erősebb, befolyásosabb. Jelentősen változott ez a helyzet azonban akkor, amikor a város két hírlapja nyíltan pártérdekek szolgálatába állt.

1905—1909 közötti kormányzati koalíció időszaka a helyi sajtó politikai átrendezésének ideje is. A dualizmus végső szakaszában (1909—1918) kormányzati hegemoniára törekvő átalakult és újonnan alakuló pártok keresték és meg is találták a lehetőséget politikai programjukat kifejező és támogató helyi sajtó felhasználására. Az erőteljesebb politikai küzdelem kezdetét jelenti, hogy a 48-as függetlenségi politikai vezetés alatt álló Kiskunfélegyházán 1905 elején megalakul a koalíción kívül maradó Szabadelvű Párt helyi szervezete,³⁷ amelynek utódja lesz majd a Nemzeti Munkapárt 1910-től.

A F. KÖZL. erre a politikai vonalra orientálódik, itt keresi a helyét. 1909-ben szerkesztői vezércikkben így rögzíti a helyi politikai állapotokat: [. .] „Városunkban évek óta a legádázabb pártharcok folynak. A hatalmon lévő párt [a helyi ellenzéki pártra céloz! F. J.] minden eszközzel és mindig arra törekszik, hogy elszedje a fegyvereket és az érvényesülésnek eszközeit a kisebbségben lévő párt elől [. .]” A F. KÖZL. a hatalmon lévő párt által üldözött eszmék, agyonhallgatott dolgok szolgálatába áll. Célja a közügyek intézésébe beleszólni, a közügyeket szolgálni.³⁸

36 FH e FH XXI.—IX. évf. 1903. június 21. „A n. é. olvasóközönséghez” (vezércikk). A város lakosságának használatában a lap neve továbbra is Félegyházi Hírlap maradt.

37 FH e FH XXIII. — XI. évf. 1. sz. 1905. január 15. „Zászló-bontás” vezércikk a Szabadelvű Párt helyi szervezetének megalakulásáról (1905. január 8.).

38 F. KÖZL. VIII. évf. 5. sz. 1909. január 31. „Tisztelt olvasóim!” (vezércikk)

A F. KÖZL. 1913-tól a Nemzeti Munkapárt politikája mellett egyre jobban elkötelezte magát olyannyira, hogy 1915. július 4-től a Nemzeti Munkapárt Kiskunfélegyházi Szervezetének hivatalos lapja lett.

A századforduló utáni évek félegyházi sajtója sokat cikkezett a pártviták mellett a gazdasági nehézségekről, a mezőgazdaság, ipar, kereskedelem terén bekövetkezett visszaesésről, az általános pangást betetező adóterhek szinte elviselhetetlen növekedéséről [. .] „Keserves idők járnak, de nagyon! Egymásután kopogtatnak az ajtókon az adóvégrehajtók [. .] Így megyünk a tönk felé. Hová? Meddig? — írja az FH e FH.

A háborús politika előtérbe került, a háborús készülődés nyomán erősödő nehézségek miatt egyre gyakrabban jelennek meg cikkek az FH eFH-ban, amelyekben a mezőgazdaság és a kisipar válságos helyzetén siránkoznak. Társadalompolitikai kérdésekben az óvatos hangvétel jellemzi a helyi sajtót.³⁹

AZ IDŐSZAK EGYÉB SAJTÓJA IDŐRENDI RÖVID FELSOROLÁSBAN

KERESKEDŐ IFJAK LAPJA I—III. 1884—1886. Havonta 8 r nagyságban megjelenő, szűk körnek szóló réteglap.

FÉLEGYHÁZI ÚJSÁG (1) A 2 r nagyságú társadalmi hetilap 1893. január 1. — február 12. között mindössze 17 számban jelent meg. A helyi és vidéki érdekű hetilap meddő kísérlet maradt.

ELŐRE a Kiskunfélegyházi Városi Katolikus Főgimnázium ifjúságának 1898—99-ben hetenként, majd havonként 8 r nagyságban megjelenő ifjúsági közlönye, réteglapja.

FÉLEGYHÁZI FRISS ÚJSÁG 2 r nagyságú hetilap. Megjelent 1902. március 31-től 1902 július 13-ig. Laputódja 1902. július 20-tól a FÉLEGYHÁZI ÚJSÁG (2) I—IV. évf. 1902—1905. M.: 2 r 4 oldal. Utóbb: ALFÖLD V—VI. évf. 1906—1907.

SZÍNHÁZI KÜRT művészeti folyóirat I. évf. Megjelent az első színházi idényben 1903. november 21 — december 16. között 1—8. szám. M.: 8 r.

FÉLEGYHÁZI SZÍNPAD I. évf. A színiévad tartamára hetenként kétszer megjelenő színházi újság. M.: 8 r.

FÉLEGYHÁZI ÚJSÁG (3) igen rövid életű hetilap. Megjelent 1910. november 1 — december 17. között. M.: 2 r.

FÉLEGYHÁZI MAGYAR ÚJSÁG függetlenségi és 48-as politikai elve-

³⁹ FH e FH XXXI.— XIX. évf. 46. sz. 1913. november 16. „Támadás a sajtószabadság ellen” A vezércikk éle a helyi Munkapártnak szól.

ket valló lap hetenként kétszer jelent meg 1912. január 21-től összesen 36 számban. M.: 2 r.

FÉLEGYHÁZI LAPOK Kiskunfélegyháza város és járásának társadalmi, közgazdasági és közművelődési érdekeit kifejező hetilapja. Megjelent 1913—1914-ben (I—II. évf.) hetenként pénteken. Két évi szünetelés után 1918-ig folytatódott. (III—IV. évf.)

A HÁBORÚS ÉVEK ÉS A FORRADALMAK FÉLEGYHÁZI SAJTÓJA

A háborúra készülődő magyar imperializmusnak a sajtó kézben tartása érdekében új sajtótörvényt (1914. évi XIV. törvénycikk) kellett hoznia. A sajtószabadságot erősen korlátozó törvényt a Nemzeti Munkapártból álló, ún. csonka parlament lázas sietséggel alkotta meg. A helyi sajtó (FH e FH) vezércikkben írta meg felismerését, hogy a sajtó kezére ráverték a súlyos bilincseket. Harcosan kijelenti azonban: [. . .] „hordozzuk addig, míg nem út a szabadulás órája! [. . .]”⁴⁰

A szarajevói merénylet utáni heves politikai hullámmást érzékelve jól látja: [. . .] „Bizonyos, hogy valami nagy dolog készül [. . .]” A várható fejlemények elemzéséből azonban kimaradt a háború lehetősége.⁴¹

Három hét múlva, augusztus 2-án mind a két helyi lap vezércikkben közölte az uralkodó „NÉPEIMHEZ” című háborús kiáltványát. Az FH e FH kommentálta is a sorsdöntő elhatározást. Lelkendező ömlengésben csak a győzelmek hosszú sorának lehetősége, „a dicsőség ragyogó fénye” vetődött fel. A másik belső cikkben leírta a félegyházi nép bódult háborús lelkesedését.⁴²

A monarchia rövid háborúra készült, melyet a FH e FH a „Szerbiával való leszámolás nemzeti magánügyének” tekintett.⁴³ A háború kezdeti sikerei nyomán 2 hét múlva már nagyon is elvetette a sulykot: [. . .] „dicső szövetségesünkkel a kultúra nevében majd egy kicsit kiigazítjuk [!?] Európa földabroszát [. . .]”⁴⁴ — írja a helyi lap.

A háborús körülmények a sajtóra egyre nehezedő terhet rónak. A harctéri

40 FH e FH XXXII.—XX. évf. 14. sz. 1914. április 15. „Bilincs” (vezércikk)

41 FH e FH XXXII.—XX. évf. 28. sz. 1914. július 12. „Nagy tanácskozások” (vezércikk)

42 F. KÖZL. XIII. évf. 31. sz. 1914. augusztus 2. „Népeimhez” FH e FH XXXII.—XX. évf. 31. sz. „A király népeihez” (vezércikk). Belső cikk: „Megkezdődött a háború”

43 FH e FH XXXII.—XX. évf. 32. sz. 1914. augusztus 9. „Magyar háború” (vezércikk)

44 FH e FH XXXII.—XX. évf. 35. sz. 1914. augusztus 30. „Győzelmes fegyverek” (vezércikk)

cselekmények, a hátországi új helyzet és a különleges szervezeti kérdések új rovatok (Adományok; Harctéri hírek; Legújabb harctéri hírek) nyitására készítetik a helyi lapszerkesztőket. A F. KÖZL. szalagcímben közli 1914. szeptember 6-án, hogy a miniszterelnökség sajtóosztályától érkezett haditudósításokat a Hírek rovatban fogja közhírré tenni.⁴⁵

1914 negyedik negyedében a nagyarányú lakossági gyűjtés, az adományok hírlapi nyugtázása, a lakossági ellátás kérdései töltik meg a helyi lapok hasábjait. A harctéri tudósítások kezdetben harsogó kihívással lelkesek, magabiztosak. A harctéri helyzet változásával azonban fokozatosan elcsendesednek, majd külön indokolás nélkül el is maradnak! Helyüket a hadikórház hírei, a sebesültek, a hadifoglyok, rokkantak kérdéseivel foglalkozó írások veszik át. Az FH e FH hírfeje már szeptember végén arról árulkodik, hogy a fronton veszteségek vannak. A közölt vers záró versszakában ezt olvashatjuk:

*„Ne sírj anyám, ha nem jövök,
Ne hullajtsd a könnyedet
Közös sírban a szerb földön
Nyugszik a te gyermeked.”⁴⁶*

1914. november közepén az újabb általános lakossági teher, a *hadikölcsön* bevezetését vezércikkben próbálja indokolni, elfogadhatóvá tenni az FH e FH szerkesztője [. . .] „Jövendő létünk, nemzeti életünknek szebb hajnala forog itt kockán [. . .] — írja. *Prémet a katonáknak!* című felszólítást olvashatjuk a hírovtatban kiemelt keretben.⁴⁷

Az itthon maradtok helyzete a kivételes intézkedések, a fogyasztási korlátozások (jegyrendszer) bevezetése, a növekvő spekuláció és uzsora miatt napról-napra rosszabb lett. 1915 elején még arról írt az FH e FH a liszt- és kenyérellátással kapcsolatban, hogy [. . .] „nem kell megijednünk, hogy eme fontos élelmiszer cikkben hiány fog beállani [. . .]”⁴⁸ Szeptember végén már mindenki tele van panasszal, hogy nagy a drágaság, drága a kenyér is! A nehéz helyzetet jól jellemzi az FH e Fh cikkírója: [. . .] „Csudálatos, hogy e tejjel — mézzel folyó Kánaánban ma a legnagyobb tökéletességre tudják vinni a koplálás művészetét. Ma már a családok is ott tartanak, hogy nem

45 F. KÖZL. XIII. évf. 36. sz. 1914. szeptember 6.

46 FH e FH XXXII.—XX. évf. 40. sz. 1914. szeptember 27. Hírek „Búcsú”

47 FH e FH XXXII.—XX. évf. 47. sz. 1914. november 15. „Hadikölcsön” (vezércikk)

48 FH e FH XXXIII.—XXI. évf. 6. sz. 1915. február 7. „Liszt és kenyér”

a hústalan napok számát növelik meg, hanem a hét napjai közé a koplaló napokat ékelik be! [. . .]”⁴⁹

A helyi sajtó általában viszonylagos őszinteséggel és nyíltsággal írt az egyre nehezedő megélhetés gondjairól, bajairól. A ténymegállapító okfejtegetéstől azonban nem jutott el a bírálathoz. Jellemző, hogy az 1915. évi katonai törvénymódosításkor — amikor a hadkötelezettséget 18-tól 43 évig kiterjesztették — a hatalmi lépéskényszert nem átallja *Kossuth* katonáinak hadbahívó mondatával kezdődő vezércikkben megvédeni. A F. KÖZL. mint egy jelképet csinál abból, hogy most már apa és fia együtt mehetnek a háborúba.⁵⁰

„Csak mennek, egyre mennek” — a katonák — írja hírfejlében az FH e FH cikkírója, *Honthy István*. De bevonultak a félegyházi harangok is 1916 közepén, hogy ágyúkká, öldöklő fegyverekké alakuljanak át [. . .] „Szegény harangok, szegény jó magyar népem! Mit fogsz csinálni harangjaid nélkül? [. . .]” És kimondja az FH e FH cikkírója: a harangok jöjjenek vissza!⁵¹

Bevonultak a nyomda betűi is. Borzongató kívánsága az újságcikk írójának: [. . .] „Minden betűnk oltson ki egy ellenséges életet [. . .]”⁵² Az élet, az érték háborúba mentek. Itthon maradtak az asszonyok, akikre a hátszág és a frontellátás terhei egyre kíméletlenebbül nehezedtek. Közben a falevelek sárgultak [. . .] — Negyedik éve már, hogy elhangzott a büszke császári szó: [. . .] „Mire a falevél lehull — fiaim — újra otthon lesztek! [. . .] Ki, ki boldogan várja azt a percet, hogy beteljesedik a hatalmas császár büszke szava: újra otthon lesztek!” [. . .] fejezte ki a cikkíró a félegyházi békeóhaját.⁵³

Személyeskedésig menő kritikai hangvétel jellemzi ebben az időszakban a helyi lapok egymáshoz való viszonyát különösen a választást előkészítő csatározásokban. Ellenfelet gyalázó „nyílt levelek”, az „igazság” érdekében írt válaszcikkek foglalják el időnként a háborús hírek, cikkek helyét. Az előzetes vitacikkeket újból követi azonban a választásban győztes párttal szemben más és más módon megnyilvánuló szembenállás. Kiskunfélegyházán 1918-ban a függetlenségiekkel szemben a községi vezetésben a munka-

49 FH e FH XXXIII. — XXI. évf. 39. sz. 1915. szeptember 26. „Nehéz napok” (vezércikk)

50 F. KÖZL. XIV. évf. 18. sz. 1915. május 2. „Mindnyájunknak el kell menni . . .” (vezércikk)

51 FH e FH XXXIV.—XXII. évf. 30. sz. 1916. július 23. „A harangok bevonulása” (vezércikk)

52 FH e FH XXXV.—XXIII. évf. 35. sz. 1917. szeptember 2. „Harcba vonult betűink” (vezércikk)

53 FH e FH XXXV.—XXIII. évf. 40. sz. 1917. október 7. „Falevelek”

pártiak kerültek hatalomra. A helyi Munkapárt elnöke könnyen mondhatta a pártok belkapcsolatára: „Legyen béke!”⁵⁴

A két párt félegyházi csatározásának vége felé derült ki, amit eddig is már mindenki tudott — de az illetékesek lepleztek —, hogy az F. KÖZL. a félegyházi Munkapárt orgánuma. 1918-ban a választási győzelem után *Feuer Illés* főszerkesztő azzal dicsekedett, hogy a diadalra jutott félegyházi Munkapártnak az F. KÖZL. [. . .] „a legelső pillanattól fogva szószólója volt [. . .]”⁵⁵

Feltűnő, hogy ebben az időszakban a félegyházi hírlapok egyike sem foglalkozott a külpolitikai helyzettel. Sem híreket, sem tudósításokat nem közölt külvonatkozásban. Ezért hiába is keressük a nagy októberi szocialista forradalommal kapcsolatos helyi sajtó megnyilvánulásokat.

A forradalom érlelődésével, a helyi forradalmi eseményekkel is csak a tudósítás szintjén foglalkoztak a félegyházi hírlapok. 1918. február 24-én az éhező és nélkülöző félegyházi tömeg a megye legnagyobb tüntetését robbantotta ki, amelyet csak a katonaság, a rendőrség és a csendőrség közbelépésével tudták szétoszlatni. Az eseménnyel kapcsolatban a helyi sajtó nem vizsgálta kellően az ok-okozati összefüggéseket. Hallgatott arról, hogy a megmozdulásnak 5000 körüli résztvevője volt. Nem szólt arról sem, hogy ellenakcióként Kiskunfélegyházán és környékén statáriumot rendeltek el.

1918. október 27-én Budapesten a „Lánchídi csatá”-ban fivérével, a későbbi forradalmi mártírral, *Fisch Emillel*⁵⁶ együtt részt vett *Fisch Jenő* félegyházi orvostanhalgató is, aki itt szerzett sebébe belehalt. A félegyházi sajtó rövid hírben a halálesetet „véletlen balesetként” közölte. [Nem tudni, hogy a család iránti tapintatból-e vagy politikai megfontolásból. F. J.]

Hasonlóképpen balesetként tüntették fel a kiskunfélegyházi forradalmi események folytán lelőtt polgárőrségi tiszt, *Léderer Lajos* esetét is.

A forradalmi folyamatok kibontakozása során látjuk, hogy a helyi sajtó bátortalan és közvetlen magatartásával nem tudott a nagy idők igazi krónikásává, eszmei-politikai segítőjévé válni. Szemléletesen érzékelhető volt ez akkor, amikor a magyar nép sorsának történelmi fordulóján felvetődött a polgári rendet vagy szocialista rendet nagy kérdése.

A kérdésre adott válasz következetlenségeiben közrejátszott egyrészt a szervezett politikai erők hiánya, másrészt a meglévő pártok ellentmondásos szerepe. A Kommunisták Magyarországi Pártja Kiskunfélegyházán nem alakult meg. A Szociáldemokrata Párt helyi szervezete viszonylag későn,

54 F. KÖZL. XIV. évf. 26. sz. 1918. július 27. „Legyen béke!” (vezércikk)

55 F. KÖZL. XIV. évf. 33. sz. 1918. augusztus 18. „Az olvasóközönséghez” (vezércikk)

56 FEKETE János: Kiskunfélegyháza 48. Fisch Emil utca (74—76. oldal)

1918. november 17-én jött létre.⁵⁷ A meglévő pártok közül legnagyobb tömegbefolyással az ellenzéki Függetlenségi Párt rendelkezett, de vezetőszeréből a Nemzeti Munkapárt hatalmi eszközökkel kiszorította. A munkapártiaknak, a *mungóknak* viszont nem volt tömegük. Az 1918 nyarán bekövetkezett katonai összeomlás, a központi hatalmak veresége erősítette a forradalmi helyzetet. 1918. október 18-án *dr. Horváth Zoltán*⁵⁸ „1848 és 1867” című vezércikkében az FH e FH-ban írja, hogy hazánk nagy pere eldőlt. Ausztria széthullott. A 67-eseknek be kell látniuk, hogy „nem mi függetlenségiek”, hanem ők jártak helytelen úton!⁵⁹ Ha belátják tévedésüket, akkor csatlakozhatnak az önálló Magyarország megszületésén bábáskodóhoz, ez a béketárgyalás előtt álló magyar nép érdeke.

A polgári forradalom győzelmének egyes állomásairól, a félegyházi nép lelkes hangulatáról színes tudósításokban számoltak be a helyi hírlapok október 31. után [. . .] „Mintha 48 támadott volna fel, forrong az emberi szellem [. . .]” — kommentálta a forradalom győzelmét követő eseményeket az FH e FH.⁶⁰ A megalakult helyi Nemzeti Tanács a jövőbeni államforma kérdésében egyhangú igennel a köztársaság mellett szavazott. A nyilatkozatot a helyi sajtó közzétette.⁶¹

A forradalom további menetének kibontakozásáról rendszeresen tájékoztatást adott a helyi sajtó.

A kiskunfélegyházi Szociáldemokrata Párt programjáról — kritika nélkül — ismertetést közölt. Az F. KÖZL. néhány lényegesnek tartott kérdést a programból kiemelt: [. . .] „célunk a rend és a munka, nem pedig a rendzavarás; [. . .] mi nem azonosítjuk magunkat a kommunistákkal, tiszteljük a magántulajdont; [. . .] nincs szükség, hogy a munkásság erőszakhoz folyamodjon, most már törvényes úton, a szociáldemokrata párt zászlója alatt kivívhatja jogos kívánságát [. . .]”⁶²

57 F. KÖZL. XVII. évf. 48. sz. 1918. november 24. „A szociáldemokrata párt megalakulása”

58 Dr. HORVÁTH Zoltán (Újvidék, 1881. — Dachau, 1945. február 26.): ügyvéd, újságíró. Újvidékről 1906-ban került Félegyházára s ügyvédi irodát nyitott. *Dr. Holló Lajos* halála után (1918.) Félegyházán a függetlenségi politika kiemelkedő személyisége lett. 1918-ban a helyi Nemzeti Tanács elnöke. A Horthy-korszakban ellenzéki programmal két ciklusban (1922—1926; 1935—1939) Félegyháza országgyűlési képviselője. Helyi hírlapjában, a Csonkamagyarországban jelentős publicista tevékenységet folytatott. 1945-ben Dachauban mártírhalált szenvedett.

59 FH e FH XXXVI.—XXIV. évf. 42. sz. 1918. október 18. „1848 és 1867” (vezércikk)

60 FH e FH XXXVI.—XXIV. évf. 45. sz. 1918. november 10. „Újjászületés” vezércikkben a szerkesztőség méltatja a történelmi eseményt. „Egy hét eseményei”-ben a polgári demokratikus forradalom eseményeit írja le röviden és bemutatja a helyi Nemzeti Tanácsot.

61 F. KÖZL. XVII. évf. 46. sz. 1918. november 17. Nyilatkozat

62 F. KÖZL. XVII. évf. 52. sz. 1918. december 29. „A Szociáldemokrata Párt nagygyűlése”

A Függetlenségi Párt felhívása a forradalom orosz módon való kiteljesülésétől tartott. Mi hát a polgárság teendője? — teszi fel a kérdést *dr. Horváth Zoltán*. Válasza: [. .] „mindenkit abba a táborba sorakoztatni, amely hazánkat a Communismust és a nemzetköziséget magában rejtő mélységbe való zuhanástól visszatartja és a teljes demokrácia útjára vezeti [. .] Polgárság veszélyben a magyar haza, tömörüljünk! [. .]”⁶³ Az FH e FH szerkesztőségi belső cikkben azt próbálja cáfolni, hogy a bolsevikek forradalmi útja jó. Hangsúlyozza, hogy nem lehet azonnal megteremteni a proletárság kizárólagos uralmát még akkor sem, ha a proletárság fegyveres erővel megdönti a mai vegyes uralmat [. .] „A bolsevikék kisebb-nagyobb zavarokat okozhatnak, de nem akadályozhatják meg a fejlődésnek rendes folyamatát [. .]”⁶⁴

Teljesen világos, hogy a cikk írója a szocialista forradalommal szemben egy korlátozott polgári változást lát megfelelőnek és célravezetőnek.

Az F. KÖZL. 1919 elején „Polgári rendet!” című vezércikkéből kiolvashatjuk azonban, hogy a forradalmi folyamat megállíthatatlanul halad előre. A cikkíró [. .] „boldog öntudattal konstatálta, hogy a legszebb, legnyugodtabb forradalmat Magyarország élte át. Azóta fenyegető módon emelkedett fel a vörös lobogó, a bolsevizmus vörös lobogója! [. .]”⁶⁵ A polgári társadalom igénye mellett kiérződik az írásból a forradalom szocialista irányban való eltolódásának felismerése és az ettől való jéges félelem is.

Az új helyzetet és a sajtónak a megváltozott körülményekhez való alkalmazkodásának szükségességét *Vesszősi József*, az FH e FH szerkesztője felismerte és gyorsan, jól intézkedett. A változást bejelentő vezércikkében többek között ezt írta: [. .] „Az idő rohamosan halad előre. A lefolyt nagy események úgy társadalmilag, mint politikailag nagy átalakulásokat idéztek elő s ebben a nagy átalakulásban egy újabb generációnak kell most a munkából az oroszánrészt kivennie s erre alkalmat is kell nyújtania [. .]”⁶⁶ *Vesszősi József* a lap vezetésében a generációs váltást végre is hajtotta. Helybeli, fiatal, tehetséges értelmiségiekből álló szerkesztő bizottságra (*Mácsay Károly, Szintén György, Bokor Lajos*) bízta a lap szerkesztését. Külön megköszönte *Szalay Gyulának* a szerkesztésben 16 éven át adott önzetlen segítséget.

Az új szerkesztő bizottság beköszöntőjében közli, hogy a lap továbbra is az eddigi politikai irányát, a függetlenségi politikát fogja követni. Mindenek előtt való feladatának tekinti: [. .] „elszántan küzdeni hazánk fenyegetett területi épségéért, az ezeréves magyar állam fennmaradásáért [. .]” A társadalmi változásokra nézve kijelenti: [. .] „A forradalom a népjogok és a

63 FH e FH XXXVI.—XXIV. évf. 52. sz. 1918. december 29. „Toborzó” (vezércikk)

64 FH e FH XXXVI.—XXIV. évf. 52. sz. 1918. december 29. „Bolsevizmus”

65 F. KÖZL. XVIII. évf. 1. sz. 1919. január 5. „Polgári rendet!” (vezércikk)

66 FH — FH XXXVI. — XXIV. évf. 52. sz. 1918. december 29. „Olvasóinkhoz”

demokratikus haladás eszméit írta zászlajára. A magyar népköztársaság ezekkel az eszmékkel összeforrvá született meg [. . .] Mi ezekért az eszmékért küzdeni fogunk [. . .]”⁶⁷ Meg is tették. A szervezkedő keresztény jobboldal próbálkozásait kritikai szemmel vigyázták. A Keresztény Szocialista Párt helybéli megalakulásának politikai kudarcát így kommentálták: [. . .] „Helytelennek tartunk itt most mindennemű új pártalakulást, ami arra szolgál, hogy a függetlenségi és a szociáldemokrata párt közé [!] újabb éket verjen, ami itt az egyetértést zavarja [. . .]”⁶⁸ A demokratikus jogok védelmében is szót emelt. Hangsúlyozta, hogy nem lehet szájkosarat tenni a demokráciára. [. . .] „A szervezett munkásság sohse félt az ellenvéleménytől, azt mindig megismertette követőivel »Itt az írás olvassátok!« volt mindig a jelszava [. . .] Nyugodjon a demokrácia ökle és várjon s csak akkor emelkedjék, csak akkor szoruljon fenyegető ököllé, ha az ellenforradalom réme fenyegeti fiatal szabadságunkat, de akkor sújtson le! [. . .]”⁶⁹

Ezt az álláspontot képviselte az FH e FH a kettős hatalmon át a proletárdiktatúráig, amikor is minden polgári hírlapot megszüntettek.

A 3000 példányban megjelenő F. KÖZL. szerkesztősége nem tudta helyesen értékelni a társadalmi és politikai változásokat, nem tudott a demokratikus fejlődés és kibontakozás szócsöve lenni.

Kiskunfélegyházán ugyanúgy, mint az ország más városainak döntő többségében, a hatalom fegyveres ellenállás nélkül ment át a munkásság kezébe. E forradalmi változással új korszak kezdődött a helyi sajtó történetében is.

A sajtópolitikának helyben is két feladatot kellett megoldania:

- a vészesen csökkenő papírkészlettel való takarékos gazdálkodást, és
- meg kellett teremteni a proletárdiktatúra forradalmi újságjának szervezeti, személyi és mindenekelőtti ideológiai — politikai feltételeit.

Kiskunfélegyházán mindkét feladattal sikeresen bírkóztak meg.

Az utolsó félegyházi lap megszűnése után egy héttel, 1919. március 30-án megjelent Kiskunfélegyháza utcáin a proletárdiktatúra új hírlapja a „FÉLEGYHÁZI PROLETÁR”. A félegyházi Munkás-, Katona- és Földműves Tanács Hivatalos Lapja 3 hasábjára tördelve, 2 r méretben, 4 oldalon jelent meg hetente kétszer. Kezdetben a csütörtöki számot a *Feuer* nyomda, a vasárnapi számot a *Vesszősi* nyomda nyomta. Később a lapkészítést teljesen átvette a *Vesszősi* nyomda.

67 FH — FH XXXVII. — XXV. évf. 1. sz. 1919. január 5. „Beköszöntő” (vezércikk)

68 FH — FH XXXVII. — XXV. évf. 2. sz. 1919. január 12. „A keresztény szocialista párt próbálkozása”

69 FH — FH XXXVII. — XXV. évf. 2. sz. 1919. január 12. „Szólásszabadság és terror” (vezércikk)

1919. június 1-től (30. szám) a lap egyesült a harctéri események miatt Kiskunfélegyházára menekült „TISZÁNTÜLI PROLETÁROK LAPJÁ”-val és kora reggeli órákban megjelenő napilap lett. Július 9-én (61. szám.) a két lap közös kiadása megszűnt és az FP ismét a régi címfejjel jelent meg 1919. augusztus 2-ig (83. szám).

Az FP rovatrendszere (Kiskunfélegyháza; A környék; Szakszervezeti hírek; Apróhirdetések; Mozi hírek; Hivatalos Közlemények; Innen-onnan) megfelelt a helyi igényeknek. A 30. számtól újabb rovatok (Táviratok; Hírek; Pártügyek; Sport; Hirdetmény) tették frissebbé, színesebbé, érdekesebbé a hírlapot.

A lap névválasztása — címfejjében a történelmi jelszóval: »Világ Proletárjai Egyesüljetek!« — teljesen kifejezte a hírlap irányát, politikai elkötelezettségét [. . .] „Olyanok akarunk lenni, mint a kiáltó szó: Testvérek, ti mindnyájan egyenlők vagytok, csak gazemberek fondorlatai választottak el eddig egymástól! [. . .]”⁷⁰ — olvashatjuk a beköszöntő számban.

Az 5000 példányban megjelenő hírlapot a Szociális Sajtóbizottság (*Mártonffy Ernő, Képes Lajos, Neményi Adolf*) szerkesztette. A szerkesztőség lelke — a forradalom ügye iránt elkötelezett középiskolai tanár — *Mártonffy Ernő*⁷¹ volt, aki nemcsak a lapszerkesztésben, hanem a lapírásban is jeleskedett; igaz és bátor publicista volt.

Az FP-ben számról-számra az alakuló új társadalmat segítő, olykor bíráló írások (cikkek, tanulmányok) jelentek meg, amelyek felvetették a társadalmi előrehaladás valamennyi lényeges kérdését. A lap ugyanakkor szenvedélyes és hű krónikása volt a forradalomnak és a helyi forradalmi eseményeknek.

Az FP egyetlen hiteles forrása a helyi tanács hatalom megszületésének, a direktórium megalakulásának.⁷² Páratlan dokumentuma az államhatalom tanácsokra történő felépítésének. Az első tanácsválasztás politikai rendje méltó volt az FP gondos politikai előkészítő munkájához.⁷³ A lap sokat tett az ifjómunkások felemeléséért, képzéséért is. Az ifjómunkásoknak első, hivatalosan is elismert kiskunfélegyházi szervezete 1919. április 15-én alakult meg

70 FP I. évf. 1. sz. 1919. március 30. „A mi lapunk”

71 FEKETE János: Kiskunfélegyháza 109. oldalon. *Mártonffy Ernő* (1886 — 1920): tanár, a Tanácsköztársaság mártírja. 1919-ben került Kiskunfélegyházára. A Szociáldemokrata Párt tagjaként igen aktív szervező tevékenységet fejtett ki a pedagógusok és az ifjómunkások körében. Tagja volt a munkástanácsnak és a 16 tagú Intéző Bizottságnak. Tanügyi megbízott munkakörében sokat tett az új kultúrpolitikai célkitűzések megvalósításáért. Az FP helyi lap szerkesztőjeként forradalmi szenvedéllyel átfűtött írásokkal foglalt állást, irányt mutatott. A Tanácsköztársaság bukása után, 1920. június 1-én a Héjjas különítményesek meggyilkolták. Mártonffy Ernő emlékét Kiskunfélegyházán utcanév őrzi.

72 FP I. évf. 1. sz. 1919. március 30. Az 1919. március 22-iki nagygyűlésről tudósítás

73 FP I. évf. 1919. április 7. és április 24. Tanácsválasztás — A tanácsstagok névsora.

Mártonffy Ernő elnöklete alatt. (További intézkedésben a tanács kötelezte a mestereket, hogy tanoncaikat rendszeresen járassák ipariskolába.)⁷⁴ Az egyház és az iskola szétválasztásának; a kötelező iskolai hitoktatás megszűnésének végrehajtásából is jelentős politikai részt vállalt az FP.⁷⁵

De az FP alkalmas vitafórum is volt elméleti kérdések tisztázására. *Neményi Adolf* szerkesztőségi tag és *Sajber Károly* direktóriumi tag tollából a hírlap hasábjain — május 12-én és május 26-án — az osztályharc helytelen értelmezését boncolgató írások jelentek meg. Mindkét cikkíró azt fejtegette, mintha az osztályharc március 21-én megszűnt volna! Az osztályharc elméletéről szóló vitát *Iványi Sándor*,⁷⁶ a direktorium elnöke zárta le. Július 12-iki cikkében elméleti- és gyakorlati példákon keresztül bizonyította be, hogy az osztályharc nem fejeződött be március 21-el.⁷⁷

Iványi Sándor húsvéti vezércikkében a keresztényvilág ünnepének példázataival figyelmeztette a forradalmi népet: [. .] „Az alleluja ideje még nem érkezett el [. .] Most csak küzdeni, szenvedni lehet. — Ha vérvörös lobogókat lenget majd a szél kelettől nyugatig, ha majd a végtelen óceánokon repül át a hír, hogy az egész világ rabszolga népe felszabadult, akkor fogunk énekelni a viharral — Alleluja — feltámadt a Nép! [. .]”⁷⁸

A felszabadult félegyházi dolgozók 1919. május elsejének felejthetetlen megünneplésével is hitet tettek a szocializmus és a nemzetközi szolidaritás igaz ügye mellett. Az ünnepélyről *Kertész Mihály* filmrendező filmet készített. Az FP. saját tudósítója által adott színes tudósítást a 20 ezer (!) résztvevő hatalmas demonstrációjáról.⁷⁹

Ott volt az FP. a nép ügye mellett a termelés, a földkérdés, a közellátás nehézségeiben is. Nem csak tudósítója volt a tanácshatalom védelmi háborújának, hanem szervezője és lelkesítője is. A hatalom kérdéséről a fenyegetően szorító körülmények között így írt az FP.: [. .] „Ahhoz, hogy a proletariátus a megszerzett hatalmat meg is tartsa, múlhatatlanul szükséges egy nagy és mindenki előtt világos célba egyesíteni a szegénység minden rétegét. Az

74 FP I. évf. 1919. április 17.

75 FP I. évf. 1919. március 30.

76 FEKETE János: Kiskunfélegyháza 87. oldalon — *Iványi Sándor* (1886—1920) : Kiskunfélegyházán született kéményseprő szakmunkás. 1919. február 19-én kormánybiztosi megbízással jött haza Félegyházára és jelentős szerepet játszott a munkástanácsban. A Tanácsköztársaság kikiáltása után a direktorium elnöke, a járás és város kormányzótanácsi biztosa; a Pest megyei Munkás-, és Katona- és Földművestanácsok delegáltja; a Tanácsok Országos Gyűlésének küldötte. A kiváló forradalmár vezetőt Héjjas Iván különítményesei 1920-ban kegyetlenül meggyilkolták.

77 FP 1919. június 12.

78 FP 1919. április 20. „Feltámadunk” (vezércikk)

79 FP I. évf. 11. sz. 1919. május 4. Ugyanabban a lapszámban „Hogyan állunk?” vezércikkben tudósítást olvashatunk a frontheletről minden szépítgetés nélkül.

ipari-, föld- és szellemi munka hármassága a proletariátus előfeltétele [. . .]”⁸⁰ Az ellenforradalom nehezedő nyomása Félégyházán a nincstelenség oldaláról volt a legfeszítőbb. E problémáról többek között ezt írta az FP. vezércikkében *Iványi Sándor*, a direktórium elnöke: [. . .] „A nincstelenség fáj! De fáj az elnyomatás is, fáj százszorosán és inkább tűrjünk, szenvedjünk, minthogy újra rabszolgákká süllyesszenek bennünket. Munkátestvéreim kitartás! türelem! és győzni fogunk! [. . .]”⁸¹

A tanács hatalom bukása után a tobzódó ellenforradalom bűnjellé tette az FP-t. *Szabóné Zsibrita Rozália* minden jogigény nélküli elbocsátásában egyetlen tárgyi bizonyíték volt az FP néhány régebbi száma, amelyet házkutatás alkalmával a rendőrség polcborítóként a szekrényében megtalált.⁸²

Az FP megőrzése a Horthy-rendszer viszonyai között politikai elkötelezettséget és bátorságot követelt. Ezért is külön hálával tartoznak a félégyháziak *Farsang Péter* veteránnak, aki az FP viszonylag teljes évfolyamát megőrizte a nehéz években és a BKM Lt Kiskunfélegyházi Részlege Hírlaptárának átadta.

AZ IDŐSZAK EGYÉB HÍRLAPJAIRÓL RÖVIDEN

A FÉLEGYHÁZI LAPOK 1915—1916. évi szünetelése után 1917—1919 között ismét megjelent (III—V. évf.). A baloldalinak egyáltalán nem nevezhető hetilap a forradalmak időszakában Kiskunfélegyháza város és járásába tartozó községek igényeit igyekezett kiszolgálni.

A TISZÁNTÚLI PROLETÁROK LAPJÁ-t a háborús körülmények sodorták Kiskunfélegyházára. A 2 r méretű politikai lapot 1919. május 15-től adták ki Kiskunfélegyházán. A szerkesztői beköszöntőben többek között ezt olvashatjuk: [. . .] „ma már Kiskunfélegyházán bocsátjuk szárnyra a tiszántúli proletárok ellenségmegszállta földjeinek hármasságát [. . .]”

A lap 1919. június 1-től egyesült az FP-vel.

Az ÚJ DIÁK 8-ad rétegnagyságú ifjúsági lapot a helyi gimnázium hetedik osztályos tanulói adták ki 1919-ben. *Kőrösi Pál* és *Katona György* szerkesztésében. *Mártonffy Ernő* is figyelemmel kísérte a fiatalok lapkísérletét, buzdította és dicsérte a szerkesztőket. A lap utolsó számát 1919. május elsején adták ki.

80 FP I. évf. 61. sz. 1919. július 9. „Életkérdés” (vezércikk)

81 FP I. évf. 78. sz. 1919. július 29. „Ellenforradalmárok” (vezércikk)

82 SZABÓNÉ ZSIBRITA Rozália nyug. tanító (Szabadság tér 4.) személyes közlése 1968-ban. Szabónét a felszabadulás után rehabilitálta népi államunk.

AZ ELLENFORRADALMI KORSZAK FÉLEGYHÁZI SAJTÓJA 1919—1944

A Tanácsköztársaság bukása után megkezdődött *Horthy* ellenforradalmi rendszerének 25 éves uralma. A kiépülő új rendszert vezető három hatalmi csoport szövetségének elvi alapja volt a forradalom ellenesség és a kapitalista rendszer restaurációjára való törekvés. A csoportok ebben egyek voltak, de csakis ebben. Egyéb (gazdasági-, politikai- és ideológiai) kérdésekben a csoportok mögött álló társadalmi erőknek megfelelően, más és más törekvések ütköztek. A hatalomért folyó csatározásokat színezte kezdetben a kormánypolitikát kifejező kormánypárt hiánya, a politikai erővonalak átcsoportosulásának hatása. A nyílt erőszakkal kezdődő tőkésrestauráció előtt döntő kérdés volt, hogy a rendszer konszolidációját milyen úton-módon vihetik végbe. A fasiszta jellegű rendszer nem léphetett fel szocialista mezben, hiszen brutális ellenforradalomból nőtt ki. Nem élhetett sokáig a szociális demagógia eszközeivel sem. Tömegpárt hiányában nem volt lehetséges a totális fasiszta diktatúra kiépítése sem. E körülmények tették lehetővé, hogy a munkásosztály és a haladó tömegek kikényszerítsék a rendszer bizonyos fokú liberalizálását, a szociáldemokrata párt és a szakszervezetek működését, a parlamentarizmust és egy korlátozott liberális ellenzék lehetőségét.

A keresztény-nemzeti államelvét megvalósító ellenforradalmi rendszer ideológiáját szélsőségesen reakciós, sovíniszta, revizionista töltés jellemezte. Az államelv lényegéből fakadóan a rendszer ideológiájának kialakításában nagy szerep jutott a katolikus egyháznak. Egyrészt harcba vetették a keresztény vallás eszméit a marxizmus, sőt a liberalizmus ellen; másrészt konzervatív katolicizmussal támasztották alá a magyar társadalom reakciós, feudálkapitalista társadalmi berendezkedését. Az állam apparátusa a hatalom átvételének első pillanatától megkezdte a tudati szféra közvetlen és közvetett befolyásolását. A közvetlen tudati ráhatás, az intézményes tudatformálás egyik fő területe a sajtó volt. Az ellenforradalmi államelv terjesztésében, beidegzésében, a társadalom ideológiai és politikai terjesztésében jelentős szerep jutott a hivatalos sajtópolitikának. A rendszer jellegéből adódóan a sajtópolitika hatalmi pozícióját a törvényre nem támaszkodó nyílt terror és a törvényesített osztályterror változatos formái jellemezték a rendszer valóságos viszonyainak megfelelő esetleges sajtójogi engedményekkel. A sajtóstruktúra átalakításával olyan sajtószabadságot létesítettek, amelyben a sajtó legteljesebb szabadságát a „nemzet örök érdekeinek istápolásában” lehetett megvalósítani.

A fentiekből következik, hogy helyileg is csak olyan hírlapok kaphattak

működési engedélyt, amelyek a rendszer tömegkommunikációs szerkezetébe belefértek, vagyis, amelyek nem veszélyeztették az ország belső rendjének, közbiztonságának és külső politikájának érdekeit. Sajtórendelkezésekkel gondoskodott a kormányzat arról, hogy a polgári liberalizmus eszmekörébe eső törekvések gátak közé legyenek szorítva.

Kiskunfélegyházán az ellenforradalom kezdetén az 1919. november 20-ig tartó román megszállás bénító hatása fogta vissza a helyi sajtót. Utána a városban és környékén dühöngő kegyetlen és véres fehérterror és helyi mártírjainak (*Iványi Sándor, Héderi Antal, Némedi Varga Sándor, Mártonffy Ernő*) szomorú emléke szabott irányt a még liberális újságírótoltnak is. Az egységes kormánypárt létrehozásának politikailag bonyolult időszakában a rafinált központi mesterkedések hatása sokáig fékezte a helyi sajtó lehetséges tevékenységét.

A változó helyzetben az újból megjelenő FH-FH az ellenzéki seregéből folyamatosan átvált a kormánypárt politikai érdekkörébe. A volt munkapárti F.KÖZL. tartózkodó és politikailag bizonytalan hetilappá válik. Csak a fehérterror végén jelenik meg revizionista hangulatú néven a CSONKAMAGYARORSZÁG, a *Horthy*-korszak kiskunfélegyházi sajtótörténetének ellenzéki hírlapja. Az egyidőben megjelenő 3 helyi újság egymáshoz való viszonyát olykor a személyeskedésig menő szembenállás jellemezte. A politikai rálicitalás és sértő hangnem főleg a választási kampányok idején napi jelenség volt hasábjaikon.

A 30-as évek második felében a kormánypárt részekre szakadt, a szélsőjobboldal pozíciót nyert. Ennek hatása a sajtó különféle megszorításaiban is jelentkezett. 1939—1940-ben bevezetett előzetes cenzúra (8140/1939. M.E. r.), majd a teljes cenzúra (5555/1940. M.E. r.) után nemsokára a politikai ellenzéki sajtót kikapcsolták és egyetlen átszervezett kormánypárti helyi lappal — most már versenytárs és bíráló nélkül — folyamatosan erősödött a rendszer fasizálódó, háborút előkészítő hangja.

Az FH e FH címféjéből 1919. január 5-én elhagyta az „ egyesült ” szót. A „FÉLEGYHÁZI HÍRLAP FÉLEGYHÁZI HÍRADÓ” így tehát régi nevéen, a régi formában, folytatólagos lapszámozással jelent meg ismét 1919. augusztus 14-én. A kiadótulajdonos *Vesszősi József* fiatalított hírlapíró, szerkesztő-gárdáját továbbra is együtt tartotta, sőt lapjához csatlakoztatta az ellenzéki *dr. Horváth Zoltánt*, a helyi Nemzeti Tanács volt elnökét is, aki pillanatnyilag „ párton kívül álló ” volt. Az ő neve és szerepe jelzi, hogy a lap egyelőre régi ellenzéki politikai elveit vallja. Mint egyetlen helyi hírlap az év folyamán naponta jelent meg. 1920. június 6-tól visszatért a vasárnaponkénti megjelenésre.

1919—1920-ban az FH — FH az elmúlt forradalmi időszak eseményeit,

következményeit, az okokat és okozatokat próbálta mértéktartással, de nem minden fenyegetés, elrettentés nélkül megmagyarázni, vezércikkekben (Amikor bekövetkezett; Ki volt a bolsevista vagy a kommunista?; Visszapillantás stb) értelmezni. Az egyre nehezedő gazdasági körülmények, nehézségek hatására a belső békét és a békekötést sürgető vezércikkek (Üres tarisznyák; Cím nélkül) látnak napvilágot.

A „ pártonkívüli ” *dr. Horváth Zoltán* politikai hitvallásában követendő célként jelöli meg a demokráciát, amely helyes társadalmi mérceként a keresztény és nemzeti államot fenntartja. Hirdeti: [. . .] „ egyetértést, békét, nyugalmat akarok [. . .] ”⁸³ A nemzetgyűlési választásokra készülve az FH—FH helyesli az egész országban keresztény és nemzeti alapon megindult politikai szervezkedést. Elmarasztalja azonban a helybeli Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártját, amiért *dr. Horváth Zoltánnal* szemben gróf Andrássy Gyula képviselőjelöltségét támogatja.⁸⁴ A helyi közvélemény még nem tudta, hogy az ellenzéki városban a párt feltétlenül kormánypárti képviselőt akar s ezt a szándékát keresztül is viszi. 1920 elején a „ keresztény mezbe bújt mungók ” — a város közvéleményével szemben — a választáson győzelemre vitték *dr. Sallai János* helybeli ügyvéd képviselőségét.⁸⁵ A politikai viszonyok, az erővonalak átrendeződését mutatja, hogy a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártjának Kiskunfélegyházi Szervezete, amely 1919. szeptember 26-án alakult, a függetlenségi politikát igenlő Kiskunfélegyházán néhány hónap alatt a választáskor megvalósította a központi akaratot.

Az FH—FH életében 1920. szeptember 19. a nagy fordulat napja. Az 1882-től 48-as függetlenségi politikai vonalat követő újság a helyi Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártjának lett hivatalos lapja. Ezzel a változással kormánypárti lappá lett, lényegében megszűnéséig az is maradt, még ha a későbbi laptulajdonos pártok neve változott is. A Keresztény Kisgazda Földműves és Polgári Párt, röviden és általánosan, az Egységpárt nem volt más, mint a kisgazdapárt népszerűségén át, a közvélemény és a parasztság megtévesztésével, az ellenforradalmi rendszer konszolidására létrehozott kormánypárt. Nem véletlen, hogy Kiskunfélegyházán a tekintélyes és népszerű ellenzéki FH — FH-t választották ki a kormánypárt helyi lapjául.

Választási győzelme után *dr. Sallai János* képviselő lett az FH-FH felelős szerkesztője. Természetes, hogy a kormánypárti érdekek szerint új munkatár-

83 FH — FH XXXVII. — XXV. évf. 37. sz. 1919. november 30. „Politikai hitvallásom” (vezércikk)

84 FH — FH XXXVII. — XXV. évf. 38. sz. 1919. december 7. „Gondolatok a nemzetgyűlési választások körül”

85 FH — FH XXXVIII. — XXVI. évf. 5. sz. 1920. február 1. „A nemzetgyűlési választások” (vezércikk)

sakat (*Mihálovits Alajos, dr. Szabó Árpád, dr. Porst Kálmán, Dobák István, Kovács Dezső*) hívott a laphoz, akik tudták és akarták is az új politikai irányzatot tollukkal szolgálni.

A lap régi formátumát és rovatrendszerét — kisebb módosításokkal — megtartották.

A kialakuló „nemzeti sajtó” tudatformáló eszköztárában korán megjelentek a sovinszta, a revizionista és az irredentista szólamok és ezek elmaradhatatlanul a lap tartozékaivá váltak. A „nem — nem — sohá” -tól⁸⁶ a „mindent vissza!” követelésig tartó propagandaívbe belefértek az antidemokratikus, antiszemita és háborús célokat szolgáló sajtómegnyilvánulások.⁸⁷ A körülményekre jellemző: 14 év után is borzadva és félelemmel emlékezik vissza a Tanácsköztársaságra az FH—FH főmunkatársa. Gyalázza a forradalmárok emlékét és „ékesíti” az ellenforradalmár „vértanúk” -at. Írásának figyelmeztető nyomatéka: [. . .] „Még egy proletárdiktatúrát nem bírna el az ország. Vagy mi, vagy ők. Ez legyen az ország vezető embereinek legfőbb gondja, mert e kérdésben megalkuvás nincs [. . .]”⁸⁸ Az 1930-as években — a gazdasági válság idején — a lap nem foglalkozik az erősödő, kibontakozó fasizmus társadalmi kérdéseivel, a németországi jelenségeket is elhallgatja. Inkább nagyobb helyet szentel a helyi ellenzéki pártokra, a velük való csatározásokra. 1933. novemberében lekicsinylően szól a Kisgazdapárt szervezkedéséről: [. . .] „Az elvfeadás és a köpönyegforgatás kellemetlen munkálatainak befejezése után az újdonsült félegyházi kisgazdapárt élén *dr. Horváth Zoltán*nak, az izig-vérig Kossuth politikussal, vasárnap rátér a kellemesebb munkára, a zászlóbontásra. Az erőszakoskodással és kijátszással megszületett új kisgazdapárttól nem sok jót várhat a város közönsége [. . .]”⁸⁹ Az FH—FH már korábban cikksorozatban (Feloszlott a Kossuth párt; Megszűnt a 48-as párt; A 48-as és Kisgazdapárt egyesülése világnézeti és osztály szempontból; Viharos pártegyesülés) foglalkozott az ellenzék egyesítési erőfeszítéseivel. Az ellenzéki politikai erők összefogása után nem sokat váratott magára a jobboldal válasza. 1933. november 12-én *Friedrich István* jelenlétében megalakult a Keresztény Ellenzék Párt Kiskunfélegyházi Szervezete.⁹⁰

86 FH — FH XXXVIII. — XXVI. évf. 4. sz. 1920. január 25. „Félre a gyásszal, a gyásznak fekete színével” (vezércikk)

87 FH — FH XLVII. — XXXV. évf. 50. sz. 1929 december „Új úton — új célokért” (vezércikk)

88 FH — FH LI. — XXXIX. évf. 13. sz. 1933. március 26. „A vörös évfordulóra” (vezércikk)

89 FH — FH LI. — XXXIX. évf. 33. sz. 1933. november 5. „Zászlóbontás” — A cikk a Kiskunfélegyházi Független 48-as Kossuth Párt és a helyi Független Kisgazdapárt szeptember 3-án történt pártegyesülésére utal.

90 FH — FH LI. — XXXIX. évf. 35. sz. 1933. november 19. HÍREK „Zászlóbontás”

Az ellenzéki politikai erők összefogásának egyik látható eredménye lett 1935-ben, hogy *Gömbös Gyula* kebelbarát képviselőjelöltjével — Szentjóni Staub Elemérrel — szemben nagy többséggel *dr. Horváth Zoltánt* választották meg a félegyházi országgyűlési képviselőjükké. Hasztalan volt az FH-FH cikkezése (Kiskunfélegyháza jövője; Mi is a kisgazda politika; stb), hogy Félegyháza jövője attól függ, hogy Gömbös párti képviselőt választ-e, megéri-e a „történelmi idők” szavát!⁹¹ A választási kudarc után a pártvezetés az FH-FH-nál szervezeti intézkedéseket tett. *Virág György* szerkesztő helyébe meghívta *dr. Matúz Károlyt*, aki korábban 6 évig volt a Kecskeméti Közlöny zsrnalistája; felfrissítette a lapírógárdát *dr. Rengyel János*, *Solymosi István* és *Palásti Bála* személyével. Új rovatokat (Apróhirdetések; Tótágas; Gazdaság) is nyitottak. A hírfejen rendszeresen megjelent a MAKÁMA a hétről. A szerkesztő ígérétének megfelelően valóban frissebb, olvasmányosabb lett az újság.⁹² Az elkövetkező időben szaporodtak és rendszeresekké váltak a lapban a gazdasági, kulturális és helytörténeti írások. A Gazdasági rovatnak az időszerű kérdések mellett jutott ereje a különféle mezőgazdasági szakkérdésekre is.⁹³ E rovat *Petróczy József* vezetésével a lap legszínvonalasabb részévé vált 1937—38-ban.

Az FH-FH 20 éven át lelkesedett mindazért, amit a mindenkori kormányhatalom mondott. Nem volt egyetlen kritizáló szava sem a kormánnyal szemben. Minden, ami felülről jött csalhatatlan igazság volt előtte. Mégis a kormány politikájának e hűséges szócsövétől is — mint annyi sok más helyi hírlaptól — a sajtórendészetről szóló 1938. évi XVIII. tc. alapján megvonták a megjelenési engedélyt 1939. január 1-től kezdődően. A helyi ellenzéki hírlap szerkesztője így összegzi az ezzel kapcsolatos tanulságokat:

A sajtótörvény vitájában, amikor a CSM a sajtószabadság védelmére kelt, az FH-FH nem értette ezt meg és [. . .] „buzgón segítette ázni a saját sírját, amelybe most beletemettek [. . .] Vajjon gondolnak-e erre és tanulnak-e ebből azok, akik a FÉLEGYHÁZI HÍRLAPot az utolsó 20 évben szerkesztették? [. . .]”⁹⁴

A Horthy-korszak másik jelentős helyi hírlapja, a FÉLEGYHÁZI KÖZLÖNY 1920. január 4-én jelent meg ismét régi formájában, változatlan rovatrendszerével a *Feuer* család nyomdájának kiadásában. A volt munkapárti lap most is — a családi vállalkozásban — a kormánypárt politikáját követte, de visszafogottabb, mérsékeltebb hangvételű írásokkal, mint az

91 FH — FH LIII. — XLI. évf. 48. sz. 1935. december 1. „Olvasóinkhoz” (vezércikk)

92 FH — FH LIII. — XLI. évf. 48. sz. 1935. december 1. „Új utakon” (belső cikk)

93 FH — FH LV. — XLIII. évf. 1937. január 31. „Szakmunkások kellenének”

94 CSM VIII. évf. 1. sz. 1939. január 8. „Búcsú a Félegyházi Hírlaptól”

FH-FH. Időnként még azt is megengedte magának, hogy például a községi választások előkészítése idején lapalji szalagcímben a függetlenségi, kiszagdapárti jelöltek támogatására buzdítson.⁹⁵ A nyíltan kormánypárti politikát folytató FH-FH-val szemben az ilyen és hasonló apró dolgoknak olvasóelőfizetőség szám növelése volt a célja. A gazdasági bajok, a növekvő infláció szorításait jobban érezte a családi vállalkozású lap, mint a párt anyagi támogatását élvező FH-FH. Az életviszonyok, a megélhetés általános romlását jól figyelemmel kísérhetjük az „Olvasóinkhoz” címzett ismételt megjelent írásokból. A lapelőállítás anyagi terheinek megismerésén keresztül szinte társadalmi keresztmetszetet kapunk.⁹⁶ Az infláció szorításában csakugyan haldoklott a sajtó. Napról-napra meg kellett vívnia a maga kemény harcát a fennmaradásért.

Az F.KÖZL. anyagi biztonsága 1926. november 19-től megerősödött, miután a laptulajdonos az Egységpárt helyi szervezete lett. A lap politikai iránya érezhetően nem változott, de lényegesen nagyobb nyomatékot kapott ezentúl a lap cikkeiben a keresztény ideológiai töltés. A sovíniszta, a revizionista, az irredenta sajtóhangok mérsékeltebb kezelésével, a politikai szövegek visszafogásával a szerkesztőség elérte, hogy a közvélemény a lapot a szélsőségek között középen állónak tekintette, aminek következtében emelkedett az előfizetők száma. Néhány új név (*Móra István, Mezősi Károly, Takács Károly*) cikksorozatai, helytörténeti és néprajzi írásai; a Móra-kultusz élesztése és ébren tartása; az eleven, a jól szerkesztett híranyag hozzájárult a lap népszerűségének növekedéséhez.

Az F. KÖZL. az ellenzéki CSM-mel meg-megújuló elvi harcot folytatott, amelynek éle a CSM felől jött. Volt idő, amikor a vita durvaságig menő személyeskedésbe csapott át, főleg amikor a középutas F.KÖZL. lépést vétett. Ilyen volt például 1935-ben *Gömbös Gyula* miniszterelnök kiskunfélegyházi választópolgárokhoz intézett üzenetének címdalra való lekötése. *Gömbös* a félegyházi választóktól kérte, hogy „kebelbeli jó barátját”, *Szentjóbiban Staub Elemért* válasszák meg képviselőjüknek. [. . .] „Arra kérlek Benneteket — olvashatjuk az üzenetből —, hogy megválasztása érdekében a legkeményebb harcot folytassátok és ajándékozatok meg engem azzal, hogy Kiskunfélegyházán, ez a fontos választókerület Öt küldje be a parlamentbe [. . .]”⁹⁷ Mint tudjuk, *Gömbös* jelöltjével szemben *dr. Horváth Zoltánt* választották meg a félegyházi választók. Feltűnő, hogy az egységpárti FH-FH nem foglalkozott a miniszterelnök pártfogó üzenetével. [?]

95 F. KÖZL. XXII. évf. 18. sz. 1923. április 29.

96 F. KÖZL. XXII. évf. 18. sz. 1923. április 29. „Haldokló sajtó”

97 F. KÖZL. XXXIV. évf. 13. sz. 1935. március 19. „Gömbös Gyula miniszterelnök üzenete Kiskunfélegyháza választópolgáraihoz”

Az F. KÖZL. szerkesztősége olvasóihoz intézett cikkeiben időről-időre — az anyagi kérdések felvetése nélkül — foglalkozott az újságírás hivatásával [. .] „A társadalmi életbe világító fáklyákat gyűjtani, az erény tüzeit ápolni s a szennyes zugokat kitakarítás végett felfedezni: kötelessége a sajtónak [. .]”⁹⁸ Az olvasók növekvő száma jelezte a lap munkájának minősítését. Természetesen előfordult azonban, hogy a hírlap fáklyája nem világított, hanem csak kormozott, amikor például *Gömbös Gyula* szocialsoviniszta, nacionalista szellemi örökséget dicsőítette.⁹⁹ Máskor is és másképpen is előfordult hasonló eset. Izléstelenségig egyoldalú, sőt eltúlzó, felnagyító tudott lenni, amikor a bolsevizmus, a kommunizmus társadalmi kérdései kerültek napirendre.

Volt példa arra, hogy a szerkesztőség igen fontos politikai ügyben bátran és helyesen foglalt állást. Például Ausztria Németország által történt bekebelezését így kommentálta: [. .] „Repül a nehéz kő, ki tudja hol áll meg, kit hogyan talál meg. Szombat óta [1938. március 13.] Magyarország Németország szomszédává lett és ezzel ezeréves történelmének egy olyan új fordulatához érkezett, amely hozhat a magyar éjszakába minden eddiginél fényesebb és életet adóbb napsütést, de hozhatja még a Trianonnál, a százötven éves török rabságnál és az ötszáz éves magyar-osztrák függetlenségi harcoknál is tragikusabb magyar sorsot [. .]”¹⁰⁰ De volt arra is példa, hogy nacionalista, soviniszta elfogultságból azt a szólamot fújta, hogy Európa békéjét csak akkor lehet megoldani, ha a „lombikállam” Csehszlovákia akár békés úton, akár háború révén megszűnik. [!]¹⁰¹

Politikai tévúton járt akkor is, amikor *Darányi Kálmán* miniszterelnök győri fegyverkezési beszédét úgy értékelte, hogy az 1 millió pengős beruházási ígérete „új reménységet fakasztott” és a társadalom feje fölül oszladozni kezdenek a kétkedés és a bizonytalanság felhői.¹⁰²

1938-ban vezércikk sora (Új magyar iskolák; Március 15.; Új Kossuth jöjj el!; Tavasz;) jelzi a szerkesztő problémaérzékenységét, mutatja a helyes politikai kezdeményezés csíráit. De az újságírónak a keresztény-nemzeti kurzus szerint leginkább azt kellett bizonygatnia, amit a propaganda a társadalom tudati szférájában terjeszteni, erősíteni akart.

A sajtójog szorítása az F. KÖZL.-t is utólérte. Az állami rend megóvása végett szükséges sajtórendészeti rendelkezésekről szóló 1938. évi XVIII. tc.

98 F. KÖZL. XXXV. évf. 1. sz. 1936. január 1. „Olvasóinkhoz”

99 F. KÖZL. XXXV. évf. 42. sz. 1936. október 11. „Az eszme él” Híradás Gömbös Gyula haláláról.

100 F. KÖZL. XXXVII. évf. 12. sz. 1938. március 20. „Ausztria Németországé”

101 F. KÖZL. XXXVII. évf. 17. sz. 1938. április 24. „A vádlottak padján” (vezércikk)

102 F. KÖZL. XXXVII. évf. 14. sz. 1938. április 3. „Bizakodó hangulat”

[azaz a sajtótörvény] alapján a miniszterelnök az F. KÖZL. megjelenését 1938. december 4-től nem engedélyezte.

Az FH—FH hírmagyarázatában csak azt a fokozottabb kötelezettséget emelte ki, amely az olvasók kiszolgálásában ezáltal reá háruult.¹⁰³ A CSM terjedelmes cikket szentelt a nem minden napi hír kommentálására. Kiáltó tanulságként összegezte, hogy az F. KÖZL. „tragédiáját” jó lesz megjegyezni azoknak a lapoknak, melyek [. . .] „hosszánával köszöntenek minden sajtószabadságot korlátozó intézkedést és kórusban követelik a velük ellentétes politikai elveket valló és mellesleg neki versenytársat is jelentő lapok betiltását [. . .]”¹⁰⁴

A Horthy-korszak kiskunfélegyházi sajtótörténetének legjellegzetesebb, kormányellenzéki politikai irányvonalat képviselő helyi újságja, a CSON-KAMAGYARORSZÁG a fehérterror csillapultával, 1921. március 22-én jelent meg. Alcímében pártoktól független célzatú politikai irányvonalat ígért. Hangzatos és szokatlan névválasztásával azonban a keresztény-nemzeti ideológiát és politikát kifejező irredenta és sovíniszta törekvések bizonyos fokú elfogadását is jelezte. Mégis az új lap körül gyülekeztek azok a társadalmi erők, amelyek a város 48-as függetlenségi politikai vonalának folytatását akarták, némileg igazolva az egyre jobban erősödő irredenta politikai célokhoz. A politikai újság ellenzéki elkötelezettsége nyíltan akkor jelentkezett, amikor *dr. Horváth Zoltán* az FH—FH-tól 1922. végén átjött a CSM-hez és a hírlapot a Függetlenségi Párt orgánusaként szerkeszteni kezdte. A pártviszonyok változása után a hírlap végül is — betiltásáig — a Függetlenségi Kossuth Párt hivatalos lapjaként jelent meg.

Az újság rovatrendje igazodott a helyi igényekhez. A rovatok közül a hírrovat volt a leggondosabban szerkesztett. De a lap politikai vonalának mindenkori erőssége volt a jó témaválasztású, jól időzített vezércikkek sora is. A másik két helyi hírlappal szemben elfogadható rendszerességgel közölt kül- és belpolitikai eseményekről szóló hírek, és tudósításokat, olykor leadott Pest megyei híreket is.

A hírlap első évfolyama nagy folió rétnagyságban (n 2 r) jelent meg. A második évfolyamtól kezdve azonban áttértek a könnyebben kezelhető 2 r méretre.

A lapot a város harmadik nyomdája, az Unió Grafikai Intézet RT. Könyvnyomdája nyomta. A gyakorlatban igazolódott a vidéki hírlapkiadással kapcsolatos általános megállapítás: *Ahány nyomda, annyi újság!*

103 FH — FH LVI. — XLIV. évf. 49. sz. 1938. december 4. HÍREK: „A 4950/1938. M. E. sz. rend. alapján a miniszterelnök nem engedélyezte a FÉLEGYHÁZI KÖZLÖNY további megjelenését.”

104 CSM VI. évf. 50. sz. 1938. december 11. „Egy helyi újság halálára”

A CSM hetenként háromszor (kedden, pénteken, vasárnap) jelent meg. A lap megerősödését mutatja, hogy 1921. december 1-től már naponta a koradélutáni órákban az olvasók kezébe került az orgánium helyi-, országos- és külföldi hírekkel.¹⁰⁵ Alig egy év után azonban anyagi okok miatt a hírlap ismét háromszor jelent meg, majd röviden hetilappá fejlődött vissza.¹⁰⁶ A CSM kezdettől vállalta, s ezt működésével meg is erősítette, hogy: [. . .] „lankadatlan kitartással fog küzdeni *Kossuth Lajos* eszmevilágáért [. . .]”¹⁰⁷ *Kossuth, Petőfi, 1848* kultuszának rendszeres ápolása és az ebből táplálkozó függetlenségi eszme a lap szép és vonzó törekvése volt. A helyi politizálásban is ez volt a hírlap alapállása. Erről az alapról merete az állami hatalmat is bírálni. A sajtótörvény tervezett szigorításával kapcsolatban megjegyezte: [. . .] „itt is az a cél, ami a házsabályszigorításával: a kritikának minél szűkebb térre való szorítása. Ezt az utóbbi reformot [. . .] még veszedelme-sebbnek tartjuk [. . .]”¹⁰⁸

A CSM a társadalmi, politikai viszonyok elemzésében eljutott az éledő, erősödő német fasizmus veszélyeinek felismeréséhez és ennek hangot is adott: [. . .] „A német országgyűlés házának felgyújtása, amelyről most már nem igen beszélnek, bizonyosan egy láncszeme volt *Hitler* azon cselekedeteinek, amellyel a kézbe kapott hatalom elnyerésének szükségességét alátámasztot-ták [. . .]” — írta akkori vezércikkében.¹⁰⁹ A hírlapot a vezércikk „durva hangja” — „az egész német nemzetet és ezzel az országos külpolitikai érdekeit sértő” kitételei miatt a belügyminiszter hamarosan betiltotta.¹¹⁰ A kormány-párti helyi újság, az FH—FH csak a lapvetélytárs veszteségét látta. Nem kis kárörömmel állapította meg az eseménnyel kapcsolatos írásában: [. . .] „Jól tette tehát a belügyi kormányzat, hogy a CSONKAMAGYARORSZÁG című laptársunkat elcsendesítette. Nagy nyereség a közre nézve, hogy ez a gyűlölködő orgánium elnémult [. . .]”¹¹¹

Több, mint négy hónap után új évfolyamszámozással, alig változott új névvel megjelent az „A CSONKAMAGYARORSZÁG” a Kiskunfélegyházi Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Agrárpárt hivatalos lapja. A felelős szerkesztő *dr. Horváth Zoltán* az olvasókhoz írt vezércikkében ezt írta: [. . .] „újra itt vagyunk és ha a kormány intézkedése folytán lapunk címe CSONKAMAGYARORSZÁG helyett A CSONKAMAGYARORSZÁG

105 CSM I. évf. 109. sz. 1921. november 29. „Napilap lesz a Csonkamagyarország”

106 CSM II. évfolyam 234. sz. 1922. október 13. Szerkesztőségi hír

107 CSM II. évf. 105. 1922. május 9. „Csonkamagyarország t. olvasóihoz” (vezércikk)

108 CSM VIII. évf. 49. sz. 1928. december 2. „Házsabályozás és sajtóreform” (vezércikk)

109 CSM XIII. évf. 17. sz. 1933. április 23. „Gondolatok” (vezércikk)

110 FH—FH LI.—XXXIX. évf. 21. sz. 1933. május 21. „Csonkamagyarország betiltása”

111 FH—FH LI.—XXXIX. évf. 1933. május 21. „Nekrológ” (vezércikk)

lett, a kossuthi elvekért továbbra is ugyanazon energiával és meg nem alkuvással fogunk harcolni [. . .]”¹¹²

A hírlap régi formátumát és rovatrendszerét megtartotta, sőt az újság színesebbé, olvasmányosabbá tétele érdekében bővítette is. Az ACSM kedvelt rovatává lett „Sólyom” [*Solyosi István*] Hummiegymás cikksorozata, amelyben Kiskunfélegyháza város társadalmi életének fonákságait pellengérezte ki hétről-hétre finom írói eszközökkel; tréfás, olykor maró gúnnyal. *Szikess [Szluka] Ferenc* „Tanyai levelek” eléggé rendszeresen megjelenő tárcasorozata a parasztság társadalmi problémáit tárta fel. Erőssége volt a hírlapnak a politikai élet eseményeinek ismertetése. Bátor szókimondással bírálta a kormánypárti helyi vezetők egyes intézkedéseit vagy éppen közéleti szerepléseit. 1935-től rendszeres parlamenti tudósításokkal népszerűsítette a Kisgazdapárt törekvéseit és *dr. Horváth Zoltán* országgyűlési képviselői harcok politikai ténykedéseit. A lap politikai vonalvezetésében a függetlenségi alap adta a németellenességet, amelyet időnként bolsevista, kommunista ellenességet tartalmazó cikkek, írások árnyékkoltak be.¹¹³ A Magyarország felé irányuló, erősödő német propaganda láttán bátran nyilvánított véleményt. A „magyar sajtó tájékoztatására” Berlinben megjelenő MAGYAR FIGYELŐ-ről ezt írta 1937-ben: [. . .] „A cikkek nagyobb része a nemzeti szocializmus németországi eredményeit tárja elénk és közlésükkel nyilván a nácizmust kellene propagálnunk. No, ezt nem vállaljuk [. . .]!”¹¹⁴ Az ACSM bátor hangon bírálta a német politikai orientációt mutató központi törekvéseket. Megállapította például, hogy a zsidótörvénynek nevezett törvényjavaslat [. . .]” alapos rést ütött az eddig sértetlen jogegyenlőségi elven [. . .]”¹¹⁵ Felemelte szavát a sajtószabadság megnyirbálásának terve ellen.¹¹⁶ Érzékenyen reagált a nyilas politikai kezdeményezésekre, visszautasítva azokat [. . .], „Törpék a valóságban és mégis nagyok lettek a tömegek hiszékenysége és az előző kormányok gyengesége folytán [. . .]”¹¹⁷ — írta a nyilas politika arculatáról a hírlap.

A háborús évek egyre nehezebbé tették az ellenzéki hírlap helyzetét; hírzárlat, cenzúra stb akadályozta az újság munkáját. Politikai, gazdasági és egyéb összetevők kedvezőtlen összejárása végül is 1942. szeptemberében a lap

112 ACSM I. évf. 1. sz. 1933. szeptember 17. „Olvasóinkhoz” (vezércikk)

113 ACSM IV. évf. 41. sz. 1936. október 4. „Ki kell vennie a részét” (szerkesztőségi cikk)

114 ACSM V. évf. 37. sz. 1937. szeptember 12. „Német propaganda”

115 ACSM VI. évf. 16. sz. 1938. április 17. „Törvényjavaslat a jogegyenlőség ellen”

116 ACSM VI. évf. 18. sz. 1938. május 11. „Harc a sajtószabadságért”. ACSM VI. évf. 20. sz. 1938. május 15. „Dr. Horváth Zoltán beszéde a sajtójavaslat vitájában”

117 ACSM VIII. évf. 24. sz. 1940. június 16. „A nyilasok igazi arca”

megszűnéséhez vezetett. A felszámolt nyomda vezetői is emelt fővel távoztak nehéz munkahelyükről.¹¹⁸

A megszüntetett helyi kormánypárti újságok (F. KÖZL., FH — FH) helyett s azok szerepében 1939. január 15-én megjelent a „KISKUNFÉL-EGYHÁZI KÖZLÖNY.” A politikai hetilapot 3 hasábra tördelve, 2 r méretben állították elő. Igen gazdag rovatrendszerrel igyekezett az új lap az ACSM versenytársává válni s lehetőleg fölébe kerekedni. A hírovat mellett a bel- és külpolitikai rovat szokatlanul nagy jelentőséget kapott.

A Kf. KÖZL. politikai iránya szélsőjobboldali volt. Előbb a Nemzeti Egység Pártja, majd a Magyar Élet Pártja politikájának volt helyi szécsöve. A lap beköszöntőjében a felelős szerkesztő „törzsökös magyarságon nyugvó keresztény függetlenségi [!] politika” egyenes folytatását ígérte és a „méltányos bírálatot” várta az osztályindulatok helyett.¹¹⁹ A „törzsökös magyarságú” újság a revizionista területgyarapítás hangulatában az egyre erősödő háborús készülődés politikájának szolgálatában állt [. . .] „Utolsó erőpróbánk a világháború volt. Ma örülünk minden talpalatnyi földnek, melyet a fajtság vagy a történelem jogán [. . .] visszaszerzünk [. . .]” — írta 1939 tavaszán.¹²⁰

Az újság hasábjain időről—időre keveredtek az „országgyarapítás” örömhírei és tudósításai az egyre súlyosbodó belső gazdasági, politikai helyzet aggasztó híreivel.¹²¹ 1940 végén a jövő kilátásaitól szólva a „mesterségesen megbomlott” társadalmi egyensúly helyreállítását elengedhetetlen feladatnak tartja, amelyben [. . .] „a cselekvés egyetlen és járható útja a becsületes földreform, mely minél több életképes kisbirtok létesítését jelenti [. . .]”¹²²

A Kf. KÖZL. a tengelyhatalmakkal való szövetséget az új élet kezdetének tekintette, amelyben [. . .] „az eseményeknek nem tétlen nézői, hanem cselekvő részesei leszünk [. . .] annak úgy befelé, mint kifelé való kockázataival együtt [. . .]” Azt is megfogalmazta 1941. május közepén, hogy Berlin és Róma „Európa újjászervezési” feladataiban Magyarország „*nagy barátai*” oldalán áll.¹²³

Hitler Szovjetunió elleni agresszióját „keresztes hadjárat”-ként üdvözölte a Kf. KÖZL. s hangsúlyozta, hogy a harcmezőkön [. . .] „két világszemlélet csap össze és a fegyverek erejével dönti el a világ fejlődésének jövőndő irányát

118 ACSM X. évf. 39. sz. 1942. szeptember 27. „Elköszönünk” (hírfej)

119 Kf. KÖZL. I. évf. 1. sz. 1939. január 15. „Beköszöntő” (vezércikk)

120 Kf. KÖZL. I. évf. 13. sz. 1939. április 9. „Az európai helyzet” (tárca)

121 Kf. KÖZL. II. évf. 36. sz. 1940. szeptember 8. „Átmegyünk a Királyhágón” (vezércikk).
Kf. KÖZL. II. évf. 46. sz. 1940. november 17. „Felelőtlen besúgók” (vezércikk)

122 Kf. KÖZL. II. évf. 48. sz. 1940. december 1. „Két kemény évtized” (vezércikk)

123 Kf. KÖZL. III. évf. 18. sz. 1941. május 4. „A mostani háború” (vezércikk)

[. . .] Minden magyar ember meglepéssel fogadja a bolsevizmussal való leszámolás hírét [!?] [. . .]”¹²⁴

A Kf. KÖZL. számról—számra nagy teret szentelt a háború előkészítésének, majd a fegyveres részvételnek. 1942. márciusban nem átalotta azt hirdetni: [. . .] „mi háborúnk ez a háború még akkor is, ha — szerencsénkre — a magyar határoktól többezer kilométeres távolságban folyik is ez a harc [. . .]”¹²⁵

A Kf. KÖZL. fennállásáig, 1942. július 25-ig hű maradt a sovinszta, irredentista, revizionista háborús politikához, szélsőséges antikommunista alapon készségesen kiszolgálta a magyarországi fasizmus előtörésének politikai érdekeit.

1942. augusztus 1-én új hírlap, a „KISKUNSÁGI KÖZLÖNY” lépett a Kf. KÖZL. nyomdokába. A politikai és társadalmi hetilap 2 r méretben, 4 hasábra tördelve szombat reggelenként 8 oldalon jelent meg. A lap címével is jelezte, hogy a tágabb környezet, a Kiskunság igényeit kívánja kielégíteni. Az új hírlap rovatrendszerével igazodott a háborús körülményekhez. Új rovatai (Honvédeink üzennek; Üzen az otthon; Egy hét külpolitikája; Aktuális háborús képek;) szinte teljesen a háborús törekvések szolgálatára szerveződtek. A fronthez közel állásával újabb háborús rovatok (Harctéri tudósítások; Pro Patria + A hazáért) létesítésére kényszerült a szerkesztő.

A KISKUNSÁGI KÖZLÖNY politikai irányvonalában követte a Kf. KÖZL. keresztény, nemzeti és fajvédő politikáját egyre erősödő antiszemita állásfoglalásokkal és uszításokkal. Itthon a hátsó ország egyre romló gazdasági, politikai helyzetét a német és a szövetséges csapatok „ellentámadásairól”, a félegyházi honvédek „férfias” harcáról szóló cikkek nem tudták sem megmagyarázni, sem megváltoztatni.

A hírlap Magyarország német megszállása után rövidesen megszűnt.

AZ IDŐSZAK EGYÉB HELYI HÍRLAPJAI RÖVID IDŐRENDI FELSOROLÁSBAN

FÉLEGYHÁZI KERESZTÉNY ÚJSÁG a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja helyi szervezetének kiadásában 2 r méretben, 8 oldalon vasárnaponként megjelenő politikai hetilap volt. Megjelent 1919. december 25. — 1920. augusztus 30. közötti időszakban.

FÉLEGYHÁZI ÚJSÁG a kiskunfélegyházi és a kiskunmajsai választóke-

124 Kf. KÖZL. III. évf. 26. sz. 1941. június 29. „Keresztes hadjárat” (vezércikk)

125 Kf. KÖZL. IV. évf. 13. 1942. március 28. „Miért harcolunk a bolsevizmus ellen?”

rületek egységes pártjának politikai és társadalmi hetilapja volt. Megjelent 1929. február 3. — 1929. október 2. között 2 r méretben 4 oldalon.

ALFÖLDI HÍRLAP a Nagy Magyar Alföld, Bács-, Békés-, Csanád-, Csongrád-, Pest-, Szolnok vármegyék és városaik köz- és mezőgazdasági érdekeit szolgáló politikai napilap 1931. augusztus 14. — 1934. március 18. között jelent meg Kiskunfélegyházán — Budapesten. M.: 2 r. A kormány-párti napilap Kiskunfélegyházán nem tudott magának említésre méltó olvasótáborát kialakítani.

EGYMÁSKÖZÖTT a Kiskunfélegyházi 177. számú MIKES ifjúsági- és öreg- cserkészcsapat irodalmi szárnypróbái alcímmel 8-ad rétnagyságban 1934. szeptember — 1938 augusztus között rendszertelenül megjelenő ifjúsági lap volt.

LEVÉL A CONSTANTINUMBÓL a leányifjúsági Mária Kongregáció kültagjainak 1934. december és 1947. december között évenként 8-ad rétnagyságban megjelenő ifjúsági hitbuzgalmi lapja volt.

MEZŐGAZDADÁGI NÉPOKTATÁS előbb **GAZDASÁGI NÉPISKO-LA**

Alcím: A Gazdasági Szaktanítók Országos Egyesületének Hivatalos Közlönye.

[Ind.: Hosszúfalva, Brassó megye 1911. július 15.]

Átmenetileg — a XXVI. évfolyamtól a XXXII. évfolyamig — Kiskunfélegyházán jelent meg 1936. november és 1942. november között. Nyomda: Vesszősi József könyvnyomdája Kiskunfélegyháza.

Felelős kiadó: Pigniczky Ferenc; felelős szerkesztő: Szép László. Megjelent havonként; időnként összevont számokkal 4 r méretben, 12 oldalon, 2 hasábkba tördelve.

Rovatai (Vezércikk; Egyesületi élet; A szerkesztőség postája; Nevelési kérdések; Az iskola és a család; Hivatalos rész; Pályázat) a szakfolyóirat és a hivatalos közlöny kiadvány jellegnek tökéletesen megfeleltek. Szűk szakmai körben terjesztett időszakos kiadvány volt.

BÚZAMEZŐK a kiskunfélegyházi Móra Ferenc Társaság támogatásával megjelenő szépirodalmi, tudományos, művészeti folyóirat. Megjelent havonként, gyakran összevont számokkal, 8 r méretben 1937. május 1. — 1938. június között.

REFORMÁTUS LELKÉSZNÉK LAPJA 1928-ban a **REFORMÁCIÓ** melléklapjaként indult Sárospatakon. 1931. januárjában önálló havi lappá fejlődött. 1939. januárjától Kiskunfélegyházán jelent meg a hitbuzgalmi időszaki lap, 8 r nagyságban 1944. augusztusáig.

A FÉLEGYHÁZI SAJTÓ A FELSZABADULÁS UTÁN

1945. április 4-én a szovjet csapatok fészabadították Magyarországot. Az ellenforradalmi fehérterrorban fogant Horthy-rendszer — amely a második világháború pusztító vérözönébe sodorta hazánkat — eltűnt a történelem színpadáról, maga után hagyva örökségül a gazdasági és kulturális elmaradottságot és a vesztes imperialista háború következményeit. Népünk visszanyerte nemzeti függetlenségét és kezébe vette sorsának irányítását. A haladás horizontjai a félegyháziak előtt már 1944. október 23-án feltárultak a város felszabadításával. „A vihar elmúlt felettünk, kezdődik az új, szebb és bolder élet alapjainak lerakása [. . .]” — írta a történelmi idők helyi krónikása.

A megváltozott társadalmi és politikai körülmények, az újjáépítés lázas üteme, feladatainak sokrétűsége, újfajta emberi kapcsolatai sürgették egy tartalmilag megváltozott helyi hírlap megjelenését. Papírhiányt és ezernyi akadályt leküzdve 1945. augusztus 19-én a félegyházi olvasók kezébe került a felszabadulás utáni első újság, a „FÉLEGYHÁZI ÉLET.”¹²⁶

Újságpótló röplapként indult 4-ed rétnagyságban, 4 oldal terjedelemben. Címfejében is hirdette, hogy a közületek, egyesületek, magánszemélyek hirdeteményeinek, közleményeinek, hirdetéseinek közvetítésével a szó szoros értelemben hírlap.¹²⁷

A papírhiány fokozatos leküzdésével 1946. október 18-tól formátuma (2 r) újságszerűvé vált. Majd 1946. november 30-án „FÉLEGYHÁZA ÉS VIDÉKE” néven a helyi Kommunista Párt kiadásában demokratikus hetilappá lett. A hírlap 3. számtól már „FÉLEGYHÁZI KÖZLÖNY” (2) címfejjel jelent meg. A lap végleges szerkezete lényegében ekkor már kialakult. A hírfejjben közölte a szerkesztő a névváltozást és ígerte: [. . .] „Mint eddig is, további számaink csak egyedül a dolgozó nép: a parasztság, a munkásság és a haladó értelmiség érdekeit szolgálja és harcol azért, hogy nyugodt és békés alkotó munka után megelegedett és eredményes élet legyen osztályrésze minden demokratikus szellemű magyar embernek [. . .]”¹²⁸

A lap rovatrendszere (Vezércikk; Kultúrélet; Különfélék; Az MKP mozgalmi hírei; A Magyar Parasztszövetség közleményei; Hegyközségi hírek; Apróhirdetések; Sport; Kiskunfélegyháza megyei város hirdeteményei) a helyi

126 *Félegyházi Élet* I. évf. 1. sz. 1945. augusztus 19. „Köszöntjük az olvasót”

127 *Félegyházi Élet* II. évf. 24. sz. 1946. június 9. Különféle rovat — A Vesszős nyomda bérlőinek áldozataival, erkölcsi példamutatásával vált lehetővé a röplap folyamatos fenntartása, megjelent az infláció tombolásának időszakában. Az újság ára ekkor 1 tojás volt; pénzben kifejezve 500 mill. pengő!

128 F. KÖZL. I. évf. 3. sz. 1946. december 14. HÍREK

igényeket kielégítette. Hamarosan új rovatokkal (Hummi egymás; Gombos-tű; Politikai kislexikon) tették színesebbé, tartalmasabbá a hírlapot. A politikai kislexikon sorozatban marxista alapismereteket közölt hétről-hétre.

A hírlap politikai irányát a Magyar Kommunista Párt politikája jelölte ki. A lap vállalta az újjáépítés, a demokratikus átalakulás kezdeményező, bíráló és segítő szerepét. Osztályharcosan támogatta a munkás-parasztszövetség kibontakozását és megerősödését. Ismertette olvasóival a marxizmus-leninizmus, a forradalmi munkásmozgalom elvi és gyakorlati problémáit, bő teret szentelt a szovjet valóság bemutatásának. Ápolta a helyi forradalmi hagyományokat.

Vezércikkek, cikkek (Két esztendeje; A Magyar Köztársaság elnöke városunkban; Szeretet, béke, megértés; Egységbe dolgozó; Magyarország hároméves gazdasági tervének alapjai; A parasztság kezét fogott a munkássággal; Petőfi és Móra öröksége stb) sora jelzi, hogy az F.KÖZL. feladatának meg tudott felelni.

A koalíciós időszak bonyolult politikai viszonyai között is az F.KÖZL. megtartotta elvi, politikai alapokon nyugvó, személyeskedésektől mentes, tárgyilagos hangvételét. *Kohut Béla, Katona Sándor és Smikál József* szerkesztők jó munkája révén az újság mindvégig vezetőszerepet játszott a helyi lapok között. Népszerűségét annak is köszönhette, hogy fokozatosan megnyerte magának a város értelmiségének legjobbjait s velük kielégítette az olvasók különféle szakcikk (közgazdasági, gazdasági, kulturális) iránti növekvő érdeklődését.

A munkás-paraszthatalom kiépítése érdekében cikkeivel erősítette a munkás-parasztszövetséget, amelyet rétegpolitikai cikkeivel is alátámasztott.¹²⁹ Az 1947-es választási kampány politikai feladatainak ellátása közben a demokratikus politikai erők összefogása érdekében segítette a Függetlenségi Frontba tömörült politikai pártok helyes állásfoglalásának kialakítását. Hangsúlyozta, hogy ezek a pártok [. .] „külön listával de nem egymás ellen indulnak a választási küzdelmekbe. A nép ellensége is [. .]”¹³⁰ Cikkeivel segítette a kisgazdapárti és a szociáldemokrata párti belső demokratikus tisztulási folyamatokat is.¹³¹ 1947 végén nem minden büszkeség nélkül közölhette *Tildy Zoltán* előadásából az államhatalomra vonatkozó kijelentését: [. .] „Hazánkban végleg eldőlt a küzdelem a demokrácia javára és ezen a

129 F. KÖZL. II. évf. 48. sz. 1947. november 22. „A parasztember” (vezércikk)

130 F. KÖZL. II. évf. 29. sz. 1947. július 19. „Újra választ az ország” (vezércikk)

131 F. KÖZL. II. évf. 8. sz. 1947. február 23. „Válaszúton” (vezércikk). A kisgazdapárti összeesküvők leleplezése után nem kétséges, hogy a parasztság is a népidemokrácia mellett sorakozik fel.

világ semmiféle hatalma sem változtathat — a demokrácia életében a munkásosztály hivatott a vezetőszererepre! [. . .]”¹³²

Igen sokat tett az F. KÖZL. a munkáspártok egyesítésének politikai előkészítéséért is. 1948. áprilisában már üdvözölhette a szociáldemokrata testvérpártot az egyesülési szándék megerősítéséért.¹³³ Alig két hónap múlva közölhette az eredményt is: [. . .] „Az évtizedes vágy teljesült. Egy pártban, egy ideológia fegyverével, egy stratégia és taktika irányítása alatt harcol ezentúl a munkásosztály a saját és az egész dolgozó osztály felszabadításának művén [. . .]”¹³⁴

„Tied az ország, magadnak építed!” társadalmi program megvalósítása érdekében az újság nemcsak szervezett, buzdított, dicsért vagy elmarasztalt, hanem időközönként el is számolt a tettekről s azok eredményeiről.¹³⁵

1848 forradalmi sodró lendülete újult meg a forradalom centenáriumi ünnepségein, amelynek szervezéséből az újság derekasan részt vállalt. Nemzetiszínű felülnyomott ünnepi számmal köszöntötte a történelmi évfordulót ünneplő város közönségét.¹³⁶ A 15 ezer fős ünnepi ülés után belső vezércikkben méltatta az ünnep jelentőségét és kiemelte: [. . .] „Félegyháza népe megmutatta, hogy méltó Petőfihöz! [. . .]”¹³⁷

Az F.KÖZL. a továbbiakban is harcos eszköze maradt a társadalom szocialista átalakítási feladatainak akár a szövetkezeti mozgalom új feladatairól,¹³⁸ akár a népfront tennivalóiról¹³⁹ vagy egyéb fontos társadalmi kérdés megoldásáról volt szó.

1949. március 26-án a szerkesztőség a vezércikk helyén közölte olvasóival, hogy az F.KÖZL. legközelebbi száma új címmel, 6 oldalon fog megjelenni. A bekövetkező változást így indokolta: [. . .] „Politikai, gazdasági és kulturális feladataink kiszélesedtek annyira, hogy híryanagunk nem korlátozódhat többé egyetlen város szűk keretei közé [. . .] Új szellemű országépítésünk megköveteli a legteljesebb egységet és a szocialista építés tervszerűségét, ésszerűsítését ezen a vonalon is [. . .]”¹⁴⁰

132 F. KÖZL. II. évf. 50. sz. 1947. december 6. Tildy Zoltán beszéde

133 F. KÖZL. III. évf. 14. sz. 1948. április 3. „Végre helyes úton”

134 F. KÖZL. III. évf. 22. sz. 1948. május 29. „Megtörtént” Vezércikk a munkáspártok egyesüléséről.

135 F. KÖZL. II. évf. 46. sz. 1947. november 8. „3 év számadása” Az MKP helyi szervezete „elszámol” a közvélemény előtt, hogy a felszabadulás óta mit tett a városért.

136 F. KÖZL. III. évf. 11. sz. 1948. március 13. „Két március” 1948—1948 (vezércikk)

137 F. KÖZL. III. évf. 12. sz. 1948. március 20. A látványos nagygyűlés, kiállítás, lampionos felvonulás méltatása.

138 F. KÖZL. IV. 1. sz. 1949. január 1. „A nagy megoldás”

139 F. KÖZL. IV. évf. 6. sz. 1949. február 5. „A megalakult Magyar Függetlenségi Népfront vezetője Rákosi Mátyás” (vezércikk)

140 F. KÖZL. IV. évf. 13. sz. 1949. március 26. Az olvasó tájékoztatása a lap változásáról.

A laputód, a „DÉLPESTMEGYEI NÉPÚJSÁG”, alcímében: „ezelőtt FÉLEGYHÁZI KÖZLÖNY” — a Magyar Dolgozók Pártjának hetilapja — a lap változásáról így tájékoztatta kiskunfélegyházi olvasóit [. . .] „A DÉLPESTMEGYEI NÉPÚJSÁG a FÉLEGYHÁZI KÖZLÖNY és a KECSKE-MÉT c. újságok egyesüléséből született, azoknak minden tekintetben folytatója: több, jobb és szélesebb területet érintő híryanaggal [. . .]”¹⁴¹ Az új lap egységes jellegének kialakulásával már április végén elhagyta a címfejből az „ezelőtt FÉLEGYHÁZI KÖZLÖNY” megkülönböztető névkiegészítést.

A területi jellegű új hírlap 4 hasábra tördelve, 6 oldalon jelent meg 2 r nétnagyságban 1949. április 3-án. A felelős szerkesztő és kiadó *Lendvai Ferenc* volt. Az új hírlapnak Kecskeméten és Kiskunfélegyházán is volt szerkesztősége. A lapot a kecskeméti Petőfi nyomda nyomta.

A hírlap rovatai (Vezércikk; Tárca; Levelesláda; Mi újság a nagyvilágban; Hírek; Piacon hallottam; Mozi kalauz; Közlemények; Anyakönyvi hírek; Félegyházi sport; Apróhirdetések;) valóban változatosabb, gazdagabb, érdekesebb híryanaggal, tájékoztatással tudták kiszolgálni olvasóikat. A DÉLPESTMEGYEI NÉPÚJSÁG szerkesztősége nagyobb lehetőségei révén néhány hónap alatt a Délpest megyei nép lapja lett.

Az F.KÖZL. laputódja a beharangozóban vállalt kötelességét olvasóival szemben teljesítette a részletesebb és átfogóbb szintézist adó területi hírszolgáltatással.

1950-ben a közigazgatási területek átszevezése után Bács-Kiskun megyében létrehozták a megye egészére kiterjedő egységes napilapot, a „BÁCS — KISKUN MEGYEI NÉPÚJSÁG”-ot. Megnövekedett lehetőséggel ez vette át a lapelőd, a DÉLPESTMEGYEI NÉPÚJSÁG szerepét. A változás után természetesen folyamatosan kialakult a hírlap megyei jellege s mindinkább háttérbe szorultak a lapban a különféle régi helyi sajtóra jellemző vonások, amelyeket helyenként bizonyos érzelmi ellenhatások is kísértek.

AZ IDŐSZAK EGYÉB HELYI IDŐSZAKI SAJTÓTERMÉKEIRŐL

TILINKÓ képes mesefüzet, az „Alföldi Gyermekfoglalkoztató munkaközösség” röplapja *Szamosfalvi Imre* szerkesztésében 1946 karácsonya és 1947 karácsonya között jelent meg összesen 10 füzetben, 4-ed nétnagyságban. Pedagógiai célzatú népmesék, mesék, érdekes rejtvények és fejtörők tették olvasmányossá a drága mesekönyveket életszerűen pótoló kiadványt.

141 *Délpestmegyei Népszerűség* III. évf. 14. sz. 1949. április 3. KÖZLEMÉNYEK: Félegyházi olvasóink figyelmét felhívjuk . . .

FÉLEGYHÁZI KISGAZDA a Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Párt helyi szervezetének hivatalos lapja 1947. január 26-án jelent meg *ifjú Bakos Ákos* szerkesztésében. A 4 hasábra tördelt 4 oldalas hetilap rovatrendszere (Hírek; Pártközlemények; Anyakönyvi hírek; Sport; Ingatlanforgalom; Gazdasági hírek; Ipari hírek; Közellátási hírek) a szegény és a jómódú parasztok, földmunkások, munkások és a radikális értelmiség olvasói igényeit kívánta kielégíteni. Az újság vasárnaponként jelent meg 2 r méretben.

A szerkesztő beköszöntőjében a Kisgazdapárt céljainak, törekvéseinek szolgálata mellett többek között vállalta: [. .] „Harcolni fogunk a demokráciáért, harcolni fogunk kerékkötői, a reakció, a korrupció és a terror [?] ellen [. .]”¹⁴²

A lap politikai irányvonala a vallásos alapokon nyugvó demokrácia célját kívánta szolgálni, alkalmazkodva a koalíciós politikai keretek szabta igényekhez és lehetőségekhez.

Az újjáépítés nagy feladatai után a szocialista építés elemeinek előtérbe kerülésével a talaját vesztett hírlapot a Kisgazdapárt országos vezetősége 1948. november 30-el megszüntette.¹⁴³

FÉLEGYHÁZI ÚJSÁG a Szociáldemokrata Párt Kiskunfélegyházi szervezetének hetilapjaként 1947. augusztus 1-én indult *Barna Tibor* szerkesztésében. A 4 hasábra tördelt, 4 oldalas hetilap péntek reggelenként jelent meg 2 r méretben. Rovatai (Belpolitika; Hírek; Petőfi Mozi Műsora; Sport; Városi Hirdetmények; Pártélet; Anyakönyvi Hírek; Apróhirdetések) kellően tagolt, olvasható újság szerkesztését tették lehetővé.

A FÉLEGYHÁZI ÚJSÁG a társadalom előtt álló összetett feladatok szolgálatát — benne a szocialista átalakítás tennivalóit is — vállalta a Szociáldemokrata Párt szócsöveként. Cikkekben mutatta be a párt történetét. A közvetlenül elérendő célok között a 3 éves terv megvalósítását, a demokrácia és a jólét megteremtését hangsúlyozta.¹⁴⁴ Választási felhívásában „Béke, biztonság, jólét” jelszavakkal indult a küzdelembe.¹⁴⁵ Kiemelte, hogy az új világban mindenki számára biztosítani akarja a kenyeret, a jólétet, szabadságot, kultúrát, gondtalan öregséget. Cikkek sorában foglalkozott a munkásegység kérdéseivel. Az MKP közelítő szándékával kapcsolatosan 1947 decemberében még ezt vallotta: [. .] „Működünk tehát együtt a közös cél érdekében, de becsülettel és őszintén. Ha azonban a testvérpárt az együttműködés alatt a Szociáldemokrata Párt fúzióját érti, akkor kár minden további

142 *Félegyházi Kisgazda* I. évf. 1. sz. 1949. április 3. „Újságunk” (vezércikk)

143 F. KÖZL. IV. évf. 2. sz. 1949. január 8. „Megszűnt a FÉLEGYHÁZI KISGAZDA”

144 *Félegyházi Újság* I. évf. 4. sz. 1947. augusztus 15. „A dolgozók vezető pártja”

145 *Félegyházi Újság* I. évf. 3. sz. 1947. augusztus 12. „Béke, biztonság, jólét” (vezércikk)

szóért [. .]”¹⁴⁶ 1948 áprilisában azonban már a kibontakozás lelkes fogadását látjuk részéről: [. .] „Új tavasz és jövő tárult pártunk elé, amikor leírhatatlan lelkesedéssel követelte a kongresszus a Magyar Kommunista Párttal való minél sürgősebb egyesülést [. .]”¹⁴⁷ A munkáspártok egyesülésével lehetővé vált a két lap egyesítése, egy új, közös haladószellemű, harcos baloldali lap kiadása.¹⁴⁸

BEFEJEZÉS

A kiskunfélegyházi önálló helyi hírlap kiadásának időszaka a DÉLPEST-MEGYEI NÉPÚJSÁG megjelenésével 1949-ben lényegében lezárult. Az 1956-os ellenforradalom leverése után rövid időre 1956 decemberétől 1958 július végéig — átmenetileg ismét megjelent előbb 2 oldalon, 1957 márciusától 4 oldalon a „FÉLEGYHÁZI KÖZLÖNY” (3), a helyi tanácsok, majd az MSZMP és a helyi tanácsok közös hetilapja.

Az ellenforradalom elleni harc tüzeiben újjászületett FÉLEGYHÁZI KÖZLÖNY elég gyorsan kivívta Kiskunfélegyháza város és járása lakosságának megbecsülését, népszerűvé vált. Rövid átmeneti idő után a helyi lap szerepét a megyei hírlap mutációja vette át.

A búcsúzó helyi újság működését a laputód így összegezte: [. .] „A Félegyházi Közlönynek is része van abban, hogy az ellenforradalom után gyorsan konszolidálódott a helyzet gazdasági és politikai téren egyaránt, mert cikkeivel segített az eszmei zűrzavar tisztázásában [. .] — ”¹⁴⁹

1958. augusztus 1-től Kiskunfélegyházán a PETŐFI NÉPE mutációja, a „FÉLEGYHÁZI KÖZLÖNY a PETŐFI NÉPE FÉLEGYHÁZI KIADÁSA” vette át a helyi hírszolgáltatás feladatát.

A tanulmány terjedelmének korlátozottsága miatt a kiskunfélegyházi sajtótörténetnek csak a legjellemzőbb összefüggésekben való bemutatására vállalkozhattunk. Jóllehet jelentőségéhez mérten a téma szélesebb körű, behatóbb vizsgálatot, elemzést is megérdemelt volna. Feltehetően azonban így vázlatosan is helytáll s indítékokat ad más helytörténeti kutatással foglalkozóknak a helyi sajtó mint forrásanyag jobb feltárására, megismerésére és felhasználására.

146 *Félegyházi Újság* I. évf. 21. sz. 1947. december 1. „Együtt vagy külön” (vezércikk)

147 *Félegyházi Újság* II. évf. 13. sz. 1948. április 2. „Megkezdődött” (vezércikk)

148 F. KÖZL. III. évf. 17. sz. 1948. április 24. „Búcsúzik a Félegyházi Újság”

149 *Félegyházi Közlöny* a Petőfi Népe félegyházi kiadása III. évf. 30. „Köszöntjük” (vezércikk)

IRODALOM

BÁNKI Horváth Mihályné

1981 Kiskunfélegyháza közművelődése a dualizmus idején. In: Bács-Kiskun megye múltjából III. Kecskemét.

BÉKÉS József

1977 Pest megye sajtóbibliográfiája 1794—1975. Pest megyei Művelődési Központ és Könyvtár [Szentendre]

BÚZÁS László

1972 Makói hírlapok és folyóiratok bibliográfiája 1870—1970. Makó. — Makói Múzeumi Füzetek 10.

CSURDI—FENYŐ—MÁRKUS—MUCSI

1977 A magyar sajtó története. Tankönyvkiadó, Budapest.

DERSI Tamás

1976 A sajtó és a történelem. In: Vass Henrik (szerk.) Történelem és tömegkommunikáció. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Dr. DÉR Ferenc

1967 Sajtójogi ismeretek. Tankönyvkiadó, Budapest.

Dr. DEZSÉNYI Béla

1960/61 Egyetemes sajtótörténet I—III. Vázlatos áttekintés. Magyar Újságírók Országos Szövetsége Kétéves Újságíró Iskolája. Kézirat.

DEZSÉNYI Béla—**NEMES** György:

1954 A magyar sajtó 250 éve. Művelt Nép Könyvkiadó, Budapest.

FEKETE János

1873—1973 A kiskunfélegyházi hírlapok bibliográfiája. Kézirat.

FEKETE János

1981 A kiskunfélegyházi pusztakeresők és az alföldi parasztmozgalom. In: Bács-Kiskun megye múltjából III. Kecskemét.

GOMBÓ Pál

1967 Bevezetés a sajtóismeretbe. Tankönyvkiadó, Budapest.

HELTAI Nándor

1968 Százéves a kecskeméti újságírás I. (1868—1944). In: Heltai Nándor (szerk.) KECSKEMÉT (tanulmányok), Kecskemét, 1968.

JÓZSEF Farkas

1969 A Magyar Tanácsköztársaság sajtója. Tankönyvkiadó, Budapest.

JÓZSEF Farkas (szerk.)

1972 A magyar sajtótörténet irodalmának válogatott bibliográfiája (1705—1945) Bp.

A KISKUNFÉLEGYHÁZI Móra Ferenc Gimnázium Emlékkönyve.

1960 Kiadta: Az Intézet Igazgatósága.

MAJOR Róbert

1945 25 év ellenforradalmi sajtó 1919—1944. Cserépfalvi Könyvkiadó, Budapest.

Dr. RÁCZ János

1969 Kiskunfélegyháza 1917—1919-ben. In: Proletártavasz 1919. Tanulmánykötet Bács-Kiskun megye forradalmi múltjából.

Dr. SZOMORÚ István

A ceglédi hírlapírás története I. (1878—1919)

VAJDA László

1961 Móra Ferenc vezércikkek. Bibliográfia. Szeged. 123 p. (A Szegedi Egyetemi Könyvtár kiadványai 47.)

Rövidítések

BÁNKINÉ: Kiskunfélegyháza közművelődése . . .	BÁNKI Horváth Mihályné: Kiskunfélegyháza közművelődése a dualizmus idején, 1981. In: Bács-Kiskun múltjából III. Kecskemét, 1981.
BÉKÉS: Pest megye	BÉKÉS József: Pest megye sajtóbibliográfiája 1794—1975. Pest Megyei Művelődési Központ és Könyvtár [Szentendre], 1977.
DEZSÉNYI—NEMES: A magyar sajtó	DEZSÉNYI Béla—NEMES György: A magyar sajtó 250 éves. Művelt Nép Könyvkiadó Budapest, 1954.
FEKETE János: Kiskunfélegyháza	FEKETE János: Kiskunfélegyháza településfejlődése és utcaneveinek története 1974.
ACSM	A Csonkamagyarország
BKML—Kf.	Bács-Kiskun Megyei Levéltár Kiskunfélegyházi Részlege
CSM	Csonkamagyarország
FH	Félegyházi Hírlap
FH e FH	Félegyházi Hírlap egyesült Félegyházi Híradó
FH—FH	Félegyházi Hírlap Félegyházi Híradó
F. KÖZL.	Félegyházi Közlöny
FP	Félegyházi Proletár
Kf. KÖZL.	Kiskunfélegyházi Közlöny
M.:	mérete
Rt	részvénytársaság
TPL	Tiszántúli Proletárok Lapja
évf.	évfolyam

jkv. jegyzőkönyv
sz. szám
u. o. ugyanott

A rétnagyság rövidítései:

n 2 r	50 cm magasságon felül (nagy fólió)
2 r	50 cm magasságig
4 r	35 cm magasságig
8 r	25 cm magasságig

Sajtó és közművelődés kapcsolódásai

a Petőfi Népe és a Forrás 1970-es évfolyamaiban

SZTRAPÁK FERENC

Elégge közel van mindannak a közvetlen előzménye, ami bekövetkezett a 80-as évekre, és ami friss válaszokat követel a legmaibb kérdésekre. Az értékelések mozaikjai gyakran messze állnak attól, hogy összeilleszthetőek legyenek. Egyetlen héten belül, ugyanabban a lapban is más-más nézetek jelentek meg a 70-es esztendőkről.

A gazdasági szakember a nemzetközi enyhülés kedvező légkörét és az évtized bőséges hitelforrásait emeli ki.¹ A fogyasztás és a felhasználás termelésnél is gyorsabb növekedése ugyan nagy ellentmondásokat élez, de a keserű pirula még várat magára, különböző mutatók az életszínvonal dinamikus emelkedéséről vallanak. Az író—kritikus szerint viszont már az 1970-es esztendők „elejétől fogva nagy törés van az egész világ életében, gondolkodásában, a külpolitikában, a világgazdaságban valamiképp megfagyott a levegő, a hatvanas évekbeli jó huzat . . . a világon mindenhol sok minden valamiképpen megingott, megzavarodott, ezért sajnós az írók is meginogtak.”² Hogyan változott, fejlődött ebben az időszakban Bács-Kiskun megye két legszámottevőbb tömegkommunikációs fóruma, a Petőfi Népe című napilap, és a Forrás nevű folyóirat? Hiszen akár a sajtó, akár a közművelődés oldaláról nézünk a jövőbe, egyik orgánus sem viselkedhet úgy, mintha mi sem történt volna.

I.

SZEREP ÉS FELTÉTELEK

A sajtóval — beleértve kulturális szerepkörét — kapcsolatban támasztott követelményeket meghatározzák a „tényleges, gyakorlati, életbevágó szük-

1 RÁBA András: Világgazdasági folyamatok és kilátások. Népgazdaság, 1983. II. 16.

2 Ld. E. FEHÉR Pál: Egy régi párbeszéd Gáll Istvánnal *Népszabadság*, 1983. II. 12. 13. old.

3 Lenin válogatott művei. Az OK(b)P XI. kongresszusa. A Központi Bizottság politikai beszámolója. Kossuth Könyvkiadó, 1977. 3. k. 382. old.

ségletek”³ — a társadalmi rendszerektől és az időtől, kortól függően szerte a világon.

Az 1970-es évek Magyarországon közös elemzésben mérte föl a Minisztertanács Tájékoztatási Hivatala és a Kulturális Minisztérium a sajtó közművelődési feltételeit, illetve lehetőségeit. Az előterjesztést 1978. június 19-i ülésén megtárgyalta és elfogadta az Országos Közművelődési Tanács.

Eszerint a tömegközlelési eszközök, köztük a sajtó „önmagában és egészében feltétlenül *tényezője* a közművelődésnek (is)”.

A kiinduló tétel három tapasztalati-politikai pilléren nyugszik:

— A társadalmi nyilvánosság tömeghatású eszközét (és közegét) minden ízében áthatja a társadalom adott kultúrája: az anyagi termelés kulturáltsága, a szocialista demokrácia fejlettsége, stb. Ilyen alapokon befolyásol, motivál és nevel a sajtó, s ez egyúttal közművelődési funkciójának a legtagabb értelme is.

— Mindezeknek megfelelően a sajtó tájékoztatáspolitikai szerepkört tölt be. Tevékenységét ilyen szempontból a közlemények tartalma, műfaji feldolgozása, a közlésmód leginkább optimális megválasztása, sőt a terjesztés kialakítása és alkalmazkodóképessége minősíti. Az MSZMP Politikai Bizottságának 1977. szeptember 6-i határozata értelmében: „Alapvető politikai érdekünk, hogy a közvélemény minden lényeges eseményről időben, pontosan értesüljön. Ezért a megbízható, gyors, az összefüggéseket bemutató tájékoztatás minden terület, szerv és vezető politikai kötelessége . . . Időszakonként a társadalmi élet néhány területéről — a legutóbbi években a kulturális, mindenképp a művelődéspolitikai kérdésekről — adott tájékoztatás elmarad az igényektől”.

— Óriási jelentőségű a sajtó közvetlen kultúrahordozó és -közvetítő szerepe. A Központi Statisztikai Hivatal 1975-ös, 8600 személyt érintő reprezentatív felmérése szerint „a lakosság valamivel több, mint a fele kizárólag azokkal a kulturális eszközökkel él, amelyeket az otthon keretein belül érhet el”. A községekben még magasabb, kétharmados azoknak az aránya, akik csupán az otthon fölülhető, karnyújtásnyira levő tévét, rádiót sajtót és könyvet veszik igénybe. Ezen belül is fokozza a *megyei lapok* jelentőségét, hogy — mint az Országos Közművelődési Tanács ülésén hangsúlyozták — azok mintegy 67%-a olyan olvasókhöz jut el, akik semmilyen más sajtóterméket nem forgatnak.

Hazánk legnagyobb területű és a legnagyobb tanyavilágot felölelő megyéjében, a Duna—Tisza közti Bács-Kiskunban „különös” tényezőkkel is számolni kell.

1. Befogadási körülmények

A változó kulturális körülmények számbavételéhez érdemes fölillantani a közművelődési párthatározat megszületésének legnagyobb szintű előzményeit. A Magyar Szocialista Munkáspárt X. kongresszusa is úgy látta, hogy „a közművelődés az egyéniség kibontakozásának, a szocialista demokrácia erősítésének, a termelési kultúra emelésnek nélkülözhetetlen tényezője”. Ez a megállapítás egyben a továbblépés igényét is tükrözte.

A közművelődési KB-határozat 1974. márciusában született meg. Három hónap múlva intézkedési tervet fogadott el végrehajtására a Bács-Kiskun megyei pártbizottság, s október derekán megyei aktívaértekezlet is foglalkozott vele Kecskeméten. A fontos téma méltán került az érdeklődés előterébe. A véleményeket és feladatokat tisztázó eszmecserék is hozzájárultak a népművelés korszerű értelmezéséhez, az egyszerre közösségi jellegű és az önmegvalósítást szolgáló, a személyiséget kibontakoztató művelődés térhódításához.

Mi jellemezte az „útviszonyokat”?

A végbement ipari fejlődés ellenére alapvetően mezőgazdasági jellegű maradt a megye. Az 1970-es évek derekán az aktív keresőknek még 43,3 százaléka élt a mezőgazdaságból, ami szinte egyedülálló foglalkoztatási szerkezetben nyilvánult meg, és nem maradt hatás nélkül az igényekre, szabadidőre, illetve más kulturálódási tényezőkre sem. További meghatározó jellegzetesség a települések szétszórtsága: országos átlagban 8,3 százalékos, a Duna—Tisza közén több mint háromszor akkora a külterületeken élők aránya.

Az aktív keresőknek mindössze 15,1 százaléka volt szakmunkás, s csaknem ilyen arányt képviselt a betanított munkások száma is, ami 18. helyet jelentett a megyék közötti sorrendben. Márpedig ez eleve jelzi a sajtó akkori hatáslehetőségeit: országos statisztikai fölmérések szerint újságot vagy folyóiratot a szellemi foglalkozásúak 89 százaléka, a munkásoknak valamivel több mint háromnegyede, a szövetkezeti parasztságnak viszont alig a felét meghaladó része olvas.

Egyáltalán, a gyarapodó művelődési feltételekkel eltérő mértékben éltek az emberek — iskolai végzettségtől, lakóhelyi hovatartozástól függően. Továbbra is számottevőek maradtak a települések közötti kulturális különbségek. Igazolódott, hogy a lakóhely hatása nem egyszer erősebb, mint a foglalkozásoké, a jövedelemé vagy az életkoré. Ennek oka az eltérő lehetőségekben kereshető, de hozzájárulnak a helyi, családi tradíciók is.⁴

⁴ Ld. Az MSZMP Bács-Kiskun megyei Bizottsága 1978. október 20-án készült jelentése. „Közművelődési politikánk eredményei és a tennivalók” (Katanics Sándornak, az MSZMP megyei bizottsága titkárnak nyilatkozata). Petőfi Népe, 1974. okt. 20. 3. old.

Időközben a munkásság lesz a megye számbelileg is legfontosabb osztálya: a dolgozók 51,1 százalékát foglalja soraiba. Nagyobb részük a kisparaszti gazdaságokból kikerülő úgynevezett első generációs munkás. Életmódjukat és kulturális szokásaikat befolyásolja — a munkahelyi környezetben bekövetkezett javulás mellett — a mezőgazdasághoz való kötődés. A családok zöme vegyes foglalkozású s minden negyedik-ötödik ipari foglalkoztatott tanyán él.

Bács-Kiskunban az átlagosnál alacsonyabb az iskolázottsági színvonal és a szakmai képzettség. Túl nagy a tudati, szemléleti és izlésbeli különbség a fiatalok, a középnemzedék és az idősebbek között. A szövetkezeti parasztság kulturális érdeklődése nem független a falusi, tanyai lakóhelyek viszonyaitól — főleg a televízióra összpontosul.

Az értelmiség száma és szerepe tovább nőtt. Ugyanakkor hiány van belőlük szinte minden pályán, fokozott az igénybevételük. Legnagyobb a pedagógusok aránya, csaknem azonos a műszaki, agrárértelmiségiek és a közgazdászok együttes száma, a többiek az egészségügy, az igazságügy, a közigazgatás és a közművelődés intézményeiben dolgoznak. Nagyobb részt városban, kisebb arányban falun és tanyán élnek.

Egyik legfőbb gond változatlanul a közművelődés személyi és anyagi feltételeinek javítása. Több pénz kellene — hangzik el gyakran különböző nyilatkozatokban. Ám a meglévő lehetőségeket — többek között a pénzüsszegeket — sem használják fel mindenütt a legcélszerűbben. A megyei pártbizottság ideológiai titkárának egy interjúbán kifejtett véleménye szerint: már közhelyszámba megy, hogy a társadalom szinte valamennyi rétegében előfordulnak olyanok, akik — ha van is miben válogatniuk, ha gazdag is a kínálat, nagy is a választék — nem igénylik a művelődést. Emellett problémát okoz, hogy egyesek hajlamosak a számok bővítésében élni, s csupán ezek alapján ítélik meg a közművelődés egészének eredményeit. Az ilyen szemlélet mellett könnyen elsikkad a tartalom, érték, az igazi hatás. Kiderül a Petőfi Népe beszélgetéséből az is, hogy az értelmiséget még nem sikerült megfelelő mértékben, eléggé hathatósan bekapcsolni a közművelődésbe. Ugyanez mondható el a felsőfokú intézményekről is, pedig figyelmet érdemlő tartalékok rejlenek szellemi energiáik mozgósításában.⁵

2. Intézmények, művészeti műhelyek

Az 1970-es évek elején Bács-Kiskunban a kulturálódás anyagi feltételeit tekintve a legelmaradottabb megyék közé tartozott. A közművelődés tartal-

⁵ Katanics Sándor nyilatkozata: „A határozat kiállta a gyakorlat próbáját”, Petőfi Népe, 1978. dec. 16. (3. old.)

mi munkájának értéke viszont gyakran középpűt, sőt olykor az elsők között jelöli ki helyét.

A Duna menti folklórfesztivál, a népzenei találkozók országosan is rangos rendezvények. A bajai művelődési központ vagy a kiskunhalasi könyvtár munkája példa mások előtt is. Sok ezer fiatal vonzanak a szelidi-tavi ifjúsági találkozók. A meghirdetett pályázatok a folklór, a művészet kedvelőit és értőit — köztük sok ifjú karikatúristát — kötnek a megyéhez. Fellendült a színházi élet, a kecskeméti Forrás című folyóirat több ezer olvasóhoz jut el az országban, a többi között Kiskőrösön és Bácsalmáson új művelődési ház kezdi meg munkáját, s megyei, területi módszertani feladatokat is ellát az Erdei Ferenc nevét viselő impozáns művelődési központ.

Szellemi arculatot alakít a könyvtár, mozihálózat, múzeum, művésztelep, rajzfilmstúdió, lapszerkesztőség, irodalmi társaság, színház, TIT-szervezet, levéltár és több más intézmény. A kérdés most úgy vetődik fel, hogy milyen *szellemi közeg veszi körül*, élteni a *szellemi életre és a közművelődésre visszaható* politikai napilapot és irodalmi folyóiratot Bács-Kiskun megyében?

Kölcsönösen megtermékenyítőnek bizonyult a művelődéspolitikai gyakorlat, valamint az alkotóműhelyek egymásra hatása. Éppen az 1970-es évek közepe, második fele hozta meg azt a nagy teljesítményekben mérhető mozgást színházban, építészetben, környezetformálásban, irodalomban, zenei életben és az animációsfilm-készítés világsikereket előlegező kezdeteiben, amely jóval túlmutat a megyehatárokon.

Bács-Kiskun és Kecskemét művészeti-közművelődési élete rangot vívott ki az országban. A szakfolyóiratok külön összeállításokban mutatják be a régit és újat szerencsésen ötvöző építészeti megoldásokat, a friss képző- és iparművészeti törekvéseket. Az úgynevezett Kodály-módszer tanulmányozása a világ minden részéből vonzza a zenepedagógusokat. A Katona József Színház betört a megújuló magyar színjátszás élvonalába: ez derül ki a szakmai értékelésekből. Módosul a színházi bemutatók műfaji aránya a magvasabb mondandójú darabok javára, kísérletezőkedvről tanúskodnak a kamara- és gyermekszínházi előadások. Pécs, Debrecen, Szeged és Miskolc után az „irodalmi becsű városok” sorában említi Kecskemétet a Népszava cikkírója, a Magyar Hírlap riportere pedig egyfajta példamutató Bács-Kiskun megyei „közművelődési modellt” fedezett fel a Homokhátságon és a bácskai tájegységen.

Szellemi műhelyek és figyelmet érdemlő alkotások aligha születhettek volna sorozatban hatékony művészetpártolás nélkül. Bács-Kiskun minden elismerést megérdemlő mecénássága jórészt a megyeszékhelyen csapódott le. Kecskemétnek — mint többen felhívták rá a figyelmet — mindig megvoltak a maga jó szellemei. Ebben az évszázadban Kodály Zoltánon kívül közéjük

tartozott a kommunista történész Molnár Erik, a polgármester-tudós Kada Elek, az írókat mozgósító Tóth László, vagy a kórusművészetet megújító karnagy, Vásárhelyi Zoltán. A 70-es évek kulturális pezsgése arra utalt, hogy folytatókra talált az örökség.

Mégsem szabad valamiféle felhőtlen harmóniát visszavetíteni erre az időszakra. Kevés alkalom nyílik a meghitt, kötetlen eszmecserékre, alig találkozunk egymással — panaszolgatják jellemző módon többen a képző- és iparművészek közül. Pedig az eredmények mind nyilvánvalóbbá tették: a földrajzi értelemben vett vidéki helyzet nem szükségszerű akadálya sem a műhelyek közötti szorosabb kapcsolatoknak, sem a népbén-történelemben való gondolkodásnak.

Csupán néhány intézményi példa a szellemi élet megtermékenyítő, produktívra készítő hatására! Aligha lehet véletlen, hogy ebben az időben országos visszhangra érdemes összeállításokkal, kiadványokkal jelentkezik a Katona József nevét viselő megyei könyvtár, amellet megszervezi műszaki, mezőgazdasági és közigazgatási szakrészlegét, a kiskunhalasi könyvtárból példás bibliográfiák kerülnek ki. Az egyébként legmostohább viszonyok között dolgozó intézmény, a Bács-Kiskun Megyei Levéltár jelentős kutatási eredményeket ért el, ezeket könyvalakban is megjelenteti. A műhelyjelleg elsősorban a meglévő, vagy lehetőségeiben létező szellemi erők csiszolásával sikerül tovább erősíteni.

II. MEGYEI NAPILAP A KÖZMŰVELŐDÉSÉRT

A közművelődési határozat elfogadásának évében, 1974-ben a Bács-Kiskun megyei pártbizottság napilapja a Petőfi Népe 29. esztendeje jelent meg, s megközelítette az 55 ezres példányszámot. A múltból örökölt alacsony olvasottsági szint, a tanyavilág terjesztési nehézségei és más okok hosszúra nyújtották azokat az esztendőket, amíg megtalálta helyét és beletölthette szerepét.

1975-ben a megyei párt-végrehajtóbizottság foglalkozott a lappal, s a jelentésben már igazi rangot adó minősítés szerepel: „a legjelentősebb és leghatékonyabb írásos tájékoztató és tömegagitációs eszköz, amely több mint százezer emberhez továbbítja a párt Bács-Kiskun megyére alkalmazott politikáját”.⁶

Ennek a több mint százezer embernek a hatvankét százaléka — az 1971-es

⁶ Jelentés. A Petőfi Népe helye, szerepe és feladatai a tájékoztatásban, a tömegpolitikai munkában. Kecskemét, 1975. szept. 10. (Sokszorosítás) 1. old.

reprezentatív felmérés szerint — az ipari és mezőgazdasági dolgozókból került ki. Az értelmiségi olvasók aránya 12,5%, nyugdíjas 8,2%, háztartásbeli 8,7%, kisiparos és kiskereskedő 2,6%. Az olvasótábornak csaknem a felét nők alkotják. Az olvasók korosztály szerinti csoportosításában: a harminc—ötvenkilenc évesek 57,8%-a, a 15—29 éveseknek viszont jóval kisebb aránya, 27,2%-a veszi kezébe a megyei újságot. Mint a jelentés hozzáfűzi a kimutatáshoz: a lapszerkesztés változatlan alapelve a néplapjelleg megőrzése.

Egy még korábbi, 1967-ben — a Petőfi Népe napi 40 ezres példányszámú „állapotában” — készült olvasói vélemény-felmérés ilyen válaszokkal reagált a lap művelődéspolitikai tevékenységére.⁷ (Kérdés: segíti-e önt mindennapi munkájában a Petőfi Népe és mennyiben? 62,4 % — igen; 37,6 % — nem.

— Népművelő vagyok, sok okos példával, konkrét írással is segít az újság. — A Petőfi Népe friss, politikai, gazdasági és kulturális anyagai segítik oktató-nevelő munkámat (pedagógus). — A látóköröm bővül, ha a Petőfi Népet olvasom (tanuló). — Segít elviselni az öregségemet, hálásan köszönöm! — Általános műveltségemet bővíti a lap (nyugdíjas). — Tájékoztat, esetenként szórakoztat, néha biztat is (agrármérnök). — Gyakran hasznosítom a cikkeit órákon, de az iskolán kívül oktató-nevelő munkámban is (iskolaigazgató). — Néha felhasználok a honismereti vagy osztályfőnöki órákon (tanár). — Főleg a kulturális vonatkozású cikkeit használom fel a tanári munkámban (pedagógus). — Kevés, sőt nagyon kevés a kulturális cikk (tanuló).

1. Művelődés — Irodalom — Művészet

Sokan kifogásolták a hosszabb cikkek terjedelmét, s vissza-visszatér a több felé figyelés és a rövidebb lélegzetű kifejezésmód igénye. Kik nyilvánítottak véleményt? A kiküldött 40 ezer kérdőívből 2800 érkezett vissza: legnagyobb részüket a lakóközösségükben valamiféle tekintélynek örvendő alkalmazottak (28,4 %) töltötték ki, őket követik a mindent alaposan átolvasó nyugdíjasok (16,4 %), majd a kritikusabb megközelítésű értelmiségiek (14,7 %), a közérthetőbb hangvételt igénylő paraszti (9,3 %) és munkásolvasók (7,8 %).

A válaszok már akkor arra intettek, hogy a közművelődéssel összefüggő cikkeknek (is) rendszeresebbé kell válniuk. Nagyobb igényességet tételez föl az úgynevezett hangadókhöz való fordulás. Ez erősíti a lap tekintélyét, de az elmaradottabb tanyasi viszonyok között élőkrol sem szabad megfedkeznie a témaválasztásnak és a feldolgozás közérthetőségének. Követelmény a vál-

⁷ Ld. Olvasói vélemények a Petőfi Népe c. lapról Hírlapkiadó Vállalat, Terjesztési Főosztály, közvéleménykutatás, 6—8. old. Bp. 1967. okt. (Sokszorosítás)

tozatosság, sokszólamúság, az olvasói aktivitást serkentő, további érdeklődést ébresztő igények kielégítése.

Világos a kritikákból az is, hogy legtöbben (24 %) a „Művelődés-Irodalom Művészet”-tel voltak elégedetlenek az állandó rovatok közül.

Elkerülhetetlenné vált néhány változás. Az MSZMP Központi Bizottsága közművelődési határozata és a megyei intézkedési terv megjelenési idejével körülbelül egybeesett a vasárnapi „Művelődés-Irodalom-Művészet” című összeállítás újabb stabilizálódásának kezdete. A Központi Sajtószolgálat anyagainak szigorúbb válogatásával, a *helyi hagyományok* fölkarolásával, s a *Bács-Kiskunban élő művészek gyakoribb* publikálásával és bemutatásával, esetenként meghatározott *tematikus szerkesztéssel* kirajzolódtak egy néplap jellegű országos-megyei *művészeti szintézis körvonalai*.

Ez erősítette a területhez való *kötődés* tudatát és az egészséges lokálpatriotizmust is. Egyebek között volt Móra Ferenc, Nagy Lajos, Katona József és Kodály Zoltán-összeállítás, rendszeresen megjelentek a kalocsai Raffai Sarolta, a kecskeméti Buda Ferenc, Hatvani Dániel, Goór Imre és Gál Farkas művei. A „felfedezett” fiatal költők, prózairók közé iratkozott fel a lakiteleki Lezsák Sándor, a kecskeméti Tarnai László, a bajai Peller Tamás, a kiskunhalasi Hajdók Zsóka, vagy a keceli Horváth Imre, akik országos folyóiratokban és antológiákban szerepeltek azóta.

Az állandó vasárnapi művelődési oldal hozzájárult a kecskeméti Forrás népszerűsítéséhez, cikkek szemlézték a többi alföldi folyóiratot, és — egy ideig — a szomszédos országokban megjelenő magyar nyelvű kiadványokat is.

Egy elemzés ekkor kifejezetten a vasárnaponként jelentkező művelődési összeállítások fogadtatását mérte föl.⁸ A szerző ötven embert kérdezett meg: egyetemi diplomást, főiskolai hallgatót, érettségizett fiatal, általános iskolai bizonyítvánnyal rendelkező munkást és négy elemi végzett nyugdíjast. Foglalkozás szerinti megoszlásban: tanár, orvos, tanuló, gépíró, szerszámlakatos, postás, tisztviselő, növényvédő betanított munkás és nyugdíjas szerepelt a véleményadók között. Az átlagéletkoruk 32 év, 20 százalékuk nő. Valamennyien a Petőfi Népe rendszeres olvasói. Bár a felmérés viszonylag szűk köre eleve figyelmeztet a túlzott általánosítás veszélyére, néhány jelenség egzaktabban ragadható meg a megyei lap kulturális összeállításainak hatását vizsgálva.

Arra a kérdésre, hogy milyen irodalmi, művészeti folyóiratokat olvas, kilencen egynél több kiadványt neveztek meg (Forrás, Kortárs, Új Írás,

⁸ V. ö. TARNAI László: A művelődési oldal szerepe, jelentősége a vidéki napi sajtóban. Az újságíróiskola záródolgozata, 1975. (Kézirat).

Nagyvilág), tízen csak a kecskeméti szerkesztésű Forrást tüntették fel. A többiek — *harmincegyen* — *nem olvasnak irodalmi folyóiratot*.

Figyelemmel kíséri-e a Petőfi Népe vasárnaponként megjelenő művelődési oldalát? — hangzott a következő kérdés. Válaszok: rendszeresen 32, esetenként 12, egyáltalán nem 6. Mindebből arra lehet következtetni, hogy az olvasók korántsem elhanyagolható részéhez csupán a napilap vasárnapi művelődési oldala juttat szépirodalmat. (Ezúttal természetesen csak az írott sajtó szerepét vizsgáljuk, s az elemzés nem terjed ki a rádió, televízió szépirodalmi adásaira.)

E tény is alátámasztja az igényt, hogy a művelődési oldal *szervesen kapcsolódjék a lap tájékoztatósi, tömegpolitikai feladatának teljesítéséhez*. Ezen belül a művelődéspolitikai célkitűzések megvalósítását a művelődési oldal *közvetettebben, kevésbé közvetlenül*, elsősorban az úgynevezett járulékos újságrói műfajokkal szolgálja.

A megkérdezettek közül legtöbben a *történelmi évfordulókról* olvasnak szívesen. Sokan a novellákat, elbeszéléseket, verseket, illetve a könyvrecenziókat keresik a vasárnapi művelődési oldal hasábjain.

Az elemzés végkövetkeztetése: A Petőfi Népe művelődési oldala jelentős feladatot old meg. A megye lakosságának összetételét figyelembe véve kulturális, szépirodalmi anyagot juttat el az igen magas számú *tanyai lakossághoz, a kisközösségekben élő* emberekhez is. A novellák, elbeszélések, versek, tárcák, képzőművészeti alkotások és az évfordulókra — köztük megyeiekre — való megemlékezések pedig fel is keltik *az olvasók figyelmét*: részletesebb, bővebb ismeretek szerzésére ösztönzik őket.

Ilyen háttérvilágításban értékelhető igazán, hogy gyakoribbá vált a hetvenes években például az emberi lakókörnyezetet alakító műtárgyak ismertetése. Míg 1955—73 között 210 szobor reprodukciója látott napvilágot a lap hasábjain, 1974—1979-ben ötvennel több szobor, fafaragás és kerámia kapott helyet a művelődési hasábjain. Új szint jelentett a házigyári lakónegyedek egyhangúságát oldó zománcművészeti kísérletekkel való foglalkozás is, a „mindennapi esztétikum” jegyében.

Ugyanekkor 724 verset, 587 elbeszélést és karcolatot közölt a Petőfi Népe. 1977-ben például *ötvenhárom mai magyar költő szólalt meg*, közülük *tizennégyen valamelyik Bács-Kiskun megyei településről* jelentkeztek. A vasárnapi oldalak esztendőnként legkevesebb: 18 és a legtöbb: 30 megyei képzőművésznek nyújtottak szereplési, bemutatkozási alkalmat.⁹

A Forrással összehasonlítva: a szépirodalmi, szociográfiai és művészeti

⁹ Fekete Dezső könyvtáros kimutatása a Petőfi Népében megjelent közművelődési témájú írásokról. (Bácsalmás, 1980. (Kézirat)

folyóiratban 1974-től 1979 végéig, 814 vers (kevesebb származott megyei költők tollából, mint a Petőfi Népeben) és 217 elbeszélés, novella kapott nyomdafestéket.¹⁰ Bár az összevetés a funkciókülönbségek miatt eleve sántít, de érzékeltetheti a két sajtóforum közművelődési lehetőségeinek közelségét, a tudatosabb munkamegosztás és együttműködés kialakításának fontosságát.

2. Egy vizsgálat tanulságai

Összesítve 1974—1979 között a közművelődési témájú írásokat, kitűnik, hogy a művelődéspolitikai rovat munkatársai havonta átlagosan több mint száz gépelt oldalnyi terjedelemben foglalkoznak különböző közművelődési témákkal. A könyvtárakról például 199, a könyvterjesztésről 177, a színházi életről és bemutatókról 265, a múzeumokról 341 (a megyei múzeumokról 271), a zenei életről 194, a képzőművészeti kiállításokról és alkotókról 688, a művelődési házakról 222 írás, a megyei kiadványokról 108, az országosokról 437 ismertetés és kritika jelent meg. A munkahelyek, intézmények és az egyén közművelődési kérdéseivel 269, a nemzetiségi kultúrával 95 cikk, riport foglalkozott. Az esetek többségében fotókkal, reprodukciókkal együtt szolgálták a figyelemfelhívást.

Az adatok nagyon sok mindent visszatükröznek: tematikai kitekintést a zenei írásoktól a honismereti mozgalomig, az írói nyilatkozatoktól a művelődési házak mindennapi életéig. Figyelemmel kísérhető a rendszeresség, a sokoldalúság és változatosság évenkénti hullámozása. Annak a kimutatásához viszont, hogy milyen eredménnyel sikerült felkelteni az érdeklődést, milyen színvonalú tájékoztatást nyújtott a lap, mindenképp kiegészítésre szorulnak a statisztikai összefoglalások. Támpontokat nyújthat ennek megítéléséhez a Petőfi Népe olvasottsági vizsgálata.

Ha az 1970-es esztendő kiindulási helyzetének fölméréséhez fontos mutatókkal szolgált az előző évtized végén készült közvéleménykutatás, a személyre vett korszakot szinte lezárja az 1980-as olvasottsági vizsgálat. Időközben megváltozott a Petőfi Népe tartalma, külseje, nagyobbá vált formátuma, a nyomda korszerűbb előállítási — ofszet — technikára tért át, a korábbi hagyományos magas nyomást vizuálisan is kifejezőbb tipográfia váltotta fel, ami összességében visszahatott a szerkesztési módszerekre is.

A példányszám 1980-ig 63 500-ra emelkedett. Változott az olvasók összetétele, igénye is. A vizsgálat elsősorban azt célozta, hogy kiderüljön a külön-

10 Fekete Dezső kimutatása a Forrásban megjelent írásokról. (Kézirat)

böző demográfiai jellemzőjű csoportok véleménye a lap tartalmáról. Ennek szakmai megalapozottságát a Hírlapkiadó Vállalat közvéleménykutató csoportja garantálta.¹¹

Azzal kezdődött a felmérés, hogy 2638 előfizetőnek kézbesített kérdőívet a posta. A reprezentatív mintavétel lépcsőzetes kiválasztással történt. A kérdőívek 26,6 százaléka (összesen 702 darab) érkezett vissza, ami jó együttműködési, segítségi készségre utal az olvasók részéről, hiszen szociológusok véleménye szerint már a 8—25 százalékos visszaküldési arány is elfogadható. Leginkább aktívnak Baja város, illetve járás előfizetői bizonyultak, a legrosszabb válaszadási hajlandóság a kecskeméti járásban volt tapasztalható. Az olvasói összetétel mellett a lap állandó rovatainak megítélésére, a tájékoztatás milyenségére, a hírszolgálat frissességére, a szerkesztőség kritikai hangjának minősítésére, a kedvenc szerzőkre és a szívesen látott témákra vonatkoztak a főbb kérdések.

Figyelembe kell venni a következtetések levonásánál, hogy a Petőfi Népe olvasóinak zömét a nem mezőgazdasági fizikai dolgozók, értelmiségiek és egyéb szellemi foglalkozásúak, valamint a nyugdíjasok teszik ki (84,3 százalék): egyértelműen a magasabb képzettségű, kritikusabb szemléletű előfizetők gyarapodtak a 70-es években, beleértve a munkásokat is. Életkor szerint a 30—35 év közöttiek aránya a legmagasabb (36,6 %), csaknem kétszer annyi férfi veszi kézbe a lapot, mint ahány nő. (Csupán összevetésül: 1971-ben még csaknem fele-fele volt a megoszlásuk.) Az sem mellékes, hogy a kérdőíveket kitöltött olvasók nagyobb része községekben és tanyán lakik. A Petőfi Népe tábora hosszú évek során alakult ki. Legkevesebben azok vannak, akik 1—5 éve tartoznak a rendszeres „hírlap-fogyasztók” közé. Többséget alkotnak a hűséges olvasók: a válaszadók 51 százaléka tíz évnél régebb óta kitart a lap mellett.

Ilyen a befogadó környezet. Nem lehet eltekinteni attól az értékítéletről, amit nap mint nap megformál. A kulturális témák iránti érdeklődés általában nem nagy, de nem is kicsi. A Művelődés-Irodalom-Művészet című, vasárnapként megjelenő oldalösszeállítást például közepes figyelem kíséri: rendszeres olvasottsága 49 százalékos volt a hetvenes évek legvégén. Kevesebben érdeklődtek a sokáig heti rendszerességgel közölt korábbi Nyelvőr-sorozat iránt. A megkérdezettek egyharmadának érdeklődési körétől távol estek a nyelvhelyességi tudnivalók. De nem sokkal többeket kötöttek le — a felmérés szerint — a tévé-kritikák sem (36 %).

¹¹ A Petőfi Népe olvasottsági vizsgálata. Hírlapkiadó Vállalat közvéleménykutató csoportja. 1980.

Viszonylag alacsony a folytatásos regények olvasottsága is (45%): ha kiesik egy-két rész a figyelemből valamilyen ok miatt, érdektelenné válhatnak a további epizódok. A feltételezettnél is többen vannak, akik nem szeretik, ha napi „adagolásban osztják be” számukra a regényt vagy elbeszélést. A válaszolók számottevő hányada, 14—20 százaléka sosem olvassa el a Művelődés-Irodalom-Művészetet. Az ipari és mezőgazdasági fizikai dolgozók érdeklődése még ezt az átlagot sem éri el. Az értelmiségiek adják viszont a művészeti összeállítások és a kevésbé kedvelt Nyelvőr-rovat átlagnál jóval nagyobb olvasórétegét a nyugdíjasokkal együtt.

A művelődéspolitikai tájékoztatás csupán a kérdezettek 53,1 százalékánál vált ki elégedettséget, s ezzel a témakörrel elégedetlenek a legtöbben (9 %). A művelődés sokrétű kérdéskörét a városi és községi lakók átlagosan, a tanyán élők viszont kilenc százalékkal nagyobb mértékben igénylik — feltehetően azért, mert a változatos kulturális lehetőségektől (is) ők esnek a legtávolabb.

Összességében lehet mire alapozni a hetvenes évek fejlődése után. Megvan a befogadók érdeklődése is. Ezt bizonyítja, hogy a 350 témajavaslat tíz százaléka művelődéspolitikai jellegű és rendszeresebb kulturális tájékoztatást igényel, 25 a novellákra és folytatásos regényekre, humoros írásokra vonatkozik, 16 történelmi és helytörténeti tárgyú publikációt érint. Az előfizetők többit szeretnének olvasni a művelődéspolitikai elképzelésekről és megvalósulásukról, rendszeresebb kritikákat, illetve ismertetéseket várnak a kiállításokról, film- és színházi bemutatókról, új könyvekről, főleg magyar szerzők folytatásos regényeire, elbeszéléseire kíváncsiak.

Korántsem mellékes, hogy a szerkesztési koncepció, a témaválasztás és -feldolgozás élményszerűen kapcsolódják az állami irányítású közművelődés, illetve a párt- és tömegszervezeti oktatás rendszeréhez, ám mégis más legyen: ne veszítse el különös jellegét. Ennek záloga például a tágabb horizontú és egyszerre mindenkire szóló differenciáltabb tájékoztatás, az értékiszemponatok és az ízlésformálás nap mint nap írásba adott, a szerkesztőségi kollektíva színvonalától függő kifejeződése.

A közvéleménykutatási adatok is arra vallanak, hogy a közvetlen politizáló írások mellett még több irodalmi, művészeti alkotás, illetve kritika közreadására van szükség. Következetesebben kell reagálni az igazán nagy tömegbefolyású tévé- és rádióműsorokra, a mindennapi megnyilvánulásokat alakító filmekre és zeneszámokra, a közvetlen környezeteszttétikai érvényességű művekre. Kétségtelenül szuggesztívebb összképbe illeszkedne mindez, ha a kulturális tárgyú publikációk — az eseménytudósításokat beleértve — ugyanazon az oldalon elrendezve jelenhetnének meg az eddigi szétszórtság (1., 3.,

5., 8. old.) helyett. Az olvasói rendszeresség igényét elégitené ki, ha hétről hétre visszatérően meghatározott napokon látnának napvilágot a könyv-, képzőművészeti- és filmkritikák, interjúk, stb.

3. Feladatok és módszerek

Köztudomású, hogy a sajtó tájékoztató, figyelemorientáló, közvetlen vagy közvetettebb módon befolyásoló tevékenysége soha és sehol nem független a politikai érdekektől. A 70-es évek közművelődési folyamatainak áttekintése tágabb érvényű következtetésekhez is vezet.

Mindez már az írásos agitációt és propagandát érinti. A művelődéspolitikai tanulságok közül több minden általánosítható. Ily módon kirajzolódnak egy olyan modell körvonalai, amelynek a működése vagy zavara egyaránt érezteti hatását a belpolitikai tájékoztatásban, beleértve a gazdaság- és művelődéspolitikai területeket, a döntések alapos előkészítését és hatékony megvalósítását is.

Az újság tájékoztató munkájának fogadtatása mérsékelt elégedettségi mutatóval jellemezhető az 1980-as közvéleménykutatás szerint. A pártéletről szóló, valamint a művelődés- és gazdaságpolitikai információkkal az olvasóknak alig több mint a fele elégedett. Ennél többen nyugtázzák a hazai és megyei közélet eseményeivel való foglalkozást (60 százalék). Tagadhatatlan az érdeklődés, a véleménynyilvánítás: a legtöbben ugyanezzel elégedetlenek is. Őket követik azok, akik a gazdaságpolitikai információkat kifogásolják.

Legkevésbé az ipari fizikai dolgozók elégedettek a tájékoztatással, miközben közöttük található a legtöbb nem-olvasó. Másik végletbe a mezőgazdasági fizikai dolgozók tartoznak: az átlagosnál nagyobb fokú elégedettségbe belejátszhat az alacsonyabb iskolázottsági szint, kevésbé kritikus közelítés. Legtöbbet a értelmiségiek olvasnak, főleg a művelődéspolitikai tájékoztatással elégedetlenek az átlagnál erőteljesebb mértékben (15 százalék).

Ebből következik, az információval való elégedettségi szintre kevésbé hat a témák különbözősége, mint az, hogy ki milyen társadalmi csoportba tartozik, hol, milyen környezetben él. A témák legkisebb és legnagyobb elégedettségi foka közti különbség mindössze 11, a foglalkozásból adódó eltérés viszont 33 százalékos. Vagyis a rétegszempontokat jobban előtérbe érdemes helyezni a szerkesztésnek.

Tehát alapvető dolog annak ismételt számbavétele, hogy kikhez szól a lap, fontos a konkrétság és a szakosodás, ami elősegíti a ráhangolódást, a közös nyelv megtalálását. Helyi hír- és információéhségre vall, hogy a megkérdezetteknek csak egyharmada tartja elegendőnek a lakóhelyről való tájékoztatást. Főleg a községekben és tanyákon élők tartoznak ide. Gazdaságpolitikai

érzékenységre utal, hogy a legtöbben — majdnem minden negyedik olvasó — gazdasági életünk hiányosságairól írna bíráló cikket, s ezt követi a városrendezés, községfejlesztés (15,6 %), kereskedelmi ellátottság (15,4 %), a felelősségrevonás kérdése (9 százalék), illetve az oktatás és egészségügy (8,8 %).

Az olvasói kívánságok, javaslatok között a megyei, saját városra és községre vonatkozó témák vezetnek. Nem sokkal utánuk sorakozik fel a rendszeresebb művelődéspolitikai, kulturális tájékozódás igénye. Az első helyen álló helyi, lokális kíváncsiság természetesen az üzemek, gazdaságok eredményeinek, gondjainak bemutatására is irányul. Az *általános* gazdaságpolitikai kérdések viszont háttérbe szorulnak a felmérés szerint. Többen hiányolják a gyakoribb és érdemibb párbeszédet, vitát.

A népgazdasági és helyi politikai döntések, intézkedések megértéséhez járul hozzá a figyelemfelkeltő valóságfeltárás — társadalmi keresztmetszetben és a legkülönbözőbb, változatos műfajokban: tudósítás, hír, interjú, riport, levél, cikksorozat, vita stb. Ha széles társadalmi alapon meg tudja előzni az intézkedéseket, az érintett döntési jog- és hatáskörök decentralizálása növeli az állami szervek, gazdálkodó és művelődési intézmények, egységek önállóságát, felelősségét is. Minduntalan és újra meg újra létre kell hozni az elvileg szilárd meggyőződésnek azokat az elemeit, amelyek biztos fogódzót nyújtanak az eligazodáshoz, és a cselekvés előfeltételeit jelentik. Ennek egyik legjobb eszköze a helyzet kritikai elemzése, a határozathozatalokat megelőző vita, magunk és mások meggyőzése, a tettekre ébresztő párbeszéd.

Ma is érvényes gondolatokat fejtettek ki az előre vivő vitáról a kommunista tanok kidolgozói. Lenin például így írt egy alkalommal: „a vita kissé kapkodó jellegű. Ebbe a hibába, nagyon is érthető okoknál fogva, mindnyájan beleesünk”.¹²

Mihez vezet, ha az ellentétek nem jutnak felszínre? Az ilyen állapot állóvíz, amelyet belep a békalencse és „olyan emberek tűnnek fel, akik térdenállva imádják a spontaneitást”.¹³

A Petőfi Népe egyebek között városfejlesztési kérdésben kezdeményezett vitát, olvasói vélemények jelentek meg Kodály Zoltán születési évfordulója alkalmából a hangszeres zenei képzésben részesülő fiatalok foglalkoztatásáról, több hónapos eszmecsere próbálta tisztázni az igényes szórakozás szükségességét és feltételeit, stb.

Eredmények igazolták, hogy jó dolog, ha a politika elismeri a sajtó felnőtt-ségét és sajátos törvényszerűségeit. Annál inkább, mert a tömegkommunikációs eszközök visszahatnak a politikai határozatok végrehajtási esélyeire.

12 Lenin: A terményadóról. Válogatott művek. Kossuth. 1977. III. k. 309. old.

13 Lenin: Mi a teendő? Válogatott művek. Kossuth. 1977. I. k. 182. old.

Hogyan? A közművelődési határozat megszületését követően, az 1970-es évtized derekán érezhetően fölgyorsult az a folyamat, amikor a hagyományos népművelés mindinkább átadta helyét a közművelődésnek. Vagyis a passzívabb, inkább a kulturális intézményektől függő befogadást fokozatosan kezdte föl váltani az alkotóbb közösségi- és önművelődés, ami immár nemcsak a művelődési házak, könyvtárak, múzeumok dolga lett, hanem velük együtt a színházak, könyvkiadás és terjesztés, a sajtó, rádió, televízió, sőt a munkahelyek és lakótelepek ügyévé vált.

A sokféle gazda között nem vész el a felelős? — tette fel a kérdést számos cikk a Petőfi Népeben. S a válasz: a feltételekről elsősorban az állam gondoskodik, amit jól egészíthet ki településenként az üzemek, szövetkezetek és gazdaságok összefogása.

Tudatosítani kellett, hogy a felügyelet és az összehangolás állami, tanácsi feladat. A munkahelyi vezetők viszont azért felelősek, hogy egyre többen — és egyre átgondoltabban — részesülhessenek irányításuk alatt a kultúra javaiból. A cikkek sorra vették a Hazafias Népfrent, a szakszervezet, az ifjúsági szövetség, a szövetkezeti érdekképviselői szervek, a fegyveres erők és a magánember idekapcsolódó jogait, lehetőségeit, valamint kötelezettségeit.

Vissza-visszatért a gondolat: az állami, gazdasági, társadalmi feladatok tisztázásával nem mentesül senki alapvető lelkiismereti kötelessége alól: a legtöbbre törekedjék. Bár a sokféle vállalati tennivaló, fejlesztési és egyéb alapok között a kulturálódás a hatodik-nyolcadik helyre szokott szorulni — olvasható például -, ám rögtön az élre ugrik, ha olyan szakemberekre van szükség, akik nem szűk látókörűek vagy szakbarbárok; rögtön lényeges a művelődés és a műveltség, ha a termelési tanácskozásokon és a különböző megnyilvánulási fórumokon okosan, lényegretörően kell szólni . . .

Mindenekelőtt szemléletváltozást igyekezett siettetni a lap. Ennek jegyében követték egymást az évfolyamok.

1974-ben: A művelődéspolitikai rovat egyre több tájékoztató írással és elemző publicisztikával támogatta a határozat nyomán kibontakozó kezdeményezéseket. Ilyenek voltak a kulturális alapok felhasználásáról, a közös igazgatású művelődési intézményekről, a klub- és olvasómozgalomról, a tanyavilág kulturális ellátottságáról szóló cikkek.

Számos kommentáló híradás jelent meg a KISZ kulturális tevékenységéről, a nemzetiségek kulturális hagyományainak ápolásáról. „*Egy este — különböző járásokban*” címmel sorozat indult, amely feltérképezte a szabad idő délutáni és esti eltöltésének lehetőségeit a kis falvakban, nagyközségekben és a városokban. A riportok egyfajta állóvizet bolygattak meg, vihart kavartak. Megjelentek a *hosszúszólások* és szeptemberben *ankét*on is találko-

tak az érdekeltek: a Kulturális Minisztérium, megyei tanács, Szakszervezetek megyei Tanácsa, tsz-szövetségek munkatársai, községi párttitkárok és tanácselnökök, művelődési ház-igazgatók nyilatkoztak. Ezt megelőzően, június 19-én a művelődési beruházások helyzetéről kezdeményezett *eszmecszerét* a művelődéspolitikai rovat: a tervezők, beruházók, kivitelezők és a megyei tanács képviselői részvételével összesen 13-an mondták el észrevételeiket.

A tapasztalatok újabb gondolatébresztő, akár vitaalapul szolgáló jegyzeteket indítottak útnak, amelyek a hasonló tárgykörű megyei *pártaktívát előzték* meg. És ilyen időzítéssel az értekezlet fontosságára is felhívták a figyelmet. Az aktívaértekezletet bő tudósítás, majd egész oldalas interjú követte, amelyet a megyei pártbizottság ideológiai titkára adott.

Áprilistól megszorodtak az üzemek és szervezetek munkásművelődéséről szóló cikkek. Publicisztikák és riportok érzékeltették az összefogás, a közös kulturális alapok fontosságát — főleg a bajai járás példái alapján. Interjúk térképezték fel a félhomályban lappangó múzeumi értékeket, szorgalmazták a közönséggel való jobb kapcsolatokat. Nem hiányoztak a csattanós glosszák sem. Az egyik például azt sürgette, hogy az új, jórészt vállalati, illetve intézményi hozzájárulásból létrejött Tudomány és Technika Háza valóban a szellemi-tudományos élet központja legyen, betöltve a rá váró közművelődési szerepet.

Többszörös népszerűsítő *visszhangra* talált az oktatás és közművelődés kapcsolatát újszerűen erősítő iskolaszínház és a kiskunhalasi Szilády-gimnáziumban nyílt képzőművészeti galéria, a kecskeméti Óvodapedagógiai Nyári Egyetem, a Bajai Nyár, valamint a Duna menti Folklórfesztivál tömegeket vonzó rendezvénysorozata.

Egy év múlva, *1975-ben visszatértek az újságírók azokra a helyszínekre*, ahol korábban hiányosságokat fedeztek fel a művelődési otthonok, vagy könyvtárak, múzeumok munkájában, és beszámoltak a fejleményekről. Igen sokféle rendezvényről tudósítottak (népzenei napok, Duna menti Folklórfesztivál, Kodály-szeminárium és szimpózium, kecskeméti zenei hetek).

Elemző írásokban is nyomon követték az intézmények *gyakorlatában* megvalósuló közművelődéspolitikai *elveket*. (Kiskőrösi, bácsalmási és dunapataji művelődési központok.) *Népszerűsítették* a kiváló munkát végző népművelőket, közművelődési szakembereket. (Könyvtárosok, szakszervezeti kulturális felelősök, a Megyei Művelődési Központ dolgozói, szakkörvezetők, muzeológusok . . .)

Többek között *sorozatban* mutatták be a megyében élő kutatókat, a kiemelkedő kulturális munkát végző személyiségeket. (Kálmán Lajos kecskeméti népzenekutató és kórusvezető; Fekete Dezső kiskunhalasi könyvtáros;

Bárth János kalocsai néprajzkutató, muzeológus; Diószegi Balázs kiskunhatalasi festőművész; a megyei művészeti díjasok portréi.)

Rendszeresen jelentkezett a *Vendégünk volt* elnevezésű rovat, interjúk készültek a Bács-Kiskunba látogató, véleményt nyilvánító, tapasztalatokat továbbító személyiségekkel. A *Mai témánk* felcímű sorozatban *időszerű* közművelődési jegyzetek, *bírálatok és elismerő sorok* láttak napvilágot. Kiemelkedett a politikai könyvhetekkel való foglalkozás, a Kossuth-kiadványok népszerűsítése. Könyv- és képzőművészeti kritikák *hívták fel a figyelmet* különböző megyei vonatkozásokra.

A színházi beszámolóknak a társulatban is vitatott *modern műsorpolitikai és rendezői törekvésekre* esett a hangsúly. Hosszabb kihagyás, az esetlegesen megjelenő kritikák után rendszeresebbé váltak a filmszemlék.

1976-ban újabb riportok emlékeztettek a két évvel korábbi „Egy este” . . . című sorozatra. Ez alkalommal a művelődési házak vezetési gondjairól, a túlzott méreteket öltő fluktuáció okairól volt szó. A rendszeresség és változatoság igényéhez való alkalmazkodást mutatta emellett több *tematikus, agitációs és közművelődési célokat egyaránt szolgáló, összefogott oldal-összeállítás* (augusztus: Könyv és ifjúság; November: A közművelődési törvényről; december: A művészetpártolás kérdései, stb).

Fontos feladat volt a *közművelődési törvényt* tárgyaló országgyűlési ülészek figyelemmel kísérése. Minden más laphoz képest részletesebben és nagyobb terjedelemben jelent meg Mándics Mihály, Bács-Kiskun megyei képviselő hozzászólása. A mezőgazdasági és ipari üzemek *munkahelyi művelődési tennivalóiról* aktuális interjú látott napvilágot, majd vasárnapi kommentár foglalta össze az országos és megyei feladatokat ugyanazon a héten.

Már a közművelődési törvény szellemében foglalkozott a szerkesztőség az *oktatási intézmények és a művelődési házak kapcsolataival*, az olvasótáborok tapasztalataival, a zenei világnappal, a múzeumi hónap rendezvényeivel, valamint az őszi megyei és a műszaki könyvhetekkel. Népművelők portréi jelentek meg, akik közé természetesen illeszkedett a kulturális munkájáért kitüntetett gyógyszerésznő bemutatása. R riportok után vezércikk is elemezte a munkásművelődés helyzetét . . .

Végeredményben fölerősödhetett az a felfogás, amely szerint a kultúrának *üzemi, termelőszövetkezeti, intézményi, lakóhelyi — azaz lényegiben közösségi — tényezőnek* kell lennie. Ilyen tanulságokkal szolgál egyebek közt a párt- és szakszervezeti jelentések, jegyzőkönyvek fellelőzése, a kulturális alapok rendeltetészerű felhasználásának fokozott ellenőrzése, a művelődési házak és vállalatok együttműködési gyakorlata, az ismeretterjesztő előadások és más rendezvények rugalmasabb alkalmazkodása például a nagy számú falusi, tanyai lakosság igényeihez. Természetesen a művelődési házak, könyv-

táruk, múzeumok és társaik kulcsintézményei maradtak a művelődéspolitikai rendszernek, amelyben a maguk sajátos eszközeivel, széles társadalmi bázison, intézményesített és mozgalmi módszerekkel valósítják meg kezdeményezéseiket és az elképzelések rájuk eső részét.

A közművelődés súlyát érzékelteti, hogy mindinkább politikai-ideológiai kérdéssé, az emberformálás egészének szerves részévé vált. Kirajzolódott a lehetőségek mozgásteré a gazdasági vezető, a közművelődési szakember, az orvos, a pedagógus, a munkás, a mezőgazdasági és műszaki értelmiségi, a parasztember előtt. Fontos volt, hogy ez a kokrántsem reszortfeladatként értelmezett felfogás egyetértésre találjon és cselekvési egységben jusson kifejezésre.

El kellett ismertetni például a munkahelyi művelődés rangját. Elsősorban az általános műveltséggel összefüggő iskolai végzettség megszerzésének nőtt a szerepe. Igen sürgetően jelentkeztek a feladatok, hiszen az iparban, építőiparban dolgozók közül 30 ezer munkás még az általános iskolát sem végezte el, amikor egyszerűen a gazdasági lehetőségek, vagy a demokratizmus kamatotztatása is felvetette a tájékozottság, gondolat kifejezés, műveltség igényét.

Nagyon sok esetben nem is az anyagiak, létesítmények hiánya okozta az elhanyagolt, méltatlan közművelődési helyzetet. Épp a Petőfi Népe egyik riportsorozata derített fel olyan eseteket, amikor a bejáratot lakat zárta el az érdeklődő elől, s csupán felirat jelezte, hogy az épület a művelődés háza.

Alig fél évtized elteltével kétségtelenül érezhetővé vált egyfajta *szemléletváltás*. Ezt dokumentálta a Petőfi Népe egyik cikke: „ma már nem csupán egy szűk rétegű népművelői apparátus érzi feladatának, kötelességének a közművelődési munka végzését. A tanácsi és gazdasági vezetők többsége — ezt nyugodtan elmondhatjuk — érzi már a párthatározatból fakadó feladatok súlyát, valamint azt, hogy a közművelődési törvény alapján dolgozó emberek rendszeres művelődése, a kulturális igényének kielégítése szempontjából személy szerint órá is nagy feladat hárul. Továbbá összességében — ha nem is a szükségleteknek megfelelő ütemben — javultak a személyi és tárgyi feltételek a folyamatos munka végzéséhez. Az elmondottakhoz még két dolgot tennék hozzá: azt, hogy szélesebb körben éreztetik immár hatásukat megyénkben a szellemi, alkotói műhelyek, s hogy a gazdasági életnek s a kulturális törekvéseknek az összhangja a régebbinél érezhetőbbé, láthatóbbá vált. A szellemi javak gyarapodása áldásosan hat vissza a termelésre, a szocialista építés sokirányú, szerteágazó munkájára, a fejlődő gazdasági élet viszont segítségére lehet — és van is — a művelődési feltételek jobbításában, illetve az erre való törekvésekben”.¹⁴

14 V. ö. 5. sz. jegyzet.

III. FORRÁS ÉS VIDÉKE

Kecskeméten szerkesztik az esztendőnként tizenkét alkalommal megjelenő Forrás című szépirodalmi, szociográfiai és művészeti folyóiratot. Sokan odafigyelnek rá hazánkban és a szomszédos népeknél. Az évfolyamok hagyományokat folytattak és teremtettek. Kialakult a szerzők törzsgárdája és az olvasótábor. Az indulásig viszont sokféle próbálkozás és erőfeszítés vezetett.

Elsőnek a Kiskunság fogta össze az alkotókat, 1955 és 1959 között. Nem sikerült mindig a tervezett negyedévenkénti megjelenés sem, összesen tizennégy szám hagyta el a nyomdát. Elsősorban tanulmányokat tett közzé a Kiskunsági Füzetek szerkesztősége. Majd az Aranyhomok, Biztató és a Termés antológiákban jelentkeztek a vers- és prózáírók. 1967-től nagyobb formátumban feltámadt a Kiskunság, amely a rendszeres folyóirat-készítés erőfelmérő szerepét is betöltötte. A pezsgés jeleként megindult az Aranyhomok Kiskönyvtár sorozata. Különösen a Kecskeméti kislexikon és az Egy marék parázs című versantológia dicséri a kezdeményezést. Az élő irodalmat ápoló kiadványokat Varga Mihály szerkesztette, aki három évig a Forrást is irányította.

Inspiráló történelmi és helyi, a gazdaságirányítási rendszer reformjával egybeeső és rendszeres kifejezési, megnyilatkozási alkalmakra érett szubjektív tényezők szerencsés találkozása játszott közre a lapindításnál. Már csak mecénásra volt szükség, aki a kezdeti lépéseket és a fennmaradást is garantálta. Ezt a Bács-Kiskun Megyei Tanács vállalta magára. Mind határozottabb felismerés alapozta meg a folyamatos támogatást: a politikai és gazdasági döntések nem nélkülözhetik a valóság részletekbe menő ismeretét.

A folyóirat kezdetben kéthavonta jelent meg. A publikációk azóta is ébren tartják a tájegységre jellemző hagyományokat, kitekintenek a határon túli magyar szellemi életre, részt vállalnak a valóságfeltárásból, s ezzel együtt Bács-Kiskun sajátos arculatának bemutatásából. Az 1970-es években a hazai szociográfia fontos fórumává vált ez a műhely. Több, országos szociográfiai tanácskozás zajlott le Kecskeméten a Duna-Tisza közí írócsoport és a szerkesztőség kezdeményezésére, pályázatokat hirdettek. Következtesen feltűnnek ezeken a hasábocon a tanyavilág, a népesedés, az átalakuló falu, a paraszt- és munkásélet kérdései. A Való Világ rovat elemzéseket, riportokat közöl az úgynevezett dokumentumirodalom terméséből.

Az első öt év bőséges tanulságokkal szolgált — ezeket igyekezett csokorba gyűjteni a megyei napilap 1974. januári számvetése. Elgondolkodtatók az adatok: „A Kiskunság első számai 200—300 példányban keltek el nagy nehezen. A Forrás esetenkénti példányszáma meghaladja a 2500-at. Nincs

mit szégyenkezni a vidéki folyóiratok között . . . A Horizont rovatban 34 szerző 65 írása olvasható . . . Az öt esztendő alatt publikált 155 tanulmány, jegyzet, glossza szerzői közt találjuk Balogh Edgárt, Bata Imrét, Féja Gézát, Kőhegyi Mihályt, Németh Lászlót, Szabó Pált . . . A Szemle rovat írásainak a fele az újabb hazai szépirodalmi kiadványokkal foglalkozik (86 prózai és 47 verseskötetet mutattak be). Ötven, a szomszédos államokban megjelent magyar nyelvű könyvre is felhívták a figyelmet. Megkülönböztetett érdeklődéssel követték a szociográfiai jellegű köteteket. Hatvanhét alkotótól közöltek grafikát, reprodukciót, fényképet . . .”¹⁵

Két dolog mindenképpen kiderül az összegzésből. Először is az óriási lehetőség, amely feltárult a folyóiratalapozó munka után és az első évfolyamok megjelenésével. Valóban, soha ennyi izgalmas név, ennyi eredeti publikáció nem volt ezen a vidéken. Mindehhez fölzárkózott — egyelőre — a tízszeri megjelenés esztendőnként. S az írások között, sőt még a Szemle-rovatban is fokozatosan előretört a szociográfia.

Időközben szerkesztési változás következett be: „1971-ben és 1972-ben néhány hibásan általánosító, megalapozatlan cikket közölt a Forrás. A szerkesztési hibák súlyosan ártottak a folyóirat növekvő jóhírének, népszerűségének és a társadalom elmélyült kutatásában szerzett érdemeknek . . . Az átalakult szerkesztőség könnyebb és nehezebb helyzetben van elődeinél. A kezdet, a bizonyítás nehézségei nem apasztják az energiát. A Forrás immár számon tartott intézmény, amely sok szállal kötődik a hazai irodalmi, művészeti körökhöz. Kezdeményező, az eddigi évfolyamok megalapozták a folyóirat tekintélyét”.¹⁶

A következő évben a forrás szerkesztősége belső számvetést is készített. Az „újraindulás” és a további fejlődés megértéséhez járul hozzá az önértékelés egy-egy megállapítása: az évenkénti hatról a tízre történő átállás egybeesett a folyóirat helyzetének és szerkesztésének stabilizálásával. Ez — nagy nehézségek árán — sikerült. Főszerkesztői feljegyzés dokumentálja: az 1974. januári szám összeállítását követően annyi elfogadott írás sem maradt tartalékban, amely elegendő lett volna a következő megjelenéshez. Ebben az időszakban tehát a szerkesztőség minden erejét a kézíratszerzésre, pontosabban munkatársak megnyerésére, a szerzői „törzsgárda” megteremtésére kellett összpontosítani.

„A korábbi időszak leginkább a lap szociográfiai tevékenységét alapozta meg — folytatódik a számvetés. — A sűrűbb megjelenés szociográfiai tevékenységét, közleményeit erre az alapra kellett építeni, de a korábbinál vala-

15 HELTAI Nándor: A Forrás öt éve. Petőfi Népe. 1974. jan. 11. 5. old.

16 U. O.

melyest szervezettebben, koherensebben. Ám sokkal intenzívebb mértékben szorult megszilárdításra a folyóirat színvonalát mégiscsak elsődlegesen meghatározó szépirodalmi rész. Elsősorban nem mennyiségi növelésre törekedtünk tehát, hanem a színvonal olyan irányú megemelésére, amely a közreadott versek és szépprózai írások szemléletét, mondanivalóját tekintve minél jobban összecsend a szociográfiai írásokéval”.¹⁷

További változások sorába tartozik, hogy megszűnt a Jegyzet-rovat. Helyette vezették be a Műhely-rovatot az irodalmi és kulturális jelenségekkel foglalkozó tanulmányok közreadására. A könyvkritikai tevékenység részeként szervezettebbé, frissebbé vált a szociográfiai művek figyelemmel kísérése, amihez az országhatárokon túli magyar irodalom teljesítményeinek számbavétele társult.

1. Középpontban a szociográfia

Újabb feladatok rajzolódtak ki 1975-re. Egyévesnél is hosszabb távú program ölt testet a következő szerkesztői sorokban:

„Megtörtént a fedőlap korszerűsítése, s ezzel együtt a felirat — szépirodalom, szociográfia, művészet — a korábbinál hívebben fejezi ki tartalmi törekvéseinket. Ám ugyanakkor látnunk kell, hogy ez a megváltozott felirat további koncepciózus előrelépést kíván tőlünk. Jelesül azt, hogy a szociográfiára a korábbinál is nagyobb súlyt kell fektetnünk. Méghozzá oly módon, hogy a Duna-Tisza közéhez való kötődést hívebben és rendszeresebben tükrözze a folyóiratnak ez a tevékenysége. Ennek legkonzekvensebb gyakorlati megoldása az volna, ha minden számban alkalmunk lenne legalább egy olyan szociográfiai írást közreadnunk, amely témájánál fogva e vidékhez kötődik. Úgy látjuk, hogy ezt a törekvésünket ez évben még nem áll módunkban teljes következetességgel érvényesítenünk. A szerkesztőség elképzelése az, hogy a jelentkező fiatal prózairó tehetségeket próbálja megnyerni a szociográfiai vizsgálódás ügyének. A másik, ennél is nagyobb horderejű lépés az volna, ha közelesen módunkban állna meghirdetni egy szociográfiai pályázatot, amelynek során kifejezetten preferálnánk a megye területéhez kapcsolódó színvonalas írásokat.”¹⁸

Szándék és valóság kettőssége vetődik fel óhatatlanul az emberekben, olvasva az idézeteket. Még ugyanabban a hónapban, amikor a szerkesztői hitvallás megfogalmazódott — 1975. márciusában — politikai és kulturális

17 Hatvani Dániel főszerkesztő: A Forrás című folyóirat 1974. évi munkája, 1975-re szóló távlati feladatai. Kecskemét, 1975. március 5. (Kézirat.)

18 U. o.

szakemberekből álló értekezlet vitatta meg a folyóirat munkáját és javaslatokkal szolgált a későbbiekre. Az Emlékeztető szerint a Forrás mozgékonyan fejlődő, színvonalas folyóirat. Az elmúlt időszakban sikerült sajátos profilt kialakítani, s megvalósítani a szociográfiai központú szerkesztést. Már ekkor elhangzott a javaslatok között: a szociográfiai rovat — helyi és országos erőket egyaránt bevonva — foglalkozzon többet az életforma-változással, a városiasodás problémáival, az ipari munkássággal.

Vajon mit mutatnak ugyanebben az esztendőben maguk a lapszámok?

A Forrásnak sikerült mindenekelőtt vérbeli prózaíró tehetséget avatnia Balázs József személyében. Beigazolódott az útnak indító jellemzés, amely kivételes ábrázolóerőre hívta fel a figyelmet. Borzongatóan szép, egyszerű és tömör kisregényt adtak közre Koportos címmel. A folytatás sem maradt el: újabb regények, filmforgató-könyvek fűződnek Balázs József nevéhez. A föl-fedezések sorába tartoztak a szolnoki Iluh István versei is. Nem sokkal később napvilágot látott a fiatal költő első kötete. A lakiteleki Lezsák Sándor a Forrással egyidőben mutatkozhatott be az Új Írásban.

A szépirodalmi tabló egyébként igen széles mezőnyt, csaknem ötven szerzőt sorakoztatott fel, közöttük Pilinszky Jánost, Simonyi Imrét, Raffai Saroltát, Veress Miklóst, Utassy Józsefet, illetve az akkor legfiatalabb nemzedékhez tartozó Hideg Antalt. A legtöbb verset publikálók között volt a kecskeméti Goór Imre; Gál Farkas elbeszéléssel is felhívta magára a figyelmet. Buda Ferenc magvas bemutató-szöveggel és műfordítással jelentkezett. Pontos tárgyi részletezésű prózával tűnt föl a fiatalok sorában Csató Károly.

A folyóirat fejléce sokáig az irodalomra, tudományra és művészetre való irányultságot jelezte, ugyanilyen sorrendben. A szerkesztőség váltott: zászlajára tűzte a szépirodalmat, szociográfiát és a művészetet. Az új hitvallás így hangzott: „A régi irodalmi iskolák példáján a Forrás a valóságfeltáró irodalom műhelye akar lenni . . . tudatosan vállaljuk a szociográfiát, rendszeresen minden számunkban közölni kívánunk valóságfeltáró írásokat, kérjük, várjuk és inspiráljuk is ezeket”.¹⁹

A valóság ezzel szemben az, hogy a szép program némileg csonka maradt. Csupán a „direkttermő műfaj” helyzetéről szóló és a történeti tárgyú tanulmányokkal együtt kapott nagyobb helyet a szociográfia, mint azelőtt, ami összesen több mint kétszáz oldalnyi terjedelmet jelentett. A művek közül Fehéri Tamás — Hatvani Dániel: Vadkertiek egészsége, a magnós oktatás vitája és Zám Tibor konok tanyavilág-föltérképezése emelkedett ki szociális érzékenységgel és megformálásával. Az össztermésből ugyanakkor nem egy gondolati csoportosítás vitára, ellentmondásra készítette a társadalmi mozgás

19 *Forrás*, 1974. 12. sz. (hátsó borító).

egészére figyelő olvasót. Igaz, ez aligha választható el a valóságfeltárás kockázatától.

Hatvani Dániel főszerkesztő a *Petőfi Népe*-ben megjelent egyik cikke, a *Szociográfia a Forrásban* című írás így reagált a kételyekre: „A Forrás 1969-es indulásától kezdve eljegyezte magát a szociográfiával. Nemcsak a műfajjal, hanem a valóságfeltárás igényével, szenvedélyével... Annál is inkább, mert — és ez a másik fontos tényező — a politika és gazdasági vezetés igényelte, ösztönözte a valóságfeltáró irodalmat, mint ahogyan jelenleg is ezt teszi. Ez döntően hozzájárult ahhoz, hogy a Forrás a szociográfia egyik fontos hazai műhelyévé váljék. A támogatásban az a felismerés is munkál, hogy a politikai és gazdasági döntések nem nélkülözhetik a valóságos helyzet, a jelenségfolyamatok alapos és átfogó ismeretét, legyenek azok akár szivderítőek, akár kellemetlenek”.²⁰

Óhatatlanul fölvetődött a másik kérdés: jó időben tűzte-e zászlajára a szerkesztőség a szociográfia művelését? Hiszen épp az ilyen írások száma csökkent, és a minőséget is kifogások érték.

„Erre majd csak a valamikori irodalomtörténet válaszolhat. A valóságirodalom fogalmába tartozó írások tényleg nem szaporodnak olyan ütemben, mint szeretnénk. De örvendetesen gyarapodnak a műfaj kérdéseit elemző tanulmányok, interjúk. Arra törekszünk, hogy ne csak az irodalom, hanem a róla való gondolkodás is helyet kapjon a lapszámainkban. A szociográfiát művelő szellemi kapacitást egyelőre nagymértékben leköti a Magyarország felfedezése című sorozat... A szociográfia műfajbeli kérdései tűnhetnek elavultnak a 70-es évek valóságigényéhez képest. Ha a múlt évtized kérdéseit tesszük fel ma, a válaszok is tegnapiak lesznek. A szociográfiának újra és újra meg kell tanulnia kérdezni” — nyilatkozott a főszerkesztő.²¹

A Forrás törekvéseinek politikai fogadtatására igen jellemző egy interjú, amely az *Élet és Irodalom* című hetilapban jelent meg. A párt Bács-Kiskun megyei ideológiai titkára mondta a társadalmi jellegű felfedezések és döntések felelősségéről:

„Bátorítást, erősítést is vártak a szociográfusok — jogosan. A mi politikánknak ugyanis egyáltalán nem célja, hogy elfeledje, vagy védje a disznóságokat. Annál inkább célunk, hogy lelepleződjék a tunyaság, kényelemszeretet, a hozzá nem értés... A szociográfia hozzájárulhat ahhoz, hogy alaposabban megismerjük a változó társadalom egy-egy közösségét. Országszerte mind több például az olyan család, amelyben együtt élnek a munkások,

20 HATVANI Dániel: *Szociográfia a Forrásban. Petőfi Népe*. 1974. okt. 20.

21 HALÁSZ Ferenc: *Eltökélt valóságközeliség. A Forrás alkotóműhelyében. (Hatvani Dániel főszerkesztő nyilatkozata). Petőfi Népe*. 1977. ápr. 10. 5. p.

parasztok és értelmiségiek. Kérdés, hogy milyen kölcsönös viszonyok alakulnak ki, melyik hatás az erősebb? Vagy itt van a falu átalakulása, a tanya új szerepe. S nem kevésbé fontos a lakótelepek belső életének feltárása, a bejáró munkások helyzetének, vagy a nők egyenjogúságának elemzése sem. Mi is sokat foglalkozunk — politikai megközelítésből — ezzel a témával, s a szociográfustól is várjuk az adósságtörlesztést.”²²

Az „adósságtörlesztés” jelei az évtized végére váltak érzékelhetőbbé.

Van a folyóiratnak egy kifejezetten, elnevezésében is a szociográfiát fölvaló rovata, a Való Világ. Összesen 22 mű látott itt napvilágot 1979-ben 219 oldalnyi terjedelemben. Bár ez sem kevés, a szociográfiai elkötelezettségeket sokkal több minden mutatja a Forrás hasábjain: inkább a valóságközeli prózát és költészetet művelők jutnak szóhoz a szépirodalmi rovatban, nyilvánosságot kaptak a fiatal írók lakiteleki találkozásáról szóló és más dokumentumok, műhelybeszélgetések pástázzák be a feldolgozási lehetőségeket, a kritikák és recenziók mind többször figyelnek társadomelemző könyvekre. Megkezdődött tehát valami, ami mellett nem lehetett szó nélkül elmenni.

Legérzékenyebben a Való Világ írásai mutatják fel a szociográfia operációs eszközeit, szikéit. De vajon mennyire fordulnak használóik a társadalom valóban égető, fájó, vagy — egyáltalán — időszerű kérdéseire? Mennyiben választják vizsgálódásuk terepéül például az életformaváltást, az életmódban és gondolkodásban bekövetkezett kedvező változásokat vagy torzulásokat?

A tárgykört illetően túlsúlyba került a városi helyszín (111 old.) a tanyasi-falusi környezet viszonyaival szemben. Valamivel ennél is bővebb terjedelemben foglalkoztak a szerzők annak felmutatásával: hogyan élünk, hogyan éljük? S ennek az egész keresztmetszetnek szinte valamennyi pontján feltűnik a jövőt hordozó nemzedék, az ifjúság magatartása és véleménye.

Érdekes, hogy a kirajzolódó irányhoz képest túlzottan elvontnak tűnő, csak néprajzi szálakkal kötődő, a köznapitól eltérő viselkedést elemző tanulmány is megpróbál végül társadalmi jelenségeket magyarázni: „különösen a faluról hirtelen városba került fiatalok helyzete nehéz napjainkban, mert esetük jellegzetes példája a neurózishoz vezető identitászavaroknak. A mindenki mindenkit ismer felnevelő közösségből belecsöppen az ismeretlen arcú tömegbe. A közvetlen emberi kommunikációk hálójából kiszakadnak és a városi közömbösség kommunikációs vákuumába kerülnek. Ismeretlen, többemeletes térélmény szakad a fiatalra, aki a talajszinten ismerte gyermekora falujának minden zugát . . . (Hoppál Mihály: Deviáns magatartás és etnikus hiedelemrendszer.)²³

²² Ld. HALÁSZ Ferenc: A politika szolgálólánya? Beszélgetés a szociográfia lehetőségeiről. *Élet és Irodalom*. 1978. január 28. 7. old.

²³ *Forrás*. 1979. 2. sz. 48. old.

Természetesen nem mindenki hagyta el a szülőfaluját a hetvenes években sem. Róluk írt Temesi Ferenc „Itt is kell maradni valakinek” címmel az 1979. januári számban. Pílanatfelvételei a Fülöpszállást tudatosan föltérképező szociográfiai vállalkozásból valók. Valami csöndes és szomorú sivárság tárul fel azoknak a szemszögéből, akik pedig szeretik településüket, a könyvekért kopogtató kis olvasókat. Az interjúalanyok minden réteget képviselnek. Önvallomásos formában mondják el életüket, egy napjukat, a vágyaikat — és mindezzel a véleményüket.

Talán Hatvani Dániel é a legsúlyosabb írás, a novemberi Forrásban. „A harmadik hullám” elődje egy másik, szervezett szociográfiai akciónak. Ez a „mezővárosi csipkerózsika-álmából” felébredt Kiskunhalast és környékét vállalja. Hatvani arra kíváncsi, hogy a mezőgazdaságból való elvándorlás ötvenes évekbeli, majd az átszervezést közvetlenül követő, hatvanas évek eleji hulláma utána milyen tényezők játszanak közre az elnéptelenedésben. Összeveti, szinte egymásra fényképezi korábbi és újabb élményeit, megfigyel, beszélget, eltűnődik, jó és rossz példákkal érvel, adatokat sorakoztat fel, majd következtetést von le a népesedéspolitika és településfejlesztés számára: „a kiskunhalasi járás falvaiból a munkaképes korú lakosságnak átlag az egytizede máshová jár dolgozni. Önmagában véve ez nem tűnik soknak, és kizárólag az ingázókra vonatkozik, a végleges szándékkal elköltözők nem jelentéktelen arányára abból lehet következtetni, hogy a létszám — talán az egyetlen Tompa kivételével — fogyóban van”.²⁴

Valahol félúton tartanak azok a fiatalok is, akikkel Sulyok Katalin találkozott (Nagyvárosban, idegenként). Fővárosi munkásszállásokon laknak, az újságokban közzétett hirdetések ok-meghatározásai szerint egyszerű fizikai dolgozók, akik hozzáillő lányt, vagy elvált asszonyt keresnek házasság céljából. Kérdések igyekeztek áttörni a látszaton: „Bécit és Tóth Gábort látom tehát olyan gyakran? A Béciket, a Tóth Gáborokat, a szabolcsi, hajdúí, csongrádi, Bács megyei fiúkat, amint a taxik jobb hátsó ülésén terpeszkednek, magabiztosan, vagányan?” De nem kell túl sok találkozó ahhoz, hogy kiderüljön a valóság: „Mert a pénzzel, és csakis a pénzzel tudják kompenzálni a félelmüket, a bizonytalanságukat”.²⁵

Rendszerint a rátalálási feladathoz méltóan kezdődnek, erőteljesen lendülnek tovább a Való Világ írásai. Böhm Antal és Pál László, akik évek óta foglalkoztak bejáró munkásokkal, a júniusi számban arra keresnek választ, amiről a szakirodalomban ritkábban esik szó: a bejárók munkahelyi tevékenységére, beilleszkedési gondjaikra, az üzemi munkaszervezetben betöltött

²⁴ Forrás. 1979. 11. sz. 42. old.

²⁵ Forrás. 1979. 7. sz. 41—42. old.

szerepükre. Következtetésük szerint „vége van annak az időnek, amikor a bejárók, az ipar afféle „vendégmunkásai” beérték a biztos havi keresettel. Azt is lehet mondani, hogy a bejáró munkásoknál elérkezőben van az emancipálódás, a teljesértékű munkássá válás korszaka . . .”²⁶

Bánlaky Pál kétrészes elemzése Bajáról szól Kisváros-közélet-értelmiség címmel, témája: Gazdaság és politika a kisvárosban. A további szociográfiákban Fülöpszállás, Szabadszállás, Kunszentmiklós, Kecskemét, Kiskunhalas, Orgovány, Balotaszállás, Tompa, Kunfehértó neve villan fel egy-egy mozzanatra, vagy vissza-visszatérően a Bács-Kiskun megyei helyszíneket jelezve.

Gazdag a szemle. De időnként a fogalmak és használatuk távol áll attól, mint amit a marxista társadalomtudomány segédeitől vagy éppen művelőitől — mindenképp a részeseitől — várhatna a társadalomtudomány és az olvasótábor. Túlsarkosított, sőt igaztalan megfogalmazás is föltűnt egyebek között az „életidegen sznobizmusról”, amely állítólag „hivatalos támogatást élvez”.²⁷

A Forrás 11. évfolyama mégis azt mutatja, hogy megkezdődött a társadalomban végbemenő életmód-váltás korábinál tágabb látóhatárú és komplexebb igényű föltárása. Ennek részeként jelentek meg az oktatási, közművelődési vagy művészeti jelenségek is.

— Mit szeretnél, hogy legyen a faluban, ami most nincs? — kérdezi Temesi Ferenc az egyik fülöpszállási fiatalt. „Egy jobb kultúrházat. Biztos többen visszajönnének és utána már tudnánk valamit kezdeni magunkkal.”²⁸

. . . A könyvtárosnő olvasótermet szeretne, mások az irodalmi színpad újjáalakulását várják nagyon. Bánlaky Pál a kisváros — közélet — értelmiség háromszögében fölmutatta a *tömegkommunikációs eszközök* szerepét is. „A gazdasági-társadalmi fejlettség egy szintjén a társadalmi nyilvánosság alapvető, nem nélkülözhető formájává a tömegkommunikáció (sajtó-televízió-rádió) válik. Ez pedig a kisvárosban, a helyi ügyek vonatkozásában egyszerűen nem létezik. A kisvárosnak ma semmilyen saját, a helyi ügyekkel foglalkozó tömegkommunikációs eszköze nincsen.”²⁹

Böhm Antal és Pál László, a Társadalomtudományi Intézet munkatársai a bejáró munkások *szabad idejével, kulturális lehetőségeivel foglalkoznak*. A tizenkétsteri megjelenés első kerek évfolyamában, s csupán a Való Világ rovatban szó esik még a tollforgatók dolgairól, a szakmunkástanulók egy

26 Munkás vagy munkaerő? *Forrás*. 1979. 6. sz. 69. old.

27 HATVANI Dániel: A harmadik hullám. *Forrás* 1979. 11. sz. 54. old.

28 „Itt is kell maradni valakinek”. *Forrás*. 1979. 1. sz. 47. old.

29 *Forrás*. 1979. 4. sz. 28. old.

részének „botladozó” életéről, a *pedagógusokról, oktatási kísérletekről* és némely tantestület mérgező légköréről . . .

A *Tanyai környezet szubjektív közművelődési* sajátosságaira mutat rá Hatvani Dániel a júliusi összeállításban: „A tanyasi parasztember kultúrája közvetlenül a termelésből nő ki, azzal alkot szerves egységet. Ez a legfőbb alapelem, amelyet még elődei hoztak magukkal az ország bármely vidékéről. Ezért van az, hogy a tanyasiak ösztönösen vonzódnak a népi kultúra produktumaihoz: egy-egy menyecskekórus vagy citeraegyüttes több emberi üzenetet közvetít számukra, mint a Nemzeti Színház bármely előadása”.³⁰

A hasonlat helyénvalósága persze erősen vitatható: a tülköfzarogás, no meg a babonák zárt világa egyszer s mindenkorra eltűnőben van. A tanyasi fiatalok is mind számosabban nyitnak ablakot a nagyvilágra. Nem titok ez a folyóirat előtt sem, hiszen egyre több teret ad a paraszti életformán túltekintő elemzéseknek.

2. Felhívások nyomán

A tematikai bővülés módszerbeli változásokkal járt együtt, amelyek kollektívabbá és tudatosabbá tették a munkát. Fülöpszállás egészének föltérképezésére és a fiatal írókkal való kapcsolat erősítésére szociográfiai felhívást hirdetett meg a szerkesztőség a KISZ Bács-Kiskun Megyei Bizottságával együtt. Öten gyűjtöttek megfigyeléseket, véleményeket, dokumentumokat egy hónapon át a kiskunsági községben. A tényirodalom jelenlétét erősítették a Forrás és a Duna-Tisza közti Irócsoport szervezésében két-három évente életrehívott szociográfia eszmecserék is.

Először 1971-ben rendeztek ilyen tanácskozást Kecskeméten a szociográfia és a társadalom, illetve a politika kapcsolatáról. Sokkal többen jöttek el 1974-ben az ország különböző részéből a Magyarország felfedezése című könyvsorozat vitájára. Két év múlva Erdei Ferenc életművéhez kapcsolódott a találkozó.

Egyetérthetünk a szervezőkkel, akik szerint a rangos előadógárda méltó volt a célhoz, az életmű körüli vita elkezdéséhez. A továbbiakban az ünnepélyes, reprezentatív jelleg helyett a munkaértekezlet-szerű, „gyakorlatiasabb és oldottabb szint” visszaállítását tűzték ki egyik feladatul.

Ösztönző és eleve orientáló felhívásokkal, elméletileg tisztázó konferenciákkal és mozgósító pályázatokkal egészült ki a szerkesztőség munkatársakat, műveket toborzó eszköztára. Mindehhez partnerekre kellett találni. A Forrás és a Kecskeméti Katona József Színház példája bizonyítja, hogy nem szük-

30 Forrás. 1979. 7. sz. 52. old.

ségszerű egy-egy vidéki szellemi műhely zártsága, magára maradottsága. Még akkor sem, ha az együttműködés nélkülöz bizonyos szükségszerű előzményeket, mint a következő vallomásból kiderült: „A Forrás oldaláról nézvést kétségtelen, hogy a színház munkájára történő odafigyelés még mindig rendszertelen, hézagos”.³¹

Tényleg, alig lehetett valamire hivatkozni a *színház és folyóirat* kapcsolatában. Szinte kivételként hatottak Orosz László írásai a Bánk bán-előadásokról. Az 1979-es évfolyam viszont már a Tháliát megkörményező udvarias közeledés jegyeit mutatja. Ha az igazán találó paródiadarabokat is idesorolom Páskándi Géza drámájáról, Kiss Anna mesejátékáról és Spiró György komédiájáról, csaknem minden lapszámra jut egy színházzal kapcsolatos publikáció: színmű, tanulmány, rendezői napló, könyvrecenzió.

Nyilván megvan a közeledésnek a tényleges alapja. A Katona József Színház nagyobb figyelmet vonz azzal, hogy darabjai egy-két hónap után sem kerülnek le a műsorról, és kísérletező studióelőadásokra nyújt lehetőséget a Kelemen László Színpad; a Forrás pedig a szociográfia mellett nem mond le szépirodalmi és művészeti szerepköréről sem. Kölcsönös közeledés hatásként kezdtek beérni a „két műhely”, vagy általánosabban: az irodalmi és színházi szellemiség közös gyümölcsei.

Közös volt a kezdeményezés: 1977. januárjában drámapályázatot írt ki a kecskeméti városi Tanáccsal, a KISZ Bács-Kiskun Megyei Bizottságával és a Katona József Társasággal együtt a Katona József Színház és a Forrás szerkesztősége. Célként az szerepelt, hogy elősegítsék a fiatal írók színpadi műfajokhoz való fordulását. A vállalkozó kedvet nem fékezte sem témabeli, sem műfaji megkötöttség.

Összesen hetvenegy író nevezett be. Közülük ötvenen jelentek meg a híres város társulatánál, hogy közelebről is megismerkedjenek a színházi adottságokkal, lehetőségekkel Kecskeméten. Majd szűkült a kör, s alig több mint tízen tartottak ki továbbra is: próbákon pillantottak be a műhelymunkába, nyomon követték az előadásokat.

Végül negyvenkilenc jelíges művet eredményezett a pályázati felhívás. Közülük megjelent a Forrás hasábjain a legmagasabb — második — díjjal jutalmazott történelmi dráma és a harmadik díjas költői mesejáték. A történelmi témaválasztást legszínvonalasabban reprezentáló Balassi Menyhért című, az 1500-as évek derekán Szatmár várában játszódó három felvonásos tragédiát Spiró György írta, az 1979. májusi számban olvasható. Hamarább, márciusban látott napvilágot Kiss Anna verses-ritmusos egyfelvonásos mese-

31 HATVANI Dániel: A Forrás című folyóirat munkájának értékelése. Kecskemét, 1977. nov. 10. (Kézirat).

játéka, a Kuporgó. Ezekhez társult Lászlóffy Csaba: Rab s burg című kétrészes történelmi látomásának közreadása.

A tanulmányok egyaránt érintik a múlt századi drámatörténetet és a legmaibb jelent. Pándi Pál Újra: Bánk, a nagyúr (Az emberi és történelmi probléma egyesítéséről) címmel kapcsolódott a kecskeméti Katona-hagyományok ápolásához. Ugyancsak a Műhely-rovat közölte Szalay Károly jegyzeteit a satirikus antihősről. A tanulmány regényhivatkozásai mellett színháztörténeti tanulságokat is tartogat.

Pálfy G. István A hitvígázó címmel Sütő Andrásról írt a Káin és Ábel előadásai kapcsán. A dolgozat második része a színpadi megvalósításokat mérlegeli: „Az eddigi legexpresszívabb előadás kétségtelenül a kolozsvári volt, a kecskeméti viszont a legegyszerűbb. Beke Sándor hívebb maradt Sütő András szövegéhez, mint Haragék, ő csak ott kurtított, ahol a legkisebb értelemcsorbulás, gondolatcsorbitás árán tehette elevenebbé a drámai akciót. A kassai Thália Kecskemétre származott egykori alapítója egy nemrégiben alaposan összekuszálódott életű színház új programnyilatkozatául választotta a Káin és Ábelt. Annak bizonyítására, hogy a színészi erők megcsappanása ellenére a sokak által kétes eredményűnek vélt vérátömlesztés után sem szükséges és elkerülhetetlen a hanyatlás, ha van mű, ha van író, akinek a gondolatai felfelé segítenek.”³²

Ilyen ösztönzést talált Tömöry Péter is Tolnai Ottó: Végeladás című darabjában. Rendezői naplója a vajdasági magyar dráma gondolatiságát bontja ki elemző és képzelettársító módon.

„Nem sokban különbözhet az író és a színház viszonyulása a *valóság*hoz” — kezdődik az egyik recenzió Horváth Teri³³ önéletrajzából. Az idézet ez alkalommal inkább azért kívánczik ide, hogy érzékeltesse a további közös pontokat a színház és a folyóirat valóságirodalmi programja között. Ezek megtalálhatók anélkül, hogy bármelyik félnek föl kellene adnia céljait.

A Forrás lerakta az alapot és megszerezte a hitelt például ahhoz, hogy föltérképezze a szociográfiai ihletettségű-szenvedélyű bemutatásokat, akár szerte a hazában, sőt az országhatáron túl, de tájékozódási irányt jelenthet a folyóirat erősödő néprajzi érdeklődése is. Az utóbbi kapcsolódási pontokat egyébként ismét könyvrecenzió jelzi, Szakolczay Lajos kritikája a júniusi számban. Arról ír, hogy „világszerte a folklorizáció fölerősödésének vagyunk tanúi: szinte műfaji megszorítottság nélkül jelentkeznek a kísérletek: a költészetben (lírában) éppúgy, mint a színpadi művekben és a zenében...”³⁴

32 Forrás.1979. 3. sz. 78. old.

33 Forrás.1979. 1. sz. 87. old.

34 Forrás. 1979. 6. sz. 87. old.

3. Folyóirat és könyvkiadás

A Forrás törekvéseinek és lehetőségeinek köszönhetően jelent meg folytatásban Orosz László tanulmánya is: sorozatban tárult fel 1975-ben a magyar kultúra egészére kitekintve Kecskemét irodalomtörténete a város első poétájaként számon tartott, zoltárfordító Kecskeméti Vég Mihálytól kezdve. Az éltető hagyományokhoz tartozik például a Mikszáth-regényben is olvasható „beszélő köntös” törökkori legendája, a Piarista-gimnáziumban tanított a nyelvtudós Révai Miklós, Katona József életének kétharmadát töltötte el a „puszták metropoliszában”, Jókait diákévei, Petőfit gyermekkori és vándorszínészi élményei fűzték a „hírös város”-hoz.

Csupán néhány névre szorítkozva: századunkban Buday Dezső, Sinkó Ervin, Móricz Zsigmond, Németh László, Molnár Erik, Erdei Ferenc, Sántha György munkásságát inspirálta-befolyásolta a város és környéke. Különböző műfajokat, színvonalat és mélységeket sugallnak a nevek. Némileg tágitva a földrajzi kört: a kiskunfélegyházi Móra Ferenc, a Baján tanító Babits Mihály, a mélykúti születésű Fenyő Miksa, az apostagi származású Nagy Lajos, a Kiskunhalasról indult és Bács-Kiskunba vissza-visszatérő Lakatos Vince, vagy a Félegyházán diákoskodó Darvas József szintén az elkötelező örökséghez tartozik. A folyóirat- és könyvkiadás közvetlen előzményére a sokoldalú Tóth László,³⁵ a hagyományápolásra pedig hosszú ideig a Katona József Társaság szolgáltatott példát Kecskeméten.

Ténykérdéssé vált, hogy a tájegység mai irodalmát — holnapi irodalomtörténetét — az itt élő és zömében valamiképp a Forrás vonzáskörébe tartozó írók, költők, szociográfusok formálják. Annál is inkább, mert egy műfordítás-, illetve verskötettel útjára indult a Forrás Könyvek sorozata. A szerzők közül többen rendszeresen jelentkeznek a megyei lap szépirodalmi hasábjain, amit azért is érdemes megemlíteni, mert 1956 után az Új termés elnevezésű vasárnapi oldal számottevő szerepet töltött be a helyi művészeti élet föllendítésében. A Petőfi Népénél kezdte újságírói-irodalmi pályafutását a folyóirat főszerkesztője, Hatvani Dániel is.

Kétségtelen, hogy egy-egy terület kultúrája szoros szálakkal kötődik az odatartozó közösség életéhez, közvetett vagy közvetlen tanúságot tesz tagjainak társadalmi, politikai fogékonyságáról. A támogatást nyújtó megyei tanács folyamatosan igyekezett figyelemmel kísérni a folyóirat munkáját és a kecskeméti kiadású kötetek sorsát.³⁶

35 Ld. HELTAI Nándor: Egy tájhazafi. Élet és Irodalom, 1982. nov. 5. 4. old.

36 Ld. Bodor Jenő művelődésügyi osztályvezető: Tájékoztató Bács-Kiskun megye irodalmi helyzetéről és fejlesztésének feladatairól. Kecskemét. 1978. okt. 7. (Kézirat)

Kötetekbe rendezve a Forrás Könyvek sorozata nyújt összefogott jelentkezési alkalmat a folyóirat köré csoportosuló íróknak immár 1973-tól. Azóta követik egymást a Bács-Kiskun székhelyén megjelenő Forrás-kötetek, a folyóirat szerkesztőségének gondozásában.³⁷ Ezek a zsebre szabott, karcsú kiadványok tényleges igényt elégitenek ki: céljuk szerint a Duna-Tisza közéhez kötődő műveknek teremtenek megjelenési alkalmat.

Már a sorozatkezdés is arra utal, hogy a vártnál tágabb jelentésben kell értelmezni a „kötődést”. Buda Ferenc, a Kecskeméten élő költő — akit Ratkó Józseffel, Ágh Istvánnal, Bella Istvánnal, Raffai Saroltával és másokkal emlegettek egy névsorban a kritikák — a török, mordvin, lapp, finn és mari népköltészetből való fordításait adta közre. Érdekes, hogy korábban a Szépirodalmi Könyvkiadónál megjelent Füvek példája, vagy az Ébresszen aranyfű verseskötetei témaválasztásukban sokkal inkább utaltak a kiskun-sági életre, emberekre, mint a Forrás Könyveket újtukra indító Varázsének. A vállalkozást több kritika méltatta. A meleg hangú fogadtatás részben Buda új oldalról való bemutatkozásának szólt, illetve „a kátyúba jutott vidéki könyvkiadásunk talán első lépésének örömhözó eredményét” üdvözölte.

Másodikként Gál Farkas jelentkezett. Első verseskötetével lépett a közönség elé (Kardom, keresztm), miután korábban már különböző antológiákban bizonyította tehetségét. Soraiiban gyakran föltűnnek a földek, dűlőutak, a szikár napszámos ősök. A hazaszeretet súlyosabb veretű verseihez szervesen hozzátartozik a mindennapok és a szerelem, illetve a családi élet békésebb lírája. Átfogó szemléletben ez együtt jelenik meg az alföldi ember kiméletesnek aligha nevezhető történelmével és természeti környezetével. Mindez talán jelzi, hogy a képalkotást a szűkebb haza világa élteti.

Buda Ferenc esetében a tematikai elrugaszzkodás látszott ellentmondásosnak, Gál Farkasnál pedig a minőséget kérdőjelezte meg — szerencsétlen módon — a kecskeméti Forrás című folyóirat. Nem lehet tehát azt mondani, hogy a szerkesztőség meghatódott volna saját szerzője olvastán.

Vagyis érezhető ellentmondásosság jelentkezett az indulásnál — az útrabocsátást és kritikai vállalást tekintve. Ezt tetézte a könyvterjesztés nehézsége-

37 A Forrás Könyvek sorozata. Buda Ferenc: Varázsének (műfordítások) 1973, 3000 pld.; Gál Farkas: Kardom, keresztm (versek) 1974, 3000 pld.; Raffai Sarolta: Egyszeri kaland (Novellák) 1975, 20 000 pld.; Goór Imre: Csigolyagyöngyök (versek) 1976, 3000 pld.; Kiss Benedek: Csiga, csiga, facsiga (gyermekversek) 1976, 10 000 pld.; Zoltán Zoltán: Bizakodó Alföld (szociográfiai tanulmányok) 1976, 3000 pld.; Zám Tibor: Tanyabejáró (szociográfiai tanulmányok) 1977, 4500 pld.; Hatvani Dániel: Füst száll fölfelé (szociográfia) 1977, 3000 pld.; Forrás antológia 1979, 4000 pld.; Bánlaky Pál-Mózes Lajos—Temesi Ferenc—Varga Csaba: Várostalan falu (szociográfia Fülöpszállásról) 1980, 1500 pld.; Hideg Antal—Szilágyi Zoltán—Lezsák Sántor—Virágh József: Szavak piacán (négy fiatal költő versei) 1981, 1500 pld.; Székér Endre: Érték és írás (kritikák, esszék) 1981, 1500 pld.; Pintér Lajos: Európai diákdal 1982, 2000 pld.;

ge: a vidéki kiadású kötetek csak vontatottan és elenyésző mennyiségben jutottak az országos hálózat árusítási pályáira.

Harmadikként Raffai Sarolta lépett színre, aki az Egyszeri kaland megjelenési alkalmára eltávozást kapott állandó kiadójától, a Magvetőtől. A novella-válogatás, némi rostálással, bárhol napvilágot láthatott volna, akár ugyanennyi, húszezres példányszámban. Itt mégis különös fűtöttségét kölcsönöz a Duna-menti helyszínek és a jellegzetesen alföldi kisvárosok megidézése.

Negyedikként hagyta el a nyomdát 1976-ban Goór Imre verseskötete: a Csigolyagyöngyök, a szerző saját illusztrációival. A Tűz-tánc antológiabeli szereplése után 18 esztendő várta a kecskeméti költő, hogy letegye az asztalra első önálló gyűjteményét. Szerkezet-központú-kötet, szerkesztésközpontú versek tanúsítják a valóság érzéki-érzékletes újateremtésének ars poeticáját. Fokozások, színellentétek, egyszerűbb népi és szabadabb ritmusok mozdítják elő az egyéniséget körülzáró „jégburkok” feltörését, az „időbe kövülés” állapotának feloldását.

Ezt követően a Kiskőrös környéki, akasztói születésű Kiss Benedek gyermekversei gazdagították a műfaji skálát. A kritika felfigyelt a népköltészeti ihletésre: „fel-felbukkan a népi mondókákra emlékeztető hangulat, a sámán-szertartások hagyományait őrző büvölés, bájolás, ráolvasás”. Ugyancsak Losonc Mihályné említi a költői eszközök, az ízes-zamatos tájnyelvi kifejezések szinte kifogyhatatlan bőségét. A Csigá, csigá, facsigá című kötethez Berki Viola készített stílszerű rajzokat.

A továbbiak — Zoltán Zoltánnak a Duna-Tisza köze mezőgazdaság-, ipar- és városfejlesztéséről szóló Bizakodó Alföldje, Hatvani Dániel: Füst száll fölfelé című „riporttanulmányai”-nak közreadása és Zám Tibor negyedik kötete, a Tanyabejáró — egyértelműen a szociográfiai hengsúlyokat erősítették a Forrás Könyvek sorozatában. Általánosítható erényük sok más között a társadalmi történésekkel szinte egyidejű ábrázolás. A szerkesztési elképzelések arra irányultak, hogy a szociográfiák mellett interjú-, esszé- és verses kötetek is helyet kapjanak a további tervekben.

Könyvben is nyilvánosságot követeltek maguknak a Fülöpszállást föltérképező vállalkozás tanulságai. Bánlaky Pál, Mózes Lajos, Temesi Ferenc és Varga Csaba a jellemző Várostan falu címmel adta közre megfigyeléseit és elemzéseit.

Még a hetvenes évekre nyúltak vissza az előkészületek, és 1981-re eljutott az olvasókhoz az a soronkövetkező, Szavak piacán című gyűjteményes kiadvány, amely a költői antológiák helyi hagyományaira is építhetett. Hideg Antal, Szilágyi Zoltán, Lezsák Sándor és Virágh József jelentkezésével a jövő nemzedékének költő-képviselői kaptak teret. Ennek az utánpótlásnak a for-

málódása nem kis részben már a Forrás szerkesztőségi műhelymunkáját minősíti.

A hetvenes években összesen 53 ezer 500 példányban jelent meg a Forrás Könyvek kilenc kötete. Ezt a periódust zárta le a jubileumi alkalomra időzített Forrás-antológia 1979-ben, az 1980-as fülöpszállási szociográfia-gyűjtemény, valamint Szekér Endre később napvilágot látott Érték és írás című esszékötete. A magyar klasszikusokkal és kortársakkal egyaránt foglalkozó tanulmányíró — mint az egyik recenziens teljes joggal rámutatott — néhány kiváló kritikát is felmutat a kötetben: „az ifjúsági irodalomról és a szociográfia helyzetéről adott jelentései a műfaj példás munkáihoz tartoznak. Interjúi is kitűnően kamatoztatják személyes adottságait — a nyitottságot, a tehetség majdnem feltétlen tiszteletét, a tudásvágyat”. (Alföldy Jenő)

A további Forrás Könyvek remélhetően a folytatódó termés 80-as évekbeli nyitányaként foghatók fel. A négy fiatal költő antológiája mellett Pintér Lajos Európai diákdal című verses kötete hagyta el a nyomdát.

4. Tíz év négy mérlege

A Forrás 1979-ben érkezett el fennállásának tizedik évfordulójához. Ebben az esztendőben jutott el először minden hónapban az olvasóhoz, az évenkénti tíz helyett kivívta magának a rendszeres havonkénti megjelenés rangját. A szerkesztőség úgy értelmezte, hogy a felnőttesség „egyféle deklarációja” jutott kifejezésre a hivatalos engedéllyel: „Így már a vidéki folyóiratok többségéhez hasonló eséllyel és súllyal lehetünk jelen a magyar irodalmi közéletben” — hangzott a főszerkesztői nyilatkozat.³⁸

Mérleget készített a Bács-Kiskun Megyei Tanács művelődésügyi osztálya is. Eszerint a Forrás jelentős utat tett meg 1969 óta. Ez a tíz esztendő valóban a felnőtté válás időszak: kialakult a lap arculata, rangot szerzett és sajátos szint jelent a magyar folyóiratirodalomban. A tíz esztendő hagyományt teremtett, a folytatás újabb jellegzetességeket mutat.

A Forrás változatlanul a szociográfia egyik számottevő hazai műhelye az értékelés szerint. Ez még figyelemre méltóbb, amikor a többi magyar folyóiratban kevésbé jelentkezik a valóságirodalom. A folyóirat szépirodalmi alkotásai a realiztikus hangvételt erősítik. Az újabb ismérvek közé tartozik a népköltészeti műfordítások megjelenése: a szerkesztőség rendszeresen közread néprajzi összeállításokat, nem ritkák a külön számok. Mindez együtt jár a megyében élő alkotók — Buda Ferenc, Raffai Sarolta, Goór Imre, Lezsák

38 PAVLOVITS Miklós: Évi tizenkét megjelenés. A Forrás az új esztendőben. (Interjú Hatvani Dániellel) *Petőfi Népe*, 1979. jan. 14.

Sándor, Pavlovits Miklós, Hatvani Dániel, Zám Tibor, Fehér Zoltán, Bárh János, Orosz László, Szekér Endre jelentkezésével, egyfajta publikációs fórumteremtéssel. Egy-egy szám Bács-Kiskunhoz, a megye városaihoz kötődik. (Duna menti Folklórfesztivál, városépítészeti, Fülöpszállás-szociográfia, Kerámia Stúdió, zománcművészeti alkotótelep Kecskeméten, stb.)

1978-ban tovább fejlődött a versrovat is. Egyaránt jelen vannak műveikkel a szorosabban idekötődő (Buda Ferenc, Raffai Sarolta, Utassy József, Simonyi Imre, Takács Imre, Tornai József) s az ország legjelentősebb költői (Illyés Gyula, Weöres Sándor, Jékely Zoltán). A két névsor esetenként nincs túl távol egymástól. Többek között ebben mérhető le, hogy a Forrás nem csupán egy „vidéki” a folyóiratok között.

Ami a 70-es évek végén bekövetkezett megerősödést illeti, azzal külön főszerkesztői összegzés foglalkozik.³⁹ Legfontosabb eredményként könyveli el, hogy a folyóirat évfolyamok sorával tudja bizonyítani: elhivatottsága több a kívülálló, regisztráló, folyamatokat távolból követő, óvatos szerepkörnél.

A szerkesztőségi műhely egyik alakító tényezője lett az élő magyar irodalomnak. „A Forrás 1978-tól kezdődően igyekezett minden tekintetben megalapozni, elmélyíteni, az egyes vonulatok összehangolásában tovább árnyalni, s egyáltalán: egyenletesen, a korábbinál is jobb színvonalon megfogalmazni a 70-es és 80-as évtized fordulóját fölmerülő hazai társadalmi kérdéseket. Továbbra is abban a koncepcióban gondolkodva, hogy a társadalmi kérdések iránti elkötelezettség korántsem csak a szociográfia, hanem a lap egészének a feladata”.⁴⁰

A havonkénti megjelenéssel lehetőség nyílt az arányokat jobban kifejezésre juttató, tudatosabb szerkesztésre. Határozottabban érvényesülhetett a szépirodalmi művek válogatásában is a valóságirodalmi szemlélet. Több-kevesebb rendszerességgel helyet kaptak a középnemzedékhez tartozó Csák Gyula, Mocsár Gábor, Thiery Árpád, Végh Antal, Zám Tibor realista írásai. A hagyományos értelemben vett olvasnivalóval együtt nagyobb számban kezdtek feltűnni azok a művek, amelyek a társadalmi közgondolkodásból kértek részt témafelvetésükkel és megformáltságukkal.

Új tehetségeket juttatott fórumhoz a versrovat. Fiatal költők csoportját mutatta be az 1979-es márciusi szám. Szinte hídként kötötte össze a kezdő és idősebb nemzedéket a Duna-Tisza közí írócsoporthoz tartozó, akasztói

39 HATVANI Dániel: Előterjesztés a Forrás folyóirat és a Forrás Könyvek sorozat munkájának értékeléséről az MSZMP Bács-Kiskun megyei Bizottsága Propaganda és Művelődési Osztályának értekezletére. (Kézirat.) Kecskemét, 1981. szept. 8.

40 U. o. I. old.

születésű Kiss Benedek, a Forrás egyik szerkesztője, Pintér Lajos és a „kilencekkel” indult Utassy József jellegadónak szánt jelenléte.

Szociográfiában a mozaikszerű, inkább részterületekre szorító írások adták a főbb vonulatot 1977—80. között. Ez együtt járt a valóságról nyújtott esetlegesebb képpel — a szerkesztőségi önértékelés szerint is. A Forrás megpróbált bemutatni, tudatosan megvizsgálni egy-egy települést. A fülöpszállási kísérlet eredménnyel járt, amit a Várostalan falu című kötet, többszöri televíziós film-viszhang mellett az is bizonyít, hogy a megállapítások beépülhettek a falu átalakulási folyamatairól 1982. november 24—26. között Kecskeméten rendezett országos elméleti tanácskozás anyagába.

A másik, Kiskunhalas várost fölterképező vállalkozás viszont nem érte el célját helyi tiltakozások miatt, s az elkészült, kritikai megállapításokat tartalmazó írások egy része a Mozgó Világ és más folyóiratok jóvoltából kapott nyilvánosságot. A szerkesztőség ennek ellenére — minden jel szerint — nem adta fel a valóságirodalom hivatásába vetett meggyőződését.

A kiskunhalasi reagálás után célul tűzték ki, hogy a feltárás új, korábbi hatékonyabb módjait keressék. Arra a következtetésre jutottak, hogy továbbra is járható utat jelent a fiatal írókból alakuló szociográfiai munkacsoportok, brigádok foglalkoztatása. A válságjelenségektől, időnkénti fáradtságtól, szürkeségtől vagy kifulladásától sem mentes, mindenképp átalakulásban levő dokumentum-irodalom műfaji megújulásaként indokoltnak tartották a szociográfiai esszé felkarolását.

Mindenképp erősödesre vallanak a különböző tanulmányok. Következősebben foglalkozott a Műhely-rovat a valóságirodalom elemzésével, történelmi eredőinek és tartalmi, műfaji megjelenésének vizsgálatával. Az elméleti tisztázáshoz is hozzájárultak a szociográfia elismert művelőivel és fiatal írókkal készített beszélgetések.

A Szemle-rovatot sem jellemzi már a korábbi esetlegesség. Átgondoltabbá és szervezettebbé vált a kritikai, recenzáló tevékenység. A munka gerincét a magyar nyelvű, határainkon innen és túl kiadott szociográfiai, valamint néprajzi tárgyú könyvek ismertetése, méltatása, illetve bírálata tette ki. A valóságirodalmi műveket általában két havonta szemlélő Tüskés Tibor három esztendő alatt minegy félszáz alkotásra irányította a figyelmet.

Mint sorozatzáró cikkében megjegyzi, a választásban „inkább a véletlen, mint a minőségi ítélet vezetett: talán épp ezért lehetett a rovat csepp a tengerből, részlet az egészből, jellemző a teljesből”.⁴¹ A kritikus egyaránt eljutott summázó jellegű és a jövőnek szóló következtetésekig: a mai magyar szociográfiai irodalom jellemzőjeként „a műfaji tágasság, a társadalmi jelen-

41 Forrás. 1982. 11. sz. 88. old. (Tüskés Tibor: Valóságközelben).

segek sokoldalú megközelítése” kívánkozik első helyre. „Ha a magyar szociográfiai irodalom jövőjére gondolunk, azt kívánjuk, minél kevesebb legyen a száraz adat, a nyers dokumentum, a megformálatlan magnetofonszöveg, és minél több a szuverén írói jelenlét, az egyéni és önálló világmagyarázat, a művészeti elhivatottság és alkotóerő, az anyagformáló mozdulat.”⁴² A valóságközeli szemlék értékét növeli, hogy több esetben hézagpótló jellegűek voltak, olyan művekről is szóltak, amelyek nem jutottak másutt érdemleges visszhanghoz.

Közművelődési súlyukat tekintve sem lebecsülendők az úgynevezett tematikus számok és a sorozatok: 1979-ben paródia- és néprajzi útikalauz sorozat látott napvilágot. Az 1978/5—6. szám az erotikával, szerelemmel, szex-szel foglalkozott sokféle megközelítésben, néprajzi-népművészeti lapszám is készült (1978/7—8), Móricz Zsigmondra és Móra Ferencre emlékezett a századik születési évforduló jegyében az 1979/7-es összeállítás, Katona Józsefet és József Attilát állították reflektorfénybe a Forrás 1980. áprilisi írásai és illusztrációi, Németh Lászlótól hagyatéki kéziratok, róla pedig tanulmányok láttak napvilágot, a fiatal írók lakiteleki tanácskozása alkalmából a korszerű önismeretről szolt az 1979/9-es folyóiratszám, egy éven belül mongol összeállítás jelent meg, majd válogatás mutatta be a Szovjetunió kisebb népeinek irodalmát, folklórját (1980/11).

Tovább folytatta és mélyítette kialakított hagyományait a művészeti rovat. Több ízben foglalkoztak Tóth Menyhért életművével és képzőművészeti hagyatékával, Diószegi Balázs festészeti és Kátai Mihály zománcművészeti eredményeivel. A korábbinál is hangsúlyosabbá vált a szociofotó jelenléte. A filmek közül a dokumentarista ábrázolás kísérleteire és jellegzetességeire irányult a figyelem. Ugyanakkor visszaesett a 70-es évek végére az a közművelődési lendület, amely a színházzal való együttműködésnél jutott kifejezésre például a közös pályázat-hirdetésben. Ugyancsak hiány figyelmeztet arra, hogy rendszeresebb törődést igényel a szocialista irodalom, művészet hagyományainak ápolása, ami többek között Nagy Lajos, Darvas József, Lakatos Vince, Konecsni György és mások munkásságához kötődik e tájon.

A mérleget, amelynek egyes elemeit az előzőekben ismertettem, elkészítette a Forrás szerkesztősege nagyobb nyilvánosságához is fordulva, négyezer példányban.⁴³ Az első kerek számú jubileumra igazán reprezentatív antológiával hívta fel a figyelmet a folyóirat 1979-ben.⁴⁴ A felsorakozó népes alkotó-

42 U. o.

43 Forrás antológia. 1969—1979. Kecskemét. 1979.

44 A kiadvány megjelenését hírül adó információ: Forrás antológia (R. M.) *Petőfi Népe*, 1979. ápr. 24. 8. p.

gárdáról jegyezte meg méltató cikkében a Petőfi Népe újságírója: „Az ő érdemük elsősorban, hogy az eltelt tíz esztendő alatt tekintélyes olvasótábora nőtt a Forrásnak, s hogy ma már nemcsak Kecskeméten, vagy Bács-Kiskun megyében, nemcsak a Duna-Tisza közén, de a fővárosban is, az egész országban olvassák az oldalain megjelenő, s nem egyszer széleskörű vitát kavarázó írásokat. Az ő érdemük, hogy bebizonyosodott: a Duna-Tisza közén élő homoki ember nemcsak a legendás, már Erdei Ferenc által is csodált szorgalmával, de szívós, földjéhez, múltjához ragaszkodó szellemiségével is képes figyelmet kelteni, elismerést szerezni. A Forrást ez a szellemiség hívta életre tíz esztendővel ezelőtt, s csak ez a szellemiség éltetheti tovább, s tarthatja a jelenlegi folyóiratok élvonalában ott, ahol helyet foglal”.⁴⁵

Kiderül a Forrás antológiából az is, hogy Veres Péter így indította útjára a Kiskunság című időszakos kiadvány rendszeresen megjelenő utódját abban a levélben, amelyet az első szerkesztőnek, Varga Mihálynak címzett: „Végezetül üdvözlöm a Forrást és szerencsét kívánok a folyóiratnak. Igen, szerencsét is, ami ez esetben elegendő előfizetőt és jó írásokat jelent.”⁴⁶

Mire jutott tíz esztendő alatt a folyóirat-vállalkozás? Anyagi és erkölcsi támogatást kapott, voltak könyvkiadói, pályázati és díjazási lehetőségei. A háromezer körüli példányszámmal, s főleg a lap iránt időnként fel-felszökő kereslettel talán még a jó szerencsééhez apelláló Veres Péter is elégedett lehetne.

Hogy az írások jók, azt sokszíniuen bizonyítja az antológia. Fejezetei mintha kinagyított rovatok volnának: Példaképek, elődök. Versek. Elbeszélések, A Való Világ vonzásában, Tanulmányok, Vallomások, Tükörkép. Csupán a költeményeket több mint félszáz szerző jegyzi — Sinka Istvántól, Nagy Lászlótól és Vajthó Lászlótól a helybeli Hatvani Dánielen, Gál Farkason és Goór Imrén át a fiatalabb nemzedékből idekötődő Pintér Lajosig, Szöllősi Zoltánig és Lezsák Sándorig.

Az antológia tükréből is kiderül: a szociográfiai írások tárgyköre jócskán bővült tíz év alatt. Néhány cím: Sorsok a homokon, Cigányok között, Lakóhelyek, melyekbe hálni jár a lélek, Vádirat az abortusz ellen, Törvényen kívül, Szekták a Duna-Tisza közén . . . A tényirodalom egyik erőssége, hogy visszarántja a földre azokat, akiket kell, és akik olvasnak is szociográfiát — azzal a nyílt szándékkal, hogy ne távolodjanak el környezetüktől, amelyben élnek és döntenek. Ezért épülhet „a társadalomkutatás, a társadalomábrázolás a tervezési és az irányítási tevékenységbe” — mint Székelyhidi Ágost

45 KÁPOSZTÁS János: Gondolatok a Forrás antológiáról. *Petőfi Népe*. 1979. máj. 13. 5. old.

46 VERES Péter: Levél a Forrás szerkesztőjéhez. *Forrás antológia*. 14. old.

ton írja.⁴⁷ Sőt, helye van a társadalmi ellenőrzésben is. Az írói érzékenység gyakran olyan góccokra bukkan, amelyeknek föltárására nem is csak a toll embere volna hivatott. Nem utolsó sorban ez a tapasztalat is a Forrás létét igazolja.

A folyóirat minden jel szerint képes ébren tartani azt az érdeklődést, amelyet története során kivívott. Nem marad el a kísérő, értékelő visszhang. 1982. februárjában például Pálréti Ágoston 30 perces riportja hangzott el a rádióban, majd a televízió tűzte műsorra a szegedi körzeti állomás stúdióbeszélgetését, s rendszeresen szerepelnek Forrás-írások a lapszemlékben, a Látóhatár válogatásaiban is. Aligha lehet elvitatni a szépirodalmi, szociográfiai és művészeti kiadvány jelentőségét még akkor sem, ha a feldolgozott valóságirodalmi témák időnkénti szűkebb metszete vagy a szükséges elvi-tisztázó viták hiánya a hibák közé tartozik.

De ki tud igazán tárgyilagos lenni a korszakos megítélésben? A tényszerű fogódzókat vaskos kötet tartalmazza, amelyet Heltainé Hegedűs Júlia anyaggyűjtésének felhasználásával Lisztes László állított össze, s a Katona József megyei könyvtár kiadásában látott napvilágot. Címe: A Kiskunság és a Forrás repertórium, 1955—78.

A Forrás alapításának 10. évfordulója, az ünnepi alkalom kezdte érlelni a repertórium gondolatát. Míg a jubileumi antológia szöveg-keresztmetszetet ad a lapról, a repertórium egészében mutatja be a folyóiratot, abban az időrendi sorrendben, ahogy megjelent, illetve a szerzők, fogalmak közti eligazodást megkönnyítő csoportosításokban. Így módon széleskörű alapozás határozza meg az országos hírűvé vált orgánium helyét, jelzi a változásfejlődés útját. Pomogáts Béla irodalomtörténeti igényű elemzéssel egészíti ki a szokásos bevezetőt, filológiai pontossággal elkészítette a Forrás első évtizedének mérlegét, s foglalkozik a Forrás szellemi előzményeivel is. A teljesebb kép megkövetelte a Kiskunság és a vele közeli rokonságot mutató antológiák, a Biztató és az Aranyhomok teljes feltárását is. A repertórium szerkezete időrendben követi a közlemények megjelenését.

Többlétként közlik a leírások például a műfaji megjelölést (tanulmány, értekezés), meghatározzák a tárgyat, vagyis azt, hogy miről van szó. Az annotációk magyarázó megjegyzései szintén közelebb viszik a lapot az olvasókhöz.

Izgalmas belső összefüggésekre is felhívják a figyelmet a különböző mutatók, amelyek a nevek és tárgyak, fogalmak, művészeti alkotások és dokumentumok, reprodukciók között igazítanak el.

Valóság és irodalom változó viszonyára utal például az, hogy kezdetben,

47 SZÉKELYHÍDI Ágoston: Tükrök között. Részlet a Forrás antológiában. 121. old.

az útjára induló Kiskunságot még azok is jegyezték, akik közvetlen részesei voltak a politikai vezetésnek, gyakorlatnak. A hetvenes évek végére viszont lényegében költők, írók, szociográfusok és kritikusok állították össze a lap-számokat. Van, aki egyszerre több minőségben is szerepel. A szerkesztőbizottsági névsorok változását követően a Forrás hangsúlyosabban vállalja a valóságérzékeny, ellentmondásokat jelző szociográfia gondozását. Egyfajta belső törvényszerűség és társadalmi bizalom nyomán alakulhatott úgy a munkamegosztás, hogy zömében irodalmi indíttatású szerkesztői gárda erősítette föl a politikához közelebb álló témafeldolgozásokat.

Egzakt, pontos mutatók érzékeltetik azokat a témaválasztásokat, amelyek jellemzőek a szerkesztői elképzelésekre, megjelennek a tartalomban. A legtöbb szócikk szociográfiai és néprajzi művekre hívja fel a figyelmet. Az egész országot áttekintő valóságfeltáró munkálkodásnak vagyunk tanúi. Bács-Kiskun megyei terepek — Ballószög, Fülöpszállás, Madaras, Petőfiszállás — ugyanúgy megjelennek a hasábokon, mint a dunaújvárosi, vagy Budapest környéki helyszínek problémái. A tudományos igényű szociológia elemzései pedig ifjúsági rétegekre, iskolákra, lakáshelyzetekre, olvasási felmérésekre és településfejlesztésre irányultak. A legnagyobb írói termést Zám Tibor mutatja fel a falusi és városi életformával való beilleszkedés vizsgálatától (Házikolbász vagy piros zokni? 1969.) a Bormelléki zsványságok 8. részét kitevő zárójelentésig. (Külön kellene foglalkozni annak nyomon követésével, hogy milyen hatások összegeződtek az intézkedésben: a népköztársaság Elnöki Tanácsa 1982. november 26-i ülésén módosította az élelmiszerekről szóló 1976. évi törvény egyes rendelkezéseit az engedély nélküli pálinkafőzések megakadályozása és a szeszfőzés ellenőrzésének hatékonyabbá tétele végett.)

Miből eredhet a Forrás gazdagsága? Érdemes fölfigyelni többek között dr. Szabó Kálmán egykori tanulmányaira a kecskeméti tanyákról, pásztorok mulatozásáról. Külön kötetekre való szociográfiai és néprajzi írások, fotók igazolják vissza a kezdeti törekvéseket. A mai valóság jelenségei mellett ablak nyílik a babonák, betyártörténetek, halászati emlékek, népdalok és -balladák, hiedelmek, szokások, a népi építészet, lakáskultúra és gyógyítás világára is. A népélet elemzését főleg Bálint Sándor, Bárh János, Ortutay Gyula, Tálasi István, Vargyas Lajos és társaik végezték el. Velük együtt kaptak helyet a néprajztudomány más országos és megyei kutatói, élők és elhunytak.

Nyilvánvalóvá teszi az összegző repertórium azt is, hogy kik azok, akik a belső szerzői gárdába tömörültek, kitartva jobban-rosszban a folyóirat mellett. Hetven-nyolcvan van, akik az általánosnál többet dolgoztak a Forrásnak. Sokat foglalkozott a lap például Németh Lászlóval, számos fotót közölt róla, a Kiskunságban jelent meg több kecskeméti emléke, a Lányaim című könyv utóhangja, illetve a Forrás hozta nyilvánosságra a Kecskeméthez

és Tóth Lászlóhoz fűződő kapcsolatát, kertészkedési élményeit és más műveit. Gyakran feltűnik az évfolyamokban Veres Péter, Illyés Gyula neve, szinte itt kezdődött Simonyi Imre költői föltámadása, a fiatalabbak közül Kiss Benedek, Pintér Lajos verseinek közlése is a folyóirat érdemei közé tartozik, a többi között.

Számszerűen igazolódik, hogy kritikák, jegyzetek, tanulmányok és természetesen eredeti művek közlése támogatta azokat a törekvéseket, amelyek közel állnak a Forrás választott programjához. A szociográfiákon túl kisregények, memoárok, regények, elbeszélések, versek, tanulmányok tanúsítják a hazai és nemzetközi termés iránti érdeklődést.

Különös érzékenységet mutat a szerkesztőség a környező országok magyar nyelvű alkotásai iránt. Elbeszélésekkel jelentkezett Bálint Tibor és Fodor Sándor (Románia), Király László (Jugoszlávia), irodalmi szociográfiával Beke György (Románia), verssel Fehér Ferenc, Ladik Katalin, Létay Lajos (Jugoszlávia), Bartalis János, Gellért Sándor (Románia), személyes üzenetekkel az erdélyi Sütő András és a többiek. De a kortárs világirodalom olyan képviselői sem hiányoztak, mint a szovjet Andrej Voznyeszenszkij, a török Nazim Hikmet, a lengyel Tadeusz Rózewicz vagy Dumitru-Radu Popescu román elbeszélő.

Talán egyik legfontosabb tanulságként szűrhető le, hogy a lokálisan túlnövő érvényességet korántsem zárja ki a „vidéki” szerkesztés, mecenatura vagy a helyi témaválasztás. Bács-Kiskun neve alatt bőségesen követik egymást azok az írások, amelyek a megyéhez kapcsolódó és egyszerre általánosabb fontosságú ügyeket dolgoznak fel. Elgondolkodtató például a bűnözés tárgykörének gyakori felbukkanása. De nem sokkal kevesebb a képző- és építőművészetről, az oktatási kísérletekről, az embertani vizsgálatokról vagy a természetvédelemlről szóló információ sem. Csupán Bajához több tucatnyi tétel fűződik, a Duna-Tisza köze helyszíneire csatornázási, kajszibarack-termesztési és a vallási szektákról szóló cikkek utalnak sok mással együtt. Még gazdagabb tartalom kötődik Kecskeméthez, ami természetesen nem válik szégyenévé a folyóiratnak, hiszen ez a város a megjelenés helye.

Úgy tűnik, hogy aligha tévedett a tizedik évforduló tájékán Pozsgay Imre, amikor megállapította: „A leginkább helyi sajátosságból így műfaj- illetve formateremtő erő lett. A közvetlen környezet szülte meg tehát végsősoron a Forrás anyanyelvét”.⁴⁸ Pomogáts Béla szerint a folyóirat „az egész magyar társadalomra kiterjedő szociográfiai munkában végzett el feladatokat...

48 U. o. 10. old. POZSGAY Imre: Előszó a Forrás antológiához.

Valójában ez az országos szerep alakította ki igazi arculatát”.⁴⁹ Ebben pedig éppúgy beletartozik a közéletiségével remekló Ladányi Mihály verseinek korai, a Tűz-táncos szereplést megelőző közlése, mint például a határainkon túli magyar irodalom állandó figyelése és szóhoz juttatása.

IV. A KULTÚRÁÉRT — EGYÜTT

Az 1974-es közművelődési határozat és a közművelődési törvény egyaránt azt sugallja, hogy a sajtó az írásos megnyilvánulásokon túl is legyen jelen a kulturális élet alakító tényezői között. Ez korántsem előzmények nélküli, valamiféle merőben új követelmény. A Petőfi Irodalmi Múzeum évkönyveinek sorozatában megjelent Búvópatakok című kötet lapjain például visszaemlékeznek a két világháború közötti folyóiratok szerkesztői és munkatársai: az olykor csak tiszavirág életű szerkesztőségek zöme kapva kapott azokon az alkalmakon, amelyeket a különböző egyesületekkel, társaságokkal együtt sikerült teremteniük az írói bemutatkozásokra, művek népszerűsítésére.

Sőt, maguk is kezdeményeztek, létrehoztak vonzó alkotói műhelyeket, stúdiókat, kiadványokat jelentettek meg, előadásokat tartottak. Az egyesületek, társaságok pedig igényelték a közreműködésüket.⁵⁰

A közművelődés komplex szemléletének térhódítása idején fölöttébb időszűrűek ezek a kísérletek. Ilyen szellemben fogalmaz az Országos Közművelődési Tanácsnak a sajtó közművelődési szerepével foglalkozó állásfoglalása is, amikor a kulturális rovatok — és nemcsak azok — életmód-orientáló, szabadidő-szervező tevékenységéről szól. Az aktív közösségkapcsolathoz is hozzátartozik, hogy több helyütt közreműködnek a lapszerkesztőségek: irányítanak vagy közvetítenek. A művelődési tevékenység részben vagy egészben nem a lap által, hanem egyéb közművelődési intézmények, formák keretei közt folyik.

A Forrás személyes, többirányú jelenléte az országos kulturális életben nyilvánvaló. Mindenképpen folytatásra és követésre méltók a közös pályázatok, tudományos tanácskozások, a művészeti és kutatóműhelyekkel, művelődési intézményekkel kialakított kapcsolatok. A Petőfi Népe hatása Bács-Kiskunban mérhetőbb: művelődéspolitikai rovata anketokkal, a saj-

49 POMOGÁTS Béla: A Forrás első évtizede. A Kiskunság és a Forrás repertórium. Kecskemét, 1980. 65. old.

50 Búvópatakok. A Petőfi Irodalmi Múzeum és a Népművelési Propaganda Iroda közös kiadványa. Budapest. V. ö. 13., 16., 23., 25., 58., 70., 79., 83., 92., 110., 115., 128. old.

tóklubban szervezett képzőművészeti kiállításokkal nyújtott többletet az újságírói munkához képest.

Mégis, külön-külön történt szinte minden, mintha két külön vágányon futna az élet. Az együttműködési lehetőségek a két, közművelődési szerepet is betöltő sajtóműhely termékenyítő összefogását sürgetik.

Adatok Kecskemét zenetörténetéhez 1599—1853

ITTZÉS MIHÁLY

„Magyarország legnagyobb kiterjedésű s legnépesebb mező városa, Kecskemét [. . .] itt a magyar alföld eredeti sajátosságait, egyszerű szépségeit, fény- és árnyoldalait, s az erőteljes magyar népelet tiszta jellegét, mintegy öszpontosulva lehet fölhalálni. [. . .] úgy találtuk, miként Kecskemét multja és jelene nagyon is sok, közlésre méltó nevezetességgel bír, s ezen ugynevezett paraszt város uriasabb nagy városainkhoz képest épen oly eredeti, ép és kitünő jeles a maga nemében, mint például az itt született Katona József, vagy a több ideig itt lakott Petőfi pongyola természetű poézise, egynémely műköltőink czikornyás, mesterkéltné műveinek irányában.” — írta Vahot Imre 1853-ban, Kecskemét és a kecskeméti puszták című ismertetésének Bevezetésében.¹ Aki Kecskemét hajdani zenei életének emlékeit kutatja, hasonló következtetésekre juthat, mint a múlt századi krónikás: nemcsak általánosságban, hanem a muzsika területén is „nagyon sok, közlésre méltó nevezetességgel bír” Kecskemét. Hála — többek között éppen Vahotéknak — az akkori jelen vagy közelmúlt, tehát a XIX. század első felének, közepének „erőteljes magyar népelete”, a folklorisztikus jellegű zenei vonatkozások tárulnak elénk a leggazdagabban. Nyilvánvaló, hogy a korábbi századokban ez a folklorisztikus jelleg a világi zenei életben méginkább uralkodó volt. A városi társadalom mindennapjainak, méginkább ünnepeinek zenei gyakorlatában a katonazenének jutott még fontosabb szerep. Az iskolák közül a piaristáké járt elől bizonyos fajta világi jellegű hangszeres és énekes produkciókkal. A szélesebb körű polgári jellegű zenei iskoláztatás igénye a reformkorban jelentkezett. Erről tanúskodik a piaristák egyik építési engedélye, amelyet a városi parochiának adtak iskolabővítés címén: „[. . .] ha idővel a Nemes Tanács és Publicum Rajzoló és Muzsika Oskolát kívánna ez a felállítandó Oskolához

¹ Kecskemét és a kecskeméti puszták. Közli Vahot Imre. In: Magyarország és Erdély képekben. I. kötet. Kiadják és szerkesztik: Kubinyi Ferencz és Vahot Imre. Pest, 1853. 83. o. Reprint kiadása: Kecskemét, 1980. (Továbbiakban: Vahot: Kecskemét).

[...] hozzá építhetjük [...]”² A város kulturális, zenei életének fényesebb oldalát jelentették a színházi események. Egy 1846-os beszámoló szerint „Kecskeméten a’ mult század vége óta gyakran fordultak meg színész társaságok;” Természetesen alkalmi helyeken léptek közönség elé egy-egy fogadóban, iskolában, katonai lovardában. „Végül 1830 táján [...] *Király Sándor* ur saját költségén egy jókora színházat épített saját udvarán; ’s később [...] nyári színpadot is (arenát); és így lőn az, hogy azóta jelesebb társaságok’ jeles mutatványit láthatá, sőt néhányszor a’ magyar opera, vagy dalszín-mű gyönyöreit is éldelethé Kecskemét, annyival inkább, mert a’ nemzeti Pesti színház fölépültétől fogva, annak több jeles, a’ művészet fölsőbb fokára képzett egyénei is vendégként fölléptek színházunkban.”³

A Vahot Imre által felemlített Katona József és Petőfi Sándor költészetének színvonalán álló zenei élet, mely „eredeti, ép és kitűnő jeles a maga nemében”, persze nem bontakozott ki. Ugyanezt mutatják a korabeli és régebbi egyházzenei illetve iskolai emlékek. Az általam átnézett dokumentumok⁴ csak megerősítették azt a nézetemet, hogy a történelmi és társadalmi körülmények nem tették lehetővé, hogy egy nagyhatású és jelentős zenei központ alakuljon ki a „hirös város”-ban. Soha nem volt főurak rezidenciája, legfőljebb birtoka és nem volt püspöki székhelye a katolikus egyháznak. Ezek adhattak volna otthont fejlett, európai értelemben vett világi és egyházi zenei életnek. Az egyházi zenélésben a reformátusok a maguk jellegzetes, sok szempontból régies gyakorlatát folytatták. A katolikus templomokban, iskolákban is inkább a hagyományörző formák éltek. Kórusok működése azonban ezekhez a tradicionális formákhoz is szükséges volt. A zenei gyakorlat kiterjedtsége és intenzitása a hagyomány előírta kötelező mértéken túl azon-

2 A kecskeméti piarista rendház *Historia Domusa*, 1714-től; utólag bekötött oldalakkal az 1940-es évek végéig. (A rendház tulajdona, a házfőnök kezelésében. A kötetnek jelzete nincs.) 1830. január 27., magyar nyelvű bejegyzés. 243. o. (A továbbiakban: *Historia Domus*, 1714-től.)

3 SZOKOLAY HÁRTÓ János: Szabadalmas Kecskemét városának történetirati ismertetése azaz: régibb kori és jelen állapotjának lehető hív előadása. Írta: —. Kecskeméten, nyomtatott Szilády Károly betűivel MDCCCXLVI. (Továbbiakban: Szokolay Hártó). 157—158. o. Hornyik János írja: „Tomori Szabó Sándor akkori kecskeméti tanár [Szokolay Hártó] verseit megsimitva, közben számos és tartalmas jegyzetekkel ellátva, a munkát annyira vitte, hogy [...] 180 nyolcadrésű lapot foglal.”

4 A régi kecskeméti zenei élet dokumentumainak kutatásával először 1973—74-ben foglalkoztam az MTA Zenetudományi Intézet Magyar Zenetörténeti Osztálya, név szerint Legány Dezső osztályvezető megbízásából. Az összegyűjtött adatok alapján két kisebb publikációm jelent meg, az anyag zöme — újabban előkerült adatokkal együtt — azonban itt jelenik meg először. Munkám alapjául a Bács-Kiskun Megyei Levéltár, a kecskeméti Református Könyvtár, a piarista rendház helyben és Budapesten, a ferences rendház jobbjára Budapesten található, az evangélikus lelkészi hivatal iratai és néhány nyomtatott munka szolgált. Ezúton mondok köszönetet mindazoknak, akik munkámat segítették. Külön köszönettel tartozom Kanyar József lektori munkájáért és Dobszay László kollegiális tanácsaiért.

ban itt is mindig nagy mértékben függött egy-egy személy, zenei vezető ambíciójától, tehetségétől. Ezen túl természetesen a mindenkori társadalmi, történelmi körülmények is befolyásolták legalábbis a szervezett, „hivatalos” zenei életet, de részben még a folklorisztikus szokásokat is. Ezeknek például csökkenéséről adnak számot a múlt század eleji források.

A kecskeméti zenei élet régebbi forrásai el ugyan nem apadtak, de elég gyengén csordogálnak. Ez egyik oka, hogy jelen dolgozatban átfogó képet nem adhatok róla. Célom inkább az, hogy az eredeti dokumentumok vagy a megbízható másolatok alapján számos adatot sorakoztassak fel. A történelmi viszontagságok, a gyakori kecskeméti tüzvészek, a háborúk nem kímélték a régi idők tanúul szolgáló papírokat. Ami megmaradt, mégis egy — a lehetőségekhez mérten sokszínű — zenei életet sejtet a maga sajátos, jellegzetes alföldi mezővárosi vonásaival.

A mégoly hiányos anyagok jóvoltából mégiscsak kibontakozik előttünk a református, a katolikus, az evangélikus egyház és iskolák zenei élete, majd a világi zenei szokások gazdag képe mintegy két évszázados időszakban, a XVII. sz. közepétől nagyjából a szabadságharcig.

Kecskemét zenei emlékeinek lehető teljes feltárása még igen sok munkát ró a kutatókra. Ezért nem is szánom munkámat többnek, mint első próbálkozásnak, mert — amint egyik fontos forrásmunkám szerzője, Nagy István hajdani református rektor-professzor írta a kollégiumi könyvtár alapításával kapcsolatban — „minden dolognak kitsiny az eredete; ha soha nem kezdünk, soha nem építünk!”⁵

A REFORMÁTUS EGYHÁZ ÉS ISKOLA ZENEI ÉLETE

A templomi és iskolai zenei élet emlékei a török hódoltság és a reformáció idejében a kálvinistáknál nyúlnak legmesszebbre vissza. „Egy régi megrongyolódott Protocollumból, melly még 1752^{dik} eszt[endő]ben megvolt, annyit láthatni, hogy már 1599 e[s] 1600^{dik} esztendőben mind Prédikátorjok mind iskola Mesterjek különösen vólt.” — írták „A Ketskeméti Reformáta OS-

⁵ Református Könyvtár (Továbbiakban: Ref. Kt.) NAGY István: Ketskeméti Helikon, vagy A' Helvétziai Vallástételt követő Ketskeméti Oskola nevezetesebb Történeteinek, az abban forgott Tanítóknak, és a' belőle került, s idővel jelesebb Hazafiakká vált Tanulóknak előadása. Az Ekklesiái és Oskolai Jegyző Könyvekből, úgy szintén más még fenn lévő hiteles Irásokból, össze szedte és ki adta — a' nevezett Oskolának Rectora, és Professora. 1564—1826. 154. o. (Továbbiakban: Nagy: Helikon). Kéziratos fogalmazvány és tisztázat. Tudomásom szerint nem jelent meg. Régi jelzete belül: Kecskeméti Főiskolai Könyvtaré. L. III. 26.

KOLA Jegyző Könyvé”-ben 1823-ban⁶. A reformátusok Buzás Mihály prédikátorral együtt Tolnárról menekültek Kecskemétre, s velük jött az ottani kollégium számos diákja is.⁷ A kései krónikás idézi az eredeti okmányt is: „Az 1599. A Mester György Deákot fogadtuk meg Városostul Szent Dömötör nap után való Csütörtökön f. (forint) 32. három fertály buza és egy verő ártány lévén fizetése; Maga viseli Asztalának gongyát. Ennek szegőtsége volt Fő Biró Kamarás János, Kun János, Mártony Mihály előtt.”⁸ A tanító családi neve szerint Petri György volt, tehát a Mester név csak a foglalkozására vonatkozik. Csak feltételezhető, hogy énektanítással is foglalkozott. Kántorról ugyanis külön híradás szól: „Az énekevezérek eleinte a rektorok és tógátus diákok voltak. Legrégibb énekevezérnek van feljegyezve Ramocsai Gálos Benedek, ki valószínűleg Buzás Mihály lelkésszel jött Tolnárról 1599-ben.” A református templomokban nem volt orgona, Kecskeméten is csak a XIX. század elején építettek hangszert. Ezért is nevezték a kántort mint előénekest *énekevezérnek*.

Mint látni fogjuk, a kecskeméti kálvinisták egyházuk általános zenei szokásai mellett elsősorban a debreceni mintákat követték. Az első kecskeméti illetőségű diák, aki a debreceni Kollégiumban tanult Kecske M. János volt 1588-ban. Élete folyamán a zsoltárfordító Szenczi „Molnár Albertnek mind külső országokon való tartózkodásában, mind itthon könyveinek ki nyomtatásában, nagy segítője és pártfogója” lett.⁹

Adataink a XVII. század utolsó negyedéig különösen hiányosak, mivel 1678-ban egy tűzvész, amely a református paplakról indult ki, minden addigi iratot felemésztett.¹⁰ Amit mégis tudhatunk, azt jobbára Nagy István rektor-professzor 1825—26-ban írott iskolatörténete közvetíti számunkra. Így például idézi Bányai András rektor jegyzékét az énekes könyvekről:

„A. D. 1653. Ego Andreas Rivulimus, Officio Rectoratus Aegopoli satisfaciens, honesteque omnibus valedicens, bona Ecclesiae, cura Rectoris committenda, propria notavi manu:

1. Graduale eleargentatum.
2. Graduale calamo conscriptum.
3. Impressum, Psalterio Hymnusque adanctum. [. . .]”

Nagy István még hozzátette, hogy „A 3^{dik} szám alatt lévő régi nyomtatott

6 A Kecske M. János Református Iskola Jegyző Könyve, 1823^{dik} esztől 1834^{dik} esztig. (Továbbiakban: D.3. Jegyzőkönyv). Bevezető fejezet.

7 VAHOT: Kecskemét. 92. o. Ld. még SZAPPANOS Károly: A kecskeméti református egyház és iskolái története 1564—1931. Kecskemét, 1931. 7. o. (Továbbiakban: Szappanos)

8 Ref. Kt. D.3. Jegyzőkönyv. Bevezető fejezet.

9 Ref. Kt. NAGY: Helikon. Az első szakasz végén a jelesebb volt diákok között említi.

10 Uo. 41. o.

Graduale most is megvan [. . .] 1636-ban Gyulafehérváron Keserüi Dajka János »rendbeszéde után« az első Rákótzai György fejedelem költségén kinyomtatottak közül való.” 1709-ben újra kötötték. „Rákótzai ’Sigmund Fejedelem ajándékozta a kecskeméti Ecclesiának.”¹¹ Az igazság azonban az, hogy 1642-ben I. Rákóczi György küldte ajándékba, akárcsak más gyülekezeteknek, azzal a kikötéssel, hogy ne a prédikátoroké legyen, hanem valóban az egész gyülekezeté. A kötet egyébként ma is megtalálható a kecskeméti református könyvtárban.

Jegyezzük fel néhány nevezetesebb iskolamester nevét a XVII. század végéről: *Kabai Gellért* 1660—62 között volt Kecskeméten. Irodalmi munkásságáról, többek között „Az emberi találmányoknak korbátsoltatások” című vitairatáról volt nevezetes. Ugyancsak irodalmi tevékenysége őrizte meg *Szent Péteri István* nevét, aki 1672—74-ben volt kecskeméti rektor. *Csernátoni István* Debrecenben tanult, így közvetlenül plántálhatta az ottani zenei szemléletet, gyakorlatot Kecskemétre, ahol 1666-tól szolgált. Számára új fizetést állapítottak meg, amelyet fel is jegyeztek az Eklészia könyvében:

„Mester uram béri, Száz forint mind az Eklésiában való szolgálatjáért, mind a’ gyermekek tanításáért. Egy Ártány. Egy só. Öt fertály búza. Száz font hús. Huszonöt font faggyú. Halottul való fizetés denár 12. Azon kívül a’ Gyermekek salariumja a’ kívül valóktul. A’ sabbathale helyett egy fertály buza.”¹²

Csernátoni István fizetési jegyzéke világosan megmutatja, hogy a tanítás mellett az istentiszteleteken, temetéseken is számított a gyülekezet az iskolamester szolgálataira. Ezek minden bizonnyal jórészt énekes szolgálatok voltak. S bár külön énekvezérekről, kántorokról is van tudomásunk, indokolt, hogy néhány korabeli fizetési jegyzékkel hírt adjunk a zenei tevékenységet is folytató tanítókról.

„Anno 1695 die 2^a Aprilis

Convocaltatván az Ketskeméti Keresztyén Eklésia Bötsületes Elöljárói, s mind pedig Tiszteletes *Szalontai István* Uram, akkori Tiszteletes Tanítója azon Bötsületes Ekk-nak, ex communio consensu, így határozták meg, mind az akkori, mind a’ következő Professoroknak béreket rendel.” [A professzor akkoriban Dömsödi Sámuel volt.] „Pénzbeli fizetés 80 magyar forint, egy most ölö ártány, egy só, száz font hús, huszon öt font faggyú, ötven fő káposzta a’ Város házától, egy font bors, egy pint vaj, egy pint méz, öt fertály búza. Látván pedig az Eklésia a’ Sabbathalenak helytelen voltát, azt egészen el törli, és azért rendel két fertály búzát, egy fertály kölest.”¹³ 1704-ben Szent

11 Uo. 24. o.

12 Uo. 24. sköv. o.

13 Uo. 51—52. o.

Ersébeti M. Ferentz lett a rektor. Fizetését a következő évben 100 forintra emelték, s az őszi „kéregetéskor” 46 akó bort is kapott.¹⁴

Ugyancsak a debreceni szellemet hozta magával Szék Udvári János, aki 1707-ben szegődött a kecskeméti iskolához. Debrecenben 1700. május 1-én lett „nagyobb deák”. „Oskolai bizonyság leveléből” idézzük: „propter vero aptitudinem ad gravis munia, Servientum Decanus, Collega, Cantor, unanimi Amicorum nostroque consensu constitutu est [. . .]”¹⁵ Zenei és költői hajlamait rövid élete alatt (1709-ben Kecskeméten halt meg pestisben) meggyőzően bizonyította. 1707. április 3-án rács martalócok felégették a várost, sok embert megöltek, másokat rabságba hurcoltak, az állatokat elhajtották. A tragikus eseményekről Székudvari János részletező krónikát írt *Sűrű Sirhalmokkal rakott Jaj-Halom* címmel, „akarván lenni Historicus [. . .] a’ Verseknek fejében ezeket a’ Jaj-szókat béfoglalván:

*Siralmokkal rakott Sir-halmokon álló
Siró jó Kecskemét Város sok jajt és baj szólló
Mert te káros vagy, melly valál áros,
És rivó a’ Ráczi miatt lettél romlott Város
Igy irta le Székudvari János.”*

Ezután kezdődik a voltaképpeni krónika „Ad Notam: Meggyászolhatatlan siralmas állapot etc.”

*Scythiából régen származott maradvány,
Ékes jó bőv földre hozott szép oltovány,
Miért sovány lettél ’s illy halovány
De miért van benned nagy irtovány?*

[.....]

14 Uo. 54—55. o.

15 Uo. 57. o.

Sűrű Záporokkal, És Könyves Versekkel
Dolgom Vettem Akkor Rendben Illyenekkel,
Intésekkel, Ám Nagy Olly Szépekkel
Nevem zártam e' végső versekkel.¹⁶

A kántorok vagyis énekvezérek neveit éppen Székudvari idejétől ismerjük az első számú anyakönyv végén hosszú időre megőrzött feljegyzések jóvoltából: Kabai István (1706—1731), Szendrey István (1731—1735), Szentmiklósy Péter (1740—1780), Kaszap István (1781—1786), Veres István (1786—1809), Csendes Mihály (1809—1812). A református templom első orgonája 1812-ben készült. Ettől kezdve orgonista kántorok voltak: elsőként Csorba Veres János (1812—1831), majd Barsi Bálint (1831—1835), aki Izsákon és Hódmezővásárhelyen is működött, Dömötör Antal (1835—1875), kit betegségében Szabó József helyettesített.¹⁷

A kántorokon kívül az egyházi szertartások, istentiszteletek és temetések zenei ellátása a diákok feladatai közé is tartozott. Az 1710-es évek közepéig az 1626-os komjáti zsinat törvényei alapján alkották meg az iskolai törvényeket. (Sőt egy részük a XVIII. század folyamán is érvényben maradt.) E törvények többek között kimondják: „A' Deákok kötelessége, a' tanuláson kívül, a' Templombeli és Halott temetéskori éneklés, az apró gyermekek magánosan való tanítása[. . .] Ruházatjok közönséges [nyilvános] helyen bokáig érő fekete mente, három szegletre fel akasztott kalap, s at.”¹⁸

A temetésen való éneklésről több adatot szolgáltatottak a végrendeletek is. A rangbeli különbséget a hagyományozott összegek jól mutatják. A legrégebb ilyen dokumentum 1655-ben kelt, Szabó Mihály memóriáléja:

„Az prédikátor Uramnak 1 Harmatfü Tehenett,
Az mesternek 1 Tallert
Deakoknak 1 Tallert”¹⁹

16 HORNYIK János: Kecskemét város története, oklevéltárral. I—IV. kötet. Kecskemét, 1866. 397. sköv. o. (Továbbiakban: Hornyik.) — Dr. Papp Géza szíves közléséből tudom, hogy a Meggyászolhatóan nótajelzés 4 × 12 szótagos versnél fordul elő (Kerek kék ég alatt bujdosó nemzetség, Cantio de Transylvania). 12, 12, 10, 10 szótagos vers nagyon kevés van a korabeli anyagban. Ld. Papp Géza: Régi magyar dallamok tára, II. 170/III. dallam és annak jegyzete: 562. o. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1970.

17 SZAPPANOS, 36. o. Ld. még: A kecskeméti református egyház I. első számú anyakönyve. Leltári szám 1. A 771. oldaltól: A' Kecskeméti Ref. Ekklesia' rövid története, melyben előadatik az itt szolgált lelkipásztorok, iskolai főbb oktatók, és Kántorok névsora — némely idejökben történt nevezetesebb dolgok jegyzékével kísérvé szerkezté Polgár Mihály Kecskeméti Lelki pasztor 1844-ben. — Az énekvezérek felsorolása a 794. oldalon.

18 Ref. Kt. NAGY: Helikon, 42. o.

19 BKmL. Végrendeletek, I. 1655—1762.

- Szabó István sajátkezű végrendeletének keltezése „1697. 8. Maji”.
- „VIII. Tiszt. Szalontai Predicator Urnak egy harmadfű borjas üszöt.
- IX. Tiszteletes Pathai János Professor Urnak egy harmadfű üszöt.
- X. A' Deakok[na]k egy borjas tehenet
- XI. A' Mendicansok[na]k egy harmadfű üszöt
- XII. Bóli Gergely Cantor Urnak egy fiás juhot”²⁰

Érdekes, hogy a kántor csak a diákok és a koldusok után következik, s neki a tehetős gazdaságból csak egy fias juh marad. A rangsor és a végrendeletben megszabott adomány aránya a szegényebb hagyatékozó esetében is hasonló volt: Hagymási Gergely kecskeméti polgár végrendelete 1698. május 5-én kelt:

- „I. Az Ecclesia számára hagyok négy seu 4 tallérokat
- II. Tiszt Szalontai István Pregyikátor Urnak 3 tallérokat
- III. Tiszt Pathai János Professor Urnak 2 tallérokat
- IV. A' Deákok Számára hagyok 1 tallérokat
- [. . .]
- VI. A' Mendikánsoknak hagyok 7 garasokat
- VII. A' Kántornak hagyok fel tallert”²¹

1708-ban a prédikátornak 2 aranyat, „A Mesternek és Kantornak 1 Aranyat, A Deakoknak 2 Tallért” hagyományozott az egyik elhunyt.²² Nagy Ilona, özv. Püspök Istvánné végrendelezése 1751. szeptemberében már 2 rajnai forintot juttat a diákoknak és „hogy nem különben Tiszt. Cantor Uramnak el énekléséért egy Rhen [rajnai] forintot”.²³

Egy 1752-es temetési elszámolás szerint a Kántornak is és a „Togatus Deákoknak” is 5 petak 35 xr-[krajcár]-t fizettek egy fiatalon meghalt diákgyerek temetésekor.²⁴

A temetéseken való éneklés később, amikor a karéneklés, a kántus fejlődése gazdagabb zenei „szolgáltatást” tett lehetővé, az egyik legjelentősebb jövedelemforrása volt a református kollégium diákjainak. A temetésekért kapott összegekbe persze az énekes szolgálat mellett a verses búcsúztatókért kapott pénzt is be kell számítani. Egy 1825. szeptember 9-i elszámolás szerint az „előző évben a bent lakóknak begyűlt pénzek” között a legmagasabb összeg a temetésekért kapott summa volt: 718 f. 3 xr. Az elszámolás időpontja mindig szeptember volt. 1826. szeptember 1-ig „Halott Temetéséből jött

20 Uo.

21 Uo.

22 Uo. „Testamentum tétele Ványi Istvánnak A^o. 1708dik esztendőben die 13 Martý.”

23 Uo.

24 Uo. Árvaságra maradt Gerek Györgynek Karátsony István lett a gondviselője és a gyerek halálakor a gyám összeírta többek között a temetési költségeket.

be” 608 F. 20 kr, majd kereken egy évvel később 795 F. 6 kr-ról szól a számadás.²⁵

„1834. Julius 6^{kán} Oskolai Szék tartatván” a temetéseken éneklő kántus ügyét külön is megtárgyalták a gyülekezet és az iskola előjárói és új díjszabást állapítottak meg: „T. [tisztelendő] Tatai András Rector Professor Úr, hogy a Cantusért eddig fizettetni szokott 5. V[áltó]forint oly csekély, miután a Cantus több mint husz személyekből álló egész éneklő karrá vált, az Ifjaknak ön szorgalmok által oly csekély, hogy az abból eső részestkéért különösen a' Publicus Deákokat, kik a' Cantoroknak nagy részét tészik, a' temetésre való kimenetelre, az ottani éneklésre kényszeríteni nem lehetne; vélekedése annál fogva a' volna, hogy az éneklés mestersége előmozdítása tekintetéből is, melyre legsikeresebb az illendő jutalmak által való kedvadás, a' Cantusért eddig fizettetni szokott díjt fellyebb emeltetni szükséges volna.

— A T. Professor Úr által előterjesztett okokat az oskolai szék is helyesnek találván végeztetett.—

Hogy jövőre nézve a' Cantusos halottól egyszeri háznál való éneklésért 10. Vftok, ha még a' Templomba vagy Temetőben is kívántatna *háromonias* [sic!] *éneklés* 15. vagy ha még többször minden éneklésért 5. ft fiztessen. Mely summa a Cantor Deákok közt egyenlően felosztasson, a' Cantus Protes három részt vehetvén ki maga részére.—”²⁶

Többek között a temetési éneklés kérdésével is foglalkoztak az 1839-ben megfogalmazott kollégiumi törvények meghatározva az egyenruha szabását, és a diákok előljárójának feladatait:

„2^{ik} törvény

A' temetésre és Legatioba járó tanulók tartoznak magoknak forma ruhát csináltatni = fekete hosszú dolmányt gombkötő munkával készült apró gombokkal 's fekete övvel, ezen ruhába tartoznak megjelenni templomban, közmegvizsgálásokon, és más közönséges alkalomkor és hivatalos foglalatosságokban.” A 24. § szerint azon túl, hogy a „belső jó rendre felügyel” „A' Sénior kötelessége a' templomi és halotti szolgálatokról gondoskodni.”²⁷

Néhány fegyelmi eset azt mutatja, hogy az Oskola Szék intézkedése és a temetési énekléssel kapcsolatos szigorú szabályozás nem volt indokolatlan, mert a diákok olykor hanyagul elmulasztották e feladat teljesítését. Ilyenkor

25 D. 3. Jegyzőkönyv. 17., 24., 30. o.

26 Uo. 128. o. — Az ún. harmóniás éneklésre vonatkozóan lásd CSOMASZ TÓTH Kálmán: Maróthi György és a kollégiumi zene című munkáját, (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978.) különösen a Maróthi írását idéző részt (103. o.).

27 A' Ketskeméti Reformatum Collegium Törvényei és az ezen Törvények' megtartására tulajdon Nevük aláírásával kötelezetteknek Névsora kezdve 1839-dik Octoberben. Jelzete A. 6. (Továbbiakban: A.6. Jegyzőkönyv).

a mulasztó diákot megfenyítették, vagy részesedését arányosan csökkentették. 1825. november 3-án Detsi Károly állt a fegyelmi bizottság elé, s mert „az Ecclesiai és Oskolai Szólgálatokat majd két Honapig elmulatván, Divisioja egy negyed részének elvesztésére büntettetett.”²⁸ Az 1837—38-as tanévben azokat, akik „halottat mulattak” vagyis a temetési éneklést elmulasztották, ugyanúgy felelősségre vonták, mint azokat a tanulókat, akik kávéházba mentek.

Az új meg új kollégiumi törvények, rendszabályok sok esetben csak a hagyományok megerősítésére születtek meg. A már idézett 1839-i kollégiumi regula 18. pontja kimondta, hogy „A szükséges könyveket, melyek közé számittatik az énekes, — a temetéshez járokra nézve pedig a' halottas könyv is — megszerezni szükséges lesz mit ha valaki nem tellyesítne, saját költségére fog 'soltárral elláttatni.” Hogy e könyvek beszerzése a diákokra nézve kötelező volt régtől fogva, azt Karátsony István 1752. jan. 18-i feljegyzése is bizonyítja. Karátsony a „korán árvaságra maradt Gerek György” gyámjaként írta össze a fiú megholtakor a tíz évi gondviselés költségeit (a temetési költségeket már a megfelelő helyen idéztük). A számvetés szerint a következő könyvei voltak a gyerekeknek:

„Edgy Halottas Könyv 24xr

Edgy fél Soltár Márj 2. idest 34 xr

Edgy Egész Soltár Márj.5. idest 1Fkr 25 xr²⁹.”

Jelentősebb egyházi személyek elhalálzásakor feltehető, hogy a szokásosnál ünnepélyesebb keretek között folyt le a gyászszertartás. Erre enged következtetni egy 1821-ből fennmaradt viszonylag részletes feljegyzés, amely a református egyház világi kurátorának emlékére rendezett istentiszteletről ad hírt. „Ugyan ezen Oskolai Esztendő Martiusának 25 dike volt Oskolánkra nézve a' gyászszal borított nap, mellyen méltó könnyekkel siratható nagy Meczenássát, Néhai Gróf Teleki László ő Nagyságát el veszette: kinek midőn Majus 8 dikán a' Ketskeméti Templomban szomorú Halotti pompa tartatnék, az itt lévő Músák, következő Verseket mondottak el Harmoniás énekléssel, a' Megditsőült eránt való háládatos érzéseik között:

28 Ref. Kt. D. 3. Jegyzőkönyv, 18. o.

29 BKmL. Végrendeletek, I.

1. A' Predikátzio előtt, a' Cíidik Soltár nótájára.

*Halandó! serkenj e' szóra:
Nints tudodra a' végóra.
Bár értz falak rejtsenek,
Fegyverek övedzenek:
De mind a' Rang mind Méltóság
A' sir szélén mulandóság.
Boldog! a' ki itt úgy élhet
Hogy e' gyász végtől nem félhet.*

2. A' Predikátzio közben

*Nem fél az, a' ki Érdemmel
Örök oszlopot érdemel;
A' le száritott könnyek
Nevét meg tartó könnyek;
[(A meg mentett ártatlanság) — Ezt a sor kihúzta az író!]
Az igaz fontú Biróság,
Titusi adakozóság,
Nem lehet a' pornak Fogja,
Ezt a' Menny sajátul fogja.*

3. A' Predikátzio végén.

*Kedves Test! mely ezen próba
Helyen fáradoztál jóba.
Vedd el már jutalmadat
Csendes nyugodalmadat:
Nemes Lélek! szálj az égre
Ditsősségből ditsősségre.
Oh Angyalok! örvendjeteK
Im közelget TestvéreteK.”³⁰*

A temetési és egyéb énekes szolgálatokra a tanulók természetesen az iskolában készültek fel. Mint már említettük, a kecskeméti református iskola igen szoros kapcsolatban volt kezdettől fogva a debreceni kollégiummal. Ez megmaradt akkor is, amikor — 1749-ben — a gyülekezet előljárói elhatároz-

ták, hogy nemcsak olyanokat hívnak meg tanárnak, akik a debreceni iskolát elvégezték, hanem olyanokat is, „akik megjárták a külföldi akadémiákat”. Közöttük is — bár rövid ideig működött itt és kifejezetten zenei tevékenységéről adatunk nincs, csak feltételezhetjük — az egyik első a legjelentősebb: *Varjas János*, aki már diákként is volt Kecskeméten. A kései utód, hűséges krónikás, Nagy István így emlékezett meg róla: „A híres Szilágyi és Maróti Professorok szeretett tanítványa, későbbben az utóbbi özvegyének Szódi Katalin Asszonynak gyászszát letétető férje [. . . Kecskeméten] ő kezdte a római írók tanítását, [. . .] a’ Tanulók szükségéhez intézett könyvtárnak fundamentumát meg vetette.”³¹ Rövid kecskeméti szolgálata után a debreceni kollégium nagyhirű tanára lett, Maróthi György zenei munkáinak gondozójaként vált ismertté.³² Joggal feltételezhetjük tehát, hogy a Maróthi által bevezetett többszólamú, ún. harmóniás éneklés kecskeméti meghonosítását is szorgalmazta.

Ugyancsak Maróthi tanítványa volt *Varjas* utóda, *Gózon István*, aki tizenkét évig volt rektor. Az ő idejében javították a maga osztályaiban éneket is tanító rektor-professzor fizetését: 1775-ben 160 Ft, 20 fertály azaz 120 véka búza, 50 véka tavaszi gabona, 15 öl fa volt a fizetése, „Halotti stólaról és Tanításért való fizetésről emlékezet nem tétetvén.”³³ 1759-ben az adószedés miatti bajok leküzdésére ismét új fizetést állapítottak meg: „209 fr 30 kr., 15 öl fa és egy maga költségén munkáltatott darab szőlő; A praeceptorok fizetése pedig ugyan ekkor 70 Ft, 8 öl fa, de a’ Deákok eledelében való részesülés tőlök megtagadtatott.”³⁴

Ugyanebben az évben, 1759-ben, december 5-én fogalmazták meg az iskolai törvényeket, melyek hosszabb ideig érvényben voltak. Foglalkoztak az éneklés kérdésével is. 1767. január 12-én az iskola naplójában éppen ezekre a törvényekre hivatkozva jegyezték fel, hogy hogyan kell a tanulóknak a templomban viselkedniök: „[. . .] mindnyájan énekeljenek, imádkozzanak az Urhoz, a prédikációt reverenciával hallgassák, utána illedelmesen távozzanak. Aki ez ellen vét, 1. intésben részesül, 2. 25 dénár birságot fizet, 3. degradáltatik [pl. a legációk rendjében hátrább sorolják, tehát anyagi veszteség éri], 4. eltávolíttatik.”³⁵ Ezt a törvényt 1771. január 4-én ismét megerősí-

31 Uo. 81. o.

32 CSOMASZ TÓTH Kálmán: *Maróthi György és a kollégiumi zene. Akadémiai kiadó, Budapest, 1978. 73. sköv. o.*

33 Ref. Kt. NAGY: *Helikon*, 83. o.

34 Uo. 100.o.

35 Ref. Kt. *Leges Alumnis positae. — Adversaria Scholae Ketskemethiensis, H. C. addictae ab Anno 1759. die 5 Decembris. A K. 2. jelű jegyzőkönyvben (Továbbiakban: K. 2. Jegyzőkönyv). „5. In Templum, et ad funerae deducenda, [. . .] singuli canunto vota, precesque DEO ferunto [. . .]” 59. o. 36.*

tették³⁶, s hogy komolyan vették, azt egy ugyanazon év augusztus 24-én történt eset is megerősíti. A latin nyelvű feljegyzés szerint „Kováts Istvánt az egyház kántora, Sz.[ent] Miklósi Péter ur megintette, hogy énekeljen, majd szigorubban is megdorgálta, mire az tiszteletlenül felelt neki; azután egy hozzá küldött, meglehetősen goromba cédulán nem átalotta őt csúfolódásokkal sérteni [ti. a diák a kántort]. Miután beidéztetett és ez rábizonyított, a törvény 15. pontja értelmében az iskolából el kellett volna távolítani, de ez a büntetés az egyenértékű 12 vesszőcsapásra változtatott, így csak megvesszőzték, de nem távolították el.”³⁷

Az 1771-es törvények kapcsán összeírták a kollégium különböző osztályainak tantárgyait is. A legmagasabb (Rhetores) és a legalsó osztályok (Lectores, Elementarii) kivételével mindegyik évfolyamnál (Syntaxistae, Etymologistae, Coniugistae, Diclinistae) említik az éneket (Ars canendi).³⁸

Az énektanítással kapcsolatban kimondva-kimondatlanul azt az igényt találjuk, hogy egyrészt legyen egy valóban produkcióképes kis kórus, másrészt, hogy minden tanuló legalább alapfokon megismerkedjék az éneklés tudományával. A hangszeres muzsikálás igénye csak későbbi keletű. A kántus közvetlen egyházi szolgálaton kívüli szerepléseiről közvetve értesülhetünk. 1750 tájától Kecskeméten újra megjelentek az evangélikusok. Gyermeküket kis számban ugyan, de felvették a reformátusok kollégiumába.³⁹ Az önálló lutheránus gyülekezet és iskola csak 1792-ben alakult meg. Az ünnepi alkalomról a korabeli sajtó is megemlékezett. 1792. szeptember 30-án mutatkozott be a kecskeméti evangélikus gyülekezetben Wenich György arnóti lelkész, s „[. . .] ezen isteni tiszteletnek első zsengején a református kántor hét tanuló ifjakkal angyali harmóniával énekelvén, egész a meglegedésig gyönyörködtette a jelen lévők füleit.”⁴⁰

Hogy az éneklésnek a nevelésben nagy szerepet tulajdonítottak a református kollégiumban, mi sem bizonyítja jobban mint az, hogy időről időre újra megfogalmazták az énekléssel, az énektanítással, az énekes szolgálatokkal kapcsolatos szabályokat, törvényeket. 1798. május 14-én Gőből Gáspár lelkész ismertette az iskolaszék és a környékből egybegyűlt tanítók előtt „Az Oskolák Igazgatásáról való Gondolatokat.” Ebben a szabályzatban a „Negyedik szakasz a tanuló Ifjak vagy Deákokról” szól. Lássuk néhány témakörünkbe vágó paragrafusát:

36 Uo.

37 Uo. 59. o. 38.

38 Uo. — „Conspectus Litterarum, quae summo ut praescriptum est, studio, colent [. . .]”

39 Ref. Kt. NAGY: Helikon. 82. o. 1752. augusztai vallástételt követő diákok felvétele. 1759-ben két fő. Minden iskolai törvény vonatkozik rájuk is.

40 *Magyar Kurir*, 1792. szeptember 30. 1270. o. Idézi: Dr. Raffay Sándor ev. püspök 1928. évi irógéppel írt vizitációs jegyzőkönyve. Kecskeméti evangélikus egyház irattára.

„§ V.

A' kik illetlenül viselik magokat az Isteni tisztelet alatt ugy szinte temetési alkalmatossággal mely az Isteni tiszteletnek része, vagy akik buzgoságtalanok vagy az éneklést nem teszik, azokról az Eccleš. Cāntora fog panaszt tenni az Ecclesia Curatorānak[. . .]s a vétkező illendő büntetést vérsi tselekedeteinek.

§ VI.

Az Isteni maganos Tisztelet az oskolai könyörgés, mely ketharom [két-három] vers Soltárnak buzgo elénekléséből; az oskolai könyörgésnek elmondásában egy rész Biblia olvasásból fog állani [. . .]

§ VII.

Az Oskolai Könyörgéseken [. . .] a Kántorságot vigyék az alkalmatossabbak, adictállást a' novitiusok, ezeknek ki rendelése minden vasárnaponként legyen az Oskola Rector kötelessége.

§ VIII.

Az Ecclesia Cantora fogja tanítani közönségesenis a' Nagyobb és kisebb tanulóknak az énekeknek notaikat; különösen az éneklésnek mesterségét azoknak kiknek arravalo alkalmatossabb voltakot ki fogja tanulni, ha kik el akarnák magokat vonni a' gyakoroltatástol azokat bé jelenti a' Rector a Cantornak.”⁴¹

Negyedszázaddal később, az 1823-ban megkezdett Protocollum a tantárgyak és vizsgák sorában tudósít az énekről:

„3. Az Eneklésben, Számvetésben és Írásban korokhoz képest gyakoroltassanak minden Oskolabeliek különbség nélkül, és ezekből az Examenekben Speciment adjanak.” A továbbiakban „Különösen a Tanítókra nézve” előírták, hogy „Az 1⁸⁶ Magyar Oskolában rendelődött, hogy az eddig tanultakon kívül a Soltároknak első Verseit könyv nélkül, és a' Természet Historiáját is rövidedenn taníttsa.”⁴²

Az iskola rendtartására, a tanítási módszerekre vonatkozóan is kifejezték a debreceni mintákhoz való igazodást. Az 1824. november 11-i bejegyzés

41 Ref.Kt. — Protocollum Gymnasii Reformati Kecskemethiensis ab Anno R.S. MDCCXCVIII. die 14^a Maii. Jelzete: D. I. (Korábban: B. I.)

42 Ref. Kt. D. 3. Jegyzőkönyv, 13—14. o.

szerint „Az Oskolai Szék úgy határoz, hogy felsőbb, nagyobb oskolákhoz igazodik a tanítás módjában és a Fenyítésben — nevezetesen 1812. Debrecenben nyomtatodott módszer útmutatóhoz.”⁴³ Talán a debreceni oktatási rendet követték akkor is, amikor 1825-ben ismét megállapították a tanárok, tanítók feladatait, a tantárgyak, köztük az ének felosztását. A reformkor elején ez annál is inkább indokolt volt, mert ekkor már több mint hatszáz diákot oktattak! „Felsőbb Rendelésekből” természetesen mindenféle tanár, tanító több tárgyat is oktattott. „A’ Rector Professor tanítja a’ Novitius és Veteranus Oratoroknak úgy szintén a’ Poëtaknak is, három esztendei pályához ki szabva és osztva [többek között az] Éneklés mesterségét”. „A’ Conrector Professor, a’ Veteranus és Novitius Syntaxistáknak, a’ Grammatistákkal egygyütt, hasonlóan három esztendei folyamatban: [. . .] Éneklés, Számvetés, Írás mesterségét — itt is mindenek Magyarul tanítván a’ Deák nyelvet egyenesen tárgyazókat ki kötve.” „Egy Tanító a’ Declinistákat és Conjugistákat, két esztendőre ki szabva, gyakorolja [többek között az] Éneklésben.” „A’ Felsőbb Magyar Oskolában egy Tanító tanít [. . .] Énekeket.” Végül „Az Alsóbb Magyar Oskolában egy Tanító, a’ nagyobb Deákoknak, mint magános Tanítóknak segedelmével, vezérli Tanítványait [— ugyancsak sok más tárgy mellett—] az Éneklésnek esmerésében[. . .]”⁴⁴ Itt jegyezzük meg, hogy ebben az időben — bár csak egy tanítóval és kevés növendékkel — lányiskola is volt.⁴⁵

Legutóbbi idézeteinkben feltűnhet, hogy míg a magasabb osztályosok az „éneklés mesterségét” tanulták, addig az alsóbb osztályokban csak éneklésről, énekekről, a zsoltároknak első verseiről tesznek említést. Az évek során tehát zeneileg is magasabb követelményeket állítottak a tanulók elé. Különben aligha lehetett volna megfelelő válogatással létrehozni a maga műfajában színvonalasan működő kántust, vagy aligha vállalhattak volna tanítói, kántori állást az itt végző fiatalemberek. Ilyen módon bizonyos kisugárzása is volt a reformátusok kecskeméti kollégiumának mind általános műveltségi, mind pedig zenei vonatkozásban. Erre is szolgáltatnak forrásaink néhány adatot. 1818-ban az egyik oktató, „Csendes Mihály Sexta Tanító” tíz esztendei szolgálat után falusi iskolamester lett, mert „szorgalmatosságában megtsendesedvén” és „éneklésre különös hajlandóságot és tehetséget érzett ma-

43 Uo. 13. o.

44 Ref. Kt. NAGY: Helikon, 164. sköv. o. — A tanítók esküszövegében, a „formula juramenti scholarium”-ban külön említették az énektanítás ügyét: „az Isten házában és más helyeken az énekléseket kegyesen folytatom, mivel az oskola az eklézsiának az ékessége.” (Kanyar József szíves közlése.)

45 Ref. Kt. D. 3. Jegyzőkönyv, 19. o.

gában”.⁴⁶ 1823-ban pedig „Sexta Tanító Neiter Imre [. . .] Gyulára Orgonistának el is vitetett [. . .]”⁴⁷ A következő év, 1824., március 1-én „Török János Veteránus Orator a’ D.[Duna] Pataji Supplens Kantorságot [. . .] elfogadván ezen hivatalban az Oskolai Szék által megerősítették.”⁴⁸

A század közepéig a reformkor lendülete a kecskeméti református iskola zenei életére is jótékony hatással volt. Egy 1844. november 21-én kelt feljegyzés a zenei írás-olvasás tanulására, tanítására utal: „Jelentvén Igazgató Oktató Ur, hogy Éneklés Tanulás végett egyfelől veres vonalakkal ellátott Táblák kivántatnak minden Iskolákba. — Határozat: Ezeknek elkészíttetése Iskolai pénztárnok Tormássy Lajos Urra bízatik.”⁴⁹ A kollégium 1830-ban emelt új, nagy épülete a zenei élet fejlődésének is kedvezett. Erről tudósít Szokolay Hártó János verses várostörténetéhez fűzött jegyzeteiben Tomori Szabó Sándor kollégiumi tanár, amikor azt írja, hogy „van az épületben egy jókora Imaház (oratórium), kiseded orgonával, [. . .] van zene iskola, [. . .] éneklőkár’s a’t.”⁵⁰ A kántus az 1848-as forradalmi eseményekhez kapcsolódó ünnepélyes eseményekből is kivette részét. *Mertse Konstantin* görög kereskedő beszámolója, naplója így emlékezik meg szereplésükről, amelyre 1848. március 26-án az őrsereg eskütétele alkalmából került sor: „14 selem lobogó alatt fő Biró Nagy Lajos egy magas asztalra fel állt és szép beszédet elő beszéllett. Utána református deákok szép harmoniakat elénekeltek.”⁵¹

A mai kutató, olvasó csak sajnálhatja, hogy a kortársak alig-alig jegyezték fel az előadott énekek, kórusok címét, nótáját, kotta meg még ritkábban akad. A kivételek közé tartozik Saátor Péter kéziratos könyvecskéje, melybe a szatmári illetőségű diák 1774-ben (talán nem is Kecskeméten) a könyörgések, imák mellett egyházi énekek és világi dalok szövegét és néhánynak a kottáját is összegyűjtötte.⁵² A repertoár darabjai — köztük olyan ismert világi dalok mint a „Hadj békét viaskodó oh” vagy az „Arany ideim folyása” kezdetűek — csak megerősítik azt a nézetünket, hogy a kecskeméti református diákság és a belőlük alakult kántus lényegében a többi hasonló nagyobb iskola, elsősorban Debrecen hagyományait vette át. Az itteni zenei gyakorlat fejlődése azonban hű tükrre a református egyházban végbement változások-

46 Ref. Kt. NAGY: Helikon, 156. o.

47 U.o. 162. o.

48 Ref. Kt. D. 3. Jegyzőkönyv, 11. határozat.

49 Ref. Kt. Protocollum 1831-től. Jelzete: F. 2. (Továbbiakban: F. 2. Jegyzőkönyv.)

50 SZOKOLAY Hártó, 167. o.

51 TARDY Lajos: Egy kecskeméti görög polgár feljegyzései. A szabadságharc napjai. *Magyar Nemzet*, 1976. március 9. 4. o. (Továbbiakban: Mertse)

52 Ref. Kt. Jelzete K. 186. Est Petri Saator — Curantis Szathmarini 1774 (Más kéztől való bejegyzés: Hétköznapi könyörgések.) A Református Könyvtár kéziratgyűjteményének dalszövegeket tartalmazó kéziratos anyagát még nem értékelték teljes egészében.

nak. Ez az út egyszólamú énekléstől (a maga korában már kicsit régiesnek számító) harmóniás éneklésen keresztül az orgonakiséretes praxisig vezetett. A különböző szintű, rendeltetésű egyházzenei alkalmak mellett a város polgárai és a kollégium diákjai egyaránt megtalálták — mert igényelték — a zenés szórakozások lehetőségeit a szigorú, puritán szemléletű nevelés ellenére. Ezek a lényegében folklorisztikus jellegű gyakorlatra vonatkozó adatok dolgozatunk utolsó, a világi zenéléssel foglalkozó szakaszában kaptak helyet.

A KATOLIKUS EGYHÁZ ÉS ISKOLÁINAK ZENEI ÉLETE

A reformáció s egyben a törökdulás előtti időkből csak éppen jelzésünk van arról, hogy a kor szokásainak megfelelő zenei gyakorlatot folytathattak a kecskeméti Szent Miklós templomban. Zsigmond lengyel herceg budai számadáskönyvének bejegyzései hírt adnak az esztergomi és fehérvári iskola énekes diákjai mellett a kecskemétiékről is.⁵³ Ha a következő években volt is ilyen gyakorlat, annak emlékeit a zord idők viharai elhordták. A XVII. századi ellenreformáció azonban meghozta hatását Kecskemét életében is. 1644-ben megtelepedtek a ferencrendi atyák.⁵⁴ Iskolát tartottak fenn, rendházat építettek, ellátták a városi plébánia feladatait is. Az ő „védnökségükkel” működött az 1651. február 2-án megalakult „Deákok Czéhe” nevű vallásos társaság. Wesselényi Ferenc nádor 1661-ben megerősítette működési szabályzatukat, melynek a „Meg nem határozott innepekről” szóló „Harmadik Articulus”-a kimondja, hogy „De az Énekes Misén az Öreg dékányok is szövétneket tarcsanak [. . .]”⁵⁵

A katolikus templomban működő kántorokról jobbra csak közvetett adataink vannak. Egy-egy végrendelet, peres jegyzőkönyv vagy éppen adólevelével őrizte meg nevüket. Az általam fellelt legkorábbi adat 1682-ből való. Arról tudósít, hogy egy végrendelező a „Cantornak 2 Garas”-t, a „Harangosonak 1 Garas”-t hagyományozott a temetési szertartásért.⁵⁶ 1698-ban Pontáni Ferencz volt a „Catholica Ecĵnak bts Ordinarius Cantora”, aki Géczi Raphaěl gvárdián nevében Horvát Sámuel iskolamesterrel együtt tett panaszt a város tanácsánál az egyik városi polgár sértegetései és mocskolódá-

53 MÉSZÁROS László: Kecskemét gazdasági élete és népe a XVI. század közepén. Bács-Kiskun megye múltjából. 2. kötet. Kecskemét, 1979. 158. o. — Vö.: ZOLNAY László: Kincses Magyarország. Budapest, 1977. 420. o.

54 HORNYIK I. 67. o.

55 HORNYIK II. 236. o.

56 BKmL. Végrendeletek, I.

sai miatt.⁵⁷ Nem kevésbé kínos ügy miatt maradt fenn Tóth Imre kántor neve, aki valamikor 1750 táján szolgált. 1753-ban egy „Restantia Extractus”-ban, vagyis adósok jegyzékében írta Somodi Antal: „Cath. Cantor mgter [magister] 100. font sóért 2.45.”; majd egy tisztázatban újra felbukkan az adat, az adósság lerovásának bizonyítékeként: „Vólt Cathol. Cantor Tott Imre 100 font sóért megatta 2.45.”⁵⁸

A kántoroknak a templomon kívül a temetések alkalmával volt természetesen nagy szerepük. Ezért is hagytak rájuk a végrendelezők valamennyi pénzt. 1735-ben például Tóth János testamentomában név nélkül emlékezik meg a kántorról: „Cantornak 2 már. sol” vagyis 2 máriás garast hagyományozott.⁵⁹ A temetésre, gyászmisére szánt összeg szinte valamennyi végrendeletben szerepel. Azt azonban, hogy kifejezetten énekes misére adják a pénzt vagy természetbeni hagyatékot, csak egy-két esetben olvashatjuk. Így például Egri Istvánné 1721. január 9-én kelt testamentomában: „Az ket tehenet áraban agyanak ket misére valot egyik énekes mise legyen hat oratol [. . .]”⁶⁰ 1788-ban egy német származású polgár, Josepho Seidler tett énekes gyászmisére alapítványt.⁶¹

Hogy a ferencesek, kik mint említettük a városi papok feladatait is ellátták, milyen zenei gyakorlatot folytattak, azt egy 1764-ben a tanács elé került vitából tudhatjuk meg. Az egyik céh katolikus tagjai bevádolták a református tagokat, hogy nem mennek a misére. Az 1764. május 14-i feljegyzés szerint a református céhtársak így védekeztek: „I. Midőn Páduai Sz Antal napján solemnitas Kántor Misékre, és Urnapi Processiokra menni kényszerítettünk, ez a’ mi Vallásunkal ellenkezik [. . .]

2° Kántor Misékre lelkünk esmérete ellen nem mehetünk.

3° Az Urnapi Processio is Szentek[ne]k tiszteletére vagyon, mert füleinkel hallottuk ’s ertettük hogy ekkor könyörgéssel, énekléssel segítségül hivattnak a Szentek, és így imádtatnak.”⁶² Kecskeméten egyébként a különböző vallást gyakorlóknak egymás iránti türelme volt a jellemző.⁶³

A szertartásokon használt könyvekről, énekgyűjteményekről két adatot sikerült feljegyeznünk. 1726. december 3-án Berkes András váci püspöki

57 BKmL. A városi bíróság előtt folyt perek jegyzőkönyve. Protocollum de Anno 1690—1698. 240. o.

58 BKmL. Gazdasági iratok, 1733—1778.

59 BKmL. Végrendeletek, I.

60 BKmL. Uo.

61 Szent Ferenc rendi Tartományi Levéltár. (Továbbiakban: Ferences Lt.) — Országúti Ferences Plébánia, Budapest, II. Mártírok útja.) Kecskeméti rendház iratai. Jelzet: B. 14/9.

62 BKmL. Görögkeleti egyház okiratai, I. 1714—1790. Céhíratok. Az 1764. május 14-i latin nyelvű előterjesztés hátoldalán (Továbbiakban: Görögkeleti iratok.)

63 VAHOT: Kecskemét, 99. o.

helynök állíttatott ki leltárt, Inventariumot. Eszerint ötféle misekönyv volt a ferences atyák birtokában:

„Missale novum Eccleãe	1
Antiqua Missalia sub dubio	8
Missalia pro Defunctis nova Eccleãe	3
sub dubio antiqua	4
Missale in parva quantite directione	
cantorii sub dubio	1 ⁶⁴

1772. december 10-én Makó Antal készítette el az „Inventarium Supellectilis Ecclesiae Ketskemethiensis”-t, mely mindössze két adatot tartalmaz a gyász-misék könyvével és a nagy misekönyvvel:

„Missalia Defunctorum	7
Missalia Majora	4 ⁶⁵

Erre a leltárkészítésre talán azért is volt szükség, mert 1772 nagy változást hozott a Szent Ferenc rendiek kecskeméti helyzetében. A már évtizedek óta esedékes városi plébánia-alapítás végre megtörtént, ezért a városi gyülekezeti szolgálatokat elvették a ferencesektől. 1772. november 1-i keltezéssel újra szabályozták a szertartások pontos rendjét, hogy azok a városi plébánia miséit, körmeneteit ne zavarják. E nagy jelentőségű, viszonylag terjedelmes dokumentum egy néhány évvel később készült másolatban maradt fenn, bár sajnos hiányosan, A *ritualé*nak az a része, amely a karácsony utáni Szent István és Szent János naptól a Nagyszombaton elrendelt szertartásokig tartalmazta a leírásokat, sajnos elveszett. Azonban így is sok adatot találunk benne a szerzetesrend zenei szokásairól, leggyakoribb énekeiről, az orgona használatáról. Azt is megtudhatjuk — habár kottapéldák nélkül —, hogy milyen volt, milyen lehetett az a katolikus egyházi zene, amelyet a kecskeméti emberek nap mint nap hallottak s amelyben maguk is részt vettek.

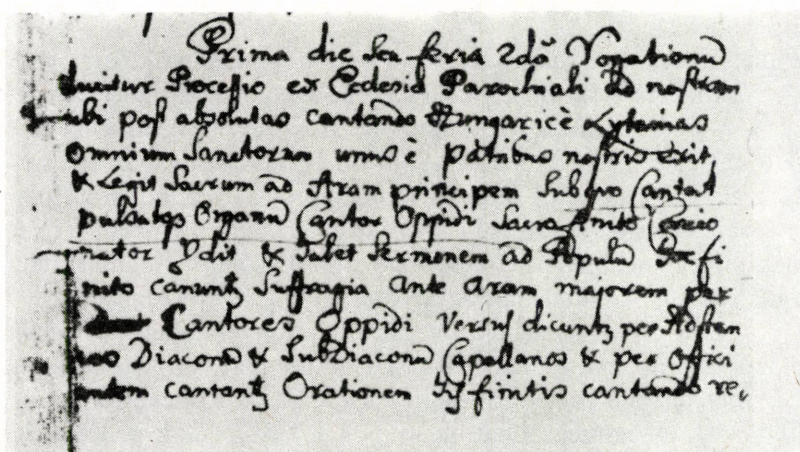
A rituale arról tanúskodik, hogy szinte minden ünnepen volt énekes mise. A gyakran énekelt dallamok közé tartozott a „Gaude” kezdetű, melyet általában orgonával („cum organo”) zengedeztek. Orgonakísérettel felelgetős (responsoriális) énekek is felhangzottak. A zsolozsma egyes részeit a barátok közösen, kórusban énekelték. A karácsonyi matutinum befejezésekor a szertartást végző pap rázendített a megfelelő énekre, majd a kar orgonakísérettel felelt („finita intonat officiator Dne Labia mea apories Chorus Respondet cum Organo”). Más alkalmakkor elsősorban kíséret nélküli ének volt szokásban. Természetesen így volt ez a körmenetek alkalmával, mint például Szent Márk ünnepén, amikor a körmenet résztvevői

64 Ferences Lt.

65 Uo.

kimentek a mezőre a vetéseket megáldani. „A könyörgés 1. napján vagyis hétfőn a körmenet a plébániáról megy a ferencesekhez, ahol a magyarul énekelt Minden Szentek Litániája után a mi patereink egyike kimegy és elolvassa a Sacrumot [misézik] a főoltárnál, amely alatt énekel és orgonál a városi kántor (Cantat, pulsatque Organum Cantor Oppidi)”.

A karácsony éjszakai zsolozsmáról így rendelkeztek: „Ha van a kolostorban Antiphonale, akkor antiphonákat énekel a kórus orgona nélkül gregorian énekléssel, [...] és az első három éjszakai zsolnárt éneklük orgonával, amelyekkel nem szabad sietni”, hogy a szertartásvezető elolvashassa az egész rendelt szöveget, elvégezhesse feladatát. A gregorián choralist helyettesítette szükség esetén „valamilyen kegyes magyar ének.”

A rituale fennmaradt részei szerint a magyar népénekek közül általában a „Jöj el Sz Lelek Ur Isten” és a „Szűz Maria e világra nékünk” kezdetűek hangzottak el. Karácsonykor a gyülekezet az évszázados hagyományú, népszerű „Csordapásztorok”-ra is rázendített („in Choro Cantillenea Csorda Pásztorok”).⁶⁶

Ez a néhány, szinte ötletszerűen kiragadott részlet is mutatja, hogy a katolikus szertartások hagyományos, zenében gazdag rendje virágzott a XVIII. századi kecskeméti templomokban. Megerősíti ezt a híradást a piarista rendház krónikásának egy 1788-ban kelt feljegyzése. Jó lenne tudni, hogy az énekkarban, az orgonajátékban és egyéb hangszeres praxisban milyen letéteket, műveket alkalmaztak. Erről sajnos nem szól a szűkszavú forrás. „A

⁶⁶ Uo. In nomine Dni Amen. Quandoquidem ablata a Fratibus nostris Administratione Parochiae Ketskemethiensis [...] Jelzet: B. 14/f.

ferences atyáknál vasár- és ünnepnapon egész évben: 1/2 9^a Konventualis mise orgonával, kórossal vagy hangszeres zenével [. . .]” Hétköznap 9 órakor csak orgonával tartottak misét. „Délután a ferences atyáknál, nemkülönb a piarista atyáknál [. . .] minden nap tartanak vesperát kórossal, hétköznap 2 órakor, vasár- és ünnepnap pedig orgonával is, 1/2 4-kor.” A karácsonyi istentiszteletről ezt írták: „[. . .] Urunk születése napján éjjélkor engedélyezték a ferences atyáknál a miséhez orgona, jászlat azonban nem állítanak fel.”⁶⁷

A ferencrendiek zenéjének háttérbe szorulását a későbbiek folyamán egyrészt a városi plébánia, az 1805-ben felavatott Nagytemplom működése, másrészt a piarista iskola és templom intenzívebb zenei élete okozta. A Nagytemplomban folyó zenés szertartásokról azonban semmi hírünk nincs, mivel a plébánia historia dömusai a legutóbbi háború alatt mind megsemmisültek. A kegyes tanítórend rendházában és iskolájában azonban biztosan tudjuk, hogy legalább időszakosan élénk, olykor az egyszerű egyházi szokásokat messze meghaladó zenei élet volt.

A kegyesrendiek 1714-ben telepedtek meg Kecskeméten a verseiről is ismert Habsburg-barát országbíró, gróf Koháry István alapítványa segítségével.⁶⁸ Először csak rendházat építettek, majd az 1730-as években, Demka Sándor házfőnök idejében felépült a templom is. Koháry a zenei tevékenységet csak egy énekes gyászmisére tett alapítvánnyal serkentette. 1740 tájáról azonban már gazdag zenei praxis nyomai találhatók. Az első adatok szomorú, sőt tragikus eseménnyel kapcsolatosak. 1739—40-ben az utolsó pestisjárvány tizedelte meg a város lakosságát. A piarista rendház akkori Historia Domusa a kántort az 1739-ben elhunytak egyik eltemetőjeként említi. A pestis miatt a rektor atya a fertőzött ruhákkal együtt könyveket (s talán kottákat is?) elégettetett.⁶⁹

A nagy járvány elmúltával azután hamar fellendült a rendház és gimnázium zenei élete is. 1742-ben már feljegyezhetők, hogy „a karzat felépült tavasz elején a torony alatt, a fornexnél”. Így megvolt a hely a kórus és az orgona, illetve a hangszeres együttes számára a templomban. A muzsikuskok számára hangszerekről és kottákról is gondoskodtak, amelyeknek ma azonban már semmi nyomuk sincsen. Így szól a feljegyzés: „Az alábbi hangszerek szereztek be: 4 tuba, két lituus, fagott, 3 fides.” (A tuba itt bizonyára harsonát

67 A kecskeméti piarista rend/ház története, 1758—1801. S P KETS HISTORIA DOMUS. 325. o.

68 Historia Domus, 1714-től. Az alapító oklevél másolata a kötet elején. Eredetije a budapesti piarista levéltárban.

69 Uo. 57. o. „[. . .] et organista nostro tumbae imposuit. [. . .] [. . .] Tempore pestis plures ex cubiculis libri Bibliothecae [. . .]”

jelent, a lituus trombitát, a fides lantra, esetleg hegedűre utalhat.) „A szólamok részben kézzel írottak, részben nyomtatottak (Partes partim scriptae, partim impressae.)”⁷⁰ Az orgona is feltehetően ekkoriban készült, mert 1759-ben már a hangszer javításáról írtak („Organum correctum”).⁷¹ Ugyanakkor a hangszerállomány Ippoli főtisztelendő jóvoltából két tubával és kettős fidesszel gyarapodott.

A Familia Domus-ok megőrizték a karvezetők, a zenéért felelős atyák nevét is. 1754-ben P. Ferdinandus Rusiczka a Promotor Musicae.⁷² 1761—62-ben még mindig Ruzicska Ferdinánd a zenetanár. Latin „címe” szerint: „Praefectus Chori, et Mgr [magister] Musica”. A következő évben, 1763-ban P. Emericus Neogradi [Nógrádi Imre] a kórus előjárója (Praefectus Chori). 1764—68. között ugyanezt a tisztelet P. Casimirus Militzky [Militzky Kázmér] töltötte be. Ezután néhány évből nincs adatunk; legközelebb csak 1773-ban nevezik meg a Regers Chori-t, P. Paulus Lihant [Lihán Pál], aki még 1774-ben is vezette a kórust. A következő két évben megint nem jegyezték fel a zenész atyák nevét. 1776. április 7-én azonban Orosz Zsigmond rendi tartományfőnök továbbított egy levelet, amelyben az erdélyi kancellár kéri, hogy a kolozsvári Akadémiára küldjenek három hitszónokot, akik közül az egyik magyar, a másik német nyelven legyen kiváló, „s melléjük harmadikként mind magyarul, mind németül tudó személyt, akiknek feladata lesz az akadémiai templom igazgatása, a kórus felügyelete, ünnepeken magyar nyelvű hitszónoklat [. . .]”⁷³ Feltételezhető, hogy a kórus szakmai felügyeletére is alkalmas személyt kerestek Kolozsvárra. Hogy Kecskeméten találtak-e ilyet, forrásaink nem árulják el.

A következő Director Chori, akinek nevét ismerjük Pr. Urbanus Korecz [Korecz Márton], aki 1777-től két éven át bizonyosan, de talán egészen 81-ig ellátta a karvezetői tisztelet. Az ő feladata volt a könyvtár kezelése is. 1779-től csak ebben a minőségében jegyezték fel nevét. Jelentős alakja lehetett a pap-tanárok testületének, mert 1785-től ő volt az igazgató, a „Director Localis Gymnasii”. (Feltételezhetjük, hogy részt vett a bizonyára itt is bemutatott iskoladrámák színpadraállításában, ugyanis 1776-tól az iskoladrámáiról ismert Kácsor Keresztély volt a piarista gimnázium rektora.)

Nem tudni mi volt az oka, mindenesetre a század utolsó évtizedéig visszasett a zenei élet színvonala a piarista rendházban és iskolában. Erre enged

70 Uo. 64—65.o.

71 Piarista H. D. 1758—1804. 72. o.

72 Historia Domus 1714-től. 77. o.

73 Piarista H. D. 1758—1804. „[. . .] cui administratis Templi Academici, et inspectio chori.” 140—141. o.

következtetni a későbbi krónikások néhány megjegyzése és az is, hogy Korcez Márton után egészen 1797-ig nem ismerjük a karnagyok nevét. Ekkor Matkovits Elek klerikus, második éves noviciust említik a kórossal kapcsolatban mint Curator choro-t. Ugyanebben az időben Fabian Ferenc klerikus is dolgozott a kórossal. Őket 1798—99-ben Brassay Calasantius József klerikus, majd 1800-ban Visky Ágoston követte. Továbbra is évente változott a karvezetők személye: 1801. október 22-én P. Vaschányi Sebestyén lett a könyvtáros és „Director chori”. Egy év múlva Szegedre távozott s helyét Fodor Antal foglalta el. Közvetlen munkatársa Kiss Ignác klerikus volt mint „Director chori, et Cantus”. 1803-ban Kovaltsik Tamás, 1804. októberétől pedig Csulaki (esetleg Csutaki vagy Csulik?!) Alajos folytatta munkájukat.⁷⁴ Mint látni fogjuk az ő odaadó zeneszeretete, szakértelme hosszú időre jelentősen felvirágoztatta a piarista házban a zenei életet. Utódai közül még Zsembera Cal. József „Regens Chori” nevét ismerjük 1820-ból és 1822-ből Bokross Salézi Ferencét.⁷⁵

A templomi szolgálatok rendjéről, zenei tartalmáról, a kórus, orgonista, hangszerekek szerepéről a források alig tudósítanak. Annál több adat került napfényre a Canonica Visitatio-k zenei eseményeiről, főként a XIX. század első évtizedeiből. Régebben arra volt szükség, hogy egy-egy ünnepélyesebb alkalomra máshonnan hívjanak zenészeket. 1749-ben a vendégszereplő szegedi zenészeknek a „három napi étkezésen kívül 45. ft. adatott”. 1760-ban Ruzicska Ferdinánd vezetésével a helybeliek „choro musico, zenekarral és énekekkel szórakoztatták” az erdélyi püspököt, aki „nagy gyönyörűségét találta a muzsikában”.⁷⁶

A kegyes tanítórend magyarországi megtelepedésének századik évfordulóját 1766-ban ünnepelték, amikor „valamennyi templomukban és kápolnájukban Ambrosius himnuszával adva hálát, az egész tanulóifjúság részvételével” tartottak istentiszteletet.⁷⁷ Tíz évvel később, bár a karnagyot nem említik, mégiscsak kellett lennie valamilyen zenei tevékenységnek. Máskülönb a harangavató ünnepségen nem játszhattak volna valami toronyzene félet: „A három harangot januárban felhúzták a toronyba, nagy ünnepélyességgel, dobok és tubák [harsonák] hangzatai között.”⁷⁸

74 Uo. Az adatokat szolgáltató Familia Domusok oldalszámái: 22., 38., 44., 54. sköv., 86., 144., 174., 385., 390., 403., 405. sköv., 416., 433. sköv. o.

75 Historia Domus 1714-től. 212., ill. 220. o.

76 Uo. 67—68. o. ill. Uo. 74. o.

77 Piarista H. D. 1758—1804. „[...] die 3ro Hymno Ambrosiano addicto cum tota Juventute Scholastica gratias agamus [...]”

78 Historia Domus 1714-től. 1776. jan. 23.: „Campanae ternae M(ense) Januario ad turrim attractae sunt magna cum solennitate tympanorum, et tubarum inter clangoren, et sonum.” 87. o.

Mint említettük, a XVIII. század utolsó évtizedeiben a művészi zene praxisa háttérbe szorult a kecskeméti piaristák rendházában és iskolájában. 1807-ben *Musica restituta* címmel külön említi a *Historia Domus*, hogy „a *musica figurata* sok év után visszahozatott”. A krónikás ezután „*Erectio novi organi*” címmel elmondja, hogy „bár új orgona felállításáról, a hangszerekről, és a figurális zene visszaállításáról külön irat van, mégis szükségesnek tartjuk ezt házunk történetének rövid foglalatába beiktatni, amelynek megőrzésére nagyobb gondot fordítanak, amint szükséges is.” (Meg kell jegyeznünk, hogy valóban bölcs előrelátás vezette a hajdani krónikást: az említett külön zenei iratok mind a mai napig nem kerültek elő.) A XVIII. században épített, már említett orgona sorsáról így tudósít a krónika: „Templomunk valaha jól el volt látva orgonával, de ennek már 1805-ben nyoma sem volt, s azt sem lehetett tudni, hova lett. Ebben az időben hordozható orgonácskát használtak, de ennek is alig lehetett már hasznát venni a sípok lehangoltsága és hiányai miatt.”⁷⁹ Az új orgona építésének gondolata ekkor már nem volt egészen új, hiszen 1801-ből fennmaradt Czeiner (vagy Czinner?) Alajos pesti „*Orglmeister*” tervrajza, diszpozíció-ismertetése és árajánlata. Az orgonát 300 Guldenért készítette volna Czeiner, mely összegből 200 Guldent kért előlegként. A regisztereket a következőképpen határozta meg:

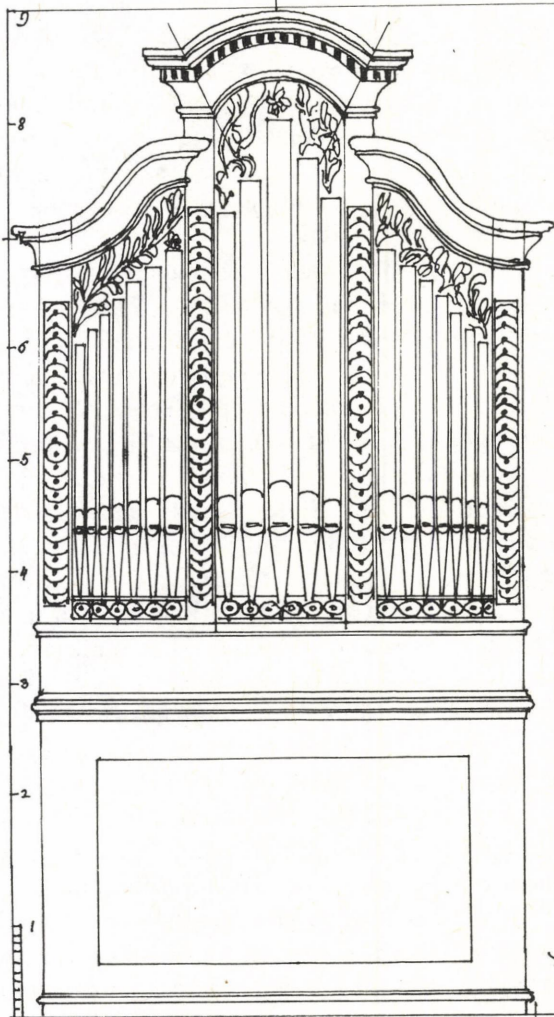
Principal a prospektben (ins gesicht) 4'
 2'oktáva cinből
 quinta 1 3/4'
 superoktáv 1'
 mixtura (3 soros) cin-sipokból,
 flauta major 8' (fa sip)
 flauta minor 8' (fából)
 és tremulant.⁸⁰

Talán ez volt az az orgona, amelyre már összegyűlt a pénz egy része, de azt végül is másra költötték el. Az esetet és folytatását így írja le a krónikás: „Az új orgonáról Pék Ágoston Rektor atya kezdett gondolkozni, volt is már nála e célra gyűjtött 474. ft, de azt elköltötte és nem volt hajlandó elszámolni vele Csulik Alajos atyának [a zenei ügyek felelősének].⁸¹ Ezért ez a vallásos és különösen lelkes férfiú elhatározta, hogy adományozókat szerez.” A tartományfőnök engedélyével a különböző szomszéd városokhoz és távolabb lakó

⁷⁹ Uo. „*Hoc anno Musica Figuralis a multis annis intermissa est, de que extat libellis singularis.*” 123. o.

⁸⁰ Uo. Külön lapokon. Német nyelvű levél és ónnal készült rajz. X N° 8. *Conceptus perspective pro Arae Maioris picto additamento et Xfixi ex lapide.* 1801.

⁸¹ P. Csulik Alajos már volt egyszer Kecskeméten: az 1775-ös *Familia Domus* említi nevét. Az 1804-ben szereplő Csulaki (vagy Csutaki) név minden bizonnyal elírás. Csulik Alajos neve a *Historia Domus* elején is tisztán olvasható, mint aki maga másolta, ill. írta a könyvet.

X

No 8

Conceptus prospectivus
pro domo Mauris
frat. aduicatus
et spici. ex lat. 1.
1801.

egykori tanítványaihoz írt leveleket. A gyűjtés során Csulik atya maga járta végig a tekintélyesebb polgárokat. Összesen 1828 ft 55 xr adomány gyűlt össze. A legtöbbet — a jótékonyágáról amúgy is nevezetes — Czollner [Zollner] Mihály vaskereskedő adta: „30. ft-ot adott, s a diszkantista és az altista számára pedig élete végéig évi 30.-ft-ot ígért.” (Ez utóbbi fontos adat, mert arra enged következtetni, hogy több más városunkhoz hasonlóan alapítványok, adományok segítségével, Kecskeméten is működött kis létszámú, talán nyolc-tíz fős „profi” kórus valamely templom keretében.)

Csulik Alajos jó, a diákok körében népszerű tanár lehetett, mert a krónikás szerint a nem kecskeméti adakozók mindegyikét „az orgonaépítés előmozdítója nevelte, s most kimutatták hálójukat.”

A pénz együtt lévén, nem volt semmi akadály a hangszer kivitelezésének. Hamarosan megfelelő szakember is akadt: „A gyűjtést követő hónapban a mezőtúri orgonaépítő megérkezett a parochiális templom orgonájának javítására. A főtiszt. apát úr Sándor András helyi paróchus tanácsára szerződést kötöttek vele a 13 változatú új orgona megépítésére, 1250.- rénes ft-ért, 1806. május 11-én. Ezt az orgonát azonban csak az idén, 1808. április 13-án fejezte be. Az orgona összes költségei 1502. Rft 55xr-t tettek ki.”⁸²

Az orgonaépítés szorgalmazója, Pater Csulik igen sokat tett a piarista rendház és iskola zenei életéért. 1805-ben jóféle zongorát („fortepiano elegans”), a következő évben pedig más hangszereket is vásárolt.

A teljes vételár 442. ft 3 xr volt. Ehhez Aloysius atya a saját letétjéből 100.-ft-tal járult hozzá! A hangszerek mellé megfelelő muzikusokról is gondoskodni akart, ezért a Felvidékről, nevezetesen Privigyéről és Trencsénből hívott tanult zenészeket, hogy „a mellőzött figurális (vagyis komponált művészi) zenét visszaállithassa”. Eljött az alkalom, hogy az egész város zenei életét fellendítsék, igényesebbé tegyék, s hogy a hajdani „kölcsönöket” a környékbeli városoknak visszaadják: „Ki sem lehet mondani, hogy a zenének ez a visszahozatala milyen kedves fogadtatásra lelt a város lakóinál, milyen bőkezűséget tanusítottak a zenész ifjak iránt! Mindenfelé szétkapkodták őket, hívták Félegyházára és Csongrádra is valamilyen ünnepély alkalmával.” A közadakozásból felépült orgona külön is okot és alkalmat adott a viszonzásra: „az orgonára történt adományokért házunk minden évben november 22-én, Szent Ceciliának, a zenészek védőszentjének ünnepén, egyházzenei ünnepély tartását határozta el.”⁸³

Az ismét fellendült zenei élet, a kórus és a zenekar fejlődése tette lehetővé, hogy a rendház fennállásának századik évfordulójáról 1814. május 21-én

82 Historia Domus, 1714-től. 129. o.

83 Uo. 130. o.

nagyszabású ünnepséggel emlékezzenek meg: Ebből az alkalomból „csaknem az egész lakoma alatt szólt a zene”, majd Elenyák György, a filozófia doktora előadta a jubileumra írt költeményét, melynek a „Carmen Seculare” címet adta. A tizenhat szakaszos, szaffói strófában írt verszet az alapító Koháry családot, a város földesurait dicsőítette.⁸⁴ Nem sokkal később, Péter-Pál napján a váci prépost látogatása adott okot a muzsikálásra: „este hatkor egyháziak és világiak kíséretében meglátogatott minket, s itt a noviciusok által háromszoros énekléssel és zenével üdvözöltetett” a vendég — írta a krónikás, majd hozzátette, hogy a kis hangverseny végén „mind a többi hallgató, csupa tekintélyes férfiú, mind maga a prépost igen hálás köszönetét fejezte ki ezért a megtiszteltetésért, és vidáman örvendezve tért vissza a parochiára.” Ezen a június 29-i ünnepségen Kámánházy László váci prépostot ünnepi eclogával is köszöntötték. Három énekelt költemény közül az egyiket, egy szaffói ódát idézte is a Historia Domus írója, anélkül azonban, hogy valamilyen dallamra, a nótájára hivatkozott volna.⁸⁵

Az üdvözlő versek és az asztali zene, illetve zenés köszöntés szokásáról — sajnos az előadott művek megjelölése nélkül — egészen az 1840-es évek közepéig adnak hírt a feljegyzések. Az asztali zenét általában a harsányabb hangú fúvósok játszották, amint azt a noviciusok vizsgálja alkalmából 1816. április 2-án és 1818. március 29-én feljegyezték. Az ilyenféle ünnepségek menetéről az 1817. április 20-i vizitáció alkalmából készült feljegyzés meglehetősen részletességgel tudósít. A vendég „ebéd közben a Collegium zenészei által dobokkal, harsonákkal és más fúvós hangszerekkel tiszteltetett meg. Balla Nep.[omuk] János, a 2. gramm[atikai] osztály tanára négy tanítványa által felköszöntötte őt bucolicus versben Daphnis néven. Ehhez járult még egy szaffói óda, amelyet ugyanezek a [római jelmezbe öltözött?] pásztorfiúk fúvós hangszerek vezetésével eléggé ügyesen énekeltek el. Ezek befejeztével folytatódott a koncert (Concentus Musicus).”

A kegyes tanítórend tartományfőnöke ezekben az években Bolla Márton volt, aki nagyon kedvelte a muzsikát. Erre kell következtetnünk abból, hogy minden látogatása alkalmával legalább egyszer-kétszer szerepeltek az iskola zenészei. 1818-ban különösen tetszhetett neki a muzsika, mert a kétszeri fúvósmuzsikával való köszöntés után örömét „kimutatta az a bőkezűsége is, amelyet egyebek között az illető zenészek iránt is tanúsított.” A zenészek megajándékozása a következő évben sem maradt el. Az 1820. április 6-i

⁸⁴ Uo. 183. o. „Annus secularis. Carmen seculare quo Fundator Familiam Com. Koháry De Csábragh, et Szittnya collegii Ketskemethiensis Scholarum Piarum Memoria recolitur. XII Kal. Jun. 1815.”

⁸⁵ Uo. 185—186. o. „[...] ubi per Cl. Novitios addito triplici cantu, et concertu musico saltatus est.”

látogatást pedig az tette emlékezetessé, hogy az „ebédnél Zsembera Cal. József atya, a Regens Chori” igen kitett magáért egy négyszólamra tett lírai dallal. A piarista iskola zenészei természetesen olykor a szélesebb gyülekezet előtt is megjelentek. 1820. május 9-én például a csanádi püspök által vezetett körmenet alkalmából muzsikáltak.

A piarista iskola zenei életének fénykorát bizonyosan ezek az évtizedek jelentik, bár 1820 után már csak néhány évig találjuk meg a rendszeres zenés ünnepek, köszöntések nyomait a Ház Történetében. 1821. április 2-án a szokásos tavaszi vizitáció alkalmából az almagiszter atya által szerzett latin eclogát adták elő énekkel és zenével [„Ecloga latina, cum Cantu, et musica”]. A műsort „a zenetanulók dicséretesen énekelték el.” 1822-ben a Bokross Salézi Ferenc által vezényelt zeneszámok „mindenkinek fülét gyönyörködtették”.⁸⁶ 1823-ban még feljegyezhetjük a vizitáció alkalmával, hogy „az étkezésnél Musico cencentu [hangversennyel] kedveskedtünk a látogatónak. Másnap ebédnél szónoklattal és ismét zenével köszöntöttük.”⁸⁷ Ugyanebben az évben meglátogatta az iskolát a könyvtár és a muzsikások régi jötevője, Hegedűs Alajos asszisztens atya, aki már korábban „két klarinéttra, magától, kérés nélkül bőkezűen 25,— ft-ot adott [pro duobus Clarinettis 25 fl ult-ro].”⁸⁸ A zenés ünnepek adatai — vagy a Historia Domus írójának érdektelensége, vagy az események tényleges elmaradása miatt — nagyon megritkultak az 1820-as évek közepétől. 1831. júniusában ugyan Koburg Ferdinánd herceg és felesége gróf Koháry Mária Antónia, Kecskemét földesurainak látogatása okot adott a zenés ünnepekre, amikor is a második napon zenével is szórakoztatták a vendégeket a Tanyán.⁸⁹ Pontos adat híján csak feltételezhetjük, hogy ebben az iskola diákjainak is része volt. Az iskola új épületének 1832-ben lezajlott avatásán mindenesetre a katonazenészeké volt a főszerep. Egy 1841-es adat arra enged következtetni, hogy ha hanyatlott is a zenei élet az iskolában, alkalmilag azért fellángolt a lelkesedés. A canonica visitatio beszámolója szerint a hagyományhoz híven a látogató ezúttal is „pásztori versezettel üdvözöltetett, amelyhez ének járult, s ez nagy gyönyörűségére volt”. Hasonló alkalmakról 1842 és 1845 februárjából és 1846 júniusából van híradás.⁹⁰

86 Uo. 1816=186. o.; 1817=194. o.; 1818=198. o.; 1820=212. o.; 1821=218. o.; 1822=220. o.

87 Uo. 226. o.

88 Uo. 228. o.

89 Uo. 244. o. „Mense Junio venit ad oppidum Princeps Ferdinandus Koburg, [. . .] altera die in Tanyis musica, et diversis lusibus oblectarunt.”

90 Uo. 276. o. „[. . .] subque Carmine pastorico salutatus est, cui adjunctus fuit cantus, qui ades Praesidem delectatio, ut et delectatione Vires Animi [. . .]” Továbbá: 1842=281. o.; 1845=297. o.; 1846=302. o.

Nem emlékeztünk még meg a kifejezetten templomi vagy egyéb szertartásokhoz kapcsolódó zenei eseményekről. Eltérően például a református szokásoktól a piaristák esetében nem nagyon találunk adatot a temetési éneklésről. Hogy volt olykor erre is példa, azt egy régi, még 1721-ben kelt végrendelet mutatja. Horváth Istvánné testamentuma szerint „ezen juhokkal pater piharista [sic!] uraimék ket ellőt mise szolgálater, ugan az deakok kijüveteleert kettőt.”⁹¹ 1788-ban, amikor a város különböző templomaiban folyó misék rendjét megszabták, a piaristákra nézve leszögezték, hogy „Hétköznap — kivéve a temetést és a konventualét, amelyekre nézve a kórus rendtartása érvényes — nem lehet énekelni a misét.”⁹² Feltételezhetjük, hogy a múlt század eleji fellendülés valóban kedvezett a templomi szertartások zenei színvonalának is. A források sajnos arról hallgatnak, hogy a gyakorlatban mit jelentett a musica figurata gyakorlatának felelevenítése, miféle művek jelentek meg az országos vagy európai repertoárból, vagy csak továbbra is gregorián és anyanyelvű egyházi népének hangzott fel? A kórus bizonyára alkalmas volt viszonylag nagyobb feladatok ellátására is. Az 1820-ban elhunyt, buzgó jótékonyágáról ismert polgár, Czollner Mihály halálának második évfordulóján, 1822. február 1-én például feljegyezték, hogy „a rektor atya ünnepélyesen requiemet énekelt, kóruszenével (Choro Musico)”⁹³

A kecskeméti katolikus templomok és iskolák zenei szokásai látnivaló, hogy részint az évszázados hagyományokhoz igazodtak, részint pedig a nálunk korszerűnek számító, részben iskolai-világi jellegű divatot követték. Az áttekintésünkben bemutatott mintegy két évszázadnyi időben a zenei élet virágzó szakaszai és aszályos esztendői követték egymást. Kiemelkedő szerepet, főként a XIX. század első negyedében, harmadában a piarista iskola zenei szokásai játszottak a város életében. Néhány adat arra mutat, hogy legalább alkalomszerűen kapcsolatuk volt a felvidéki, sok szempontból fejlettebb, európaibb kultúrájú rendházakkal, a rend zenei centrumaival. A piarista rendház és iskola zenei működése nélkül Kecskemét kulturális életének múltja sokkal szegényebb lenne. Nagy kár, hogy itt sem maradtak fenn kézzel írott vagy nyomtatott kották. Így a múltat csak sokat sejtető adatokban tárhatjuk fel, ismerhetjük meg, de hangzó életre nem tudjuk támasztani.

91 BKmL. Végrendeletek, I.

92 Piarista H. D., 1758—1804. 322. o. „3° Diebus Ferialis, demptis Exequiis, et Conventualibus, ubi viget chori Disciplina, nulla Missa cantari possit.”

93 Historia Domus 1714-től. 221. o. „Ornatus huius primus usus factus, dum idem R. P. Rector, die defuncti D. Michaelis Zolner, Benefactoris Nostri, Anniversario, solenne, Choro Musico, pro eius anima requiem decanteret.” — Czollner Mihály nevét ma is utca és tér viseli Kecskeméten. Az utóbbin áll a felesége által alapított Erzsébet templom.

AZ EVANGÉLIKUS EGYHÁZ ÉS ISKOLA ZENÉJE A XIX. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

A reformáció magyarországi terjedésekor az Alföldön, így Kecskeméten és környékén is sokan tértek át a lutheri hitre. Ők kötöttek egyezséget 1564-ben Végh Mihály főbíró házában a katolikusokkal a közös templomhasználatra. A következő évtizedekben, évszázadban aztán megfogyatkoztak, eltűntek, majd az 1700-as évektől kezdődően újra feltűntek az evangélikusok Kecskeméten. A református iskolával és kántussal kapcsolatban már említettük, hogy a gyülekezet önálló létezéséről csak 1792-től beszélhetünk. A református énekkar közreműködésével ekkor került sor az első lelkész beiktatására. Ebben az évben Wenich Sámuel (talán a lelkész testvére?) volt a kántortanító. Őt követte Sztraka Mátyás (1794—95), Makovinyi József (1796—1800), Horváth János (1801—15), Kapcsondi István (1815—16), majd Petőfi szigorú tanítója Schiffendecker Dániel (1817—30). A következő években Udvardy József (1830—35), Gömörly Frigyes (1835—36), Ábrahám István (1836—39) és Possert János (1840—44) látták el a kántortanító szolgálatát.⁹⁴

Schiffendecker szolgálatának kezdetén, valószínűleg 1817-ben az egyház előljárói kérvényt nyújtottak be a város tanácsához természetbeni támogatásért, hogy az ő papjuk és kántoruk is részesedjen a városi földekből, amint „a’ két renden lévő [ti. a ferences és a piarista] „Cantoroknak fizetések javítása fejében, a’ legelő nyomásból a’ D. betű szerént 28. hold adattatott, a’ közelebb való Esztendőben is a’ Helvetica részen lévő [ti. református] Tisz[telendő] Professor Urnak javítás képpen a’ Nyomásból egy portzio conferaltatott.”⁹⁵ (A kántor javadalmazásáról egyéb adatot nem leltem.)

A gyülekezet énekes szokásairól, az ének irányítóinak kötelezettségeiről ugyanebből a korszakból van adatunk. 1819-ben Molnár Károly György tápiószentmártoni körlelkész, a Pílisi Dekanatus dékánja látogatási jegyzőkönyvében utasítást adott a direktornak is („Instructio pro Directoribus”). A 24 pontos rendelkezés 19. cikkelye így hangzik: Az igazgató „Az Istentiszteletet soha el ne mulassza, s ha külön kántor is van, azt feltétlen szükség — pl. szabadsága — esetében helyettesitse. Gondja legyen rá, hogy az ifjúság mind a nyilvános vasárnapi, mind a napi istentiszteleten [áhitaton] jelen legyen és az egyház kántorával együtt buzgón könyörögjön, hogy a dallamot is megtanulja [az énekes könyörgéshez]. Végül a kántor gondoskodjék róla, hogy az időhöz és alkalomhoz illő, mindig a lelkipásztor által kijelölt szent énekek az istentiszteleten, nemkülönben a temetési énekek illendően és áhita-

94 Evang. irattár, Kecskemét. A’ kecskeméti Evang. iskolában tanuló Növendékek’ Név- és Jegyzőkönyve 1819^{ik} Évtől 1851^{ig} — I.^{so} Könyv. (Továbbiakban: Evang. Jegyzőkönyv.)

95 BKmL. Lutheránus egyház — okiratok 1782—1817.

tosan énekeltesse; ezért köteles az [iskolás] fiúkat a karénekek dallamára megtanítani, különös javukat szolgálván.” A református szokásokhoz hasonlóan itt is előírták a 23. pontban, hogy „a rektor és orgonista kántor helyettesítse a lelkipásztort a város olyan falvaiban, ahol legalább kisiskola [schola vernacula = anyanyelvi iskola] van”. Ezért a megfelelő tisztelet és engedelmesség illeti meg őket.⁹⁶

Az evangélikus iskolában is elsősorban a vallásos énekeket tanították az énekórák keretében. A korabeli tanítási módszerek megismerése szempontjából is érdekes dokumentum Mocskonyi József 1844. augusztus 6-án kelt iskolafelügyelői körlevele. A „II. Tanítás módja a tanítandó tanulmányoknak” című részben a második helyen áll az „Éneklés tanítása”-ról szóló fejezet: „Az éneklésben miképp gyakoroltassanak a' gyerekek? Az éneklés tanítása történjék kétszer egy héten t.i. szerdán és szombati napon. — Először maga éneklj el a tanító a' gyermek előtt a' megtanulandó éneknek egyik versét; továbbá egyes tanítványok a' tanítóval próbálják, azután több tanítványok együtt. 'S végre a' tanítványok egyenként és változtatva a' mondott rendit, énekeljenek.”

Egy másik pont a magyarországi evangélikus egyház háromféle nyelvi tagozódására utal. Anyanyelvű éneklésen a nem magyar ajkúak számára nyilván a németet és szlovákot értették a rendelkezés fogalmazói. Itt már a szűkös, de célszerű vallásos énekepertoárra is utalnak. Így szól az útmutatás: „Anyanyelvű s magyar éneklés. E' részben a' nevendékek azon énekekbe avatassanak be a' mellyek egyházaikban leginkább szokottak és a' magyar énekes könyvek közt legajálhatóbb a' *Győri énekeskönyv*. Felette hasznos, ha legalább két éneket egy reggelit és egy estelit jól könyv nélkül tudnak a' nevendékek t. i. nagyobb korukban a' mezőn is elénekelhessék.”⁹⁷

A lutheránus gyülekezet és iskola zenei szokásairól csak e néhány adat tájékoztat minket másfél száz évvel ezelőtti korból. Becsességüket azonban aligha lehet kétségbe vonni, mert nemcsak a kecskeméti személyekről, szokásokról tájékoztatják a kései utódokat, hanem egy szélesebb körben általános tanítási szemléletről, bár nem túl igényes oktatási eljárásról — a hallás utáni daltanításról — és az éneklés nevelő hatásáról vallott nézetekről adnak hírt. Magasabb iskolája nem lévén Kecskeméten a későn létrejött evangélikus gyülekezetnek, érthető, hogy fejlettebb zenei élet nem is alakulhatott ki náluk.

96 Evang. Jegyzőkönyv. 1819. okt. 18. Latin nyelven. 6—11. o.

97 Uo. 51. és 54—55. o.

ADATOK A VILÁGI ZENEÉLET TÖRTÉNETÉHEZ

A bevezetőben már utaltam arra, hogy a kecskeméti világi zenélés jórészt a folklór kategóriájába utalható. Ezt kései időkig megőrizte, s ez bizonyos szempontból érdemes is volt. Mint az egész XVII—XIX. századi magyar zenetörténet, úgy a kecskeméti dokumentumok is szűkölködnek konkrét dalutalásokban, dallamfeljegyzésekben, illetve teljesen nélkülözik azokat. Később aztán rohamosan pusztulhattak a népszokásokhoz tartozó dallamok, a mindenkori újak, a divatos népszerű nóták elfeledtették a régit, többnyire talán értékesebbnek sejtethetőt. A zenélési szokásokról, szórakozásokról, a mulatságokkal, katonai eseményekkel kapcsolatos muzsikáról, nevezetesen táncokról mégis értékes adatok maradtak fenn a legkülönbözőbb forrásokban a tanácsi iratoktól a számadáskönyvekig, iskolai jegyzőkönyvekig és így tovább. Tulajdonképpen a református és főként katolikus iskolák sok zenei megmozdulása is inkább e fejezetben lenne helyén. Mégis, mivel igen szorosan kapcsolódtak a kifejezetten iskolai alkalmakhoz, ünnepekhez, helyesebbnek látszott ezeket a műzenéhez közelítő, a polgári zenélési alkalmakkal rokonítható eseményeket az előző fejezetekben felsorakoztatni.

A világi zenélés legrégebbi adatai a török hódoltság utolsó éveiből, a kuruckorból maradtak fenn. Mindenféle hadak átjáróháza volt Kecskemét és környéke, így nem csoda, ha katonasággal, hadnépek mulatságaival kapcsolatosak e korai adatok. Egy régi számadáskönyvben fennmaradt feljegyzés arra mutat, hogy a jóféle mulatságot valóban nem vetették meg a törökök: „Egri Batik Szulimán it levén die 7. Jan. Anno 1678. [...] Kett hegedüsse volt, egy czimbalmossa, egész etszaka a tanczot jaratta. Sok eget bortis kevánt.”⁹⁸ Igaz, a magyar hadak se tettek másként, ha néha hoppon maradtak is, amikor bort kértek. 1679. január 28-ról keltezve olvashatjuk a „Nemzetes Deák Páll Fő Biróságában holmi Vitézekrül való jedzés”-ben:

*„Dobval és Zászlóval Kuruczok jövének,
Étellel, abrakval megelégedének,
Az biróra borért sokat üvöltének,
Nagy száraz gégével Kőrösre menének.”*

A „korrajzi versezet” ismeretlen szerzője az 1698—99. évi szolgálati lajstromban örökítette meg élményeit, a városban történt eseményeket.⁹⁹

98 BKmL. 1508/c. Adókönyvek. 1677—78. 266. o. Iványosi Szabó Tibor szíves közlése.
99 HORNYIK, II. 314. oklevél. 498—503. o.

A kuruc idöket idézi az a vers is, mely egykorú másolatban maradt fenn a városi levéltárban. A szerző vagy a lejegyző sajnos nem adott dallamjelzést, de a kor szokásait ismerve feltételezhetjük, hogy krónikás ének stílusban melódiával adták elő. Idézzük néhány szakaszát:

1. *Óh te kis maroknyi szegény Magyar Nemzet
A kit ékesgetett vitézi öltözet:
Régi jóhíredről nincs is emlékezet,
Rólad Királyod is már elfelejtkezett.*

2. *Noha erős hittel tette fogadását:
Hogy eleid vérrel szerzett szabadságát,
Vitéz fegyverivel nyert immunitását
Megh tartya s nem írat ellenkező mását.*

[.....]

18. *Több panaszodat is illenék föltenni,
Nagy sértődésnek is orvossát keresni;
De hol van, ki tudná mind elől számlálni,
Mennyi bajos veszély fogh elől találni.*

19. *Azért befejezem rövid verseimet,
Elhidgye bár minden az én beszédimet:
Nem kíván soha jót, hanem veszedelmet,
Német a magyarnak ás alája vermet.*

20. *A ki ezt olvassa: ha egy igaz magyar,
Némettel ne közöld, mert reád úgy agyar,
Abban bizonyos légy, hogy ha lehet megmar,
Örülne, semmivé ha tehetne hamar.*

[.....]

29. *Hamis esküvésre ne szoktasd magadat,
És farkas módjára ne mard barátodat,
Ha kívánod birni békével hazádat
És e nagy igátúl szabadulásodat.¹⁰⁰*

A Rákóczi szabadságharc éveit idézi az a hadélelmezési kötelezettség szabályzat, amelyet a fejedelem megbízásából „Joannis Pápai secretar” írt alá és küldött Miskolc-mezővárosból 1704. február 15-én. A szabályzat többek között a katonazenészek rangjuknak megfelelő ellátásáról is gondoskodik: „Siposnak v. Trombitásnak — személy 1 1/2, ló 1 1/2, Font hús 3 ill. 90, Liszt 1 köből, 1 magyar Ft.”¹⁰¹

A Rákóczi szabadságharc bukása után a császári katonák elszállásolásáról, ellátásáról kellett gondoskodnia a kecskeméti gazdáknak, polgároknak. Ezek között is akad trombitás vagy dobos. Muraközi Sámuel nótárius, pesti megyei küldött írta id. Kalocsa István főbíróknak 1727. október 23-án a katonai elszállásolással kapcsolatban, hogy „Ha a tts [tekintetes] Tanács Dispositiot tenne a Stabilis Tisztek Quartellyás iránt, kiknekis 40. equilis, de semi óralis Portiojok nem fog assignaltatni, nevezetessen pedig Qurately Mesternek leszen 4. equilisse, Auditor és Secretariusnak 5. [. . .] Dobosnak 2., Prosornak 3.”¹⁰²

Egy évszázaddal később, a napóleoni háborúk után Kecskemét igazán jelentős katonai állomáshely lehetett. A katonazenészek, a zenekarok a városi ünnepegekhez, a polgári szórakozásokhoz is hozzájárultak. A katonazenészeket ismerték a város lakói, az iskolák diákjai, annak ellenére, hogy messziről idevetődött, jobbára tán idegen ajkú, cseh, morva, osztrák emberek voltak. 1823-ban még a piaristák Historia Domusában is megemlítették egy szomorú véget ért katona esetét: a Lotharingiai ezred egyik katonáját, aki kiváló harsonás („tubicines excellens”) volt, „sok bűne miatt felakasztották, s így halála épp oly csúnya lön, mint élete volt”.¹⁰³

Tíz évvel későbből ugyancsak — ha kisebb bonyodalmakkal kapcsolatban is — fegyelmi tárgyalások révén kapunk hírt a kecskeméti működő katonazenészekről. A református kollégium fegyelmi jegyzőkönyvei két ízben is foglalkoztak diákjaik kihágásai kapcsán a katonai zenekar tagjaival. Együttal azt is megtudhatjuk közvetve, hogy a kollégium diákjai között voltak olyanok, akik muzsikáltak, valamilyen hangszeren játszottak, s talán éppen az ó (akkor új) — kollégiumban lévő zeneiskolában gyarapították tudásukat. Az első fegyelmi ügy 1833. január 25-én 116. pont alatt bejegyezve áll a kollégium Jegyző Könyvében: „Losontzi László a' Tanulok Seniora panaszt tett az eránt, hogy Hangyás Imre tanuló az ő kótáit el lopta, 's azokat egy Katona Muzsikusnak elajándékozván, Losontzi a' kótáknak némely

101 BKmL. Jelzete: 54. (A Katona J. Múzeum Rákóczi és a kuruckor című kiállításán, 1976. március)

102 BKmL. Levelek, 1675—1727. 17. köteg.

103 Historia Domus, 1714-től. 225. o.

részit attol vett vissza magának — egy része azoknak már elszaggatva levén.”¹⁰⁴

A mintegy fél évvel későbbi fegyelmi tárgyalás jegyzőkönyve már azt is sejteti, hogy a katonazenekar a polgári ünnepségeken is részt vett. Ugyanaz év június 20-án próbálták tisztázni az egyik kollégiumi diák és az egyik zenész katona ügyét: Radivoevits Pál első éves philozofus deák bántalmazott „egy ezredbeli trombitás katonát, illetlen motskolódások között megragadván földhöz vágva és megvérezett”. Mivel a katona társait akarta segítségül hívni, a diák megfenyegette, s „azon nap este több Deák pajtásaival megis jelent a’ musikán”. A dologba a katonai fennhatóság is beleszólt, hogy rendszabályokkal előzzék meg a katonák és diákok veszekedéseit. Az ügy kapcsán „Kihallgattatott a’ panaszolkodó Vendraska nevü trombitás közvitéz.” A diák tagadta „valamint azt is, hogy vele több Reformata Oskolából való tanulók lettek volna a’ musikán, voltak ugyan egynehányan a’ helybeli királyi Gymnasiumból [vagyis a piaristáktól] de azokkal is ugy jött össze mint látogatóival”.¹⁰⁵ Hogy a fegyelmi ügy kapcsán említett estéli muzsikálás csak amolyan nyáresti térzene volt-e, vagy valamilyen katonai szemle, pontosan nem lehet tudni, de inkább az előbbinek látszik. 1835-től biztosan volt hol térzenét adnia a katonazenekarnak, ugyanis ebben az évben a város közepén lévő mocsaras terület, disznófürösztő helyén szép sétányt hoztak létre, hogy a munka után pihenni vágyó kecskeméti polgárok ott felüdülést találjanak. A piarista Historia Domus „promenadae erectae” címen számolt be a város új nevezetességéről, megemlítve, hogy ott „concentus musicus” tartására is lehetőség van. 1844-ből részletesebb leírása maradt fenn a sétánynak, amelyet a Déllő mocsár helyén létesítettek, s melynek a mai ligetes Marx teret köszönhetjük. A park 12, 16, 20 ölnyi széles és több mint 156 öl hosszú. Fagylaltozó és más kellemes létesítmények gondoskodtak a város lakosainak szórakozásáról. „A’ 6, 8 és 10 sor fák között számos ülőpadok nyughellyel kínálkoznak, alsó vége felé egy *hangárda* vagyis *hangadomb*, csinos korlással körítve emelkedik, hol vasárnapokon és más ünnepélyes napokon az itten szállásoló ezred’ hangászskara gyönyörű éledelettel szerencsésíti az ottan sétálokat [. . .]”¹⁰⁶

Jellegénél fogva a katonai „hangászkar” különösen alkalmas volt arra, hogy fúvószenekarával a nagyobb ünnepeket, szabadtéri ünnepélyeket még pompásabbá tegye. Már említettük, hogy a piarista iskola számára a temp-

104 Ref. Kt. D. 3. Jegyzőkönyv, 35. o. — A panaszt tevő szenior minden valószínűség szerint azonos a református tanoda későbbi igazgató-tanárával és ismert népszerű költővel (vö.: Vahot; Kecskemét, 83. o.)

105 Uo. 120. számú üg. 1833. június 20.

106 SZOKOLAY-HARTÓ, 162. o.

lomtól jobbra új épületet emeltek a harmincas évek elején. A nagyszabású iskolaavató ünnepségre, amelyen helybeli és vendég egyházi méltóságok, az adakozók és a város tekintélyes polgárai vettek részt 1832. május 24-én reggel 9 órakor kezdődött. A piarista rendház krónikása magyar nyelven részletesen beszámolt az eseményekről. „Az ebéd felett [. . .] az egész ausztriai házért mozsarak durrogásai között egység poharak ürültek [. . .]” Este még fokozódott, mostmár nyilvánosan is, az ünneplés: „Vatsora alatt a' Gymnasium új épületének minden ablakjai, és nagy ajtaja [. . .] fényesen meg világosított több felizások között. A' helyben fekvő Ferdinand Királyi Hertzeg Húszároknak gerjesztő szép muzsikája fel vidámitotta még inkább a' város lakosait, és mindenek a' jót ígérő jövődönnek örömébe merültek. Estvéli 10 órakor egy alkalmas esső vetett véget a' mai városi örömeink, mellynek emlékezete áldásban marad a' késő unokáknak is. Éljen a' jó közértelmesség!”¹⁰⁷

A reformkor hangulata érződik ki ebből a beszámolóból. A „jó közértelmesség”, a fejlődő polgárság növekvő kulturális igényeit jelezte a már említett zeneoktatás. Ennek különösen érdekes dokumentumát találhatjuk a tanácsi jegyzőkönyvekben. A katonazenészek között akadhatott néhány tanultabb is, de a karmester bizonyára az volt, így a maga embereinek gyakorlatán kívül is vállalkozhatott néhány hangszer tanítására. 1847-ben építési munkák elszámolása kapcsán feljegyezték, hogy február és szeptember között „Katona karmester ki ez időben Nickvalszki János volt — szállásán, a' zene elemi oktatása céljából egy terem építtetett. A kömüves munkát Fischer Ágoston 1075, az ács munkát pedig Dubecz János 919. ft-ért teljesítette.”¹⁰⁸

A XVIII—XIX. században a katonazenének, egyben a nemzeti zenének sajátos stílusát képviselte a verbunkos. Aligha lehet véletlen, hogy a Bartók-gyűjtötte turai népdal éppen úgy kezdődik, hogy „Kecskemét is kiállítja nyalka verbunkját”. Ismertek voltak a kecskeméti cigányok is, akik a verbunkost játszották. Ehhez a zenéhez mindig tánc is járult. Forrásaink így nemcsak zene- hanem tánc történeti adatokkal is szolgálnak, ha nem is túlságosan bőven. A Kiskunságban, így feltehetően a Kecskeméten is szokásos verbuválásról a bécsi Magyar Kurir 1794. február 7-i kiskunmajsai beszámolója ad hírt: „[. . .] A verbung igazgatására rendelt két érdemes Tanácsosok legelől menvén, nyomban utánok vitetett a zászló két fegyveresek között, mellyet követtek a város egyéb érdemes Előljárói, s több betsületes polgárai, ezek után pedig négy értelmes musikusok pengették a sziveket gyönyörködtető Mársnak lassú nótáját, és illyen rendel a vendégfogadó előtt elkészült helyre

107 Historia Domus 1714-től. 249—250. o.

108 BKmL. BALLA János: Kivonatok Kecskemét Város tanácsi jegyzőkönyveiből. 1665—1872. Kézirat. Kecskemét, 1899. 186. o. Sz. Kőrös Ilona szíves közlése.

érkezvén, legottan megállottak [. . .] Ez [a verbuválás] így megesvén, ékes verbung nóta meg vonattatott [. . .]”¹⁰⁹

Kecskemét történetének versbeszédője, Szokolay Hártó János és a jegyzeteket készítő Tomori-Szabó Sándor a java verbunkos korról a reformkor ideológiáját mutató módon adnak hírt. Szokolay Hártó várostörténeti verszetének már az ókori eseményeket, a szőlő idetelepítését taglaló részénél saját korához téved; szavait a jegyzet bőségesen meg is magyarázza:

„Nálunk magyaroknál még ma is a' konok
Márs és Bachus urak válhatlan rokonok,
S útszáinkon sokszor haljuk hogy a' borzó
Csoportok közt tánczol a' pajkos toborzó.”¹

i) *Toborzó* vagy *Táborozó* névvel nevezték ős apáink a' hadra menő vitézek tánczát. Ma így nevezik a' németesen úgy mondatott *Werbungost*, t. i. azon nyalka sinóros ruhás, csörgő sarkantyus, lobogó sárgaveres tarka zsebken-dős gyaloghuszárt, ki egyik markában félig kiivott boros butelliával, másik-ban a' cifra káromkodásokhoz és rakontzátlan versekhez pattogatásra szorított újjakkal ujjongatja a' bámész pimaszok szőrös füleikbe a' katonai gyöngy élet' hangos dicséretét. Így kerül lépre az ostoba madár, mellyet nem érett megfontolás, nem kellő hon szeretet, és nem dicséretesen föllobbant hősi hevület: de a' madarász' édesen hangicsáló sipja viz pompás fogságra. Én azt óhajtanám, hogy először ne bódulás és ámulás csalná, utóbb ne kényszerítés hajtaná honért viselendő fegyverhez a' hon gyermekeit; hanem sziveikben lángoló honszeretet, és annak megértése hogy kedves honunkat védeni éltünk feláldozásával is tartozunk.”¹¹⁰

Többek között a verbunkosról, a magyar táncról is tudósít néhány dalszöveg erejéig az a *Dallos Könyvecske*, melyet 1837-ben a református kollégium egyik diákja, a később Petőfi köréhez tartozó Bacsó János állított össze. A IX^{ik} Dall-ként lejegyzett töredék az „Áll a Verbunk tánczoljunk s a' t. Fojtatása”, s a magyar tánc elsőbbségét hirdeti a népek táncai között:

„6. Azt mondják hogy magyarúl
Nagy kompániába
Nem tánczolnak nem is áll
Rá a' Magyar lába, —

109 *Magyar Kurir*. Bécs, 1794. február 7. 173—176. o. Legány Dezső szíves közlése.

110 SZOKOLAY-HÁRTÓ 27. és 32. o.

*Hó! lám Pest vármegyébe
A' magyart eljárják
És hogy ugrost rántsanak
Azt is alig várják.*

7. *A' Francz Táncz mind negédes
Egyszerű a' német
Nincsen mutatója
Csak egyről var himet
Melankolikus az Anglus
Szövevényes tánca
Tsak az igaz magyar Táncz
A' Szt. David tánca."*

Bacsó gyűjteményének XI^{ik} Dall-a a toborzással kapcsolatban a Tomori-Szabóéhoz hasonló gondolatokat vet fel: az ifjúnak Ámor és Mars között kell választania. Az elválás szomorúságában vigaszt csak a dicsőséges hazatérés reménye jelent.

*„1. Áll a verbunk rozsám! mit tegyek
Tied é' vagy a' Mársé legyek?
Habzik a bátor magyar sziv bennem
Nem tudom melly felé kell mennem?*

[...]

3. *Meg-álj habzó szivem már megyek
Hogy tisztetnek eleget tegyek
Itt a' kezem bajszos magyarok!
Fogadjatok menni akarok.”¹¹¹*

[...]

A jegyzeteket készítő tanárember, Tomori-Szabó Sándor nagyon messzire jut kiindulópontjától, amikor a törökökkel kapcsolatban a Szokolay Hártó által használt „Nagy Ur” kifejezést kommentálja. Mi azonban értékes és érdekes híradáshoz jutunk az 1840-es évek, a forradalom előtti időszak polgári-nemzeti szemléletéről: „*Nagy Ur* ezen név alatt értik a' Törökök az

111 Ref. Kt. Jelzete K. 201. Dallos Könyvecske. Írta B. J. Bacsó János 1837. — Belső cím: Egynehány / válogatott / Vig és Szomorú / Dallok / mellyeket öszveszedeggett és lei- / rogatott / Bacsó János. Kecskeméten / 1837-ben

ő császárjokat; látnivaló, hogy ez igen föllátó kényes elnevezés, de az illyes szokás keleten. [. . .] Ezen keleti gögből egy jó adag vagyis dósis mi magunknak is jutott, és mi is amugy magyarokul meglehetősen fennyen szoktuk magunkat kifejezni, a' mire példa lehet az, hogy a' magyarok is a' király utáni országos első tisztet t. i. a' Palatinust vagy vice királyt, hasonlóul *Nagy urnak* vagy is régi kiejtés szerint *Nádornak* nevezték. Azonban a' sok inség, melly magyar honunkon átvonult, nagyon megalázta a' magyar kedélyt, hogy sokszor a' magyar visszagondolván ősei' tenger vérebe került viszontagságaira a' magyar földnek, nem állhatja meg hogy könnyekbe ne lábbadjanak szemei, és ilyenkor a' hont *kis magyar országnak*, a' magyar nemzetet szegény magyar népnek szokta nevezgetni.

Általában a' magyarnak jelleme vagy karaktere a' búskomolyság olykor föl-fölvillámló kedélylyel. Még a' táncza is ilyen a' magyarnak, bússassú léptetéssel kezdi, mintha vérmezőn hunyt ősei századok' mohától lepett sirja körül emlékáldozatot szentelve járna, és ekkor. t. i. a' lassú lépdelés közben nem ritkán mély fájdalmat kifejező mozdulatokat tesz, szeme akaratlanul könnyel telik vagy legalább bús komolyság terül el arczán, és nagyot sejtető kifejezéssel pödri bajuszát; végül földerül, és olly szapora lépteket tesz serény lába, mintha a' jövő századokon röpülve átakarna futni; és azon várva várt, biztosan reménylett boldogabb időre jutni, mellyről a' nagy honfi gróf Szechenyi [sic!] István nemzeti magas lelkesedéstől ihlettetve azt joslá, hogy: *lessz Magyarország!*"¹¹²

Tomori-Szabó Sándor romantikus költőiséggel szólt a verbunkos tánc lassú és friss szakaszairól. Hogy ez a sírva-vigadás szemlélet mennyre jellemző volt, azt meggyőzően bizonyítja Vahot Imre részletes, költői és népdalidézetekkel gazdagított beszámolója a kecskeméti táncokról a Magyarország és Erdély képekben című 1853—54-es munkájában. Kiegészítésül a bőbeszédűen ömlengő tánc-dicséretből egy rövid szakaszt idézünk: „A délczegebb férfiak taktusra vert sarkantyú-pöngetése — mint török zenében a csengő csörgettyű, vagy triangulum, spanyolnál a fandangó, — szinte hű kísérlője, sőt lényeges kiegészítő része a magyar cigányzenének, s ha egyszerre sok legény veregeti össze sarkantyúit, szép harmóniával s valódi tempóra megy az, mi kivált a lovagias toborzó tánczot rendkívül emeli. [. . .] A magyar nép gyönyörű, költői szépségű tánczában fődolog az, hogy jelentős nemzeti zenénk és dalaink eszméit, indulatait, szenvedélyeit, érzelmeit, fájdalmait, örömeit a legnagyobb változatossággal, mintegy megtestesítve fejezi ki léptei, mozdulatai, testtartása s arczbeszéde által.”¹¹³

112 SZOKOLAY-HÁRTÓ 91—92. o.

113 VAHOT. Kecskemét. 103. o.

A katonazenéről és verbunkos táncokról szóló adataink sorát zárjuk le néhány mondattal, amelyek a szabadságharc dicsőséges idejét idézik fel. Nem kellett sok időnek eltelnie Tomori-Szabó tanár úr gondolatainak megjelenése után, hogy a hazaszeretettől fűtött katonáskodás ideje eljőjön. A református kántus szerepléseivel kapcsolatban már említettük Mertse Kontantin kecskeméti görög polgár feljegyzéseit. Az 1848. március 26-án a „hírös városban” lezajlott események sorát az eskütétel után történetekkel így ecseteli: „Ennek [az esküvésnek] vége lett, el indultak musikával és éneklésekkel Kálvária felé és az kollégium előtt énekelve a Piatzon el oszlottak 12 órakor. Dél után ismét össze gyűlt 4 óra táján a Város háza előtt az őrsereg, lakostársaikkal együtt, amennyi csak volt helybeli mester ember, legények, paraszt kék ruhás legények össze álltak sorban. A 14 lobogó koszorukkal, magyar czimerekkel ékesítve. El kezdték a Musikát és el indultak a Piatzon körösztüln éneklésekkel és Szóló musikákkal. A Promenádlí közepén megálltak; a Regiment trombitások ott musikáltak és magyar nótákat trombitáltak.” Este aztán az egész város díszkivilágításban tündökölt, öreg és fiatal, szülő és gyermek mind az utcára tódult az újdonsült szabadság köszöntésére. A következő évben a Habsburg-ház trónfosztásának kihirdetése alkalmából rendezett ünnepség is megközelítően ilyen pompával zajlott le: „Ketskeméten 1849 Maius 11 tartottunk egy pompás emlék Illuminatziót, 10 órakor kezdődött, első ágyu szólásra elindult a Cédulaház felé az Őr sereg, lovasság az Trombétával, zászlókkal, az után gyalog Őr seregek, azután Polgár urak, utána Regruták, Deákok számos zászlókkal. Nagy tsendességben az katedrára lépett a Polgár Mester, fel olvasta a Magyarok Szabadságát és az Királyunk Csalárdságát.”¹¹⁴ Aligha lehetett az akkori katonazenének, a verbunkosnak szebb hivatása, mint az, amit azokban a lelkesítő és nehéz, hősi és dicsőséges időkben betöltött.

A táncnak és verbunkos zenének perszer nemcsak ilyen ünnepélyes, harcias-hősi szerepe, jellege lehetett, hanem mint rendesen a szórakozás, a multság egyik fő pontja, formája volt a régi időkben is. A szórakozásra egybegyűltek, akár táncoltak, akár nem, mindig is daloltak, muzsikáltak. Ezért is indokolt, hogy a zenei emlékek sorában szóljunk róluk, habár olykor az erőteljes népeletnek inkább az árny-, mint fényoldalához tartoztak ezen alkalmak. A már említett Deákok Czéhe működésével kapcsolatban a szabályzat 1661-ben engedélyezte, hogy a tagok mulatást saját költségükre az új Dékán házánál vállaljanak.¹¹⁵ Máskor nem az engedély, hanem éppen a tiltás volt az oka annak, hogy megörökítettek bizonyos szórakozási módo-

114 Mertse, id. mű. Vö. 51. jegyzet

115 HORNYIK, II. 236. o.

kat. „1717. die 28. May. [a Tanács ülésén] az is elvégeztetett, hogy minden tizedben el járván a házakat, a tizedesek meg parancsollják a gazdáknak, hogy tudni illik magok cselédei közt tilalmazzák meg akár toth asszonyok, akár leányok legyenek azok, edgy szóval a kik az háznál laknak, senki azok közül a város pinceje eleiben tánczolni és egyéb dorbézolást végbe vinni ne mennyen, mert valakit efféle állapotban tapasztalnak, meg fogattatnak, és tömlöczben vettetvén először, azután keményen meg csapattatnak [. . .]”¹¹⁶ 1773-ban a városi tanács ismételt szabályozta a kocsmai zenés mulatságokat: „Minden csapszékéből a muzsikusok vasárnap és ünnepeken tiz órakor és minden asszonyok is hazatarodjanak 12 korbács büntetése alatt. Köznapokon pedig sem muzsikusok, sem asszonyok takarodó harangozás után csapszékeken ne találtassanak hasonló büntetés alatt.”¹¹⁷

Természetesen nemcsak a bölcs városi tanács, hanem az egyház és az iskola is tiltotta az efféle kicsapongásokat. Szentpéteri István, aki 1672—74-ben szolgált rektorként Kecskeméten, Nagy István beszámolója szerint három, többé-kevésbé tárgykörünkbe vágó művet is közzétett. Szigorú ítéletét kiváló élményeit más szolgálati helyei mellett Kecskeméten is szerezte. Az erkölcsnemesítő iratok címei: „1. Tántz pestise, melyben a' tántznak kárhuzatos voltát rajzolja; 2. Ördög szigonya — irta a' káromkodás ellen. 3. Hangos trombita a' részegség ellen s at.”¹¹⁸ A református Oskola törvényeiben 1759-ben foglaltak állást a diákok zenés-táncos szórakozásai ellen, s ezeket a rendszabályokat 1767-ben és 1771-ben megerősítették. A 22. cikkely kimondta, hogy „Senki ne muzsikáltasson, senki ne táncoljon („Nemo musica abutitor; nemo saltato . . .”); az előbbiben vétkes 9 dénárt fizet, az utóbbiban vétkes megvesszőztetik és az iskolából eltávolíttatik.” 1773-ban még az éneklést is a lefokozás (degradáció) büntetése alá vonták.¹¹⁹

A diákok azonban mit sem törődve a szigorú rendszabályokkal kicsapongásaikról még verset, dalt is költöttek. Bacsó János gyűjteményének 13. darabja szerint

*1. A Legatusok úgy szokták
Ha pénz alá gyalognak
Hogyha jó borra találnak
Ott igen könnyen meghálnak.*

116 BKmL. SZILÁDY Károly: Jegyzetek Kecskemét város történetéhez. I. köt. XXXVII. o. Iványosi Szabó Tibor szíves közlése.

117 TAKÁTS Sándor: A magyar múlt tarlójáról. 1926. 272. o. nyomán idézi LEGÁNY Dezső: A magyar zene krónikája. Zeneműkiadó, Budapest, 1962. 464. o.

118 Ref. Kt. NAGY: Helikon. 39. o.

119 Ref. Kt. K. 2. Jegyzőkönyv. 57. o.

2. *A' Csaplárnét körül fogják
Ha van Lyánya tapogatják
Tánczol, dalol, vigad, akar
Hazud ha valamit akar.*

[. . .]

A városnak talán leghíresebb-hirhedtebb mulatóhelye a CZIMBALMOS CSda (Csárda) volt. 1770—71-ben már említik a gazdasági iratok a bor elszámolásával kapcsolatban.¹²⁰ Jó fél évszázaddal később egy kollégiumi fegyelmi tárgyalás során jegyezték fel e kocsmá nevéét. 1826. április 5-én „Kis József Alumnus Poéta vádoltatik azzal [. . .] 2^{szor} Hogy Április 1 ső napján Hertzeg Sámuel nevü benn lakos Poeta társával a' Czimbalmos Kotsmába ment, hol szerzett, borozott, a' Kurvákkal tánczolt, 's mulatozott, pénzt vesztegette, és estveli 8. órákor jött haza az Oskolába, a' mikorra már annyira meg részegeedett, hogy hányt is.”¹²¹

A diákok mulatságai, kicsapongásai úgy látszik többször okoztak gondot az iskolai előljáráságnak, mert „A' Kecskeméti Reformatum Cellegium Törvényei [. . .] 1839-dik Octoberben” külön pontokban foglalkoztak e kérdésekkel. A „7^{ik} Törvény” előírja, hogy „A' város minden lakosi iránt illő emberséget tartoznak a' tanulók mutatni, mind szóval, mind maguk viseletével. Ennek csöndességét, lakosinak nyugalmát, általánfogva a' közbátorságot és rendet sem lármájokkal, és csoportként való ögyelgésükkel, sem égő pipákkal való járásukkal [a sok, nádfedeles kicsi ház ugyanis nagyon tűzveszélyes volt!], sem éjszakai muzsikával meg ne háborítsák, a' körülményekhez mérendő arestom, vagy elküldetés, és szüleiüknek e' felőli tudósítása büntetése alatt,” A 12.§ azt is kimondja, hogy csak szülői felügyelettel, külön engedéllyel mehetnek bálba, ahol három óráig maradhatnak.¹²²

Az éjszakai muzsikákon, szerenádokon bizonyára a diákok maguk zenéltek. A kocsmában a zenészek nyilván cigányok voltak. Vahoték nevezetes könyvükben említik is közkedvelt működésüket. A gazdasági iratok azonban már a XVIII. századból megőrizték néhány cigány nevét. Egyértelmű megjelölés híjján persze csak gyaníthatjuk, hogy ezek zenészek voltak, s nem valami más mesterséget folytatók. A tartozásokról szóló feljegyzésekben Kurucz

120 BKmL. Gazdasági iratok, VII. 1733—1778. — Feltételezhető, hogy a Czimbalmos csárda abban a ma is meglévő Cimbalmos utcában volt, mely a Bethlen körutat és a Kada Elek utcát köti össze a Budai kapu közelében.

121 Ref. Kt. D. 3. Jegyzőkönyv. 21. o. 45. pont.

122 Ref. Kt.—Ref. Coll Törvényei az A. 6. Jegyzőkönyvben

czigán, Rádó, Miklós czigán névvel találkozhatunk. Valószínűleg 1753-ban adott hitelt, kölcsönt a vendégfogadó bérlője, Joanne Paumgartner ugyan-csak Kurucz-nak, aztán Mellok és Bundar Zingarusnak.¹²³ 1782. március 2-án Machina (Macsina?) András feljegyezte, hogy „Vannak adós embereim [...] Első Miki Czigán, 10. Ft, Zsiga Czigán tartozik 1 Ft 93 den.”¹²⁴

A foglalkozásszerű, de főként az „amatőr”, népzenei jellegű muzsikálásnak talán csak igen mellékes, de feljegyzésre mégis érdemes apró adatait jelentik a különböző nevek. A dokumentumok nagy részében szinte kizárólag magyar nevek szerepelnek, s ha nem, akkor többnyire máshonnan beköltözöttekről van szó. A magyar nevek között a XVII. század végén, a XVIII. század elején nagyon kevés a „zenész név”. Később azonban a zsellérek, pásztorok, gazdálkodó és iparos polgárok soraiban is gyakrabban találunk zenére utaló családnevekkel. A leggyakoribbak a Dudás, Dobos, Dallos nevek, főként 1750 tájától. Találkozunk azonban S[jellér] Czimbalmos János-sal (1770—71), és a Sipos névvel is. Hogy mennyire nem túlzás e nevekben a korabeli népi és népies zenélés nyomait látni, azt néhány ragadványnév példája is mutatja. 1753-ban a nyilván gyakori Kovács családnév egyik viselőjét így különböztették meg: Hegedűs Kovács Fer[enc].¹²⁵ A borbély cég egyik tagjának Borbély Andrásnak fegyelmi ügyével kapcsolatban egy valószínűleg 1727-ből származó jegyzőkönyvben olvashatjuk Sipos B[orbély] Péter nevét.¹²⁶ A legrégebb fellelt zenére utaló családnév egyébként a Hegedűs, melyhez különösen a János keresztnévet szerették kapcsolni. 1685-ben egy „biztosító” vagyis kezes levél örököltette meg az egyik városi tanácsnok nevéként: „Kecskeméten lakozó [...] Hegedűs János [...] kezünk kereszt vonjásunkal megh erősésvén.”¹²⁷ A református eklézsia 1772—77 között működött második prédikátoráról Tormássy (Tormási) Jánosról írták, hogy „mivel a zenéhez is értettek Hegedűsnek is nevezték őket”. A család még 1633-ban kapott nemesi rangot, s családnevüket valószínűleg onnan kapták, hogy a Tolna megyei Tormásról jöttek a nehéz időkben Kecskemétre.¹²⁸

A hegedű használatára azonban nemcsak a ragadványnevekből, családnévekből következtethetünk. Ha nem lett volna népszerű e hangszer a Kiskun-ságban, aligha tartottak volna portékáik között egyet is a görög kereskedők. 1763. november 18-án Hagymási János pénztáros („Cassae Perceptor”) jegy-

123 BKmL. Gazdasági iratok, VII. 1733—1778.

124 BKmL. Végrendeletek, I.

125 BKmL. Levelek, 1675—1727.

126 BKmL. Gazdasági iratok, VII. 1733—1778.

127 HORNYIK, III. 339. o. 39. levél.

128 SZAPPANOS: id. mű. 28. o. és Nagy: Helikon, 101. o.

zékét készített mely szerint „Társaságunk laistroma Görög nyelvből Magyar nyelvre fordittatván szórul szóra így következik . . .

2. Tutzet Hegedü á Rft 10 summa 20

2. Hegedü fain á Rft 5 summa 10.”

1765. április 15-én újabb lista készült, mely az árak emelkedéséről tanúskodik:

„6. Tutzet Hegedü á Rft 12 summa 72.

2. Litesz [?] fain Hegedü Rft 6 summa 12.”¹²⁹

A harmadik adat Micsu György kunszentmiklósi görög boltos inventáriumából való 1796. február 8-i keltezéssel. A hangszerekre vonatkozó adatok egy adósság miatti végrehajtás alkalmából készült listában szerepelnek többek között ábécés könyvek, kis káték, német és rátz kathekizmusok becsült áraival együtt. Két sorszámozott tétel érdekes témánk szempontjából:

„297. 9. Hegedü láb, 100 fa gomb Sa [summa] 24xT

255. Két Hegedü á 1.25 sa 2.50”¹³⁰

Tehetősebb házaknál ezidőben itt-ott már billentyűs hangszer, zongora is akadt. Herczeg György Péter javainak 1798. március 29-én készült inventáriuma szerint:

3. szobában „124° í Klavír 8.— (Ft)”

4. ik szobában „154° Énekes könyv

169° Német énekes könyv”

Az utóbbiakat nem sokra tarthatták, mert az árát nem becsülték meg.¹³¹

Az a kép és a szóbeli ismertetés, amely a Kubinyi-Vahot-féle könyvben található, 1853-ban nyilván sok évtizedes, régen kialakult és meggyökeresedett hagyomány hírnöke. A hangszerekről szólván néhány mondatát idézzük: „Képünkön a Nagytalfája erdőben mulató kecskeméti nép egy része öt cigány zenész, két hegedüs (egy primás, egy secundans), egy czimbalmos, egy sípos (klarinetos) és egy bögös zenéje mellett tánczol; [. . .] Ily szerkezettű cigány banda legtöbb van hazánkban; [. . .] E csoportozatban a leghíresebb kecskeméti bördudás *Kis István* sajátos alakja s élethű arczképe is látható a *kecskebőr-dudával*, mely a maga nemében igen eredeti alkotású. [. . .] Nálunk a juhász-nép kezeli legügyesebben a dudát, de azért az olyan csapszékről csapszékre s egyik mulatságból a másikba járó dudások is, mint

¹²⁹ BKmL. Görögkeleti okiratok 1763^{dik} Majustul 21^{idik} azon Esztendőben 15. Novemberig miképen kereskedtünk. Pagina 2da

¹³⁰ U.o. II. kötet, 204. sz.

¹³¹ BKmL. Közigazgatási iratok. IV. 1504. c) Fasc. 3. No. 5. 1797. Sz. Kőrösi Ilona szíves közlése.

Kis István bácsi, mesterei annak, és sívítva-búgó hangszerökkel sokszor elbúsítják és fölvidítják a népet.”¹³²

A nép az éneket, muzsikát persze nemcsak a valódi mulatozáshoz, tánchoz igényelte, használta, hanem sokkal komolyabb, részben a hivatalos egyházi ünnepekhez, alkalmakhoz kapcsolódó szokásaihoz is. A hivatalos egyház ezeket a folklorisztikus, olykor talán pogány elemeket őrző szokásokat gyakorta ostromozta, tiltotta, vagy legalábbis szelidíteni, megregulázni akarta. Arról korábban már szóltunk, hogy például a temetéshez kellően komoly és fegyelmezett formában kifejezetten igényelte. Már említettük Kabai Gellértet, aki az 1660-as évek elején volt Kecskeméten református egyházi szolgálatban. Talán itteni élményeiből is merített, amikor megírta „Az emberi találmányoknak korbátsoltatások” című vitairatát. Ebben kifogásolta például, „1. Hogy Karátson éjszakáján egyben gyűlnek. 2. Hogy Karátson és Uj esztendő éjtszakáin lövöldöznek, melyben senkinek semmi haszna. 3. Hogy némelyek Pénteken böjtölnek. 4. Hogy a’ gyermekek és ifjak Innepek alkalmazásával ritmizálnak, énekelnek. 5. Hogy a’ Jérémiás Siralmait éneklük; még pedig hogy annál keservesebben essék, nagy tekergetéssel. 6. Hogy a Krisztus szenyvedésének historiáját éneklük, mellyet jobb volna értelmesen el olvasni. 7. Hogy Halott felett, uton utfélen, télbe, hóba, szélbe, sárba prédikálnak, énekelnek s at, mellyeket jobb volna a’ test el temetése után, a’ Templomban tselekedni.” Nagy István ismertette Kabai nézeteit iskolatörténeti munkájában, hozzátéve, hogy „oly helytelen szokások ellen kél ki benne, mellyekről a Ref. Eccl. Elöljárói, még a’ világosabb 18dik század második felében se egy könnyen tisztíthatták meg Ekklesiaik külső Czeremoniáikat, a’ köznépek régi szokásaihoz való makats ragaszkodása miatt: sőt a’ mellyek közül, a’ 7dik pont alatt említendő, ki vévén némely Ekklesiákat, még most is meg tartatik.”¹³³

Nagy István a néphagyomány természetéről, Kabai pedig egyes szokások mikéntjéről nagyon fontos, jellemző dolgokat mondott el. Ha itt, az ország közepén régen ki is vesztek ezek a szokások, néhány perifériális területen szerencsére századunkig fennmaradtak, éltek. Ennek köszönhető, hogy folkloristáink még eredeti előadási formában találtak meg számos, az itt leírtakhoz hasonló szokást, például a siratókat. A kifogásolt dolgok egy része persze csak Kabai egyházában, a kálvinistáknál volt helytelen, mint például a pénteki böjtölés. Más szokásokat, legyenek akár énekesek, akár nem, megtűrték, sőt bátorítottak. Ilyen volt a kántálás, amely itt nem csak karácsonyi szokásként dívott; vagy a diákok másféle pénzgyűjtő akciója. Egy adat

132 VAHOT: Kecskemét. 105. o.

133 Ref. Kt. NAGY: Helikon. 24. sköv. o. — Kabai Bodor Gellért írásával kapcsolatban ld. még: DOBSZAY László: Magyar zenetörténet. Gondolat, Budapest, 1984. 154. o.

1676-ból: „Sz.[ent] Gall napján Comediat exercialo paista deak gyermekeknek den. 20.”¹³⁴ További adatokat kínálnak a számadáskönyvek, levelek: „Anno 1717 Die 31 Julij [...] elszámolás’ mely olvastatván és számba vétettetvén a Városnak, Fő biró nemzetes idősb Kalocsa István Urnál lévő pénze, találatott Külömb külömb féle pénzek, in Summa. [...]”

Cantaló Deákok[nak] 3. [krajcár]

die 7 Aug. Deák gyermekek[nek] 2. [Ft] 8. [kr]”¹³⁵

Ugyancsak megengedett volt — éppen az iskolai költségek fedezése céljából — a lakodalmi köszöntés is, mint azt egy évszázaddal későbbi adatok mutatják:

„1825. esztben september 9^{dik} előző évben a bentlakóknak gyült pénzek.

A Deákok Jövedelmei ezen kutfőkből gyültek. [...]”

3° Lakodalmi Köszöntésekből 106 f 4 kr”¹³⁶ mely összeg a korábban már említett temetési éneklésért kapott feltűnően nagy summa után a második helyen áll. A köszöntés egy része volt csak bizonyára ének, s a többi prózai rigmus. Ilyesmiket mondhatott Vöfén Bíró István is, akinek nevét 1753-ban vagyonlefglalás miatt hagyták az utókorra a hivatali iratokban.¹³⁷

A kecskeméti népszokások, köztük a lakodalmas, a siratás és mások értékéről, népeleti szerepéről a Csokonai-kortárs Mátyási József költő számos írásában tudósít. „Mátyási József Ur, amaz Kedves Magyar Költő”, amint Nagy István rektor titulálja a könyvtárnak nyújtott adománya miatt, bizony sajnálkozással állapítja meg, hogy sokan semmibe veszik a régi szép szokásokat. 1794-ben, a „Semminél több valami” című gyűjteményben »fájlalja, hogy a régi idők szép szokását, a „lakodalmaskodást” néhány, a „pallérozás szines palástjába” öltözött [ember] „tzifra szegény vargaságnak”, közönséges parasztos szokásoknak tekinti«¹³⁸ Mátyási maga is szívesen vett részt ezekben a multságokban. Már említett gyűjteményében egy alkalmi verse szerepel, melyet — nyilván köszöntőül — „Tomka László prókátor ur lakodalmára” írt:

134 BKmL. Kecskemét v. Számadáskönyvek 1676. 172. o. Iványosi Szabó Tibor szíves közlése.

135 BKmL. Levelek, 1675—1727. I/4/56. 3. o.

136 Ref. Kt. D. 3. Jegyzőkönyv. 17. o.

137 BKmL. Gazdasági iratok, 1733—1778.

138 OTROKOCSI NAGY Gábor: Mátyási József és a magyar polgári életesmény kialakulása. Debrecen, 1944.

„Mussa! [. . .]
Hord elé a tréfákat és a kedvességet,
Mert a hely és dolog kíván vig vendéget.
Hadd rikassák mások a siralmas lantot,
Mely alatt halmozza Mars a gyászos hantot.”

A temetési szokásokról is megemlékezik Mátyási, a „Juliska halálára” írott versében. A költő 1800-tól három éven át Fóton titkárként működött gróf Fekete Jánosnál, s itt az egyik udvaros korán elhunyt leánykájáról szolt a versben. Felidézi a „hivatásos” virrasztás, siratás szokását:

„Elkészlett siratók, kiknek bús éneke
Csak a pénzkérés csikorgó kereke,
Bánatba korántsem mérkőzhetnek velem,
Bár annak kortyait hallgatásba nyelem.”

A régi szokásokban, irodalmi emlékekben való jártasságát mutatja az is, hogy ismerte a Kájoni kódexben fennmaradt egyik XVII. századi énekünket, a „Nyúl Historiájának éneké”-t. Egyik jegyzetében a „gyékényen áruoló könyvárusoknál” kapható ponyvanyomtatványok között említi. Ugyancsak a régi — bizonyára Kecskeméten is ismert — népszokásokról a „Farsangfarki tanítás” című munkájában írt még. Mészöly Gedeon értékeléséből idézzük: „Műfajttörténeti szempontból is érdekes ez a költemény: kései képviselője azoknak a hegedősök csapszékbeli, lagzibeli énekeinek, melyekből legjobban ismeretes a Mivesek Lakodalma. Élőszóra szabott előadásmódja, a versnek borközi társaságnak szánt volta, a tárgyul vett alakok vaskos humorral való kicsufolása, a csufolódó hangért való mentegetőzés (hogy csak a »rosszá«-ról szól), a szakaszok közben italozásra való fölszólítás — mindezek ama régés-régi műfajnak jellemvonásai.”¹³⁹ A „felhangolás” imígyen történt:

„Emberül szokták danolni
„Magyar multságokba,
Hogy bort kellekik locsolni
Rekedező torokba;
Egészen megkönnyebbedtem,
Friss lélekkel teljesedtem,
S pengnek gégém hurjai.”¹⁴⁰

139 Idézi: O. NAGY G.: Mátyási József.

140 Idézi: KISS István: Mátyási József. Kecskemét, 1955. 34. o.

A társaság, a muzsikusok „felhangolására” másféle megoldás is volt. Ezzel Szokolay-Hártó példálózik, amikor krónikájának indítékairól ír a bevezetőben s mentegetőzik, hogy nem tud tökéleteset nyújtani, de reméli, hogy „ügyetlenségei” más, képzetebb embereket hasonló, de tudósabb munkák elvégzésére buzdítanak. Így szól a példa: „[. . .] hallottam ’s tapasztaltam is, hogy bámulatos ügyességü muzsikusokat úgy szoktak felperdíteni ’s nyiretytyűhöz vagy billentyűhöz nyulásra ingerelni, hogy előtte ügyetlenkedve czinczogjanak.”¹⁴¹ A régi kecskeméti élet tele volt vidám társas együttlétekkel, mulatságokkal. Erről Vahoték is bőségesen beszámoltak, talán éppen az itt idézendő forrás, a Szokolay-Hártó verses históriájához fűzött jegyzetek és persze a kortárs elbeszélők és személyes tapasztalat nyomán. Tomori-Szabó Sándor így kommentálja a versezetet: „Volt idő midőn a’ magános házaknál társas mulattság nevezetes szerepet jádzott a’ Kecskeméti köz népéletben, még ma is megvannak a’ disznó-torok, és névnap lakomák; néha napján nem is volt szükség illyes alkalmi czimekre, hanem néhány öszvebeszélő fölcsucsuult kedvü egyén köz névvel izent valamelly ház serény aszszonyának, hogy estvére juh czobákkal, lúd czombokkal, foszlós kaláccsal, omlós pogácsával, széktói vagy öreg hegyi nektárral, és kigombolkozott jó kedvvel illően elkészülve magához várhatja a’ vig komákat, kik a’ vacsora után egy kis culloriummal azaz: lötyögtető tánczczal is készek leendnek tenni szives tiszteletöket. Illyen öszve jöveletekben a’ b. e. [becses emlékezetű] Kaszap uram [hajdani református kántor?] ékes éneklési modorától úgy nevezett *kaszapolások*, és a’ nagy hirű superattingentialis bohóskodások, ’s különféle koma tréfák sem hiányzottak. De mégis az illyen rögtönzött (improvisalt) mulatóságok részint egyes házakra szerfeletti teher robotul nehezültek, részint pedig minden eszem iszom és dinom dánom mellett is, kivált az egy időben keserüen megzavart tréfák elnémulta után — igen igen kevés lelki eledelt nyújtának.”¹⁴²

Ehhez tegyük hozzá, amit Vahot örökített meg a kecskeméti disznótorokról: „[. . .] a gazda [. . .] atyafiait, jó barátit összehivja s kedvök csucsorodván, esttől nem ritkán reggelig s többnyire zene mellett derekasan mulatnak. [. . .] ilyenkor aztán [a jóféle öreghegyi és széktói borocskától] komám- és ángyomasszonyéknak is félre áll kissé a kontyuk, s csakhamar eljárják a *lötyögtető* tánczot, — néha gyönyörű népdalokat énekelnek, — s a nagy eszem-iszomot, dinom-dánomot végre olykor szánom-bánom is követi.” A disznótor mellett a szüret is nagy mulatóságokat hozott: „A *szüret* nem általában, de igen gyakran és sokaknál zeneszó, taraczk-durrogás, puskaro-

141 SZOKOLAY-HÁRTÓ. VIII. o.

142 Uo. 159. o.

pogás közt, vig ebéd 's estéli mulatás, táncz mellett, némelyeknél több napon keresztül folytattatik. — Az előbbkelőknél *Csikla* Károly híres zenésztársasága szokott működni, másoknál a Kecskeméten nagy számmal létező apróbb cigánybandák.”¹⁴³

Jellegzetesen kecskeméti zenés multság volt az Emmaus-sereglés, melyet a várostól délnyugatra még ma is álló Sárlos Boldogasszony, vagyis Mária kápolna mellett húsvét hétfőn tartottak. Hajdan egy remete csendes elmélkedésének helye volt itt, de az 1840-es években „főként a' Husvét másod napján tartatni szokott úgy nevezett *Emmaus-sereglés* teszi ezen kápolna mellyékét igen nevezetessé a' köz nép előtt. Ugyanis annak emlékezetére, hogy Jézusunk föltámadása után Emmausba utazó tanítványoknak megjelent, ezen városon kívüli kápolnához seregel a' köznép Husvét másod napján, hol mézes kalácsosok, sör csaplárok, bor mérők, és pecsenye sütők öröme, sokszor pajzánságig kicsapongó vigságra derítő táplálékokkal kínálkoznak a' kocsikon, és gyalog oda tóduló vendégeknek. Ezután különféle játékok kezdődnek, a' gyepen több helyen neki hevült vérü 's kedvü öregek és ifjak megpendült muzsikára tiporzikálnak, a' kocsisok [...] rendszerint mind leittasodnak [...]” és ritka eset, hogy ez a falusi búcsúszerű multság valami baleset nélkül elmúlna. Estefelé vad kocsizörgéssel térnek vissza a városba, ahol ilyenkor veszedelmes dolog az utcákon járni.”¹⁴⁴

A táncos multságok általános jellemzésére ismét az 1850-es évek elejéről való híradást idézzük: „[...] tánczoló népünk a zenéhez sokszor danolni is szokott, vagy legalább verset mond, a tréfás ötletek röppentyűit pattogtatja szerteszét s belé-belé ujjogat a zenébe.

*Torok-szakadtig énekel, ki dallos,
Hogy szinte nem hallik a játszó czimbalmos.”*

„[...] ha párjával lejt a nemzetet s egybehangzó érzelem s ügyesség vezérli az együtt tánczoló párokat, — ennél szebb, bájolóbb tüneményt képzelni is alig lehet. [...] Mikor pedig nőekkel több pár tánczol együtt, akkor leginkább a szapora friss magyar járja, mely mellett legjobban lehet resze-riszálni, aprózni és czifrázni, — mi épen az a magyar tánczban, mint énekben a trilla, a coloratura — mihez sok legény mesterileg ért. [...] A kecskeméti nép szinte hiven megtartja a [verbunkos táncokra jellemző] hármastempót, s a *lőtyögtető*-nek nevezett táncz is igen szép, ügyes és sajátságos. Láttam az ifjak közt éltesebb férfiakat és nőket is, kik fiatal tüzzel rakták a csárdást, s a

143 VAHOT: Kecskemét. 102. o.

144 SZOKOLAY-HÁRTÓ: 142. o.

gyakori ismétlésben soha nem tágitottak. Valódi Attila-fajta pogánytermés.”¹⁴⁵ Jó lenne tudni, hogy éppen a legsajátosabban kecskeméti lötyög-tető tánczot hogyan, milyen zenére, milyen lépésekkel járták. Mindenesetre igazi, magasfokon fejlett formája volt a népi kultúrának a tánc. A Vahoték által idézett nóták egyértelműen a kor verbunkosból táplálkozó, hangszeres ihletésű, komponált népies dalai, mégha „kecskeméti népdalok”-nak nevezik is őket. Az első dal közlőjéről tudjuk, hogy a harmincas évek közepén evangélikus kántor, később városi aljegyző volt; mindenesetre zeneértő ember, ha le tudta jegyezni a nem nagyon egyszerű dalt és kíséretét. A második dalt Hajagos Illés (1848-ban a város polgármestere) szerzeményének mondják. Egyszerűség kedvéért csak a dallamokat idézzük az első versszakokkal:¹⁴⁶

KECSKEMÉTI NÉPDALOK.

Közli Gömör Frigyes. — A 2-dik. zenéjét szerzette Hajagos Illés.

I. *Lassú.*

p Az én ró-zsám nagy be-te-gön fek - szik, Szi - vé - ben a

bú - bá - nat nő - vek - szik; Hej! ba-bám, még egy-szer föl - e

mel - lek, Két ka-rom-mal gyön-gén át - ö - - - lel - - - lek.

145 VAHOT: Kecskemét. 102. sköv. o.

146 VAHOT: Kecskemét. Kottamelléklet a 104—105. oldalak között.

II. Lassú.

p A sze-re-lóm szép vi-lá-ga Kö-kény szö-med

fény-su-gá - - - ra, Ha e-su-gár fe-lém ra-gyog,

Én ö-rok-re bol-dog va - - gyok.

A népmulatságokkal, -szokásokkal kapcsolatban már a XIX. században is kettős szemlélet nyilvánult meg. Egyfelől hiábavalóságukat, túlzásaikat ostorozták, másrészt sajnálták, hogy a civilizáció, a modernizálódó, polgárosodó élet elől mindinkább visszavonulnak, az újabb hatások miatt kivesznek. A kortárs művelt tanár írása, szemlélete talán nemcsak egy egyén, hanem többek vélekedését közvetíti, amikor a kecskeméti szokásokról kifejti véleményét: „De ezek még mind a' nemzet' régi köz életéből fenhagyott maradványok, mint a' Miskólczi kakas hajtás és ludnyak szakasztás 's több e' félek, melyek nem teljes eltöröltetést, hanem illedelmesebb és épületesebb köznépmulatságokká alakítást várnak.”¹⁴⁷

A történelem viharai, a társadalmi változások, a fejlődés kiirtották kérelhetetlenül a régi szokásokat; nem csak túlzásaikat faragták le, hiába szeretnék volna legalább „illedelmesebb és épületesebb” formába átmenteni az utókorba. Századunk közösségi igényei nyomán azonban többszöri nekilendüléssel, jól-rosszul számos régi szokást legalább folklórfesztiválok, színpadi műsorok formájában felelevenítették. A kecskeméti feljegyzések ennek a színes népeletnek a hangzó, látható felidézését aligha teszik lehetővé, ahhoz hiányzik a valóban élő hagyomány megtermékenyítő segítsége. Mégis hálásak lehetünk elődeinknek, hogy legalább utalásokban, rövid ismertetőkből ránhagyták néhány esemény, táncos-zenés alkalom leírását. Mindezek a szűkszavú forrásmunkák azt mutatják, hogy Kecskeméten a világi zenélés való-

ban a népművészet, a folklór kategóriájába tartozott. Magasabb igényű zenei művelődés csak szűk körben volt. A város és környéke lakosságának megoszlása, a főleg gazdálkodást folytatók döntő többsége életformájával is ennek, a folklór továbbélése szempontjából fényes, a magasabb zenei művelődés szempontjából árnyas szokásrendnek kedvezett.

Építészeti törekvések Kecskeméten a századfordulón 1890—1919

SÜMEGI GYÖRGY

Ma már nemcsak az építészek, művészet- és építészet-történészek, hanem a városalakók, várostervezők és vezetők számára is nyilvánvaló talán: Kecskemét legelsősorban a századfordulón emelt épületeivel írta be nevét a magyarországi építészettörténetbe. Idő kellett hozzá, hogy ez a fölismerés ilyen egyértelművé váljon, mivel a 60-as években (főleg az első felében) még egyöntetűen elutasították a szecessziót vagy értetlenül álltak a művei előtt. Ezt az elutasító szemléletet képviselte Kecskemét máig legteljesebb építészet-történeti és műemléki összefoglalója is, amit az akkori városépítés (a századfordulós épületekre vonatkoztatva bizonyos fokig: városrombolás) szinte mértékül használt.

Csak a 70-es évekre változott meg a magyarországi — így lassan a kecskeméti — szecesszió közértékelése. Ekkor már nem a polgári ízléstelenség túlcicomázott, túldíszített, sem megőrzésre, sem az eredeti állapot hűségese helyreállítására nem érdemesíthető műveit látták bennük, hanem éppen ellenkezőleg: egy történelmi és építészettörténeti korszak legfontosabb összművészeti kifejeződéseként, a művészi várostervezés és alkotás legtudatosabb s legegységesebb helyi korszaka fontos tanúiként kezdték értékelni és helyreállítani-visszafogadni őket.

A kecskeméti századforduló építészetét a 70-es évek előtt tervszerű alaposággal senki nem kutatta. A megjelent kisszámú publikáció ismeretterjesztő inkább, mint tudományos igényű. Még a Városképek-Műemlékek sorozat

Kecskemét kötete¹ is elhanyagolja a város e korszakbeli építészetének² a részletes bemutatását. A városi és egyesületi középítkezéseket foghíjasan bár, de föl sorolja, azonban meg sem említi a korban igen jelentős magán-építkezéseket.

Jelen dolgozat nem „kecskemétiesíteni” akarja a századforduló építészetét, építőművészetét. Kecskemét azidőtt kialakult építészeti arculata, sokirányú művészeti törekvései, a nagyszabású, de teljes egészében meg nem valósított tervek s elképzelések együttesen tárják eléink a mezőváros lehetőségeit és adottságait, sajátos fejlődésvonalát. Kecskemét mezővárosi fejlődése s ezen belül építészetének alakulása tipikusnak tekinthető a századfordulón. A tárgyalt időszakban a város olyan vonásokat, olyan karakteres jellemzőket alakít ki építészeti arculatán, amelyek önmagán túlmutatva a modellszerűség mellett is érvelnek. Annyi bizonyos, hogy már az eddigi kutatások is jogossá és indokolttá teszik az ilyen típusú kérdésfeltevést.

I.

A SZÁZADFORDULÓ KECSKEMÉTJE

Az építkezések megindulása

A város 1870-ben elnyerte a teljes önállóságot ügyeinek intézéséhez, mivel a 42. tc. — több városunkkal egyidőben — Kecskemétet törvényhatósági joggal ruházta föl. Így kiszabadulhatott a megyei függőség kereteiből, és önálló, saját maga megszabta úton indulhatott el.

A múlt század 70-es és 80-as éveitől a gazdasági, társadalmi és művészeti téren egyaránt tapasztalható fejlődés a 20. század elejére Kecskemétet jelentékeny tényezővé avatta a magyar városok, legfőként a mezővárosok között.

1 ENTZ Géza—GENTHON István—SZAPPANOS Jenő: Kecskemét. Városképek—Műemlékek. Bp. 1961. (A továbbiakban: Entz—Genthon—Szappanos)

2 Lásd az 1. sz. jegyzetet. — A századforduló kecskeméti építészetéhez: SÜMEGI György: A szecesszió — és ami utána következik. *Forrás*, 1976/12. 95—96.; Városképek és toronydaruk — Kecskemét, 1978, 1979... *Forrás*, 1979/7. 84—97.; Építészeti törekvések Kecskeméten a századfordulón. *Műemlékvédelem*, 1981/2. 135—148.; Az iparosított és társai. *Petőfi Népe*, 1982. II. 24.

Jelen dolgozat a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar művészettörténeti tanszékére 1979-ben írt szakdolgozatom (támavezető: dr. Aradi Nóra művészettörténész, egyetemi tanár) átdolgozott és jelentős pontokon meg bővített változata. Az átdolgozás során főleg az utóbbi években megjelent, alábbi szakkönyvek tanulságait hasznosítottam: Bakonyi Tibor—Kubinszky Mihály: Lechner Ödön. Corvina Kiadó, Bp. 1981.; Magyar művészet 1890—1919, I—II. k. Szerk.: Németh Lajos. Bp. 1981., Rév Ilona: Építészet és interiőr a magyar századfordulón. Gondolat Kiadó, Bp. 1983.

Erre az időre ért el a legnagyobb kiterjedést is, hiszen nemcsak a szűkebben vett városi település és közvetlen környéke tartozott a gazdasági és közigazgatási egységhez, hanem egy hatalmas birtokkövezet vette körül a várost: keleten egészen a Tiszáig, délen pedig Pusztaszerig. Észak-déli irányban 50 km, kelet-nyugati irányban 25 km volt a legnagyobb kiterjedése. Ez a jelentékeny terület hosszú évtizedeken át tartó fejlődés során alakulhatott ki, és a város jelentős, 1913-ig megtorpanások nélküli, egyenesvonalú birtokszerzési politikáját dicséri. 1912-ben a 169 ezer holdas Szabadka és a 166 ezer holdas Debrecen után a harmadik legnagyobb területű városa az országnak Kecskemét, a maga 151 ezer holdjával.³ A háború előtti utolsó békeévben, 1913-ban területe (történelme során kiterjedése ekkor volt a legnagyobb!) 163 241 kat. hold, ami 939 négyzetkilométernek felel meg. Ez a terület akkora, mint egy korabeli kisebb vármegye összterülete. Az országnak ekkor még területileg változatlanul a harmadik, népességét tekintve pedig a hetedik városa.⁴ E nagy területen belül a határ kb. egyharmadát (55 000—60 000 kat. holdat) a város főként bérletek formájában, tehát bérbeadással és parcellázással történő benépesítés útján értékesítette. Ilyenformán, az átgondolt és következetes birtokpolitikával hosszú időre tudta biztosítani továbbfejlődése anyagi hátterét. A terület legnagyobb földbirtokosa maga a város, amely volt földesurai földjét sorra megváltotta és használta. 1910-ben például a város által használt 52 528 kat. holdat több mint 1200 gazda bérelte és művelte.⁵ A birtokelosztásból a társadalmi szerkezetre is következtethetünk. A századfordulón ezer holdon felüli birtokos csak kettő volt, a terület 4 %-át használták. 500 holdon felüli birtokos 11, 100—500 holdig 170, 5—100 holdig 3351 középbirtokos, 3—5 holdon 600 kis-, 3 holdon aluli területen pedig 3516 törpebirtokos gazdálkodott.⁶ A város kedvező gazdasági fejlődését segítette a kialakult vasúthálózat is: az 1850-es években átadott Cegléd—Kecskemét és Kecskemét—Szeged vonalak, illetve a századfordulón létesített szárnyvonalak. A vasúti szállítások tették lehetővé a fokozatosan növekvő termékmennyiség (főleg zöldség és gyümölcs) gyors be- és áramlását, belső piaci forgalmazását és exportját is.

A város gazdálkodásának alapja az 1890-es évektől nagymértékben kiterjesztett szőlő- és gyümölcsstermesztés volt. (Az egykori híres juh- és szarvasmarha-tenyésztés elvesztette ekkorra már a vezető szerepét.) Mivel a homo-

3 Kecskemét és a többi városok. Haladás, 1912. május 5.

4 Az 1913. évi adattal együtt idézi SÁNDOR István:Kecskemét rövid ismertetése. Kecskemét, 1913.

5 SZLANKA Tamás: Az őszirózsás forradalom Kecskeméten. Kecskemét, 1969. 81. (Klly.).

6 Dr. LAKOS Béla: Kecskemét gazdasági fejlődése. Bp. 1913. 16.

kos talajon — az önellátás biztosításán túl — már nem volt jövedelmező a gabonafélék termesztése sem, így fokozatosan kiszorította azt a gyors ütemben elterjedő belterjes kertészkedés. A gyümölcs- és szőlőtermelés valamint a kertészkedés térhódításával összefügg az a tény is, hogy a város belterületi és külterületi lakosságának az aránya fokozatosan módosult a külterület javára. Ez a nagyfokú tanyásodás következménye. 1890-ben a lakosság 58,7 %-a él a belterületen, 41,3 %-a pedig a külterületen. 1910-re ez az arányszám majdnem fele-fele lesz. (Belterület: 50,7 %; külterület: 49,3 %.)⁷ A város lakóinak száma 1900-ban 57 812 fő volt, ennek nagyobbik része (43 053 fő) őstermelő. Az intenzív őstermelést a földművelő lakosság végezte, közülük mintegy 26 000 fő a várost közrefogó tanyákon lakott. A mezőgazdasági munkások jövedelmének nagyobbik részét a szőlő-, gyümölcs- és zöldségtermelés, valamint a baromfinevelés szolgáltatta. Az iparban, kereskedelemben és a közlekedésben dolgozók száma 1890-től 1900-ig 4260 főről 5870 főre emelkedett (37,7 %). Az iménti arányszámokból az is kitetszik, hogy a kapitalista fejlődés útján 1870 körül elindult Kecskemét városias jellege a lakosság foglalkozás szerinti megoszlásában is megmutatkozik, legfőképpen a 20. század első évtizedében. (Az 1910. évi népszámlálás adatai szerint 68 424 fő a város összlakossága.)⁸

Az igen intenzív szőlő-, gyümölcs- és zöldségtermelés, valamint a kisállattenyésztés első számú felvevő piaca maga a kecskeméti nép, a főtéri, a város szívében létesített piac. Az önellátáson túl nagymértékben hozzájárult a főváros ellátásához és jelentős mennyiséget exportáltak is a városból. A 90-es évektől egészen az első világháborúig Kecskemét területéről származott az ország gyümölcskivitelének kb. 25 %-a.

A valamikor virágzó kézműipar a céhek megszűnésekor lehanyatlott. A 19. század végén a gyáripar megerősödésével kell számolnunk. A város sajátos fekvése, a környék tipikus mezőgazdasági jellege és a nyersanyaghiány miatt természetesen nem jöhetett létre jelentős gyáripar. Elsődlegesen a mezőgazdasági feldolgozóipar fejlődött, mivel ehhez nagy mennyiségben termeltek „nyersanyagot” a környéken. A jónak és kedvezőnek mondható mezőgazdasági adottságokhoz, ahhoz, hogy ez a hatalmas terület termelőegységként is gazdaságosan funkcionáljon, a fősoroltakon kívül még többek között jó vezetők, koncepciózus városi elöljárókra és rugalmas testületekre is szükség volt. Korszakunkat három jelentős polgármester tevékenysége tölti ki. Az első, Lestár Péter úgy tartatik számon, mint aki gazdasági és kulturális téren

⁷ Lásd az 5. sz. jegyzetet.

⁸ A lakosság foglalkozás szerinti megoszlásának adatait Sándor István i. m. 4. oldaláról vettem át.

egyaránt megalapozta a fejlődést. (Az ő idejében épült pl. a városháza.) Ezt a munkát folytatta és sok területen kiteljesítette Kada Elek, akit az egyre nehezebbé váló körülmények között, az első világháború küszöbén Sándor István követett a polgármesteri székben.

Kecskemét a Duna-Tisza köze legnagyobb városává vált a 19. század végére. A település — jellegét tekintve — az alföldi mezővárosok sajátos történelmi fejlődését járta be. Kecskemét is, mint a többi mezőváros, három egymástól jól elkülönülő és elkülöníthető települési övezetre, lakóövezetre oszlik. Közepén, a centrumban található a város vagy a városias mag. Kecskeméten ez változott meg alapvetően a századfordulón, ez a rész fejlődött a legerősebben, de nemcsak mennyiségileg (a korábinál több épület emeltek), hanem minőségileg is. A városias magot, a centrumot, magát a lényegi városközpontot falu, illetve falusias övezet vette körül gyűrűszerűen, és ehhez a legkülső körön nagy kiterjedésű tanyakörzet csatlakozott.⁹ A centrumhoz a falusias övezet erős szálakkal kapcsolódott, míg a tanyakörzet a faluhoz lazábban, elmosódóbban. Leginkább a közlekedés, a kereskedelem, maga a piac és a városi közigazgatás kapcsolta szerves egységbe az egymástól el nem választható, szervesen egymáshoz épült övezeteket.

Építészeti vizsgálódásaim során elsősorban a város, a városias mag érdekelt, mivel itt a legerőteljesebb az új művészet térhódítása. A falusias övezet és legkülső, igen széles körön fejlődő tanyakörzet építészeti, építészettörténeti fölterképezése a népi építészet kutatóinak adhatna feladatot. A falusias övezet átmeneti jellege, átvezető szerepe társadalmi szempontból ugyanúgy tanulságos, mint építészetiileg. A megerősödő polgárság szecessziós villái jól megférnek ebben az építészeti sávban a módos paraszt-polgárok hagyományos építkezésével. Jól megfigyelhető és fontos tanulságot szolgálhat, hogy minél kijebb távolodunk a városmagból, annál kevésbé, annál kisebb mértékben terjedt az új építészet, az új formák.

Kecskemét mezőváros halmaztelepülés-jellege főleg a 19. század első harmadából fennmaradt városképeken (a céhek mesterlevelének felső felében elhelyezett városképeken) kísérhető nyomon.¹⁰ Ezek a városképeken jól látható, hogy a szabálytalanul hajló utcákba, pontosabban tizedekbe (a

9 EPERJESSY Kálmán: Az alföldi város. In.: Az Alföldi Tudományos Intézet Évkönyve I. 1944—45. Szeged, 1946. 385—414.

10 A rézmetszetes céhlevelekből a Katona József Múzeum és a Bács-Kiskun Megyei Levéltár is őriz jó példányokat. Az első 1809-ből való, Prixner Gottfried metszete (reprodukálva: Entz-Genthon-Szapannos, 1961. 25. kép). Prixnerét követi egy Szokolay Hártó János rajzolta és Karacs Ferenc metszete városkép 1815-ből, majd ennek egy érettebb változata 1829-ből. (Ez utóbbit közölte: Entz-Genthon-Szapannos, 1961. 24. kép) Eddig nem azonosított kéztől való 1830-as rézmetszet — a takács-céh részére készült — mutatja legtisztábban a város halmaz-település jellegét. (Entz-Genthon-Szapannos i.m. 26. kép)

városba 11 tized volt és még a két világháború között is használták ezt a területbeosztást) épített földszintes házak tengernyi tömege vette közre a nagyobb tömbű, magas tornyú templomokat. A lakóházak zöme (sövény vagy deszkapalánkokkal egymástól elválasztva) főleg deszkaoromzatos, nyeregtetős kiképzésű, zsuppal vagy náddal fedett volt. A település városias jellegét a 19. század első felében elsősorban a tekintélyes nagyságú templomok és a közjük sorjázó városi és egyházi épületek adták meg (városháza, laktanya, iskolák).

A város ezt a Katona József korából, a 19. század első harmadából magával hozott nagyfalu-jellegét igyekezett levetkőzni a század második felétől folyamatosan, gazdasági megerősödésével szinkronban. A városiasodás azonban nem ment egyik napról a másikra. Először is a középkori sajátságokat is hordozó régi, belső városmagot ki kellett szabadítani az 5 főkapus, árokrendszerrel és sövénykerítéssel közrefogott szoros gyűrűből. A városvezetés kellő körültekintéssel és előrelátással, tervszerű alapossággal kezdett hozzá a településfejlesztés nagy munkájához. Már az indulásnál szükségesnek látszott egy olyan átfogó városrendezési terv kidolgozása, mely kötelező érvénnyel bírt volna az egész város területére. Ezt a nagy munkát egy jelentős és széleskörű városfelmérés alapozta meg és tette lehetővé is egyben. A város hosszú távú, egységes koncepció szerinti fejlesztése és különösen a magánépítkezéseknél jelentkező telekszétaprózódások megakadályozása, az építkezések egységes szempontok szerinti ellenőrzése, valamint a jogi és műszaki előírások érvényesítése érdekében 1881-ben a város „építkezési szabályrendeletet” ad ki. Ez lett a fejlődő város építkezéseinek „zsinórmértéke” évtizedeken át.¹¹

Legelőször a központi városmag rendezéséhez láttak hozzá, és ezzel párhuzamosan megkezdődhettek a város régi védelmi gyűrűjén (ez nagyjából egybeesik a mai körutak nyomvonalával) kívüli építkezések is. Lebontották a jelenlegi Szabadság tér helyén álló két épülettömböt és a Széchenyi tér ill. a mostani Aranyhomok Szálloda területén volt ún. Kozma négyszöget. A régi árokvonalon kívül eső Mária város betelepítése után elkezdődött a városmagtól északra fekvő terület benépesítése. Ebben a városrészben az Országos Tanítói Árvaház (1898—1899) fölépítése után indulhatott meg a magánépítkezés, amihez — ha addig beépítetlen telken történt — 32 évi házadómentességet adott a város.¹²

Az 1870-es évektől találkozunk először a vertikális beépítéssel a város belterületén, ami egyúttal a város központi, centrális fekvésű telkeinek emel-

11 ENTZ-GENTHON-SZAPPANOS i. m. 63.

12 V.ö. ENTZ-GENTHON-SZAPPANOS i. m. 60—63.

kedő értékét is mutatja. Ezt az épület helykiválasztásában fontos forgalmi és kereskedelmi szemléletet testesíti meg a kétemeletes Nagytakarék (ma is banképület), tervezője Pártos Gyula (1876). A neoreneszánsz stílusú, közép- és oldalrizalitokkal ellátott épületet a telek szűkössége miatt úgy helyezték el, hogy főhomlokzatával ugyan a főtérre fordul, de a hátoldalával „hozzáragad” az Ybl Miklós tervezte (1862—1863) evangélikus templomhoz.

Az 1880-as és 1890-es években megélnékvült az egyházak építőtevékenysége is. Nemcsak a korábban megépített templomaikat és parókiai épületeiket tataroztatják gondosan a század vége felé, hanem újabb és újabb épületeket emelnek a saját „funduson”, a saját területükön. Ezidőt épülnek föl az egyházak mellé, mögé vagy közvetlen közelébe a bazárépületek. Ilyen bazárépületek veszik közre a református templomot, voltak a Barátok temploma és a református templom között, a görögkeleti templom mellet ugyanúgy, mint a két zsinagóga körül. Az egyházak számára jelentős és rendszeres hasznot, esetenként tekintélyes évi jövedelmet hoztak a kis bolthelyiségekből álló bazárok. Kis mértékben maguk is használták, nagyrészt viszont bérbeadták, s a befolyt összegeket hasznosították. Ma is van olyan egyházi tulajdonú épület a városban, melyet jelentős bérleti díj fejében használnak különféle vállalatok üzleti vagy irodai célokra. A bazárok fölépítése és fönntartása javította az egyházak gazdasági helyzetét, és egyúttal nagymértékben hozzájárult a város kereskedelmi és bolthálózatának a kialakulásához, fejlődéséhez. A város építőtevékenységének lassú, de biztos dinamizálódását mutatja az is, hogy a 70-es évektől kezdődően több városi laktanya is fölépült. 1894-ben a régi lovassági laktanyára emeletet húztak, és jelentős mértékben kibővítették. Az Izsáki úton 1874-ben lovassági, 1891—92-ben két gyalogsági laktanyát, 1897-ben pedig Csapatkórházat emeltek.¹³

Az 1890-es évek legelejétől már a magánépítkezések terén is fokozott építészeti tevékenység figyelhető meg. Azonban nem minden esetben kell új épületekkel számolnunk, hiszen gyakran átalakítások és emeletráépítések adnak új formákat. Az ilyen épületek nagy részének az alaprajz és sok esetben a földszinti terek boltozása marad a régebbi, gyakran 18. századi. Az épület-homlokzatok — akár följújtott vagy teljesen új épületnél — kiképzése azonban már az eklektika elterjedt gyakorlatának és a megrendelők, az építettő háztulajdonosok igényeinek felelnek meg. Számos ilyen eklektikus épület található a mai kecskeméti városképben is, főként a centrumban, illetve az abból sugarasan szétágazó utcákban (pl. a Nagykőrösi utcában és a Batthyány utca szanalásoktól megkímélt legelején). Ezek a viszonylag nagy mennyiségben megmaradt, általában azonos szélességű telkeken, zárt sorban felépi-

13 V.ö. ENTZ-GENTHON-SZAPPANOS i.m. 63-65.

tett házak egységes utcaképet is alkotnak. Még akkor is tudnak egyöntetű, határozott karaktert sugallni a zárt sorú utcák, ha az épületek magassága elütő, ha földszintesek sorába esetleg emeletes ház is került, ha zömmel magastető házsorban lapostető épület is található.

Az eklektikus épületek homlokzatzsínjei a sokszorosított (préselt), változatos kialakítású vakolatdíszek. Színük — még napjainkig is — szürke, legföljebb sárga. Ritkán előfordul, hogy egyes homlokzatok kitüntetett pontjain megjelenik a fehér. Mintha az építők egy különös forma- és eszköztárból válogattak volna mindegyik épülethez, ugyanis nagyon sok házon azonos gipsz- stukkó- és cserépdíszeket alkalmaztak. Építőik, tervezőik valószínűleg helyi építőmesterek — s nem építőművészek — lehetnek, akik inkább törekedtek a már álló épületekhez való hasonlóságra, az egyöntetűsége, mintsem arra, hogy házaiknak valamilyen sajátos és egyedi vonásokat kölcsönözzenek. A homlokzatok gondos díszítése — néha túldíszítése — ellenére is szinte egyformákká, jellegzetes karakterisztikumokkal nem, vagy alig rendelkező tömeggé váltak az eklektikus lakóházak. Van közöttük azonban olyan is, amely éppen a díszítésével, annak formáival és elhelyezésével hívja föl magára a figyelmet. Ilyen például a Batthyány u. 9. számú ház, amely mai formáját szintén emeletráépítéssel nyerte el. A homlokzatán alkalmazott ablakkeretelés formái a Városházáról származnak. A kapubejáró átkötő gerendáján tulipánok között a királyi koronát találunk — természetesen gipszből. Mindez részben a Lechnernél alkalmazott díszítő formák átvételéről ugyanúgy tanúskodik, mint az eklektika továbbéléséről, az új stílus, a szecesszió melletti létezéséről, az újba való belenövésről. Egyébként az említett részlet — a királyi korona díszítőmotívumként való alkalmazása — lehetővé teszi az épület felújításának-átépítésének pontos datálását (közvetlenül 1896 után tehető.) (Az épületeket az utóbbi években lebontották.)

A város főterén (vagy annak peremén) elfoglalt centrális helyzete miatt különösen fontos az eklektika helyi emlékei közül a katolikus egyház első bérháza,¹⁴ az ugyancsak eklektikus színház,¹⁵ amelyet a millennium évében avattak föl és a Törvényháza. A színház (épült 1895—96-ban, tervezték Ferdinand Fellner és Hermann Helmer osztrák építészek) és a Rákóczi úton megépített Városi Mozi (1905 körül épült, neoklasszicizáló) egyértelműen közösségi, kulturális célokat szolgál a mai napig is. Megépítésük nemcsak a főlhalmozódott kulturális igények kielégítését tette lehetővé, hanem megte-

14 A második világháborúban bombatalálat érte, és a felszabadulás után a kiégett épület alapfalain építették föl a mostani jellegtelen házat, amit a Városi Rendőrkapitányság használ.

15 A kecskeméti Katona József Színház F. Fellner és H. Helmer német-osztrák színházépítők tervei alapján épült föl. Nagyon közeli rokona a szintén Fellner és Helmer tervezte, néhány évvel korábbi budapesti Vígszínháznak.

remtette a város kulturális intézményhálózatának az alapjait is. A neoreneszánsz Törvényháza kétkupolás, hatalmas székháza (tervezte Wágner Gyula, épült 1903—1904-ben) pedig a mai napig a törvényhozást szolgálja funkcionálisan, míg építészetileg a helyi eklektikus időszak jelentős műve a katolikus egyház első bérházával együtt. (1. kép)

*1. A katolikus egyház első bérháza a századfordulón
(A képek Kiss Béla reprodukciói és felvételei)*

Az eklektika helyi emlékeinek¹⁶ a kutatása különösen most, az egyre nagyobb területekre kiterjedő bontások miatt égetően fontos lenne, még akkor is, ha fönmaradt művei (bazárépületek, számos magánház, közösségi funkciójú, kulturális hasznosítású épület) nem építőművészeti, mégcsak nem is elsősorban építészettörténeti, hanem szinte kizárólag várostörténeti szempontból fontosak és tanulságosak.

II. ÉPÍTŐMŰVÉSZETI TÖREKVÉSEK 1890—1919

Az 1890-es évek (régebben a millenium éve, 1896.) korszakhatár a művészet-történetben.¹⁷ Annak foghatjuk föl Kecskemét építészetében is, hiszen ez időtt érte el csúcspontját az 1870-es évektől tartó fejlődés és ebben az évtizedben megszületett az az új is, ami majdnem két évtizedig irányadója lett a további fejlődésnek. Hatása, mintaserűsége vesztett ugyan erejéből az első világháború alatt és után, amikor a nagyobb volumenű építkezések is elakadtak, de távoli követői még a 20-as években is voltak olyan helyi építőmesterek körében, akik a szecesszió gyakorlatában használt és megismert épületkerámiát például változatlanul használták.

A jelzett, közel két évtizednyi időben fölépített valamennyi épület természetesen nem tartozik az építőművészet fogalomkörébe. A legfontosabb láncszemeket-összefüggéseket, magukat a megvalósult műveket kell szem-

16 Az eklektika jelentősebb épületeit Entz-Genthon-Szappanos i.m. és ÁGHNÉ Korompay Katalin 1976-os vizsgálata (Ághné Korompay Katalin: Kecskemét; általános rendezési tervprogram. Településtörténeti, városképi és műemléki vizsgálat. Bp. 1976. Kézirat, a Katona József Múzeum Művészet-történeti Adattárában) szerint sorolom föl. Koraelektika: — volt nyári kaszinó — 1875. terv.: László Károly (a mai múzeumépületbe „belefoglalva” Szappanos Jenő tervei szerint a 20-as évek elején) — Nagytakarék — 1876. terv.: Pártos Gyula — Református bazár — 1877—78. terv.: Pártos Gyula — régi lovassági laktanya — 1875. — lakóházak: Batthyány u. 6., 17., Csongrádi u. 25., Nagykőrösi u. 21., 27., Lechner Ödön u. 1., Hoffmann János u. 1., Mária u. 2., 5., Móricz Zsigmond u. 1., 2. — Eklektika: — első katolikus bérház — 1892. (a háborús kiegészítés után leegyszerűsített homlokzattal újraépítve) — régi lovassági laktanya emeletráépítése — 1894. — református parókia és bérház, Kéttemplom-közi üzletek — 1890-es évek — görögkeleti egyház parókiája és bazár épülete — 1895. Terv.: Lechner Ödön(?) vagy követője(?) — Katona József Színház — 1896. Terv.: Fellner és Helmer — Árvaház — 1898—1899. Terv.: Baumgarten Lipót — volt polgári leányiskola — 1899. — volt Osztrák-Magyar Bank — 1900. (Katona József tér 1.) — Törvényháza — 1903—04. Terv.: Wagner Gyula — volt orthodox zsinagóga — XIX. század vége (Katona József tér 8.) — lakóház, pl. Szabadság tér 4., 6.

17 V.ö. GENTHON István: A magyar művészet a millenniumtól a Tanácsköztársaságig. In: A magyar művészet története. Bp. 1970. 4. kiadás, 445—481. és Magyar művészet 1890—1919 I. k. Szerk.: Németh Lajos. Bp. Akadémiai Kiadó, 1981. 21—22.

ügyre venni, nem feledkezve el néhány meg nem valósult tervről sem. Hiszen az utóbb említettek legjobb, építőművészeti és városrendezési szempontból is legtanulságosabb darabjaival együtt lesz teljesebb az a kép, amit az eddigi kutatásokból kiindulva a megismert és kutatott újabb adatok alapján rajzolhatunk a város építészetről, annak irányairól és az első világháború megakasztotta nagyívű fejlődéséről.

Az 1890-es évek elején elódázhatatlanul központi kérdéssé vált az elavult, szűkös toldott-foldott helyett egy új és korszerű városi székház építése. Az 1746-ban épített vastagfalú, régi kecskeméti városházát 1806-ban emeletráépítéssel megbővítették ugyan, de a kiegyezés után, a gazdasági fellendüléssel párhuzamosan növvő piaci és kereskedelmi forgalom következtében is támadt hivatali igényeket már nem tudta ellátni. Az új városi székház építésének igénye azonban jóval korábban komolyan fölvetődött. Vahot Imre kecskeméti városrajzában így tudósít erről 1853-ban: „Kecskemét városháza régi ronda épület lévén, a község egy újnak építését határozta el, s mihelyt pénzbeli viszonyai megengedik, tüstént megkezdi azt. Látván az épületnek Brein József pesti építész (Vahot tévesen írja a keresztnevét, helyesen: Brein Ferenc) által készített tervét, bizton állíthatom, hogy ennél jobb ízlésű, díszesebb városház-épület nem fog létezni a magyar hazában, s Kecskemétnek legfőbb művészeti büszkesége leendő ez.”¹⁸ Brein Ferenc 1848-ban keltezett romantikus városház-terve azonban ismert okok miatt nem valósulhatott meg a szabadságharc leverése után, az önkényuralom időszakában. Megvalósítására majd négy évtizeddel később adódik lehetőség, de akkor már nem veszik elő a szabadságharc idején keletkezett tervet, hanem természetesen széles körű pályázatot írnak ki, ahogy ez a 90-es években szokássá vált a hasonlóan nagyobb igényű középületek tervezetésekor.

A város közgyűlése az 1889. évi 274. számú határozatában mondta ki az új városi székház megépítését. Azonban még a tervezés megkezdése előtt biztosítani kellett a szükséges anyagi fedezetet, és bizonyos területrendezési s városrendezési munkálatokat is kellett végezniük. A város „az új városháza, valamint egy gyalogsági laktanya és a város rendezése céljából végzendő kisajátítások részére 672 000 forint kölcsönt” vett föl.¹⁹ A megszerzett kölcsönösszeg évi törlesztési részleteinek kiegyenlítésére eladtak „1107 hold

18 Magyarország és Erdély képekben. I. kötet. Szerk.: Kubinyi Ferenc és Vahot Imre. Pest, 1853. 125. — A könyv Kecskemét és a kecskeméti puszták című fejezete önállóan, hasonlóan kiadásban is megjelent 1980-ban és 1981-ben, a Kecskeméti Városi Tanács kiadásában. Szerk.: Sümegi György.

19 A kecskeméti városháza születésének körülményeit részletesen ismertette Juhász István: A kecskeméti városi tanácsháza. Kiskunság, 1958. október-november, 52—62. — Az idézetek — ha nincsenek külön jelölve — innét valók.

homokos talajú”, szőlőtelepítésre alkalmas közlegelőt, 2400 holdat pedig szántóterületté alakítottak, illetve bérbeadtak. Az építkezéshez szükséges anyagi eszközök biztosítása után, 1890. május 24-én pályázatot hirdettek a kiviteli és a műszaki tervek elkészítésére. A pályaművek benyújtási határidejét 1890. december 31-re tűzték ki. A város építési bizottsága betartandó követelményként előírta a tervezőknek, hogy a tervezendő épület a rendelkezésre álló 1817 négyszögöles területen legyen elhelyezhető, hogy összesen 5534 m² alapterületű hivatali helyiséget foglaljon magába és végül azt, hogy a fölhasználható építési összköltség: 350 000.— Ft lehet. A beérkezett, jeligés pályaműveket elbíráló bizottság tagja volt többek között Steindl Imre, az Országház és Schulek Frigyes, a Halászbástya tervezője is. A bíráló bizottság jelentése szerint egyetlen pályázó sem maradt az építésre felhasználható, megjelölt összeghatáron belül. A 2500 forintos pályadíjat a „Sem magasság, sem mélység nem rettent” jeligéjű terv szerzői, Lechner Ödön és Pártos Gyula kapták. Második díjat, 1000 forintot nyert Steinhardt Antal és Láng Adolf²⁰ „Saxa loquuntur” jeligéjű pályaműve és Kolbenheyer Viktor „Omega” jeligés terve.²¹ Mégis az első épület, amit Lechner Pártos Gyulával Kecskemét város megbízására tervezett — nem Kecskeméten, hanem Budapesten épült meg. Pontosabban Pesten, a Belvárosban, a Zöldfa utca (ma Veres Pálné u. 9.) sarokbérházaként. Érdeemes röviden idézni történetét és építészeti sajátosságait is, mert a kecskeméti városházának bizonyos értelemben fontos előzménye. A Lechner-Pártos tervezete bérház fölépítése előtti időkben, korábban is voltak Kecskemétnek pesti házai, melyek azt a célt szolgálták, „hogy tudniillik a kecskeméti lakosok ott saját személyükben és kocsijukkal díjtalanul megszállhattak”.²² Az új épülettel az új gazdálkodás, a város vezetőinek gazdaságossági törekvéseivel egybehangzó szándék is megfogalmazódott — elvetették a régi gyakorlatot: az új pesti bérházban nem díjmentesen (mint régen), hanem bérért adták ki a szobákat, helyiségeket. A város tehát keresni akart pesti háza bérleteiből, pontosabban az volt a szándéka, hogy az építkezés költségeit mihamarabb visszanyerje. A fölépítés ugyanis jelentős összegbe került és ennek előteremtése sem volt problémamentes. Ráadásul a főváros

20 LANG, Adolf (1848—1913) 1890 körül társult Steinhardt Antallal. A prágai születésű Lang fontosabb művei: Magyar Színház (1897), a pécsi színház (1893—95), a pécsi városháza (1907), a kassai színház (1899), a szegedi kultúrpalota (1896).

21 Kolbenheyer Viktor (1858—?). A milleneumi építkezések során az egyik főkapu az ő tervei szerint készült. Művei: a losonci városháza, a hódmezővásárhelyi nyári színház és a szombathelyi víztorony.

22 Az idézeteket és a pesti bérház építéstörténetére vonatkozó adatokat Hornyik János: Kecskemét város pesti házbirtokának története című dolgozatából vettem. In: Emlékkönyv Hornyik János halálának félévszázados évfordulója alkalmából. Kiadta a Katona József Társaság. Szerk.: dr. Garzó József. Kecskemét, 1935. 47—60.

az 1860-as évek végén próbálta kisajátítani Kecskemét pesti házbirtokait (évekig perben álltak emiatt) s ilyen körülmények között tervezettni, városi testületi döntéseket hozni és építkezni egyaránt gyorsan kellett volna.

1872 legelején azzal gyorsult föl a már megtorpanni látszó építkezés ügye, hogy Lechner és Pártos építészek levélben fordultak Kecskeméthez és följánlották a tervezői közreműködésüket. Hornyik János így jegyezte föl Lechnerék indítékát: „hogymivel a város pesti háza tőszomszédságában Jovicza Athanáz úr házát építik s értesülve vannak, hogy Kecskemét is ottani házát építtetni szándékozik” a munka elnyeréséért — korábbi munkáik felsorolása mellett — folyamodtak Kecskemét városához. Ennek eredményeként Lechnerék 1872. március elején megbízást kaptak új tervrajzok, jövedelemkimutató és költségvetés készítésére. A megrendelő város azt is kikötötte, hogy a főnálló és a várható jövőbeli viszonyokat is tekintetbe véve a lehető legjövödelmezőbb legyen a tervezendő „díszes és szilárd háromemeletes bérház”. Lechnerék alig két hónap alatt (1872. március elejétől május végéig) elkészítették a terveket, de aztán különféle bonyodalmak miatt majd egy évig állt az építkezés ügye. A végül is elfogadott ajánlatra 1873. március 8-án kötött szerződést Kecskemét városa a tervezőkkel. A ház 1874-ben fölépült, a végleges átvétele azonban 1875. november 16-án volt. Az építkezési költségek (320 000.— Ft) egy részét a város saját tőkéjéből adta, de nagyobbik hányadát (250 000.— Ft) az Osztrák Nemzeti Banktól vette kölcsön s erre zálogul lekötötte a bugacmonostori és pusztaszeri pusztáit. A várt jövödelmezőséget azonban nem tudták elérni, mivel a bérház alig hozta meg a befektetett tőke kamatát. (A Kecskemétről való kezelés nehézkessége s a vártnál jóval kevesebb haszon miatt végül is 1909-ben az épületet eladták.)

Az épületnek Lechner korai, eklektikus munkái sorában sincs különösebb jelentősége. Hacsak a részletei, s ráadásul a homlokzaton elhelyezett díszítőszobrok nem érdemelnek nagyobb figyelmet a Lechner-irodalom eddigi értékeléseinél. Ez az első Lechner-mű, amelyen a magyar történelemből s Kecskemét múltjából fontosnak ítélt nagyokat szoborban jeleníti meg. Hogy az építész volt-e az ábrázoltak kiválasztásban, az igény megfogalmazásában a meghatározó vagy a város (esetleg személy szerint kicsoda): ezt ma már nehéz pontosan meghatározni. Valószínűleg a megrendelő adta meg elsőrenden az épület programját, s ebbe a megjelenítendő történeti figurák körének pontos meghatározása is beletartozhatott. Az 5/4-es méretű, fülkébe helyezett szobrok oszlopok között, három emelet magasságban jelennek meg. Négy sarokrizalitot s így határozott és jellegzetes építészeti formát képeznek.

A homlokzati szobrok a hét vezért — Árpád, Lél, Ond, Töhötöm, Örs, Szabolcs, Huba —, Hunyadi Jánost, Mátyást, I. Rákóczy Györgyöt, Koháry István grófot és nemzeti drámairodalmunk klasszikusát, a Bánk bán szerző-

jét, a kecskeméti születésű Katona Józsefet jelenítik meg. Az ikonográfiai program összeállítóját (a legvalószínűbbnek az látszik, hogy Kecskemét történetírójának, Hornyik Jánosnak jelentős köze lehetett ehhez) elsősorban nyilván az vezérelte, hogy Kecskemét régmúltjából, történelmének évszázadaiból a legjelentősebb alakokat szerepeltesse. Az állítólag Pusztaszeren — a város korabeli birtokán — megtörtént vérszerződésre utalnak a vezérek szobrai, míg a többiek Kecskemétnek urai, földbirtokosai voltak Hunyadi Jánostól Koháry Istvánig. A Művészetet, pontosabban a nemzeti irodalmat s a színjátszást is — Katona József portrészoborra képviseli. Homlokzatra kerülése egyenes következménye az 1850-es években fellendülő, Horváth Döme irányította Katona-kultusznak.²³

Vámos Ferenc²⁴ „lényegtelen palotá”-nak minősíti az épületet. Bakonyi Tibor—Kubinszky Mihály²⁵ elismerik, hogy „érdekességei a saroklizenák ablakai közé komponált szoborfülkék s bennük a magyar történelem kiemelkedő személyiségeinek szobrai”. Mendöl Zsuzsa²⁶ helyesen utal arra, hogy a „sarokbérház Lechner eklektikus korszakában is ritka plaszticitású homlokzatának szobrai külön figyelmet érdemelnek”. Marchenke Vilmos gipszfiguráiról azt írja, hogy a bérház jellegéből, funkciójából nem következik a föllállításuk. A továbbiakban úgy érvel, hogy valószínűleg nem a megrendelő, hanem az osztrák és német kultúra elnyomása alól így, magyar történelmi alakok megjelenítésével is hangsúlyozottan szabadulni akaró Lechner „ifjúkori elképzeléseinek eredménye”. (Mendöl ráadásul a 12 szobor helyett csak hatot sorol föl s helytelenül illeszti közéjük Attilát és Zrínyi Miklóst. Ők ugyanis nem szerepelnek a homlokzaton!) A szobrok lehettek a megrendelő építészeti programjának részei és ugyanekkor szerencsésen találkozhatott mindez a pályakezdő, ifjú építész, az alig 25 esztendőes Lechner hasonló törekvéseivel is. Ez utóbbi főként Feszl Frigyes Vigadójának (1859—64) homlokzatán az ablaknyílások fölött megjelenő történelmi arcképekből vehette elsődleges inspirációját.

Lechner és Kecskemét kapcsolata — amit a fiatal, munkát és megbízást kereső építész kezdeményezett — szempontjából fontos, indító jelentőségű

23 Ennek köszönhető pl. a Bánk bán 1856-os és 1860-as, két, egymást követő kecskeméti kiadása, több korabeli Katona-ábrázolás (rajzok, metszetek) elkészülte és első kecskeméti köztéri szobrának (1861) a föllállítása is. — Katona József ikonográfiájához: SÜMEGI György: Katona József múlt századi arcképei. Cumania VI. A Bács-Kiskun Megyei Múzeumok Közleményei. Kecskemét, 1979. 113—136.

24 VÁMOS Ferenc: Lechner Ödön I. Bp. 1927. 14.

25 BAKONYI Tibor—KUBINSZKY Mihály: Lechner Ödön. Corvina Kiadó, Bp. 1981. 19.

26 Magyar művészet 1890—1919 I. Szerk.: Németh Lajos. Akadémiai Kiadó, Bp. 1981. 326.

a Veres Pálné utcai sarokbérház. Ugyanakkor a kezdő építésznél először hoz felszínre egy, a pálya későbbi szakaszán újra visszatérő (két évtized múlva éppen a kecskeméti Városházán) épületszobrászati problémát, amely nemzeti építészetünk terrénumában nagy elődjéhez, Feszl Frigyeshez is közvetlenül hozzákapcsolja Lechner kibontakozó építőművészetét.

A vizsgált korszakot megelőző időszakban, két évtizeddel korábban fölépített pesti bérház nemcsak a város új alapokra helyezett gazdaságpolitikájába, megindult s élénkülő építőtevékenységbe, hanem Lechner fiatalkori tervező munkájába, kapcsolatteremtő képességébe is bepillantást enged. Annál is inkább fontos ez, mert a két évtizednyi időbeli távolság ellenére közvetlen összeköttetés van a pesti bérház és a kecskeméti Városháza között bizonyos vonatkozásban.

A kecskeméti Városháza pályázati eredményének kihirdetése — 1892. január — és az építkezés tényleges megkezdése között több mint egy év telt el. Ezen idő alatt a tervezők tervmódosításokat is végrehajtottak, valószínűleg több fázisban, de mindenképpen a megrendelő igényei és a menetközbeni kisebb fokú koncepcióváltás miatt. A tervváltoztatás egyik lényeges momentumuma volt, hogy a főhomlokzat földszintjére tervezett üzleteket teljesen elhagyták. Vitakérdést képezett az új épület Nagytemplomtól való távolságának a megállapítása, mivel a templom és a régi városház között állt az első tizedbeli 3. számú ház, s ennek lebontása mellett döntöttek. Az építési bizottság a két épület egymástól való távolságát 25 méterben határozta meg s eldöntötte azt is, hogy az új székház homlokzatát a Nagytemplom bejáratati főoldalával egy síkban kell kialakítani. (Ezt kis „csalással” úgy valósították meg a tervezők, hogy a Nagytemplom homlokzati síkjával egyezik ugyan a városházáé, de ennek középrizalitja mégiscsak előreugrik a zsinórmértékül szolgáló templom falsíkjához képest.)

A városi hivatalok kiköltöztetése és a régi épület lebontása után elhárult minden akadály az építkezés megkezdése elől. Az építkezés vállalkozói Lichner Dávid és Fia kecskeméti cég és társai: Jirászek Nándor és Krausz Lipót budapesti lakosok lettek. Zaboreczky Ferenc és Kerekes Ferenc mérnök építésvezetőként, illetve műszaki ellenőrként működött közre. Az ünnepélyes alapkövetétel (1893. május 11.) után a tényleges munka is elkezdődhetett. Az alapkö mellé helyezett (1893. november 11-én) emléklapon — a legfontosabb közreműködők névsora után — így fogalmazták meg az épület célját és örökítették a művel együtt későbbi századokra is: „Legyen ez az épület azon lángoló hazaszeretet további megnyilatkozásainak színhelye, mely úgy a mi szíveinkben, mint őseink kebelében is kiolthatatlan lánggal lobogott; legyen ez az épület a város lakosai javára vezető bölcs gondolkodásnak, szorgalmas munkának, éber figyelemnek temploma; hangozzék benne mindenütt a mű-

velődésnek, korszerű haladásnak, s a közügy emelésének jelszava, legyen ez az épület minden időben az igazságnak, a részre hajlatlan jogszolgáltatásnak, emberbaráti érzelmeknek, szeretetnek, szegények és ügyefogyottak gyámlításának otthona, találjon benne támogatásra iskola, művészet, kereskedelem, ipar és közművelődés. Áldás legyen elődeink emlékéen, kik szorgalmukkal lehetővé tették, hogy a város haladására közremunkáljunk, s Isten áldása legyen utódainkon, kik művünket folytatni fogják.” Az építkezést a tervezők — Lechner Ödön és Pártos Gyula — élénk figyelemmel, gyakori helyszíni ellenőrzésekkel követték nyomon. Látogatásaikról, építés közbeni munkájukról, minden apró részletre kiterjedő figyelmességükről az építési naplók adatai vallanak. E naplók mint elsődleges építésettörténeti források szolgáltatják egyébként a munka teljes folyamatának legfontosabb adatait is, attól kezdve, hogy hogyan, milyen akadályok leküzdése árán és problémák megoldása révén halad a munka, a vállalkozók hány s milyen képzettségű munkással és szakemberrel dolgoztatnak, hogyan, mennyiért s milyen cégektől, vállalatoktól szerzik be a szükséges építési anyagokat, kik s hogyan végzik az épület belső berendezését stb.

1893 tavaszától 1895 nyaráig, kb. 27 hónap (!) alatt fölépült az oly régóta tervezett és vágyott új városi székház. A város vezető testületei — és a kecskeméti polgárok is — egy fél évszázados igény nagyszabású megvalósulását láthatták benne. Fölépültekor méltán lehettek büszkék rá, hiszen a később épülő városi székházaknak is messzeható példát szolgáltatott.

A hivatalok 1895 nyarán már beköltözhetek az új épületbe, de a közgyűlési termet csak 1897. december 26-án avatta föl az új polgármester, Lestár Péter utóda: Kada Elek. Az épület további sorsát s történetét illetően — a tatarozásokat, belső, kisebb átfestéseket és átalakításokat, de még a műemléki státusz elnyerését is leszámítva — még egy, az eddigieknél sokkal szomorúbb dátum kínálkozik följegyzésre. 1911. július 8-a, a kecskeméti nagy földrengés időpontja. A súlyos földmozgás nem kímélte a Lechner és Pártos tervezte épületet sem. „Mint díszeitől megfosztott bálkirálynő” tűnt elő a földrengés reggelén. Ledőlt kéményeit s összeropedezett falait, erősen megromogódott külső és belső felületeit Lechner tanácsai alapján — s részben a személyes irányátása mellett — rövid idő alatt eredeti formájában állították helyre.

Az épület Lechner két pályaszakaszának, az elektikus, ill. a szecessziós periódusának a határán áll s ráadásul közelebb az elektikához. Ami benne új, az a jelzett stíluskereten belül új. A historizáló-elektikus stílusú épület főleg a színes homlokzati kerámiája és díszítő ornamentikája révén kerül közel az új stílus, a szecesszió díszítésbeli jellemzőihez.

Az épülettel kapcsolatosan nem tekinthető mellékes, elhanyagolható szem-

pontnak az a körülmény sem, hogy a millennium körüli években épült, s benne a kor bizonyos eszméi — főleg a társművészetek révén — kifejezést is nyernek. A négy sarokrizalitos és főhomlokzatán középrizalittal ellátott, nagyjából téglalap alaprajzú épület elsősorban tömegalakítása és nyílásrendszere miatt a Lechner-irodalomban rendre úgy szerepel, mintha a mester a „francia reneszánsz építészeti formáinak a népművészettel való összekapcsolását” alkotta volna meg benne.²⁷ A tervezők — mintha csak a későbbi félreértéseket szerették volna eloszlatni — maguk fogalmazták meg 1892-ben a kiindulási pontjukat: „A választott stílust illetően az épület építőművészeti kiképzésekor tervezők, amennyire csak lehetett, kerülték a konvencionális műidomokat, de különösen őrizkedtek az olasz renaissance, vagy az úgynevezett Mária-Terézia stílus sablonszerű alkalmazásától, nehogy (az) ugyanabban a stílusban épített, magasztosan egyszerű és kolosszális méretű nagytemplommal kelljen versenyezniök; de ezt öntudatosan azért is tették, mert egy nagy magyar város első modern középületének művészi kialakításakor nem akarták azokat a műidomokat alkalmazni, melyek legpraegnansabban mutatják Bécestől való függésünket, hanem inkább a régi és dicsőbb múlt csapásain haladtak, melyből — épp városházák alakjában — hazánk felső vidékein igen érdekes műemlékek maradtak. Ebbeli tanulmányaikat igyekeztek szerzők az angol profán építkezés egykorú stílusával összeegyeztetve a szóban forgó modern célra (. . .) értékelni.”²⁸ Lechner és Pártos okfejtéséből világosan kitetszik, hogy tudatosan számoltak azzal az építészeti környezettel, ahová munkájukat tervezték. Ezt mutatja, hogy erősen különbözni akartak a mellette lévő Nagytemplomtól. Az épület idézett programjában elhatárolják magukat az itáliai reneszánsz műformáinak alkalmazásától is. A Lechner-irodalom nem is evvel, hanem főként a középkori francia kastélyépítéssel hozta rokonságba a művet. Ha a tervezők deklarált szándéka más is volt, ez elkészült mű tömegalakítása és egyes részletformái talán mégsem emlékeztetnek joggatlanul a francia reneszánszra, hiszen annak tanulságai — ha áttételesen is — hathattak rájuk. Ennek ellenére helyt kell adnunk Lechner építészettörténeti forrásmegjelölésének: közvetlenül az északmagyarországi pártázatos reneszánszhoz, majd azután a magyar népművészethez és az angol kortársi építészethez áll a legközelebb a Lechner-Pártos-féle épület. Ez utóbbihoz hasonlítja a külsőn jelentős mennyiségben alkalmazott nyerstéglafalazás is. Lechner önéletrajzi vázlatában így vall erről: „Rö-

27 VÁMOS Ferenc: Lechner Ödön. II. Bp. 1927. 14. — V.ö. még: KISMARTY-LECHNER Jenő: Lechner Ödön. Bp. 1961.

28 PÁRTOS Gyula—LECHNER Ödön: Kecskemét városának új székháza. A Magyar Mérnök-, és Építészegylet Közlönye, 1892. 165—167. — Az idézett részletet újraközi: Vámos Ferenc: Adatok Lechner Ödön ifjúkori működéséhez. *Művészet*, 1964. 9. sz. 11—12.

vid angolországi utazás behatása alatt keletkezett a kecskeméti városháza, melynél ugyanazon átmeneti és berendezési alapelvek — melyek előző két épületnél már vezettek — még fokozottabb mértékben jutottak érvényre.”²⁹ Vámos Ferenc, Lechner első monográfusa 1927-ben így foglalja össze a kecskeméti városháza építészeti jelentőségét Lechner életművén belül: „A francia reneszánsz építészeti formáinak a népművészettel való összekapcsolását Lechner tulajdonképpen a kecskeméti városházán kezdte meg (1891—93.). E munkája során egyrészt visszafejlődött, másrészt előrehaladt. Feladata nehéz volt. Homlokzatalakítása ugyan egyezett az Andrassy úti (Andrassy u. 25. sz.; 1883., ma: Népköztársaság útja, Bp.) palotáéval, mégis ennek francia reneszánsz izzása helyébe itt mintha valamilyen hűvösség lépett volna. Lechner akkor túlságosan, szinte egyéniségének kikapcsolásáig, a középkor felé fordult. Talán, mert a népművészethez jobban illőnek találta a középkort? Nem valószínű. A kecskeméti városháza a mesteri rangra emelkedő Lechnernek egyénisége megismerése céljából végzett, felderítő szolgálata közben született. Rajta Lechner és a középkor viszonya nyilvánul meg, egyéniségének kifejlése előtti állapotban. Elvileg csaknem ugyanazt a fokot képviseli, mint a szegedi városház. — a barokkal szemben. Formaművészet, mely még csak a történeti formák és arányok bensőségesen átértett tiszteletében fogantatott.”³⁰

Elsősorban az épületkerámia újszerű használata miatt van különös jelentősége az épületnek Lechner munkái sorában. A középizalít kerámián a kalotaszegi kályhacsempék motívumaira emlékeztető, cserépből kibomló, szimmetrikusan elrendezett virágegyütteseket alkalmaz egyelőre mértéktartóan és izlésesen. Már a kortársak fölismerték, hogy itt, legalábbis a díszítésben valami új, olyan új született, amely a további fejlődésnek első lépcsőfoka lehet. Az épület „... díszítményeiben dúsan meg van rakva magyar motívumokkal, melyek tulajdonképpen átmenetet jelölnek, s mutatják, hogy milyen szellemben fejlődhetik a magyar építészeti stíl.”³¹ Lechner itt nemcsak az eklektikában alkalmazott szintelen gipsz-ékítményeket cserélte föl jobb, időállóbb anyagra, hanem arra is példát szolgáltatott (ha még nem is a legmeggyőzőbbet), hogy ez az új eszköz új funkciót is tud hordozni. Ehhez építészeti szemléletváltozásra is szükség volt, hiszen az eklektika monokromitásával ellentétes ez a díszítésbeli törekvés. Lechner az épületnél — nem csak a külsőn, a belsőben is — következetesen törekedett a polikrómia, a sokszínűség megvalósítására. A kecskeméti városházán — lévén a színes kerámiahasz-

29 A Ház, 1911, 3—4. sz.

30 VÁMOS Ferenc: Lechner Ödön II. Bp. 1927. 14—15.

31 *Vasárnapi Újság*, 1898. január 2.

nálat terén az első ilyen alkotása — ez még nem olyan kiforrott, mint a következő, érettebb művein (Iparművészeti Múzeum, Postatakarék, Földtani Intézet). Itt inkább csak a lehetőségei csillannak meg, ahogy az épület téralakítása és formaképzése sincs azon a szinten, mint pl. az Iparművészeti Múzeumé.

Az épület nyugodt tömbjével és méltóságos egyszerűségével, majolikával élenkített, változatos homlokzatával és csipkés pártázatával, színes, mázas cserép tetejével kitűnően illeszkedik a tágas kecskeméti főterbe és a városkép kulcsfontosságú eleme a mai napig is. A legfrissebb Lechner-kutatás³² azt hangsúlyozza elsősorban, hogy a városképbe simul, és nem építészettörténeti jelentőségét. (2. kép)

Szükséges föltenni, de ugyanakkor nehéz megválaszolni azt a kérdést, hogy az építészeti együttes mit akar és egyáltalán mit tud kifejezni. Hiszen köztudomású, hogy az építészet nem ábrázoló, megjelenítő jellegű művészet alapvetően, hanem téralkotó, térképző és ez alól a tárgyalt mű sem kivétel. Mégis próbáljunk talán kiindulni abból, hogy ez Kecskemét első, modern középülete, funkciójára a mai napig alkalmas (a fűtéskorszerűsítést leszámítva), meg-

2. A Szabadság tér a századfordulón

32 BAKONYI Tibor—KUBINSZKY Mihály: Lechner Ödön. Corvina Kiadó, Bp. 1981. 53.; RÉV Ilona: Építészet és interiőr a magyar századfordulón. Bp. 1983. 154—156.

jelenésében tartózkodóan elegáns és reprezentatív. Megsejteti és valamelyest ki is fejezi a mezőváros öntudatra ébredését, ami elsősorban a városi vezetőréteget jellemezte, de jelentkezhettek a mezővárosi polgárok körében is. Fontos kérdés, hogy közvetlenül a millennium körüli években tervezték és építették. Nemcsak egy egyszerű és funkcionálisan használható középületet, „irodaházat” akartak, hanem arra is törekedtek, hogy benne a város és a haza történelmének legfontosabb (vagy akkor annak vélt) mozzanatai is kifejezést nyerjenek. Tehát a használhatóságon, a funkción kívül az is cél volt, hogy az ott dolgozót és az épületbe betérőt egyaránt a nemzeti múlt fontos tényeire emlékeztesse. Az épület középrizalitja ormán a honalapító Árpád fejedelem szobrát helyezték el, az orozati részben és a felső ablakok közti mezőkben pedig a magyar történelem nagyjainak, jelentős egyéniségeinek kerámia-relief portréit; Árpád fejedelemtől Ferenc Józsefíg. A történelmi arcképek homlokzatra helyezésének módját és szisztémáját — ahogy utaltunk már rá — Lechner Feszli Frigyes pesti Vigadójáról (1858—1864) vette át, illetve hasonlóan élt vele. A relief arcképek azonban nemcsak a városháza külsején, hanem a középső nagyobb és a két oldalsó, kisebb belső udvar pártázat alatti síkjaiban is körbefutnak. Több helyen megjelenik kívül és belül egyaránt az ország és Kecskemét város címere is. Az épület belsejében ezt a szándékot erősíti a közgyűlési terem képegyüttese, Székely Bertalan munkája. Létrejöttének körülményei is alátámasztják ezt. Br. Eötvös Lóránd kultuszminiszter 1894. augusztus 7-én érkezett leirata („... a miléniumi kiállítás sikere érdekében ... hazánk történetéből a helyi vonatkozású történelmi jeleneteknek, alakoknak szoborban, vagy festményekben való megörökítését ...”) kézhezvétele után nem sokkal elhatározták, hogy a díszterembe történelmi tárgyú falfestményeket fognak rendelni. Anélkül, hogy itt részletesen vizsgálná a mű elkészültének körülményeit,³³ egyetlen momentumot szükséges kiemelni. A műegyüttes végleges programjának kialakításában meghatározó szerepe volt magának a festőnek, Székely Bertalannak, aki a város által javasolt témákat (a „Pusztaszeri gyűlés” és a „Koronázás”) gyorsan át tudta alakítani saját elképzelései szerint, neki megfelelőre. Levelét olvasva talán joggal tűnik úgy, hogy egy benne már korábban kialakult, „kéznél lévő” kompozíciós sémát fogadtatott el. Székely Bertalant idézve: „... a „Pusztaszeri gyűlés” és a „Koronázás”, mint az ezer év végpontjai nekem, mint kiindulási pontok már adva voltak. A „Pusztaszeri gyűlés” nem bízván semmi alakilag markáns jelleggel, (éppen olyan, mint másféle egykori gyűlés) ... helyettesítendő vol-

33 A műegyüttes keletkezési körülményeiről részletesen beszámol SZUNYOGHY Farkas: Székely Bertalan falfestményei a kecskeméti városházán. *Magyar Művészet*, 1935. 7—8. sz. (Kiny is készült belőle)

na a vérszerződés által, mely szembeötlőbben jellemző és ünnepélyes lévén, inkább leendő egyenértékű a vele szemben lévő koronázás ábrázolásával.”³⁴

A Vérszerződés ikonográfiai rendszere, felépítése és kompozíciója részletekbe menően megegyezik és azonos Geiger „A hét vezér hűséget esküszik Álmosnak” című metszetképével,³⁵ mely időben jóval megelőzi Székely Bertalan munkáját. Geigertől vette (vehette) tehát Székely a kép sémáját, csak a szerepeltetett alakokat kellett másképp felöltöztetnie és jellemeznie. Székely Bertalan természetesen át tudta lényegíteni annyira az alakokat, hogy a művét saját, önálló alkotásának ismerjük el; itt csak a kompozíció kölcsönzött, az nem mondható eredetinek.

A másik nagyméretű műnél, a Koronázás jeleneténél még egyértelműbb az átvétel. Ezt Székely a Koronázási Emlékkönyvből kölcsönözte.³⁶ Természetesen ez esetben sem szolgai másolatot készített Kollarz Ferenc rajzáról, de a vele való rokonsága nagymértékű. A program szerint a nemzet ezeréves történetét fontos csomópontjain megragadva és folyamatát is megsejtetve kellett Székelynek megörökítenie. A két végpontot, a közgyűlési terem falán egymásnak szembenéző két nagy kompozíciót történelmünk nagyjainak megjelenítésével igyekezett áthidalni és összekötni. Legjobb királyaink és uralkodóink egészalakos portréinál természetesebb és törvényszerűbb az ismert, róluk fennmaradt művekhez és ikonográfiai típusokhoz való ragaszkodás és közelség, mivel e művek fontos kritériuma volt a fölismerhetőség. A képegyüttes ennek ellenére is magán viseli a millennium éveinek császárt dicsőítő és megalkuvásokkal terhes történelemszemléletét. Az eklektikus és differenciálni különösen a közelmúlt eseményeiben nem tudó, a lényegtelen lényegessé és fontossá emelő „múltismeret” szerepelteti itt a Vérszerződés egyenrangú párjaként Ferenc József megkoronázásának jelenetét. Az uralkodó domború képmása a homlokzaton is megjelenik. Ez az egyenrangúsító szemlélet a leginkább korhoz kötött része az épület programjának, igaz, hogy árulkodóan „ki is fejezi korát” s annak eklektikus történelemszemléletét.

Az architektúrából kihangzó új építészeti szellem egészében azonban előremutató, hiszen a magyar, a nemzeti építészet szempontjából is figyelemre

34 SZUNYOGHY Farkas i.m. 5.

35 V.ö. *Vasárnapi Újság*, 1857. 316. — Peter Johann Nepomuk Geiger magyar történelmi tárgyú illusztrációi ismertek nálunk a 19. század 40-es éveitől. 1842—44-ben és 1862-ben albumban is megjelentek Pesten. Geiger Jókai magyar történelméhez is készített illusztrációkat. Valószínűleg a kérdéses metszet is ezek közül való, s talán a közlését is Jókai szorgalmazhatta, aki dolgozott ezidőt a lapnak.

36 V.ö. FALK Miksa—DUX Adolf: *Koronázási Emlékkönyv*, 1867, június 8. Deutsch testvérek kiadása, Pesten, É.n. VIII. tábla: Ferenc József koronázási jelenete, 1867. június 8. Mátyás templom. Természet után rajzolta: Kollarz Ferenc. Metszette: Rusz K.(ároly) Pesten. 224 × 365 mm.

méltó, elsősorban persze az épületkerámia kipróbálása, alkalmazása miatt. Kismarty-Lechner Jenő szerint: „A kecskeméti Városháza homlokzati és belső építőművészi kialakításánál már merészebb ütemben halad célja, egy nemzeti jellegű építéstílus megteremtése felé. A konstruktív váz még mindig a francia reneszánsz korai stíluskorszakának formavilágára épül, de szép reményekkel kecsegtető eredetiséggel és páratlan művészi fantáziával. Az épület homlokzatán már hangosan szóhoz jut a hazai földben gyökerező falburkoló kerámia mint építőanyag, amely egyszerű mintázási és öntési technikával, égethető mázas, időtálló, le is mosható, dekoratív szerepe szinte kínálkozik az építész kezében. (. . .) A díszítőelemeket mind a homlokzaton, mind az épület belsejében, a magyar népművészet kincsházából merítette, magyar parasztedények ékítményeiből és az Aföld mezei virágainak egyszerű, stilizált formáiból.

Kiskunság népe a díszítményeknek nevet adott. A hajló, karcsú csipkeszeget „hernyó”-nak, a kunkorodó, tömörebb formákat „kakastarój”-nak, a falak képterei körül csoportokban alkalmazott gyöngyszerű csomókat tojásalakjuk miatt „kigyótojások”-nak nevezte el.”³⁷

A kecskeméti Városháza a társművészetek összefogásában, egy építészeti műben történő megszólaltatásában is az első és követésre méltó példát szolgáltatott a városban. A társművészetek (a díszítőszobrászattól kezdve a díszítőfestésen át a színes ablakokig és az iparművészet más ágazataig) úgy kaptak szerepet az együttesben, hogy külön-külön, önmagukban is hangsúlyosak, az egészen belül pedig az összhangot, az egységességet erősítik.

A végül is 615 999 forinton megépített épület 174 helyiséget foglal magában. 106-ban van hivatali berendezés, amit szintén újonnan szerveztek be az öntöttvas forgószékektől a bőrrel bevont ülőgarnitúrákon át a zöldmázas cserépkályhákig és a szőnyegekig. A bejárati ajtók művészi kovácsoltvas munkái és az ablakrácsok az üvegfestményekkel s más részletekkel együtt egységes megformáltságról tanúskodnak. A közgyűlési terem üveglakait Róth Miksa és Kratzmann Ede, a falfestést Götz Adolf, a sárgaréz csillárt és a fali gyertyatartókat Árkay Sándor tervezte és nagyrészt kivitelezte is. Rainer Károly szegedi asztalosmester készítette el a bútorokat Pártos és Lechner tervei szerint.³⁸

Összegezésül elmondható még, hogy nemcsak Kecskemétnek, hanem a magyarországi századfordón „A korszak legjelentősebb városháza-építkezése . . . , amely új formanyelvével szinte évtizedekre meghatározta a város

37 KISMARTY—LECHNER Jenő: Lechner Ödön. Bp. 1961.
38 V.ö. *Vasárnapi Újság*, 1898. január 2.

építészeti arculatának fejlődését.”³⁹ A kecskeméti Városháza a milliennum fényének emelésén és a közhivatalok elhelyezésén túlmutató funkciókat is betöltött és ma is betölt a városban: tágas helyiségeivel a művelődésre, a közművelődésre is lehetőséget teremt. Fölépültével megfelelő elhelyezést kap a város „leveles háza”, a levéltár és a századfordulón nagy ütemben és kiváló művekkel gyarapodó könyvtár. (Ma már mindkét intézmény — időközben megyei funkciókat is fölvállalva — szűk helyen, komoly nehézséggel tudja csak ellátni a feladatát.) Itt nyer elhelyezést a Városi Múzeum⁴⁰ is, amely dinamikus gyarapodása révén hamarost az egyik legjelentősebb vidéki gyűjteménnyé fejlődik. (Önálló, csak múzeumi célra használható épületet csak 1924-ben kaptak a gyűjtemények a Vasútparkban.)

Művészeti és kulturális téren, de az építőművészet vonatkozásában is valamiféle ciklikus fejlődés mutatkozik a tárgyalt korszakban. Először az 1890-es évek közepétől tartó néhány évben figyelhattunk meg ugrásszerű változást a korábbiakhoz képest, majd ez első világháborút közvetlenül megelőző jó fél évtizedben tapasztalhattunk nagyobb fellendülést. Természetesen mindkét esetben a város gazdasági körülményei, a gazdasági mutatók tekintetében is ezek a legjobb évek.

Kulturális területről véve a példát: még a millenniummal függ össze az a terv is, mely szerint a Város Törvényhatósági Bizottsága elhatározta, hogy „... a honfoglalás 1000-ik évfordulójára Kecskemét múltja és jelene című monográfiát ad ki.”⁴¹ A bevezetőt tartalmazó első kötet 1896-ban megjelent, de a második (Kecskemét múltja) és a harmadik kötetet (Kecskemét jelene) már nem tudták kinyomtatni. A szerkesztéssel megbízott ifj. Bagi László főjegyző még 1914. május 8-án is a Városi Tanács elé viszi a könyvkiadást, de ekkor is eredménytelenül.⁴² Korszakunkban jelentős mértékben fejlődött Kecskeméten az iskoláztatás, sokat tettek a tanyai iskolák fejlesztéséért is. 1885-ben 10 pusztai iskola létesült. Az 1898/99-es tanévben a pusztai iskolákba járók száma fölülmúlta a belterületiekét.⁴³ A századfordulón működött Kecskeméten református főiskola, piarista gimnázium, állami főreáliskola,-

39 Magyar művészet 1890—1919 I. k. Szerk.: Németh Lajos. Akadémiai Kiadó, Bp. 1981. 63.

40 „Kecskemét város th. bizottsági közgyűlése 1898. november 10-én városi múzeum és könyvtár létersítésére 8000 forintot, fenntartására évi 500 forintot szavazott meg s egyúttal állami segítyt kért.” Szilády Károly fogalmazványából, 1902. Bács-Kiskun Megyei Levéltár (ezenül BKML), múzeum és könyvtár vegyes iratai (a továbbiakban: Vegyes iratok), 1902.

41 Kecskemét város th. bizottsága 1895. évi január 16-i 9/kgy. sz. alatti határozata. — A megírandó mű tervezetét részletesen ismertette: Kecskemét, 1896. június 14.

42 32785/1913. sz. felzet dr. Szilády Károly múzeum- és könyvtárigazgatónak. BKML, vegyes iratok, 1914.

43 V.ö. PÁSTHY Károly: Kecskemét közoktatásügye a múltban és jelenben. Kecskemét, 1899.; SZAPPANOS Károly: Kecskemét városának rövid ismertetése. Kecskemét, 1930.

felsőkereskedelmi fiú- és leányiskola, református és római katolikus tanító-képző, ref. és r. kat. leánygimnázium, siketnéma-intézet, iparos- és kereskedőtanonc-iskola, állami földművesiskola és városi zeneiskola — hogy csak a legfontosabbakat, az alsófokú oktatás utáni iskolákat említsük. Jelentős nyomdája volt a városban Szilády Lászlónak és Fekete Mihálynak. Az 1910-es évek elejéig változó számban, de mindig több napi- és hetilap, valamint folyóirat szolgálta a lakosság tájékoztatását.

Az építő-, képző- és iparművészetek és a kultúra, a művelődés egész területén tapasztalható fejlődés újabb lendületet vett Kada Elek polgármestersége idején. A kecskeméti születésű Kada ügyvéd volt, majd hat éven át képviselő és a Magyar Államvasutak titkári székéből választották meg polgármesternek (1897. január 7-től 1913. július 24-én bekövetkezett haláláig viselte e tisztséget). Tárcái főleg fővárosi lapokban jelentek meg, két színművét sikerrel játszották fővárosi színházak és egy regényét is kiadták. Szülővárosa történetét régészként és tudományos kutatóként egyaránt szenvedélyesen kutatta. A birtokszerzés, a parcellázások elindítása, a telepítések szervezése, tehát a város gazdasági életének irányítása mellett a kulturális életben is vezető egyéniség volt. Személyes összeköttései és tekintélye, tenni akarása, kulturáltsága nélkül a kecskeméti művésztelep (1909—) s hozzá kapcsolódó szőnyegszövő műhely sem jöhetett volna létre. Túlzás nélkül lehetne polgármestersége időszakát, tulajdonképpen Kecskemét századfordulóját Kadakorszaknak is nevezni, hiszen szinte minden alakuló, jó ügyön ott találhatjuk az ő keze nyomát. Konceptiót tudott adni, de a megvalósítás küzdelmes munkájához is volt ereje, türelme. Túlzás nélkül állítható, hogy a város legjobb polgármestere volt, akinek műve — akárcsak a városépítésben is — maradandó. Kadának — és a város vezető testületének — a városrendezéshez és a városépítéshez is volt megfontolt programja, átgondolt terve. Arra törekedtek — Kada Elek megfogalmazása szerint —, hogy a városban „... a magyar építőművészet legújabb irányai jellegzetes kifejezést nyerjenek”.⁴⁴ Ennek a századfordulón valószínűleg ritka koncepciónak a megvalósulásához természetesen nem volt elég az elhatározás, a pénz és sok-sok anyagi és technikai feltétel biztosítása. Jó s megbízható építőipar és jeles építésszek is kellenek ahhoz, hogy egy ilyen nagyszabású, lényegileg az egész város építkezéseire kiható koncepció ne csak terv, meghirdetett program maradjon, hanem meg is valósuljon. Az építőipar részben helyben, de főként a környező településeken adva volt. A jelentősebb építkezéseknél egyébként is azzal lehetett számolni, hogy versenytárgyaláson az akkori Magyarország

44 KADA Elek: Az újra épülő Kecskemét. *Vasárnapi Újság*, 1912. július 7. Képekkel. — Mai helyesírás szerinti átiratban, lényegtelen változtatásokkal és bevezetéssel ellátva újraközölte: Sümegi György, *Petőfi Népe*, 1977. május 26.

szinte bármely építőipari vállalata, vállalkozása nyerhetett s így távolabbi városokba is eljártak építeni. Az építészekkel már valamelyest más a helyzet. Egy Kecskeméthez hasonló nagyságú és lélekszámú városban a századelőn legfőljebb néhány diplomás építész ha dolgozott. Túlsúlyban lehettek a mérnökök, akik építésvezetésre vagy műszaki ellenőrzésre voltak alkalmasak, de nagyobb volumenű építész-tervezésre már nem. Esetleg családi házakat, kisebb terveket készítettek. Ezekhez egyébként a képzetesebb és gyakorlottabb pallérok, kőműves mesterek is értettek. A városok lakóépületeinek a zömét mégiscsak ők tervezték és építették. A nagy középítkezéseknél az igények szerint, az elvárásoknak leginkább megfelelő építészti mindig a nyílt pályázat biztosította. Pl. Lechner Ödön személyében a Városháza tervezésére a kor legkiválóbb építőművészt találták. A hiányos adatok ellenére arra is lehet következtetni, hogy Lechner folyamatosan fönntartotta kapcsolatát a várossal s annak polgármestereivel. Bár még egyértelműen az sem tisztázott, hogy hány épületet tervezett Lechner Kecskemétre s hogy abból valójában mennyi is valósult meg. A Kecskemét építésze a századfordulón című kiállításon (Katona József Múzeum, 1982.) szerepelt Lechner Pártossal közösen készített terve, melyet a Kecskeméti gőz- és kádfürdőhöz készítettek 1884-ben (nem épült meg). Vámos Ferenc⁴⁵ szerint a „Tanácsház palotája” előtt kb. tíz évvel, tehát az 1880-as évek közepén ő tervezte a Rudolf lovassági laktanyát. Ághné Korompay Katalin⁴⁶ építészmérnök legutóbb stíluskritikai alapon Lechner — vagy követője — művének tételezte a görögkeleti egyház bazárépületét. Ezzel szemben Juhász István azt jelzi, hogy a bazár tervezője Zaboreczky Ferenc kecskeméti mérnök volt. A Kecskemétre tervezett, de föl nem épített művei közül Lechner és kora építőművészete szempontjából is a Víztorony lett volna a legjelentősebb. Az idős mester élete utolsó évtizedében alig tervezett. A progresszív sajtó által támogatott Mesteriskolája sem valósulhatott meg. Kada Elek meghívta őt a kecskeméti művésztelep megnyitására, ahol új megbízások terve is fölmerült. Az egyik szemtanú, Herman Lipót így számol be erről: „Kecskemét, 1910. okt. 10. (. . .) az állomásról a város felé mentünk, Kada megmutatta, hova tervezzi a víztoronnyal kombinált Rákóczi-émléket és a múzeumot, amelynek kivite-

45 Vámos Ferenc: Adatok Lechner Ödön ifjúkori működéséhez. *Művészet*, 1964. 9. sz. 11—12. — A kecskeméti Rudolf lovassági laktanya egyik tervrajza 1886-os keltezéssel szerepelt a „Tervek és épületek” — Kecskemét építésze a századfordulón című kiállításon (Katona József Múzeum, 1982. június-július). — Vágó József említi egy másik tervet is: „. . . a kecskeméti elmeegógyintézetet annyi év óta még csak el sem kezdhette Lechner.” (VÁGÓ József: Wagner és Lechner. *A Ház*, 1911. 3—4. sz. 365.)

46 Ághné Korompay Katalin i.m. Műemléki védelemre javasolt épületek jegyzéke.

lével Lechnert bízták meg. Estefelé beültünk a cukrászdába, ahol a zseniális öreg egy darab papírosra lerajzolta a torony első tervét.”⁴⁷

A Herman Lipót által emlegetett első terv azonos lehet a festő Rippl-Rónai József testvére, Rippl-Rónai Ödön által megvásárolt Torony-tervvel, amely még gomolygó és meglehetősen differenciálatlan tömböt mutat, de kezdet és elindulás.⁴⁸ Lechner második tervén jelenik meg először a vízműhöz kapcsolódó szobor, de itt még félig szabadon, félig fülkében elhelyezve.⁴⁹ A Rákóczi-szobor a harmadik Lechner-terven vált el a víztoronytól és került önálló kompozícióként, szoborként eléje.

A kecskeméti városrendezésnek egyik fontos sarkpontja volt a Rákóczi út kialakítása. A főtér rendezése a lebontásra ítélt, avult épületek helyének beépítésével haladt előre. Ehhez kapcsolódóan fontos kérdés volt, hogy a város közlekedési kapuja (a vasútállomás) a főtérrrel a lehető leghatásában, művészi kiképzésű épületek sorával legyen összekötve. Ennek érdekében 42 méter szélesre bővítették a Rákóczi utat. Keramitburkolattal látták el, középen duplafasoros, árnyas sétányt, kétoldalán, a házsorokat beszegő járda mellett pedig két közlekedési utat alakítottak ki. Egyik végpontja a főtér s azon belül is a leghátsó, szemben álló épület: a Városháza. E tengely elejére, a Rákóczi út kezdetének torkolatába tervezte Lechner a Víztoronyt. Ha megvalósul, akkor Lechner-mű jelölné a város ma is legforgalmasabb útjának kezdetét és végét. Hogy nem így történt, abban sem Lechner, sem Kada Elek nem hibás.

Lechner Ödön egy majdnem kúp tetejű, majolikával burkolt kupolájú, középen áttört, vasbeton tornyot tervezett. Földszinti részén a négy oldalánál négy vízcsurgó jelképezte volna a Dunát, Tiszát, Drávát és Szávát. Ezen, és a hozzá képest megváltoztatott kiviteli terven is élesen kitűnik, hogy Lechner milyen merészen és nagyvonalúan alkalmazta volna a vasbeton szerkezetet. (Ezt korábbi épületein sokszor eltakarta, nem hagyta szabadon érvényesülni. Bírálták is érte eleget.) Az 52 méter magasságúra tervezett torony Lechner életművén belül testvéri kapcsolatot tart a Biedermann család Mozsgóra készített sírkápolnájának tervével (1906. körül).⁵⁰ (3. kép)

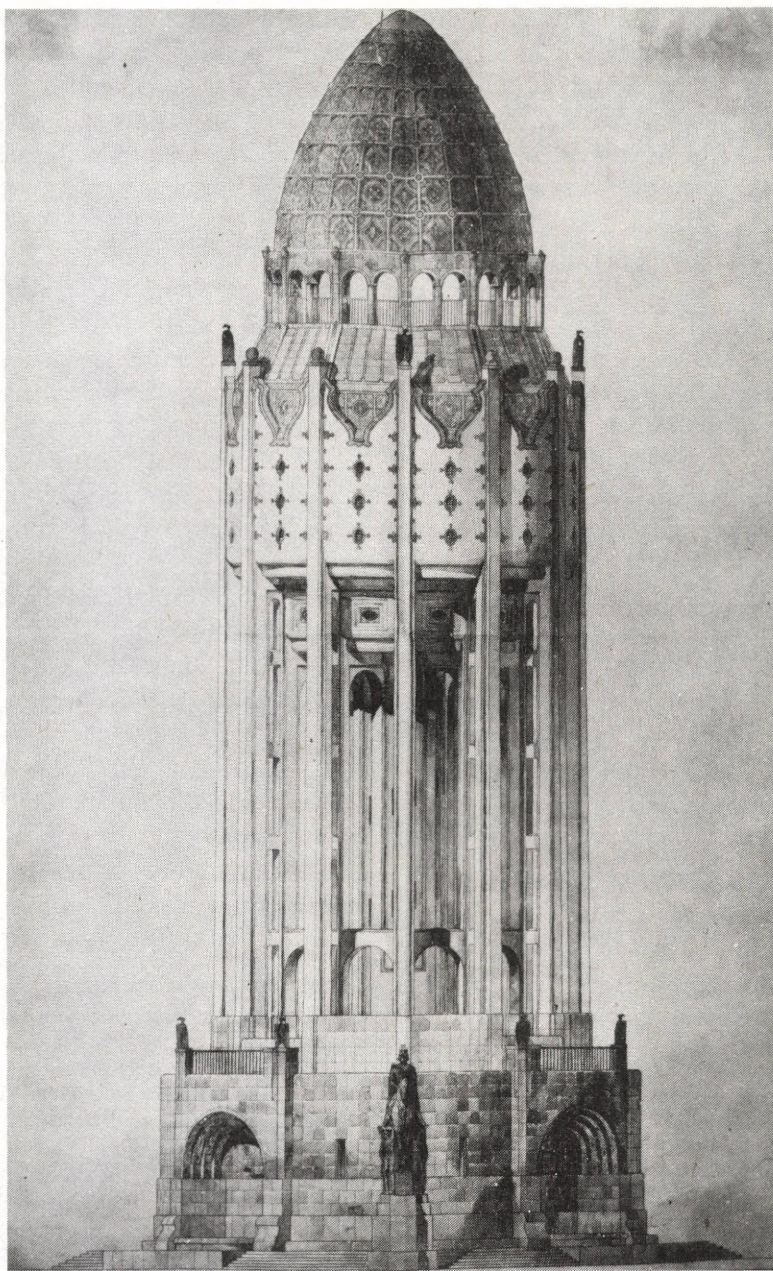
Az ígéretes víztorony megépítése azonban a földrengés okozta súlyos károk helyreállítása miatt elakadt, bár akkor még nem mondtak le róla véglegesen. Lechner a megváltozott, szűkülő anyag lehetőségekhez alkalmaz-

47 HERMAN Lipót: A művészasztal. Bp. 1958. 70.

48 LECHNER Ödön: Torony-terv, papír, ceruza, 330 × 220 mm Somogyi Képtár, Kaposvár, ltsz. 55 124.

49 LECHNER Ödön: Csillagos torony, papír, ceruza, 335 × 255 mm. Somogyi Képtár, Kaposvár, ltsz. 55 125.

50 V.ö. BAKONYI Tibor—KUBINSZKY Mihály: Lechner Ödön. Bp. Corvina Kiadó, 1981. 151., 152., és 153. képek.

3. Lechner Ödön: Kecskeméti víztorony és Rákóczi-emlék (Bács-Kiskun Megyei Levéltár —BKML—, Tervtár, 47. sz.)

kovda áttervezi a munkát. Az igényt sem könnyű kielégíteni, mivel az előzőleg fölépített víztornyok — a praktikus és funkcionális alkalmasságon, a hétköznapi használaton túlmenően — nem léptek a művészet szférájába. Lechner viszont éppen erre törekedett. „A ridegen konstruktív épületet (. . .) kevés eszközzel is előkelővé téve (. . .) Lechner Ödön eszközei pedig kimeríthetetlenek. Ahogy ő ezt a víztornyot elgondolja: az alja pirogránitból, a kupolája aranyos eoizzal borítva, magyar virágokkal díszítve, egész fölépítésében pedig a nyers beton, előtte a színes pirogránitból készített Rákóczi-szoborral.”⁵¹ Az önmagában is jelentős esztétikai értékkel bíró új vízműhöz egy, az útra befelé néző Rákóczi-szobor is kapcsolódott volna. A szobrot — első ilyen nemű önálló munkája lett volna az építészetnek — színes pirogránit lapokból tervezte összeállítani. A lovon ülő fejedelem és a mellékalkalak kifejezése és tartása jelentős szecessziós szoborrá avatta volna. A Rákóczi út elejét valóban momentummal jelölte volna meg, melyben a használati funkcióra tervezett díszes torony és impozáns szobor egy egységet alkotva hirdetné Lechner tervezői leleményességét s kimeríthetetlen építőművészi fantáziáját.⁵²

Kada Elek, majd Lechner halála és az első világháború kitörése késleltette a víztorony s a szobor fölépítését. Kada hivatali utóda, Sándor István polgármester 1914. június 18-án még így nyilatkozott: „Ha a nagy mű — fájdalom — az ő életében mégsem készülhetett el, annak egyszerű oka az, hogy nincsen most pénzünk reá. — Mi az egész vízvezeték költségét 3 000 000 koronában előirányoztuk: ebből a Lechner víztornya 570 000 koronába került, de — mivel kapcsolatos a Rákóczi-szoborral, az erre rendelkezésünkre álló Rákóczi-alapot is beleértjük. Ez kb. 150 000 korona, ami az időközi kamatokkal fel fog nőni 170—180 000 koronára. Ám a mostani rossz gazdasági viszonyok miatt ilyen nagy kölcsönt, amit a vízvezetékügy megoldása kíván, nem tudunk kapni, így hát eddig nem építhetünk, viszont reményünk van rá,

51 pr: Két új épület. *Művészet*, 1914. 3. sz. 97—101. A Ferenc József jubileumi templom pályázatán díjat nyert Lechner-tervről és a víztornyóról számol be a cikk, fotókkal is.

52 Nem véletlen, hogy Rákóczi-szobrot akartak Kecskeméten emelni. Ezt nemcsak a róla, a fejedelemről elnevezett utca indokolja, hanem Rákóczi kecskeméti népszerűsége. Ezt látszik alátámasztani az a tény is, hogy Szeffü Gyula: Száműzött Rákóczi című könyve ellen hogyan tiltakoztak. Horváth János th. bizottsági tag beadványa szerint Szeffü „. . . történelmünk egyik legfenségesebb alakját, legideálisabb és jellemisztaságban páratlan szabadság hőst: II. Rákóczi Ferenc kuruc fejedelem emlékét a történelmi adatok meghamisításával mélységesen megsértette”. Horváth szerint „. . . ez a gúnyirat velünk szemben egyenlő a felségsértéssel, mert a szuverén nép felségét sérti meg legszentebb érzésében”. Javasolja, hogy a „Rákóczi gyalázó könyvek vonassanak be és semmisíttessenek meg, s hívja fel a város a Tudományos Akadémiát, hogy azt kiadványai sorából törölje, nehogy újabb kiadást érjen”. A Horváth-féle indítványt beterveztették a Városi Tanács elé. A testület 1914. április 27-i ülésén kimondja: „. . . nemzetünk ezen egyik legnagyobb alakjának emlékére pályadíjat is létesített és szobrának föllállítását elhatározta”. — BKML, vegyes iratok, 1914. 16 028/1914. sz. Felzet dr. Szilády Károlynak.

talán ebben az évben már elkezdhetjük az építést . . . Egyébként a Lechner terve még a Mester halála ellenére is kivitelezésre kerül.”⁵³ A fogadkozó, minden részletre kitérő nyilatkozat után egy hónappal Sándor István még Vágó Józseffel (aki korábban Lechnerrel is dolgozott együtt) tárgyal a víztoronyról. Ragaszkodik az eredeti tervhez, „ . . . de ha ez nem lehet, akkor a Kaszapkút környékén lesz felállítva”.⁵⁴ Summa summarum: a rohamos inflálódás és az első világháború végleg elsüllyesztette Lechner tervét, ami a mesternek utolsó, nagyszabású alkotása lett volna, ha megvalósul. Mindennek következménye már az a tény, hogy a később fölépült víztorony „ architektonikus kiképzésének hiánya miatt, útlezárás célját nem szolgálhatta” — és így nem kerülhetett a Rákóczi út elejére, a Lechner-toronynak kijelölt helyre, hanem pár száz méterrel távolabb építették föl.⁵⁵

A városi múzeum és könyvtár épületét, amelynek terveit Kada szintén Lechnerrel szerette volna elkészíttetni, talán már meg sem tervezte a századforduló legnagyobb magyar építőművésze, aki a Kecskeméten fölépült városházával nemcsak a település, de az akkori magyarországi építészetre is hatással volt. Lechner kecskeméti működése azonban nemcsak az oda tervezett és fölépített munkáiban realizálódott, hanem az építész valamiféle tanácsadói szerepét is betölthetett éppen a polgármester mellett. Feltételezhető, hogy neki is köze volt ahhoz, hogy az ő stílusának, építészeti modorának követői, a Lechner-követők vagy Lecner-tanítványok és a Kós Károly vezette fiatalok vagy fiatal építészek csoportjának tagjai közül kik terveztek épületeket Kecskemétre. Hogy Lechnernek mekkora tekintélye és népszerűsége volt Kecskeméten, azt a halála után megjelent nekrológok is föltárják, noha ezek egyik része azért marasztalja el a várost, hogy a nagy építőmestert nem foglalkoztatták eléggé, nem adtak neki tehetségéhez méltó feladatokat és hogy tervei közül van olyan (lásd a Víztorony), ami végleg elsüllyedt, noha Lechner nagyszerű tehetségének egyik utolsó fellobbanása lehetett volna.⁵⁶

A századforduló kecskeméti építészetére (sőt építőművészetére) Lechner Ödön igen jelentősen rányomta művészete bélyegét. Ezért is fontos az ő építészeti-tervezői-tanácsadói szerepét és jelenlétét először tisztázni ahhoz,

53 *Kecskeméti Lapok*, 1914. június 18. — A Lechner-terv vázlatos története SÜMEGI György: Fejezetek a megye művészetének történetéből. *Művészet*, 1975/6. 43-44.

54 Vágó József és a kecskeméti víztorony. *Kecskeméti Napló*, 1914. július 21.

55 ENTZ—GENTHON—SZAPPANOS i.m. 95.

56 pl. Lechner Ödön meghalt. Lechner Ödön és a hálátlan Kecskemét. *Kecskeméti Újság*, 1914. június 13.; JÁNSZKY Béla: A mester sírja. *Kecskeméti Lapok*, 1914. június 14. (Másodközlés); LECHNER Ödön: Életem és pályám. *Kecskeméti Lapok*, 1914. június 17. (Másodközlés); N. N.: LECHNER Ödön: *Az Alföld*, 1914. május hó, 180—182. — Ez utóbbi, jelöletlen nekrológot valószínűleg Löwy Ödön, a néhány számot megért *Az Alföld* folyóirat felelős szerkesztője írhatta.

hogy a Kada Elek megfogalmazta városépítészeti programba őt magát és kecskeméti tevékenységét szervesen beleértsük. Hiszen könnyen meg lehet, hogy a programadó Kada Elek is az ő tanácsaira, építészeti tapasztalataira hallgatott elsősorban.

Kada Elek okfejtése kellő részletezéssel föltárja a várostervezés indokait, szükségességét s a munka tervszerű és tudatos voltát egyaránt. Kada megfogalmazásában „Kecskemét város ősi építkezése már nem felelt meg a mai kor izlésének és az emelkedő forgalomnak”.⁵⁷ Az új, az általuk is korszerűnek nevezett igények szerint új városszabályozási tervet készítettek, amelynek alapján a régi városrészekben új utcákat nyitottak; a város centrumában a vályogból épült régi épületeket lebontatták, mert „szépészeti szempontból” erősen kifogásolhatók voltak, és nagymértékben akadályozták a város gazdasági adottságainak megfelelő piactér kiképzését. Fontos, elsőrendű városrendezési kérdés volt tehát a piactér kialakítása. Ez a város főterét, szívet jelentő, régi földszintes épületektől megtisztított szabálytalan térségen alakulhatott ki. Ez lett a századelőn a város legfontosabb gazdasági központja. A „város gyomrát”, a piacot gyűrűszerűen veszi körül a közigazgatási, kulturális és az egyházi központ. Az ide vezető utcák közül elsőrendű fontossággal bírt a „forgalomnak megfelelő”, széles Rákóczi út kiképzése és az új városháza és a Nagytemplom közti utca megnyitása a Rákóczi út tengelyének meghosszabbításában, a főter ellentétes irányba mutató oldalán. Ez a nagyszabású munka csak a bontások és a terület újraelosztása, új telekhatarok megállapítása után indulhatott meg. Eredményeként körbeépült a főter új épületekkel, de építészettörténetileg is fontos házakat építettek a Rákóczi úton és a belső városmagon kívül eső részeken is (pl. villanegyedben számos, később bemutatandó szecessziós lakóházat építettek). A kialakuló új városképi együttesek épületei, különösen a centrumban, úgy alkalmazkodnak és ízesülnek egymáshoz és a megmaradt régi épületekhez, hogy egy-egy esetben már talán városépítő művészetről is kellene beszélni. Ez a munka jellegében és minőségében megfelel a kor legerőteljesebben jelentkező igényeinek is. Palóczy Antal megfogalmazásában: „A városépítő művészetnek feladata az utcáknak, a tereknek, az őket határoló házakkal és egyéb berendezési tárgyaival akként való kialakítása, hogy e közműveket nemcsak a célszerűség szempontjából hozza egymással kapcsolatba, de azonfelül azokat kellően megválasztva, ténarányaiban egymáshoz mérlegelve: jól rendezett, összhangzó és a művészi szép hatásával ékeskedő egészzé olvassza össze. Megteremti a művészi szép városképet.”⁵⁸

57 KADA ELEK: Az újra épülő Kecskemét. *Vasárnapi Újság*, 1912. július 7.

58 PALÓCZI ANTAL: A városépítő művészetről. *Művészet*, 1903. 173.

Kecskemét pusztába rajzolódó „művészi szép városképe” — a röviden említett 19. század elejével összevetve — ezidőt alakult ki. A jellegét megadó, a városziluettet fölrajzoló karcsú tornyú és nagy tömegű templomok közé paloták, többségükben kétemeletes középületek, egyesületi székházak és bérházak épülnek föl. Magasságuk és tömegük a léptékbeli középarányost adja meg a magas templomok és a földszintes polgárházak és főleg a külső gyűrűben elhelyezkedő nagytömegű parasztházak között. A lépcsőzetesség jó átmenetű, zökkenő nélküli. Egy-egy „lépcső” kifejezi az illető szint funkcióját is. Megmutatja azt, hogy az adott szinten élőknek milyen a társadalmi elhelyezkedése, milyenek az igényei, milyen a kulturáltsága és hol foglal helyet a társadalmi munkamegosztásban. Pl. ha a kecskeméti polgárházak szintjét, „lépcsőjét” vizsgáljuk, akkor hamarost nyilvánvalóvá válik, hogy a benne lakó társadalmi réteg az, amely ízlésében, építészetében egyaránt a legtanulékonyab és a legaktívabb. Az új, a szecessziós építészet díszítőelemeit legelőször ők veszik át, sőt egyes épületeken még az első világháború után is változatlanul használják, azaz konzerválják. A hagyományokhoz — építészetben is — a leginkább ragaszkodott a külső körön, igénytelenebb, falusias jellegű parasztházakban élő mezőgazdasági munkásság, parasztság. Esetenként az ő otthonaikon is észrevehető a szecesszióban kialakult díszítési igénynek, díszítésnek valamilyen eleme, legtöbbször színes, mázas kerámiaszemek formájában az épületek homlokzatán széthintve.

A városképet és városziluettet meghatározó templomok — a színház mögé épített ortodox kis zsinagóga kivételével — korábban épültek, a századforduló megörökölte őket. A templomok magassági szintje után következő lépcsőt főleg a köz- és egyesületi épületek, székházak valamint az egyházak bérházai alkotják. Mindezek főleg a századfordulón, azaz a vizsgált korszakban épültek.

Az új század első, még eklektikus-szecessziós középülete a városközponton kívül fölépített Magyar Királyi Állami Gyermekehely (ma: Tüdőkórház, a Bács-Kiskun Megyei Tanács Kórháza Tüdő Osztálya; Ceglédi út 4. sz.). Az 1903-ban fölépített, szinte barokkos oromzatú épületen a szecessziót sem az alaprajz, sem a belső terek nem képviselik, inkább csak a külső és a belső dekoráció egyes részletei utalnak rá. A vakolatba karcolt és a „rátett” plasztikus motívumok — ugyanúgy, mint a Lechneréi — valószínűleg Huszka József motívumgyűjteményéből származtak. Ilyenek a bejárat vaskonzolos előteteje fölött megjelenő tulipánok és a fölépcsőház falán többször alkalmazott díszítmények. (Ezek eredetileg színes majolikák lehettek, de az egyik tatarozáskor lefestették és a homlokzathoz szürkítették őket.) Felületképzésben az új építészet, a szecesszió szellemiségét mutatja az épületen a sarokar-

mírozás módja és a magyaros ablakkeretelés is.⁵⁹ A Gyermekmenhely építője, pontosabban: a tervezője, ugyan törekedett az eklektikától, a mindent egyforma szürkére homogenizáló egyöntetűségtől való különbözőzésre, de csak a díszítésben mutat előrelépést. A téralakításban még az előző időszakot, az eklektikát idézi. Még a díszítésben előforduló, függőlegesen alkalmazott tojás-sor és vízcsepp- (vagy gutta-) motívum is inkább az eklektikára utal. (4. kép)

4. Középrizalit, Gyermekmenhely

⁵⁹ A Tüdőkórház (volt Gyermekmenhely) tervezőjét nem sikerült azonosítanom. Az épület lépcsőházában elhelyezett, az építést megőrkítő emléktábla sem említi a tervezőt. Az épület terveit sem sikerült megtalálnom, sem a BKML Tervtárában, sem a polgármesteri irattárban. Építész-tervezőként valószínűleg egy kevésbé tehetséges (esetleg helyi) tervezővel kell számolnunk, vagy egy pályája elején járó, még bátortalan és kialakulatlan alkotóval. Mindezek tisztázása további kutatást igényel.

Az épület éppen a jellegzetes kettőssége miatt válik történetileg is tanulságos példává. Jól mutatja, hogy az eklektikából kiindulva hogyan lehet eljutni a szecesszióhoz. Leggyorsabban a mutatós és az épületek felületét is megmozgató, tagoló és gyakran értelmező díszítés és az újszerű motívumhasználat terjed el, magát az architektúrát még nem érintve. Ugyanilyen típusú aligszecesszió, a díszítés szecessziója mutatkozik több városi magánházon és villán is anélkül, hogy a külső formák vagy a belső terek valamit is változtak volna az eklektika vagy mondjuk így: az előző korszak építészetéhez, építési gyakorlatához képest.

Az új építészetet, a szecessziót legpregnansabban Márkus Géza egyik korai (1902—1903.), egészében önállóan tervezett műve, a Cifrapalota képviseli (Rákóczi út 1. sz.), amely még Lestár Péter polgármester városrendezési tervének (1881.) megfelelően kialakított sugárút — a Főteret a vasúti pályaházzal összekötő Rákóczi út — torkolatának elejére került. Az 1881-es városrendezési programot, melynek fontos láncszeme volt a sugárút kialakulása, 1889-ben kiegészítették középületek emelésének programjával is. A városi bérházzal részint hatásos és hangsúlyos indítást akartak adni a sugárútnak, részint pedig maga a város akart példát mutatni az építési kedvre és talán az új stílusra is. A városi közgyűlés a jövedelmezőséget szem előtt tartva többfunkciójú programot dolgozott ki az épületre: a földszinten üzletek legyenek (ezek bérbeadásából a város jut jövedelemhez), az első emeleten a Kereskedelmi Kaszinó egyesületi termei és nagyterme, a második emeleten pedig nagyméretű bérlakások helyezkedtek el. (A többszöri átalakítás során a földszinti rész üzletajtóit félig fölfalazták és ablakokat alakítottak ki a felső részükben. Ezeket még a legutóbbi, 1983-as, múzeumi célra történt — egyébként gondos — helyreállításkor sem bontották ki.)

Az eredetileg szabadon álló (az 1970-es évek elején építettek hozzá azonos párkánymagasságban egy modern irodaházat, amit színes-mázás tetőcseréppel hozzá is hangoltak a Cifrapalotához) kétemeletes palota elnevezése az épület jellemző megjelenéséből, a túldíszítettségéből származhatott, még a fölépülése utáni időből. A cifra eredetileg jelző volt és gúnyos, csipkelődő inkább, mint elismerő vagy hízelgő. Lechner és még inkább az ő követői néhány különösen és fölfokozottan díszes épületével kapcsolatban honosodott meg a kifejezés. Így hívták például a Lechner-követő Komor Marcell és Jakab Dezső 1907-es marosvásárhelyi városházát.⁶⁰

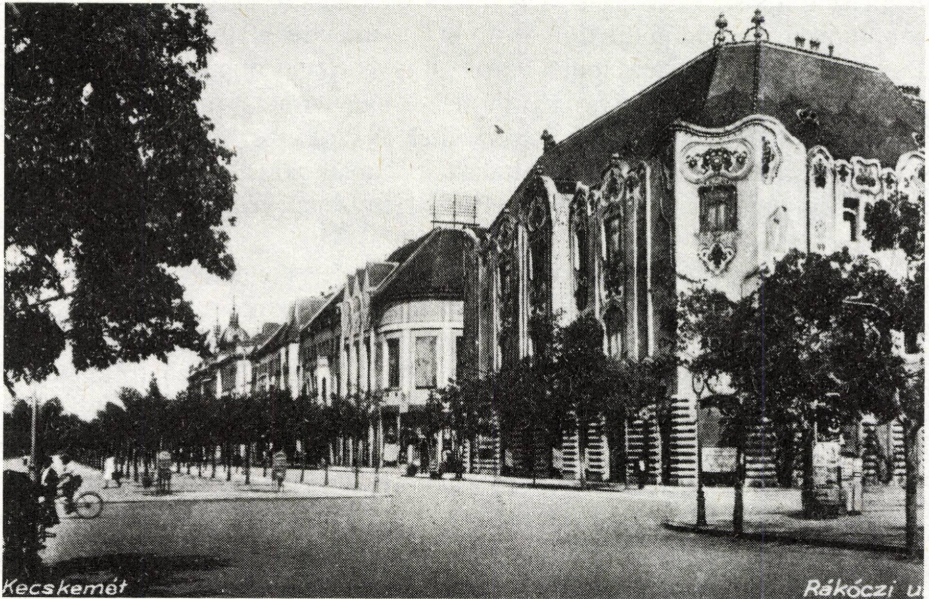
A kecskeméti Cifrapalota párját ritkító egyedisége az épületkerámia alkalmazásában keresendő. Mintha a Fülep Lajos által — elsősorban Lechnerrel

⁶⁰ MAROSI Barna: Marosvásárhely a századfordulón (3). A cifra palota. *A Hét*, 1972. március 24. — Változatlan újraközlése Marosi Barna: Megbolygatott világ. Bukarest, 1974. 13—17.

és a majolikával kapcsolatban — Arany Jánostól idézett vers a Cifrapalota látványát is pontosan visszaadná:

*„Tündér palotának bizonyára hinnéd,
Melyet a futó szél tovalehel innét,
Mintha csak a földből kelne egy-egy ága,
Tornyosan áll s cifrán: a puszta virága.”⁶¹*

A lila alapon élénk színű figurákat-motívumokat földolgozó majolika körbefolyik az épület mindhárom, szabadon álló oldalán. A nagyobb lapok végigvonnak a homlokzat ablakok közti tiszta síkjaiban és a hullámos párkányok alatt, a szinte számunkra kialakított „tükörben”: ékeskedve, mint a párta. A tetőt fényes-mázos, narancsos, okkermázos tetőcserép fedi s két főhomlokzati sarkán (ahova eredetileg kupolát tervezett Márkus, de módosították a tervet), a gerincen két kerámiaplasztika „ül, örökdió” és lezárja a tető síkját. (5—6. kép)

5. A Cifrapalota a Rákóczi út elején

61 FÜLEP Lajos: Magyar művészet. Bp. 1923. 64.

6. Részlet a Cifrapalota nagyterméből

A tengelyszimmetrikus főhomlokzat — és a két oldalhomlokzat is — három egymás fölötti sávra oszlik. A földszint vakolatból, vízszintes elhelyezéssel kialakított rusztikus, hullámos fogazattal lezárt lábázatát ellensúlyozza a két, fölötte elhelyezkedő szint könnyedsége, a tetőszint pedig összefoglalja és lezárja, mintázatával mintegy megismétli az épület legjellemzőbb sajátosságát: a hullámvonalat. A hullámvonal — és itt: hullám-forma — az ablaknyílások formáját, a nyílászárók elosztó íveit, az oromfal rajzát és a főhomlokzat első és második szintjén kiemelt rizalitot is jellemzővé, karakteressé teszi. Ugyancsak sajátos színezésbeli karakterisztikumot adhatott az épületnek a feltehetően olívvzöld ablak- és ajtókeretelés. (Talán a „Cifra a palota, zöld az ablaka . . .» kezdetű, egészen újstílusú népdal hatott az épület elnevezésére.)

Márkus Géza a Cifrapalotán háromféleképpen használja a szecesszió fölfedezte majolikát. A lábazatot pártázó hullámsáv alatt, az ablakok keretelésében és a letompított sarkon — meg ahol szabad hely egyáltalán kínálkozik a felületen — kis méretű majolikagombokat, kerámiaszemeket alkalmaz. Funkciójuk szerint ezek a vakolatba mélyített vonalakkal fölrajzolt motívu-

mok csomópontjait és végpontjait is jelzik. A nagyméretű kerámia lapok egy-egy nehezen megfajtható, Huszka József gazdag gyűjteményéből⁶² átvett és valamelyest átírt képegyüttest jelenítenek meg (pl. sárkányos, maszkos kompozíciók) mindig szimmetrikusan, középtengelyre állítva. A motívumok a szó hagyományos értelmében nem ábrázolnak. Márkus természetesen nem próbál térbeliséget megjeleníteni rajtuk, mivel igen jól tudja hogy építészettörténetileg meg alapkarakterük szerint is síkművészeti darabok ezek. A kerámia harmadikféle alkalmazását a tetőn figyelhetjük meg emberi alakokra emlékeztető plasztikus majolikák, szobrok formájában.⁶³

Ezen az épületen a kerámia már nemcsak kitüntetett, kulminációs pontokon jelenik meg — mint korábban Lechner Városházájának középrizalitján —, hanem aktívan beleszól az egész együttes kialakulásába. Változatos formáival, foltjaival, sokszínűségével, dekorativitásával, ritmusával, arányaival együtt, egymás hatását fokozva tud megszólalni, egy egészévé egységesülve. Nem díszítgetésnek tűnik itt a kerámia, hanem egy választékosan pompázatos szecessziós palota alapkarakterét, legsajátosabb jellegét meghatározó eszközként jelentkezik. A hullámvonalakkal írt, élénk színű majolikát hordozó épület formái különösen erős napfényben és eső után lebegni látszanak, mintha néha valóban tündérpalotát láttatna velünk a káprázat. Ha a külső „előkészítés” után belépünk az épületbe (mindkét oldalhomlokzaton van lépcsőház, amit a három szint eredetileg három, egymástól különböző funkciója tett indokolttá), akkor ott sem csalódunk. Magától értetődő természetességgel kapcsolódnak egymásba a jó belmagasságú és világos, tágas termek. A belső tér koronája az első emeleti, oldalhomlokzatra néző, sarkok nélküli, félköríves dongaboltozással fedett nagyterem. (Ezt a padlástérből is kiváltotta Márkus, így a teteje járószintnek nem használható.) A díszteremben — ugyanazon elvek szerint, mint a homlokzaton — szimmetrikusan, középtengelyre állítva jelennek meg a virágmotívumok és az ismétlődő pávás kompozíciók. Ezek a díszítmények domborúak, kimagaslanak a fal síkjából. (A nagyterem eredeti berendezése — a két kék Tiffany-üvegberakásos csillárt nem számítva — nem maradt fenn.) A belső terek hatását emelték a falicsempék, a zöld mázas cserépkályhák és még a lépcsőházban alkalmazott maszkos díszítő-motívumsor is. Ez a belső és külső arányaiban egységes épület kora törekvéseinek egy túlhajtott, de nagyon jellemző ágán, a lechnerizmus egyik

62 Érdemes lenne végre egyszer konkrétan is összevetni Lechner és a követői által használt motívumanyagot HUSZKA József gyűjteményeivel. E kérdésben a művészettörténeti és építészettörténeti irodalmunk mindig megáll az általános megállapításoknál. Huszka e tekintetben legfontosabb művei: Magyar díszítő stíl. Bp. 1885., A székely ház. Bp. 1895., Magyar ornamentika. Bp. 1898., Tárgyi etnográfiaink őstörténeti vonatkozásai. Bp. 1898.

63 Az épületkerámia kifejezési eszközeivel, alkalmazásának jellegével általánosan foglalkozik Pogány Frigyes: Szobrászat és festészet az építőművészetben. Bp. 1965.

lehetséges végpontján született. S mint ilyen, magas művészi színvonalon szólal meg, s kora túldíszítettségre hajlamos törekvését nagyigényűen tárja elénk.⁶⁴ Már csak ezért is főntartással fogadható Genthon István véleménye: „... hivalkodó megjelenésével ma már nem lehet egyetérteni”.⁶⁵ Merényi Ferenc csupán tényt állapít meg: „Ő építette Kecskemét város bérházát, a híres „cifraházat”-at (1902), s a kaszinó épületét ugyanott...”⁶⁶

Lechner Ödön városháza után Márkus Géza olyan meghökkentő példát szolgáltatott Kecskeméten az új építészetre, amivel lehetett vitatkozni, amit lehetett — ma is lehet — nem szeretni, csak egyet nem lehetett: nem számolni vele, közömbösen tudomást sem venni róla. Kezdetben, közvetlenül elkészültük után biztosan hunyorogva fogadhatták a kecskeméti polgárok a Városházát, s főként a Cifrapalotát, lassan-lassan azonban mégiscsak megszokták és megbarátkoztak velük. Sőt! Leginkább e két épület hatására kezdett kialakulni a magánépítkezéseken, a magánházakon egy új díszítési igény s gyakorlat. Egyre gyakrabban és szélesebb körben használtak a homlokzaton kerámiát, vakolatba mélyített-véselt inda- és virágdíszeket; a belsőben pedig magyaros elemekből összeállított mennyezettrózsákat és szecessziós kályhákat.⁶⁷ Az új ízlés terjedéséről, a Városháza és a Cifrapalota példaadó szerepéről s hatásáról a szemtanú Lyka Károly így vallott: „Kecskemét városa székházat építtetett, még pedig helyes érzékkel modernet és magyarosat. Egyike ez a legszebb ilyfajta magyarországi épületeknek. Tetszett az embereknek: formáit, amelyek eleinte újságuk miatt különöseknak hathattak, szép lassan megszokták, azután rájöttek az új ízlés szépségeire, végre megszerették a művet. A kecskemétiak azonban nem álltak meg ennél az első stációnál. Mikor nemrégiben bérházat akart a város építtetni: ismét modern és magyaros tervet kívántak. A bérház javában épül, még pedig általános érdeklődés közepette. Előre tudjuk, hogy megszeretik ezt is és a harmadik épület, amelyet a város építtetni fog, ismét magyaros lesz.

64 Tervvázlata megjelent: *Művészet*, 1902. 293. — A tervtől a megépült ház csak néhány részletben tér el. A vázlaton a díszítés, a kerámiahasználat szerényebb, mint a fölépített házon. A csúcsos tető sem a vázlat szerint valósult meg, elmaradt a főhomlokzatra tervezett két kupola is. — Az épület vázlatos történetét adja SIMON Magdolna: *A Cifrapalota. Forrás*, 1983/9. 55—60.

65 ENTZ—GENTHON—SZAPPANOS i.m. 156. — Genthon István nemcsak ezt az épületet „minősíti le”, hanem a szecessziót általában alacsonyra értékeli. V.ö. GENTHON István: *A magyar művészet a millenniumtól a Tanácsköztársaságig*. In: *A magyarországi művészet története*. IV. kiadás, Bp. 1970. 445—481.

66 MERÉNYI Ferenc: *A magyar építészet 1867—1967*. 2. kiadás, Bp. 1970. 54.

67 Egyik gyűjtésem alkalmával egy idős asszony a Bánffy utca elején arra hívta fel a figyelmemet, hogy a tőle kapott mennyezettrózsza olyan motívumokból áll, mint amilyenek a Cifrapalotán is láthatók. Eszerint az emberek nagyon is tudták, hogy miért használnak ilyet. Ugyanis ez volt az új.

De itt még nem szakad vége a rövidke építéstörténetnek. A legtanulságosabb rész most következik. Kecskemét derék polgárai az ő hagyományos okosságukkal felkapták azt a magyaros stílust s ahol könnyű szerrel lehet, kisebb s egészen kicsiny objektumokon is alkalmazni igyekeznek a formáit. Valaki megreparáltatja a portáját: meghagyja a mesternek, hogy csináljon oda olyasféle valamit, amit a székházon látni. A gölöncsérnek meghagyják, hogy ezt vagy azt a formát csinálja meg, dísz gyanánt, a kis házra. Mint ahogy egykoron a legszegényebb épületdísz is nagy épületek stílusát utánozta egy-egy részletben, úgy igyekeznek most Kecskeméten is a jobb ízlésű háztulajdonosok „olyasfélét” csináltatni a melyet azon a magyaros nagy épületen láttak. Így terjed majd el ez az ízlés, apránként, eleinte csak szerény részletekben, később mind erőteljesebben. Kecskemét városa lefőzi e téren a többi magyar várost.

Úgy látszik, okos, művészi érzékű, magyar érzésű emberek irányítják ott az efféle ügyeket. Munkásságuk nem lesz meddő. Ők mutatták a tett propagandájának a legszebb példáját. Míg nálunk Budapesten a legékesebb nevű kupaktanácsok elveszesszük az időt meddő, úgynevezett elvi és lojalitási diskusziókkal, azalatt ez az egészséges érzékű magyar város a maga szerény eszközeivel teljesíti idevágó szép feladatát. Öröm nézni, mint virulnak ki abból a magyar televényből azok az eszmék, amelyekről — mert újak és félreérthetetlenül magyarok, — borsószik a háta nem egy, tiszteletreméltó budapesti testületnek.

A magyaros művészet körülbelül ugyanazokat az időket éli ma, amelyeket élt a magyar színművészet a Déryné vázolta időkben. A színművészetből is az egészséges vidéki városok formáltak magyar művészetet, a lojalis „nyugati színvonalon álló” Beschwichtigungsratok ellenére. Ugyanez a küzdelem folyik most az alkotó művészetek terén. Ezek is onnan fogják életerejüket kapni, ahonnan kapta a szegény, kinevetett, üldözött magyar színművészet. Csak Kecskemét példáját kell utánozni.”⁶⁸

A Lyka által fölvázolt folyamat művekben, elkészült épületekben és részleteikben egyaránt tanulmányozható Kecskeméten. Úgy látszik, hogy a városlakók elég gyorsan leküzdhatték az újjal, a meghökkentően újszerűvel szembeni ellenérzéseiket. Erről tanúskodik Faragó Béla kecskeméti tanár, 1905. március 24-én, a Katona József Kör ülésén fölolvasott értekezése is.⁶⁹ Fara-

68 A cikk jelöletlen, de minden valószínűség szerint Lyka Károly a szerzője. „A magyaros ízlés terjesztése”, *Művészet*, 1903. 138—139. — Egyértelműen Lyka szerzőségét tételezi föl Vámos Ferenc is, aki röviden ismerteti és idézi is a cikket. VÁMOS Ferenc: Lajta Béla. Bp. 1970. 353.

69 Az értekezés nyomtatásban is megjelent. FARAGÓ Béla: A szecesszióról. A kecskeméti Katona József Kör Évkönyve, 1901—1904. Kecskemét, 1905. 81—93.

gó fölvázolja az új stílus, a szecesszió legfontosabb történeti mozzanatait és csomópontjait Ruskintól és Morrístól a saját koráig. Arra is törekszik, hogy az egyes műfajok hazai helyzetéről, akkori állapotáról is számot adjon, elfogulatlanul beszámoljon. Lyka szinte váteszként megsejti és pontosan le is írja az új ízlésű építészet szétterjedését, Faragó a jelzett előadásában egyelőre csak szeretné, hogy elterjedjen a modern építő stílus. „... új konstruktív és díszítő anyagokkal is rendelkezik most architektúránk: a vassal és majolikával. Az építészet jellege annyiban változott korunkban, hogy nem használnak az építkezéshez rengeteg kötőanyagot, hanem a struktúra szilárdságát vas kötőanyagokkal biztosítják. A vasanyag alkalmazása most egyszerűen lehetővé teszi szabadabb, könnyedebb boltozatok formálását is... Különösen jellemzi az ún. szecessziós építkezést a könnyed hullámzatos vonal, mely városi bérházunkon (értsd: a Cifrapalotán) több alkalmazásban is szépen látható. Le lehet vonnunk az eredményt, hogy eddig még nem jelentékeny a haladás új építési stíl kialakítása felé, de mindamellett biztosra lehet venni, hogy a modern viszonyok szükségleteiből ki kell sarjadjani a modern építő stílusnak.”⁷⁰

A szecessziós építészet a Lechner-követők munkái révén terjedt tovább Kecskeméten. Márkus Géza után Komor Marcell és Jakab Dezső is terveztek a városnak. A Kecskeméti Ipartestület és Iparegyesület pályázatára beérkezett 15 terv közül 1905 januárjában Komor és társa nyerte el a 600 koronás első díjat, és megbízást kaptak az Iparosotthon kiviteli terveinek az elkészítésére. Az épület — némi tervmódosítás után — 1907-ben készült el, és évtizedekig szolgálta a megrendelő iparosokat. Az ipartestületi és iparegyesületi hivatalos helyiségek és irodák mellett eredetileg színvonalas vendéglő és szálloda is működött az épületben, ez utóbbit az átutazó iparosok vehették igénybe. Az épület reprezentatív nagytermében számos emlékezetes társas összejövetelt (gyűlések, iparos bálók stb.) és még több kiállítást rendeztek. 1918 februárjában például a kecskeméti művésztalálkozó 86 munkát felvonultató, igen jelentős tárlatának is otthont adott. Az épület változatos tömegképzése, kovácsoltvas erkélyei és ablakrácsai, jellegzetes, homlokzatélénkítő kerámiái és a szomszédos épülettel való harmonizálása miatt egyaránt fontos láncszeme a Lechner-követők révén elterjedő építészetnek. Komor és Jakab fontos korai munkája az épület, amelyen olyan formai, tömegképzési és díszítési problémákat vetettek föl, amiket későbbi fontos műveikben (Szabadkai Városháza, Marosvásárhelyi Kultúrpalota) már érett építőművészi nagyvonalúsággal tudtak megoldani. (7. kép)

Az Iparosotthonban kapott helyet a 30-as években az Otthon mozi. Emiatt

7. Az Iparosotthon eredeti homlokzata

a főhomlokzat nagy- és két mellékablakát elfalazták, és eléje helyezték Imre Gábor szobrász két egészalakos reliefjét. A felszabadulás után többször gazdát cserélő épület a 70-es években rohamosan pusztult: mállott a vakolata, sorra kipotyogtak a homlokzatok kerámiaberakásai. Megérdemelt helyreállítását 1982-ben fejezték be, az épület ma Szalvay Mihály Ifjúsági- és Úttörőház.

Valószínűleg az Iparosotthon építész alkotói tervezték a szomszéd épületet, az 1910 körül épített lakóházat, az izraelita egyház volt bérházát. Néhány évvel ezelőtti felújítása után ismét jól mutatja építészeti kvalitásait: egységes, magastetős tömegét, színezése sötét-világos kontrasztját, kissé gaudisan hullámzó párkányzatát. Szappanos Jenő a 60-as években még az Iparosotthon és az izr. egyház bérházát „... két igen kirívóan szecessziós stílusú kétemeletes lakóépület”-nek minősíti. A szecesszió — s így az említett két épület is — ma már elfogadottabb, városépítészeti és építészettörténeti szempontból is más elbírálás alá esik, mint a 60-as években.

Komor Marcell és Jakab Dezső 1908-ban öntöttvas vázas, üvegcupolás vásárcsarnokot is tervezett Kecskemétre, mellé pedig egy városi bérházat.⁷¹

71 KOMOR Marcell—JAKAB Dezső: Vásárcsarnok terve Kecskeméten, M=1:200.

1. Keresztmetszet. Bp. 1908. nov. 28.

2. Hosszmetszet, Bp. 1908. nov. 28.

3. Város Bérháza, Görögtemplom utcai homlokzat. — BKML, Kecskemét, Tervtár, 64. sz.

Valószínűleg az ő kezükkel azonosítható — stíluskritikai alapon — a „Szecessziós bérház” című jelöletlen építészeti terv is,⁷² amely a tervezett vásárcsarnokkal együtt a vas- és vasbetonhasználatra, valamint az egységes díszítésre is jó példát szolgáltatott volna.

A Lechner követő, Kecskeméten működő építészek villákat, magánházakat is terveztek. A városban még ma is számos kerámiadiszes homlokzatú lakóház található, s közülük is kiemelkedik a Buday Dezső fasor 4. és 8. számú ház, mivel ezeken igényesebb, vakolatba mélyített motívumok is föllelhetők. Márkus Géza vagy talán még inkább: Komor és Jakab művének tekinthető Kada Elek villája, mely a vasúton túl épült föl (Szivárvány utca 1. szám).⁷³ Szántó Kálmán 1909-ben megjelent Kada-portréjában már megemlékezik az épületről, mégpedig így: „Kint az Öreghegyen a sűrűn ismétlődő villák között van egy, amely kívülről is elárulja gazdája egyéni életét: eredeti ősmagyar motívumokból merített architektúrájával elüt a sablonoktól. Akik jártasak a vidéken, azt mondják, ez a polgármester kertje”.⁷⁴ A Kada-villa valóban elütött a korszak sablonjaitól. Egységesen szecessziós megformáltságával példát mutatott — ugyanúgy, ahogy a Városháza és Cifrapalota — a magánépítkezések terén. A vakolata hullámos kialakítású, benne majolikaszemekkel, a bejárati ajtó fölött vaskonzolos, üveges féltető, belül fakeretes ajtók, egységes stukkódíszítés a mennyezeten és színes ablakok is voltak rajta eredetileg. Az eredeti berendezéséből megmaradt s a Katona József Múzeum gyűjteményében őrzött tárgyak — két népművészeti mintákkal faragott, valószínűleg ebédli szék és egy ízig-vérig szecessziós mintájú, Falus Elek tervezte szőnyeg a Kecskeméti Szőnyegszövőből — azt mutatják, hogy a belső kialakítása és enteriőrjének részletei egyaránt szecessziósak. Az épület datálásához Szántó Kálmán cikke is hozzásegített bennünket, mert aszerint mindenképpen 1909 előtti a villa, amely feltételezésünk szerint 1904—08 között épülhetett. Kada Elek portréjából azért érdemes még idéznünk, mert Szántó összefoglalja 1909-ig a legjelentősebb építészeti eredményeket és utal a közvetlenül előttük álló feladatokra is. „Azokat a nagyszabású és messzeható terveket, melyek Kada agyában megteremnek, ő el is tudja fogadtatni s keresztül tudja vinni: a gyermekmenhely, a konzervgyár, a gépgyár, a szőnyegszövő, a gyufagyár, mind városi segítséggel létesült. Egy nagyhatású festészeti és iparművészeti telepnek létesítése, egy felső-

72 BKML, a Mérnöki Hivatal tervei között.

73 Az épületet a második világháború után átalakították, eredeti jellegét erősen megváltoztatták. Berendezéséből magyaros konyhai székeket és egy szőnyeget őriz a Katona József Múzeum.

74 SZÁNTÓ Kálmán: Kada Elek. In: A kecskeméti országos dalos ünnep Emlék-albuma. Szerk.: Göndöcs István. Második füzet. Bp. 1909. (Kner Izidor—Gyoma kiadása) 56.

kereskedelmi iskola állítása . . . — mind a legközelebbi napok megérett s kivitelre váró kérdése.

Mindennap várjuk a vasútállomás építésének megkezdését, mely egyszerre a város ütőerébe fogja emelni a Rákóczi-utat. Kossuth Lajos szobra már ott áll a városház téren s Rákóczi lovasszobrának meg van ajánlva az ára.”⁷⁵ Szántó higgadtan sorolja föl az eredményeket és kissé türelmetlen az előttük álló feladatok (vasútállomás építése, Rákóczi-emlék és víztorony) előszámolásában. 1909-ben még talán nem is sejthette, hogy az addig oly töretlen fejlődés egyszercsak hirtelen megszakad.

A Kada-villa feltehető készülési idejében, 1904—08 között az említett építészek — Márkus Géza, Komor Marcell—Jakab Dezső — vagy helyi követőik tervei alapján épülhettek pl. a Széchenyi krt. 20., a Villám István u. 4., a Katona József tér 3., a Batthyány u. 8., a Lugossy és Munkácsy utca sarkán álló lakóházak, úriházak illetve villák és a valamikori ún. Donkanyarban épített városi kocsmá. Ez utóbbi épület másik szárnyában volt a kiváló minőségű szecessziós berendezésű Csorba-patika.⁷⁶ A városi kocsmá (belül szintén szecessziós, főleg faragott fa berendezéssel) közép- és sarokrizalitjának hármastagolása, oromzati íveinek rajza és a homlokzatszíntés módja az Iparosotthon tervezőjéhez közelíti az épületet, melynek édestestvére a Villám István u 4. szám alatti ház. (8. kép)

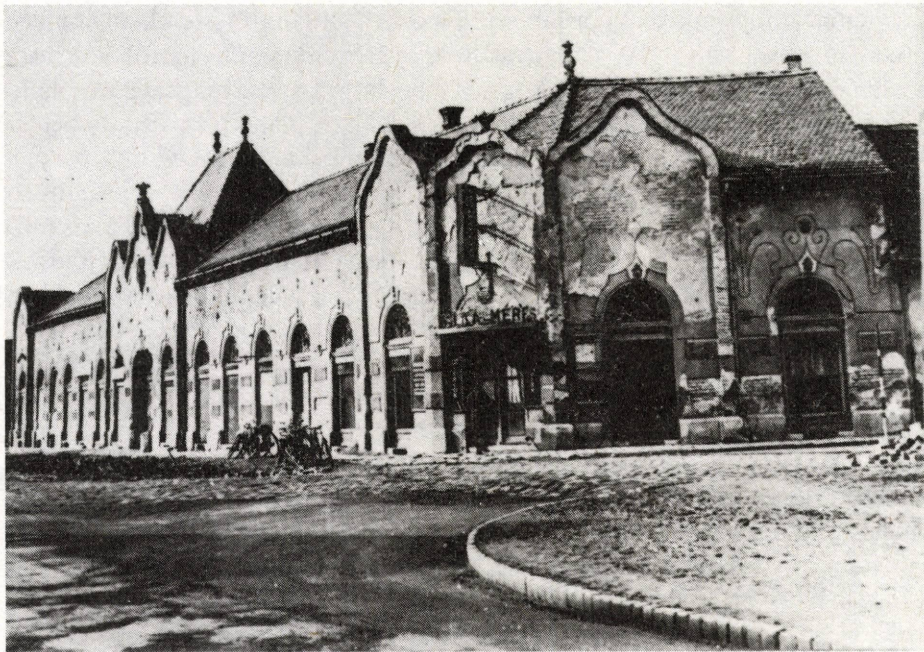
A magánépítkezésekhez hasonlóan szinte teljesen ismeretlen és kutatatlan még a kecskeméti temetők anyaga, pedig jónéhány, művészileg is jelentős szecessziós sírkő, síremlék is található bennük. Ilyen például Sárkány István eozinmázás Zsolnay-kerámiával burkolt, Schweiger Fülöp és neje részére készített síremléke a zsidó temetőben, vagy Bagi László és családja szecessziós emlékköve a Reformátusok temetőjében. Föl kellene tárnai a legjelentősebb helyi építőmesterek és iparosok e tekintetben fontos tevékenységét, legjobb munkáikat, amelyek épületkülsőkön és enteriőrökben egyaránt elterjedtek voltak. A kecskeméti Szabó Antal iparművész már a millenniumi kiállításra tervezett (az Országos Iparművészeti Egyesület fölkérésére) „4 db. „magyar stílusú”, azonban mégis szalonképes széket.”⁷⁸ A székeket kiállította a Kecskeméti Iparegyesület az 1901-ben rendezett nagyszabású Kecskemét-vidéki

75 SZÁNTÓ Kálmán i.m. 55.

76 dr. Lóránd Nándor szíves szövegi közléséből tudom, hogy a „Megváltó”-hoz címzett Csorba-patika 1904-ben létesült, és a berendezése is egységes, igen színvonalas, szecessziós volt. — A „Szentlélek” patikát, Katona Zsigmondét, 1895-ben szecessziós elemeket is mutató együtessel rendezte be Zimonyi bútortasztalos.

77 A sírkő alkotójára Gerle János építészmérnök hívta föl a figyelmem. Ezúton is köszönöm.

78 Kecskemét, 1896. április 5.

8. A városi italmérés és a Csorba-patika az 50-es években

iparkiallításán.⁷⁹ Ezen a tárlaton a Duna-Tisza köze legjelentősebb iparosai szerepeltek Nagyköroöstől Kiskunmajsaig, Ceglédttől, Kalocsaig. Bemutatkozott néhány budapesti, orosházi, debreceni, sőt! erdélyi iparos is. A fölönvontatott iparágak: fa és bútör, fém, kő, agyag, ruházat, bőr, sokszorosító és papír, vegyes, művészeti, iparművészeti, háziipar, élelmezési, műszaki és vegyészeti, valamint a járműipar. A viszonylag nagyszámú kecskeméti iparos és mesteremberréteg munkái révén általánossá váltak az új ízléssel készült használati és berendezési tárgyak, mégpedig az új építészet térhódításával párhuzamosan. Koczogh Ákos megfogalmazása szerint: „Hazánkban nem talált idegen talajra a szecesszió . . .”, gyökeret vert „a népi szecesszió polgárosodó paraszt társadalmunkban. Alföldi mezővárosainkban, Kecskeméten csakúgy, mint Debrecenben, a szecesszió példás emlékei határozták meg a városképet . . . de ami ennél is jelentősebb: átvette a családiház-építkezés is a szecesszió erényeit. A jövő művészettörténészeinek nagyszerű feladata lesz

⁷⁹ Emlékkönyv és hivatalos katalógus . . . a Kecskemét-vidéki Iparkiallításról. Szerk.: Eötvös Nagy Imre. Kecskemét, 1901.

megfejteti, hogy milyen körülmények között, milyen mesterekkel, milyen eredményekkel váltott át seregnyi alföldi városunk szinte máról holnapra avult építkezési formákból a legkorszerűbbe, hogyan tette magáévá a családi-ház-építkezés azt a formarendet, aminek csak középületekben láthatta példait, kik tervezték őket, s milyen kiváló mesterek kiviteleztek”.⁸⁰ Koczogh Ákos felhívása részint még ma is aktuális, noha a 70-es évek elejétől divat lett a szecesszió és a kampányszerű, vele való foglalkozás napjainkban is tart. 1909 és 1913 között egy újabb fellendülés tapasztalható Kecskemét építészetében. Lechner és követői példamutatóan jelentős, még ezekben az években is kimutatható építőtevékenysége mellett egy újabb, az egész időszakot betetőző, a kultúra és a művészet legfontosabb területein egyaránt jelentkező továbbfejlődésnek lehetünk tanúi. A gazdaságában megerősödött város talán a korábbinál is tudatosabban és tervszerűbben, a lehetséges és a meghozható legnagyobb áldozatok árán fejlesztette az építő-, képző- és iparművészetet.

Az építőművészetben, az új feladatokon már nem a Lechner-követők dolgoznak, hanem az építészet belső mozgását figyelembe véve a Fiala építészek egy részét foglalkoztatják. Az ő stílusuk kialakulását angol, finn és német példák befolyásolták, és nagy hatással volt rájuk a magyar népművészet közvetlen s tudatos kutatása és tanulmányozása. Igyekeztek meghaladni a Lechner-iskola képviselte fejlődési fokot. Ennek lényegét a Fialaok egyike, Jánszky Béla így fogalmazta meg: „Oromzatokat alkalmaz, melyre átviszi a pártázat ritmusát is. Az ornamentika, síkdíszítés, a színesség, a játékos sziluett- és kontúrkeresés egyik fő célja. Tömegi . . . általában elég mozgalmasság. Fő alkateleme a festőiségre való törekvés. Tetői rendszeresen elég komplikáltak és elég magasak is. Kifejezési eszközeinek orkeszterében fő hangszer a vonalak hegedűjátéka. Kevés olyan alkotás van, melyet mai szemmel nézve nyugodt hatásúnak mondhatnánk. . . A homlokzat hatása mindig eredeti, gyakran esztétikailag szép is . . . ha Lechner közvetlen követői mindjárt nem is találták el azt a hangot, melyet kerestek, különös, hogy mégis valami egységes levegő veszi körül műveiket . . . Virágok voltak ezek, amelyek itt termettek, amelyeket a magyar talaj fakasztott életre . . .”⁸¹ Ezzel szemben Jánszky a Fialaok — vezető egyéniségük Kós Károly volt — törekvéseit, az 1909—1912-es évekbeli munkásságuk jellemzőit így summázta: „A második fejlődési kort külsőleg leginkább a párkányhoz, az ereszhez való visszatérés, a sík ornamentika, a szervesen díszítésnek majdnem teljes mellőzése, az alaprajzoknak a külsőben sokkal hangsúlyosabban való érzékeltetése és az egyenes vonalak szigorú alkalmazása jellemzi. Megjelenik a fapárkány, a

80 KOCZOGH Ákos: A modern művészet útjai. Bp. 1972.55.

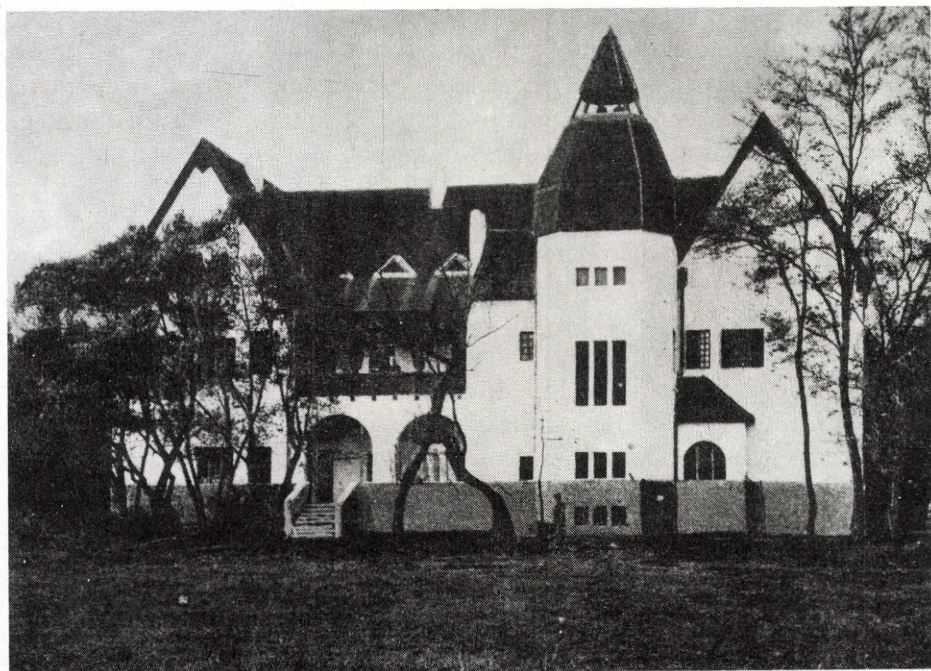
81 JÁNSZKY Béla: A magyar formatörekvések története építészetünkben. Bp. 1929. 46—48.

faeresz, a faomzatok, tornácok, egyszerű hajlott boltívek, egyenes vagy tompaszögös, legfeljebb egyszerű csúcs vagy körív lezárású nyílások. Olyan építészeti elemek egytől-egyig, amelyek megvoltak már valahol alig eltérő formában a nép egyszerű architektónikus szótárában. Kevés dísz... Az arányok többnyire nyomottak, a változatos tetőzetek gyakran túltengőek, indokolatlanul magasak. Egyeseknél még a magyar Alföldön épült épületeik hatása is erősen északias és komor, különösen nagyobb szabású építményeknél... ezeken az építményeken érződik meg leginkább a finnes-norvéges befolyás. A díszítés kevés, de annál festőibbek, nyugtalanabbak a tömegek, gyakran a homlokzat felületi alakítása is, sok zárt erkély, tornáocska és sokféle motívum a tömeg és szilutt-képzésben, amely nagyobb építményeknél gyakran gótikus lovagvárakra emlékeztet. Az ornamentika, ha van, gondosabban magyar és egyénien nemesített, népies alapból fejlesztett...⁸² Azért kényszerülünk ilyen szokatlanul hosszasan idézni Jánszkyt, mert ő nemcsak hiteles szemtanú, hanem aktív alakítója, épületeiben közvetlen kifejezője is volt mindennek. Jánszky világosan állapítja meg Lechner s követői, valamint a Fialatok törekvéseinek eltérő sajátosságait, ami a szerkezetek, arányok, anyaghasználat és az ornamentika, a díszítés terén lényeges eltéréseket, nagyfokú különbözőséget mutatnak. A különbözőségnek egyik sarkalatos pontja az ornamentika, a díszítés fölfogása és alkalmazása. Annyit föltétlen tudnunk kell, hogy Lechner — s tanítványai is — egyszerűen csak átvettek, esetleg némiképp átdolgoztak motívumokat a Huszka-féle gyűjteményekből, s azokat közvetlenül használták épületeiken. A Fialatoknak alapvetően más a viszonya a magyar népművészethez, mint Lechneréé volt. Ők nem könyvekből vesznek át használható elemeket, hanem maguk is járnak falura, az ország különböző, néprajzilag értékes területeire (pl. Kalotaszegre Kós Károly vezetésével), és közvetlenül tanulmányozzák a népművészetet és a népi építkezést. A népművészet, a népi építészet földolgozásának a mai napig talán legjelentősebb mozgalmába, a Malonyay-féle gyűjtésbe is bekapcsolódik néhány fiatal. Természetes tehát, hogy ők jobban ismerik a falusi építkezések szerkezeti tanulságait, természetes anyaghasználatát és a magyar népművészet, a díszítőművészet legjobb darabjait, mint Lechnerék. Ezért is nyúlnak például szakszerűen a fához mint építőanyaghoz, amit annyiféle formában és változatos megoldásban alkalmaznak.

A „revidéált Lechnerizmus” (Jánszky kifejezése) útján haladó Jánszky Béla a föntiekkel nemcsak a Fialatok-csoport építészeti törekvéseit jellemezte, hanem közöttük egyúttal a saját, ezidőben készült épületeit is. Szivessy Tiborral közösen tervezett művei közül jelentősek, az egész csoport tevékeny-

82 JÁNSZKY Béla i. m. 51—52.

sége szempontjából is fontosak valósultak meg Kecskeméten. E sorból elsőként említendő a művésztelepi épületegyüttes (1909—11). A művésztelepet a városközponttól kissé távol eső Műkertbe tervezték. (A város 1856-os határozatát, hogy a belterülethez közel eső 23 kat. hold silány homoktalajon kerteket kell létesíteni, Bakule Márton műkertész váltotta valóra, aki virágzó kertté, fás ligetté varázsolta a Műkertet.) A századfordulón ez a nagy kiterjedésű, külön városi kertész gondozta, szépen parkosított, ligetes-fás terület a városlakók pihenő- és kirándulóhelye volt. Majálisokat, ökörsütéseket és általában nagy népünnepélyeket tartottak ott. A tervezés során Jánszkyéknek számolniuk kellett a természeti környezettel és természetesen a speciális funkcióból (lakás és műterem) adódó plusz követelményekkel. Az együttes tervezést gondos és alapos, közvetlenül Kada Elek által irányított munka előzte meg. A körültekintő tervezés egy momentumáról tudósít Kós Károly hozzám írott (1977. május 26.) levelében: „A háború előtt — emlékezetem szerint 1910 táján — csakugyan jártam Kecskeméten Jánszky Béla kollégámmal együttesen és pedig Kada Elek polgármester meghívására, aki valamilyen javaslatot kért tőlünk a város által megvalósítandó „Művésztelep” építészeti megoldását illetően . . . egyéb elfoglaltságaim miatt a továbbiakban kikapcsolódtam ebből a munkalehetőségből”. A fölépült közös műterem bérház főhomlokzatán elhelyezett, eredetileg megszakított, körkilátós torony egyértelműen a Kós—Jánszky tervezte zebegényi templom toronymegoldását veszi át. Azonban ez már Zebegényben is Jánszky ötlete volt, úgyhogy részleteiben s egészében is autentikus Jánszky-műnek tekinthető a kecskeméti műterem bérház ugyanúgy, mint a festőiskola épülete és a köréjük, jókora kertek középebe szétszórtan épült hat művészház is. Az együttest egészében és részleteiben egyaránt a fiatalok stílusát reprezentáló eszközhasználat jellemzi. Különösen a közös műterem-bérháznak a Műkertbe befelé néző főhomlokzata nyert hatásos megfogalmazást az épület tengelyébe elhelyezett nyitott loggiás felső folyosóval és a kissé előreugró toronnyal. A ház hátsó homlokzatán a műtermi munkához alapvetően szükséges fényáteresztő, nagy ablakok vannak, a funkcióra tekintő tervezés mellett a fapárkányok és a csúcsos oromzatban alkalmazott, mértéktartó fafaragás Jánszky—Szivessy-féle használatára is jellemző példát szolgáltatva. A kecskeméti művésztelep korában a legkorszerűbb és legkényelmesebb, a legjobb munkafeltételeket biztosító

9. Művésztelép, műterem-bérlőház, 1910-es évek

alkotóház volt Magyarországon. A közös műterem-bérlőház ma is, eredeti funkciójában szolgálja a művészeket.⁸³ (9. kép)

Az eredeti épületekből művészileg a közös műteremház reprezentatív főhomlokzatával és hátsó homlokzatának zártságával emelkedik ki. A villalások változatos tömegei, arányai és gondosan kialakított részletformái, a fa ötletes alkalmazása és a tájbahelyezés jellege miatt valósággal festőiek. Egy bírálója és méltatója szerint: „... első pillanatra e villacsoport oly benyomást kelt, amit London valamely kertés elővárosának lakója ismerősként üdvözölné ugyan, de másként meglepődve venne tudomásul. A hatás inkább távoli, idegen, mint otthonos... A villák, csakugyan, nyugati bélyegűek. Illetve, mivel a jelzés igen tág: angolosak. Ami alatt nem esetleges komfortjukat

83 A valamikori kertés művészvillákat a második világháború utáni évektől bérlakásokként használják, műtermi célra egyet újjitott föl a kecskeméti városi tanács 1983-ban. — A közös műterem-bérlőházat 1959-ben a Művészeti Alap felújította és azóta alkotóházként kezeli és fönntartja. Legutóbbi, 1979-ben befejezett korszerűsítése után már alig-alig sejthető az eredeti állapota. A főhomlokzat bal oldala elé ebédlőt és társalgót ragasztottak, a nyitott loggiát és a megszakított tornyot még az 50-es évek közepén beépítették. — A festőiskolának épült és szobrászműteremként is használt villaépületet bombatalálat érte a második világháborúban és elpusztult.

értjük — ez Kecskeméten is azonos lehet bármely más városéval — hanem felépítésük módját. Úgy, amint vannak, arányaik és anyaguk megjelenésében, kezdve kis ajtóiktól, tömegük sziluttjéig. Nem szabad azonban felejtetni több dolgot. Először azt, hogy Jánszky e házakat kevéssel angolországi időzése után csinálta . . . Hiba volna aztán szem elől téveszteni azt is, amit a stíluson, ezen az angolosságon belül, a Jánszky-féle kecskeméti villák építészeti valórjének nevezhetnénk. Ebben maguk mögött hagynak nem egy budapesti és vidéki hasonló rendeltetésű építményt, amelyek szintén a villaépítés olasz reneszánsz és francia változatát követő, angol divatnak köszönik létezésüket. Viszont amelyek olykor szóról-szóra ki vannak rajzolva a Stúdióból, sőt a másodkéz elvét, a német folyóiratok forgatását tükrözik”.⁸⁴ A villák angolos jellegét kiemelő és emellett a hazai jelentőségüket bizonygató idézet mellé a tervező, Jánszky véleményét érdemes idézni. Ő Kós Károly és Zrumezky „magyar stílus”-ban fölépített budapesti állatkertje után említi a kecskeméti művésztelepet és Mende Valér kecskeméti kollégiumát is — többek között. Ezzel inkább az újszerűséget emeli ki, mintsem elismerné — vagy akár észrevenné — az említett példához tapadást. Noha az angol kortársi építészet hatásával számolni kell Jánszky kecskeméti épületein, de megfigyelhetően egyre halkulóbb, folyamatosan, időben előrehaladva gyengülő ez. Inkább csak színezi az építészeti munkák alapjellegét, de nem válik elsődlegesen meghatározójukká. A műkerti villák után jól kiütözik még a Gazdasági Egylet Székháza és Kaszinó tömbjével összeépített bérházon, ahol különösen a zárt erkélyek árulkodnak idegen hatásról. Jánszky a felületek megmozgatásával, nyitott erkélyek és képzőművészeti alkotások alkalmazásával fokozatosan eljut egyéni s egyúttal színesebb, festőibb stílusához a kecskeméti épületein. A Kossuth tér saroképületén (szemben a Nagytemplommal, a mostani, ún. Lordok háza helyén) a katolikus egyház második bérháza homlokzatán már elhelyezi Kisfaludy Stróbl Zsigmond szenteket ábrázoló szobrai.⁸⁵ Az épület középoromzatába a Hit, Remény és Szeretett ábrázoló freskókat Iványi-Grünwald Béla, a kecskeméti művésztelep vezető mestere, a lebegő angyalokat pedig Bornemissza Géza festette.⁸⁶ Ez

84 Dimitrino: *Architektúra. Művészet*, 1915. 7. sz. 293—296.

85 DR. TELEPY Katalin: *Kecskemét múltja a képzőművészetben. Kiállítási katalógus, Kecskemét*, 1968.

86 SÁNDOR István i. m. 11.

10. Népbank és a kat. egyház bérháza, 1910-es évek

az épület⁸⁷ a mellette ma is álló Népbankkal⁸⁸ (tervezte: Korb Flóris—Geiger Kálmán, 1911.) együtt a századfordulón meglehetősen ritka harmonizálására mutatott igen szép példát. A két épület a városképben is jelentős egységet, nyugodt tömböt alkotott. (10. kép)

Az építőművészet és a társművészetek hatásos összhangját teremtette meg Jánszky a Gazdasági Egylet Székházában és annak Kaszinó részében. A főhomlokzat oromzatába szintén Iványi-Grünwald Béla festett három tagból álló falképsorozatot, Allegóriák összefoglaló címen.⁸⁹ A zárópárkányt itt is

87 A 60-as évek közepén erősen rongált állapota miatt följújtásra szorult volna, de arra való hivatkozással, hogy a bauxitbeton elöregedett — lebontották. Helyére egy új bérházat, az ún. Lordok házát építették. Az épület tömege, magassága és arányai szerint egyáltalán nem tud alkalmazkodni a szomszéd házakhoz. Hivalkodó megjelenésével a városképből is „kilóg”.

88 Az épület díszítő részletei (bejárati vasajtó, a lépcsőház üveglaklakai stb.) színvonalasak. Az üveglakllok feltehetően Korb Flóris műhelyében készültek, tervezőjük Falus Elek lehet.

89 A kaszinó külsejére tervezett falképek kartonjai szerepeltek a Múcsarnok 1911—12-es jubileumi kiállításán (TELEPY Katalin: Iványi-Grünwald Béla. Bp. 1976. 20.). Telepy — a múcsarnoki katalógus alapján — közli a Tudomány, Irodalom és Művészet című kartont. Ez a kompozíció a falon a bal oldali lehetett, a másik kettőt még ennyire sem ismerjük. — Nem sikerült pontosan megállapítani, hogy mikor távolították el (meszelték le?) az oromzati freskókat. Ezeket is valószínűleg az 50-es évek elején.

Kisfaludy Stróbl Zsigmond dekorálta.⁹⁰ Iványi freskói a nagyterem külső falát díszítették, míg a belsőben vászonra festett pannóját, az *Uzsonna* című sikeres kompozíciójának egy nagyméretű triptichon-variációját helyezték el.⁹¹ Az Iványi kép elé egy mértéktartó megjelenésű, órás, vázás kandallót állítottak. A nagyterem teljes belső dekorációját — valószínűleg az üvegablakokat is — a kandallót, a falábazatot és a kifestést egyaránt Falus Elek tervezte és az utóbbit ő maga is végezte Herman Lipót segítségével.⁹² Az egész épület a kecskeméti művésztelep tagjainak összehangolt együttműködésére is fontos példa. Az épület külső síkjai és belső terei, a homlokzati és nagytermi dekoráció jó összhangot mutatnak, harmonikus együttest alkotnak. Ebben az épületben sikerült Jánzszyknak és társainak Kecskemét városképében egy olyan új minőséget alkotnia, amelyben a falkép elválaszthatatlan az épülettől és nem történelmi illusztráció csupán, hanem előremutató, a kor legjobb festészeti törekvéseivel (pl. Nyolcak) rokonságot tartó, allegorikus együttes. (11—12. kép)

Jánzszy és Szivessy kecskeméti épületei sorából különösen a festett vakolatdíszei, sgraffitós díszítése miatt érdemes említeni a volt tanyai (ma: Mátyás téri, Budai kapui) iskolát. Az ablakok közötti mezőket kitöltő stilizált virágmotívumok anyaga színezett beton. A virágok tervezője valószínűleg az a Falus Elek volt, aki 1911—13 között a kecskeméti művésztelepen dolgozott, vezetője és egyetlen tervezője volt a városi szőnyegszövőnek. Illusztrációi és különösen néhány Nyugat-kiadású könyvcímlapjának motívumvilága teszi lehetővé, hogy elsősorban stíluskritikai alapon neki tulajdonítsuk a tulipános, gyöngyvirágos motívumsort.⁹³ (13. kép)

Az első világháború előtti években Kecskemétnek Jánzszy Béla (és társa, Szivessy Tibor) szinte vezető építésze volt. A legnagyobb építészeti feladatokat kapták, jelentős középületeket és bérházakat építettek és még számos, meg nem valósult tervük is ránk maradt. Ezek sorából emeljük ki a Nagykörrösi utcába tervezett Szövetkezeti Bérházat,⁹⁴ a Siketnémák palotáját,⁹⁵ az Alföldi Magyar Közművelődési Egyesület Kecskeméti Internátusának vázlatteveit,⁹⁶ Kada Elek síremlékét,⁹⁷ a Kecskemét—Szentlőrinci római kato-

90 TELEPY Katalin: Iványi-Grünwald Béla. Bp. 1976. 20.

91 Fűtéskorszerűsítés miatt az 50-es években eltávolították eredeti helyéről és kb. két évtizedig összetekerve hanyódott egy raktárban. Hosszú huzavona után sikerült megkapnom a Katona József Múzeum gyűjteményének 1976-ban.

92 TELEPY Katalin 81. sz. jegyzetében i. m. 20.

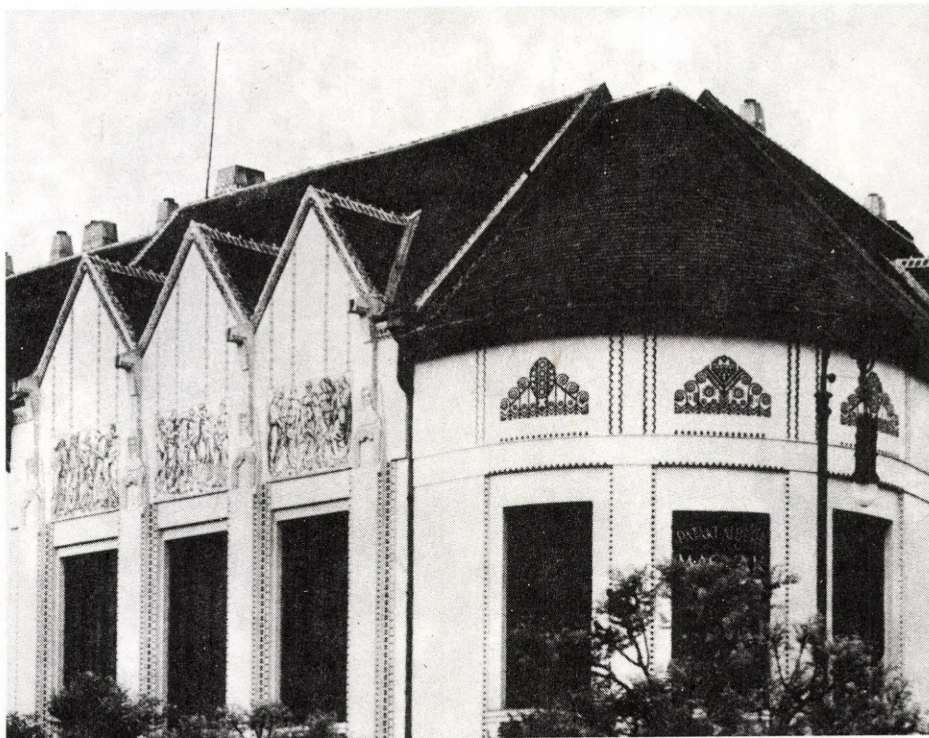
93 A tanyai iskola képét közli a *Művészet*, 1915. 7. sz. 292.

94 *Haladás*, 1912. június 12.

95 *Haladás*, 1912. június 23. — Homlokzatterve: BKML, Tervtár, 52.

96 BKML, Kecskemét, Tervtár 10. sz. alatt Jánzszy és Szivessy 5 rajza 1913-ból.

97 BKML, Kecskemét, Tervtár, 38. sz.

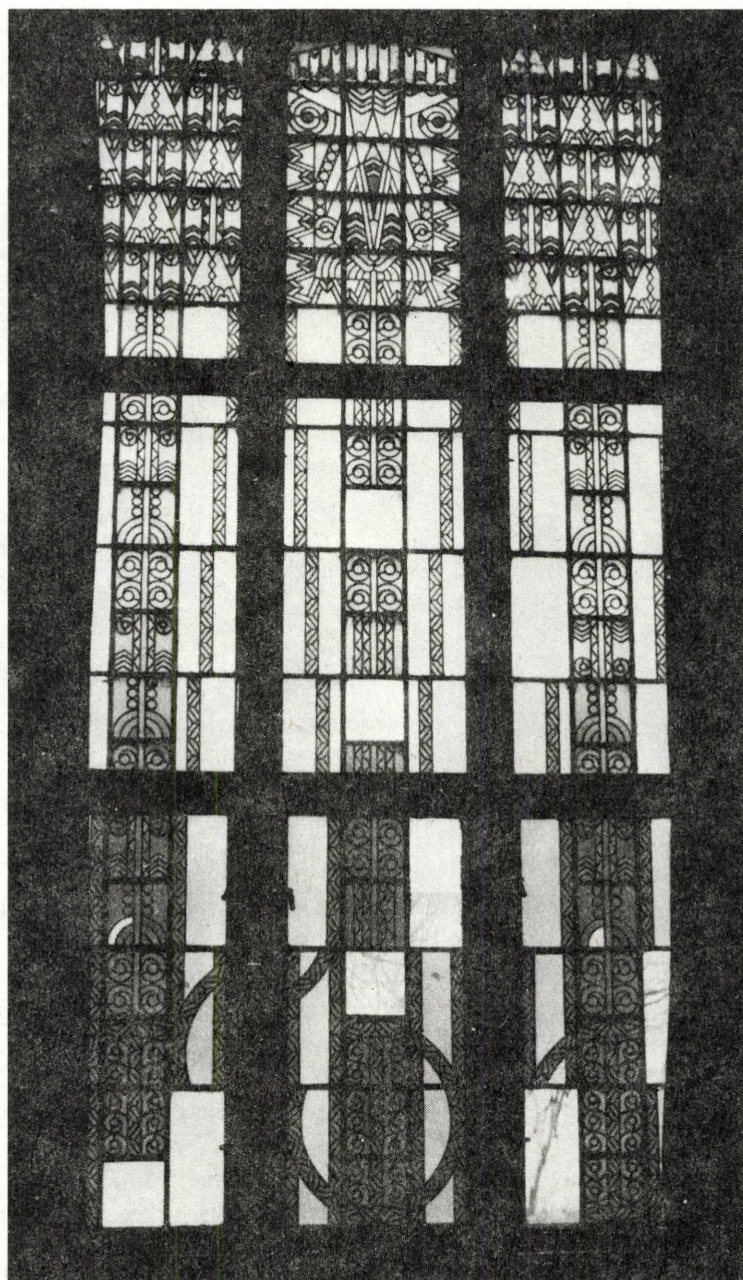
11. Iványi-Grünwald Béla *Allegóriák* című falképei a Városi Kaszinó külső falán

likus templom tervét⁹⁸ és a Szent Erzsébet Leánynevelő Intézet és Internátus vázlattevé.⁹⁹

Jánszky és Szivessy villákat, magánépületeket is tervezhettek a városba. Talán velük — vagy még inkább Mende Valérral — hozható összefüggésbe a volt Dragoni-villa a Sztahanov utca sarkán (ma óvoda). (14. kép) A fiatalok közül Jánszky és Szivessy mellett Mende Valér épített a legtöbbet és jelentős épületeket Kecskeméten. Ő tervezte az evangélikus egyház bérházát, a Luther-palotát (1910—12) és a vele szemben felépült Református Újkollégiumot (1911—1913.) A bérház homlokzatán, az erkélyek mellvédjén szóhoz jutnak az ornamentális farészek ugyanúgy, mint a mázas pirogránit a bejárat fölött. A portálok lábazatát domborított vaslemezek burkolják, a földszinti üzletek

98 BKML, Kecskemét, Tervtár, 42. sz.

99 *Művészet*, 1914. 5. sz.197.

12. Üvegablak a Városi Kaszinóban

13. Jánszky Béla—Szivessy Tibor: Mátyás téri iskola

(virágbolt és drogéria) ajtajának közepét színes ablakszemek (faágon ülő madár a kompozíciója) díszítik. Az épület egész tömege, változatos homlokzata révén az egyik leghatásosabb bérház volt a városban.¹⁰⁰ (15.kép) A vele szemben épült Újkollégium összhatásában a Luther-palotának meglehetősen ellentéte. Középrizalitja fölött magas huszártorony emelkedik. A meredek nyeregtető változatos tömegű ugyan, de az épület jellege zárt, súlyos tömegű. Illik rá Jánszky föntebb idézett jellemzése is; ez az épület az Alföldön valóban hűvös, komor, várszerűen zárkózott, s első látásra kicsit idegennek tetszik. Van olyan kutató, aki a Jugendstil észak-német válfaja egyik legkitűnőbb hazai példáját látja benne.¹⁰¹ Az északias, a németes hatáson túl az épület magába olvasztja az erdélyi faépítészet inspirációját is. Az egyszínű pirogránit alkalmazásában pedig a Lechner és követőitől eltérő épületkerámiára szolgáltat kitűnő példát. Itt a kerámia háttérben marad, fontos szerepet csak a bejáratok körül kap, látható magasságban. Kiemelő, keretelő funkciója

100 Az épület eredeti jellegét durván megváltoztatták az illeszkedés nélküli emeletráépítéssel és a kocsibejáró jobb oldalára eső portálok műkö burkolásával.

101 V. ö. MERÉNYI Ferenc i. m. 42—43.

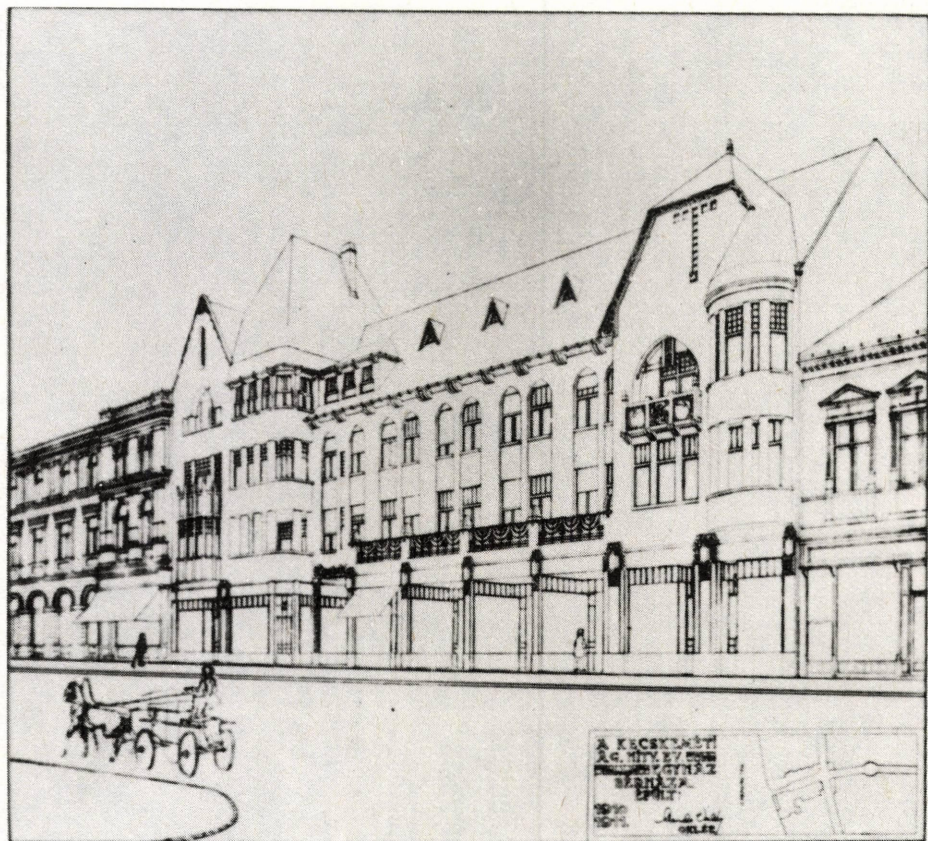

14. A volt Dragoni-villa, Sztahanov u. 1.

van a díszítés mellett. Csomópontokon, kulminációs helyeken tagolóként jelenik meg, és nem folyik el az épület teljes homlokzatán, mint a szomszédos Cifrapalota esetében. (16—17. kép)

Igen tanulságos az egymás melletti (egy kis szűk utca van közöttük) két ház összehasonlítása. Az egyik a túlhajtott lechnerizmus, a másik a Fialatok törekvéseinek lehetne az iskolapéldája. Eleven művészettörténeti tanulmányként teszi szemléletessé a két irányzat jellemzőit, és a köztük lévő lényeges különbséget is megmutatja.

Egy súlyos természeti katasztrófa akasztotta meg egy időre az építészet továbbfejlődését Kecskeméten, ez pedig nem más volt, mint az 1911. július 8-i földrengés. A város épületállományában — régiben és épülőfélben lévőben egyaránt — hatalmas károk keletkeztek. A templomtornyok megcsúsztak, a falakban széles, mély repedések keletkeztek, az avult házak egy része összedőlt. „A városházán egyetlen szoba sem volt, amelyben az irtózatos

15. Mende Valér: Távlati rajz az ev. egyház bérházához, 1910—1911

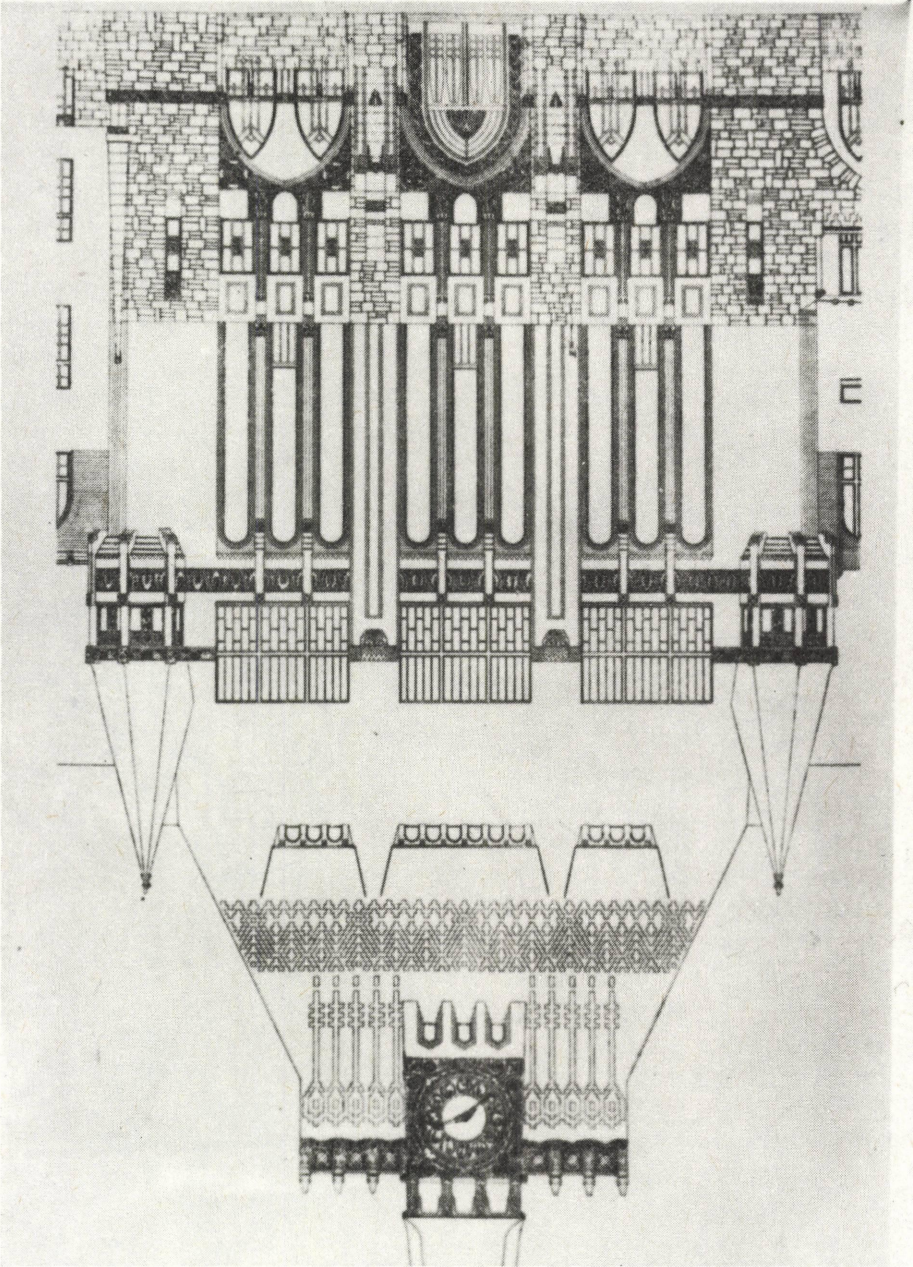
földrengés kárt ne tett volna. (...) A hatalmas, óriási közgyűlésterem, Kecskemét egyik nevezetessége, mely freskóival nagyszerű látványt nyújtott, — tele volt törmelékekkel.

Az új, katolikus bérpalotán, amely a befejezés előtt állt, óriási károkat okozott a földrengés. Állványok, falak dőltek össze, s kint a homlokzaton megsérült Iványi-Grünwald Béla gyönyörű szép művészi freskója.”¹⁰²

Kada polgármester fölterjesztésében ismerjük a károsodás adatait. A város

¹⁰² *Kecskeméti Lapok*, 1912. július 7. — A kecskeméti és országos lapok részletesen — képriportokkal is — beszámoltak a földrengésről, annak hatásáról, a nagyfokú károkról és a helyreállítási munkákról is. Ez utóbbiról részletesen beszámoló Magyar Alföld (1911. szeptember 3.) cikkében merült föl először a Városháza műemlékké nyilvánításának kérdése. Ekkor azért, hogy az épület földrengés utáni kijávitását a Műemlékek Országos Felügyelősége ellenőrizhetné.

16. Mende Valer: Terv az Újkollegiumhoz

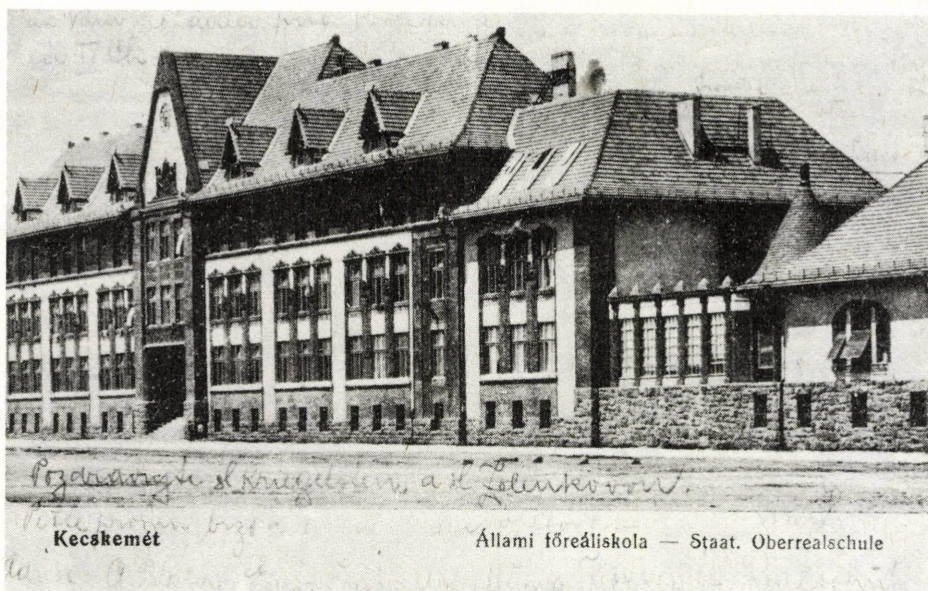

17. Mende Valér: Újkollégium, 1913—14

közönségét a földrengés következtében 3. 484. 391 korona kár érte. Ebből a város kára 1. 753. 357 korona volt. A belterületen lévő magán- és középületek helyreállításához 7. 916. 266 koronát, külterületen pedig 640. 940 koronát használtak föl. Végösszeiben a teljes helyreállításhoz 8. 557. 206 koronára volt szükség. Lyka Károly gyorsan figyelmeztette a várost: „Kecskeméten a sors keze döntötte meg százszámra a régi falakat: a város nyilván meg fogja ragadni ezt az alkalmat arra, hogy nagyobb stílusban újuljon meg”.¹⁰³ Sem a városvezetés, sem a lakosság zöme nem fogadta meg Lyka és mások figyelmeztetését. Feltételezhetően a szűkös anyagi lehetőségek miatt engedélyezték az erősen megrongálódott, régi és elavult épületek helyreállítását és nem — vagy alig — törekedtek új, a városrendezés szempontjait előtérbe helyező épületek építésére. A helyreállítási munka így is évekig eltartott. Kecskemét építészete már nem újulhatott meg ismét, mert a földrengés okozta károk fölszámolása és az épülő házak befejezése után az első világhá-

103 LYKA Károly: Néhány szó a városképről. *Művészet*, 1911. 283—286.

18. A Főreáliskola

ború akasztotta meg a fejlődés további lehetőségét is. Néhány épületet még befejeztek, de a világháború idején megálltak a középítkezések.

Közülük — egyes részleteinek kiképzése miatt — a Főreáliskola (ma Katona József Gimnázium) érdemel említést. A Löllbach Kálmán tervezte (1912—14) épületet elsősorban a homlokzatán alkalmazott kerámia-betétek, a folyosók oldalfalába helyezett eozinmázás falikutak és a művészi vasmunkák, tehát a díszítés részletei avatják későszeccsessziós együttesé. A főbejáratot oromzat emeli ki a homlokzat síkjából, a lépcsőfeljáró azonban szűkös és sötét. A felső ablakosorok közepéig pilaszterek nyúlnak, melyek tetején terrakotta szobrocskák ülnek. A zárt, viszonylag monoton homlokzatot előreugró magastető koronázza. A mellé épített szolgálati lakás, illetve villa tornyos tetőmegoldása és falábas előtere az erdélyi faépítészeti inspirációjáról árulkodik.¹⁰⁴ (18. kép)

Az építészet helyi történetét még a Tanácsköztársaság eredményeivel kiegészíteni. A proletárdiktatúra rövid időszakában — az eddigi kutatók szerint — jelentős építészeti tevékenység nem indulhatott meg.¹⁰⁵ Ter-

¹⁰⁴ Az épület oromzati díszét — valószínűleg 1948—49 körül eltávolították.

¹⁰⁵ Három városi illemhelyet építettek pl. ezidőt. Ezek közül változatlan formában már csak egy áll a vasútállomással szemben, a parkban. A másik a Cifrapalota és az Újkollégium sarkán, a harmadik pedig a Nagyteplommal szemben volt.

vezték a régóta megoldatlan csatorna — és vízvezeték-hálózat teljes kiépítését és az elhanyagoltabb utcák burkolását, valamint a közvilágítás továbbfejlesztését. A tervezett munkából az tűnik ki, hogy az egész városra kiterjedő, főleg szociális jellegű építészeti elképzelések születtek a Tanácsköztársaság időszakában. Hogy nem valósulhattak meg, az a város építészettörténete szempontjából is sajnálatos veszteség.

A kitűzött cél, a Kada Elek megfogalmazta építészeti program jelentős eredményeket hozott. Kecskeméten a magyar építőművészet fiatal irányának jelentős képviselői hagyták ott épületeiket. Mégha a nagyerejű fejlődés meg is akadt és valóban számos terv lett megvalósíthatatlan, akkor is bizonyos, hogy a város a századfordulón épített házakkal írta be a nevét elsősorban a magyar építőművészetbe. Román András, az ICOMOS magyar titkára szerint „...a kecskeméti főtér világszínvonal” — s ebbe beleértette Lechner, Márkus és Mende Valér épületeit.¹⁰⁶ A városban dolgozók a Lechner-iskola és a Fiatalok derékhadát képviselik, eddig publikálatlan — vagy alig publikált — életművük legjelentősebb épületeit építették Kecskemétre. Márkus Gézára ugyanúgy vonatkozik ez, mint Jánszky Bélára, Szivessy Tiborra vagy a fiatalon elhunyt Mende Valérra. A további kutatások eddig még ismeretlen adatokat, neveket és építészeti összefüggéseket is föltárhatnak. Ilyen részeredménye volt a Tervek és épületek (Kecskemét építészete a századfordulón) című kiállításnak (Katona József Múzeum, 1982. június—július), ahol bemutattak néhány, eddig ismeretlen építészeti tervet a korszakból, például Ujszászy és Majláth 1911-es Bacsza Zsigmond háza-tervét, Szepessy Sándor 1901-es Városi fürdő-tervét.

A századforduló kecskeméti építészetén belül Lechner Ödön és főleg követői (Márkus Géza, Komor Marcell—Jakab Dezső) munkásságát az egyszerűség és a félreérthetetlenül egyértelmű fogalomhasználat miatt szecessziósnak mutattuk be, akként tárgyaltuk és minősítettük. De csak az egyszerűség kedvéért, mert hiszen jól tudjuk, hogy a bécsies szecesszióhoz vagy a német Jugendstilhez nem sok — vagy csak esetenként — köze van építészetünknek. Lechner törekvéseit — és még Márkus Géza Cifrapalotáján megnyilatkozó építészeti szándékot is — sokkal inkább magyarnak, magyarosnak, esetenként inkább a nemzeti építészetre törekvés egyfajta kísérletének (eredményének) kellene nevezni, mint szecessziósnak. Maga a fogalom főleg osztrák s részben német (a Jugendstil mellett) nyelvi s művészeti területen használatos, tehát főleg az Osztrák—Magyar Monarchián belüli érvényeséggel. Lechner legutóbbi monográfusai, Bakonyi Tibor és Kubinszky Mihály egyértelműen

106 Román András nyilatkozata (riporter: Szatmári Ilona) elhangzott a Kossuth Rádióban 1982. július 2-án, az Esti Magazinban.

igyekeztek elhatárolni a mestert a szecessziótól, igyekeztek leválasztani róla, főként azzal az egyébként meggyőzőnek látszó érveléssel, hogy a magyar nemzeti építészeti megteremtésén fáradozott, s e téren ért el komoly eredményeket. Így a magyar nemzeti építészeti nagy alakja Lechner, és nem az internacionális szecesszió egy építész. Ez utóbbit tagadhatatlanul jellemzi bizonyos nemzetek-főlöttiség: a dekorativitás kedvelése, a díszítés minden válfajának kitartó és szorgalmas keresése és alkalmazása, a dekoratív vonal fontosságának növekedése szinte minden műfajban, a kézműves ágak (pl. a szőnyeg) előtérbe kerülése — azaz egyfajta összművészetre, Gesamtkunstwerkre irányuló törekvés. Ez, mármint az építészeti művekben az összművészet összehangolt megnyilvánulása (lásd: Kecskeméti Városháza), mégiscsak mint cél a közös Lechnerünkben és a nemzetközi szecesszió élvonalbeli alkotásaiban. Az árnyalt, és minden apró részletre tekintő elemzés persze ki tud (hat) mutatni Lechner, Márkus és mások munkáiban is olyan elemeket, amiket éppen a bécsi szecessziótól „kölcsonöztek”, a Fialatok pedig a Jugendstilből vettek át.

Ami Lechnerben a mást, a mi szempontunkból fontos ízt jelenti, az a díszítés kialakítására irányuló munkája, az ornamentika fontosságának fölismerése, a magyar építészeti formanyelv megteremtésére (kialakítására) végzett sajátos kísérlet. Ezt a kísérletet a Kecskeméti Városházán kezdte el, ahol is alkalmazta a színes mázas Zsolnay-kerámiát.¹⁰⁷ Az épületkerámia alkalmazásának kecskeméti indító állomása ez. A folytatás is gazdag, hiszen e szempontból az egyik elsőrangú magyarországi építészeti emlékünkhöz a Cifrapalota, amely az épületkerámia alkalmazására háromféle módot kínál csak az épületkülsőn. Lechnerrel kapcsolatban is másról, pontosabban többről s kevesebből van szó, mintsem hogy munkássága beskatulyázható lenne. A szecesszióhoz jutott el az eklektikától. A Lechnertől magukat elhatároló Fialatok építőművészete másként szecessziós; a Fialatok a szecesszió konstruktív vonulatába kapcsolhatók. A Fialatok munkássága — tegyük hozzá: elsősorban a századfordulós munkássága — nélkülözi az eklektikát és erősen, tudatosan különbözni akar Lechnertől,¹⁰⁸ más akar lenni, több, itteni gyökerekből (magyar népi építészetből) táplálkozó.

A kecskeméti városképben Lechner s követői építőstílusának fontos, karakterisztikus sajátosságai ugyanúgy tanulmányozhatók, mint a Fialatok közül Jánszky—Szivessy és Mende Valér építőművészete a kecskeméti házaikon. Épületeik egymáshoz való közelsége, egymás mellettsége azt teszi

107 PETÉNYI Katalin: A magyar szecessziós építészeti és a Zsolnay-kerámia kapcsolata. In: 100 éves a Pécsi Porcelángyár. Pécs, 1971. 81—88.

108 E tekintetben Kós Károly kritikus összefoglalója a legtanulságosabb. KÓS Károly: Nemzeti művészet. *Magyar Iparművészet*, 1910. 5. sz. 141—157.

lehetővé, hogy mint egy szabadtéri építészettörténeti múzeumban, a kecskeméti főtéren, közvetlenül (mindenféle didaktikus közvetítő nélkül) tanulmányozhassuk a szecessziós, a századfordulós építészeti sajátságait.

Kecskemét építészetében először a századfordulón történik a legnagyobb fokú vertikális beépítés, ami egyébként a Pártos Gyula tervezte Nagytakarékkal kezdődött el. A karcsú tornyú templomok és a földszintes polgár- és parasztházak közé főleg 2—3 szintes bérházak, egyesületi és városi épületek kerülnek ekkor. A templomok mellett ezen épületek adják a település városias jellegét, mivel némelyik valóban palota, valóban választékosan kiképzett, igényes, a legjobb anyagokból kialakított építészeti mű. Elűt a halmaztelepülés épülettömegét adó, igénytelenebb (s egyúttal hagyományos) építkezés módjától és gyakorlatától. Ha ebből a szemszögből nézzük az új építészetet, akkor szinte teljesen idegennek, mindenképpen importálnak tűnik; olyan, aminek semmi, de semmi köze a kecskeméti (vagy környéki, Duna—Tisza közti) népi építészethez. A Fiatalok épületei legföljebb az erdélyi faépítészettel tartanak némi (épületenként változó fokú) rokonságot, de a hely építési módjával, építészeti hagyományaival nem. Így hát kétszeresen is idegen a parasztvárostól ez az építészeti. S hogy mégis gyorsan és ilyen mértékben tudott Kecskeméten gyökeret verni, annak több oka lehetett. Maga a város, a városi előljáróság fontosnak tartotta az építészeti megújítást; tudatosan, nagy anyagi áldozatok árán törekedtek arra, hogy figyelemre méltót alkossanak ezen a téren is. Egy 1895-ös megfogalmazás szerint:

„Oly város, mint Kecskemét, melynek lakossága, ernyedetlen szorgalma, józan okossága és takarékosága által már eddig is sivár homokbuckákból virágzó szőlőskerteket, sovány kopár földekből dúsan termő, nagy értékű földeket varázsolt, oly város, mely saját polgárai erejéből nagyarányú sertés-hízlalást teremtett, melyből a városi hatóság pártfogása mellett nemzetközi sertés piac válhatik; melynek virágzó pénzügyeiben a nép megtakarított filléreiből közel 2 millióra rúgó betét van elhelyezve, ily város hivatottsággal bír a vidéki városok között vezérszerepet játszani, ily város könnyen hozhat meg nagy célok elérése érdekében a közönségesnél nagyobb áldozatot is”¹⁰⁹

Az első, látványos eredmények láttán az országos sajtó biztatta és bátorította Kecskemét építetőit. Az elkészült műveket azonnal példává, követendő példává emelték, s innét, ettől a ponttól már csak egészséges hiúságból is folytatták Kecskeméten az újabb szellemű építkezéseket. Ezek annyira újak, merőben mások voltak, mint a mezőváros hagyományos építkezése, hogy talán éppen ez a gyökeres újdonság, ez a minden korábbtól erősen elűtő

109 *Kecskeméti Lapok*, 1895. március 3.

másság tette szélesebb körben is elfogadhatóvá, gyorsan vonzóvá, sőt! kövendő, magánházakon is utánzandó példává.

A századfordulón természetesen lakóház épült a legnagyobb számban, Kecskemét bel- és külterületén egyaránt. Ráadásul arányaiban a külterületen a legtöbb, mint ahogy a lakosság létszámnövekedésében is ezidőt tapasztalható nagyfokú eltolódás a külterület javára. A belterület népessége 1881-től 1891-ig fogyott (1,1%-kal), 1891-től 1901-ig pedig 9,03%-kal szaporodott. A külterület lakossága 1881-től 1891-ig 20,97%-kal, 1891-től 1901-ig 34,06%-kal növekedett. A házak száma a belterületen 1881-től 1891-ig 0,55%-kal szaporodott, 1891-től 1901-ig ellenben 2,10%-kal fogyott. Ezzel szemben a külterületen a házak száma 1881-től 1891-ig 19,92%-kal, a következő évtizedben pedig 24,45%-kal emelkedett. A külterületi lakóházak számának növekedése nagyjából lépést tart a kinti lakosság szaporodásával. A még így is kitetsző többlet pedig abból adódik, hogy a nagymérvű szőlőtelepítések során, főleg a várostól távoli szőlőkben rendszerint akkor is építettek lakóházat, ha annak állandó lakói nem is voltak, hanem főként prés- és borházként használták, vagy csupán a szőlőmunkák idején lakták, több napig tartózkodtak benne. A szőlőben is építkező tulajdonosok legtöbbször módosabb városi gazdák, nem ritkán pénzesebb középosztálybeliek egyaránt lehettek. A futóhomok megkötői, a sívó homokot szőlő- és gyümölcskertté varázsoló szakemberek pedig, főleg értelmiségiek, mezőgazdasági kutató emberek voltak (Weber Ede, Mathiász János, Kocsis Pál stb.).

Ellentmondásosnak látszik az a körülmény, hogy a város belterületén a lakosság számának jelentékeny növekedése dacára a házak száma nemhogy nőtt volna, hanem némileg csökkent. Vagyis a belterületen az említett 20 év alatt sok kis ház helyére építettek több lakást tartalmazó, nagyobb épületet. Ebből a tényből az is bizonyosra vehető, hogy a belterületen a létszámnövekedéssel párhuzamosan nőtt a lakások (s most már a modern korban még egy parasztvárosban sem a házak) száma.¹¹⁰ Mi sem követtük a számszerűen is jól kitapintható jellemzőségeket, azaz nem a külterületi új építkezésekkel foglalkoztunk, hanem a centrum, a város központi fekvésű részeinek meghatározó építészeti—építőművészeti—városképi változásaival. Nem az évszázadokon át jelleget adó többség, hanem a századfordulót karakterizáló kisebbség (mind megrendelőben, mind az épületek számában) építőművészeti törekvéseit próbáltuk végigpásztázni. Ez pedig nem másról, mint a város, az egyházak, az egyesületek és néhány vezető értelmiségi ízléséről, szellemi és persze építészeti igényességéről szolgált szociológiai hitelességgel

110 Kimutatás Kecskemét th. város területén az 1901. év január hó első napjaiban végrehajtott népszámlálás eredményeiről. Könyomatos sokszorosítás. BKML, Vegyes iratok.

megbízható adatokat. Hiszen az a városi tanácsos például, aki kétkedés nélkül szorgalmazta a Városháza és a többi új építkezést, valószínűleg távolabb lakott a városközponttól, valamelyik csendesebb, falusias utcában, magas kő- vagy deszkakerítéssel elzárt civisházban. S a külterületen lévő szőlőjébe vagy kisebb birtokára (szántó, legelő) fölépítette a tanyáját, a kinti gazdasági házát, ahol szükség szerint esetleg jószágot is tarthatott vagy tartatott. Vagyis bizonyos fokú kétlakiság alakult ki, mert sokan a városi ház (később: városi lakás) mellett fönntartottak egy kinti házat, egy külterületi épületet is. Gyakran ennek a kialakítása is művészi igényességű, de a nagy területek miatt kevéske áttekintést szerezhettem róluk, s így kimaradtak a tárgyalásból, noha a külterületen is megjelentek az új stílus, az új ízlésű építkezési mód bizonyos elemei.

A századforduló kedvelt épületei közül Kecskeméten középületek (városháza), templomok, kaszinók, iskolák, kórházak (pl. gyermekmenhely), pénzüintézetek, üzletházak (bazárok), színház- és moziépületek, nagyobb számú lakóépület egyaránt épült, de — többek között — terveztek még múzeumot, könyvtárat és piaci csarnokot is.

A város kulturális intézményrendszere is robbanásszerűen fejlődött, hiszen az 1890-es évektől lett a városban állandó színház és mozi(k), levéltár, múzeum, könyvtár, társas összejövetelekre pedig egyesületi és kaszinói helyiségek nyíltak. Ezen intézmények teremtették meg a város kulturális intézményhálózatának az alapjait, kivéve talán a mai értelemben veendő művelődési házat, noha Jánuszky-Szivessy Kereskedő Kaszinóépülete (Rákóczi u. 3.) évtizedek óta SZMT Művelődési Házként funkcionál. Az építészet tehát nagymértékben segítette a kultúrát (mai szóval: közművelődést), az iskoláztatást és az igényes művelődést, szórakozást a századfordulón. Ekkor létesült a művésztelep (mint építészeti együttes és mint szellemi bázis), jött létre a Kecskeméti Szőnyegszövő, Nemes Marcell 1911-ben Városi Képtárat alapított,¹¹¹ folyamatosan és eredményesen működött a város irodalmi társasága, a Katona József Kör (nemcsak névadója emlékét ápolta, hanem évkönyveiben közreadta a legújabb helyi irodalmi kísérleteket és a tudományos előadásokat is), a nagy hagyományú Szilády-nyomda¹¹² mellett más nyomdák is eredményesen dolgoztak a városban, és különösen farsangok idején ontották

111 A kecskeméti múzeum és Városi Képtár történeréhez lásd SÜMEGI György: Nemes Marcell, a műgyűjtő. Adalékok a magyar műgyűjtés század eleji történetéhez. *Cumania III.* (Bács-Kiskun Megyei Múzeumok Közleményei) Kecskemét, 1975. 275—304. (Klny. is.); SÜMEGI György: Kis kecskeméti képtár-történet. *Forrás*, 1983. 9. sz. 51—54.

112 A Szilády nyomda e korszakához is: JOÓS Ferenc—FENYVESSINÉ GÓHÉR Anna: Az első kecskeméti könyvnyomda története és kiadványainak bibliográfiája 1841—1918 Kecskemét, 1959.

a szecessziós báli meghívókat, az új ízléssel tipografizált könyveket, újságokat és időnként plakátokat is (kitűnő minőségű szecessziós plakátja volt pl. az 1909. évi kecskeméti országos dalosünnepnek). Számos ifjúsági és felnőtt, női és férfi társas kör, kulturális és gazdasági egyesület működött. A városban rendszeressé váló színházi és mozgóképszínházi (mozi) előadások mellett ez időben kezdenek kiállításokat rendezni (pl. a Kecskeméti Művésztelep tárlatait, vagy a Református Újkollégiumban 1914-ben Muraközy János romantikus festőnek, Jókai kecskeméti jogakadémiai társának és barátjának az emlékkiállítását). Művészetkritikai szempontból érdemes említeni, hogy 1914-ben Löwy Ödön szerkesztésében jelent meg a város leghaladóbb szemléletű (demokrata, szocialista) folyóirata, Az Alföld, kitűnő színes, szecessziós címlappal. Vagy az új irodalom és művészet, az aktivizmus vidéki centrumává lett Kecskemét egy rövid időre, különösen akkor, amikor Kassák Lajos és Uitz Béla is a Kecskeméti Művésztelepen dolgoztak 1916 nyarán. A századfordulón kezdődött a Városi Múzeum országos hírűvé vált gyűjteményének (néprajz, régészet, képzőművészet) megalapozása; különösen jelentősek ez időben a régészeti feltárások (az ásatások nagy részében Kada Elek polgármester is részt vett) és a néprajzi gyűjtések (Hermann Ottó és Madarassy László bugaci gyűjtései például). Ekkor alapozták meg a Városi Könyvtár állományát is, a városháza fölépülte után rendezték a Városi Levéltár anyagát. Sokáig lehetne még sorolni az akkori eredményeket, mert bizonyos, hogy a századfordulón teremtett és használt kulturális értékek java része máig ható fontosságú Kecskeméten. Az új Városházát például iratsokszorosítási célokra felszerelték egy könyomdával, amit a hivatal hosszú évtizedeken át használt is. A gépek azonban lassan kikoptak a használatból, s a könyomda kövein újult meg a magyar sokszorosító grafika litográfiai ága a 60-as években Kondor Béla, Bálványos Huba, Ábrahám Rafael és mások Kecskeméten készült munkáiban.

A századforduló összkultúrájának, műveltségének elválaszthatatlan része az építészeti kultúra, amelynek elsődleges megnyilvánulási módja maga az építészet, az épületállomány, amely nagymértékben megváltoztatta a mezőváros hagyományos építészeti képét. A korszak robbanásszerű változást hozott a városképben is,¹¹³ hiszen a település centrumának arcképére akkor vésődtek a legvárosiasabb karaktervonások, amelyek már nem egy parasztváros, nem egy földszintes halmaztelepülés, hanem egy modern igények

szerint gyarapodó, alföldi nagyváros jellegét határozzák meg napjainkig.¹¹⁴ Sokan és sokfélélt írtak Kecskemét vonzó, főként a századfordulón egyedivé vált városképéről (városképeiről), sokféle hangszínen a hűvös elutasítástól a rajongásig, a helybéli hírlapírótól építészettörténészekig, Móricz Zsigmondtól Erdei Ferencig. Közös bennük, hogy meghatározónak és jelleget adónak ismerik el a századforduló helyi építészetét. Erdei 1937-es megfogalmazásában:

„A városkép, amit Kecskemét belső része nyújt, szép és vonzó. Különkülön minden épületen fönnakad az anyag és cél törvényeit tisztelő ízlés, de együtt kívánatos és jóleső látvány a térség környéke. Tornyak emelkednek sűrűn s túl rajtuk zeg-zugos utcák visznek a mezőkre. Kecskemét a mezőváros megtestesítője: város, amely tornyai közt is végtelen mezőségnek a levegőjét árasztja.

Szép és kedves ez a város: a homokpuszták városa.”¹¹⁵

Utolsó, megválaszolendő kérdésünk: mennyire egyedi, korszakában társaltalan-e Kecskemét építésze? Vagy több, hasonló nagyságú és gazdasági volumenű várost is ilyen irányú és karakterű építőtevékenység jellemez a századfordulón?

Kecskemét századfordulós építőtevékenységének (városrendezésének, az új építkezések beindításának) rokonsági köre elsősorban Szabadka és Marosvásárhely (aztán Debrecen s a kisebb alföldi városok, pl. Kiskunfélegyháza) hasonló építőművészetében keresendő.¹¹⁶ E városokat bizonyos szálaikon több építész-tervező tevékenysége is összeköti, hiszen Lechner Ödön és Márkus Géza fontos műveket hagyott hátra Szabadkán (s környékén, a Bácskában), ugyanúgy, mint Kecskeméten. Több Lechner-követő a legjelentősebb műveit éppen az alföldi mezővárosok reprezentatívabb épületeiben (városházák, szállodák stb.) alkotta meg. Komor Marcell és Jakab Dezső építészeti tervező tevékenysége pedig éppenséggel mindhárom várost összeköti, hiszen dolgoztak Kecskeméten, majd Szabadkán és Marosvásárhelyen alkották meg életük fő műveit. Az ő munkásságuknak — s egyben a korszak építőművészetének fontos épülete a marosvásárhelyi kultúrpalota. Természetes dolognak látszik, hogyha azonos — vagy rokon törekvésű — építészek tervei

114 A kecskeméti városkép történeti változásairól a 19. század elejétől az 1960-as évekig beszámolt a Katona József Múzeum Kecskeméti városképek című kiállítása 1980-ban. Kecskemét 20. századi arcának, állandó és változó városképeinek rajzoló megőrkítője volt fél évszázadon át Irányi István festőművész. Róla: Irányi István: Kecskeméti képek. Grafikai mappa. Bev. és szerk.: Sümei György. Kecskemét, 1980.

115 ERDEI Ferenc: Futóhomok. III. kiadás. Gondolat Kiadó, Bp. 1958. 88.

116 V. ö. Bela Duranci: A szecesszió Bácskában. *Művészet*, 1975. 12. sz. 21—23. és MAROSI Barna: „Épült dr. Bernády György polgármestersége idejében”. (Marosvásárhely a századfordulón) In: *Megbolgatott világ, Bukarest, 1974. 5—48.*

épülnek föl több városban, akkor azok hangulatilag, építészeti miliójukban hasonlítanak egymáshoz. Különösen így van ez az említett három város esetében, ahol még a településszerkezet is mutat némi hasonlóságot a mezővárosi jellegazonosságon túl. E rokonsági körbe vonható városokat az is közelhozza egymáshoz — a gazdasági és társadalmi megfeleléseken túl —, hogy az egész századfordulójukra egy-egy jelentős egyéniség, koncepciózus városvezető, polgármester nyomja rá a bélyegét (Kecskeméten mint tudjuk Kada Elek, Marosvásárhelyen pedig Bernády György). A további összehasonlító kutatások feladata lesz majd tisztázni, hogy milyen tartalmú közvetlen kapcsolatot tartottak egymással az építészet területén. A kérdésre még Marosvásárhely és Kecskemét összefüggésében is valószínűleg pozitív választ kaphatunk. Fönmaradt — többek között — egy levél, amelyet Nagy Imre marosvásárhelyi főjegyző írt Kecskemétre, volt kollégájának, a főjegyzőből lett polgármesternek, Sándor Istvánnak. Sándor István az épülő kultúrpalota terveit kérte kölcsön, de Nagy Imre ezzel összefüggésben arról értesítette, hogy a kölcsönzés csak az épület befejezése után lehetséges, amikorra egyébként személyesen is várják és szívesen látják Marosvásárhelyen a kecskeméti polgármestert.¹¹⁷ Könnyen elképzelhető, hogy a már fölépülése közben nevezetessé vált Marosvásárhelyi Kultúrpalota tervei hasonló célra kellett volna Kecskeméten is. Mindezen kapcsolatok, építészeti hasonlóságok, néhan azonosságok és különbözőségek azonban további kutatásokat igényelnek.

117 A levél eredetije: BKML, Vegyes iratok, 1913.

Tartalomjegyzék

KEMÉNY János—PINTÉR Ilona: A közművelődés Kecskeméten a dualizmus korában	5
BÁNKI HORVÁTH Mihályné: Fejezetek Kiskunfélegyháza közművelődésének történetéből	87
BÁLINTNÉ MIKES KATALIN: Kecskemét város Levéltára	125
MÁNDICS Mihály: Nemzetiség — szocializmus — közművelődés (Áttekintés Bács-Kiskun megye bunyevác lakosságának közművelődéséről)	167
FEKETE János: Adatok Kiskunfélegyháza sajtótörténetéhez	211
SZTRAPÁK Ferenc: Sajtó és közművelődés kapcsolódásai a Petőfi Népe és a Forrás évfolyamaiban	263
ITTZÉS Mihály: Adatok Kecskemét zenetörténetéhez	305
SÜMEGI György: Építészeti törekvések Kecskeméten a századfordulón	357

A kiadásért felel a Bács-Kiskun Megyei Levéltár igazgatója
A tipográfia és a kötéstervezés Tóth Sándor munkája
Készült a Petőfi Nyomdában, Kecskeméten
(Munkaszám: 87. 54 063) 1000 példányban 37,10 (A/5) ív terjedelemben
Felelős vezető: Birkás Béla vezérigazgató

120-10